HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Borosy András
HADI ÉRDEMEK MAGYARORSZÁGON A XIII. SZÁZADBAN

N. Kiss István
A KURUC HADSEREG SZOCIÁLIS ÖSSZETÉTELE 1703–1711

Bonhardt Attila
MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA KELET-SZIBÉRIÁBÓL 1919–1921

3

XXXII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1985

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1985

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXXII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Borosy András, a történelemtudományok kandidátusa, a Pest megyei Levéltár főlevéltárosa (Budapest), *Imregh Mónika* egyetemi hallgató, ELTE, BTK (Budapest), *N. Kiss István*, a történelemtudományok kandidátusa, a Mezőgazdasági Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest), *Peták Eleonóra* egyetemi hallgató, ELTE, BTK (Budapest), *Sztanó László* egyetemi hallgató, ELTE, BTK (Budapest), valamint *dr. Bonhardt Attila*, *dr. Csendes László* alezredes, *Damó Csilla*, *Ravasz István* hadnagy, *Rázsó Gyula*, a történelemtudományok kandidátusa, *Szabó Péter*, *dr. Szakály Sándor*, *Viniczai István*, *Zachar József* őrnagy, a történelemtudományok kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Balázs József, Benda Kálmán, Farkas Márton, Godó Ágnes, Háncs Ernő, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor, Nádor Tibor, Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József (főszerkesztő)

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 360-764

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/B.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331-170

Megjelenik évente négyszer. Előfizetési díj: 1 évre 64,— Ft, negyedévre 16,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-előfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, V., József nádor tér 1. — 1900 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96 162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

85.2707/20-03 — Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

HADI ÉRDEMEK MAGYARORSZÁGON A XIII. SZÁZADBAN

I.

A harc, a háború az emberiség történetének évezredek óta velejárója. A különböző társadalmakban s különböző korszakokban a harciasság, az agresszivitás mértéke igen különböző volt, de olyan társadalmat, melyben a harciasságnak semmilyen nyoma ne lett volna — alig ismerünk.[1] A háború sok mindenért folyhat: élelemért, kincsekért, nőkért, hatalomért, presztízsért...[2] A nemzetségek, törzsek közötti harc fegyverei és módszerei nagyjából megegyeznek a vadászatéival, a harcosok azonosak a vadászokkal, a hadvezérek a törzs- és nemzetségfőkkel. A törzsi — nemzetségi társadalmakban a védelmi, s olykor a támadó háború is az összes fegyverbíró férfiak kötelessége.[3] Később a törzseken belül hivatásos harcosréteg alakul ki. A hivatásos harcosok rendszerint a törzstől elkülönülten élnek, egész idejüket a harc technikájának elsajátítására, ügyességük tökéletesítésére fordítják.[4] A történelemben a harcias népek szerepe a legismertebb — ezek teremtik meg az első államokat. Minden államszervezet eredetileg hadszervezet, mivel a vadász- és pásztornépeknél — mint láttuk — minden fegyverbíró szabad férfi harcos. Csak a földművelés és az ipar kialakulásával párhuzamosan válik külön a „Wehrstand" és a „Nährstand", a harcosok és a termelők. A hadsereg ekkor válik az államszervezet részévé.[5] A különböző társadalmak hadseregei természetesen szoros és szerves kapcsolatban vannak a társadalom gazdasági alapjával és általános szerkezetével. Tartós hadseregszervezeti formák nem radikális újítások folytán szoktak kialakulni,

1 A paleolit korban még valószínűleg nem volt háború. Az emberi munkaerő alacsony termelékenysége, a zsákmányul szolgálható gazdasági javak szinte teljes hiánya, az emberi csoportok csekély száma miatt fegyveres összetűzések aligha fordultak még elő az egyes csoportok között. Nagyobb emberi csoportok közötti fegyveres összetűzésekről szóló legrégibb adataink a mezolitikum (i. e. 12 000—6000) elejéről valók. A legtöbb ismert ősi társadalomban már voltak harcosok. (A hadművészet ókori klasszikusai [Szerk. *Hahn István*] Budapest, 1963. 14—15. o.) Egyes pszichológusok úgy vélik, hogy a harciasság félig neurotikus idegállapot. Velük szemben igazat kell adnunk Stanislaw Andrzejewskinek, aki tagadja ezt, s úgy véli, hogy a modern ember, így az urbanizált társadalomban élő, rendszerint pacifista felfogású pszichológus nehezen értheti meg a más korszakok harcosainak lelkivilágát. A törzsi-nemzetségi társadalmak, vagy a feudalizmus korában egy erős és bátor embernek a harc (s a velejáró zsákmányolás és társadalmi emelkedés) igen vonzónak tűnhetett a kimerítő, egyhangú munkához s a nélkülözésekhez viszonyítva. Az Íliász, a Niebelungenlied, a Mahábhárata, más eposzok, a nyugat-európai lovagi költészet (s hozzátehetjük: Balassi Bálint és Zrínyi Miklós költészete) tanúskodnak arról, hogy a különböző népek harcosai a harcot milyen szépnek találták. (*St. Andrzejewski* Military Organization and Society. London, 1954. I. fejezet. Omnipresence of Struggle). A későbbi korokban a harciasság nem állt már a társadalmi megbecsülés olyan magas fokán, mint korábban, s a haditechnika fejlődése következtében a hadakozás egyre kevésbé lett „vonzó". Napóleon még „belle profession"-nak nevezte a háborút. Ezt ma, a tömegpusztító fegyverek korában, már aligha mondaná valaki, de azért kétségtelen, hogy katonákra, hadseregekre ma is szükség van s a haza védelmében való helytállás ma sem „félig neurotikus állapot".

2 A háborúk típusairól: *Raymond Aron:* Peace and War. A Theory of International Relations. New York, 1966. 350—355. o. — *G. Bouthoul:* Traité de polémologie. Sociologie des guerres. Paris, 1970. passim.

3 *Hahn I.*: i. m. i. h. — *Paul Schmitthenner:* Krieg und Kriegführung im Wandel der Weltgeschichte. Postdam, 1930. 1—20. o.

4 *Friedrich Engels:* Anti-Dühring, Budapest, 1948. 331. o.

5 *Otto Hintze:* Staatsverfassung und Heeresverfassung. Dresden, 1906. 1. és köv. o.

hanem szerves fejlődés következtében.[6] Marx szerint a hadsereg nem egyszerűen a társadalom egyik intézménye s gazdasági viszonyainak egyik tükre, hanem különleges intézmény, mely mintegy koncentrált társadalom, a társadalom alapvető viszonyainak és maximális lehetőségeinek összpontosítója. A hadsereg szervezete kissé mindig megelőzi a társadalmi szervezet fejlődését, sőt a társadalmi fejlődés igen fontos előmozdítója lehet. Ha egy hadsereg harcba indul, benne a társadalom mintegy összpontosítja erejét.[7]

Különösen harcias korszak volt Európában a középkor virágzó korszaka is. A lovagoknak nevezett nehéz fegyverzetű lovasok a kor harcosrétegének elitje, társadalmi tekintélyük rendkívül nagy. E korban az egyes népek kisebb része hadakozik már — nagyobb része termelőmunkát végez, földművelő és iparűző, de a hadakozók társadalmi presztízse kiemelkedően nagy. Annyira, hogy bár a kor hivatalos felfogása szerint a társadalom elemeinek rangsora „oratores", „bellatores", „laboratores" — azaz papok, harcosok, dolgozók — a főpapok egy része is harcosként viselkedik, harcossá válik, mert társadalmi megbecsülése így még nagyobb.[8]

A honfoglaló magyarság harcosrétege, hadakozásának formája az eurázsiai steppe lovasnomád népeihez volt hasonló. Az államszervezés után azonban meggyökeresedett és fokozatosan egyre nagyobb szerephez jutott a lovagi típusú, nehéz fegyverzetű lovasság; Magyarország harcos rétege, hadakozási módja sok tekintetben hasonlóvá vált a többi európai népekéhez, bár mutatkoztak nem jelentéktelen eltérések is.[9]

A birtokadományozást írásba foglaló oklevelek is különböznek a többi európai nép okleveleitől. Erre a rendkívül érdekes körülményre kiváló középkorkutatónk, *Mályusz Elemér* hívta fel a figyelmet. A Thuróczy Krónikáról írt kötetében megállapítja, hogy Magyarországon a királyi adományozásokat megörökítő privilégiumok a megadományozott *érdemeit* is elbeszélték. Ezt magyar sajátságnak tartja, mert a pápai, német, cseh és lengyel- oklevelekben ilyen leírásokat nem találunk. E leírások érdemek jutalmazását indokolják, így dicséretek, sőt magasztalások. Ha az adományozott harctéren szerezte a babért, rettenthetetlen hős, aki királyáért kockára tette életét, sebesülések árán párvidalban megölte ellenfelét. Mályusz szerint e leírásokban nem a feudális lovagi világ ízlése érvényesült, mert akkor a német és cseh oklevelekben is találnánk ilyen részeket. A steppei művelődés korába visszanyúló hagyományok érvényesül-

6 *Max Jähns:* Heeresverfassngen und Völkerleben. Berlin, 1885, VII. és 5. o. „...dauernde Heeresverfassungen niemals infolge willkürlicher Eingriffe aufgrund irgent welchen radicalen Programmes entstanden sind, sondern allezeit als Ergebniss eines organischen Wachstums". „...Volkswirtschaft, welche als die eigentlich massgebende Grundlage des Heerwesens erscheint."

7 *Tőkei Ferenc:* Antikvitás és feudalizmus. Budapest, 1969. 232. o. — A harcias társadalom, vagy a társadalom harcosrétege számára a harc, a hadakozás életformává válik. Az európai korai középkor népei közül viszonylag sok történelmi forrás szól a frank nép történetéről, harcairól. E forrásanyag alapján rajzolta meg Jean-Pierre Bodmer a Meroving kori frank harcos portréját. (*J. P. Bodmer:* Der Krieger der Merowingerzeit und seine Welt. Eine Studie über Kriegertum als Form der menschlichen Existenz im Frühmittelalter. Zürich, 1957.) Művéből jól megismerhetjük a kor frank harcosát, hadakozási módszereit, egész világát. Hasonlóképpen szemléletes leírást ad a középkori svájci harcosról *Walter Schaufelberger von Wald:* Der alte Schweizer und sein Krieg. Studien zur Kriegführung, vornehmlich im 15. Jahrhundert. Zürich, 1952. c. művében.

8 A középkori európai hadművészetről szóló irodalomból: *Hans Delbrück:* Geschichte der Kriegswesens im Rahmen der politischen Geschichte III. k. Berlin, 1923. — *Ferdinand Lot:* L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche Orient. I—II. k. Paris, 1946. — *Philippe Contamine:* La guerre au moyen age. Paris, 1980. Nouvelle Clio 24. — A lovagságról szóló fontosabb irodalmat l. a Das Rittertum im Mittelalter (Szerk. *Arno Borst*), Darmstadt 1976, Wege der Forschung. Band CCCIL. c. kötetben. — A papság hadakozóvá válására: *Edgar Nathaniel Johnson:* The Secular Activities of the German Episcopate. Lincoln, 1932. The University Studies of the University of Nebraska, Vol. XXX—XXXI. 206—222. o. — *Friedrich Prinz:* Klerus und Krieg im früheren Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Stuttgart, 1971. Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Band 2.

9 A steppei lovasnomádok hadakozási formára l. *U. Kőhalmi Katalin* hézagpótló művét: A steppék nomádja lóháton, fegyverben. Budapest, 1972. — A magyar hadművészet átalakulására: *Tóth Zoltán:* A hadakozó nép. In: Magyar Művelődéstörténet, I. k. Budapest, é. n. 249—284. o. — *Uő:* A hadviselés átalakulása. In: Magyar Művelődéstörténet. II. k. Budapest, é. n. 203—239. o. — *Mályusz Elemér:* A magyar köznemesség kialakulása. Sz. 1942. I. közlemény, 272—305. o. — *Borosy András:* A XI—XIV. századi magyar lovasságról. HK 1962/2. 119—174. o.

hettek itt. A kancellária az énekmondók szerepét vette át, mikor azokhoz hasonló elfogultsággal meséli el a megadományozott tetteit, dicsekvő, felszínes, a történetet egyéni tettekben feloldó módon. Egy a nyugatitól elütő társadalom igénye fejleszti ki azt a szokást, hogy a kancellária jegyzői napról napra történetet írjanak, oly módon, hogy leírásuk egyes szereplők szerint széttördeli az összefüggéseket, a külsőségekhez tapad, a lényeg mellett értetlenül elmegy, s a lándzsadöfés vagy nyíllövés okozta sebet halálosnak mondja akkor is, ha a szenvedő fél utána évtizedekig él.[40] Hat évvel későbbmegjelent művében Mályusz Elemér részletesen foglalkozik a királyi adománylevelek elbeszélő részeivel. Megállapítja, már a XII. században előfordul, hogy az adománylevél a megadományozott szolgálatának egy-egy részletét is megemlíti. Az első ilyen oklevél 1162-ből való. 1208 és 1210 között hiányoznak az ilyen jellegű oklevelek, Mályusz szerint azért, mert a kancellár: Róbert székesfehérvári prépost lüttichi születésű, idegen ember volt. Róbert 1207 és 1209 között volt kancellár, utódjának, Tamásnak pedig, ki korábban Róbert alkancellárja volt, idő kellett, míg ki tudta magát vonni volt főnöke hatása alól. 1211-től már egyre több a személyes vonatkozás az adománylevelekben. Egyre többet tudunk meg az oklevelekből az elbeszélő részek előadása alapján a királyról és családjáról s az országot érintő eseményekről. A fogalmazásban kerekdedségre törekszenek. „Az elbeszélés utal a hős gyermek- és ifjúkorára, kiemeli a fokozatosságot erényei megszerzésében." A hős pályáját párhuzamba állítják a király életével. Gyakran megjegyzik, hogy az oklevélben a hősnek nem minden érdemét sorolták fel. A szerző szerint itt magyar specifikummal van dolgunk. Az osztrák hercegi, cseh, lengyel királyi oklevelekben nem találunk ilyesmit. Ezeken kívül átnézte a szerző azokat a budapesti könyvtárakban fellelhető forráskiadványokat, melyek 1387 és 1437 között megjelent olasz, francia és német okleveleket tartalmaznak s ezekben sem találkozott az említett jelenséggel. Megfigyeléseit alátámasztja, hogy *Fernand Vercauteren* egy 1954-ben megjelent tanulmányában XII. századi Hainaut-i oklevelekben talált — mindössze 3—4 soros — politikai és diplomáciai sikerekre célzó megjegyzéseket rendkívülinek találta.

A jelenséget Mályusz a magyar társadalmi és kulturális viszonyokból eredezteti, s ezek többszázados hagyományokat őriznek, a kereszténység felvétele előtti kor énekeseiét, kik énekeikkel igyekeztek a hősies életfelfogást a fiatalokba beidegezni, az idősebbekben pedig ébren tartani. „A honfoglalás korában az énekesek az uralkodó osztály szolgálatával biztosították létalapjukat s lényegében a magyarság intellektuális elemének tekinthetők." Megbecsülésben volt részük, míg az uralkodó osztálynak szüksége volt rájuk, mikor az uralkodó osztály — a kereszténység megerősödésével — elfordult tőlük, megszűnt a létjogosultságuk, szórakoztatókká süllyedtek, kiket, mert a régi vallást, a régi társadalmi rendet képviselték, az egyház és az állam egyaránt üldözött. „A honfoglalás korában, sőt a XI—XII. században is — bár egyre szűkülő területen — pozitív szerepet játszottak." Énekeik vallásos tárgyú vonatkozásai hitelüket veszíthették, az ősök kultuszát ápoló tevékenységük, a hősi életre lelkesítő szavuk azonban továbbra is kívánatos és megbecsült maradt. A magyar társadalom harcos rétege a keresztény hitre térés után is igényelte, hogy megismertessék vele az ősök hőstetteit, s elvárta, hogy az énekesek az ő tetteiről szóljanak, akkor sem mondott le szokásáról, amikor az élőszó uralmát az írás váltotta fel. A XIII. században ez már általános magyar kancelláriai gyakorlat. Azért magyar sajátság ez — Mályusz Elemér szerint —, mert a középkorban latin okleveleket író népek közül „Európában egyedül a magyar őrizte meg keletről

10 *Mályusz E.*: A Thuróczy Krónika és forrásai. Budapest, 1967. 67—68. o.

magával hozott művelődésének azt az elemét, amely alkalmas volt arra, hogy a fejedelmi énekesek a hagyományok fenntartása terén játszott szerepét a királyi kancellária a társadalom igényeihez igazodva átvegye".[11]

Mályusz munkájában elsősorban az 1387 és 1410 között megjelent oklevelek elbeszélő részeit vizsgálta meg.[12] Magam a XIII. századi adományozó oklevelek elbeszélő részeit szándékozom elemezni, mégpedig elsősorban hadtörténeti szempontból: mit tekintett a magyar király a XIII. században hadi érdemnek? Az adománylevelek elbeszélő részeit más alkalommal is felhasználtam már[13], de úgy gondolom, alaposabb vizsgálatot érdemelnek.

II.

A nevezett oklevelek jelentős része csak általánosságban említi meg, hogy az adományozott az adományt hadi érdemeiért nyerte. A jutalom lehet birtokadomány, lehet társadalmi felemelés (pl. a királyi serviensek közé), vagy a kettő együtt.[14]

Az oklevél nemritkán azt is megemlíti, *hol* és *mikor* szerzett az adományozott hadi érdemeket:

Így Gazlow Pozsony közelében vitézkedett, a csehek és németek ellen vívott harcokban,[15] frankavillai Lőrinc részben Magyarország belsejében, részben

11 *Mályusz E.*: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Budapest, 1973. Irodalomtörténet Füzetek 79. 9—27. o.

12 *Mályusz E.*: i. m. (1973) passim.

13 *Borosy A.*: i. m. (1962) 146.., 160—163. o. — *Uő:* Főurak, familiárisok, udvari harcosok Magyarországon a XIII. században. HK 1978. 317—320. o.

14 A teljesség igénye nélkül: (1200 körül) *Blagay* O. 20.; Reg. Arp. 192. — 1202. *Fejér* III/1. 316—318.; Reg. Arp. 198. — 1247. aug. 12. Zólyom. ÁUO VII. 225.; Reg. Arp. 858. — 1260. HO VIII. 80.; Reg. Arp. 1246. — 1262. *Smičiklas* V. 235.; Reg. Arp. 1311. — 1263. ÁUO VIII. 69.; Reg. Arp. 1803. — 1264. márc. 2. ZO I. 41.; Reg. Arp. 1396: — 1265. ápr. 16. HO VI. 130.; Reg. Arp. 1442. — 1265. H. Oklt. 45.; Reg. Arp. 1460. — 1271. aug. 20. Reg. Arp. 2102. — 1272. *Fejér* VII/4. 142.; Reg. Arp. 2197. — 1273. máj. 27. HO VII. 141.; Reg. Arp. 2370. — 1274.(febr. 22.—szept. 3. közt) Sopron vm. I. 40.; Reg. Arp. 2473. — 1274. márc. 28. ÁUO IX. 54.; Reg. Arp. 2485. — 1274 Buda. Reg. Arp. 2497. — 1275. (jún. 17.—szept. 3.) ÁUO IV. 49. és 50.; Reg. Arp. 2611. — 1276. febr. 9. Örs. *Fejér* V/2. 331.; Reg. Arp. 2692. — 1276. dec. 26. Zirc. *Fejér* VII/2. 57.; Reg. Arp. 2753. — 1276. Reg. Arp. 2752. — 1277. okt. 4. Reg. Arp. 2819. — 1277. nov. 10. Mon. Strig. II. 76.; Reg. Arp. 2823. — 1278. ÁUO IV. 98.; Reg. Arp. 2918. — 1279. máj. 11. Buda. *Fejér* V/2. 545.; Reg. Arp. 2950. és 2965. — 1280. aug. 17. ÁUO IX. 270. és IV. 216.; Reg. Arp. 3064. — 1280. aug. 19. Reg. Arp. 3076. — 1282. (szept. 3. előtt). Reg. Arp. 3170. — 1283. (szept. 3. után). HO VI. 298.; Reg. Arp. 3260. — 1283. ÁUO IX. 352.; Reg. Arp. 3235. — (1283). HO VIII. 191.; Reg. Arp. 3234. — 1284. jan. 2. *Fejér* V/3. 226.; Reg. Arp. 3281. — 1284. ápr. 26. ÁUO IX. 378.; Reg. Arp. 3304. — 1285. júl. 22 HO VIII. 239.; Reg. Arp. 3373. — 1285. (szept. 3. előtt). HO VII. 197.; Reg. Arp. 3382. — 1287. (jún.—aug.) H Oklt. 105.; Reg. Arp. 3450. — 1287. (jún. 23. előtt). ÁUO IX. 452.; Reg. Arp. 3448. — 1288. (jún. 25.) ÁUO IX. 467.; Reg. Arp. 3493. — IV. László kora júl. Polgár. Zi O I. 68.; Reg. Arp. 3586 — 1290. márc. 5. Cegléd mellett. ÁUO IX. 523.; Reg. Arp. 3551. — 1291. *Fejér* VI/1. 116. — 1291. *Fejér* VI/1. 123. — 1291. *Fejér* VI/1. 125. — 1291. *Fejér* VI/1. 129. — 1292. *Fejér* VII/2. 165. — 1292. *Fejér* VI/1. 204. — 1292. ÁUO V. 66. — 1292. ÁUO XII. 530. — 1293 jan. 4. OL DL 40.212. — 1293. jún. 12. *Smičiklas* VII. 141. — 1293. *Fejér* VI/1. 247. — 1294. *Fejér* VI/1. 291. — 1294. *Fejér* VI/1. 293. — 1295. nov. 15. Sóvár. H Oklt. 145. — 1295. *Fejér* VI/1. 342. — 1296. *Fejér* V/2. 33. — 1297 máj. 30. Sopron vm. I. 61. — 1297. nov. 2. *Fejér* VI/2. 75. — 1298. *Fejér* VII/3. 111. — 1298. *Fejér* VI/2. 125 — 1298. ÁUO V. 183. — 1298. ÁUO X. 298. — 1298. szept. 1. HO I. 92. — 1299. *Fejér* VI/2. 189. — 1300. *Fejér* VI/2 295. — 1300. *Fejér* VI/2. 260. — 1300. *Fejér* VI/2. 258. — Hadi érdemekért egyházi földesúr is adhatott jutalmat, így Péter veszprémi püspök 1285-ben (1285. máj. 1. HO V. 69.) Hermanus pannonhalmi apát 1288-ban (PR II. 416): — A hadi érdemekhez hasonló a király fegyveres kísérése: így II. András Sebős ispánnak, ki őt a királyi familiárisok sorai között a számkivetésben kísérte, 7 ekényi földet ad a trencséni, nyitrai és temesi vár földjéből. (1212. *Fejér* III/1. 124.; Reg. Arp. 270). Jaku nembeli Jaku falubeli Topoz, Jaku, Ebad, Thuna, Gergely, Arenka és Pósa serviensek Belsei nevű rokonukat a királlyal a tengerentúlra küldték, visszajövetelekor pedig a király elé küldték Gergelyt és Pósát. Ezért 8 ekényi földet kaptak (1291. *Fejér* III/1 329.; Reg. Arp. 370.) Hasonló érdem volt a király életének vadászat alkalmából történt megmentése: Lőrinc ispán 5 ekényi földet kapott Imre királytól, mert egy máramarosi vadászat alkalmából megmentette a lováról lebukó király életét. (1199. HO II. 1. Reg. Arp. 185.) — Földadományban részesültek olykor, akik jó híreket, főként katonai győzelmek hírét hozták. Így Márk ispán fia Miklós mester, István pozsonyi ispán és királynéi udvarbíró serviense akkor hozta meg az Uros szerb király elleni győzelem hírét, amikor IV. Béla királynál követek voltak: a görög, bolgár, cseh, tatár és francia követ, azonkívül a királyné három leánya és azok férjei. E győztes csata során Uros királyt s főembereit elfogták s a király elé vezették, Uros hadilobogóját pedig kitűzték a királyi udvarban (1269? ápr. 8. HO VIII. 96.; Reg. Arp. 1604.) — Erzsébet királyné a királynéi hírnökök egyik birtokrészét adományozta a király seregében katonáskodó iuvenis-énekBagon fia Lukácsnak, ki hírül hozta IV. Lászlónak a kunok ellen aratott győzelmét. (1284. HO VI. 306). — IV. László 1286-ban egy olyan birtokadományt erősít meg, melyet az adományozottak, Ilarius fiai Miklós és Marcell azért kaptak IV. Bélától, mert jó hírt hoztak a Lom várán túl, az Izker folyó mellett hadakozó István ifjabb király egészségéről. (1286. júl. 9. ÁUO IV. 282.; Reg. Arp. 3415.).

15 1221. ÁUO XI. 172.; Reg. Arp. 369.

Oroszországban[16], Buheka és Márk szintén a „ruténok" ellen vívott harcokban[17]. Dragan és Dragnech rovistyei várjobbágyokat Kálmán szlavón herceg azért jutalmazta birtokadománnyal, mert vitézül harcoltak Szlavóniába törő testvére, András herceg ellen.[18] II. András Pertold ispán fiának, Francunak — azon kívül, hogy Yoles királynét az országba kísérte — a Frigyes osztrák herceg elleni hadjáratban szerzett érdemeiért adományoz földbirtokot.[19] Szintén az osztrák herceg elleni hadjáratban szerzett érdemeket Igmánd nembeli András ispán.[20] Az aragóniai származású Simon ispán a tatárok elleni csatában és Esztergom várának sikeres megvédésével tüntette ki magát. Különösen az utóbbi volt döntő fontosságú.[21] Ugyanezért kap jutalmat Simon fegyvertársa Bertrand ispán.[22] Hat ekényi földet ad Béla király Wocho pozsonyi polgárnak, mert vitézül harcolt a Sajó menti ütközetben a tatárok ellen.[23] Ismeretes tény, hogy a muhi csatából menekülő királynak többen átadták lovukat, hogy életét megmenthesse. Ezt tették többek mellett Rugach fiai, Don és Barnabás.[24] Bogomér ispán és veje Gábor fia Gábor a tatárjárás idején tüntette ki magát s a király vejének, a lengyel hercegnek Konrád herceg ellen történt megsegítése alkalmából.[25] Dénes szlavón bán, Péter fia szlavóniai Endre ispán és Macov ispán főként a tatárjárás idején szereztek érdemeket.[26] Mihály varasdi ispán — amellett, hogy a rábízott István herceget oltalmazta, a varasdi határok védelmezésében tűnt ki.[27] Regnald ispán fia Prinz ispán számos hadjáratban vitézkedett: Oroszországban, Assan földjén, Németországban s a tenger mellékén (Dalmáciában).[28] Osl ispán fia Herbort ispán Oroszországban a Magyar Kapunál (magna porta Gallicie, que vocatur Hungarica), a Dnyeszter folyónál, a tatárjárás idején, Dalmáciában, István királyfi védelmében, az osztrák herceg elleni hadjáratokban s a Kőszeg alatti harcban szerzett érdemeket, hol tíz társa szenvedett „halálos" sebeket.[29]

A nyitrai civisek vitézül védelmezték a nyitrai várat a tatárjárás idején, oltalmat nyújtottak az oda menekülőknek, a király kíséretébe pedig maguk közül fegyvereseket küldtek. Jutalmul a székesfehérvári polgárokkal azonos kiváltságokat kaptak. A jövőben kötelesek minden hadjáratban 12 fegyverest küldeni a király seregébe.[30] A halászok sorából került a királyi serviensek közé Micus fia Weyteh, ki a királyt saját lován és fegyverzetében a tengerpartig követte.[31] Miklós dubicai ispán, István ifjabb király tárnokmestere, a Sajó menti csatában, Dalmáciában, a boszniai eretnekek ellen vívott háborúban és a Frigyes osztrák herceg elleni hadjáratokban szerzett érdemeket.[32] Wegla-i Guido comes fiai: Frigyes, Bertalan és Guido Béla királyt a tatárok által történt üldöztetése idején a tengeren hajókkal, a szárazföldön fegyveresekkel szolgálták és védelmezték.[33] István szlavón bán a muhi csatában, Dalmáciában, az osztrák herceg elleni háborúban tüntette ki magát. Szolgálataiért előbb országbíró és

15 1221 ÁUO XI. 172.; Reg. Arp. 411.
16 1224. HO VI.17.; .; Reg. Arp. 466.
17 1230. ÁUO VI. 484.; Reg. Arp 731.
18 1232. *Smičiklas* III. 369.
19 1234. ÁUO 550.Reg. Arp. 528.
20 1235. ÁUO VI. 567.; Reg. Arp 538.
21 1243. jan. 24. Nyitra. Mon. Iud. I. 22.; Reg. Arp. 731.
22 1243. jan. 24. Nyitra *Fejér* IV/1. 274.; Reg. Arp. 732.
23 1243. máj. 13. Mon StrI. 346.; Reg. Arp. 740. „...in conflictu generali... viriliter pimicavit".
24 1243. *Fejér* IV/1. 286.; Reg. Arp. 748.
25 1244. máj. 23. ÁOU VII. 174.; Reg. Arp. 767.
26 1244. jun. 15. Gallasvár mellett. ÁUO VII. 152.; Reg. Arp. 769 és 1244. okt. 5. Segesd mellett. HO VII. 29; Reg. Árp. 777. — 1247. okt. 3. *Fejér* IV/1. 473.; Reg. Arp. 863.
27 1244. okt. 11. Zalavár mellett. ÁUO VII. 157.; Reg. Arp. 779.
28 1245. ápr. 20. ÁUO VII. 191.; Reg. Arp. 804.
29 1248. máj. 1. ÁUO VII. 262.; Reg. Arp. 882.
30 1248. szept. 2. *Endlicher* 498.; Reg. Arp. 885.
31 1248. ÁUO VII. 256.; Reg. Arp. 894.
32 1249. márc. 25. Buda. *Fejér* IV/2. 49.; Reg. Arp. 904.
33 1251. ápr. 5. *Smičikas* IV. 442.; Reg. Arp. 944.

nyitrai ispán, majd nádor és somogyi ispán, végül szlavón bán lett.[34] Péter ispán fia Edőcs a tatárjárás idején, majd ausztriai, stájerországi és morvaországi várak ostroma alkalmából harcolt vitézül.[35] Namzolou fia János a csehországi hadjáratban harcolt Béla király seregében s ezért földadományt és a turóci nemesek szabadságát kapja.[36] Dénes fia Hernandus ausztriai, stájerföldi és morvaországi hadjáratokban vett részt,[37] Vida fia Bocholerius pedig csehországi hadjáratban.[38] Kozma és Ehellős ispánok részt vettek a sajói ütközetben, a király dalmáciai tartózkodása idején az ország határait védték az osztrák herceg ellen, a király visszatérése után pedig részt vettek az osztrák herceg elleni hadjáratban.[39] Vydas turóci nemes a csehországi hadjáratban bizonyította be vitézségét.[40] Bilsa-i Iván és Mikol Mathardus ispánnal együtt a király stájer hadhadjáratában vettek részt.[41] Otrmarius fia András és rokonai: Sdik fia Bánk, István fiai: Benes, Pál és Bereck és Idizló fia Ratha nyitrai várjobbágyok a tatárjáráskor, Dalmáciában s a Frigyes osztrák herceg ellen vezetett hadjáratban vitézkedtek, s ezért emelkedtek a királyi serviensek közé.[42] István ifjabb király vitéze: Csapó fia András a stájerországi Mahrenberg vára alatt tüntette ki magát.[43]

Győr fia Torda vitézül harcolt Béla királynak az osztrák herceg ellen vezetett hadjáratában, Levka vára védelmében és mint Csák tárnokmester serviense, ura magánhadseregében, Bulgáriában.[44] Benedek fia Merse főként a bulgáriai hadjáratban tüntette ki magát, hol testvére Miklós életét vesztette.[45] Panc-i Gergely fia Jakab comes a bulgáriai Bodony vára alatt bizonyította be vitézségét.[46] Lőrinc főasztalnokmester és soproni ispán különböző hadjáratokban vett részt, s megőrizte a soproni határt.[47] Sándor, Lőrinc, Mihály és Mikó vámosaszói, a királyné tárnokjobbágyaitól származó jobbágyok, Beud, Simon, Márk, Tyriak, András, Lőrinc, Bencs, Koda, Sabyn és Péter királynéi harcos jobbágyok, Bolosoy, Iván, Bertalan és Simon királyi pohárnokok, valamint Dama, Damján, Damsa és Kázmér királynéi szakácsok Istvánnak, az ifjabb királyné főlovászmesterének csapatában tüntették ki magukat az isaszegi csatában, majd a kunok elleni hadjáratban Roland szlavón bán csapatában jól felfegyverkezve ügyeseknek, használhatóknak és felkészülteknek bizonyultak.[48] András ispán fiai: Márton és Tamás az ifjabb király minden hadjáratában részt vettek.[49] Pós mester, mint az atyja ellen háborúzó István ifjabb király katonája, Feketeügy várának ostroma alkalmából s az isaszegi csatában tüntette ki magát.[50] Ugyancsak az ifjabb király vitéze volt Iván fia András mester ajtónálló, ki a László vajda és testvére Jula elleni harcban, Feketehalomnál és az isaszegi csatában harcolt.[51] Hasonlóképpen az ifjabb királyt segítették fegyvereikkel Drug fia János szabolcsi ispán, ki Feketehalom váránál, a Kemény fia Lőrinc ellen vívott csatában s abban az ütközetben vitézkedett, melyben Henrik nádor és fiai fogságba estek, azonkívül Sámson fia Jakab, ki az isaszegi csatában,

34 1251. nov. 23. *Smičiklas* IV. 468.; Reg. Arp. 957.
35 1254. nov. 19.; Reg. Arp. 1024.
36 1254. TT 1902. 218.; Reg. Arp. 1023.
37 1255. febr. 26. H. Oklt. 27.; Reg. Arp. 1033.
38 1255. Reg. Arp. 1058.
39 1256. jún. 29. ÁUO II. 269.; Reg. Arp. 1091. és 1092.
40 1256 vagy 1260. *Fejér* VI/2. 385.; Reg. Arp. 1129.
41 1257. nov. 10. HO VI. 94.
42 1258. jún. 20. Reg. Arp. 1183.
43 1259. HO VII. 80.; Reg. Arp. 1760.
44 1260. HO VI. 105.; Reg. Arp. 1768.
45 1262. *Fejér* IV/3. 60.; Reg. Arp. 1312.
46 1263. ÁUO VIII. 66.; Reg. Arp. 1810.
47 1263. ÁUO VIII. 49.; Reg. Arp. 1327.
48 1266. *Fejér* IV/3. 346.; Reg. Arp. 1857. „...decenter armati, habiles, utiles et parati fuissent."
49 1267. júl. 25. körül; Reg. Arp. 1864.
50 1267. ÁUO VIII. 173.; Reg. Arp. 1871.
51 1267. Reg. Arp. 1869. és 1870.

Jakab fia Marcell vasvári várjobbágy, ki Görögországban, Feketehalomnál és Isaszegnél, Gutkeled nembeli Kozma ispán fia Kozma, ki Feketehalomnál, Kelnuk falubeli Chyl ispán Déva váránál, Feketehalomnál s az isaszegi csatában, Aba fia Miklós az isaszegi csatában, Imre fia Jakab Feketehalomnál és Isaszegnél érdemelték ki az ifjabb király kegyét.[52] Mihály szolgagyőri várjobbágy fia Márton ispán a németek és csehek elleni hadjáratban harcolt, atyja pedig a tatárok elleni harcban elesett.[53] Az ország határait védve vitézül harcoltak a németek ellen a soproni polgárok.[54] A már trónra jutott V. István nem feledkezett meg ifjabb király korában érte harcoló vitézeiről. Ilyenek voltak Joanum és fiai, Mihály és Guench királyi szentséghordozók, kik Feketehalomnál harcoltak érdekében, a Miskóc nembeli Ponyit bán, aki Feketehalomnál és Ernye bán legyőzésekor az isaszegi csatában, azonkívül Bulgáriában, Dethmar és Dethtor, Detricus fiai, az aradi prépost serviensei, akik az isaszegi csatában, Sámson fiai Péter és Jakab a görögök ellen, majd az isaszegi csatában, Ebl fia Teel Feketehalomnál, Tamás a királyi agarászok ispánja s testvérei: Boksa, Dénes, Detrik, György és Simon Feketehalomnál, Gud ispán fiai János mester és István mester Feketehalomnál és az isaszegi csatában, Mokud fiai Gál, László és Gergely pedig szintén Feketehalomnál.[55] V. István természetesen másutt szerzett hadi érdemekért is jutalmazott. Zsidó fia Zsidó a csehek elleni háborúban, főként Purbach vára alatt szerzett érdemeket, Domokos ispán fiai, Simon és Amanaus szintén a csehek elleni háborúban, Myxa fia Márton a királyi udvari papjának serviense és Tódor fia Pós mester ugyanott, Osl bán fiai, Jakab és Osl Sopron vára védelmében és Kőszeg elfoglalásakor, Damján fiai Heyma és Hegun vasvári várjobbágyok, s társaik: János fia István, Miklós fia Beycha, Wosos fia Wydus, Galambos fiai, Wosos unokái Galus, Imre és Teodolus a cseh háború idején a vasvári határ védelmében, Miklós ispán a stájer és cseh hadjáratban, végül Thyuch fiai, Bud, Tódor és Abrank, zalai várnépek az osztrák herceg elleni hadjáratban.[56]

Hadi érdemeket szerzett, s ezért testvéreivel együtt a királyi serviensek közé emelkedett Erzsébet királyné Guna nevű szakácsa is, ki Patak vára ostroma alkalmából tette ki magát különböző fajta veszedelmeknek.[57]

Számos hasonló oklevelet adott ki IV. László király. Bachaler comes Kapronca vár várnagya vérét ontotta a királyért, mikor a nevezett várban egyes magyar bárók fogva tartották.[58] Ruh comes főként a cseh király ellen vívott háborúban tűnt ki.[59] Stíriában és Karintiában teljesített hadi szolgálatot Buzád nembeli Lancereth fia Herbordus.[60] Bálint és Péterke bakonyi erdőőrök számos alkalommal, de különösen Győr vára alatt a németek elleni harcban tüntették ki magukat, s ezért emelkednek a nemes serviensek közé.[61] Leusták, Petrik, Petriszló, Márton, Nemyl és Bukta öt nehezéket fizető gömöri jobbágyfiak V. István hadjárataiban és Laa vára alatt harcoltak vitézül s ezért emelkedtek a

52 1268. ZW I. 100.; Reg. Arp. 1882. — 1268. HO VIII. 113.; Reg. Arp. 1881. — 1268. *Fejér* IV/3. 468.; Reg. Arp. 1878. — 1268 vagy 1269. OL DL 105.228.; Reg. Arp. 1892—1269.; ZW I. 105.; Reg. Arp. 1896. — 1269. HO 174.; Reg. Arp. 1897. — 1269. HO VIII. 118.; Reg. Arp. 1898. — 1270. ÁUO VIII. 292.; Reg. Arp. 1910.

53 1268. *Fejér* IV/3. 432.; Reg. Arp. 1581.

54 1269. Sopron vm. I. 32.; Reg. Arp. 1642.

55 1270. nov. 12. ÁUO VIII. 287.; Reg. Arp. 1987. — 1270. dec. 10. ÁUO XII. 6.; Reg. Arp. 1994. — 1270. HO VIII. 135.; Reg. Arp. 2005. — 1270. HO VI. 166.; Reg. Arp. 1914. — 1271. ZW I. 110.; Reg. Arp. 2135. — 1271. ÁUO VIII. 341.; Reg. Arp. 2128. — 1272. febr. 17. HO V. 46.; Reg. Arp. 2158. — 1272. febr. 17. ZiO I. 28.; Reg. Arp. 2161.

56 1271. aug. 16. Lipcse. ZO I. 57.; Reg. Arp. 2099. — 1271. *Fejér* V/1. 137.; Reg. Arp. 2119. — 1272. jan. 6. Máramaros. *Fejér* V/1. 210. és V/2. 100.; Reg. Arp. 2149. — 1272. febr. 17. ÁUO VIII. 383.; Reg. Arp. 2160. — 1272. febr. 27. HO VI. 183.; Reg. Arp. 2167. — 1272. febr. 27. HO I. 56.; Reg. Arp. 2159. — 1272. *Smičiklas* V. 639.; Reg. Arp. 2220. — 1271. aug. 25. HO VI. 179.; Reg. Arp. 2104.

57 1272. ÁUO III. 275.

58 1272. (nov. 18. előtt) *Smičiklas* VII. 415.; Reg. Arp. 2322.

59 1273. máj. 29. HO VII. 139.; Reg. Arp. 2375.

60 1273. jún. 2. Gy F II. 302.; Reg. Arp. 2379.

61 1273. jún. 7. HO VIII. 151.; Reg. Arp. 2380.

nemes serviensek soraiba.[62] Bened fia Bees a csehek által ostromlott Detre váránál szerzett érdemeket.[63] Benedek fia Apa a németek által elfoglalt Győr vára alatt, Léva vára előtt, honnét Ottokár cseh király csak nehezen menekült, és Detre vára alatt, ahol a cseh király ostromló seregét legyőzték, bizonyította be vitézségét.[64] Főként Győr vára alatt tüntette ki magát Gábor fia Salamon, ki már V. István hadjárataiban is részt vett.[65] Gábor fia Tamás mester főként Léva vára alatt, a cseh király elleni harcban tűnt ki.[66] Csongvai János fiai: András és Endre, Ipoch fiai Miklós és Yekminus és Zebene fia Dénes főként Detre váránál, a cseh király elleni harcban tüntették ki magukat s ezért a király a nógrádi várnépek közül a királyi serviensek közé emeli őket.[67] Kenéz fia János és Gergely fia Pál Csehországban vitézkedett s Hathalom városánál.[68] Detre vár alatt harcoltak s a cseh király seregéből foglyot ejtettek: Ják nembeli Ebed fiai Rénold és Ják, Benedek fiai Mike és Dénes.[69] Doroszló fia Doroszló mester IV. Béla, V. István és IV. László hadjárataiban vett részt, az utóbbinak főként a cseh király elleni hadjáratában tüntette ki magát.[70] Sebestyén tornai ispán érdemeit Kapronca váránál, Győr vára ostrománál és a cseh király támadásakor Detre váránál szerezte.[71] Decsk fia András nógrádi várjobbágy többek között a németek által elfoglalt Győr várának megvívásakor tüntette ki magát, érdemeiért a IV. László a királyi serviensek közé emelte.[72] Jaroszló fia Iván comes a tatárok betörésekor a cseh király ellen vívott háborúban vitézkedett, főleg a szlavóniai Szamobor földjén épített vár alatt.[73] Péter mester soproni és somogyi ispán akkor szerzett érdemeket, mikor Henrik bán fogva tartotta IV. Lászlót és az anyakirálynét, s a fövenyi csatában, ahol Henrik bán elesett.[74] Mint sokan mások, a „németek" által elfoglalt Győr vára alatt harcolt Ders András is[75], valamint János fia Dege, ennek fiai, Endre és Pál, azonkívül Chama, János, Márton, Mycula fiai, István és Izsák, és Salamon fia Simon veszprémi várjobbágyok, Roland nádor serviensei, kik ezért királyi serviensekké lesznek.[76] Kondov-i Nemel fia Péter és Narad fia Benedek borsodi várjobbágyok a Morva folyónál a cseh király ellen harcolva, valamint Győr váránál tüntették ki magukat s ezért emelkedtek a királyi serviensek közé.[77] Szintén a serviensek közé emelkedik több gömöri várjobbágy: Opsa fiai András és Mihály, Hutizlaus fia Hazos, Tubul fia Heydricus, Gurguk fiai Bosdar és Pongrác, kik a cseh király ellen a Morava folyó mellett vívott csatában tüntették ki magukat, hol Bosdar és Pongrác testvére Simon el is esett. Az oklevél szövege szerint örökölött, vásárolt és szerzett földjeikkel együtt emelik ki őket a gömöri vár kötelékéből.[78] Tódor fiai, Pós comes és Domokos mester a cseh király emberei által elfoglalt győri vár alatt tüntették ki magukat s ezért részesülnek birtokadományban.[79] A Gréc hegyi civisek megvédték a Gréc-hegyi várat a cseh király emberei ellen. Ezért s elszenvedett káruk pótlására László király nekik adta

62 1274. jan. 31. ÁUO IV. 33.; Reg. Arp. 2453.
63 1274. febr. 10. HO VIII. 158.; Reg. Arp. 2454.
64 1274. febr. 16. ÁUO IX. 51.; Reg. Arp. 2455.
65 1274. (febr. 22—szept. 3. közt.) ÁUO XII. 94.; Reg. Arp. 2471.
66 1274. (febr. 22—szept. 3. közt) ÁUO XII. 105.; Reg. Arp. 2476
67 1274. (febr. 22—szept. 3. közt) *Fejér* VII/4. 149.
68 1274. (febr. 22—szept. 3. közt) HO VIII. 167.; Reg. Arp. 2458.
69 1274. máj. 31. ÁUO IX. 58.; Reg. Arp. 2505.
70 1274. júl. 18. ÁUO IX. 60.; Reg. Arp. 2514.
71 1274. szept. 25. ÁUO XII. 90.; Reg. Arp. 2555.
72 1274. szept. 25. HO VI. 199.; Reg. Arp. 2554.
73 1274. (dec. közepe) *Smičiklas* VI. 99.; Reg. Arp. 2565.
74 1274. dec. 31. ÁUO IV. 37. és IX. 73.; Reg. Arp. 2569.
75 1274. Reg. Arp. 2578.
76 1275. (ápr—máj.) *Fejér* VII/2. 37.; Reg. Arp. 2598.
77 1275. (jún. 17—szept. 3.) HO VI. 205.; Reg. Arp. 2609.
78 1275. (jún. 17—szept. 3.) HO VII. 158.; Reg. Arp. 2605.
79 1275. júl. 29. OL DL 40.126.; Reg. Arp. 2626.

a zágrábi vár birtokából Kubila falut.[80] Ougcha-i András fiai Péter és Farkas, Farkas fia Endre pozsonyi várjobbágyok, s egyúttal Tamás szlavón bán familiáris katonái, Detre és Laa vára alatt vitézkedtek. Detre vára alatt Péter meg is sebesült. Jutalmuk: a pozsonyi várnak egy, a Csallóközben fekvő üres földdarabja.[81] Péter fiai is a cseh király elleni háborúban tüntették ki magukat, s jutalmazásukra a király visszavesz egy darab földet István fiaitól, Rachtól és Leustáktól.[82] Kázmér comes fiai Pongrác és Péter több hadjáratban szolgáltak, s megvédték Csejte nevű saját várukat, mikor a csehek a többi Vágon túli várat elfoglalták. Ezért visszakapják egy elidegenedett földjüket.[83] Gabrianus fiai: Domokos, Jakab és Gabrianus, kik kitűntek a belső háborúkban s a csehek elleni háborúkban, főleg pedig Győr ostromakor, hol meg is sebesültek — vitézségükért visszakapják a Duna szigetén levő üres Szent Pantaleon monostort.[84] A cseh király elleni hadjáratban szereztek érdemeket, s ezen érdemeikért kaptak földet Miskóci Mihály fiai: Péter és Sándor.[85] Ják nembeli Ebed fia Ják comes V. István király idejében is részt vett minden hadjáratban, s különösen a morvamezei csatában tüntette ki magát. Ezért a vasvári várnépek egy lakatlan földjét kapja.[86] Dorog fia Péter comes V. István idején Bodony alatt tüntette ki magát, Lőrinc és Miklós nevű testvérei pedig a morvamezei csatában, ezért visszakapják Bihar megyében fekvő örökölt földjüket.[87] A morvamezei csatában természetesen sokan kitüntették magukat és szereztek érdemeket, így Ipolitus comes fiai Ugra mester, Miklós, Bálint és Ipolitus mester éliási nemesek,[88] Jákó comes fiai András és Jákó mesterek,[89] Izsép fia János comes[90], Jurényi Vid fiai Vencel és László[91], Hunt comes fia Demeter comes[92], Ilarus fia Gergely ispán[93], Péter fia Dénes mester, ki a csatában a lováról az ellenség által letaszított Csák Máté nádort megmentette[94], Szoboszló fia Péter[95], Keza fia Jakab királyi solymár[96], Ambrus fia Hegun comes s ennek fia Goganus bán[97], Lőrinc comes fia Miklós zólyomi ispán[98], Endre fiai, az Ormósnak nevezett Miklós, András, Mihály, a kis Miklós és rokonai, András fiai Péter és Farkas, Myxa és fia János, Budrug fia Lampért, Wata-i György fia Bánk és Magyar-i Chekud fia János a pozsonyi vár jobbágyai[99], Wytk fia Wytk[100]. Fulkus fia István, Simeon fia Jakab, Batyz fia Péter és Vogus fia Moyus Komárom megyei várjobbágyok[101], Tamás fia Fülöp mester[102], András comes fia András comes[103], Benke fiai Miklós comes, Fülöp és Jakab, kik emellett a tatárok betörése idején is kitüntették magukat[104], Marthanka fia János és testvére Balázs, kik még a kunok elleni harcban is kitüntették magukat[105].

80 1275. aug. 11. *Smičiklas* VI. 121.; Reg. Arp. 2631.
81 1275. (dec. 10. után) H Oklt. 71.; Reg. Arp. 2664.
82 12(76) (febr—júl. között) HO VII. 160.; Reg. Arp. 2711.
83 1276. szept. 3. előtt. HO VI. 219.; Reg. Arp. 2734.
84 1277. júl. 28. előtt. ÁUO IV. 79. és IX. 175.; Reg. Arp. 2794.
85 1278. jan. 1. Buda. *Fejér* V/2. 470.; Reg. Arp. 2840.
86 1278. aug. 30. ÁUO IX. 198.; Reg. Arp. 2891.
87 1278. szept. 1. ÁUO IX. 196.; Reg. Arp. 2895.
88 1278. ÁUO IV. 96.; Reg. Arp. 2898.
89 1279. jún. 23. előtt. *Sztáray* O I. 20. és 21.; Reg. Arp. 2955. és 2961.
90 1279. (jún—aug.) HO III. 28.; Reg. Arp. 2977.
91 1279. (jún. 23. előtt) *Fejér* V/2. 500.; Reg. Arp. 2953.
92 1279. (jún—aug.) *Fejér* V/2. 555.; Reg. Arp. 2968.
93 1279. (júl. 15. után) Reg. Arp. 2992.
94 1279. (szept. 3. után) ÁUO IX. 223.; Reg. Arp. 3005. „..de equo suo eiectum ab acie opposita"
95 (1279) okt. 2. Torna. Mon. Strig. II. 266.
96 1279. dec. 29. HO VI. 249.; Reg. Arp. 3020.
97 1279. (december) *Fejér* V/2. 559.; Reg. Arp. 3017.
98 1280. aug. 17. előtt. Zi O I. 44.; Reg. Arp. 3062.
99 1281. aug. 30. H. Oklt. 90.; Reg. Arp. 3114.
100 1283. (jún. 24. előtt.) Gy F III. 24.; Reg. Arp. 3230.
101 (1284. márc. 10. előtt) Mon. Strig. II. 177.; Reg. Arp. 3295.
102 1284. júl. 27. HO VI. 302.; Reg. Arp. 3324
103 1287. (márc. 27. után) ÁUO IX. 450.; Reg. Arp. 3439.
104 1287. ápr. 19. Kubinyi II. 30.; Reg. Arp. 3444.
105 1287. (jún. 23. előtt) HO VI. 325.; Reg. Arp. 3447.

IV. László uralkodása idején a másik nagy érdemszerző ütközet a kunok ellen vívott hódtavi csata volt, mely máig sem tisztázott időpontban, 1280-ban vagy 1282-ben zajlott. Ebben vitézkedett Buzád nembeli Buzád fia Ochuz comes[106], Demján fiai Miklós és Pasca, kik Zelench váránál a lázadó Finta ellen is harcoltak[107], Inuk, Tubul, Éliás, Bolya és Péter Ásgút-i királyi erdőőrök[108], Ilemeres fiai Gepus és Simon Nyás falubeli királyi erdőőrök[109], Ine fia Herbordus, ki még Gede vára alatt is kitüntette magát[110], Zsidó testvére István, a királyné tárnokmestere[111], Albert fiai János, Iványka, Iván és Miklós, az esztergomi érsek serviensei, Wosa fia Gergely, Máté, Benedek, Dáma fia Péter és István fia Orbán királyi udvarnokjobbágyok, Benedek fia Gyurgus, Colinus veszprémi archidiaconus serviense, Pál fia Hagou, Fülpöd, Pazar fiai Márton és Martonos és Mihály fia Sándor királyi udvarnokok, kik a csehek elleni háborúban is kitüntették magukat[112], Jurk fia Dénes, ki szintén vitézkedett a csehek elleni háborúban is[113], a Talpasnak nevezett Tamás mester, ki a kunokat a havasokon túl is üldözte s Leznek krakkói herceg megsegítésekor is kitüntette magát[114], valamint az aranyosi székelyek, kik később a tatár betörés idején több mint 1000 embert szabadítottak ki a tatárok fogságából.[115]

Az 1285-ben bekövetezett tatár betörés idején is nyílott alkalom a hadi érdemek szerzésére. Ekkor tüntették ki magukat Meggyes fiai, Péter és Miklós, kik Lóránd erdélyi vajda seregében teljesítettek szolgálatot[116], és Zeud fiai, Csépán és Iváncs királyi tárnokjobbágyok.[117]

Általában a „cseh király" ellen harcokban szereztek érdemeket Wech fia Bagun castrensis[118], valamint palásti Guze fiai: Álmos és Fábián honti várjobbágyok.[119] A hűtlen pozsonyi comes elleni harcban vált ki Jakab, a pozsonyi vár suburbiumának bírája[120]. A hűtlen Finta elleni harcban Gede vár ostrománál tüntette ki magát János nádor több milese: Ertug fiai, Weyt-nek mondott Miklós, Wernhard, Sebret és Konrád[121], Leusták mester fiai, Roland királyi lovászmester és Dezső, Olivér mester fiai, Rénold és Miklós, akik emellett az egresi monostornak a kunok ellen történt védelmében is kitűntek[122], valamint Orbán fia János, gömöri várszolga.[123]

Más vitézek „a határok védelmében" szereztek érdemeket, mint Csákányi Mojsa fia László és testvérei, Pósa fia Péter és tetsvérei és Bunch várjobbágy[124], továbbá Budulo fia Pósa és rokona Botou várjobbágyok.[125] Márton fiai, János és Benedek nógrádi nemesek főként a havasokon túl, a tatárok országának határán szereztek érdemeket.[126] A hűtlenek által elfoglalt Scelench vár ostrománál harcolt a Bereg megyei Mátyás fia László,[127] Borostyánkő vára ostromakor szerzett érdemeket Mogor-i András két fia, Péter és Farkas pozsonyi vár-

106 1283. máj. 13. ZO I. 590.; Reg. Arp. 3219.
107 1283. máj. 22. Reg. Arp. 3221.
108 1283. szept. 21. H. Oklt. 99.; Reg. Arp. 3266.
109 1283. szept. 21. OL DL 84.785.; Reg. Arp. 3265.
110 1284. HO VI. 311.
111 1284. ÁUO IV. 264.
112 1285. márc. 21. Reg. Arp. 3354.
113 1287. márc. 25. ÁUO XII. 453.; Reg. Arp. 2433.
114 1288. szept. 3. előtt. *Fejér* V/3. 409.; Reg. Arp. 3499.
115 1289. szept. 18. Székely O I. 21.; Reg. Arp. 3534.
116 1285. máj. (27.) (Gyula)fehérvár. Székely O. IV. 2.; Reg. Arp. 3362
117 1285. júl. 18. ÁUO IV. 276.; Reg. Arp. 3368.
118 1279. (jún—aug.) Reg. Arp. 2985.
119 1281. Palásthyak I. 12.; Reg. Arp. 3128.
120 1280. (aug. 17. előtt) ÁUO IV. 217.; Reg. Arp. 3061.
121 1281. ÁUO IX. 297.; Reg. Arp. 3126.
122 1283. *Fejér* V/3. 207.; Reg. Arp. 3276.
123 É. n. HO VIII. 277.; Reg. Arp. 3609.
124 1281. jan. 25. HO VIII. 210.; Reg. Arp. 3093.
125 1287. (jún. 23. előtt) HO IV. 71.; Reg. Arp. 3446.
126 1286. jún. 27. HO VI. 315.; Reg. Arp. 3410.
127 1282. Zi O I. 49.; Reg. Arp. 3190.

jobbágy[128], Péter fia Mixa, István fia Mihály és Sándor fia Tamás.[129] Gerendi Sámson fia Péter comes különösen a lázadó szepesi népek által ostromolt szepesi vár védelmében szerzett érdemeket, hol meg is sebesült.[130]

III. András király idejéből is maradtak ránk hasonló oklevelek, bár lényegesen kisebb számban. Az ő uralkodása alatt elsősorban az osztrák herceg elleni háborúban lehetett érdemeket szerezni. Így Vörös Ábrahám, ki vitézségéért Újvár megyét kapta[131] Gárdony fia Gárdony comes[132], Tódor fia Péter[133], Jákó fiai András és Jákó comesek[134], Dénes nádor fia Dénes comes[135], Ákos nembeli Gurk fia Sándor[136] Luche-i Chugud fia András királyi udvarnok[137] és Mersa comes fia Benedek.[138]

Vitális fiai, Herbordus és János Boro várának ostroma alkalmából tüntették ki magukat[139], Ábrahám fia Miklós zólyomi jobbágyfiú pedig a király „valamennyi" hadjáratában részt vett.[140]

Nemcsak a király, hanem egyháznagy is adott birtokadományt vitézi cselekedetért, így András győri püspök Anthyas fiainak, Sebe és Jakab szombathelyi püspöki jobbágyoknak, akik érdemeket szereztek Szombathely védelmében.[141]

Hadi érdemnek számított az is, ha valaki a király ügyét támogatva *megsebesült, fogságba esett, megkínozták, vagy kárt szenvedett.* Így Mihály bolondóci ispán a tatárokkal, Rákos mezején vívott első összecsapásban, kilenc sebet kapott s a sebek forradásai az oklevél kiadása idején is láthatók voltak rajta.[142] György ispán fia Sándor mester a tatárjárás idején a király parancsának teljesítése közben megsebesült. Ezért 20 ekealja lakatlan földet kap.[143] Miklós comes fiai, Ábrahám és Mihály, valamint Tamás comes fiai, Tamás és Bertalan kora ifjúságuktól kezdve híven szolgálták Béla királyt, követségekben jártak el, a tengerpartra is elkísérték, s a harcok során „halálos" sebeket szenvedtek.[144] Sándor fia Kozma ispán megsebesült a tatárok ellen vívott ütközetben, majd az osztrák herceg ellen vívott harcokban, ahol fogságot is szenvedett. Ez utóbbi harcokban 15 sebet kapott és egyik szemét is elvesztette.[145] Mikud bán Minen és Kirchshlag vára ostroma közben a jobb kezén és jobb oldalán lándzsadöfés által súlyosan megsebesült, jobb lábát kődobás törte össze, bal lábszárát lándzsával szúrták át.[146] A Gurka ispán nemzetségéből való Péter fia Oltumanus az ausztriai hadjáratban Waltersdorf vára alatt vitézül harcolt, Kirschlag vár ostrománál pedig Moys mester seregében olyan súlyosan megsebesült, hogy jobb keze megbénult.[147] Bertrand comes az osztrák herceg elleni hadjáratban fogságot szenvedett.[148] Leusták fia Herbordus az Ottokár király elleni háborúban fogságba esett, s onnét csak 100 márka váltságdíj kifizetése

128 1284. jan. 10. Borostyánkő vár alatt. H. Oklt. 96.; Reg. Arp. 3283.
129 (1284.) febr. 16. Borostyánkő vár alatt. H. Oklt. 101.; Reg. Arp. 3291.
130 1289. HO VI. 341.; Reg. Arp. 3545.
131 1291. jún. 24. Apponyi O. I. 16. és 18.
132 1291. jún. 29. HO VIII. 295.
133 1291. aug. 24. Neusiedl. Urk. Burg. II. 250.
134 1291. aug. 26. HO VI. 368.
135 1292. márc. 27. HO VI. 381.
136 1292. jún. 16. OL DL 50.545 és 38. 923
137 1297. ÁUO X. 258.
138 1300. HO VIII. 450.
139 1293. ÁUO V. 77.
140 1295. *Fejér* VI/1. 345.
141 1291. márc. 18. Győr. Urk. Burg. II. 232.
142 1244. jan. 26. Albe. HO I. 22.; Reg. Arp. 756.
143 1245. aug. 8. Balogd falunál. Adatok az egri egyházmegye történetéhez. (Szerk.: *Kandra Kabos*) I. k. Eger 148. o.; Reg. Arp. 815.
144 1245. dec. 12. *Fejér* IV/1. 384.; Reg. Arp. 823.
145 1245. *Fejér* IV/1. 390.; Reg. Arp. 820.
146 (1251—1270 közt) *Fejér* V/2. 496.; Reg. Arp. 1666.
147 1252. ápr. 22. ÁUO VII. 338.; Reg. Arp. 968.
148 1257. *Fejér* IV/2. 427.; Reg. Arp. 1171.

ellenében szabadult. A váltságdíj kifizetéséig fiát, Miklóst és Leuka fiát Leut hagyta kezesül. A fogságban meg is kínozták: egyik fülét levágták és két fogát kihúzták.[149] Pósa mester fiai, Pósa és Saark János udvari apródok, rajki nemesek az osztrák herceg elleni háborúban tüntették ki magukat, s a bécsi kapu előtti harcban „halálos" sebeket kaptak.[150] Itemer fia Imre comes a szerb király elleni hadjáratban két „halálos" sebet kapott: egy lándzsaszúrást a jobb térde felett s egy nyíllövést a bal lába sarkába.[151] Joachim a cseh király elleni háborúban Nyitra váránál fogságba esett.[152] V. István serviense Ubul fia Mihály jobbkezét hajítógép által kilőtt nyíl, ballábát pedig lándzsa fúrta át.[153] Ságí Kalianus fiai, Anyanus és Us, valamint Us fia János szolgagyőri castrensisek már V. István idején kitüntették magukat a bolgárországi hadjáratban, majd Győr vára ostrománál megsebesültek: a vár megmászása közben kődobások és hajítógép kilőtte nyilak által. Jutalmuk: a várnépi állapotból egyenesen a királyi serviensek közé emelkednek.[154] Szintén Győr vára alatt sebesülnek meg nyíllövések és kődobások által a Gencs falubeli Karachinus fiai, Máté, Miklós és Tamás, valamint Csek fia Basa várjobbágyok, kik korábban V. Istvánnak a cseh király elleni háborújában kitüntették magukat, majd jó szolgálatokat tettek Gergely mester vasvári ispánnak Németország határán.[155] Győr várának ostromakor sokan mások is megsebesültek. Így Ipolitus comes fia Ugra[156], Compoldus comes fia Péter mester, a királyi asztalnokok kancellárja, ki „nem félt a kövektől és lövedékektől", s kinek három serviense elesett[157], Simon fia Jób mester, a szakácsok rektora[158], Ivánka fia Pál, Iváncs fiai, Péter és Mikó, abaújvári várjobbágyok, kik a király szeme láttára „félholtan" maradtak a csata helyén[159], Bense fia Sebestyén tornai ispán, ki a Rábca mellett, Detrekő és Szombathely mellett is vitézül harcolt s Győrnél „halálos" sebeket kapott[160], Machunka fia Balázs comes és János, valamint Syk fia Hazous, kik részt vettek a bolgárországi és a cseh király elleni hadjáratokban is[161], Márton fia Miklós, aki Laa vára alatt is harcolt[162], berencsi Ábrahám fia András mester, aki a Rába és Rábca közti harcokban is részt vett, testvére János pedig német fogságba esett[163], valamint Erb fiai Pál, Roland, Lampért, Balázs és testvéreik.[164]

Geth comes fia Vid Detrekő vára alatt vitézül harcolva „halálosan" megsebesült. Ő és atyja részt vettek IV. Béla, V. István és IV. László hadjárataiban.[165] Márk comes fia Batiz comes a lázadó Márk fia Rolandust a szepesi várban megostromolta, meghódolásra kényszerítette s eközben ő maga és 24 embere megsebesült.[166] Roland comes(!) nyitrai várjobbágy Nyitra várának elfoglalásakor a németek fogságába esett testvéreivel és rokonaival együtt és minden vagyonát elvesztette.[167] Szombat fia Miklós a hűtlen Pál fia Gregen elleni harcban megsebesült s fogságba is esett. A fogságból 40 márka váltságdíj elle-

149 1263. HO VII. 87.; Reg. Arp. 1388.
150 ? febr. 2. OL DL 67.606.; Reg. Arp. 2691.
151 1271. szept. 7. Buda. ZO. I 57.
152 1271. HO VII. 128.; Reg. Arp. 2122.
153 1271. *Fejér* V/1. 105. és 160.; Reg. Arp. 2120.
154 1273. jún. 21. *Fejér* VII/2. 73.; Reg. Arp. 2382.
155 1273. júl. 27. HO II. 12.; Reg. Arp. 2395.
156 1273. szept. 27. Reg. Arp. 2412.
157 1273. okt. 31. ÁUO IX. 22.; Reg. Arp. 2420.
158 1273. HO VI. 194.; Reg. Arp. 2431.
159 1274. aug. 21. Enchiridion 171.; Reg. Arp. 2537.
160 1274. aug. 21. OL DL 105.224.; Reg. Arp. 2534.
161 1274. aug. 24. Reg. Arp. 2542.
162 1275. szept. 27. *Fejér* V/2. 267.; Reg. Arp. 2650.
163 1276. (szept. 2. után) ÁUO XII. 166.; Reg. Arp. 2740.
164 1282. júl. 10. ÁUO IV. 237.; Reg. Arp. 3148.
165 1274. ápr. 19. Reg. Arp. 2490.
166 1275. ápr. 3. *Fejér* V/2. 238.; Reg. Arp. 2596.
167 1275. máj. 30. Reg. Arp. 2601.

nében szabadult ki.[168] Herceg fia Imre mester a János mesternek a cseh király ellen a soproni határra küldött seregében harcolva ejtett foglyot és sebesült meg.[169] Ludány nembeli Szoboszló fia Péter a morvamezei csatában vitézkedve sebesült meg[170]. Benedek comes fia Péter bán Szombathely alatt sebesült meg, s a királytól elszakadni akaró horvátokat és „Dráván túli embereket" visszakényszerítette a király uralma alá.[171] Pércsi Csépán fia Dénes a hűtlen Dávid fia Finta elleni harcban, a Scelench nevű vár ostroma közben sebesült meg.[172] Ugyanitt sebesült meg kődobástól Kinizsi Orod fia Gentyr[173], Röjtök fiai, Péter, Miklós, András és Petre udvarnokjobbágy fiúk, kik a morvamezei csatában is részt vettek és a kunok felkelése idején Swynwar castellumban teljesítettek szolgálatot[174] és Mihály fia Máté, aki a jobb lábán sebesült meg[175].

Miklós galgóci comes testvére Sebestyén elesett Győr vára ostromakor, ő maga a morvamezei csatában a lábán lándzsadöfést szenvedett, Zelench vára ostromakor kődobástól az arcán sebesült meg és két foglyot ejtett. Harcolt a felkelő kunok ellen is.[176] Péter fia a Fatra-nak nevezett Miklós és Imre fia Mihály, a királyi lovászok és tálhordók comese megsebesültek a cseh király elleni csatában: Miklós arca közepét lándzsa járta át, Mihályt pedig az ellenség lándzsája levetette lováról. A szentlőrinci egyháznak a felkelő kunok elleni védelmében 37 serviensük kapott sebet, vagy halt meg, rokonuk, Sebestyén, Győr vára ostrománál esett el.[177] Adorján fia Sándornak jobb karját Borostyán vára ostromakor nyíl ütötte át.[178] Kozma fia Lőrinc comes a kunok elleni hódtavi csatában „halálos" sebet kapott.[179] Osl nembeli Imre mester fia Gergely Henrik bán fiai ellen harcolva Borostyán vára alatt rokonaival együtt fogságba esett s onnét csak 200 márka váltságdíj fejében tudta magát kiszabadítani.[180] Csépán fia Pál és Votk fia Bodó szolgagyőri várjobbágyok a morvamezei csatában sebesültek meg.[181] Simon fia György mester a Pirusnak nevezett Péter mesternek hadi szolgálataiért földet adományoz. Péter a László királyhoz hűtlen Márk fia Loránd elleni harcban György mester oldala mellett harcolt és „halálosan" megsebesült. Ezután a csehek elleni harcban is több sebet kapott. A kunok elleni küzdelemben megint György mester oldalán harcolt s kard és tőr által számos sebet kapott.[182] Fiacsa fia Damján liptói jobbágyfiú Kázmér fia Péter comes vára alatt kődobástól sebesült meg.[183] István fia Péter, Agud fia Péter, rokonuk Fábián és nagybátyjuk Jakab pap, királyi káplán földadományt kapnak, mert István fia János elesett, Fábián pedig megsebesült.[184] Bakonyi István comes Borostyán vára alatt sebesült meg.[185]

Sághy Vendég fiai Rohrau vára alatt kődobások által szenvedtek súlyos sebeket.[186] Simon fia György mesternek az osztrák herceg elleni háborúban több rokona és serviense „halálos" sebet kapott s alig menekültek meg a haláltól.[187]

168 1278. Reg. Arp. 2902.
169 1279. (jún—aug.) *Fejér* V/2. 493.; Reg. Arp. 2987.
170 1280. aug. 1. ÁUO IX. 274.; Reg. Arp. 3057.
171 1281. ápr. 24. *Smičiklas* VI. 401.; Reg. Arp. 3104., 3105., 3107.
172 1282. aug. 10. ÁUO IV. 239.; Reg. Arp. 3158.
173 1282. (szept. 3. előtt) TT 1883. 211.; Reg. Arp. 3169.
174 1283. márc. 10. Erzsébetfalva. HO VI. 289.; Reg. Arp. 3212.
175 1287. márc. 18. Reg. Arp. 3431.
176 1283. máj. 13. ÁUO IX. 276.; Reg. Arp. 3220.
177 1284. jan. 12. ÁUO IX. 380.; Reg. Arp. 3284.
178 (1284.) febr. 16. Borostyánkő vár alatt. *Fejér* V/3. 460.; Reg. Arp. 3292.
179 1284. aug. 2. Reg. Arp. 3330.
180 1287. (aug. 25. után) HO VI. 323.; Reg. Arp. 3458.
181 12(8)7. ÁUO IX. 177.; Reg. Arp. 3463.
182 1288. Dipl. Saros. 301.
183 (1289. febr. 23. előtt) Reg. Arp. 3516., 3540.
184 É. n. Zi O I. 452.; Reg. Arp. 3606.
185 1290. ÁUO IV. 352.; Reg. Arp. 3564.
186 1291. aug. 2. Sopron vm. I. 55.
187 1291. szept. Dipl. Saros. 304. „...lethalia excipientes vulnera, vix mortis periculium evaserunt..."

Gutkeled nembeli Pál comes fia Lothard bán a kunok elleni harcban a lábán sebesült meg.[188] Jakab comes fia Miklós Pozsony vára ostromakor sebesült meg.[189] Csányi Máté fia István, Bécs alatt szenvedett súlyos sebesülést.[190] András comes fia Ivánka mester több hadjáratban és várostromban tűnt ki s egy évig fogságban is volt a királlyal együtt.[191] Pál honti prépost testvérének, Vidnek harc közben egyik lábát megcsonkították.[192] Szentgyörgyi Ábrahám comes serviense László nemcsak vérét ontotta ura érdekeit védve, hanem ura várainak visszaszerzése érdekében egyetlen fiát, Istvánt is túszul adta.[193] Fusy-i Vinculo fia Pál comes az osztrák herceg ellen viselt hadjáratban hajítógép által kilőtt nyíl által vállán és lábán szenvedett „halálos" sebesülést.[194] Miklós fia László comes a király kiszabadítása érdekében magát fogságba adta, saját kiszabadításáért 200 márkát fizetett. A váltságdíj kifizetéséig fiát hagyta túszul, ki a rossz levegő miatt a fogságban megbetegedett s meg is halt.[195] Gutkeled nembeli István mester Bécs vára alatt kapott „halálos" sebet.[196] Marcheleus comes fia Csépán az Albert osztrák herceg szövetségében Adolf német király ellen vívott háborúban ontotta vérét, testvére Ehellős pedig elesett.[197] Baas fia János Tolna megyei nemes a királyért harcolva négy „halálos" sebet kapott. Mellkasába a válla mellett lándzsát döftek, nyíl fúrta át jobb kezét, s kardvágás által kétszer sebesült meg a fején.[198] Demeter zólyomi comes serviensét, Madács fia Pált több várostromban kőhajítás érte a lábán.[199]

Simon fia György a vitézségéért Leszko krakkói hercegtől kapott földadományt. Györgyöt IV. László küldte a krakkói herceg segítségére s ő a Leszko szövetségében vívott győzelmes harcok során megsebesült.[200]

Vitézeik vére hullatását az egyháznagyok is földbirtokkal jutalmazták. Így Hermannus pannonhalmi apát Heminus comes officiálisnak vére hullatásáért s ifjú kora óta teljesített szolgálataiért adott birtokot.[201]

A sebesüléshez, fogsághoz hasonlóan a királyok és főurak az értük szenvedett *károkat* is birtokadományokkal viszonozták. Így Tamás váci püspök testvére János comes azért kap földadományt IV. Lászlótól, mert miközben a visegrádi várat őrizte — birtokait elpusztították.[202] IV. László a Pozsony megyei Péter fia János comesnak adományozta a Henrik-fiak Pozsony megyei Modor nevű prédiumát szolgálataiért. János comes a Pozsony megyét pusztító Apor vajdát rokonai segítségével legyőzte, Pozsony várát visszafoglalta. A vajda Pozsony megye kétszeri feldúlásával János comesnek kétszer ezer márka kárt okozott.[203] Bazini Kozma comes birtokkal adományozza meg László nevű serviensét, mert az megmentette életét. Eközben László összes birtokait elvesztette és népei (populi sui) is súlyos károkat szenvedtek.[204]

188 1292. jún. 22. OL DL 40.208.
189 1280. VII. 16. IV. László oklevele, átírásban III. András 1292. júl. 9-i oklevelének 15. századi egyszerű másolatában. OL DL 40.209.
190 1293. okt. 6. HO VIII. 327.
191 1294. febr. 9. OL DL 58.431.
192 1294. *Fejér* VI/1. 288.
193 1295. máj. 29. Mon. Strig. II. 372.
194 1295. júl. 6. és júl. 23. között. *Karácsonyi-Kristó* 7—9.; OL DL 95.541.
195 1295. ÁUO X. 184.
196 1298. ÁUO X. 295.
197 1299. aug. 3. Buda. OL DL 38.135.
198 1299. ÁUO V. 204.
199 1300. aug. 17. OL DL 105.265.
200 1287. Krakkó. Dipl Saros 298.
201 1288. PR II. 416.
202 1284. (szept. 2. után) Reg. Arp. 3334.
203 1287. jan. 25. ÁUO XII. 451.; Reg. Arp. 3420.
204 1291. ÁUO X. 64.

A királyi haderő vonulása is okozhatott súlyos károkat. IV. László 17 mansiót adományoz a veszprémi püspökségnek kárpótlásul azokért a károkért, melyeket az átvonuló nagy királyi sereg a püspökség birtokain okozott. A veszprémi püspökség tehát „negatív hadi érdem"-ért a királyi hadsereg okozta károk elviseléséért részesül birtokadományban.[205]

Az eddig vizsgált adományozó oklevelekben is előfordult, hogy a megadományozott *hozzátartozójának hősi halála* vagy *veszedelme* is hadi érdemnek számít. Az 1222-es Aranybulla 10. cikkelye szerint a hadban elesett főúr fiát és testvéreit a király köteles volt megjutalmazni. Ha serviens halt hősi halált, hozzátartozóinak megjutalmazását a király tetszésére bízták. Vegyünk szemügyre néhány olyan oklevelet, ahol kifejezetten ez minősül főérdemnek. Farkas, Péter és János testvérek közül Farkas és Péter II. András király oroszországi hadjáratában elesett. Fivérei halála fejében János erdőadományban részesül.[206] Fábián fiainak, Creyniknek és Andornaknak „társa", Vince fia István, Béla ifjabb király oroszországi hadjáratában esett el. Ezért a király Fábián fiait megerősíti egy vitás földdarab birtokában.[207] Ambrus ispán testvére Jakab ispán elesett a tatárok elleni harcokban, ő maga pedig súlyosan megsebesült.[208] Ezért adományt kap. Pagha-i Marcell érdemének számít, hogy egyik rokona halálos veszedelembe jutott a németek betörése idején.[209] Deme és fiai, Péter és Foderus (?) visszakapják elveszett földjüket, mert rokonaik, Máté és Martonos elestek a tatárok ellen vívott harcokban.[210] István és Miklós azért részesülnek földadományban, mert a király egyik oroszországi hadjáratában apjuk, File bán, fogságba esett és a kínzásokba belehalt.[211] Premysl és testvére Nosk trencséni várjobbágyok a tatárjáráskor Bagamér trencséni várjobbágy oldalán harcoltak a trencséni vár és a határok védelmében. Később a morvaországi hadjáratban vettek részt a király vejének, Rasztiszláv hercegnek seregében s e hadjáratban Nosk elesett. Jutalmul Premysl és Nosk fiai: S(er?)adok és Balázs a királyi serviensek közé emelkednek.[212] István és Mike honti várjobbágyok egy a honti várhoz tartozó földet kapnak, mert testvérük Csépán elesett a király egyik hadjáratában, ők pedig szolgálatokat tettek a vártól elidegenített javak visszaszerzésében.[213] A fehérvári Adolf elesett a németek elleni harcokban. Fia, apja érdemeiért, két malmot kap.[214] Herardus főlovászmester, trencséni ispán kérésére a király földadományban részesíti Herardus serviensét, Márton fia Tamás Vas megyei nemest, mert annak testvére, Wolfram, a király szolgálatában elesett.[215] Farkas ispán fiainak, Dénes ispánnak és Miklósnak egyik érdeme az, hogy apjuk a sajói ütközetben elesett. Emellett különböző hadjáratokban szereztek érdemeket.[216] Izsák fia Junk ispán és Jaxa fia Péter, Junk unokaöccse azért kapnak földadományt, mert Junk megsebesült és Stájerországban fogságba esett, Jaxa pedig az osztrák herceg ellen vívott háborúban meghalt.[217] Márk érdeme — István ifjabb királynak tett hű szolgálatai mellett —, hogy testvére Domokos egy stájerországi vár ostrománál megsebesült és meg-

205 1275. (szept. 3. előtt) ÁUO IV. 53.; Reg. Arp. 2638.
206 1212. OL DL 41.248.; Reg. Arp. 278.
207 1231. ZO I. 6.; Reg. Arp. 480.
208 1244. szept. 29. ÁUO XI. 331.; Reg. Arp. 774.
209 1245. jún. 17. „Albe". Sopron vm. I. 19.; Reg. Arp. 809
210 1247. *Fejér* XI. 447.; Reg. Arp. 870
211 1250. (dec. 29.) *Fejér* IV/2. 65. és X/3. 252.; Reg. Arp. 939. „...ab hostibus captus, et diversis cruciatibus interemtus, diem miserabiliter clausit extremum".
212 1259. HO VI. 97.; Reg. Arp. 1226.
213 1261. aug. 11. HO VIII. 81.; Reg. Arp. 1263.
214 1261. Reg. Arp. 1272.
215 1265. ÁUO VIII. 122.; Reg. Arp. 1466.
216 1266. *Fejér* IV/3. 320.; Reg. Arp. 1507.
217 1266. *Smičiklas* V. 411. és XI. 485.; Reg. Arp. 1511.

halt.[218] Symarch és fia Samud, valamint rokonaik, bolondóci várjobbágyok, azért emelkednek az ifjabb király serviensei közé, mert Symarch fia János a Nicud ispánnal együtt végzett vállalkozás alkalmából a kunok elleni harcban elesett.[219] Bana ispán és fia Páris a cseh király ellen vívott háborúban szerzett érdemeket. Bana elesett Felsőlendva vára alatt, testvére Sixtus pedig Fürstenfeld vára alatt. Párist és hozzátartozóit a királyi serviensek közé emelik.[220] Marcell fia Sándor ispán Stomfa vára védelmében szerzett érdemeket, majd a cseh király elleni háborúban elesett. Ezért fiai: Domokos és Károly olyan birtoklási joggal kapnak földeket, mintha az Szent István óta bírt szállásbirtokuk volna.[221] Szintén a cseh király elleni harcokban Bruno vára alatt halt meg a Trencsén megyei Maglód fia Póka, ezért atyja Maglód és testvére Mihály a trencséni vár kötelékéből kiválva a királyi serviensek közé emelkednek.[222] Pál comes rokonai, Ladomér és Lőrinc, a stájerekkel vívott harcban 70 serviensükkel együtt (!) elestek. Ezért Pál a Szamoson Aranyos faluba érkező mindegyik sószállító hajóról 20 kősónyi vámot vehet.[223] Jarmanus, Gurk, Tyba, Saul és Amadé testvére Salamon Káld községbeli vasvári várjobbágyok a vasvári ispán jelentése szerint az újvári tornyon a németek elleni harcban elestek. Ezért testvéreiket az ország nemesei közé emelik.[224] Imre fia Mihály, a királyi tálhordók és lovászok mestere s unokatestvére Lőrinc fia Miklós legfőbb érdeme, hogy a Háj-i Szent Lőrinc egyházat a kunok támadásai ellen védelmezték s ott rokonuk Sebestyén elesett.[225] Petres fia Pósa különböző hadjáratokban szolgált, Iudex nevű testvére pedig Győr vára alatt a németek elleni harcban elesett[226] Nyolc soproni várjobbágy a soproni határ védelmében, főleg pedig Győr vára ostromakor tüntette ki magát, s ott rokonuk Miklós elesett. Ezért a királyi serviensek közé emelkednek.[227] Eymich fia Márton comes, Lindva vár castellanusa, vitézül harcolt a cseh király serege ellen s négy országos nemesi rangú serviense elesett.[228] Konrád comes fia János a cseh király elleni harcokban vitézkedett. Fő érdeme pedig, hogy a Győr várát megszállva tartó németek fogságából fegyveres famíliájával 14 magyar foglyot kiszabadított, miközben három serviense életét vesztette.[229] Zerky falubeli Jakab és László fő érdeme a soproni határban levő Kobold vár megvédése, hol testvérük Cheuke elesett.[230] A szepesi Palan comes két falut kap azért, mert Győr vára visszavételekor megsebesült fia Rikolf a lázadó és gonosztevő Pál fia Geregen elleni harcban elesett, Palan pedig Márk fia Roland fogságába került, majd részt vett a Roland által elfoglalt szepesi Marcel vára visszafoglalásában.[231] Marcellus fia Seueridus comes szolgálataiért és Ivánka nevű testvérének a cseh háborúban történt haláláért Ibrány földjét kapja. Ennek korábbi tulajdonosa a megadományozott vitézekkel ellentétben érdemtelen volt arra, hogy birtokát élvezze: az ország egyetlen hadjáratban, vagy gyűlésén sem vett részt.[232] Marcheleus fiai: Mikó és Csépán egyik érdeme, hogy Ehellős nevű testvérük a Rába és a Rábca közt

218 1267. *Katona* VI. 473.; Reg. Arp. 1867.
219 1267. *Fejér* IV/3. 413.; Reg. Arp. 1868.
220 1271. aug. 9. Tudománytár, Új folyam VII. 265.; Reg. Arp. 2098.
221 1271. aug. 16. *Fejér* V/1. 130. és VIII/3. 84.; Reg. Arp. 2100.
222 1271. ÁUO III. 256.; Reg. Arp. 2131.
223 II. István ismeretlen keltezésű oklevelét említi III. András 1292. jún. 22-i oklevele, ÁUO V. 66.; Reg. Arp. 2278.
224 1273. jún. 26. HO VIII. 154.; Reg. Arp. 2385.
225 1273. HO VI. 190.; Reg. Arp. 2410.
226 1274. febr. 22—szept. 3. közt. ÁUO XII. 96.; Reg. Arp. 2467.
227 1274. febr. 22. és szept. 3. közt. ÁUO IX. 81.; Reg. Arp. 2465.
228 1274. júl. 22. Reg. Arp. 2517.
229 1274. (szept.) ÁUO XII. 109.; Reg. Arp. 2553. „...cum sua armata familia..."
230 1278. (máj. 8. előtt) ÁUO IX. 199.; Reg. Arp. 2854.
231 1278. okt. 10. *Kubinyi* I. 101.; Reg. Arp. 2900.
232 1280. nov. 11. Szalánkemin. HO VI. 318.; Reg. Arp. 3078. „...ad nullam expedicionem et congregationem Regni nostri tam generalem, quam privatam venire contumaciter neglexerit."

a cseh király ellen vívott háborúban elesett.[233] Kilenc borsodi várjobbágy a morvamezei csatában harcolt, egy Elek (?) nevű rokonuk pedig a király ellen támadó erdélyi szászok elleni harcban esett el.[234] László fia Boda érdeme, hogy testvérét, Egyedet a király szolgálatában ölték meg a tatárok.[235] A kis Jób mester serviense és rokona, Bogozló, Borostyán vára alatt esett el.[236] Benedek fia Rodyn comes károkat szenvedett Henrik fia Henrik bántól és négy serviense elesett.[237] Rofoyn comes érdemei: Pál fia Ach leverése közben egy Péter nevű rokona meghalt, három serviense megsebesült, a lázadó kunok elleni harcban négy sebet kapott, László nevű testvére Adorján vára ostrománál, testvére Miklós pedig Erdélyben, az Alardus fia Gyán elleni harcokban halt meg.[238] György comes fia Péter comes érdemei: testvérével Ivánkával együtt több hadjáratban tüntették ki magukat, különösen a morvamezei csatában „halálosan" (letaliter) megsebesültek a király szeme láttára, valamint a kunok elleni hódi csatában, majd a tatárok ellen küzdve, mikor Ivánka olyan „halálos" sebeket kapott hogy — valóban meg is halt.[239] Iván fiai, Domokos, László, Albert, Ivánka és Gergely a cseh király s a kunok elleni harcban tüntették ki magukat, Péter nevű testvérük pedig Gönc vára alatt elesett.[240] Konrád fia Sebestyén a tatárok elleni harcban három tatárt elfogott, rokonát, Protáz fia Lászlót a tatárok megölték.[241] Tódor fia Péter rokona János Bécs vára alatt esett el, ezért Péter adományt kap.[242] Radozlaus bánnak a hűtlenek elleni harcban öt serviense esett el.[243] Pál pécsi püspök Szekcső megvívásában szerzett érdemeket, hol több serviense meghalt.[244] Merse fia Pós comes és testvéreinek érdeme, hogy Pós fia István vitézül harcolva elesett a csatában.[245]

Hadi érdemnek számított az is, ha valaki *várat épített*, vagy *egy várat megvédett*. Így IV. Béla öt ekealja földet adományoz egy Folwyne nevű hívének, ki vitézül viselkedett a tatárjárás idején, megerősítette Komárom várát és ezzel megmentette a Komárom megyében élő királyi udvarnokokat és más embereket.[246] Moch fia Lekv és Chukme fia Péter és testvérei pozsonyi várjobbágyok Pozsony várában saját költségükön tornyot építettek s annak védelmét ígérték. Ezért földadományban részesülnek és kötelesek a tornyot jó karban tartani.[247] Budik fia Tódor, Ompud fia Visobur, Farkas fia Dema bolondóci várjobbágyok a tatárjárás idején megerősítették a Danuskue nevű hegyet s a nekik alárendelt népeket megoltalmazták. Érdemeikért Béla király — a bolondóci vár hatósága alól kivéve — a királyi serviensek közé emeli őket, a nevezett hegyet pedig nekik és örököseiknek adja.[248] A várépítés érdemnek is számított, de annak engedélyezése jutalomszámba is mehetett. Így Béla király a zagoriai Tamás fia Farkasnak — ki a tatárjárás idején tett szolgálatokat — megengedi, hogy a földjén építeni kezdett várat befejezhesse s azt ő és utódai bírhassák.[249]

233 1281. *Fejér* V/3. 87.; Reg. Arp. 3117.
234 1282. júl. 19. ÁUO IX. 330.; Reg. Arp. 3151.
235 1283. aug. 20. Gönc. *Fejér* V/3. 161.; Reg. Arp. 3253.
236 1284. júl. 28. Kürü mellett. HO VI. 304.; Reg. Arp. 3326.
237 1284. (szept. 3. előtt.) *Smičiklas* VI. 489.; Reg. Arp. 3333.
238 1285. jan. 1. *Fejér* V/3. 258.; Reg. Arp. 3348.
239 1285. (szept. 3. után.) Reg. Arp. 3386. „...letalia excipiens vulnera diem clausit extremum."
240 1288. (szept. 3. előtt). HO VI. 330.; Reg. Arp. 3505.
241 1289. H. Oklt. 116.; Reg. Arp. 3544.
242 1291. aug. 24. Szombathely mellett. OL DL 75.353 és 97.992.
243 1293. júl. 11. HO VII. 230.
244 1296. szept. 15. OL DL 39.257.
245 1299. okt. 29. *Melczer* O. 6. „... ut leo fortis dimicans per hostem adversam extitit interemptus..."
246 1245. jún. 17. *Fejér* VII/3. 26. és 144.; Reg. Arp. 810.
247 1245. júl. 17. *Fejér* IV/1. 380.; Reg. Arp. 812.
248 1245. szept. 3. Átírta István ifjabb király 1264. Eperjes város levéltára: l.a. Kivonatát közölte dr. Iványi Béla. Reg. Arp. 816.a. és 1828. A nevezett vitézek rokonaikkal együtt tíz nehézfegyverzetű harcossal (cum decem loricis) kötelesek a király zászlaja alatt harcolni. A tíz harcoson kívül ők maguk is mind a hárman nehéz fegyverzetben kötelesek megjelenni.
249 1247. máj. 7. *Smičiklas* IV. 316.; Reg. Arp. 851.

Hermáni Dés ispán három ekényi földet kap azért, hogy az általa Körmenden épített tornyot befejezze és megóvja. Ha ezt nem teszi, ő vagy örökösei a nevezett földet elvesztik.[250] István fia óvári Konrád mester várat épített az ország védelmére. Ezért a Lajta folyó hídján vámszedési jogot kapott.[251] V. István királynak egy Plujacz nevű híve a szepesi várban épített tornyot s ezért földadományban részesült.[252]

Érdemnek számított természetesen a vár *megvédése* is. Így Ramzolan (vagy Namzalo) fia János turóci várnagy a turóci vár megvédéséért kapott 4 eke földet.[253] IV. László János mester nyitrai főesperesnek, királyi kápolnaispánnak s testvéreinek adott egy váruk alatt fekvő lakatlan földet. Érdemük elsősorban az, hogy a cseh határ közelében fekvő várukat külső és belső háborúkban megvédték, de — érdekes módon — az is érdemüknek számít, hogy a vár birtokában senkinek kárt nem okoztak, hanem megvédték a környék békéjét. Ez a „negatív érdem" — hogy tudniillik nem bántottak senkit, holott megtehették volna — szintén jutalomra méltó a magánháborúk sujtotta korban.[254]

A magánvárak fontosságára, a magánserviens által véghez vitt vitézi tettekre s az úr és serviense közti viszonyra igen érdekes adatokat közöl egy 1298-as oklevél, melyet Simon fia Gergely adott ki. Ebben megjutalmazza servienseit, Ipolit fiait, Pétert és Tamást. Nevezett Gergely László királytól megkapta Sóvár, Sópatak és Delna birtokokat s ezeken vár nem volt. Ezért elküldte a nevezett Tamás comest a Tarkő nevű hegyre, hogy azt megőrizze, nehogy ott valaki várat építsen s ily módon Gergelyt a birtokból kivesse. Tamás híven őrizte a hegyet, amelyen később ura várat emelt, melyben a tatárjárás idején sok keresztény menekült meg a tatár fogságtól. Gergely és magánhadserege a tatárjárás idején Regach alatt ütközött meg a tatárokkal (nos cum fratribus, cognatis, amicis et sociis nostris) — az ütközetben lováról leesett s Tamás vitéz átadta neki saját lovát. Gergely úr így menekült meg a haláltól.[255]

Mint jól tudjuk, a XIII. században királyaink minél több nehéz fegyverzetű lovast akartak seregükben látni. Láthattuk pl., hogy a királyi serviensek soraba emelt három bolondóci várjobbágynak is páncélban kellett harcolnia s páncélosokat kellett kiállítania.[256] Érdemnek számított a korszerű, nehéz fegyverzet is.[257] II. András Wruz zalai várjobbágyot — aki a várjobbágyok legelőkelőbb rétegéhez, a „szent király jobbágyaihoz" tartozott — kiveszi a várjobbágyi állapotból négy testvérével együtt s a királyi serviensek soraiba emeli őket. Wruz kiváló szolgálatokat tett Yoles királynénak az országba jövetelekor s kitüntette magát Barancs váránál, ahol lovagi fegyverzetben (cum nobili apparatu militari) jelent meg.[258] IV. Béla Newer, Buda, Orcirad, Raschoch, Radila és Damaslou Trencsén megyei várszolgákat, akik a tatárjáráskor Trencsén vára megvédésében, később pedig az osztrák herceg elleni háborúkban tüntették ki magukat, a szent király trencséni jobbágyai közé emeli. Az oklevél megjegyzi, hogy a nevezett várszolgák „in cabatis" szoktak szolgálatot teljesíteni. Lehetséges, hogy ez a szó láncinget jelent.[259] Béla király Miloztot és fiait: Budult és

250 1255. jún. 25. Reg. Arp. 1041. 1269-ben Béla király a nevezett torony fenntartására később újra földet adott Dés ispánnak. 1269. HO VII. 117.; Reg. Arp. 1643.
251 ÁUO VIII. 420.; Reg. Arp. 1686. Ezt megerősíti Béla király (1270.) okt. 1-én Csepel szigetén kiadott oklevelében. ÁUO VIII. 420.; Reg. Arp. 1977. Konrád mester 1282-ben a mosoni vám felét kapta meg. (1282. szept. 3. után ÁUO XII. 355.; Reg. Arp. 3176.)
252 1270. szept. 27. *Fejér* V/1. 95.; Reg. Arp. 1976.
253 1262. *Fejér* IV/3. 57. és VI. 2. 387.; Reg. Arp. 1298.
254 1276. aug. 9. *Fejér* V/2. 343.; Reg. Arp. 2722.
255 1298. *Fejér* VI/2. 150.
256 L. a 248. jegyzetet.
257 A nehéz fegyverzet elterjedéséről l. *Mályusz Elemér* i. m. (1942) 272—305. o.; *Borosy A.* i. m. (1962) 119—174. o.
258 1217. ÁUO XI. 141.; Reg. Arp. 336.
259 1243. jún. 2. ÁUO VII. 135.; Reg. Arp. 743.

Damján̈t Dehter-i pohárnokokat kiemelte a pohárnoki állapotból és őket leszármazóikkal együtt a királyi fegyveresek (exercituales regii) közé emelte. Budul és Damján a király seregében harcolt a cseh király fia elleni hadjáratban s ott Jób pécsi püspök és királyi alkancellár jelentése szerint hasznosaknak mutatkoztak. A hadjáratban a két vitéz lovagi fegyverzetben (armis militaribus) jelent meg: páncélingben, vassisakban, pajzzsal, lándzsával, íjjal és nyíllal felszerelve. A jövőben is hasonló fegyverzetben kell a király seregében harcolniuk.[260] Érdekes, hogy a páncéling, vassisak, lándzsa és pajzs mellett íjat és nyilat is használtak. Mátyás szepesi prépost testvére Andronicus kifejezetten azzal a feltétellel kapta meg az Abaúj várához tartozó Glup nevű földet, hogy két páncélos vitézzel fog a király hadseregében szolgálni.[261]

III.

Az eddig megvizsgált oklevelek is sok fontos adatot tartalmaztak — a legérdekesebbek azonban azok az oklevelek, amelyek *részletesebben* adják elő a vitéz hadi érdemeit.

II. András király 1233-ban egy vasi várföldet adományoz Egyed, Márton és Marcel testvéreknek. Szolgálatokat tettek a királynak az ország határain belül és kívül, de különösen bizonyos „szabad német urak" elleni (contra liberos dominos Teutonicorum) harcban, kik pusztítás céljából lépték át az ország határát. Három nemes lovagot ejtettek foglyul, s vezettek a királyhoz.[262]

Méltán emelte ki Mályusz Elemér az adományozó oklevelek közül IV. Béla 1235-ben kiadott igen részletes narratiójú oklevelét, melyben Dénes fia Dénes lovászmester érdemeit sorolta fel. A királyhoz közös gyermekkoruk óta ragaszkodott s ifjú korában is mellette volt. Később a Bulgária elleni hadjáratban Budung vára alatt, mikor a védők a várból kitörtek, elsőnek bocsátkozott velük harcba s visszaszorította őket a várba, anélkül, hogy a mieink egyetlen sebet kaptak volna. A bolgárok császárának öccse, Alexander ellen harcolva az ellenséget legyőzte, sokat közülük elfogott, másokat a helyszínen megölt. Mikor Béla a ruténok elleni hadjáratban Galícia váránál táborozott, Dénes őrt állva elsőnek pillantott meg egy a várból kitörő katonát. Elsőnek hajította rá lándzsáját, s úgy megsebesítette, hogy a helyszínen meghalt. Ugyanebben a hadjáratban Kuzmench környékén elfogott egy Máté nevű nemes és híres lovagot. E hadjárat folytatásaként Lodoméria irányítottak egy csapatot, s ennek élére vezérként állították Dénest, más bárókkal együtt. Dénes bevette Luck várát, lakóit részben elfogta, részben megölte, s az ott talált kincseket beszolgáltatta. Később a határokat megsértő német sereg ellen harcolt. Megtámadva őket, kardját sokak vérében megfürdette s elfogott egy Hertynigus nevű igen jeles lovagot. A Danila lodoméria fejedelem elleni hadjáratban Jaroszló vára alatt a várból kilőtt kövek eltalálták a mellén, két életveszélyes sebet kapott s csaknem meghalt. Ezenkívül még számos derekas tettet hajtott végre.[263] Az oklevél a még fiatal Dénesnek hat hőstettét írja le részletesen, hangsúlyozva, hogy ezek nem az összes hőstettei. Jellemző példa ez arra, milyen gyakran kellett egy XIII. századi vitéz lovagnak életét kockáztatnia királya érdekében.

Az előbbi oklevél kétségkívül a legrészletesebb IV. Béla ilyen tárgyú okle-

260 1252. jún. 15. Bécs mellett a táborban. ÁUO VII. 342.; Reg. Arp. 973. „...armis militaribus induti, scilicet loricis, capellis de ferro... clipeis, lanceis, arcibus et sagittis."

261 1258. febr. 28. ÁUO VIII. 480.; Reg. Arp. 1177. „...in nostro exercitu cum duabus nobis teneantur panceriis deservire."

262 1233. *Házi Jenő:* Vas megyei középkori oklevelek. Vasi Szemle 1967, 96—97. o.

263 1235. *Fejér* IV/1. 21.; Reg. Arp. 608. Magyar fordítását és elemzését l. *Mályusz E.* i. m. (1973) 15—19. o.

velei közül, de nem az egyetlen. Egy 1243-as oklevélben földadományban részesíti Máté fiait, Fülöp és Derik comesokat. Detrik a tatárjárás idején a muhi ütközetben, majd a menekülő király mellett Ausztriában s a tengerparton, majd Sopron vára ostrománál tett szolgálatokat, Fülöp pedig megvédte Kemluk várát a tatárok, majd a szlavóniai lázadók ellen. Detrik hatalmasan megtámadta az ellenséges sereget, mindenkit megelőzve lándzsáját rázva tört az ellenséges hadrendbe, sok súlyos sebet osztott, végül lovát megölték s ő is súlyos sebet kapott. Sopron várából balistáriusok jöttek ki a király serege ellen, Detrik lándzsát ragadva rájuk rohant s visszaűzte őket a várba, közben két súlyos sebet kapott tőlük, úgy hogy alig menekült meg a haláltól.[264]

Subislaus fia Bogomér a bolgár hadjáratban főként Budin vára ostrománál és a tatárjárás idején szerzett érdemeket. Vitézül rázva lándzsáját hatolt be az ellenség sorai közé, sokat megölt közülük, sokat megsebesített, számtalant a földre vetett. Végül olyan súlyosan megsebesült, hogy csaknem meghalt. Jutalmul a lengyel, morva és cseh határon fekvő lakatlan földeket kapott Béla királytól.[265] György comes fia Sándor mester a tatárok betörésekor, a bélapátfalvi monostor mellett a király szolgálatában súlyos sebesülése árán tartotta fel az előretörő tatárokat.[266] Móric comes fia Móric pohárnokmester a tatárjárás alatt és után tett a királynak vitézi és más szolgálatokat. A sajói ütközetben az egyik tatár a királyt támadta meg lándzsájával, s e tatárt Móric a földre vetette.[267] Zochud fia Miklós nemes a király védelmében egy tatár vitézt megölt. Ezután az ellenség által körülvéve a király személyének védelmében súlyosan megsebesült.[268] Pál királyi udvarbíró és zalai ispán foglyul ejtette a hűtlen Boyzen-t és testvérét Damald-ot, részt vett a ruthének Galich nevű várának ostromában, felmentette a németek által elfoglalt Borostyánkő és Landigh várakat, elvágta a németek által elzárt Mura folyó gátját, részt vett a tatároknak a Dunánál történt feltartóztatásában, a tatárjárás után irtotta a rablókat, s részt vett az osztrák herceg elleni hadjáratban. E harcok közben előfordult, hogy vitézségével megakadályozott egy ellenséges sereget abban, hogy a király seregét megtámadja. Máskor egy rutén gyalogos sereg támadását verte vissza, olyan vitézül harcolva, hogy elvesztette nemes hadi lovát (dextrarium), s bár győzött, alig tudta életét megmenteni.[269] Iwachin szebeni ispánt, Beche ispán fiát II. András király küldte Asen bolgár „császár" segítségére szász, vlach, székely és besenyő csapatokkal. Az Obozt folyóhoz érve, három kunországi vezér szállt velük szembe, Iwachin kettőt a csatában megölt, a harmadikat, Karaz nevűt elküldte a királyhoz. Budin vára alatt vitézül harcolt s az alája rendelt sereget is buzdította. A vár két kapuját felgyújtották és elégették. Végül erős küzdelem után, bár lovát, melyen ült, megölték s ő maga olyan súlyos sebeket kapott, hogy alig maradt életben, a sereget megőrizte s bár négy rokona s más vitézei is elestek a bolgárok kezétől — Budin várát a nevezett Asen-nek biztosította. Vitézül harcolt Iwachin abban a ruténok ellen viselt hadjáratban is, melyben Romanus rutén fejedelem fejét levágták. Egyébként minden az ő korában vezetett hadjáratban jelen volt. Iwachin ispán birtokát IV. Béla király visszavette, majd Iwachin fiainak: Fülöp zágrábi érseknek és Tamás karakói ispánnak adta. Az utóbbi a Sajó menti csatában tüntette ki magát, hol súlyosan megsebesült a jobb karján, minden vagyonát el-

264 1243. jún. 5. Nyulak szigete. *Fejér* IV/1. 287 és XI. 400.; Reg. Arp. 744.
265 1244. dec. 11. Zólyom. *Fejér* IV/1. 343.; Reg. Arp. 792.
266 1245. aug. 8. „Apud villam Bolugd"! Reg. Arp. 815. — *Sugár István:* Borsodi oklevelek a Heves megyei Levéltárban. 1245—1521. Miskolc, 1980. 183. o.
267 1246. jan. 10. Budafelhévíz. *Fejér* IV/1. 401.; Reg. Arp. 827.
268 1248. szept. 2. Reg. Arp. 886.
269 1249. jan. 21. ÁUO VII. 282.; Reg. Arp. 900.

vesztette s alig tudott a haláltól megmenekülni. Szolgálatokat tett Zára mellett is, hol rokonával, Dénes szlavón bánnal együtt részt vett egy ütközetben, melyben a két vitéz halálos veszélynek tette ki magát.[270] Ernye főlovászmester és szolgagyőri ispán a muhi csatában átadta saját lovát a menekülő királynak. Ő maga belevetette magát a harcba, több lándzsadöfés és nyíllövés által sebesült meg, de keményen ellenállt az ellenséges támadásoknak, s Isten segítségével sikerült az ellenség kezéből megszabadulnia. A királyt a tengerpartra is követte s ott a tatárok kikémlelésében tűnt ki. Később az osztrák herceg elleni hadjáratban egy vitéz és híres német lovagot győzött le lándzsájával s győzelme oly teljes volt, hogy annak fejét levágta s egyik vitézével elküldte megtekintésre a királynak és báróinak. Egy másik hadjáratban a híres Preucel-t, Imperg kapitányát győzte le: mindenkit megelőzve támadta meg, lándzsájával lováról a földre taszította, a lovat pedig lándzsájával átszúrva megölte. Az ellenséges sereg erre megfutamodott.[271]

Ernye vitézhez hasonló hős volt Ivánka fia András mester, aki a sajói ütközetben szintén átadta lovát a királynak. Ő és testvére saját jószántukból gyalogosan hátramaradtak s testvérét a tatárok meg is ölték. Érdeme az is, hogy felépítette Turóc várát, ahol sok embert tud elhelyezni és megmenteni.[272] Tamás fia András a tatárjáráskor, majd a Frigyes osztrák herceg elleni hadjáratban tett a királynak szolgálatot, s Kirchschlag vára ostromakor meg is halt. Érdemeiért öccse, Illuynus mester kap földadományt. András a Sár folyó melletti csatában mindenkit megelőzve támadott, egy német lovagot lándzsájával lovagi módon letaszított a lováról, s ő maga e csatában két sebet kapott: a németek lándzsája átfúrta vállát és mellét.[273] Mich bán testvére a kovásznai Kozma ispán Fülöp zágrábi püspökkel együtt részt vett az Ottokár cseh király ellen a Morva mellett vívott ütközetben, s ott megsebesült. Az oklevélben a király megjegyzi, hogy serege azért vonult a csatába, hogy „szemtől szembe" (facie ad ad faciem) — tehát lovagi módon — harcoljon.[274] Chuda fia Ipolitus az Ottokár ellen Marchegg mellett vívott csatában sok ellenséges vitézt különböző helyeken megsebesítve fájdalmak között kegyetlenül megölt.[275] Itt tehát nem is annyira a vitézséget, hanem a — gyakran vele együtt járó — kegyetlenséget jutalmazza a király.

Herrandus főlovászmester és trencséni ispán a cseh király elleni háborúban s az ausztriai, stájer- és morvaországi hadjáratokban szerzett érdemeiért, különösen a stájerországi Dobronuc, a morvaországi Peno s az ausztriai Kirchschlag vár alatti vitézkedésért kap jutalmat. Dobronuc vára alatt a vár kapitányát mezei csatában lándzsájával a földre vetve megölte, miközben súlyos sebeket kapott[276]. György ispán testvére Tyba a cseh király elleni hadjáratban nem félt szembeszállni az ellenség lándzsás soraival és vitézül harcolt.[277] Lőrinc királyi udvarbíró és mosoni ispán sem érdemtelenül kapott három Baranya megyei falut. Lőrinc ispán harcolt a király veje, Ratiszló halicsi herceg szolgálatában, Jaroszló vára alatt, a ruténok ellen, majd Dániel „rutén király" ellen, IV. Bélának Frigyes osztrák herceg ellen vívott háborújában, azután Parduch, Kirchschlag vára és Zrinhous alatt a cseh király elleni háborúban, végül a szörényi bánságnak a bolgárok elleni védelmében. A ruténiai harcokban egy orosz bárót lándzsadöféssel letaszított a lováról. Ezt ezután Rasztiszláv herceg lefejez-

270 1250. jún. 23. Győr. Reg. Arp. 926.
271 1250. júl. 7. *Fejér* IV/2. 92.; Reg. Arp. 928.
272 1253. márc. 13. *Fejér* IV/2. 206.; Reg. Arp. 987.
273 1255. nov. 20. *Smičiklas* IV. 608.; Reg. Arp. 1055.
274 1261. aug. 21. ÁUO VIII. 1. Reg. Arp. 1265.
275 1261. ÁUO VIII. 4.; Reg. Arp. 1278.
276 1262. aug. 11. Sz. 1906. 628.; Reg. Arp. 1290.
277 1263. ÁUO VIII. 59.; Reg. Arp. 1363.

tette. Egy másik ütközetben Lőrinc ispán lovát megölték s ő gyalogosan harcolva tért vissza a királyhoz. Máskor egy vitézt, aki páros viadalra állt ki vele, — levetett lováról. A szörényi bánságot védve legyőzte a bolgárok seregét, a zsákmányt elvéve tőlük, egyeseket közülük a Duna partján felakasztatott.[278] Bertalan fia Dénes mester a cseh király ellen a Morva mellett vívott csatában a király személyének védelmében szerzett érdemeket.[279] Lothárd fia István különböző hadjáratokban szerzett érdemeket, különösen a cseh király ellen a Morva mellett vívott csatában, hol testvére, Leusták az ellenség által körülvéve az ország bárói és nemesei szeme láttára elesett.[280] Türje nembeli Joachim ispán fia Tamás ispán érdeme, hogy gyakran katonáskodott a király seregében a saját költségén (in propriis stipendiis)[281]. Báb-i Pázmány fia István híven kitartott Béla király mellett, mikor sokan cserben hagyták, mint „mozdíthatatlan kőoszlop" állott a király oldalán s vitézül hatolt be az ellenség sorai közé, a király és mindenki szeme láttára sok ellenséget megfutamított s végül súlyos sebet kapott.[282] Csák nembeli Péter fia Mihály a Béla herceg megsegítésére Uros szerb király ellen küldött seregben vitézkedve két bárót, Uros vejét és tárnokmesterének fiát elfogta s lovagi fegyverzetükkel és hadi lovukkal együtt a királynak bemutatta.[283]

IV. Béla fia, István, ki élete java részét atyja elleni harcban töltötte, természetesen szintén jutalmazta hívei vitézségét. Kunched és Ders testvérek kitüntették magukat az Erney bán elleni és az isaszegi csatában, Ders pedig a „görög" császár elleni csatában el is esett. Kunched az egyik ütközetben az ellenségre támadt és annak sorait megzavarta.[284] Drugh fia Sándor szabolcsi ispán különösen Feketehalom várában tett hű szolgálatokat, s abban az ütközetben, melyben Kemény fia Lőrinc az ifjabb király fogságába esett. Ekkor Sándor ispán mindenkit megelőzve vetette magát a küzdelembe, egy jó vitézt lándzsájával a földre terített, s annak pajzsát elküldte az ifjabb király vigasztalására. A felderítésben is kivált és éjjel-nappal őrködött a király biztonságán.[285] Chabanka fia János főként az isaszegi csatában tűnt ki, hol három jó vitéz elfogott s az ifjabb királyhoz vezetett.[286] Panyit dobokai ispán Feketehalomnál, az Erney bán ellen vívott és az isaszegi csatában tüntette ki magát. A haláltól nem félt, s lovagi fegyvereit megragadva, mindenki előtt az ellenség sorai közé hatolt s azokat majd lándzsával, majd karddal harcolva megzavarta, ezer halált osztva. Vérének ontása árán foglyokat is ejtett.[287] Sándor szörényi bán a cseh király elleni hadjáratban a Morva mellett, majd Olmütz vára alatt, aztán a görögországi hadjáratban, később László és testvére Gyula ellenében, s végül Isaszegnél tüntette ki magát. A görögök elleni ütközetben csapatát egybegyűjtve mindenki mást megelőzve hatolt a görögök sorai közé.[288] Chaz fiai, Csák, Péter, Jakab és Benedek bihari várjobbágyok egykor nemesek voltak, de egyik ősük a várjobbágyok közé állt. István most a királyi serviensek közé emeli őket, főként Péter és Jakab érdemeiért, kik az ifjabb királlyal bementek Feketehalom várába, éjjel-nappal őrizték a király személyét, az isaszegi csatában pedig sok súlyos sebet kaptak s csak Isten irgalmassága mentette meg őket a haláltól.[289]

278 1264. ápr. 13. *Fejér* IV/3. 196.; Reg. Arp. 1403.
279 1265. Sopron vm. I. 30. Reg. Arp. 1463.
280 1265., vagy 1269. OL DL 40.136. Átírta IV. László 1277.
281 1267. júl. 20. Zólyom. Mon. Strig. I. 541.; Reg. Arp. 1527.
282 1267. vagy 1268. Apponyi O. I. 4.; Reg. Arp. 1562.
283 1269. ápr. 9. *Fejér* IV/3. 490.; Reg. Arp. 1605.
284 1266. *Fejér* IV/3. 345.; Reg. Arp. 1861.
285 1267. Reg. Arp. 1873.
286 1267. Mon. Strig. I. 544.; Reg. Arp. 1872.
287 1268. HO VIII. 110. Reg. Arp. 1884.
288 1268. ÁUO VIII. 196.; Reg. Arp. 1885.
289 1268. Csáky O. I. 10.; Reg. Arp. 1879.

Miklós fiai Miklós és Mikes a bolgár hadjáratban Egyed tárnokmester zászlaja alatt harcoltak s a speculatorok soraiból — ahová vasvári jobbágy létükre rágalmazás folytán kerültek — atyjukkal és Máté és Fülöp nevű rokonaikkal együtt a nemes serviensek közé emelkednek. A csatákban ordító oroszlán módjára zavartak meg az ellenség sorait s megszámlálhatatlan ellenséges harcost leterítettek.[290] Endre fiai, Demeter és Mihály ispánok közül Demeter Feketehalom várába követte az ifjabb királyt, Mihály pedig megvédte Füzér és Temetvény várát. Demeter a Lőrinc elleni csatában is harcolt, s mindketten hadakoztak az Erney bán elleni és az isaszegi csatában. Éhes oroszlánok módjára hatoltak az ellenség sorai közé, dicsőséges győzelmet arattak s foglyokat is ejtettek.[291]

A már trónra jutott V. István által birtokadományban részesített Rátót nembeli Roland bán még a IV. Béla és Frigyes osztrák herceg közötti harcokban megerősítette Pozsony és Sopron várát, s kitűnt a Frigyes ellen vívott csatában is, részt vett a kunok elleni harcokban, majd — az ifjabb király melletti kiállása miatt — IV. Bélától üldöztetést szenvedett. Mint az ország hadseregének vezére, körültekintő vezérnek 's egyúttal vitéz harcosnak bizonyult.[292] Jellemzően lovagi szemléletű dicséret: a lovagsereg vezére maga is harcol, nem csak mint hadvezér, hanem mint lovag is ki akar tűnni. Igen sok háborúban tüntette ki magát Rénold, László herceg főétekfogó mestere, a lovászok valamint Szabolcs megye ispánja. Részt vett németországi, karintiai, csehországi, görögországi hadjáratokban, öt bolgár hadjáratban és az isaszegi csatában. Az oklevél megemlíti, hogy magánhaderejével, fegyveres familiájával vett részt a hadjáratokban s egy alkalommal ellenfelét (Henrik bánt) lándzsájával letaszította lováról és foglyul ejtette.[293] Amadé fiai: Kuten és Andornak, különösen Kuten, a cseh király ellen Moson mellett vívott ütközetben szereztek érdemeket. Kuten egy ellenséges lovagot, ki a csatasorból előre jött (exiens de acie) lándzsájával levetett lováról s el is fogta őt.[294] Zsidó fia Zsidó Miley-i nemes a cseh király elleni hadjáratban s az osztrák határon fekvő Purbach védelménél tűnt ki. Megölte Haslou-i Ottó testvérét Haywar-t az ellenséges sereg vezérét, 50 neves és válogatott lovagot, nem számítva a „kisebbeket", akiknek száma szinte végtelen volt. Megvédte a várat saját vére ontásával, egy lándzsa és két nyíl fúrta át, valamint két rokona és nyolc serviense esett el.[295] Az igen sok halott ellenfelet valószínűleg az magyarázza, hogy Zsidó fia Zsidó védte a várat, azok meg támadták. Ha a számadatok túlzottak is, a megadományozott vitéz kiváló harcos lehetett. Az előző oklevélben szereplő Ottó másik testvérét Waltert a Rábca melletti a cseh király ellen vívott csatában fogta el Aba nembeli Chabanka fia János.[296]

Lőrente nembeli Saul comes fia Lőrente kora ifjúságától fogva szolgálta István királyt. Különösen kitűnt Pozsony várának a németektől való visszafoglalásakor. Itt négy serviense elesett, köztük kettő, Lampért és János szintén Lőrente nembeli volt s a másik kettő is nemes. Maga Lőrente is alig menekült meg a haláltól, kilenc sebet kapott, fogságba esett és 500 márka váltságdíjért kellett magát kiváltania, kilenc serviensét pedig 300 márkáért.[297] Csák nembeli Péter comes fiai, Domokos comes és Mihály mester, különösen az utóbbi, kitüntették magukat IV. Béla Uros szerb király elleni hadjáratában, azután

290 1269. *Fejér* IV/3. 525.; Reg. Arp. 1899. Ezt megerősíti V. István 1271. júl. 31-i oklevele. ÁUO VIII. 348.
291 1270. ÁUO VIII. 259.; Reg. Arp. 1907. és 1270.; ÁUO VIII. 255.; Reg. Arp. 1908.
292 1270. jún. 13. *Smičiklas* V. 546.; Reg. Arp. 1928.
293 1270. ÁUO XII. 12.; Reg. Arp. 2041.
294 1270. HO VIII. 134.; Reg. Arp. 1926.
295 1271. aug. 20. HO V. 43.; Reg. Arp. 2103.
296 1272. márc. 17. ÁUO VII. 389.; Reg. Arp. 2172.
297 1272. aug. 3. OL DL 40.466.; Reg. Arp. 2223.

Feketehalomnál, Isaszeg mellett, s a cseh király ellen a Rábca folyónál vívott csatában. Mihály mester értékes foglyokat ejtett és súlyos sebeket kapott.[298] Miklós fia Domokos szekérnagy még a Béla király és fia István közötti harcokban István mellé állt s a harcokban összes birtokai elpusztultak; Istvánnal együtt bevonult a feketehalmi várba, állandóan fegyverben állt István védelmében, az ellen küldött seregből több vitézt elfogott. A Dunántúlon összecsapott az István ellen küldött Erney bán seregével és súlyosan megsebesült. A Henrik nádor ellen vívott csatában vitézül harcolva négy súlyos sebet kapott.[299]

IV. László okleveleiből is sok derék vitézt, kiváló lovagot ismerünk. Ják nembeli Ábrahám comes fia Boksa comes, Pál comes fia Péter, Csépán fia Iván, Kenéz fia Kázmér, Oldruh fia Pál, valamint Condra fiai, Kondacur (Kondatur) és Detre nemesek a királyi pohárnokok egy Vas megyei földjét kapják. Boksa és Péter Amadé fia Amadé vasvári ispán csapatában vitézül harcoltak a cseh királynak az országot pusztító serege ellen, s Boksa meg is sebesült. Az osztrák miniszteriálisok által elfoglalt győri vár ostromakor is bátran harcoltak az említett vitézek. Kázmért hajítógép lövedéke sebesítette meg. Péter testvére Ybar pedig Pál fia István volt vasvári comes csapatában harcolva elesett.[300]

Hadtörténeti szempontból különösen érdekes László király 1273. július 6-án kiadott adománylevele, melyben Ják nembeli Kázmér fia Csépán érdemeit sorolja fel. Csépán vitéz Radkersburg vára alatt egy német vitézt legyőzött és foglyul ejtett, majd a cseh király támadása idejére a Rábca folyó mellett harcolva lándzsa és nyíl okozta sebeket szenvedett. Hősiesen harcolt a cseh kézre jutott várak visszavételéért. Stájerországban Fürstenfeld vára alatt elsőnek rontott az ellenségre, egy stájer urat lándzsájával letaszított a lováról s azt meg is ölte. Az oklevél külön megemlíti, hogy Csépán Moson vára alatt „majd lándzsával, majd nyíllal harcolva" győzött.[301] Ez a körülmény azért érdemel különös figyelmet, mert Csépán, mint a stájer úrral vívott küzdelme is mutatja: lovagi módon s így nyilván lovagi fegyverzetben harcolt. Tudott azonban nyilazni is, s ha kellett felváltva használta az íjat és a lovagi lándzsát, amit a kor lovagi védőfegyverzete még nem zárt ki.

Berivoj fia György és testvérei, János Tamás és Márton, továbbá Beryzló comes fiai, Márton, Berták, Iván és Domonkos, valamint Tompos fia Márton somogyi várjobbágyokat László király a királyi serviensek közé emeli. Érdemük, hogy illően felfegyverkezve vonultak a hadseregbe. Közülük Berivoj fia Tamás egy várostrom alkalmából a kődobásoktól, lándzsák és nyilak záporától meg nem rémülve a vár falához futott, s mindenki mást megelőzve felvitte a falra Henrik bán zászlaját.[302]

Mykus fiai, Sebestyén, Angelus és Zentus abaújvári várjobbágyok is kiváló vitézeknek bizonyultak, s ezért kerültek a királyi nemes serviensek közé. Részt vettek a morvaországi hadjáratban, a cseh király országát hatalmasan pusztították. Vitézül harcoltak Laa vára alatt. A kunok elleni csatában mint rettenthetetlen oroszlánok harcoltak és sok kunt megöltek és megsebesítettek.[303] Buda fia Miklós Császló nevű öccsével együtt V. István bulgáriai hadjáratában tüntette ki magát, majd a cseh király V. István elleni támadásakor. Az ellenséges

298 1272. *Fejér* V/1. 238.; Reg. Arp. 2225.
299 1273. febr. 12. Reg. Arp. 2350. István ifjabb király 1268. évi oklevelének átírása.
300 1273. júl. 4. *Fejér* VII/3. 72.; Reg. Arp. 2388.
301 1273. júl. 6. HO II. 8.; Reg. Arp. 2389.
302 1273. júl. 20. Reg. Arp. 2393. Zsigmond 1425. szept. 5-i tartalmi átírása szerint.
303 1273. dec. végén. Reg. Arp. 2430.

seregből egyeseket kardjával levágott, másokat elfogott, megint másokat megfutamított.[304]

Csák Máté fia Péter harcolt Déva vára alatt a kunok ellen, visszafoglalta az ellenség előőrsei által elfoglalt Baranka várát, Pozsony és Moson környékén harcolva megmentette Béla herceget, Isaszegnél elfogta az István ifjabb király ellen küldött Erney bánt. Gyakran mutatkozott vitéz lovagnak. Az egyik csatában többet földre vetett lándzsájával s többeket átdöfött kardjával.[305] Péc nembeli Lukács comes fia Benedek ott harcolt a Csehországba küldött seregben, miután az ellenséget felderítette. A soproni vár védelmében az ellenségre rohant s egy nagy zászlót vivő harcost lándzsadöféssel megsebesített. A megfutamított ellenséges katonák közül sokakat megölt, s egy előkelő lovagot elfogott. A cseh király Győr vára alatti táborozása idejére Dénes nádor zászlaja alatt harcolva egy ellenséges harcost megsebesített, kettőt pedig megölt. Harcolt János soproni ispán kíséretében, mikor Perezteg falunál legyőzték a cseh király seregének egy részét. A csehek ellen harcolva egy Lózs nevű helyen egy vitézt megölt, s legyőzte az olmützi püspök hadnagyát. Harcolt Dénes nádor seregében, Detre vára alatt. Az oklevél így írja le Benedek vitéz egyik hőstettét: előreszegzett lándzsával rohant az ellenséges seregre s egy vitézt lándzsadöféssel — mindenki szeme láttára — megölt.[306] Móric mester fia Miklós comes királyi pohárnokmester halált megvető bátorsággal küzdött a csehek ellen Nagyszombat váránál. A vár a csehek kezén volt, kik abból kijőve, hadrendbe állva szálltak szembe a nádor által vezetett magyar sereggel. Miklós comes mindenki mást megelőzve, mint félelmet nem ismerő oroszlán rontott az ellenség sorai közé lándzsájával és többet közülük letaszított lováról.[307]

György fiai, Etre és Sándor, az isaszegi csatában Henrik bán ellen harcolva ordító oroszlánok módjára törtek az ellenség seregére, bátran hatoltak be a lándzsás ékek közé, súlyos sebeket szenvedtek és foglyokat ejtettek.[308] Hedricus comes fia János mester a cseh király ellen védte az ország határait. A győri vár ostrománál egyik ellenfelét megölte, a Sopron melletti ütközetben megsebesült és foglyot ejtett.[309] Baldinus comes fia Gyula mester királyi apród és testvére István Győr vára alatt harcoltak, ahol István hősi halált halt; Gyula serviensei közül is hat meghalt és sok megsebesült. A csehországi hadjáratban Gyula mester Laa vára alatt vitézül harcolt.[310] Miklós comes fia Miklós mester még V. István korában, mikor a cseh király a pozsonyi részeknél be akart törni az országba — s a király őt az udvari ifjakkal (cum quibusdam fidelibus iuvenibus domus sue) a cseh sereg kikémlelésére küldte — rájuk rontott, s egy cseh vitézt elfogott. Majd feltartóztatta a hajóval átkelő németeket s egy németet megölt. Mikor a cseh király Moson mellett a Sár-i révnél át akart kelni, valamint Győr várának Joachim tárnokmester által történt ostroma s IV. László által történt megvívása idején testvérével Lászlóval együtt dicséretreméltóan harcolt. Szombathely vára ostrománál Miklós mester három németet megölt és egy magyar foglyot kiszabadított. Mikor Detre várát a csehek ostromolták Miklós és László elfogták Kyrunguerth comes rokonát s e harcokban többször meg is sebesültek. Az oklevél leírása szerint Miklós mint félelmet nem ismerő oroszlán rohant a szemben álló sereg közepébe.[311] Benedek fiai: János és Péter

304 1273. dec. végén. H. Oklt. 67.; Reg. Arp. 2429.
305 1273. máj. 23. ÁUO IV. 23. és IX. 12.; Reg. Arp. 2364. „...potenter dimicando miliciam exercuit frequenter virtuosam." és 1274. febr. 22.—szept. 3. közt. ÁUO IX. 71.; Reg. Arp. 2477.
306 1274. febr. 22—szept. 3. közt. HO I. 60.; Reg. Arp. 2462.
307 1274. febr. 22. Gy F III. 107.; Reg. Arp. 2457.
308 1274. febr. 22—szept. 3. közt. Reg. Arp. 2479. IV. László átírja István ifjabb király 1269-i privilégiumát.
309 1274. márc. 29. Héderváry O. I. 7.; Reg. Arp. 2486.
310 1274. máj. 23. Reg. Arp. 2502.
311 1274. aug. 4. HO III. 21.; Reg. Arp. 2521.

a cseh király ellen harcoltak a Rábca mellett s ott János megsebesült. Szombathely vára alatt János és testvérei kilenc ellenséges harcost öltek meg. A Morva folyó melletti harcban Péter megsebesült, Laa vára alatt Péter egy ellenséges vitézt lándzsájával levetett lováról s mindketten harcoltak Detre vára alatt is.[312] Péter fia Lőrinc mester a lázadó Henrik, Joachim és társaik elleni harcban szerzett érdemeket. Abban az ütközetben, hol a nevezett Henrik elesett, Lőrinc vitézül harcolt és sok ellenséges vitézt legyőzött.[313] Jakab fia Jakab comes és testvére István a németek által elfoglalt Győr vára, s a cseh király serege által ostromlott Detre vára alatt harcolt, s meg is sebesült. Az ellenség soraiból egyeseket lándzsájával terített le.[314]

Miklós nádor vitézei: Kemény és Bachaler csatlakoztak a Győr vára alatt tábort vert cseh király ellen induló János mester zalai ispán seregéhez s a csatában három foglyot ejtettek. Mikor a cseh király Laa várába húzódott vissza, Kemény a vár alatti harcokban megsebesült. A Marchegg váráért vívott harcban pedig Bachaler sebesült meg, egy Márton nevű rokonuk pedig elesett. Egy másik cseh hadjáratban mindketten megsebesültek. Mikor a hűtlen Holun-i Spephanych az országban pusztított, Kemény és Bachaler foglyul ejtették főembereit.[315] Joachim fia Ivánka mester Szombathely, majd Laa és Győr vára ostromakor szerzett érdemeket. Mindenkit megelőzve rontott az ellenség közepébe s a bárók szeme láttára egyeseket leterített, másokat pedig megölt közülük.[316]

Ivánka fia András Bana-i comes és fiai a cseh király betörésekor szereztek érdemeket. András vitéz vára a cseh király által felégetett Nyitra közelében volt, azt a cseh király ellen fiaival együtt megvédte, s vele együtt saját erejükkel védték meg annak a tartománynak a részeit. Győr vára ostromában is részt vettek. Laa vára alatt a nevezett András fia Tamás a szemben álló seregre rohant, vitézül harcolva egyeseket leterített, másokat megölt, míg maga is meg nem sebesült.[317] Tamás bán nyitrai ispán familiaris milese Tolvaj-i János comes fia Jakab mester a cseh király elleni háborúban Marchegg váránál és Győr váránál tüntette ki magát. Egyik alkalommal urával, Tamás bánnal együtt mindenkit megelőzve ragadott fegyvert mint félelmet nem ismerő oroszlán, bámulatos módon harcolva az ellenség vitézeit megfutamította.[318] Osl nembeli Belud fia Belud comes a Sopron megyét pusztító németek és csehek elleni küzdelemben vitézkedett. Az ország ellenségei közé rontott s azokat legyőzve sokat megölt, sokat megsebesített közülük és egy vitéz lovagot foglyul ejtett.[319] Mihály fia Adorján, János tárnokmester volt soproni ispán pohárnokmestere a Győr vára alatt a csehek ellen vívott ütközetben egy Chygur nevű cseh vitézt elfogott, s Győr vára elfoglalásakor is kitüntette magát.[320] Hudus comes és testvérei, Bereck, György és Benedek, rokonuk, Joachim mester kíséretében harcoltak Stájerországban a németek ellen, miközben Joachim elesett, Hudus és Bereck fogságba estek. Hudus elvesztette bal karját és Bereck is megsebesült. A testvérek a (morvamezei) csatában is kitüntették magukat.[321] Mikud comes fia Mikud bán három királynak is tett szolgálatokat: IV. Bélának, V. Istvánnak és IV. Lászlónak. Különös érdeme, hogy a cseh király által elfoglalt Mynen nevű vár IV. Béla által elrendelt ostromakor embereivel elsőnek igyekezett

312 1274. szept. 25—30. ÁUO IV. 39.; Reg. Arp. 2558.
313 1274. szept. 30. ÁUO XII. 88.; Reg. Arp. 2559.
314 1274. *Smičiklas* VI. 94.; Reg. Arp. 2488.
315 1275. júl. 21. *Smičiklas* VI. 113.; Reg. Arp. 2622.
316 1275. dec. 10. *Fejér* V/2. 273.; Reg. Arp. 2662.
317 1275. dec. 10. OL DL 58.417.; Reg. Arp. 2660.
318 1276. aug. 18. ÁUO IX. 147.; Reg. Arp. 2729.
319 1276. *Fejér* VII/2. 50.; Reg. Arp. 2748.
320 1276. Preuge vár mellett. HO VII. 161.; Reg. Arp. 2749.
321 1279. jún. 23. előtt. ÁUO IV. 177.; Reg. Arp. 2952.

a várba bejutni s jobb kezén és jobb oldalán lándzsaszúrást szenvedett. A cseh király Ausztriában levő Kirchschlag nevű vára ostromakor jobb lábát kődobás törte össze, bal lábát lándzsával átszúrták. Külön érdeme, jellemző módon, hogy a „belső viszályok" idején nem pusztított, másoknak kárt nem okozott.[322] Ezért László király megerősíti őt a veszprémi vár IV. Béla által neki adományozott Zala megyei földjeinek birtokában. Más szolgálatai miatt más oklevélben megerősíti a király a nevezett Mikud bánt Doboka megyei birtokaiban is. Mikor IV. Béla fiát, Istvánt Erdélybe szorította, s magyar és kun csapatokat küldött üldözésére, Mikud bán, testvére Imre mester és más bárók ezeket legyőzték. Mikor IV. Béla nagyobb sereget küldött ellene Kemény fia Lőrinc vezetésével, István ifjabb király Mikud bánnal, Imre mesterrel s más bárókkal Feketehalom várába húzódott, azután kitörtek a várból, a támadó sereget legyőzték, Lőrincet pedig elfogták, majd egy kun sereget, melynek a kun Menk volt a vezére, szintén legyőztek. Legyőzték az Erney bán által vezetett sereget, majd Mikud bán, Imre mester és más bárók Isaszegnél legyőzték az Anna asszony fia Béla macsói herceg által vezetett királyi sereget, Herricus bán nádort és a budai vár rektorát, a német Preusselt elfogták és megölték. Végül ez az oklevél is kiemeli, hogy Mikud bán IV. László kiskorúsága idején a belső háborúkban nem pusztított és kárt nem okozott.[323]

Martonos fia Martonos a (morvamezei) csatában lovának elhullta után megsebesülve, gyalogosan is vitézül tovább harcolt az ellenség ellen.[324] Lőrinc comes fia Miklós V. István idején mint zólyomi ispán harcolt a cseh király ellen, s a mosoni csatában megsebesült. IV. László idején kitüntette magát Győr vára ostromakor, Fövenynél a lázadó bárók és Morvaországban a cseh király elleni harcban, hol meg is sebesült.[325] Rubinus vasvári ispán is többször tüntette ki magát: IV. Béla cseh hadjáratában az ellenség seregére rohant és vitézül harcolt, míg három súlyos sebet nem kapott. A Vasvár ellen támadó németekkel szembeszállt és legyőzte őket, kapitányukat, Solchart pedig elfogta és társaival együtt a királyhoz (V. Istvánhoz) vezette. Radkersburg vára alatt lándzsával támadta meg az ellenséget és súlyos sebeket kapott. Fürstenfeld vár ostrománál rátámadt a vár kapuin kijövőkre, egyeseket megölt közülük, másokat foglyul ejtett. IV. László kiskorúsága idején Konrád és Kunchlinus németek és társaik ellen harcolva megfutamította őket s többeket megölt közülük. Mikor Máté szlavón bánnal a karintiai határra küldték, az ottani harcokban sokakat megölt. Az 1278-as hadjáratban 13 cseh bárót fogott el.[326]

A harcias Péter erdélyi püspök különösen a Szamos folyó s az erdélyi részek felé vezető út körüli rablóvárak elfoglalása és lerombolása terén szerzett érdemeket, ezért a királytól engedélyt kapott arra, hogy az elpusztult Fehérvárra s más falvakba kiváltságos népeket telepítsen. Itt mentesülnek a vajda és az ispánok hatalma alól, bírájuk Péter püspök lesz.[327] Péc nembeli Márk comes fia Gergely bán V. István idején mint a bolgárok ellen küldött sereg kapitánya vitézkedett, később a Győr várát elfoglaló cseh király hadait futamította meg. Német vitézeket ejtett fogságba, s a belviszályok idején hű volt a királyhoz.[328] Benedek comes pohárnokmester fia Péter szlavón bán a cseh király pártjára állt Nagyszombat városát ostromolta és eközben két fogát nyíllövés ütötte ki. Harcolt Joachim volt szlavón bánnal a lázadó horvátok ellen, majd

322 1279. jún. 29. *Fejér* V/2. 495. és VII/3. 83.; Reg. Arp. 2964.
323 1279. júl. 8. ZW I. 137.; Reg. Arp. 2990.
324 1279. *Fejér* V/2. 519.; Reg. Arp. 3024.
325 1279. Zi O III. 3.; Reg. Arp. 3030.
326 1280. aug. 17. előtt.; Reg. Arp. 3063.
327 1282. márc. 21. ZW I. 142.; Reg. Arp. 3140.
328 1283. (jún. 24. előtt.) *Fejér* V/3. 157.; Reg. Arp. 3231. Hiányos szövegű oklevél.

részt vett a felségsértő Dávid fia Finta által elfoglalt (Scelench) vára s a németek által elfoglalt győri vár ostromában. A harcok közben mint vitéz lovag rohant az ellenségre.[329] Miklós mester királyi szekérnagy fő érdeme, hogy a morvamezei csatában elsőnek jelentette a királynak, hogy a cseh király elesett.[330]

A Rátót nembeli Olivér fia Rénold mester és Miklós mester érdemeikért a Gömör megyei Putnok nevű birtokukon szabad vásárt tarthatnak és vámot szedhetnek. Részt vettek a lázadó kunok elleni harcban, bátor oroszlánokként harcolva sokakat megöltek és megsebesítettek közülük, más kunokat pedig saját vérük ontása árán elfogtak és a királynak bemutattak.[331] Simon comes fiai, Boksa és Tamás comesek, György mester és testvérei a kunok elleni hódi csatában vitézül harcoltak s két jól felfegyverzett kun vitézt elfogva a királynak bemutattak.[332] Számos alkalommal mutatta meg vitézségét Simon fia György mester. László király a cseh király seregének felderítésére küldte ki s eközben ő a cseh király serege egy részét a magyar főssereg megérkezése előtt legyőzte, három jól felfegyverzett csehet, lovaikkal együtt elfogott s a királynak bemutatott. László király ezeket „Rudolf római királynak" ajándékozta. A morvamezei csatában György gyors támadással rohant az ellenség felfegyverzett és jól felszerelt soraira, vitézül harcolva megsebesült, miközben kilenc csehet elfogott. A hűtlen kunok elleni harcban György mester a király szeme láttára, mint erős oroszlán rohant soraik közé. Lova elpusztult, gyalogosan harcolt tovább, miközben lándzsadöfés érte. Később a király Simont a „hű erdélyiek" és kunok élén Dormanus és a bolgárok ellen küldte, ahol, mint a sereg kapitánya, kiváló érdemeket szerzett.[333] Simon fia György 1288-ban érdemeiért arra kap engedélyt, hogy Sóváron saját maga és övéi védelmére várat építsen. Ez az oklevél is megemlíti, hogy az Ottokár cseh király elleni harcban a Morva folyónál felderítésre küldték és Laa váránál harc közben három foglyot ejtett. A tatár betörés idején sokakat kiszabadított a tatárok fogságából, és sok tatár fejet szolgáltatott be a királynak. Konrád herceg elűzte Leznek krakkói és sandomiri herceget. György mester királyi had élén leverte őt, közben egy rokona elesett, ő maga és tizenegy serviense megsebesült, s „visszaadta Lengyelországot" Leznek hercegnek. Mikor Leznek herceg a tatárok elől Magyarországra menekült, György mester Zundoch váránál rátört a több mint ezer főnyi tatár seregre, vezérüket megölte és sok embert kiszabadított a tatárok fogságából. Mikor a tatárok a szepesi gyepűt fenyegették György mester vitézül harcolva megakadályozta, hogy az országba betörjenek. Az oklevél szövege szerint a király György mestert „udvari vitézei és ifjai élén" (cum Aulicis et Juvenibus nostris) küldte a lengyel herceg segítségére, s ő a többieket messze megelőzve rontott az ellenségre s vitézül harcolt ellene.[334]

György mester III. András idején is folytatta hőstetteit. Egy 1291-es oklevél szerint kitüntette magát Patak vára alatt. Mikor a király Ausztria hercege ellen vezetett hadjáratot, kitüntette magát az osztrák várak ostromában és számos rokona és serviense kapott súlyos sebeket, alig kerülve el a halált. Mikor bizonyos bárókkal és nemesekkel együtt a király Bécs ellen küldte őt — hűségét ott is kimutatta.[335]

Kozma comes fia Kozma mester Győr vára alatt a csehek ellen harcolva

329 1283. jún. 24. ÁUO XII. 386.; Reg. Arp. 3241.
330 1283. szept. 23.; Reg. Arp. 3267.
331 1283. Reg. Arp. 3237.
332 1284. aug. 23. *Fejér* V/3. 249.; Reg. Arp. 3332.
333 1285. jan. 16. Dipl. Saros 293.; Reg. Arp. 3351. szerint jan. 8. Hamis, de a hamisítás 1347 előtt történt.
334 1288. (szept. 3. előtt.) *Fejér* V/3. 393.; Reg. Arp. 3502.
335 1291. aug. 28. OL DL 50.543.

megsebesült, a (morvamezei) csatában pedig vére ontása árán elfogta a cseh király egyik castellanusát, a morvaországi sereg vezérét.[336] Czemps-i Rudolf mester István ifjabb király oldalán harcolva Feketehalom vára alatt oroszlánként rontott az ellenségre. Többször megsebesült az Ottokár király s a fellázadt kunok elleni hadjáratokban.[337] Az Aba nembeli György fia Péter comes különösen a (morvamezei) csatában szerzett érdemeket és a Sáros megyét pusztító tatárok elleni harcban. Ő és testvére, Ivánka, erejüket összeszedve, megtámadták a tatárokat, sokat megöltek közülük, s összes foglyaikat kiszabadították, miközben Ivánka hősi halált halt.[338] Mihály comes fia István mester elfoglalta Dávid fia Amadé Kuzeuban épült várát, s elfogta annak servienseit. László király megparancsolja neki, hogy jöjjön hozzá az elfogott serviensekkel együtt, mert meg akarja jutalmazni.[339]

Reck mester és fiai, Pál comes és Serefel, különböző hadjáratokban szereztek érdemeket. Mikor a király Lengyelországba küldte seregét, vitézül harcoltak egy várnál, s testvérük János el is esett. Az osztrák hadjáratban Bécs alatt Pál comes, mint vitéz lovag egy német lovagot levetett lováról (cum lancea de suo dextrario deponendo). E csatában Pál harci lovát (equus suus aptus ad pugnandum) megölték.[340] Lőrinc fia Kemény mester mint vitéz oroszlán bátran harcolt, s inkább akart halála után hírneve által élni, mint élve maradni, de hírnevét vesztve a gyávák névtelenségébe süllyedni. A király által kiküldve fegyvereseivel együtt dicsőségesen harcolt.[341]

András győri püspök érdeme, hogy részt vett az osztrák és stájer herceg elleni hadjáratban és sok fegyverest hozott magával, nem kímélve sem vagyonát, sem személyét.[342] Hasonlóképpen Tivadar fehérvári prépost az Albert herceg elleni hadjáratban fáradságot nem kímélve nagy lovagi sereggel és a fegyveresek végtelen tömegével (maximis aciebus militum et infinita multitudine armatorum) állt a király seregébe, és vitézségével az osztrák herceg sok várát foglalta el III. András király számára.[343]

Itimer comes és testvérei az Albert herceg elleni háborúban vitézül harcoltak Gunchel vára alatt. Bécs vára alatt súlyos sebeket kaptak, egy vitéz németet fegyverestül és lovastul elfogtak s a királynak átadtak. Mikor a tatárok III. András megkoronázása utáni második évben az országnak egy Macsó nevű részébe törtek be fosztogatás céljából, s a király a Cheta-nak nevezett Lőrinc mestert küldte ellenük, Itimerus és testvérei csatlakoztak Lőrinc mesterhez és vérük ontása árán sok keresztény foglyot kiszabadítottak a tatárok kezéből.[344] Merse fia Benedek mestert Amadé nádor jutalmazta meg. Benedek több csatában megsebesült. Részt vett Bécs alatti csatában, ahol a király serege az elővárost (suburbium) felégette s németek nagy seregét legyőzte és megfutamította.[345] Merse fia Benedek maga is adott adományokat saját servienseinek, György fia Miklósnak és Steplik (?) fia Mátyás comesnak, Miklós nagybátyjának. Mikor Benedek a király parancsára az ország régi ellensége ellen vonult, s ő fegyvereseivel együtt keményen harcolt, lovát megölték, mellőle a többi nemesek elmenekültek. A nevezett Miklós ekkor átadta neki lovát, s ezen el

336 1287. szept. 3. Pozsony vára alatt. OL DL 40.186.; Reg. Arp. 3459.
337 1288. jún. 5. Esztergom. *Bártfai* 23.; Reg. Arp. 3490.
338 1288. (szept. 3. előtt) *Fejér* V/3. 398.; Reg. Arp. 3503.
339 (1290.) máj. 27. Székes. *Fejér* V/3. 506.; Reg. Arp. 3557.
340 1291. dec. 8. OL DL 50.544.
341 1291. *Fejér* VI/1. 135. és 138.
342 1292. jan. 3. Gy F I. 213.
343 1292. *Fejér* VI/1. 236. Bártfai Szabó szerint 1293. jan. 10. (*Bártfai* 26.)
344 1293. nov. 10. OL DL 40.217
345 1295. Dipl. Saros. 307.

tudott menekülni a halálos veszélytől. Miklós súlyosan megsebesülve fogságba esett s onnét csak fél év múlva szabadult.[346]

Olivér fia Miklós mesternek a király seregében harcolva két serviense súlyosan megsebesült. Mikor a király a hűtlen Henrik fia János ellen vonult s az kémet küldött a királyi sereg felderítésére, Miklós mester az egyik kémet, Gergelyt, elfogta. Ezt Kapornak mellett büntetésből lefejezték.[347] Gyerő fia Miklós, nem féltve életét és nem bánva, hogy már idős és megtört erejű ember, vitézül, lelke teljes elszántságával támadt a lázadók soraira.[348]

Meynold fia „Vörös" Ábrahám, a pozsonyi vár curialis comesa és Máté nádor pozsonyi ispán tárnokmestere is kimutatta vitézségét. Az osztrák herceg ellen harcolva Isten segítségével győzelmet aratott, s a németek zászlaját elragadva egy emberével elküldte azt a királynak. Egy fából épült vár sikeres megvédése közben 53 embere sebesült meg súlyosan nyíllövésektől, 15-öt pedig a várat ostromló németek megöltek. Egy másik vár ostromakor Ábrahám comes vére hullásával bizonyította vitézségét, miközben öt serviense halt meg. Visszafoglalta a németektől Sálya és Deáki monostorát és saját költségére kijavítva átadta azokat a pannonhalmi apátnak és turóci prépostnak, mint Lodomér esztergomi érsek azt a királynak jelentette. Máté lovászmester és pozsonyi ispánnal együtt részt vett Pozsony vára visszafoglalásában és a lázadó Henrik fia János elleni hadjáratban.[349]

János fia János akkor szerzett érdemeket, mikor III. András király Demeter zólyomi és pozsonyi ispánt Albert osztrák és stájer herceg segítségére küldte, s Albert herceg csatát vívott a „rómaiak királyával" (Nassaui Adolfról van szó), aki e csatában életét vesztette. E csatában a nevezett János, bár súlyosan megsebesült, vitézül harcolt, továbbá birtokai a királyért tett szolgálatai közben tönkrementek.[350]

Baas fia János, Tolna megyei nemes többször mutatta meg vitézségét. János vitézül harcolt Kőszeg ostrománál és négy súlyos sebet kapott: lándzsadöfést a mellébe; sebet kapott a lapockáján, jobb kezét nyíllövés, fejét pedig kardvágás érte. Fogságba is esett, s egy évig volt fogoly. Mikor a király Demeter pozsonyi ispánt Albert herceg segítségére küldte segítségül, a nevezett János hat „karddal övezett lovagot" (milites cinctos gladio) fogott el s Adolf király palatinusának fivérét, miközben ő is megsebesült.[351] Tamás ispán fia Sinka mester „összes érdemeit hosszú lenne elbeszélni". Mikor a király Albert herceg ellen viselt hadat — aki akkor Ausztria és Stíria hercege volt, s a magyar király „fő ellensége", most pedig a rómaiak királya, akit András király „szeretett atyjának" nevez — Sinka mester mint vitéz lovag nem félt a németek támadásától, sem az ellenség sokaságától és Bécs vára alatt súlyosan megsebesült. Súlyosan megsebesült Adorján vára alatt is. Mikor a király Lengyelországba, rokona László herceg segítségére vezetett hadat, Sinka mester, mint a király familiárisa és kedvelt iuvenise a király parancsára másokkal együtt ott maradt László hercegnél s a herceg által vívott csatában nyíl és lándzsa ütötte sebeket kapott.[352]

Rátold fia Tamás vitézül harcolt a király familiárisa Demeter mester pozsonyi és zólyomi ispán seregében, kit III. András Albert római király segítségére küldött, s ő a messzi német földön harcolt uráért és királyáért. A Rajna melletti

346 1299. OL DL. 39.201.
347 1296. *Fejér* VI/2. 25.
348 1297. *Fejér* VII/4. 238.
349 1296. okt. 1. Apponyi O. I. 30. és *Fejér* VII/2. 195. 1297. Apponyi O. I. 36.
350 1298. szept. 1. Buda. HO I. 92.
351 1299. jan. 28. OL DL 40.435.
352 1300. Dipl. Saros. 313. OL DL 103.942., átírta Károly Róbert 1317. okt. 20.

Strassburg városánál cselt vetett Albert ellenségének Adolfnak és seregének. Az ütközetben Demeter mester csapatának többi tagjaival oly vitézül harcolt, hogy „a hírnök trombitája a világ minden tája felé hirdette a magyarok vitézségét". Tamás e csatában vére ontásával a végső győzelemig harcolt.[353] Tamás lovag kiválóan értett a lovagi fegyverek kezeléséhez. III. András 1291-ben néhány magyar főurat és nemest Bécs vára alatt *hadi játékokra* (ad ludum bellualem) küldött ki, s ezek között volt Tamás is. A játékokon a magyar lovagok, s köztük Tamás, győzelmeket arattak.[354]

IV.

XIII. századi okleveleinkből tehát megtudhatjuk, miért kaptak adományokat a király hívei, mit tartottak e korban megjutalmazandó hadi érdemnek. Az oklevelek nagy része csak annyit említ, hogy az adományozott hadi érdemeket szerzett. Más részük megjelöli azt a hadi eseményt, vagy földrajzi helyet, amelyben, vagy ahol a katonai érdemszerzés történt. Megint más oklevelek megemlítik, hogy az adományozott a királyért harcolva sebesült meg, fogságba esett, megkínozták, vagy nagyobb anyagi kárt szenvedett és gyakran részletesen leírják a sebesülés módját. Gyakori eset, hogy egy vitéz a királyért harcolva elesett, ez családja, rokonai számára is érdem, s az életben maradt hozzátartozókat jutalmazzák meg a vitéz hősi haláláért. Megjutalmazandó hadi érdem volt, ha valaki saját költségén várat épített, s azt megvédte, esetleg a környék lakosait is megoltalmazta. Érdemnek számított az is, ha valaki korszerű, nehéz fegyverzetet szerzett s abban harcolt, s az is, ha nem élt vissza hatalmával.

Egyes oklevelek nagyobb részletességgel adják elő az adományozott vitézi tetteit, a királyért vívott harcait. Ezekben az eddig felsorolt hadi érdemeket, vagy azok különböző variációit olvashatjuk, s megismerhetjük a kor fegyveres elitje egyes tagjai életének eseményeit, hősiességüket, olykor bámulatra méltó szívósságukat és életerejüket is, mert több esetben súlyos sebekből felépülve újra csatába mennek, újra és újra megsebesülnek.

Kétségtelen, hogy e korszakban ez volt a meggazdagodás, a társadalmi emelkedés legáltalánosabb s mondhatjuk „legegyszerűbb" módja. (A másik út az egyházi — szellemi pálya volt. Nem kell azonban különösebben hangsúlyoznunk, hogy a kor emberei könnyebben váltak vitéz harcosokká, mint tudós, szentéletű papokká.) De az is bizonyos, hogy az így felemelkedő vitézek fizikai erő, bátorság, vitalitás, harci kiválóság és az esetek többségében a királyhoz való hűség dolgában kétségkívül *elitnek* mondhatók, s méltán emelkedtek a társadalom vezető rétegébe.

RÖVIDÍTÉSEK

Apponyi O	A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi Levéltárában őrizett oklevelei. I. 1241—1526. Budapest 1906.
ÁUO	Árpád-kori új okmánytár, Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: *Wenzel Gusztáv*. I—XII. Pest, Budapest, 1860—1874.

353 1298. OL DL 39.202.
354 1291. OL DL 39.202., átírta 1300 körül a nyitrai káptalan.

Bártfai	*Bártfai Szabó László:* Pest megye történetének okleveles emlékei 1002—1599-ig. Függelékül az inárchi Farkas, az irsai Irsay, valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története. Budapest, 1938.
Blagay O	A Blagay család oklevéltára. Codes diplomaticus comitum de Blagay. Szerk. *Thallóczy Lajos—Barabás Samu*, Budapest, 1897.
Csáky O	A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története I. 1—2. Oklevelek. Budapest, 1919—1921.
Dipl. Saros	*Wagner Carolus:* Diplomatarium comitatus Sarosiensis. Pozsony-Kassa, 1780.
Enchirídion	*Marczali Henrik* (és *Angyal Dávid, Mika Sándor*): Enchiridion fontium historiae Hungarorum. A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1901.
Endlicher	Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Ed: *Stephanus Ladislaus Endlicher*. Sangalli, 1849.
Fejér	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera *Georgii Fejér*. I—XI. Budae, 1829—1844.
Gy F	Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. (Győr)
HK	Hadtörténelmi Közlemények. (Budapest)
HO	Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: *Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső*. I—V. Győr, 1865—1873; *Ipolyi Arnold, Nagy Imre* és *Véghely Dezső*. VI—VIII. Budapest, 1876—1891.
H.Oklt.	Hazai Oklevéltár 1234—1536. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Szerk.: *Nagy Imre, Deák Farkas* és *Nagy Gyula*. Budapest, 1879.
Héderváry O	A Héderváry család oklevéltára. A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottsága megbízásából közlik *Radvánszky Béla* és *Závodszky Levente*. I. Budapest, 1909.
Karácsonyi—Kristó	*Karácsonyi Béla—Kristó Gyula:* Diplomata historiam dominii Matthei de genere Chak illustrantia. Oklevelek a Csák territórium történetéhez. Szeged, 1971. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta historica 36.)
Katona	*Katona István:* Historia critica Regum Hungariae 1—42. kötet. Pest, 1779—1817.
Kubinyi	Codex diplomaticus Arpadianus. Árpád-kori oklevelek 1095—1301. Közzéteszi ifjabb *Kubinyi Ferencz*. Pest, 1867.
Melczer O	*Kellemesi Melczer István:* Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából. Budapest, 1890.
Mon.Iud.	Magyar-zsidó oklevéltár. Monumenta Hungariae Iudaica. Szerk.: *Friss Ármin, Mandl Bernát* stb. 1. Budapest, 1903. —
Mon. Strig.	Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I—II. Ed.: *Ferdinandus Knauz*. Strigonii, 1874—1882. III. Ed.: *Lodovicus Crescens Dedek*. Strigonii, 1924.
OL DL	Magyar Országos Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény.
Palásthyak	*Palásthy Pál:* A Palásthyak. 1—3. k. Budapest, 1890—1891.

PR	A pannonhalmi Szent-Benedek rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent-Benedek rend. Szerk: *Erdélyi László, Sörös Pongrác.* I—XII/B. Budapest, 1902—1916.
Reg. Arp.	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I—II/1. Szerk.: *Szentpétery Imre.* Budapest, 1923—1943. II/2—3. Szerk.: *Szentpétery Imre—Borsa Iván.* Budapest, 1961.
Smičiklas	*Smičiklas, T.:* Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae, ac Slavoniae. Diplomatički Zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. II—XV. Zagrabiae, 1904—1934.
Sopron vm	Sopron vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: *Nagy Imre.* I—II. Sopron, 1889—1891.
Sz	Századok (Pest, Budapest)
Székely O	Székely oklevéltár, 1211—1750. I—7. Szerk.: *Szabó Károly, Szádeczky Lajos.* Pest, Budapest, 1872—1898.
Sztáray O	A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. Szerk.: *Nagy Gyula.* I—II. Budapest, 1887—1889.
TT	Történelmi Tár (Budapest)
Urk. Burg.	Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bearb. von *Hans Wagner* und *Irmtraut Lindeck-Pozza.* I—II. Graz—Köln, 1955—1965.
ZO	Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: *Nagy Imre, Véghely Dezső* és *Nagy Gyula.* I—II. Budapest, 1886—1890.
Zi O	A zichi és vásonkeői Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. Szerk.: *Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő, Lukcsics Pál.* I—XII. Pest, Budapest, 1871—1931.
ZW	Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von *Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch.* I—IV. Hermannstadt, 1892—1937.

Андраш Бороши

ВОЕННЫЕ ЗАСЛУГИ В ВЕНГРИИ В XIII ВЕКЕ

Резюме

Элемер Майус обратил внимание на то, что наррации венгерских королевских дарственных грамот отличаются своей повествовательной частью от аналогичных грамот других европейских стран. В венгерских грамотах перечисляются заслуги лица, которому пожалована грамота, в первую очередь военные заслуги. На основании анализа повествовательной части венгерских грамот XIII века исследователь старается заключить, что считалось военной заслугой в Венгрии в XIII веке? Большая часть грамот лишь в общих чертах упоминает о том, что награжденный удостоен грамоты за военные заслуги. В других случаях в грамоте сообщается так же и то, где и когда снискал он военные заслуги. Военной заслугой считалось и то, если кто-либо, поддерживая дело короля, был ранен, попал в плен, был подвергнут пыткам или потерпел урон. Военной заслугой считалась также героическая смерть родственника награжденного или опасность, которой он подвергался. И так же военной заслугой

почиталось и то, если кто-либо возвел крепость или защитил крепость. В некоторых случаях в грамотах описывается так же и то, в каких доспехах пожалованных грамотой уходил на войну, и особой заслугой считалось, если это были тяжелые рыцарские доспехи. Имеются грамоты, и это самое интересное, которые более подровно излагают военные заслуги и подвиги награжденных; в некоторых случаях перечисляют основные героические подвиги его жизни.

Военной заслугой считалось также и успешное участие в рыцарских турнирах. Таким образом, из повествовательной части жалованных грамот мы сможем ознакомиться с событиями из жизни отдельных представителей военной элиты того времени, с их героизмом, поразительной стойкостью и живучестью, ибо во многих случаях эти рыцари, залечив свои тяжелые раны, вновь отправлялись в бой и вновь были ранены. В ту пору это был наиболее общепринятый способ обогащения, социального продвижения, и воины, бравшие на себя этот рискованный подвиг, заслуженно поднимались в высшие слои общества той эпохи.

András Borosy

KRIEGSVERDIENSTE IM 13.-TEN JAHRHUNDERT IN UNGARN

Resumee

Elemér Mályusz hat unsere Aufmerksamkeit darauf gelenkt, daß die Narrationen der ungarischen königlichen Donationsbriefe von den erzählenden Teilen der ähnlichen Briefe aller anderen europäischen Länder verschieden sind.

In den ungarischen Briefen sind nähmlich die Verdienste, in erster Linie die Kriegsverdienste des Beschenkten angeführt. Aufgrund der Erforschung der erzählenden Teile der ungarischen Briefe aus dem 13.-ten Jahrhundert bestrebt sich der Verfasser zu erschließen, was im 13.-ten Jahrhundert in Ungarn als Kriegsverdienst betrachtet wurde. Die meisten Briefe erwähnen nur im allgemeinen, daß der Beschenkte die Donation für seine Kriegsverdienste gewonnen hat. Das andere Mal gibt der Brief auch an, *wo* und *wann* der Beschenkte Kriegsverdienste erworben hat. Als Kriegsverdienst galt auch wenn jemand für die Sache des Königs kämpfend *verwundet* oder *gequält wurde*, *in Gefangenschaft geriet*, oder *Schaden erlitt*. Es galt als Kriegsverdienst auch wenn einer *dre Angehörigen* des Beschenkten *den Heldentod fand* oder *in Gefahr geraten ist*, ode ebenfalls wenn jemand eine *Burg gebaut* oder *verteidigt* hat. Die Briefe geben manchmal auch an, in welcher Bewaffnung der Beschenkte ins Feld zog und es galt als besonderer Verdienst wenn er das in schwerer Ritterbewaffnung tat. Es geben Briefe — und diese sind die interessantesten — die die Kriegstaten des Beschenkten detailierter beschreiben, oder vielleicht die wichtigsten Heldentaten seines Lebens anführen.

Als Kriegsverdienst galt die erfolgreiche Teilnahme an einem Ritterspiel. Aus den erzählenden Teilen der Donationsbriefe können wir uns mit den Ereignisse des Lebens einiger Mitglieder der bewaffneten Elite dieser Zeit, mit seiner Helden haftigkeit, staunenswerten Zähigkeit und Lebenskraft, da sie oft aus seinen schweren Wunden genesen, wieder ins Feld und wieder verwundet wurden. Dies war die allgemeinste Weise der Bereicherung und des gesellschaftlichen Aufstiegs zu dieser Zeit und die Kämpfer, die dieses schwere Risiko eingegangen sind, sind berechtigterweise in die höchste Gesellschaftsschicht der Zeit gestiegen.

N. KISS ISTVÁN

A KURUC HADSEREG SZOCIÁLIS ÖSSZETÉTELE 1703—1711

A nemzeti és antifeudális jelleg kérdése

A kuruc állam pénzügyi terheinek elemzése egyértelműen mutatja, hogy a termelés központi célja a haderő fenntartása és ellátása volt. Ennek során az adóban mérhető nemzeti erőkifejtés többszöröse volt a Habsburg kormányzat 17. század végi adóztatásával elért eredménynek.[1] Az így fenntartott kuruc haderő szervezetének, mozgásának és utánpótlásának vizsgálata szükségszerűen felveti az olyan problémáknak a tisztázását is, mint pl. a katonaság nem hadrendi, hanem valóságos létszámának meghatározása vagy a harcosok úgynevezett nemzeti öntudatának szerepe és hatása. Végül meg kell vizsgálnunk kvantifikálható adatanyag tükrében Rákóczi parasztpolitikáját, illetve a szabadságharcot önként támogató tömegek igényeinek és vágyainak érvényesülését a kuruc hadseregben. A parasztság osztálytartalmú, antifeudális törekvéseinek alakulását, azok érvényesülését és korlátozódását a haderő struktúrájában, illetve országosan, a feudális társadalomban. Ezzel összhangban utanunk kell a magyarországi birtokos nemesség valóságos szerepére és számszerű súlyára is a kuruc hadseregben.

A hadsereg létszáma és ütőképessége

Rákóczi sokrétű katonapolitikájának, a kuruc kormányzat állandó erőfeszítésének legfőbb eredményét a hadsereg testesítette meg. A haderő felhasználásának, ütőképességének egyik legbiztosabb mértéke, jellemzője annak *létszáma* volt. E fontos mutatószám meghatározását részint a rendkívül nehéz forráshelyzet miatt, részint a kuruc csapatok már ismert fluktuációja miatt a kutatás meglehetősen elhanyagolta, sőt annak eredményességét is megkérdőjelezte.[2]

Mi annyira fontosnak tartjuk a tényleges létszámot (status effectivus), mint a működő katonai szervezet eredményességi mutatóját és mint a politikai döntések előfeltételét, hogy megkíséreltük a kiadott és a még a forrásokban rejlő ezredkimutatásokat időrendben csoportosítani és a szervezetszerű, ún. hivatalos létszámmal egybevetni.

1 *N. Kiss István:* A kuruc hadsereg társadalmi-gazdasági bázisa, 1703—1711. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984/4. 687—715. o.

2 *Heckenast Gusztáv* bevezetése; *Bánkuti Imre:* Rákóczi hadserege, 1703—1711. (A továbbiakban — *Bánkuti*). Budapest, 1976. 2—3. o.

A kuruc hadsereg létszámviszonyaival foglalkozó utolsó nagyobb tanulmány 1891-ben készült.[3] Thaly Kálmán e művében közölte az 1707. október 21-i keltű hadrendi kimutatást Rákóczi kancelláriájából:

Hadrendi áttekintés, 1707

terület	lovas ezred	gyalogos ezred
Dunán innen	23	17
Dunántúl	9	5
Erdély	12	7

Nem számítva bizonyos szabadcsapat egységeket, összesen 44 lovas ezred és 29 gyalogezred 75 ezer fős becsült létszámmal. E becslésnél a szerző a Rákóczi-féle Edictum hivatalos kulcsszámait használta: egy 10 százados lovasezred 915 fő, és egy két zászlóaljas, azaz 8 százados gyalogezred, a kiegészítő gránátos századdal együtt, 1300 fő volt.

Kimutatás [4]
a tiszántúli ezredek állományi, vezénylési és élelmezési helyzetéről, 1707

ezred	létszám	vezénylés	szállás	portio	
				katona	ló
Bik László	1087	850	237	372,5	410,5
Palocsay György	520	425	95	214,5	248,5
Szemere László	766	650	116	236,5	269,5
Senyei Ferenc	633	500	133	248,5	281,5
Bessenyei Zsigmond	780	650	130	251,5	284,5
Nyúzó Mihály	573	500	73	140,5	173,5
Krucsai János*	220	200	20	129,5	162,5
Összesen:	4579	3775	804	1593,5	1830,5
In partibus					
Boné András*	928	800	128	257,5	292,5
Kárándi Mihály	590	500	90	219,5	252,5
Gyulai István**	780	700	80	129,5	162,5
Összesen:	2298	2000	298	606,5	707,5
együtt a 2 csoport	6877	5775	1102	2200,0	2538,0

* fogságban
** ezredparancsnok nélkül

A kimutatást készítő tiszántúli főhadbiztos, Erős Gábor még hozzátette, abban az évben, a Gyulay ezredet nem számítva, valamennyi alakulat tisztikarát és legénységét ellátták egyenruhával.

3 *Thaly Kálmán:* Tényleges létszámok és hadi felszerelés Rákóczi hadseregének ezredeiben. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1891. 7—26.; 153—179. o. — Markó Árpád, a kuruc kor katonai történetének jeles kutatója nem foglalkozott részletesen a létszám kérdéseivel. Nem tulajdonított pl. komoly szerepet az élelmezési kimutatásoknak s mindent a fluktuációval indokolt. Összefoglaló, becsült létszámadatai Thaly 19. század végi adatközléseire támaszkodnak. *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Budapest, 1934. 113—116. és 398—400. o.

4 Tabella statum regiminum Transtybiscanorum personarum staabalium effectivum, excubantium, portionum oralium et equilium inquarterizatorum, perceptionem vel restantiam mundurae pro anno 1707 ostendens. Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) G 28, V 2 c, 220. pag.

Figyelembe véve a fenti kilenc lovas és egy hajdú ezred valóságos létszámát, azt látjuk, hogy a szervezetszerű állománnyal szemben (9535 fő) a valóságos létszám csak 6877 fő, azaz az ezredekből az emberanyag 28%-a hiányzott. A Thalytól közreadott hadrendi kimutatás ezredszámát nem szabad a maximális létszámmal, csak a tényleges állománnyal számítani. A tiszántúli hadtest konkrét példájából kiindulva az 1707. évi hadrendben felsorolt ezredeket 75 ezer fő helyett így legfeljebb 54 ezer főre szabad becsülnünk 1707 őszén.

A következő évben, 1708-ban, felvett mustrajegyzékeken szinte kivétel nélkül minden alakulatban magasabb lett a hiányzó katonákat jelző arányszám. Ugyanakkor a hiányzás okait feltüntető új fejlécek jelentek meg a mustratáblázatokon, mint „távollévő" (absens), „Erdélyben maradt", „szökött" (profugus), „labanccá lett", „nem seregtartó" stb.[5] Krucsai János mezei lovas ezrede 1708 tavaszán tíz században 388 főből állt. Közülük távollévő 54, szökevény 17 és nem seregtartó 14 fő, hiányzott az elvi létszám 57%-a. Egy másik példa, Sőtér Tamás lovas ezredét 1708. július 19-én ellenőrizték a mustratisztek. A szokásos tíz században csak 477 fős létszámot mutattak ki, ebből is újonc 7%, hiányzó és sebes 11,3%. Használható lőfegyvere csak az alakulat kétharmadának volt (305 puska).[6]

Még részletesebb példáját nyújtja a hadsereg állományi krízisének 1708-ban a Károlyi Sándor-féle tiszántúli hadtest. A négy brigádból álló seregtest az 1708. április 22-i felvétel szerint 11 832 lovasból és 3000 gyalogosból állt, de mivel az ide csatolt erdélyi ezredek maradványainál és a szabadcsapatoknál nem ismerjük a szervezetszerű létszámot, csak az ismert 17 lovas és 3 hajdú ezred állományát vizsgáljuk meg. Ezekben 12 039 fő reális létszám állt szemben a 19 455 fős szervezetszerű létszámmal, a hiány az állomány 38%-ára rúgott. Fél évvel később (szeptember 2.) ugyanennek a hadtestnek 7 lovas és 3 hajdú ezredéről ránk maradt az élelmezési kimutatás, amelynek 7627 katonai fejadagjából következtetve a valóságos létszám kb. 7400 főt tett ki. Ezen az alapon számolva a hiány, szemben az elvi létszámmal, már csak 28%-os lenne, ha nem kellene figyelembe vennünk azt a körülményt, hogy ebben a fejadagösszegben a nem katonai személyzet is szerepelt. Éles megvilágításba került ez a körülmény egyébként a két héttel későbbi (szeptember 19.) katonai összeírás során, amidőn a Károlyi hadtest 9 lovas és 3 hajdú ezredének összlétszáma már csupán 4161 főt tett ki, ami a 12 225 fős szervezetszerű létszámhoz mérten az állomány immár 66%-os hiányát jelezte.[7] Összegezve, a viszonylag jól kézben tartott tiszántúli hadtest létszáma 1708 áprilisában még 62%-os, de szeptember végén — a trencséni csatavesztés után — már csak 34%-os volt. A harcoló állomány szintjének fenntartása 1708 őszén katasztrofálisan nehézzé vált és ismét sor került az újoncozás maximális kihasználására.

Az újoncokkal történő feltöltésről 1708-ban nem sok adat maradt ránk, ezért érdekes a Winkler ezred esete. Ez a gyalogezred az 1708. május 4-i mustrajegyzék szerint[8] 597 hajdúból állt, akik közül 142 újonc (neoconducti) volt és abban az évben vonult be az alakulathoz. Csoportjuk az állomány csaknem 24%-át tette ki. Az ezred nemzetiségi-nyelvi összetétele a következő volt:

5 Krucsai János lovas ezred mustrajegyzéke, 1708. május 22. OL G 28, V 2 c, 260. pag.
6 Sőtér Tamás lovas ezred mustrajegyzéke, OL G 28, V 2 c, 269. pag.
7 Károlyi Sándor hadtestének 1708. április 22-i összeírása *Thaly:* Tényleges... 153—157. o. Az 1708. szeptember 19-i összeírásé ugyanott 158—159. o. — Az 1708. szeptember 2-i kimutatás: OL G 28, V 2 d, 488. pag. — Az orális portiók hivatalos összegezéséből elég biztosan lehet következtetni a személyek számára, természetesen a tiszti többletportiók beszámításával.
8 Winkler-gyalogezred mustrajegyzéke. OL G 28, V 2 c, 253. pag.

magyar	4 fő
tót	569 fő
morva	7 fő
cseh	3 fő
német	14 fő
Összesen:	597 fő

Az ilyen összetételű ezredekre gondolt Rákóczi, amidőn az 1707. évi átszervezésről kiadott rendeletében az idegen nyelveken beszélő tisztek felkarolását sürgette.

Az 1709-es katonai év során nagy tömegű újoncot irányítottak a kuruc ezredekbe. A ránk maradt mustrajegyzékekből igen sokrétű kép tárul elénk, számos példa bizonyítja mind a feltöltés sikerét, mind egyes alakulatok, ekkor még nem végleges elfogyását. Vizsgáljuk meg néhány ezred csoportosított adatait.

Az udvari katonasághoz tartozó, Fierville parancsnoksága alatt álló, gránátos testőrezred létszáma az alábbiak szerint alakult.[9]

1709. január 11.	230 fő	13%-os állomány
1709. március 10.	330 fő	18%-os állomány
1709. november hó	345 fő	19%-os állomány

A Fierville-ezred, amelyben főleg francia és német legénység szolgált, állományában mindig messze elmaradt a hivatalos létszámtól (12 század, 1800 fő), bár azt 1709-ben, úgy tűnik, sikerült némileg megszilárdítani. Persze ez a létszám jóval kisebb a normális szintnél. Egyébként a márciusi 330 fős létszámból csak 142 volt közkatona, egy közemberre 1,3 tiszt és altiszt esett.

Jóval határozottabb mozgást tapasztalunk a Forgách-féle reguláris lovas ezred állományának alakulásában:[10]

1709. július 29.	471 fő	51%-os állomány
1709. október 15.	167 fő	18%-os állomány

Az ezred az év derekán még harcképes volt, 51%-os állománya, ha jóval el is maradt a szervezetszerű létszámtól, azonos volt a legtöbb kuruc lovas regiment 50—60% körüli tényleges állományával. Az októberi hirtelen leapadás, amely a csoport háromnegyedét elsöpörte a zászlók alól, gyakorlatilag harcképtelenné tette a Forgách-ezredet.

1709 májusában az Erdélyből kivont csapatok szemléjén öt lovas és egy

9 A Fierville- gránátos ezred összeírásai: 1709. január 11. OL G 28, V 2 c, 340. pag., továbbá 1709. március 10., ugyanott 353. pag. — 1709. november: *Thaly:* Tényleges... 164—167. o.

10 A Forgách- lovas ezred mustrajegyzékei: 1709. július 29. OL G 28, V 2 e, 366—367. pag. — 1709. október 15. OL G 28, V 2 c, 378. pag.

gyalogos ezred tényleges létszáma a hivatalosénak 49%-át tette ki; a Zay András-féle lovas ezred állománya 52%-os és a Deák-féle lovas-karabélyos ezredé 77%-os volt.[11] Igaz viszont, hogy az utóbbi népes ezrednél 382 puska és 239 pár pisztoly hiányzott a csapatnál.

Az év nyarán, az újoncfeltöltés után, felvett mustrajegyzékek elég kedvező képet mutatnak:[12]

Szentpéteri brigád, 4 lovas ezred	72%-os állomány
Balogh brigád, 4 lovas ezred	66%-os állomány
Ebeczky brigád, 4 lovas és egy gyalogos ezred	85%-os állomány

Mindegyik ezrednél 10—15% újonckatonát jeleznek, viszont a Szentpéteri brigádnál megadják a nyilvántartott szökevények számát is; ezek aránya a szóbanforgó négy ezrednél a hivatalos létszám 7%-a!

A fenti 21 ezredre kiterjedő mustrajegyzékek azt bizonyítják, hogy a kuruc haderő legalább 40%-a 1709 nyarán megfelelően kiegészített és friss erőkkel feltöltött állapotban várta a hadvezetőség döntéseit. Igaz, hogy a felszerelésben már súlyos hiányosságok mutatkoztak, de az iratanyagból az is kiviláglik, hogy Rákócziék minden lehetőt megtettek a fegyverzet pótlására. A létszám kérdését tekintve a kuruc ezredek helyzete 1709 nyarára határozottan megszilárdult.

Azt a folyamatot, ahogy a fenti ezredeknél az újoncok integrálásával lehetett az alakulatok állományát stabilizálni, néhány kuruc seregtestnél a kedvező forrásadottságok révén részleteiben is sikerült tisztázni. Az újoncozás jelentőségét az is jelzi, hogy a januárban kiadott katonai rendelkezésekben visszatérő megállapítás: „figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy sok ezrednél még hiányoznak az újoncok".[13]

Czelder Orbán reguláris gyalogezrede[14]

időpont	létszám	újonc	%-ban	állomány
1709. febr. 6.	844	—	—	53%-os
1709. jún. 10.	1023	142	14	64%-os
1709. júl. 4.	852	105	12	53%-os

A februári összeírás azt mutatja, hogy a Czelder-ezred nem tartozott azok közé, amelyek a trencséni csatavesztés után szétfutottak. Újoncot is viszonylag keveset vett fel (12—14%) a regiment, amelynek tényleges létszáma a júliusi felvétel szerint 53%-os volt és ez a harcedzett, begyakorolt legénység megmaradását jelzi.

11 Az 1709. május 3-i összeírás. *Thaly:* Tényleges... 162—164. o.
12 A Szentpéteri-, Balogh- és Ebecki-brigád kimutatásai. 1709. július 15. OL G 28, V 2 e, 445—458. pag.
13 Andrássy- ezred 1709. január 10. „Observandum, quamvis Regimina multis adhuc Recrutis carerent..." OLG 28, V 2 c, 359. pag.
14 Czelder Orbán-ezred összeírásai: 1709. febr. 6., június 10. és július 4. OL G 28, V 2 c, 350—365. pag. és ugyanott V 2 e, 353—356. pag.

Andrássy István gyalogezrede[15]

időpont	létszám	újonc	%-ban	állomány
1709. jún. 10.	2192	1564	71	168%-os
1709. júl. 4.	1308	626	48	100%-os
1709. júl. 7.*	604	223	37	100%-os
1709. júl. 26.*	590	240	40	97%-os

* Az ezred máshová vezényelt része nélkül: csak négy század, azaz egy zászlóalj, a hivatalos állomány fele.

Az Andrássy-ezred létszámváltozásai híven tükrözik a kormányzat erőfeszítését az emberanyag utánpótlása terén; a június 10. helyzet szerint 628 régi katonára 1564 Abaúj és Sáros megyei újonc jutott, de azokból, mint a július 4-i kimutatás tanúsítja, csak 626 került be az ezred szervezetébe. Mi lett a többiek sorsa? Talán csak a tervezett, illetve a tényleges sorozás közötti különbségről van szó?! Teljesen egyértelmű viszont az eredmény: az ezred júliusra elérte 100%-os állományát! Az újoncok aránya a feltöltés heteiben a létszám 36—71 százaléka között ingadozott és a július 26-i felvétel szerint az állomány 40%-át tette ki.

Hasonló arányú volt a Radicsányi ezred megerősítése is, az 1709. június 10-i mustrajegyzék tanúsága szerint[16] 850 régi katonához 1014 Gömör és Torna megyei újoncot csatoltak. Az összeírás időpontjában az újoncok tették ki az alakulat 54%-át.

A Náray-féle gyalogos brigád állományának megerősítése 1709 nyarán és őszén már Lőcse várható ostromára való felkészüléssel függött össze, a hajdú ezredek alkották ugyanis a város helyőrségét.[17]

Náray-gyalogos brigád, 1709. július 7.

ezred	létszám	újonc	%-ban	állomány
Perényi [a]	763	432	57	60%-os
Bercsényi [b]	559	?	—	75%-os
Andrássy [c]	604	223	37	100%-os
Összesen:	1926	655	48 [d]	77%-os

a) 7 rendes + 1 gránátos század
b) 5 század
c) 4 század
d) a Bercsényi-ezred nélkül

Az ezredek feltöltési aránya elérte a hivatalos létszám 77%-át, de ehhez erős újonckötelékek integrálása kellett: csaknem minden második hajdú újonc volt! Mint a mustratiszt megjegyezte az újonnan bevonult katonák kötelékéről

15 Az Andrássy-lovas ezred összeírásai: 1709. június 10., július 4. és július 26. OL G 28, V 2 e, 353—356. pag. és ugyanott V 2 c, 364—370. pag.
16 A Radicsány-ezred összeírása: 1709. június 10. OL G 28, V 2 e, 355—356. pag.
17 A Náray-brigád összeírásai: 1709. július 7. OL G 28, V 2 c, 367. pag., 1709. július 26. ugyanott 370. pag. és szeptember 19. ugyanott V 2 e, 386—395. pag.

ből még 21 fő hiányzott. Rosszabbul állott a helyzet fegyverzet szempontjából, minden hetedik katonának, zömmel az újoncoknak, még nem volt puskája.

Náray-gyalogos brigád, 1709. július 26.

ezred	létszám	újonc	%-ban	állomány
Perényi [a]	928	392	42	71%-os
Bercsényi [b]	557	261	47	74%-os
Andrássy [c]	590	240	40	97%-os
Összesen:	2075	893	43	78%-os

a) 8 rendes + 1 gránátos század
b) 5 század
c) 4 század

A három héttel későbbi összeírás nagyobb létszámot mutat és az állomány százalékaránya is emelkedett kissé. Ez azonban nem tiszta növekedés, a három ezredben ugyanis 161 fő beteg, 32 régi és 71 újonc katona hiányzik. Meglepő viszont az a rovat, amely szerint az eltűntnek jelzett öreg katonák közül 93 visszatért!! Július végére sikerült megjavítani a fegyverellátást is, most már csak minden tizenötödik embernek hiányzott a lőfegyvere.

Náray-gyalogos brigád, 1709. szeptember 19.

ezred	létszám	újonc	%-ban	állomány
Náray [a]	1389	?	—	79%-os
Perényi [b]	1258	384	30	66%-os
Összesen:	2647	384	—	62%-os

a) törzs + 11 rendes + 1 gránátos század
b) törzs + 12 rendes + 1 gránátos század

A két hónappal későbbi, őszi felvételen a brigád létszáma már 37%-kal meghaladta a július 7-i állományét, annak ellenére, hogy a Bercsényi hajdúkat kivonták a városból.

Bár a Náray-ezrednél most nem említenek újoncokat, a fizetési jegyzék egyértelműen utal rájuk. A két évnegyedre szóló fizetési kimutatásból ugyanis kitűnik, hogy a fenti létszámot csak a második azaz a nyári időszakban érte el a szóban forgó ezred. A másik alakulatnál, a Perényi-regimentnél augusztus és szeptember során is folytatódott az újoncok hadrendbe állítása. Ezek zöme „lőcsei"-nek nevezett hajdú, akiket valószínűleg a környékről soroztak és 24 fő a „rác" századból („ex compania Rasciana"). Mindkét regimentet szervezetszerűen is megerősítették, a szokásos 8—9 helyett most 12—13 századból állottak.

Összefoglalva a Náray-gyalogos brigád állománykimutatásait, 1709 július—szeptemberében megállapíthatjuk, hogy minden második hajdú újonc volt s az így elért új állomány a hivatalosnak 72—78%-a körül mozgott. A tényleges létszám a feltöltés három hónapjában 1926-ról 2674 főre emelkedett.

24 kuruc ezred mustrajegyzékei egyöntetűen tanúsítják azt a hatalmas erő-

feszítést, amellyel 1709 tavaszán és nyarán Rákócziék 12—15 ezer újonc bevonultatásával újra hadképessé tették az 1708/1709 fordulóján vészesen megfogyott kuruc regimentek jó részét, közel a többségét.

Rákócziék haderejének egy másik, ugyancsak elég jelentős részénél azonban a létszám megerősítése nem sikerült. Ennek alapvető magyarázata, bár a jelenséget többféle szempontból is értékelni lehet, a szükséglet és a kínálat ellentmondása volt: sokkal nagyobb és általánosabb lett 1708 végére a létszámhiány, semmint azt az 1709. évi újoncozással *mindenütt* pótolni lehetett volna.

Lássunk néhány idevágó negatív példát. Rákóczi *udvari* hadának — 3—3 lovas illetve gyalogos ezred és a nemesi testőrség — 1709 őszén készített kimutatása[18] 5022 főt sorolt fel az elvi létszám 8530 emberével szemben: a tényleges állomány 58,8%-os. Ezt a szerény létszámot is mindenféle maradványalakulat besorolásával érték el; a 12 százados Zay András-féle lovas gránátos ezred 533 főből, a székely lovas testőr ezred 275 főből, az Erdélyből kivont Pekry-féle lovas ezred pedig 255 főből állt. A Fierville- és Dittrich-féle udvari gyalogos gránátos ezredeket francia és német legénységgel kellett volna feltölteni, akik azonban nem állottak rendelkezésre. Ebben a két ezredben 2550 katona helyett csupán 752 szolgált.

A Szentiványi-féle palotás testőr gyalogos ezrednek csak azért volt ki a létszáma, mert az elesett Esze Tamás hajdúezredét is idecsatolták. Végül a testőr lovas karabélyos ezrednek csaknem teljes volt az állománya (1087 fő), de hiányzott náluk 374 puska és 323 pár pisztoly. Az udvari sereg állapota ziláltabb képet mutat, mint amit a létszám csökkenése önmagában igazolna.

A mustrajegyzékek jó néhány további ezrednél is megoldhatatlan problémának jelzik a létszám apadását. Pongrácz János két századból álló lovas ezredének állománya a kolbászi táborban (1709. júl. 7.) mindössze 66%-os volt. Tardy Ferenc ezredének kimutatása pedig a serkei táborban, 1709. szeptember 9-én, 45%-os állományt jelzett.[19]

A nagy fordulat 1709 október—novemberében jelentkezett, amidőn az északi és keleti határokon át behurcolt pestis éreztetni kezdte hatását. A Györky-ezred 1709. október 15-i mustrája már csak 24%-os állományt tüntet fel: az ezred háromnegyed része egyszerűen eltűnt. Három héttel később, november 4-én Babocsay brigadéros öt lovas ezredének létszáma összesen 1181 fő, ebből is 493 távol. 4575 helyett csak 698 fő állott a zászlók alatt, azaz a reális állomány csupán *15%-os* volt. Bercsényi ehhez a mustralistához az alábbi megjegyzést fűzte: „Hihető, az kik csak most szöktek el, mert maskent sokkal többre vannak az mustrakor"[20]. A kuruc főgenerális a járvány okozta hirtelen, pánikszerű szökésre utal, amikor a korábbi mustra sokkal magasabb létszámát említi.

Az 1709. évi pestisjárvány pusztításáról még nincs megbízható, számszerű elemzésünk. Korabeli források szerint 400—500 ezer ember halt meg, a lakosság 15—20%-a, sőt a járvány központjaiban 50%-os veszteség is kimutatható.[21] Sokhelyütt az emberek egyszerűen elszöktek a falukból... Csak a bolygó és tévelygő marha által tapodtattak a vetések" írják az egykorú jelentésekben. A leginkább fertőzött megyéket — ti. Abaúj, Sáros, Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs és Máramaros — még az adószedők, a megyei és katonai közigazga-

18 *Thaly:* Tényleges... 164—167. o.
19 Pongrácz-ezred mustrajegyzéke. OL G 28, V 2 c, 374. pag.
20 Györky-ezred mustrajegyzéke. OL G 28, V 2 c, 378. pag. — Babocsay-brigád mustrajegyzéke ugyanott 377. pag.
21 *Bánkuti:* Rákóczi... 351. o. — *Maksay Ferenc:* A parasztok a termelésben és a hadseregben. In: Európa és a Rákóczi-szabadságharc (Ed. *Benda Kálmán.*) Budapest, 1980. 167—172. o. és *Rácz István:* A hajdúszabadság kérdése a szabadságharcban. (Ugyanott: 163—166. o.)

tás emberei is elkerülték, ha tehették.[22] A kuruc hadero az 1709 őszén országossá vált pestisjárvány következtében több embert veszített és jóvátehetetlenebb kárt szenvedett el, mint a Habsburg-csapatokkal vívott addigi hétéves háború során.

Az *1710.* év mustrajegyzékei szinte kivétel nélkül a *harcos állomány* katasztrofális *csökkenését* tanúsítják. Rákóczi egy sajátkezűleg írt, 1710 januárjában készült hadrendi kimutatás szerint[23] a 32 lovas ezred és a 3500 főnyi lengyel zsoldos lovasság együtt 17 050 lovas, akikhez az udvari hadban és másutt még 3—4 ezer katona csatlakozik A gyalogság öt hajdú ezredből állt, 3500 fővel, továbbá néhány várbeli századból. Kereken 27 ezer fő, ami a fél évvel korábban igazolható állománynak már csak a felét tette ki Egybevetve a hivatalos létszámadatokkal a kuruc lovasság ekkor 45%-os, a gyalogság 46%-os állományt képviselt.

1710 folyamán a pestis és a háború veszteségei tovább apasztották a kuruc ezredek reális létszámát. Gróf Esterházy Antal lovas ezrede január 10-én 60 főből állt, 30 lóval! Egy másik alakulata, a karabélyos lovas ezred, 44 főt számlált 53 lóval és 49 fő nem katonai személyzettel (szolgák, feleségek, gyermekek). Ezeknek az alakulatoknak már aligha volt harcértéke.[24]

Bercsényi testőr lovas ezredéről több kimutatás is maradt ránk 1710-ből.[25]

Bercsényi-karabélyos lovas ezred, 1710.

május 31.	269 fő	29%-os állomány
július 19.	526 fő	57%-os állomány
december hó	395 fő	43%-os állomány

A május havi mélyponttal szemben, júliusban az ezred újra elérte az 57%-os szintet — 21 újoncot említenek ennél a felvételnél —, de az év végére ismét 43%-ra esett vissza a létszám aránya. Az utolsó felvételnél minden két katonára már egy nyilvántartott szökevény esett.

Igen tanulságos a Radicsány-ezred elapadása; az 1709-es 1864 fős létszámmal szemben 1710 júliusában mindössze 57 fő állt lábon és 81 feküdt kórházban.[26] Hasonló arányú volt az 1710. augusztus 11-i összeírás szerint a Szentiványi-palotás testőr ezred pusztulása is. A két ezredből egybeolvasztott regiment létszáma 1709-ben még 1820 főt tett ki, s egy évvel később már csak 253 főt.[27] Jellemző a maradék egység megoszlása: törzs 13 fő, tiszt, altiszt 78 fő és katona 162 fő, azaz minden két közlegényre 1 tiszt vagy altiszt esett, ami jól mutatja, hogy a létszámkérdés alapja a *legénység* visszavonhatatlan apadása volt.

Teljesen azonos kép bontakozik ki az *udvari* had 1710 nyarán felvett mustrajegyzékéből.[28] Az 1709. évi 5022 fő helyett most csak 2050 katonát mutattak ki. Az 1709 őszén még nagyobb létszámú két egység, a testőr karabélyos ezred és a Szentiványi-féle palotás gyalogezred eltűnt a hadrendből s így a két

22 *Takács János:* Köztehervíselés II. Rákóczi Ferenc korában. (A továbbiakban — Takács). Zalaegerszeg, 1941 280. o.
23 *Thaly:* Tényleges... 172—173. o.
24 Eszterházy Antal ezredei: OL G 28, V 2 c, 381—383. pag.
25 Bercsényi karabélyos ezrede: OL G 28, V 2 e, 468—473. pag. és ugyanott V 2 c, 324. pag.; *Thaly:* Tényleges... 174—177. o.
26 Radicsány-ezred OL G 28, V 2 c, 391. pag.
27 Szentiványi-palotás ezred OL G 28, V 2 e, 491. pag.
28 *Thaly:* Tényleges... 174—177. o.

kis létszámú, idegen gránátos ezreden (Fierville, Dittrich) kívül, csak két gyenge dragonyosezredből (Zay és Esterházy) állt az udvari sereg. Ezekhez csatlakozott még 1710 decemberében a fentebb említett Bercsényi-féle karabélyos lovas ezred. A megmaradt egységek állománya 1710 második felében 44%-os volt.

A hanyatlás 1710 őszére még nyilvánvalóbbá vált. Andrássy Pál lovas ezrede október 24-én 270 főből állt, akik között csak 182 volt közember. Ez jól jelzi, hogy az eredetileg 10 századból állott ezrednek viszonylag több tisztje és altisztje maradt meg, mint közembere. A most már csak négy százados regiment állománya 67%-os ugyan, de a még zászló alatt álló katonáknak 64 lőfegyvere és 250 db kardja (!) hiányzott.[29]

1710-ben új rovatok tűntek fel a mustralistákon, amelyek mind a seregből engedély nélkül eltávozott katonák kimutatására szolgáltak. Így pl. az „otthon maradottak" (domi haerentes), a „szökevényeket rejtegető faluk" (nomina pagorum...), és a „megszöktek" (profugi) fejlécű rubrikák. Ez a fajta kimutatás egyértelműen a kuruc hadsereg *demoralizáltságára* és növekvő gyorsaságú lemorzsolódására utal. Ezzel kapcsolatos a kormányzat szigorú fellépése a leszerelésüket kérő katonákkal szemben. Mint Rákóczi egy 1709. október 2-án kelt válaszában írta: „aki egyszer katonának ment, annak a hadseregben kell maradnia."[30]

Befejezésül, a kuruc haderő felbomlásának igazolására idézzük Eötvös Miklós hadbiztos élelmezési kimutatását 1710 késő őszéről. A téli szállásra vonuló Bikk-, Nyúzó-, Kárándi-, Krucsai-, Szemere-, Besenyey- Palocsay, és Sennyei-lovas ezredek összlétszáma — a törzs és a tisztek nélkül! — 858 fő A felsorolt regimentek állománya 12%-os! Itt már egy századra való embert is nehéz találni egy ezredben!

A katonai létszám feltartóztathatatlan apadását elsőnek a kuruc országrész *népességének erős csökkenése* indokolta. A munkácsi uralom 1703. évi 1170 jobbágycsaládjából 1711-re csak 467 maradt. Háborús veszteség, pestis és külföldre menekülés révén nyolc év alatt eltűnt a népesség 61%-a.[31]

A kuruc haderő 1710/1711 telén már csak egy részét tette ki annak a 27 ezer főre csökkent erőnek, amit januárban Rákóczi összeállítása még jelzett. Így elsősorban Károlyi Sándor rendkívüli ügyességét és szervezőképességét dicséri az a tény, hogy 1711 tavaszára még mintegy 15—18 ezer főnyi kurucsereget tudott zászló alatt és fegyverben tartani, ami döntő súllyal esett is latba a szatmári béke alkudozásainál.

A nemesség katonai terhe

A kuruc hadsereg létszámának, tényleges állományának szerepét vizsgálva, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *nemesség* szerepét. Meg kell ezzel kapcsolatban jegyeznünk, hogy a nemesség jövedelmi-vagyoni helyzetét a dicalis összeírásokban (1707-től) külön vették fel, s ezek a külön nemesi conscriptiók, úgy tűnik, könnyebben és gyorsabban pusztultak el, mint a jobbágyi összeírások vaskosabb füzetei. Így azok a dokumentumok, amelyekből egy-egy megye nemesi népességét és azok jövedelmét megállapíthatjuk, kétszeresen jelentősek és fontosak.

29 Andrássy-lovas ezred OL G 28, V 2 c, 398. pag.
30 OL G 28, V 2 c, 404—406. pag.
31 OL G 28, V 2 d, 930. pag. — Korabeli becslések legalább 300 000 főre tették a pestis áldozatainak számát. *Hildenstab:* Közgazdasági viszonyaink II. Rákóczi Ferenc korában. Székelyudvarhely, 1910. 25. o.

Mielőtt a nemesség a kuruc időszakban viselt katonai terheit elemeznénk, tekintsük át röviden a nemesek *számbeli* és *vagyoni súlyáról* rendelkezésünkre álló forrásanyagot. Valamennyi általunk használt adat a Rákóczi-féle dicalis conscriptio feldolgozásából származik. Ez a típusú összeírás nemcsak a nemesi birtokos családok számát, de teljes jövedelmüket és adózási arányukat is meghatározta. Helyenként a vagyontalan azaz jobbágyokkal nem rendelkező, címeres levelű, ún. armalista nemeseket külön listán csoportosították.

A nemesség népességi aránya, 1705—1710[32]

vármegye	család	ebből armalista	az össznépesség %-ában
Sáros, 1705	301	100	3,9
Abaúj, 1709	478	—	24,6
Kishont, 1707	173	—	8,9
Nógrád, 1707	425	219	6,5
Komárom, 1707	67	—	5,2
Heves, 1708	302	—	8,0
Szatmár, 1707	675	—	11,9
(össznépesség: 29 795) család:	2 431	—	8,2%
Szepes, 1710	253		—
Szabolcs, 1707	353	233	—
család:	606	—	—

Az értékelésnél figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy Abaúj megyéből csak a csereháti, Komárom megyéből pedig csupán a Duna balparti, ún. északi járás szerepel a fenti táblázaton. Hét megye rendelkezésünkre álló adatai szerint összesen 29 795 jobbágyi és nemesi családra 2431 nemesi família esett; ami azt mutatja, hogy a jelzett területen a nemesség az össznépesség 8,2%-ára rúgott.

E számszerűleg vitathatatlan tényt azonban, úgy tűnik, hogy elsősorban a Szatmár megyében, illetve a csereháti districtusban kialakult nemesi koncentráció határozta meg. Ha a fenti összesítésből kihagyjuk a csereháti adatokat, a nemesség aránya már 6,8%-ra csökken és ha a szatmári adatokat is elhagyjuk, akkor a maradék öt megyében a nemesség súlya csupán 4,9%-ot tesz ki! Ez a százalékarány már igen közel áll a 18. század végén készült állami összeírás ismert 5%-os országos átlagához.[33] A kuruc államterület

32 Sáros vm. 1705: Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 1002, 398—405. pag. — Abaúj vm., Cserehát dt. 1709: OL G 37, (szlovák levéltárak anyaga) — Kishont vm. 1707: OL E 158, Tom. XVIII. — Komárom vm. Északi dt. 1707: OL E 158, Tom. XIII. — Heves vm. 1708, 1709: OL E 158, Tom. XLII. és OL G 28, V 2 d. — Szatmár vm. 1707: Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 506, Fasc. 2 No 31—33. — Szepes vm. 1710: az OL U et C Fasc. 44, No 12 alapján, idézi *Iványi Béla:* Szepes vármegye nemességének összeírása a Rákóczi-szabadságharc után. *Közlemények Szepes vármegye múltjából*, 1911. 174—179. o. — Nógrád vm. 1707: Nógrád m. lt. Dicalis összeírások No 37. — Szabolcs vm. 1707: Szabolcs-Szatmár m. lt. IV. A 1. Fasc. 8, No 45.

33 *Maksay, F.*: Le pays de la noblesse nombreuse. Budapest, 1980. 24. o.

mintegy felén, a 13 felvidéki vármegyében 1705. április 20-án ellenőrizték az általános nemesi felkelést. Bercsényi jelentése szerint a 4536 nemesi családból személyesen 1695 lovas és 1497 gyalogos, összesen 3192 fő jelent meg. Hiányzott, késésre, illetve betegségre hivatkozott 1344 fő. A személyes mozgósításnak 74,4%-uk tett eleget; egy megyében átlagosan 378 nemesi famíliát írtak össze.[34]

Közismert tény történeti irodalmunkban, hogy előjogai folytán a nemesi vagyon mentesült az adótól s így az összeírástól is; az urbáriumok a jobbágyoktól a földesúrnak járó adókat, a portális összeírások pedig az ugyancsak tőlük az államnak fizetendő összeget határozták meg. Egyik iratfajta sem teszi lehetővé a nemesség vagyonának és jövedelmének megragadását, csak bizonyos birtokarányokra való utalást. Ennek kitűnő példája a Sopron megye 1550. évi portalis összeírását elemző tanulmány,[35] amelyből kitűnik, hogy 159 nemesi családból 80 nem rendelkezik jobbágyokkal — egytelkesek — és hogy a csoport mindössze 10,7%-a (17 família) birtokolta a megyei adózó parasztság azaz a jobbágytelkek 83%-át! A *differenciálódás* tehát a nemességen belül erősen sarkított, a túlnyomó többség vagyoni helyzete alig haladta meg a jómódú-közepes paraszti szintet.

Ez a helyzet, mint a Rákóczi-kori nemesi összeírások tanúsítják, lényegében mit sem változott a 18. század elejéig. Nógrád megyében maguk a hatóságok választották ketté 1707-ben a birtokos, illetve a jobbágyokkal nem rendelkező, armalista nemeseket: 206 birtokos nemesre 219 saját kúriával vagy éppen csak bérelt földdel rendelkező armalista jutott.[36] Tanulságos a két csoport átlagos jövedelmi aránya: a birtokos nemeseknél egy családra évi 19,6 dica (39 ökör értékű), az armalistákra évi 7 dica (14 ökör értékű) jövedelem esett.

Szabolcs megyében ugyancsak 1707-ben a katonai kimutatásból értesülünk a nemesség vagyoni rétegeződéséről:[37]

mágnás	6 család
középbirtokos	9 család
armalista	233 család
személyesen felkelt	45 család
Összesen	293 család

Tegyük hozzá, hogy a személyesen hadba szálltak túlnyomó többsége kisbirtokos nemes volt. A Szabolcs megyei helyzet tipikusnak tekinthető, a nagy- és középbirtokos családok (15) csupán 4,2%-os csoportja tartotta kezében a nemesi vagyon túlnyomó többségét.

Az Abaúj megye északi részén elhelyezkedő csereháti districtus, mint már említettük, telítve volt nemesekkel. Minden két jobbágyra esett egy nemesi birtokos. Az 1709. évi dicalis felvétel nagy részüknél pontosan jelzi a termelőerők helyzetét. Összesen 201 nemesi gazdaságnál tüntették fel az állatállományt és a kenyérgabona, valamint a zab vetésterületét. Közülük 25-nek (12,4%) bár kisebb-nagyobb táblája volt, állattal nem rendelkezett.[38]

34 Bercsényi jelentése; Károlyi Lt. V. 437. o. Idézi *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. II. k. 174. o.

35 *Maksay Ferenc:* Sopron vármegye birtokos társadalma a XVI. század közepén. *Soproni Szemle*, 1979. 2/157—170. o.

36 Nógrád vm. 1707—1709: Nógrád m. lt. Dicalis összeírások No 37—39. — A nemesi conscriptiókból csak a summázat maradt ránk, a részletes felvétel azonban nem.

37 Szabolcs vm. 1707: Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 1, Fasc. 8, No 45.

38 A kenyérgabona teljes vetőterülete 927,34 ha, a zabé 406,85 ha, ökör 684 db, tehén 132 db; ebből az öt gazdag birtokosra esett 167,5 ha kenyérgabona, 104,3 ha zab, 69 ökör és 25 tehén. Cserehát dt., Abaúj vm, 1709. OL G 37 (szlovák levéltárak anyaga).

Öt birtokos, köztük a jászói prépost, kiemelkedően gazdag volt; 2,5%-os csoportjukra esett a kenyérgabona vetésterületének 18%-a, a zab termőterületének 25,6%-a, az ökrök 10%-a és a tehenek 18,9%-a! Az öt nagybirtokos, illetve a többi 196 nemesi birtokos között a termelőeszközök átlagos megoszlása a következő:

	egy gazdag földesúrra	egy átlagos birtokosra
kenyérgabona	33,5 ha	3,8 ha
zab	20,9 ha	1,5 ha
ökör	13,8 db	3,1 db
tehén	5,0 db	1,5 db

A csereháti nemesség nagy többségének átlagos jövedelmi szintje, legalábbis az állatállomány és a gabonatermesztés alapján, kb. a középparaszti szintnek felelt meg. A kiemelkedően gazdag földesurak átlagosan 10—15-ször több földdel és állattal rendelkeztek, mint az átlagos helyzetű kisnemesek.

Mivel a kuruc adózási törvény értelmében a saját kezelésben tartott, illetve robotmunkával művelt szántókat külön írták össze, tudjuk, hogy a járásban a nemesi föld mindössze 7,7%-át (55 ha) művelték robotban, a többit nem. Ez arra utal, hogy a csereháti kisnemesek zömének *csak* saját curiája volt, telkes jobbágya azonban nem!

A soproni, nógrádi, abaúji és szabolcsi példák egyaránt a nemesség *erős tagozódását* mutatják; a nagytömegű kisbirtokos, egytelkes, armalista és vagyontalan nemességgel szemben igen vékony köznemesi és főúri csoport állott, amelynek mindössze néhány száz családra rúgó rétege vagyoni súlyánál fogva döntő gazdasági és politikai tényező volt. Elég ha a jómódú nemesség csatlakozásának következményeire gondolunk 1703/1704 fordulóján, ami lehetővé tette a kuruc állam megszilárdítását és működőképességének biztosítását.

A Rákóczi szabadságharc talán legmerészebb újítása azonban, amire már utaltunk, a nemesi adómentesség felszámolása volt. Bár ezt a rendelkezést nem elvi, hanem gyakorlati alapon hozták, a *nemesség megadóztatása*[39] a szabadságharc vezetői részéről nem pusztába kiáltott szó volt, hanem könyörtelen valóság. Mindenekelőtt arányához képest (18%) a nemesi vagyon fokozott mértékben vette ki részét az adóteherből (21,5%)! Pénzadóterhük duplája volt a jobbágygazdaságokénak, csak rájuk hárult a katonalovak utánpótlása, amit ha nem tudtak természetben teljesíteni, úgy azt ezüstben, tallérral kellett megváltaniuk. Végül 1708-tól a sorozott újoncok, a hajdúk, felszerelésének költségeit (fegyverpénz) is rájuk vetette ki a kuruc kormány. A nemesség adóterheit Rákóczi államában legalábbis aránytalannak kell tekintenünk, bár az néhány vonatkozásban vitathatatlanul erősebb volt a jobbágyságénál.

A nemesek, vagyonuk és jövedelmük erőteljes megadóztatásán kívül, részt kellett hogy vállaljanak a közvetlen katonai terhek viselésében is. Ez már 1703 őszétől a *zsoldosok állításában* jutott kifejezésre, amelyet a kuruc kormány részletesen szabályozott. Döntő fontosságú volt ebben az, hogy a nemesi

39 *Hildenstab:* Közgazdasági... 43—44. o. — Pro repartitione praesidii. 1708. júl. 12. OL G 28, V 2 d, 475. pag — *Takács:* Közteherviselés... 247. o. — A kassai consensusok aktái. OL Prileszky cs. lt. Filmtár C 333. — *N. Kiss István:* Hadsereg, adóteher és társadalom Rákóczi államában, 1703—1711. (A továbbiakban — *N. Kiss:* 1976). *Valóság*, 1976/7. 98—102. o.

birtokos, aki maga helyett zsoldost küldött, *nem* mentesült ezáltal az adózástól! A nemesek helyébe küldött zsoldosok száma jelentős volt már a kezdeti évek kuruc hadseregében, amelyet egyébként az önkéntes katonák túlsúlya jellemzett. Sáros és Szabolcs megyéből pontosan ismerjük a nemességnek a zsoldosok fegyverbe állításával, illetve az önkéntesek küldésével vállalt számszerű szerepét.

A nemesség katonai terhelése, 1706—1707[40]

Szabolcs vm.	353 családra	120 zsoldos és	45 felkelő
Sáros vm.	301 családra	336 zsoldos és	73 felkelő
Összesen:	654 családra	456 zsoldos és	118 felkelő

A fenti számok tanúsága szerint e két megyében 100 nemesi családra átlagosan 70 zsoldos és 18 önkéntes nemesi katona esett. Ez, a Rákóczi-állam szilárd közigazgatási területéhez tartozó 24 megyével számolva,[41] kb. 10 000 nemesi família után mintegy 7000 zsoldos és 1800 nemesi önkéntes fegyverbe állítását feltételezné. Előre kell azonban bocsájtanunk, hogy az egész országban, a teljes adatanyag alapján, a nemesi önkéntesek száma legfeljebb 1000—1200 fő körül mozgott.

A nemesi zsoldosok számába természetesen nem számítottak bele a városoktól és a jómódú parasztságtól kiállított zsoldosok. Mérlegelnünk kell azt a körülményt is, hogy az említett zsoldos kontingenst a nemességnek minden katonai évre *újból* ki kellett állítani, sőt az elesetteket, illetve elszökötteket is pótolni kellett, amennyiben az illető „nemes akar lenni!" Rákóczi a nemesség elvesztésével fenyegette meg azokat, akik katonai kötelezettségüket szabotálni igyekeztek és gyakran rendelt el megyei szinten általános nemesi felkelést, ha a pillanatnyi szükség, vagy a zsoldosok késedelmes kiállítása úgy kívánta és a nemességet addig tartotta fegyverben a táborban, míg a zsoldosok be nem vonultak.[42]

A nemesi családok összlétszáma, illetve a hét megye adatai alapján 25 megyére kivetített zsoldosszám becsült érték, amit új kutatási eredmények még korrigálhatnak és pontosíthatnak, bár meggyőződésünk szerint, alapvetően megváltoztatni nem fognak. Ezt látszik alátámasztani a már idézett hadrendi táblázat 1707 őszéről, ahol 7 lovas és 1 gyalogezred állománya, még az újoncokkal való feltöltés előtti időszakban, 48%-ban önkéntes és 52%-ban zsoldos katonákból tevődött össze.[43] Abban a két ezredben viszont, ahol már a bevonult újoncokat is számba vették, minden tíz katonából 2 önkéntes, 4 zsoldos és 4 újonc volt. A kuruc kormányzat éberen ügyelt rá, hogy a zömmel a nemesektől kiállított zsoldosok csapatai zászló alatt maradjanak. A hadsereg emberanyagának nagy cseréjekor, 1708-ban, több zsoldost találunk a kuruc kötelékekben, mint önkéntest, ami arra utal, hogy az előbbiek fluktuációját a kuruc vezetés eredményesebben tudja csökkenteni és visszaszorítani, mint az önkéntesekét.

40 Sáros vm. nemesi összeírása 1706: OL G 28, V 2 c, 101—104. pag. — Szabolcs vm. nemesi összeírása 1707: l. a 37. jegyzetet.

41 *N. Kiss István:* Az 1707. évi Rákóczi-féle dicalis conscriptio. (A továbbiakban — *N. Kiss:* Az 1707. évi... In: Rákóczi-tanulmányok (Eds. *Köpeczi, B. — Hopp, L. — Várkonyi, Á.*) Budapes, 1980. 94. o.

42 *N. Kiss:* A kuruc... 695—701. o. és Kuruc vitézek folyamodványai, 1703—1711. (Ed. *Esze Tamás*) 1955. 37—42. o. (A továbbiakban — *Esze*)

43 *N. Kiss:* A kuruc... 713. o.

A nemesség megadóztatása, a pénzadó viszonylag nagyobb részének rájuk hárítása és a katonai szolgálat megkövetelése zsoldosok küldésével, Rákóczi kormányának adóügyi és katonai politikájából következett. Bár e jelentős és addig nem létezett terhelés elviseléséből is lehetne a nemesi osztály politikai állásfoglalására következtetni, mi helyesebbnek tartjuk azt az *önkéntes nemes katonák* helyzetének elemzésével megkísérelni.

Az önként felkelt nemeseket nem katonai, hanem adóügyi összeírásokban tüntették fel, mint adómentességet élvezőket, továbbá néhány olyan külön összeírásban, amelyeket ellenőrzés céljából maga a fejedelem rendelt el.

A nemesi önkéntesek általában különböző kuruc ezredekbe állottak be s ott szolgáltak, bár néha külön is összeírták őket, mint pl. a szécsényi táborban: „Mezei hadban ment nemesség specificatioja". Másutt azonban, ahol a kisnemesek egy része a végvári szervezethez tartozott, mint pl. az ónódi és szederkényi nemesség esetében, Rákóczi leszögezte, hogy „kiváltságaik értelmében testületileg kell felkelniük"![44] Nagyban és egészben azonban a nemesi önkéntesek nem voltak szervezetileg különválasztva vagy csoportosítva, hanem teljesen *szétszórtan* éppúgy megtalálni őket az udvari sereg privilegizált regimentjeiben, mint a mezei ezredekben.

A különböző megyék adóügyi listáin fellelhető nemes katonai (miles nobilis) jegyzékek összeállítása az alábbi eredményt adja:

A nemes önkéntesek (milesek) aránya, 1707—1709[45]

terület, vármegye	nemesek			milesek			
	nemes	miles	%-ban	mentes	adózó	dica-szám	1 adózóra eső átlag
1. Sáros vm.	301	73	24,2	—	—	—	—
2. Abaúj vm.	478	197	41,2	163	34	147,7	4,34
3. Nógrád vm.	425	16	3,7	—	—	—	—
4. Kishont vm.	173	6	3,5	6	—	—	—
5. Komárom vm.	67	3	4,4	—	3	4,8	1,58
6. Szabolcs vm.	353	45[a]	12,7	—	—	—	—
7. Szatmár vm.							
Fejér-gyarmat dt.	251[b]	42	16,7	11	31	125,5	4,05
Kraszna-közi dt.	220	4	1,8	—	4	31,2	7,8
Nyíri dt.	214	2	0,9	2	—	—	—
Összesen:	2 482	388	15,6	182	72	309,2	4,29

a) számuk 1708-ban 42 fő volt
b) a katonai összeírásban szereplő 22 nobilis milesszel együtt

44 Év nélkül. OL G 28, V 2 c, 413. pag. — Rákóczi levele Borsod megyéhez 1705. jún. 16. „de privilegio tartoznak corpusban együtt insurgálni". Idézi *Bánkuti:* Rákóczi... 63. o.
45 *N. Kiss:* A kuruc... 710—712. o. L. a 92—94. számú jegyzetek forrásanyagát.

A hét megyéből, mint már említettük, Abaúj megyéből csak a csereháti, Komárom megyéből csupán az északi járás anyaga szerepel a táblázaton. Összesítve az öt megye és a két járás adatait 2482 nemesi famíliára összesen 388 miles nobilis esett, azaz a nemesi családok kb. *16%-a* küldött önkéntest Rákóczi zászlói alá. Bár a táblázaton jelzett terület a kuruc állam központi részének (24 megye) kb. egynegyedét tette ki, a 16%-os részvételi arányt mégsem fogadhatjuk el általános jellegű, mintegy országos érvényű indexnek. Ezt a 16%-os arányt ugyanis egyedül a csereháti districtus kivételesen sűrű köznemesi lakosságával lehet magyarázni. Ebben az abaúji járásban minden 3 gazdaságból 1 kisnemesi volt, akiknek túlnyomó többsége sokkal szegényebb volt annál, semhogy zsoldost küldhetett volna maga helyett s így sokan az önkénteseket megillető adókedvezménynek engedve, maguk álltak zászló alá. A miles nobilisek százalékaránya megközelítően sem olyan magas sehol az országban, mint a csereháti járásban: *41,2%!* Külön érdekessége ennek a kerületnek, hogy itt, eltérően az általános jelenségtől, a mezővárosokban élő kisnemesek is tömegesen álltak önkéntesnek a seregbe; Alsó-Mecenzéf, Felső-Mecenzéf és Szepsi oppidumokban 159 famíliából 74 önkéntes került ki (46,4%). Akár a közép-, akár a kelet-magyarországi megyéket nézzük azonban, a nemesi önkéntesek aránya mindenütt sokkal alacsonyabb. A négy közép-magyarországi megyében — Sáros, Nógrád, Kishont és Komárom — 978 nemesi családra 92 miles nobilis esett, azaz *9,5%*, míg a két kelet-magyarországi megyében — Szabolcs és Szatmár — 1038 famíliára 98 nemesi önkéntes jutott, azaz *9,4%*.

Ami a nemesség közvetlen katonai szerepét illeti, úgy kell fogalmaznunk, hogy a csereháti járás abszolút egyedi példáját figyelmen kívül hagyva, a nemesi családok mintegy 10%-a vett részt a fegyveres harcokban. Az *önkéntes nemesi katonák* csoportjának gazdasági-társadalmi helyzetét és viszonyukat a hátteret adó birtokos nemességhez több megyében is megvizsgáltuk.

A ténylegesen felkelt, nemesség vérvesztesége semmivel sem volt kisebb a paraszti önkénteseknél. Egy a mozgalom hanyatlásakor, 1710 júliusában, készült *Szepes* megyei összeírás erről az alábbi képet nyújtja:

A Szepes megyei nemesség megoszlása[46]

labanc nemes	144 família
kuruc nemes	67 família
elesett	42 családfő
Összesen:	253 család

Az előző évek kuruc hadjárataiban a szepesi nemesi családok *17%-át* sújtotta véres veszteség, ami azt bizonyítja, hogy a nemeseknek az a része, amely önként fogott fegyvert, a paraszt önkéntesekkel azonos arányú veszteségeket szenvedett.

Sáros megye nemességét a tornai táborban 1706. szeptember 29-én hivatalosan ellenőriztette a kuruc kormányzat.[47] Ennek során számba vették, ki kelt fel személyesen, ki állított maga helyett zsoldost, s kit kellett mulasztás

46 Az OL U et C Fasc. 44, No 12 alapján; Idézi *Iványi:* Szepes vármegye... 174—179. o.
47 Limitatio nobilium inc. Com. de Saaros a moderna insurrectione se se absentantium, 1706. OL G 28, V 2 c, 101—104. pag.

miatt megbüntetni. Az összeírók a következő katonai évre (1706. november, 1707. október) kiállítandó katonai kontingenst határozták meg a birtokos nemesek köréből, de az armalisták nélkül.

A katonai teher szétosztásánál a megye nemességét a következő szempontok szerint csoportosították:

kategória	kiállított lovas zsoldosok száma
a megyei tisztikar, az esküdtekkel együtt, *összesen* 16 fő	21 katona
beteg és alkalmatlan, akiket haza bocsátottak, 23 fő	44 katona
akik nem vállalták a személyes felkelést, *összesen* 31 fő	42 katona
négy uradalom (Lubomerszky, Erdődy, Aspremont, Buzinczky)	49 katona
akik késedelmi büntetést fizettek — személyenként 100 ft. ezüstben — s így hazaengedték őket, *összesen* 54 fő	108 katona
Összesen:	264 katona
személyesen felkeltek, 73 fő	73 önkéntes
Összesen:	337 katona

Az összeírás a büntetéssel sújtott nemeseknél megállapítja, hogy a fejenként fizetett 100 forintból (ezüstben!) két lovas állítható ki egy évre. Egy zsoldos lovas évi költségét átlagban 50 forinttal lehetett számolni. 1705-ben azonban egy lovas zsoldos megváltásáért még csak 32 forintot kellett fizetni a kiállító nemesi birtokosnak.[48]

Tekintve, hogy a sárosi armalisták mintegy 100 családra rúgó csoportját itt nem vették figyelembe, a 201 birtokos nemesre, köztük négy uradalomra, 337 katona esett, akikből 73 (*21,7%*) nemesi önkéntes volt. Ha a nobilis családokat vesszük alapul, akkor — az armalisták nélkül — a családok 36%-a küldött önkéntest Rákóczi seregébe, ami igen magas részvételi arány! A nem katonáskodóknál egy nemesi gazdaságra 2,06 zsoldos kiállítása esett. Bár vitathatatlanul Rákócziék ellenőrzése mellett, a Sáros megyei nemesség teljes mértékben eleget tett katonai kötelezettségének.

Nógrád megyében csak 1709-ből ismerjük a miles nobilisek számát.[49] Ekkor összesen 462 nemes családot írtak össze, akikből 32-t, mint „miserabilis"-t vagyontalannak és teljesen adómentesnek nyilvánítottak. A maradék 430 birtokos nemes és armalista családra 16 önkéntes esett, azaz a famíliák mindössze *3,9%-a* adott önkéntest 1709-ben a kuruc hadseregbe. A 212 mágnás és birtokos nemesi családból 12 önkéntes került ki; közöttük egy ezredes és

48 *Takács:* Közteherviselés... 21. o.
49 Nógrád vm. nemesi összeírása, 1709. OL G 28, V 2 d, 578—587. pag.

egy hősi halott, míg a 218 armalista famíliára 4 önkéntes jutott, közülük kettő ezredes, egy vicekapitány és egy hősi halott.

Szabolcs vármegye 1707. évi nemesi összeírásából pontosan meghatározható miként tett eleget a nemesség katonai szolgálatának.

kategória	kiállított lovas zsoldosok száma
6 mágnás	17 zsoldos
9 középbirtokos	9 zsoldos
293 kisnemes és armalista	94 zsoldos
Összesen:	120 zsoldos
45 személyesen felkelt	45 miles
Összesen:	165 katona

Ebben a megyében a nemesség nagy többsége a kisnemességhez és az armalistákhoz tartozott, így ők állították ki a zsoldosok zömét is. Ugyanakkor 45 személyesen felkelt nemest tartottak nyilván, akik a nemes családok 12,7%-ából kerültek ki és a nemességtől kiállított fegyveres erő 27,2%-át tették ki.[50]

Szatmár megyében mielőtt a nemesi önkéntesek arányát vizsgálnánk, néhány szót kell szólnunk a helyi nemesség összetételéről. A nemesség aránya az össznépességen belül igen magas, csaknem 12%, de ennek csak egy kis részét képezik a mágnások és a valóban birtokos nemesek. Óriási többségük a kisnemesek, egytelkesek és armalisták közül került ki. Ennek megfelelően a nemesi összeírásokban, így pl. a fejérgyarmati járás conscriptiójában, csak úgy hemzsegnek az efféle megjelölések: „nemes zsellér" (nobilis inquilinus), nemes, mint „jövevény zsellér", „nincstelen" nemes és „kétes nemességű" személy (dubitatus de nobilitate).[51] Ebből a járásból került ki a megyében a legtöbb nemesi miles is. A Rákóczi dica szerint kivételezett rétegek megoszlása itt a következő volt:

nemes	251 família	84,1%
prédikátor	31 família	10,3%
tanító	17 família	5,6%
Összesen:	299 família	100%

50 Szabolcs vm. nemesi összeírása, 1707. Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 1, Fasc. 8, No 45.
51 Fejérgyarmat dt. 1707, Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 506, Fasc. 2, No 33. 211—240. pag.

A járás kilenc helységében 20 olyan nemes található, akiket zsellér néven írtak össze. Megoszlásuk:

zsellér, vagy kóbor zsellér	7 família
jövevény zsellér	3 família
zsellér nemes	4 família
zsellér, mint szabó, csizmadia	5 família
zsellér, mint kereskedő	1 família
Összesen:	20 família

Ez a nemesnek jelzett zsellérréteg a nemesi családok kb. 8%-át tette ki. A megyében oly népes nemesi osztály, hasonlóan a Szabolcs megyei példához, elsősorban zsoldosok küldésével tett eleget katonai kötelezettségének. A nyíri járásban pl. mindössze két nemesi önkéntes szerepelt, egyikük már csak, mint hősi halott. Nem sokkal több nobilis milest találunk a krasznaközi járásban sem, összesen négyet. Közülük kettő tiszt, kettő közkatona. Az egyik tiszt, Debreczeni Péter kapitány, jómódú birtokos, a másik, Verebélyi Péter vicekapitány, akárcsak a két közlegényként szolgáló nemes, már csak paraszti szintű vagyonnal rendelkezik.

A már említett fejérgyarmati districtus kimutatásában összesen 42 önkéntes nemest sorolnak fel, de közülük kettő visszalépett és zsoldost küldött maga helyett. Érdekes módon ebben az esetben mindkét zsoldos is nemesi származású volt.[52]

A kimutatások szerint Szatmár megyében 1707 őszén összesen 46 önkéntes nemes szolgált a hadseregben. Rang szerinti megoszlásuk a következő volt:

kapitány és vicekapitány	4 fő
főhadnagy	2 fő (hősi halott 1)
adjutant	1 fő
strázsamester	2 fő
furier	1 fő
közkatona	33 fő (hősi halott 2)
Összesen:	46 fő

52 Mindhárom Szatmár megyei járásra nézve l. a 32. jegyzet vonatkozó részét.

A nobilis famíliák 6,7%-a küldött nemesi önkéntest a kuruc hadseregbe. Érdekes módon a személyesen felkelt nemesek túlnyomó többsége *nem tiszt!* Megoszlásuk aránya Szatmár megyében a következő:

tiszt	7 fő	15,2%
altiszt	3 fő	6,5%
közlegény	36 fő	78,3%

A nemességnek a szabadságharc ügyéért egyértelműen elkötelezett része, az önkéntesek csoportja, feltűnően kevés tisztet adott a kuruc hadseregnek. Mint a szatmári példa mutatja, csak egyhetedük szolgált tisztként, de négyötödük közemberként Rákóczi zászlói alatt.

A nemes katonák egy része teljesen adómentes volt, más részüknél viszont a mileseket megillető *adókedvezmény* folytán igen alacsony jövedelmeket tüntettek fel az adólistán. A fejérgyarmati járásban pl. 13 miles nobilis jövedelme átlagosan csak 2,8 dicára rúgott, ami 5—6 ökör értékével azonos évi bevételt jelez. Ugyanis az önkéntesekre itt is érvényes adókedvezmény során az érintettek vagyonának-jövedelmének 60—80%-a mentesült az adótehertől. S ha ehhez hozzászámítjuk azt a tényt, hogy egyedül a nemesi önkénteseknek nem kellett részt vállalniuk a zsoldosok kiállításában, megállapíthatjuk, hogy Rákóczi messzemenően honorálta mind nemesi, mind jobbágyi önkénteseinek szolgálatát. A középnemesi jövedelmi szint érzékeltetésére bemutatjuk az ugyanebben a districtusban birtokos Orosz Pál generális jövedelmét, amelyet a dica jegyzék 48,3 dicában határozott meg. Eszerint Orosz generális évi bevétele kb. 100 ökör értékével volt azonos, ami után most adóznia kellett.

A Szatmár megyei nemesi önkéntesek Almási Márton gyalogezredének, valamint Palocsay György, Bikk László és Vay László mezei lovas ezredének és Bercsényi udvari karabélyos ezredének kötelékébe tartoztak. A fejérgyarmati járásban a nemesi önkéntesek egy részénél személy szerint igazolható, hogy a szóban forgó miles nobilisek jobbágyi származású tisztek parancsnoksága alatt szolgáltak.[53]

Filep Gergely nobilis hajdú	Nagy Pál századában
Nagy András nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Mohács István nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Mándi György nobilis miles	Szekeresi Mihály századában
Radaics Gábor nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Jeney J. nob. inquilinus fia, mint hajdú	Máté Miklós századában
Sándorházi Zs. nobilis zsoldos	Kovács György századában
Veres Ferenc nobilis possessionatus, mint zsoldos	Bartha Ábrahám századában
Nagy János nobilis adjutant	Bartha Ábrahám századában
Zohon János nobilis miles	Bartha Ábrahám századában
Pogány Márton nobilis miles	Bartha Ábrahám századában

53 A fejérgyarmati járás 1707. évi összeírására l. az 51. jegyzetet.

Bartha, Kovács, Szekeresi, Máté és Nagy főhadnagyok és századparancsnokok,[54] valamennyien jobbágyi származásúak voltak és az 1707-es dicajegyzéken mint telkesgazdák szerepeltek!

Összefoglalva a nemesség gazdasági és katonai áldozatvállalására vonatkozó adatainkat, az alábbi szempontokat kell hangsúlyoznunk:

a) Rákóczi államának 24 vármegyés, központi területén (97 ezer km^2) bőven számolva 12—15 ezer nemesi család élt, a népesség *6,0—7,5%-a*. A nemesség kb. kétharmada gyakorlatilag vagyontalannak számított, ti. az egytelkesek, armalisták, bérlők stb. rétegéhez tartozott. Az úrbélinek tekintett vagyon (telekállomány) abszolút többsége néhány száz főúri és néhány ezer középnemesi birtokos család kezében összpontosult.

b) A kuruc kormányzat a nemességet szigorúan *megadóztatta;* 1707-től jövedelmükhöz (18,0%) képest nagyobb arányban (21,5%) adóztak, mint a parasztság. Ez kb. évi 1,5 millió forint értéket tett ki. Katonai megterhelésük, az évente kiállítandó kb. 9000 zsoldos költsége, további évi 0,5 millió forintra rúgott.

c) Az *önkéntes* nemes katonák kb. 1200—1500 főnyi csoportja a kuruc hadsereg állományának kb. 1,5—2,0%-át tette ki. Ezek teljesen mentesültek a zsoldosadó és nagyrészt az állami adó alól is. Többségük teljesen adómentes volt, de akiknek azt teljesíteniük kellett, azok is 70—80%-os kedvezményben részesültek. Átlagban minden tizedik nemes család küldött csak önkéntest a kuruc hadseregbe, legalábbis az 1707—1708. évi kimutatások szerint.

d) Az önkénteseknek csak *15%-a* viselt *tiszti* rangot, az 1707. évi kuruc haderő kb. 4600 fős tiszti állományának csak 200—250 tisztje került ki közülük!

e) Mint a fentiekből logikusan következik, a nemesi önkéntesek abszolút többsége, mintegy négyötöde *közemberként* szolgált a kuruc ezredekben, igen sok esetben jobbágyszármazású tisztek parancsnoksága alatt.

f) A kuruc hadsereg felső vezetésében és a polgári közigazgatásban szolgáló nemesek *nem* minősültek önkéntes katonának s így adózási és zsoldosállítási kötelezettségük továbbra is megmaradt. Így adózott pl. a vagyona után Orosz Pál generális is, aki Szatmár megyei földesúr volt.

A katonaság „szabad" és „antifeudális" jellege

Áttekintve a kuruc hadsereg fenntartásának gazdasági rendszerét, a sereget alkotó különböző katonatípusok sajátosságait és arányait, illetve azok szociális és gazdasági hátterét, valamint az ütőképességhez oly fontos létszám hullámzását, mind az eddigi elemzések konklúziójaként, mind a Rákóczi szabadságharc döntő fontosságú problémájaként szembekerülünk a kuruc hadsereg és a feudális társadalom viszonyának kérdésével.

Már a mozgalom kirobbanásakor nyilvánvalóvá vált, hogy a parasztokból és a nincstelen nemesekből álló önkéntes hadsereg nyomása menekülésre késztette, majd csatlakozásra kényszerítette a birtokos nemességet. Ahogy Rákóczi írta a tiszai átkelés után, 1703-ban: „Ez a hirtelen és lelkes parasztfelkelés megdöbbentette a nemességet".[55] E problémát már bőven tárgyalta a szakirodalom, itt csak arra utalunk, hogy a futtában Lőcsére szorult szepesi, sárosi, abaúji, gömöri és zempléni nemesség 1703. november 11-i kapitulációs iratában azt követelte Rákóczitól, hogy a földesurak rendelhessék *vissza*

54 Máthé M. és Nagy P. az Almássi-gyalogezred, Szekeresi M. a Palocsay-lovas ezred, Bartha Á. és Kovács Gy. pedig a Bikk-lovas ezred kötelékébe tartoztak.

55 *Rákóczi Ferenc:* Vallomások. Emlékiratok. Budapest, 1979. 241. o.

katonának állt jobbágyaikat „és a *vitézlő rendeknek a vármegyék ügyeibe* semmi beleszólása és a *nemességgel* szemben hatalma ne legyen!" Ezek a követelések azt jelzik, hogy a felvidéki nemesség jó politikai és szociális érzékkel az egész kuruc sereget antifeudális erőnek tekintette! Rákóczi ugyan ezeket a követeléseket nem vette figyelembe, de azt sem engedhette, hogy a kuruc mozgalmat széttagolja az osztályharc. Jellemző ebből a szempontból az egyik katonafolyamodványra adott válasza 1704. február 17-én: „Mi sem a végre fogtunk fegyvert, hogy a földes urak jussát s szabadságát bontogassuk .., mind azon által a mig hadban szolgálnak, ki adott pátensünk tenora szerint az olly hadban mentek cselédgyek urak szolgálattyára nem compelláltatnak." Ez az állásfoglalás kitűnő példája Rákóczi parasztpolitikájának: elvileg megvédi a földesúri jogokat, gyakorlatilag azonban mentesíti a földesúri szolgálattól az önkéntes katonák házanépét.[56]

A nemzeti érdekek védelmében elfojtott osztályharc azonban mindvégig hatott s különféle formákban újra és újra a felszínre tört. Jó példa erre a munkácsi udvarbírónak a fejedelemhez intézett panasza (1706. február 3.), amelyben jelenti, hogy ő egy az udvaron részegen hetvenkedő palotást lefogatott, megcsapatott és lecsukatott. Csakhogy erre Munkácsi János kapitány felláz ította ellene az egész ezredet és az uradalmat megrohanó katonák négy ispánt megvertek, elkergettek, illetve megöltek. Kissé nosztalgikusan fűzi hozzá az udvarbíró, a német időben a jobbágyokkal való incidenseiben a (német) katonai parancsnok mindig őt támogatta.[57] A fegyvert viselő jobbágy már nem paraszt, hanem katona és a szokásos feudális botoztatás miatt, tisztjeivel együtt, fellázad egy egész ezred!

Nem állítható természetesen, hogy csupán a fegyverre kelt jobbágyság földesurak elleni kilengéseire vannak példáink, ismeretesek az irodalomból a katonák és parasztok összeütközéseinek esetei is. Bessenyey Zsigmond ezredes jelentette pl. 1708. március 11-én Károlyi Sándornak, hogy Kispályiban ártatlanul agyonverték egy katonáját s a vizsgálat eredménytelen maradt, mert a falu érdekelt volt a dologban. Támogatást kér parancsnokától, mert „lábra kap a parasztság között az katona ölés".[58] Az efféle példák azonban csak színezik a képet: a sereg zömét adó önkéntesek felfegyverzett telkes jobbágyok s ezt a tényt a földbirtokos osztály mindvégig érezte és tudta.

Ez az úri öntudat néha egészen furcsa formában nyilvánult meg. Perényi Miklós brigadéros 1708 végén jelentést küld Bercsényinek, amelyben, egyebek mellett, elütő színű egyenruha posztót kér az alábbi indoklással: „minthogy a strásamesterek, furerok, az companiák deákjai böcsületes nemes ember gyermekeibül állók, kérem alázatosan Excelentiádat, más színű posztobul adatnyi méltoztassék számukra, hogy kiismertethessenek a közlegények közül".[59] Perényi, mint az leveléből egyébként kiviláglik, becsületes kuruc generális volt, aki gondosan foglalkozott a zsoldosok és önkéntesek problémáival, úgyszólván szálanként kéregette el a fölös hajdúkat a Gyürky- és Csáky-ezredekből, sürgette hadainak fizetését és a fegyverzet pótlását, „hogy annál is jobban szolgálhatnának országunk szükségében", de úri szemléletének sérelmét ő sem tudta leplezni és megkülönböztető színű posztót kért a közlegényként és altisztként szolgáló nemesi önkéntesek számára. Bercsényi válaszát nem ismerjük, de figyelemre méltó maga az a helyzet, ami ellen Perényi szót emelt s ami általánosan uralkodó volt: az ti. hogy a jobbágyfiúk s a nemes-

56 *Várkonyi Ágnes:* Társadalmi fejlődés és az állami önállóság. *Századok*, 1976. 1040. o. — *Esze:* Kuruc... 133. o. — *Sipos Ferenc:* A Rákóczi szabadságharc előkészítése, 1697—1703. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1981. 43—72. o
57 Idézi *Bánkuti:* Rákóczi... 110—111. o.
58 Idézi: *Bánkuti:* Rákóczi... 132. o.
59 Perényi brigadéros jelentése. OL G 28, V 2 c, 429—430. pag.

fiúk egymás mellett *mindenféle megkülönböztetés nélkül* szolgáltak az ezredekben.

A kuruc haderő túlnyomó többségében gomolygó földesúrellenes hangulattal Rákócziék nagyon is tisztában voltak s adott körülmények között azt felhasználták a maguk javára. 1710 tavaszán, amidőn már Sáros, Heves és Pest megye is hadszíntérré lett, belső kölcsönt kellett felvenni a reguláris és az idegen legénységű ezredek zsoldjának fizetésére. Ezt a kölcsönt a vagyon arányában vetették ki a kuruc állam polgári és katonai vezetőire, a birtokos nemességre és a megyékre. A több, mint 200 ezer forintos kölcsön kivetésének tervét Rákóczi részletesen elemezte Bercsényihez intézett levelében (1710. március 8.)[60] A fejedelem, mint a „hadaktól előterjesztett projectumot" emlegeti a kényszerkölcsönt, amelynek kényszerítő jellege vitathatatlan. Így pl. az 5. pont szerint Rákóczi szabja meg a főrendek anyagi vállalásának mértékét, s aki azt visszautasítja, azt tekintsék a haza árulójának (8. pont). A csalókra nézve: „ha hamis akar lenni, nem méltó, hogy pénze meghagyattassék" (9. pont), stb. Ez a pénzügyi erőfeszítés ugyan kényszerhelyzetben fogant és erőszakos jellegű volt, de egyben plebejusan demokratikus ízű is, nem véletlen, hogy Rákóczi a *hadak javaslatára*, mint a közvéleményre hivatkozott.

A jobbágyság nagy részének úr-ellenes beállítottsága és törekvésük a földesúri terhektől való megszabadulásra, a katonáskodó parasztok hite szerint, találkozott Rákóczi politikai programjával. Mint a hidasi jobbágykatonák írták a szabadságharc elején a fejedelemnek kérelmükben: „Őnagysága patense continentiája szerint... az kik fegyvert fognak... azok a jobbágyság alól felszabadulnának". Egy másik 1709 nyarán kelt folyamodványban arra utalnak, hogy „az Confederált Nemes Magyar Haza statutumai szerint, a ki hadakban ment, jobbágyság alól felszabadíttatik."[61] Az efféle folyamodványokról szólva állította egyik Rákóczi-kori szakértőnk, hogy azok a kuruc táboron belül folyó osztályharc okleveles bizonyítékai![62] Anélkül, hogy e szociális faktor történeti szerepét és jelentőségét kétségbe vonnánk, ismételten utalunk rá, Rákócziék programjában nyoma sem volt az általános jobbágyfelszabadításnak, csak a hajdúszabadságnak, de az is csak a folyamatosan szolgáló önkénteseknek járt, jobbágytelek átengedése nélkül! Ugyanis ha a kurucmozgalomban az osztályharcos beállítottság eluralkodott volna, akkor az egész szabadságharc ipso facto parasztfelkelésbe torkollott volna.

A szabadságharc története azonban azt mutatja, hogy Rákóczinak sikerült rábírni mind a nemességet, mind a parasztságot a nemzeti szabadságharc támogatására. Mind a jobbágyságban, mind a nemesség jó részében ugyanis rendkívül erős volt a *nemzeti és vallási sérelmek* miatti elkeseredés, azaz a Habsburg abszolutizmus és az ellenreformáció gyűlölete. E tényezőket felhasználva sikerült a kuruc vezetésnek a szabadságharc egységét, minden nehézség ellenére is, nyolc éven át fenntartania.

Van azonban annak a ténynek, hogy a Rákóczi-mozgalomban folyamatosan a jobbágyság közel százezres tömege fegyverbe állt, olyan következménye is, amelyet bár nem fogalmaztak meg politikai programként, hatásával mégis megroppantotta és fellazította az egész földesúri-feudális rendszert. Az a hadsereg, amelyben 1703—1704-től kezdve minden tíz kurucból 8 önként felkelt jobbágy volt, a puszta *fennállásával*, vezéreinek akaratától függetlenül is, kihívás volt az egész magyarországi feudális rend számára. És ez a kihívás nem néhány hónapon át tartott, hanem állandósult, intézményesedett, jogokkal

60 Idézi *Bánkuti:* Rákóczi... 361—365. pag.
61 Idézi *Esze:* Kuruc... 489—490. o.
62 *Esze:* Kuruc... 12—13. o.

és ígéretekkel körülbástyázott rendszerré épült, amely a narcoio parasztság számára végül hivatalosan is utat nyitott a hajdúszabadság felé... A kuruc hadsereg létezésénél fogva *antifeudális erő* volt, amelyet ugyan Rákócziék fékeztek és hivatalosan tagadtak, de megszüntetni vagy átalakítani nem tudtak.

Vessünk mindenekelőtt egy pillantást annak a 24 vármegyének (97 ezer km^2) a társadalmi hátterére, amelyeket Közép- és Kelet-Magyarországon a Rákóczi-állam folyamatosan kézben tartott és amelyek annak központi részét alkották. 1707-ben ezen a területen az alábbi társadalmi tagozódást figyelhetjük meg:[63]

jobbágyság	154 673 család
katonaparasztság	6 358 család
polgárság	27 458 család
Összesen:	188 489 család
nemesség	12— 15 000 család
Összesen:	200—203 000 család

A *nemesség*, mint már jeleztük, kb. 1200 önkéntest, illetve személyes szolgálatuk megváltásaként kb. 8—9000 zsoldost adott a kuruc hadseregnek. Személyes részvételük aránya a nemesi családok alig 10%-át érintette! A kuruc államtól kiváltságos helyzetűnek elismert *katonaparasztság* — a hajdúk, jászok és kunok — ugyanúgy általános hadkötelezettséggel tartozott, mint a nemesség. Döntő fontosságú azonban a kuruc haderő számára a *jobbágyság* önkéntes katonai szolgálata volt. Időszakonként, különösen az első években, a 155 ezer jobbágycsaládból 40—50 ezer parasztkatona szolgált egyidejűleg, mint önkéntes, Rákóczi zászlói alatt. Ez a hatalmas paraszti tömeg a törvényesen élvezett mentességek folytán de facto kiszakadt a feudális rendből!

Ezt a kiválást a földesúri rendszerből az *önkéntes* katonák széles körű kiváltságai és *mentességei* biztosították. Némi ingadozás után a miles-ek mentesültek mindenféle földesúri adózás alól, jobbágyi állapotuk többé nem annyira gyakorlati, mint inkább elvi kategóriává vált. Nagy részüket ugyanakkor az állami adó, a dica-adó alól is felmentették, illetve akiknek még azt fizetniük kellett, azok igen nagy, 70—80%-os kedvezményben részesültek. Ez a törvényesen védett mentességi állapot egy időben a jobbágyság kb. egyharmadát fogta át! Rákóczi a valóságban átfogóbb és radikálisabb parasztpolitikát folytatott, mint a 18. századi felvilágosult fejedelmi abszolutizmus ismert képviselői; ha kényszerű körülmények súlya alatt is, de a fejedelem, mint a magyar nemzeti abszolutizmus reprezentánsa, szélesebb látókörrel és súlyosabb konzekvenciákat vállalva cselekedett.

Jellemző, hogy *Erdélyben*, ahol a földesurak ellenállása miatt Rákóczi nem tudta kiépíteni a jobbágykatonák fenti rendszerét, az erdélyi kuruc haderő annyira legyengült, hogy a kuruc vezetés csak Magyarországról átdobott ezredekkel tudta a fejedelemséget a Habsburg erőkkel szemben tartani.

1707 őszén, amidőn a paraszti önkéntesek áramlását a hadseregbe a veszteségek és a fluktuáció már erősen korlátozták, országosan a jobbágycsaládok-

63 *N. Kiss István:* Új adatsorok a falusi és városi családstruktúra elemzéséhez Magyarországon, 17—18. század *Demográfia*, 1983. No 2—3. 352—373. o.

nak még mindig 22,3%-át képviselték milesek a kuruc haderőben. Ez az átlagszám azonban rendkívül éles regionális különbséget takar: az alföldi és közép-magyarországi megyékben az önkéntesek a paraszti famíliák 4%-ából, míg Szatmár és Dél-Zemplén megyében azok 38—40%-ából kerültek ki. A középső vidékeken 1707-ben már csak a paraszti családok 4%-a, míg a *keleti* részen még *40%-a* adott önkéntest a kuruc ezredekbe. Adataink fényében teljes mértékben igazolnunk kell azt a megállapítást, amely szerint az „hogy Thököly bukása után sor kerülhetett a nemzet egészét mozgósító küzdelemre a Habsburg ház uralma ellen, az elsősorban a tiszavidéki jobbágyság érdeme".[64]

Összegezve a kuruc hadsereg összetételére vonatkozó adatainkat, a következő eredményt kapjuk:

A hadsereg összetétele ezer főben, 1703—1711

időpont	önkéntes	zsoldos	külföldi	újonc	össz.
1703/1705	55—60	9	3	—	70
1707/1708	35	10	2,5	12	59,5
1709	25	10	4	12	51
1710. I.	—	—	—	—	27
1710. XII.	—	—	—	—	15

A táblázat tanulsága szerint a kuruc hadsereg *struktúráját* és volumenét alapvetően *az önkéntesek rétege határozta meg!* A kezdeti években minden hét katonából hatot az önkéntesek adtak, de később is, lemorzsolódásuk, fluktuációjuk ellenére is, amíg kuruc ezerek álltak zászlók alatt, azoknak legalább a fele állománya az önkéntesekből került ki. Ha viszont a *létszámot* vesszük alapul, kiviláglik, hogy a kurucok számbeli fölénye a magyarországi hadszíntéren csak addig érvényesült, ameddig minden harmadik-negyedik telkesgazda, mint önkéntes küzdött Rákóczi zászlói alatt. Még 1710-ben, a pestistől és demoralizáltságtól sújtott kuruc seregben is az év kezdetén kb. 12, majd 8 ezer önkéntes harcolt. Jelenlétük az utolsó órákig igazolható; az udvari hadak gyalogságánál szolgált pl. Esze Tamás hajdani hajdú ezredének maradéka és Károlyi Sándor utolsónak kitartó tiszántúli hadtestének legénysége is jórészt önkéntesekből állott. Érdekes, hogy a nemesi hadkötelezettség alapján kiállított zsoldosok és újoncok rétegét a kormányzatnak sikerült *azonos szinten* tartani s hasonlóképpen a külföldi zsoldosokét is.

Ezek az elemei a seregnek azonban 1703—1709-ig számszerűen alárendelt szerepet játszottak a kuruc haderő állományában. Az ellenség vezetési, kiképzési és felszerelési fölényét vérrel és mozgással kiegyenlítő nagy kuruc hadsereg léte, az első hat éven át, a mindig újra fegyverbe álló jobbágyönkéntesek tízezrein múlott! 1709-ben, a kuruc haderő utolsó nagy erőpróbájánál csoportjuk már csak az állomány felét tette ki.

Az 1707-es Szatmár megyei katonai listák vizsgálata egyértelműen igazolja, hogy az önkéntesek abszolút többsége — *88%-a* — a *„gazdák"* soraiból került ki, míg az ún. szegény rétegek a mileseknek mindössze 12%-át adták. Igen jellemző az a körülmény is, hogy minden négy önkéntes telkesjobbágy közül

64 *Esze:* Kuruc... 6. o.

három esetben maga a családfő és csak egy esetben annak fia vagy testvére vonult be a kurucokhoz. Igaz, hogy ezek az adatok a keleti megyékből származnak, de innen toborzódott az önkéntes katonák abszolút többsége is.

Voltak olyan katonai egységek, amelyek bizonyos büszkeséggel hangoztatták, hogy *egész* legénységük önkéntesekből áll Így pl. gróf Barkóczy Ferenc Heves megyei lovas regimentjéről ezt írta a mustratiszt: „Ezek közül vadnak magukért 329, zsoldosok semmi"![65] Mindenesetre ez az önkéntes ezred erősen megtépázott állapotban volt 1707 őszén: 48 fő tisztre és altisztre, valamint 281 fő közlegényre összesen csak 229 lőfegyver és 295 kard jutott. A mustrafelvétel után valószínűleg átszervezték őket.

Végül szeretnénk röviden utalni arra, hogy milyen különlegesen nagy számban vettek részt a *Rákóczi-uradalmak* jobbágyai a fegyveres harcban. A munkácsi uradalom jobbágyaiból katonának állt személyeket 1704-ben összeíratta a fejedelem; 1170 jobbágycsaládból 391 önkéntes állt a kuruc zászlók alá, azaz a famíliák 33%-a vállalta a katonaállítás terhét. A szabadságharc második évében egyidejűleg minden harmadik családból önkéntes katona szolgált a kuruc hadseregben. Jellemző mozzanat, hogy a fegyverbe állt jobbágyok 43,2%-a, mint palotás, Rákóczi testőrségéhez tartozott. Ugyanakkor a jóval kisebb szentmiklósi uradalomból 44 önkéntes jött a kuruc seregbe. Jóval később, egy 1708 őszéről származó kimutatásban, négy megye (Abaúj, Bereg, Zemplén és Szatmár) Rákóczi birtokain összegezték a lovas, illetve a gyalogos önkéntes jobbágyokat.[66]

Munkácsi uradalom	551 önkéntes
Szentmiklósi uradalom	33 önkéntes
Ecsedi uradalom	344 önkéntes
Regéci uradalom	71 önkéntes
Tokaji uradalom	100 önkéntes
Sárospataki uradalom	74 önkéntes
Somlyói uradalom	19 önkéntes
Összesen:	1192 önkéntes

Bár a munkácsi és ecsedi uradalmakból jött önkéntesek magas számát az is magyarázza, hogy e két birtokon viszonylag sok uradalmi hajdú (katonaparaszt) élt, az arányok mégis szembeszökőek: Ecseden a telkesparasztságnak több, mint 46%-a, Tokajban több, mint 34%-a fogott fegyvert. A veszteségekről általában nem tudósítanak forrásaink, de Tokajban megemlítik, hogy 100 önkéntesre már 51 hősi halott jut! Ecsed esetében ismerjük a több száz önkéntest adó paraszti népesség rétegeződését, amely 78%-ban telkesjobbágyokból — marhás, gyalogszeres, újonnan települt, taxás és libertinus paraszt —, 13%-ban allodiális és 9%-ban községi cselédekből tevődött össze. Miután

65 1707. november 28. Mustrajegyzék. OL G 28, V 2 c, 175. pag.
66 Extractus militiae... 1708. OL G 28, V 2 c, 324—326. pag. — *Hodinka Antal:* II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a „gens fidelissima". Pécs, 1937. 5—39. és 64. o.

Ecseden minden második családra esett egy miles, az önkéntesek óriási többségét a telkesjobbágyok állították ki!

A kuruc katonaság sajátosan paraszti jellegének megfelelően, kivéve természetesen a magasrangú tiszteket, a hadsereg *tisztikarának* zöme is *telkesjobbágyokból* került ki!

A már említett 1704. évi munkácsi és szentmiklósi összeírások szerint a 433 főnyi milesből 19 fő viselt tiszti illetve altiszti rangot.

főhadnagy	1 fő	strázsamester	3 fő
hadnagy	4 fő	káplár	3 fő
vicehadnagy	4 fő	*Összesen:*	6 fő
zászlótartó	4 fő		
Összesen:	13 fő		

A csoport jó kétharmada tisztekből állt, együttes arányuk az önkéntesek 4,4%-át tette ki. Ez az első háborús években kialakult helyzetet tükröző szám természetesen alacsonyabb, mint az 1707—1708-ban, a haderő legnagyobb létszámánál, megfigyelhető arány (7—8%). Ez utóbbit a mintaszerű Szatmár megyei katonalisták alapján rekonstruálhatjuk.[67]

A krasznaközi járás 246 mileséből az összeírók 120-nak pontosan meghatározták mind beosztását, mind rangját. Ez a következő képet nyújtja:

Jobbágytisztek, Krasznaköz dist., 1707

zászlótartó	2 fő
vicehadnagy	2 fő
főhadnagy	4 fő
vicekapitány	1 fő
Összesen:	9 fő

A nyíri járás 596 önkénteséből mintegy a felénél ismerjük az egyes milesek beosztását is, rangját is. Ecsed, Kálmánd, Gébe, Kántorjánosi, Jármi s még néhány faluban, összesen kb. 300 katonánál közlik az összeírók a tisztek és altisztek rangját.

67 A krasznaközi, nyíri és fejérgyarmati (Szatmár vm.) járási összeírások anyagát l. a 32. jegyzetben.

Jobbágytisztek, Nyiri dist., 1707

zászlótartó	6 fő
hadnagy, vicehadnagy	7 fő
adjutant	1 fő
auditor	2 fő
főhadnagy	10 fő
vicekapitány	2 fő
főkapitány	1 fő
Összesen:	29 fő

A fejérgyarmati járásban 224 milesről és 140 újonc hajdúról maradtak ránk adatok. Érdekes, hogy mind az önkéntesek, mind a hajdúk között szép számmal találni tiszti rangú parasztokat.

Jobbágytisztek, Fejérgyarmati dist., 1707

vicehadnagy	6 fő
zászlótartó	4 fő
hadnagy	2 fő
főhadnagy	8 fő
kapitány	3 fő
Összesen:	23 fő

Az önkéntesek közül kb. ugyanannyi jobbágytiszt került ki, mint a hajdúk közül, de mert az utóbbiak kevesebben voltak, az arányszám ott magasabb lett: tiszt volt a milesek 5,4%-a és a hajdúk 7,8%-a!

Mivel a kuruckori hadrendi táblázatokból mind az elvi, mind a gyakorlati tiszti létszámot ismerjük — lovas illetve gyalogezredenként, a törzzsel együtt 52—53 fő —, az 1707. évben kimutatható 58 lovas és 26 gyalogezreddel számolva a kuruc haderő *tisztiállománya* elvileg 4400 főre rúgott.[68] Ehhez természetesen még hozzá kell számítanunk a vezérkar, a hadbiztosság, a tüzérség és néhány kisebb speciális alakulat tisztikarát is. Egészében véve a kuruc haderő tiszti állománya 4600 fő körül mozgott.

Milyen támpontot ad a paraszti származású tisztek arányára nézve a fentebb vizsgált szatmári példa? A három járás önkéntes katonái között a tisztek aránya a következő volt:

68 Az ezredszámra nézve *N. Kiss:* Az 1707. évi... 102. o. A hadrendi adatokra nézve OL G 28, V 2 c, 155., 163. és 357. pag.

districtus	miles	tiszt	%-ban
Krasznaközi	120	9	7,5
Nyíri	300	29	9,7
Fejérgyarmati	364	23	6,3
Összesen:	784 fő	61 fő	7,8%

Az önkéntesek regionális megoszlásában vezető szerepet játszó Szatmár megyében, 1707 őszén, a milesek közül nyolc százalék volt tiszt. Kivetítve ezt az arányt az akkor a Rákóczi hadseregben szolgáló önkéntesekre (35 ezer fő), 2734, kereken 2800 jobbágytisztet kapunk. Eszerint a kuruc hadsereg tisztikarának legalább *60%-a jobbágyszármazású katonákból* került ki! Tekintve a nemesi önkéntesek közül jött tiszteket (250 fő), ami a tisztikar további 5,6%-a, a paraszti és nemesi tiszteken kívül (65,6%) a tisztikar kb. egyharmadánál nem tudjuk, nem ismerjük azok származását, azaz szociális hátterét. Figyelembe véve az egy-kétszáz külföldi származású zsoldos tisztet, valamint a magasabb parancsnoki helyeken ülő (vezérkar, hadbiztosság, ezredparancsnokok) középnemesi és mágnás tisztek néhány száz fős csoportját, azaz összesen kb. 550 tisztet, még mindig kereken ezer olyan tiszti állás marad, amelyeket ismét csak paraszti vagy ritkábban polgári származású személyekkel kellett betölteni! E tények alapján arra kell gondolnunk, hogy a jobbágytisztek aránya a számszerűen igazolható 60%-on felül, valószínűleg a 75%-ot is elérte.

Az igazolható számadatok alapján 100 nemesi önkéntesből 15 volt tiszt, míg a paraszti miles-eknél 100-ból csak 8 tiszt akadt. Nem szabad azonban itt figyelmen kívül hagynunk, hogy 1707 őszén a hadseregben csak 1200—1500 nemesi önkéntes, viszont 35 ezer paraszti önkéntes szolgált! Összegezve, az 1707. évi felmérés szerint a kuruc ezredek tiszti állományának 60—75%-a jobbágyi származású volt, ami arra utal, hogy az önkéntesek több tízezres tömegét is számításba véve, a *jobbágytisztek abszolút többsége* kellő mértékben kiegyensúlyozta a haderő mágnás és középnemesi felső vezetését!

A jobbágytisztek túlsúlya, ami logikusan következett a haderő paraszti struktúrájából, már a mozgalom kezdetén jelentkezett. A felkelt jobbágyok saját maguktól választott tisztek alatt harcoltak s mint 1703 nyarán Rákóczi írta: „Veszélyes, sőt lehetetlen lett volna felváltani ezeket a tiszteket és nem is lehetett jobbakat találni a helyükre."[69] Később, a nemesi vezetés megerősödése következtében, századparancsnokinál magasabb rangot valóban csak kivételként értek el jobbágytisztek, bár Esze Tamásból és Czelder Orbánból brigadéros lett és több jobbágyi származású ezredparancsnokról is tudunk. A tiszántúli hadtest lovas ezredese, Nyúzó Mihály, jobbágyi eredetű volt és már 1706 elején ezredes, és akinek Rákóczi csak később, 1707 májusában adott nemességet. Nyúzónak 1711 után Pálffy osztrák nemeslevelet szerzett, amit az öreg főtiszt nem fogadott el, mert kétfejű sasos címer volt rajta. Hasonló problémája akadt az ugyancsak paraszti származású Piko Döme ezereskapitánynak is, aki korábban Bikk László lovas ezredében katonáskodott.[70]

69 *Rákóczi:* 1979. 215. o.
70 *Thaly:* Tényleges... 178. o — *Esze:* Kuruc... 425. o.

A kuruc hadsereg jellegét és erejét meghatározó erő a felkelt telkesjobbágyság több tízezres állománya volt, az *önkéntesek* tömege, akik 1703 és 1709 között a sereg óriási többségét és annak mindvégig nagyobb részét adták. Ezzel párhuzamosan, a felső vezetéstől eltekintve, a kuruc tisztikar döntő többsége, négy tisztből három, ugyanabból a *telkesjobbágyságból* jött. A kuruc ezredek hadinépének és tisztikarának *zömét* mindvégig a telkesparasztság állította csatasorba és Rákócziék, mint egész parasztpolitikájuk bizonyítja, ezt tudták és ezzel a ténnyel számoltak.

A kuruc hadsereg *létezése* alapjaiban veszélyeztette a feudális rendet: sok tízezer jobbágyönkéntes, s köztük több ezren tisztek is, mint katona, kiszakadt a földesúri függésből és adózásból, sőt nagyrészt az állami adózás teljesítésétől is megszabadult. A harcoló kurucok többsége — az önkéntesek — nemcsak a távoli jövő ígéreteként, de már *szolgálati ideje alatt* de facto szabadparaszttá lett. Ez a helyzet, ez a lehetőség legalább olyan erős vonzást gyakorolt a paraszti tömegekre, mint a mozgalom politikai célkitűzései.

A fegyverben állók tömegének és a parasztságnak szoros és tudatos kapcsolata már a kortársak előtt is ismert volt és azzal, mint politikai tényezővel számoltak. „Ha a legutóbbi háború folyama alatt sikerülhetett volna a katonákat a néptől külön választanom" — írta Rákóczi a magyaroknak a gyalogos szolgálatra való alkalmatlanságát elemezve.[71] Ez a különválasztás azonban nem sikerült. A kuruc zászlók alá állt telkes parasztok, mint önkéntesek, az egész Rákóczi-szabadságharc alatt parasztok maradtak, akik felszabadultak a földesúri, majd az állami adóztatástól is.

A nemesség fő sérelme, az egész korszakon át, katonának állt jobbágyainak elvesztése volt, de a kuruc kormány ebben a kérdésben nem engedett; a megyék vezetőivel és a hadsereggel szemben a nemesség csak tiltakozott, szervezetten azonban nem mert fellépni. A hasonló tőről fakadt békepárti mozgalom Ónodon, 1707-ben mint ismeretes, véres kudarcba fulladt. Az 1707-ben bevezetett újoncozás sikere is azon múlott, hogy a kuruc kormány az újoncoknak is biztosította az önkénteseket megillető kedvezményeket. Ebben a szellemben mondta ki pl. 1709-ben Nógrád vármegye, hogy minden földesúr *köteles* katonának állt hajdújobbágyát felszabadítani![72]

Az eddig áttekintett tömeges forrásanyag alapján, úgy érezzük, nem érthetünk egyet azzal a felfogással, amely történetírásunkban már 1708-tól a felkelés társadalmi bázisának összeszűküléséről és a lakosság támogatásának megszűnéséről beszél s ugyanakkor „a kuruc hadsereget lényegében a *nemesi osztályérdekeket* védő fegyveres erőnek" tartja.[73]

A jobbágyság és a hadsereg kapcsolata, a fegyveres erő társadalmi struktúrája teljesen mást bizonyít. A kuruc haderőnek az a nagy feltöltése pedig 1709 nyarán és őszén — amelyet már elemeztünk és amelyet végül is a pestisjárvány tett tönkre — éppen az újonnan zászló alá állt újoncok tömegével igazolja a széles népi támogatás folyamatosságát, legalábbis 1709 végéig.

Még a nemesektől és gazdagparasztoktól kiállított zsoldosokat sem lehet minden további nélkül, a nyugati zsoldosokhoz hasonlóan a nincstelen, deklasszált és érdektelen falusi elemekkel azonosítani. Sokszor a kuruc seregbeli zsoldos, szolgálati éve leteltével, önkéntesnek jelentkezett, mint azt Perényi brigadéros ezredében 1708 végén tapasztaljuk. „Az hatvanyi gazda emberek soldossai, maguk jóakaratyából, idejük kitelvén állottak az regimentbe. Az hatvanyi gazdák pediglen, akik már soldossal tartoznának, vagy magok sze-

71 *Rákóczi:* Emlékiratok. Pest, 1872. 95—97. o.
72 Ráday jelentése Rákóczinak 1709. június 14-én. *Márki:* II. Rákóczi... II. k. 172. o.
73 *Bánkuti:* Rákóczi... 298., 51. és 97. o.

mélyekben, nem akarnak a regimentben jönni, ez iránt is Excelentiád parancsolattját tudnyi kivánnám".[74] A hatvani mezővárosi polgároktól kiállított zsoldosok 1708 őszén, katonai évük elmúltával, önkéntesnek jelentkeztek a hadseregbe! 1708 őszén, azaz közvetlenül a trencséni csatavesztés után! Ugyanakkor a zsoldostartásra kötelezett jómódúaknak, magok helyettesítésére, új embereket kellett keresniök. Nemcsak az önkéntes kurucok, hanem a zsoldosok jó része is kötődött érzelmileg a mozgalomhoz, s ennek még a szabadságharc hanyatlásának idején is tanújelét adta. Jó példa egyrészt Rákócziék *parasztpolitikájának* érvényesülésére, másrészt az új önkéntesek 1708-ban sem csökkenő jelentkezésére, Nyírbátor oppidum esete.

1709 elején Szabolcs vármegye vezetősége több szempontból kifogásolta a pataki gyűlés (1708 november) adóügyi rendelkezéseit, hivatkozva annak során arra, hogy Nyírbátor mezőváros népességét Károlyi generális külön íratta össze és a mezővárosiakat, mint „fegyverfogókat" (!) mentesítette a „Vármegye terhe alól".[75] Rákóczi kancelláriája válaszában részletesen jellemzi a *nyírbátori önkéntesek* helyzetét, szigorúan megróva a megyét azért, mert az őket az állami adó fizetésére kényszeríteni akarta. Ugyanis ezek a „Báthoriak is ad initium anni 1703 (év kezdetén) mindanyájan a Haza Szabadsága mellett fegyvert kötöttenek és fegyverviselőkké lőttenek, tehát ezek is valamint az elsők — (ti. az 1703 és 1707 közötti önkéntesek) — minnyájan enodatusok (mentesek) a Nemes Vármegyének minden némü terheitül, a megh irt 1708 esztendőtül foghva".

Megemlíti a Kancellária, hogy a pataki toborzási felhívásról Károlyi Sándortól kiadott pátenst a megye elvette a bátoriaktól, s jelenleg nem is tudni, hol őrizteti azt. Ismeretes, hogy korábban, azaz 1708 előtt, a bátoriak, katonáskodásuk mellett, adóztak is, de kollektív jelentkezésük után a kuruc kormány kivette őket a megye kezéből, „s ki mivel tartoznék (ti. a mezővárosiak közül) ...a tekintetes Commissariatusságnak transmittáljuk". Az adómentessé lett bátoriakat kivették a vármegye hatásköréből s ami állami adót a gazdagabbjára mégis kiróttak, azt egyenesen a Hadbiztosságnak kellett fizetniük! Helyzetük megítélésénél „méltó consideratioban jöhet az is, hogy magoknak kellett fel fegyveresíteni, lovasítani és mundérozni magokat, egyéb substantiájokat a miatt eladván". Az önkéntesek tehát saját költségen vásároltak fegyvert és felszerelést. A mezőváros korábban teljes mértékben kivette részét a dicalis adózásból. Így 1707-ben összesen „495,5 kassai köböl búzát, 459 köböl zabot, 154 fontmázsa húst, 52 vágómarhát, 3 sertést és 1451 forintot" fizettek. De az 1708-ban teljesített adózásukat a vármegye már köteles visszatéríteni a bátoriaknak.

Mivel Rimaszombati István tanácsbelit a vármegye vezetősége vitájuk alkalmából elfogatta és lecsukatta, a Kancellária meg fogja vizsgálni, mennyiben esett ezáltal sérelem a fejedelem jogán és ez ügyben eljárást fog indíttatni Szabolcs vármegye ellen.[76] Végül a Kancellária egyértelműen leszögezte: „nem praetendálhatja (követelheti) a Nemes Vármegye... hogy a Báthoriak, már fegyverviselő és Vitézlő rendek lévén, fügnének a Nemes Vármegyétől"!

Nyírbátor oppidum lakosai kezdettől fogva adtak önkénteseket a kuruc hadseregbe, 1708-ban azonban testületileg jelentkeztek miles-nek. Ezzel az egész mezőváros elnyerte mentességét a földesúri adózás alól, sőt az állami adótól is mentesültek és a fejedelem teljesen kivette őket a megyei jogható-

74 Perényi brigadéros jelentése, 1708. (59. jegyzet.)
75 Rákóczi kancelláriájának leirata Szabolcs vármegyéhez, 1709. OL G 28, V 2 d, 507—512. pag.
76 „Továbbá minthogy Rimaszombati Istvánt, Báthori tanácsbéli embert, a N. Vármegye megfogatatván sokáig raboskodtatta, mely dolog amennyiben praejudicalna eő Felsége jussának, annyiban protestáltatik és az iránt valo jusnak keresése annak uttjára és idejére resolváltatik". L. a 75. jegyzetet.

ság alól is. A jó egy évvel később kelt, 1710. július 29-i összeírás egyértelműen jelzi a mezőváros katonai terhét. 1708-ig összesen 56 önkéntes ment Rákóczi zászlaja alá, 1708-tól további 58 fő. Így 1710 nyarán összesen 114 miles állt fegyverben, közöttük hat tiszt; a mezővárosi famíliák kereken 70%-*a* adott *önkéntest* a kuruc haderőnek.[77] Rákóczi a mentességekkel gyakorlatilag szabadparaszti közösséggé emelte a mezővárost és kivette azt a nemesi vármegye hatásköréből. A kuruc kormány fellépése nyírbátori parasztkatonáinak védelmében még 1709-ben is egyértelműen határozott volt; s tegyük hozzá, még 1710 nyarán is, az egész kuruc államterületen, ebben a mezővárosban volt a *legmagasabb* az önkéntesek aránya.

Rákóczi *parasztpolitikája* a legszorosabban összefonódott katonapolitikájával, az önkéntes jobbágykatonák tömege nélkül nem lett volna kuruc hadsereg, viszont a jobbágykatonákat a paraszti szabadság lehetősége vonzotta az ezredekbe. Ott ugyanis a későbbi, a háború utáni hajdúszabadság *ígéretéhez*, a katonának jelentkezett paraszt *azonnali* kedvezményes helyzete, a földesúri és állami adó alóli mentessége csatlakozott. Ezzel tudta Rákóczi a paraszti antifeudális mozgalom erejét lekötni és a szabadságharc szolgálatába állítani.

Rákóczi parasztpolitikájának tényére az elmúlt két évtized szakirodalmában elsősorban Várkonyi Ágnes és Esze Tamás utaltak munkáikban,[78] állásfoglalásukat az általunk vizsgált gazdasági-adóügyi iratanyag statisztikai elemzése egyértelműen alátámasztja.

A kuruc haderő szabadsága *(demokratizmusa)* elsősorban abban jutott kifejezésre, hogy amikor a függő helyzetű jobbágy önkéntesként zászló alá állt, ott, katonai szolgálatában, azonnal szabadparaszttá vált; mentesült a földesúri adótól, kivették a vármegye hatósága alól, stb. Ugyanakkor, a katonai források tanulsága szerint, a nemesi és paraszti önkéntesek minden megkülönböztetés nélkül, egyformán szolgáltak az ezredekben. Végül a kuruc sereg tisztikarának túlnyomó többsége a telkes jobbágyság soraiból került ki. Gyakorlatilag a hadseregben a fegyverbe állott parasztok számára széles körű „szabadság" valósult meg, amely élesen különbözött otthoni, falusi helyzetüktől s ezzel a körülménnyel mind a jobbágyok, mind a földesurak teljesen tisztában voltak.

Rákóczi parasztpolitikája, amely céltudatos és folyamatos volt a szabadságharc egész korszakán át, robbanásszerű sikerrel indult és hatását a hanyatlás időszakában sem lehet tagadni. Nehéz viszont lemérni a parasztság érzelmi beállítottságában annak a két negatív tényezőnek a hatását, amit a Habsburg kormányzat és az ellenreformáció elleni *gyűlölet* jelentett. Az 1660-as évektől tartó kuruc harcok, majd a török elleni felszabadító háborúk anyagi és véráldozatai, párosulva a népesség többségének vallását és lelkiismereti szabadságát lábbal tipró ellenreformációs erőszakkal, általánossá tették a jobbágyság nagyobb részében a dühöt és a bosszúvágyat.[79] A parasztság *nemzeti öntudata* a hajdúszabadság vágyából, a Habsburgok és az ellenreformáció gyűlöletéből táplálkozott és nem véletlenül kapta a szabadságharc a legviha-

77 Bathor oppidum uj conscriptiója 1710. Szabolcs-Szatmár m. lt. IV A 1, Fasc. 11, No 26.

78 *Várkonyi Ágnes:* A jobbágyság osztályharca a Rákóczi-szabadságharc idején. *Történelmi Szemle*, 1964. 338—377. o. — *Várkonyi:* Társadalmi... passim. — *Várkonyi Ágnes:* A vetési pátensek. A jobbágykatonaság védelme és tehermentesítése Rákóczi államában. In: Rákóczi-tanulmányok. 1980. 11—30. o. — *Esze:* Kuruc... passim. — A kérdés irodalmának eredményeit összefoglalja *Várkonyi Ágnes:* Politique envers les serfs et développement culturel dans l'État de Rákóczi. *Acta Historica*, 1981. 1—2/31—62. o.

79 Az osztrák abszolutista törekvések és az ellenreformációs politika összefonódását és együttes hatását jól jellemzi B. L. tanulmánya. *Benczédi László:* A Habsburg abszolutizmus indítékai és megvalósulása az 1670-es évek Magyarországán. *Történelmi Szemle*, 1978. 3—4/535—556. o.

rosabb erejű és legtovább tartó népi támogatást éppen azon a területen — ti. a Tiszántúlon —, ahol a három fenti tényező együttesen és egymást erősítve hatott.

Rákóczi utoljára akkor hivatkozott parasztpolitikájára, amikor a Magyarországon megindult béketárgyalások megállítása céljából Lengyelországból kiáltványt intézett a kuruc hadakhoz. Az 1711. április 18-án Kukizóban kelt levelében Rákóczi óvta a fegyverletételtől parasztkatonáit: „...a jobbágyi nyomorúságot elhagyván, most már megszokott fegyverének letételével, újonnan azon uraknak nyomorgatására, akikkel fegyver viselésében való biztában sokszor szembe szállott, azoknak zaklatása alá, akiket zaklatott, azoknak pálcája alá, kiket bosszantott... executios kínoztatása alá megyen, akivel vitézi fegyverével szembe szállni szokott vala".[80] A fejedelem ezekkel a kifejezésekkel nem lázított, csak mintegy összegezte parasztpolitikájának gyakorlatát, emlékezetbe idézve, hogy a fegyvert fogott kuruc megszabadult földesura nyomorgatásától, szabadparaszttá vált s mint katona szembeszállhatott annak erőszakoskodásával, de aki most, ha a fegyvert leteszi, újra jobbágysorba kerül! A béketárgyalást folytató kuruc vezetők tartottak a nagyon is egyértelmű kiáltvány hatásától, s bár annak közzétételét részben megakadályozták, rávették a velük tárgyaló királyi bizottságot a vitézlő rend jogainak elismerésére és biztosítására.

1711. április 27-én, Károlyi kérésére, a Pálffy-féle bizottság elfogadta a következő szövegű betoldást: „a fegyverviselők, akik magokat tisztségekre érdemesekké tették, jobbágyságra ne kényszeríttessenek, hanem az olyanokat az ország rendei a *földesúri hatalom alól* felszabadítsák". Mint a szövegből kitűnik, itt még csak a jobbágyszármazású tisztek szabadságát igyekeztek a békeokmány szövegébe foglalni. A következő napon, április 28-án, azonban a fenti betoldást átfogalmazták.

„Azokat a nem nemesi rendűeket, akiket bármilyen oknál fogva szabadosnak ismertek el, a jövőben is ilyennek kell tartani, de a földesurak jogsérelme nélkül". Ez a szöveg már jóval általánosabb s nem értelmezhető úgy, mint az előbbi, amelyet mintha csak a tisztek érdekében írattak volna be a békeszerződésbe. Végül egy nappal később, április 29-én, Károlyi beiktatta a szatmári béke szövegébe a jász, kun és hajdú városok kiváltságát, sürgetve azok megerősítését a következő rendi országgyűlésen.[81]

Károlyi megértette a királyi biztosokkal, hogy *állást kell foglalniuk* Rákóczi parasztpolitikájával kapcsolatosan, s nem szabad utat nyitniuk a rövidlátó földesúri reakciónak. A fenti betoldások előbb a jobbágytiszteket, majd általában a szabaddá vált személyeket, végül a már régebben is kiváltságos katonaparasztságot védelmezték. Kimondották továbbá a szatmári békében, hogy a jobbágykatonákra vonatkozó általános amnesztiát nemcsak az államhatalom, hanem a földesurak is kötelesek betartani: „sőt a parasztságot sem büntethetik a mozgalomban való részvételért urai, különben jószágukat vesztik"[82] Már a szatmári béke után, 1711. június 15-én, a munkácsi vár feladásának pontjai között szerepel az a követelés, hogy *mind a tisztek, mind a legénység* „a föl-

80 *Pulay János:* Szathmári békesség. Gróf Károlyi Sándor Önéletírása. (A továbbiakban — *Pulay:*) II. rész, Pest, 1865. 383—384. o.

81 Károlyi Sándor betoldásainak szövege és értékelése *Heckenast Gusztáv:* A jobbágykatonaságra vonatkozó végzés a szatmári Békeokmányban. In: A Rákóczi szabadságharc vitás kérdései. Vaja—Nyíregyháza 1976. 65—68. o. — Az 1711. április 28-i betoldás eredeti szövege: „Si quo porro ignobilioris sortis pro libertinis quacunque ex ratione hactenus agniti sunt, in posterum etiam pro talibus habeantur, citra tamen praejudicium dominorum terrestrium."

82 *Acsády Ignác:* Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Budapest, 1898. 677. o.

desurak hatalma alól is felszabadíttassanak"! Pálffy az átadási okmányban elismerte és jóváhagyta a jobbágykatonák szabaddá tételének kérelmét.[83]

A szatmári békét létrehozó Pálffy és Károlyi igyekeztek a Rákóczi-féle parasztpolitika következményeire tekintettel lenni és az önkénteseknek a kuruc korban szerzett és élvezett kiváltságaiból, amit csak lehetett, átmenteni. A szatmári békeszerződést a maga egészében később nem iktatták törvénybe, de bizonyos részeit bépítették az 1715. évi decretum szövegébe. A harcoló jobbágyok kiváltságairól szóló megállapításokat nem vették fel a törvény szövegébe, bár azok végrehajtásában — az országos nyugalom érdekében — nincs okunk kételkedni.

Azt, hogy a katonáskodó jobbágyok földesúri hatalom alóli *felszabadításán* mit kellett érteni, azt éppen az erre vonatkozó rendeletek előharcosa, Károlyi Sándor foglalta írásba 1711. április 12-i telepítési felhívásában és kiváltságlevelében. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez az irat 3 héttel előzte meg a szatmári békét, s több mint egy héttel Rákóczi már ismertetett kukizói kiáltványát.

A jelzett felhívást Károlyi Sándor mint „Rákóczi fejedelem szenátora, a Tiszán innen lévő földnek és Erdély országnak generalis főcommandója és Szathmár vármegye örökös főispánja" adta ki.[84] Címe a következő: „Károlyi Sándor gróf tábornagy jelen úrbéri kiváltságlevelével felhívja a Rákóczi országrészen tartózkodó katonai személyeket, tiszteket és közembereket, hogy a rövidesen megkötendő béke után, akinek kedve van hozzá, szálljon meg és telepedjen le birtokain, az alábbi feltételek mellett". Az irat bekezdésében Károlyi hivatkozik hűséggel kitartó katonáira, akik „sok biztatásokkal egymással gyakorta tápláltatnak és melyekben, hogy *leghalább megh ne csalatkozzanak* ... háládatlansággal ne vádolhassam ...", és felhívja őket, hogy a béke megkötése és a császárra való feleskü után „valakinek tetszik magam jószágimban való megtelepedése és szállása az alább megírt conditiok szerint", az jelentkezzék nála.

1. Közölni kell: tiszt-e, közlegény-e? Melyik ezredből való? Hová kíván telepedni a hat megyében fekvő 23 helység közül?

2. Mindenki kap telket, ha lehet szőlőt, és arról levelet.

3. Telkét „kiki ... eörökitvén, *szabadosan* fogja bírni, se magam, se successorim (utódaim) benne nem fogják impediálni (akadályozni)".

4. „Sem jobbágyságra és jobbágyi szolgálatra se magam, se successorim nem fogják se magokat, se maradikokat eröltetni." Szabadon költözhetnek.

5. Vitáikat külön bírájuk, illetve hadnagyuk intézze.

6. A letelepedett *tisztek* mind a földesúri, mind az állami adótól „immunisok lesznek", de a „majorsági vagy puszta-földek után" dézsmával tartoznak s ha kell, lóháton szolgálnak, „ha ezen kívül cselekszenek valamit, köszönet benne"!

7. A letelepedett *közlegények* épületet emelnek és két évig mindenféle szolgálattól mentesek. „Két esztendő telése után minden gazdha egy két forintos tallért fog tartozni adni." A majorsági és pusztaföldek után ők is dézsmát adnak.

8. A szőlőtelepítő gazdák 5—10 évi mentességet kapnak a különböző szőlőhegyeken a tized és kilenced fizetésétől. Szőlőiket szabadon bírhatják és örökíthetik.

83 *Pulay:* Szathmári... 485—487. o.

84 Károlyi Sándor telepítési felhívására *Bánkuti Imre* hívta fel figyelmemet, amiért itt is köszönetet mondok. Az okmány címe: „Anno 1711 aprilis 12. Comes Alexandrus Károlyi Mareschallus Generalis personas militares, tam officiales, quam gregarios, partibus Rakoczianis, adhaerentes praesentibus patentalibus urbarialibus invitat, ut proxima pace concluenda in Suis Bonis, qui velint condescendere et incolatum assumere possint, sub insertis conditionibus". OL Károlyi lt. P 396 Acta Politica Ser. V. 1711 ápr. 12.

9. Tartsák magukat az úrbéri rendtartáshoz; tartóztassák le a kóborlókat, tolvajokat, jelentsék a zavarkeltőket.

10. Károlyi utódai nevében is kezességet vállal a fenti feltételek betartásáért és az érintettek külső sérelemmel szembeni jogvédelméért; „nem csak magok személye szabadságában és földeinek szabados lakásában, élésében szentül s igazán conserválom"! A telepítési feltételek teljesen egyértelműek: a jobbágyszármazású tisztek és katonák szabados helyzetet nyertek el, a juttatott telek után sem földesúri adóval, sem robottal nem tartoztak.

Az évi egy talléros fizetség a földesúr számára jelképes értékű volt és a bérelt puszta-földek után is csak úgy adtak dézsmát, mint bárki más szabad állapotú bérlő. A még a kuruc kormánytól megígért és Károlyitól vállalt „felszabadítás a földesúri halatom alól" a volt kuruc generális, majd császári altábornagy birtokain *megvalósult!* Az 1723. és 1738. évi Károlyi-urbáriumokban mindenütt megtaláljuk a csak évi 2 forintot (1 tallért) fizető libertinusokat, az 1711-ben felszabadított, korábbi jobbágykatonákat. Az, hogy a kuruc katonák libertinusként való letelepítését mennyiben lehet más uradalmakban is kimutatni és bizonyítani, még további kutatást igényel.

Történetírásunk nem egységes annak megítélésében, mennyire voltak hatásosak a vitézlő rend megszerzett jogainak védelmére a szatmári békekötéskor hozott intézkedések. Van, aki úgy véli, hogy csak néhány száz jobbágytiszt libertinus helyzetét biztosították az 1711 utáni időszakban, más viszont azt állítja, hogy a fenti intézkedések „a vitézlő rend kivívott kedvezményeinek általános elismerését jelentették".[85] Mi magunk is az utóbbi nézetet valljuk, s azt bizonyítja Károlyi telepítési levele is, hogy a kuruc jobbágykatonákra vonatkozó határozatok az *önkéntesnek* minősülő *egész* csoportot érintették, nemcsak a tiszteket. Ezt támasztja alá, közvetett formában, az 1715. évi törvény egyik rendelkezése is a nem nemes kiváltságos személyekről. Eszerint a *nemnemes liberek,* vagy felszabadultak, ha valamelyik földesúr földjére telepednek s ott jobbágyi vagy zselléri kötelezettségeket vállalnak, maradjanak is meg e kötöttségükben a nevezett földesuraknál.[86] Ilyen törvény meghozatalának csak akkor volt értelme, ha az érintettek, azaz a szabadosok rétege jelentős társadalmi súlyt képviselt, mint pl. 1711 után, amikor a felszabadított jobbágykatonák erősen megnövelték a nem-nemesi származású, kiváltságos parasztok rétegét. Néhány ember kedvéért ugyanis nem hoznak országos törvényt a visszajobbágyosulás eféle eseteiről.

A szatmári béke idején még lábon maradt kuruc hadseregnek kb. 40%-a magyar és külföldi zsoldosokból tevődött össze. Az önkéntes és újonc állomány mintegy 8—9 ezer főt tett ki, s azoknak 25—30%-a tiszt volt. Ezt az arányt az 1710-ben felvett mustrajegyzékek ismételten bizonyítják. Tekintve, hogy ebben az időben Magyarországon — a Bánát, Erdély és Horvátország nélkül — valamivel több mint 400 ezer jobbágycsaláddal számolhatunk, a szóban forgó 8—9 ezer önkéntes szabadossá tétele a paraszti famíliáknak legfeljebb 2,0—2,2%-át érintette. A kuruc állam területén ez az arány 4,5—5%-os lehetett.

Figyelembe kell továbbá venni azt a körülményt, hogy a katona telkesjobbágy, ha *személyes szabadságot* kapott is, telkét elvesztette, az földesúri tulaj-

85 *Heckenast:* A jobbágykatonaságra... 62—63. o., illetve *Bánkuti:* Rákóczi... 353. o.

86 Magyar Törvénytár 1715. decretum, 101. tc. 4. punctum. „Ignobiles autem liberi vel manumissi: si in bona aliquorum dominorum terrestrium condescenderint, et colonicalem vel censualem aut inquilinariam obligationem assumpserint; tales secundum conventionem cum dominis terrestribus initam, vel ineundam, iisdem obligati maneant."

don maradt. Így a szóban forgó libertinus parasztnak, hacsak el nem vándorolt onnan, valamilyen formában meg kellett egyeznie volt földesurával, hogy libertinus, taxás vagy conditionalis helyzet vállalásával telkét visszakaphassa, vagy idegen helyen telket kaphasson.

Így a földesúri függésből felszabadított milesek nagy része — ha csak nem volt feudális kötöttségek nélküli földje, amin gazdálkodhatott —, mint kiváltságos helyzetű, *szabados jobbágy* került vissza faluja keretei közé. Ez ugyan valamivel kevesebb volt, mint a háború alatt, a hadseregben élvezett de facto szabadparaszti helyzet, de feltétlenül sokkal kedvezőbb volt, mint az országban kialakult örökös jobbágyi állapot.

Иштван Н. Киш

СОЦИАЛЬНЫЙ СОСТАВ АРМИИ КУРУЦЕВ В 1703—1711 ГГ.
В аспекте ее национального и антифеодального характера

Резюме

Вооруженные силы куруцев, которые только за счет отваги и мобильности могли уравновесить превосходство войск Габсбургов в военной подготовке, снаряжении и руководстве, было чрезвычайно важно поддерживать боевую численность военного времени. Хотя известная текучесть воинства это сильно затрудняла, летом 1707 года фактическая численность достигла примерно 66% штатного состава. После поражения, которое потерпели куруцы в битве при Тренчени в 1708 году, наличный состав ед7а достигал 30%, несмотря на это к осени 1709 года в результате набора рекрутов он вновь повысился до 60—70%. В зимние месяцы 1709 года во время чумы вооруженные силы куруцев понесли невосполнимый урон. Согласно ведомостей 1710 года личный состав уцелевших полков насчитывал всего 15—20% штатной численности.

Из налоговых переписей Ракоци и так называемых военных списков мы знаем, что в 24 комитатах государства куруцев дворянское сословие составляло всего лишь 6—7% населения. В то же время доля добровольцев-дворян, воевавших в армии, равнялась прибилизительно лишь 1,5%. Однако их имущественные пожертвования были значительными, Ракоци не только облагал их налогом, он заставлял их выставлять так же наемников: таким образом на 1200 дворянских добровольцев приходилось примерно 8—10 тысяч наемников, снаряженных дворянами.

Вооруженные силы куруцев, как массовая армия, в основном строились на добровольцах. С 1703 по 1708 год на каждые десять воинов приходилось восемь добровольцев, и в последние годы по райней мере половина оставшихся под ружьем войск состояла из добровольцев. Солдаты-добровольцы в первую очередь были выходцами из крестьян, имевших земельные наделы, и в периода самой высокой численности армии куруцев каждый третий крестьянин, имевший земельный надел, служил с оружием в руках в полках куруцев. Офицерский состав, насчитывавший примерно 4600 человек, лишь менее чем на одну четверть состоял из дворян, три четверти офицерства были выходцами из крепостных и лишь их малая часть по своему происхождению была городскими мещанами.

В чем заключалась — помимо ненависти к Габсбургам и контрреформации — причина таких беспримерных масштабов поддержки куруцев со стороны крестьянства? Освободительная борьба, как общеизвестно, началась как крестьянское движение, и зимой 1708 года князь обещал гайдуцкие свободы всем добровольцам, вставшим под его знамена, более того, после 1707 года также и крестьянским рекрутам. Однако в противоположность этому обещанию фактическое положение было более единозначным и немедленно проявлялось: крепостных крестьян-воинов привлекала в полки куруцев достигаемая крестьянская вольность. Каждый доброволец действительно становился вольным крестьянином, освобождался от всяческих феодальных и всех государственных налогов и повинностей.

Таким образом Ракоци сумел, несмотря на протесты дворянства, связать силу крестьянского антифеодального движения и поставить ее на службу борьбы за свободу. В 1711 году стату демобилизовавшихся куруцев как вольных крестьян, по настояниям Шандора Каройи, был зафиксирован так же и в Сатмарском мирном договоре.

István N. Kiss

DIE SOZIALE ZUSAMMENSETZUNG DER KURUTZENARMEE, 1703—1711

Die Frage des nationalen und antifeudalen Charakters

Resumee

Für die Kurutzenarmee, die die Überlegenheit der Habsburgertruppen an Ausbildung, Ausrüstung und Führung nur durch Blut und Bewegung kompensieren konnte, war die Erhaltung des Kriegsstärke sehr wichtig. Obwohl es durch die bekannte Fluktuation der Soldaten sehr erschwert wurde erreichte der Effektivstand des Heeres ungefähr das 66% des Organisationsstandes im Sommer 1707. Nach der Niederlage von Trentschin von 1708 war der Stand kaum vom 30%, der sich als Ergebnis der Rekrutenaushebung um Herbst von 1709 wieder aufs 60—70% erhöhte. In den Wintermonaten von 1709 richtete die Pest unverwindliche Verheerungen an. Nach den Ausweise von 1710 machte der Stand der übergebliebenen Regimenten nur das 15—20% aus.

Wir erfahren es aus der Einkommenssteuersregistrierung von Rákóczi und aus den sog. Soldatenlisten, daß sich die Zahl der Adeligen aufs 6—7% in den 24 Komitaten des Kurutzenstaates belief, während sich der Anzahl der im Heer kämpfenden adeligen Freiwilligen um das 1,5% bewegte. Ihrer finanzielle Opferbereitschaft war aber bedeutend, da sie von Rákóczi nicht nur besteuert wurden sondern auch die Söldnerstellung wurde an ihnen eingetrieben. Auf die etwa 1200 adeligen Freiwilligen sind ungefähr 8—10 Tausend von den Adeligen gestellte Söldner entfallen.

Als ein Massenheer war die Kurutzenarmee grundsätzlich auf die Freiwilligen aufgebaut. Zwischen 1703 und 1708 waren aus alle zehn Soldaten acht Freiwilligen und auch in den letzten Jahren bestand mindestens die Hälfte der in Gewehr gebliebenen Truppen aus Freiwilligen. Die freiwilligen Soldaten stammten in erster Linie aus den Grundbauern und zur Zeit des Maximalstandes des Heeres diente aller dritte Grundbauer in den Kurutzenregimenten. Nur weniger als einviertel des Offizierskorps von etwa 4600 Mann bestand aus Adeligen, dreiviertel von ihnen kamen aus den Fronbauerns und ein kleinerer Teil aus den städtischen Bürgern.

Was war der Anlaß der Bauernschaft — außer dem Haß für die Habsburger und die Gegenreformation — zu diesem Beistand von beispiellosem Maß? Wie allgemein bekannt, begann der Freiheitskrieg als eine Bauernbewegung und im Winter 1708 versprach Fürst Rákóczi alle unter den Fahnen stehenden Freiwilligen Haiduckenfreiheit, und nach dem Jahre 1707 sogar auch den bäuerlichen Rekruten. Die tatsächliche Lage war aber — entgegen dieses Versprechens — eindeutiger und sofortig: die Fronbauernsoldaten waren durch die erreichbare bäuerliche Freiheit in die Regimenten gelockt. Alle Freiwilligen wurden tatsächlich Freibauer, wurden von allen gutsherrlichen dann von allen staatlichen Steuern befreit. So ist es Rákóczi gelungen, — trotz des Protests des Adels — die Kraft der antifeudalen Bewegung der Bauern abzubinden und sie in den Dienst des Freiheitskrieges zu stellen. 1711 wurde der Freibauerzustand der abgerüsteten Kurutzen auf dem Drang von Sándor Károlyi auch im Friedensvertrag von Szatmár festgesetzt.

BONHARDT ATTILA

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZASZÁLLÍTÁSA KELET-SZIBÉRIÁBÓL, 1919—1921

A kelet-szibériai hadifoglyok hazahozatalának előkészítése 1919 március—1920 március

Midőn az Oroszország európai területein levő hadifoglyok spontán hazatérése a forradalom győzelme után megkezdődött, a kelet-szibériai fogolytáborokban elhelyezett sorstársaik számára ez a mérhetetlen távolságok, a polgárháborús viszonyok és az egész Oroszországot sújtó gazdasági krízis miatt szinte lehetetlennek látszott. Számukra csak egy kelet felé, tengeri úton történő, tervszerű kiürítés biztosíthatta volna a gyors hazatérést.

Ez elé az akció elé azonban két leküzdhetetlennek látszó akadály tornyosult. Az első a pénzhiány, amely a legyőzött országokat, különösen a volt Monarchia két vezető államát, Ausztriát és Magyarországot sújtotta.[1] A másik akadály pedig a győztes államoknak az a határozata volt, amely szerint a központi hatalmak fogságba esett katonáinak hazaszállítására, csak a békeszerződés ratifikálása után kerülhetett sor. Igaz, az antant nem rendelkezett közvetlenül az Oroszországban fogva tartott hadifoglyok felett, de egy olyan — a győztesek ellenőrzése alatt álló, világtengereket átszelő —, nagyszabású vállalkozás végrehajtásához, mint a „szibériai zsák" kelet felől történő kiürítése, feltétlenül a párizsi Legfőbb Tanács engedélye és támogatása volt szükséges.

Így a legyőzött államok kormányai csak annyit tehettek Kelet-Szibériában raboskodó polgáraikért, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt dr. Montandon vezetése alatt álló, és a Békekonferencia engedélyével 1919 márciusában Vlagyivosztokba induló küldöttségének bizonyos összeget utaltak át az ottani hadifoglyok támogatására.[2]

Ugyancsak jelentős összeget, 300 000 dán koronát bocsátottak hasonló célból

1 A Szibéria egész területén tartózkodó 100 ezernyi magyar hadifogoly tengeri úton történő hazaszállításának költségeit — személyenként 200 dollár szállításdíj mellett — 20 millió dollárra becsülték, amely átszámítva 2 milliárd koronának felelt meg (*Kirchner Sándor:* Hadifoglyaink hazaszállítása. [A továbbiakban — *Kirchner*] Hadtörténelmi Levéltár [a továbbiakban — HL] Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye [a továbbiakban — Tgy.] 2081. 99. o.) Ha csupán a Bajkál tótól keletre elhelyezett magyar hadifoglyokat — akiknek a létszáma a Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban — HM) hadifogoly osztályának 1920. március 13-i jelentése szerint 15 355 fő volt — kívánták volna ezen az úton hazaszállítani, szerény becslések szerint 3—4 millió dollárba került volna (*Kirchner:* 83. o., *Dell' Adami Géza:* Megváltás Szibériából. [A továbbiakban — *Dell' Adami*] Bp., 1925. 25—30. o.).

2 A magyar kormány 1919 márciusában 80 000 svájci frankot bocsátott dr. Montandon rendelkezésére e célból, amelyet később további 10 000 dollárral, 200 ezer svájci frankkal és 600 ezer rubellel egészítettek ki. (*Dell'Adami:* 26—27. o., *Kirchner:* 123—125. o.)

a Dán Vöröskereszt, mint az Oroszországban fogságban levő magyarok érdekeit képviselő állam segélyező szervezete rendelkezésére.[3]

1919 őszén pedig az Amerikai Vöröskereszt számlájára utaltak át 500 000 svájci frankot, hogy mint az Oroszország keleti partvidékét ellenőrzése alatt tartó egyik nagyhatalom jótékonysági intézménye, élelmiszer, ruha, cipő és fűtőanyag beszerzésével támogassa a Tengermelléken csoportosuló hadifoglyokat.[4]

A kelet-szibériai hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatban érdemi lépésre tulajdonképpen csak a magyar kormánynak a Békekonferenciára történt meghívása után kerülhetett sor.

1920. január 5-én a Párizsba induló „békevonaton" mint a hadifogolyügyek szakértője, helyet kapott Kirchner Sándor ezredes, a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának későbbi vezetője.[5]

A békedelegáció még a békefeltételek átvétele előtt, 1920. január 14-én jegyzéket intézett az Antant Legfőbb Tanácsához a még fogságban sínylődő — köztük a kelet-szibériai — hadifoglyok érdekében. Ebben mintegy 12 ezerre becsülték a Kelet-Szibériában a japán és amerikai fennhatóság alatti területeken élő magyar hadifoglyok számát. A jegyzékben egy három tagból álló magyar misszió Vlagyivosztokba küldésének engedélyezését kérték a Legfőbb Tanácstól. A delegáció feladatát a Szibériában levő hadifoglyok hazatelepítésének előkészítésében, továbbá a hazaszállítás megkezdéséig az említett területen levő hadifoglyok segélyezésében jelölték meg. Kérésük elbírálásánál annak figyelembe vételét kérték, hogy „Németország már misszióját kiküldötte, Ausztria missziójának útba indítása pedig rövidesen megkezdődik."

A hazaszállítás mikéntjére vonatkozólag a jegyzék a következő magyar elképzeléseket tartalmazta: „... az Észak-Amerikai Egyesült Államok és a Japán Császárság magas kormányai előlegezzék a magyar kormánynak a hazaszállítás körül felmerülő és lehető(leg) alacsony díjtételek alapján megállapítandó költségeket, hogy a hazaszállítás ezen az alapon megindulhasson. Ezzel kapcsolatban kérjük, hogy a hazaszállítást a pénzügyi kérdés miképpen leendő végleges rendezése ne késleltesse, mert a magyar kormány, bár a költségek visszatérítésére kötelezettséget vállal, de a jelenlegi siralmas anyagi helyzetében csak megfelelő hosszú lejáratú kölcsön biztosítása útján fogja becsületbeli adósságát a hitelező magas államnak megtéríteni."[6]

A békefeltételek átvétele után a küldöttség visszatért Magyarországra. Budapesten a szibériai hadifoglyok hazaszállítása javára történő széles körű gyűjtőakció kiépítése mellett megpróbáltak külföldi kölcsönt felvenni. Ez azonban — tekintettel a békeszerződés ratifikálása előtti bizonytalan viszonyokra, amit még a vesztes háború, a forradalmak és a román megszállás következtében súlyos gazdasági és társadalmi problémák tetéztek — nem sikerült.

Így a Párizsba visszatért magyar delegáció a kelet-szibériai hadifoglyok hazahozatalára vonatkozólag csak a január 14-i kérését ismételhette meg, mely szerint a hazaszállítás esetén hitelezendő összeg visszatérítését csak egy esetleges hosszú lejáratú külföldi kölcsön elnyerése esetén garantálhatja.[7]

3 A Dán Vöröskereszt, illetve a vlagyivosztoki dán konzulátus 1919 nyara és novembere közt 30 ezer készlet fehérneműt, 330 ezer yard flanelt (54 599 dollár), gyógyszert, köpenyt és cipőt osztott szét a szibériai foglyok közt. (*Kirchner:* 125. o.).

4 *Kirchner:* 127. o., *Dell'Adami:* 27. o.

5 *Kirchner:* 100. o., *Dell'Adami:* 36. o.

6 *Kirchner:* 103—104. o.

7 „...mert a magyar kormány bár a költségek visszafizetésére kötelezettséget vállal, de anyagi helyzete ...lehetetlenné teszi az összes szállítási költségek megtérítését ...becsületbeli adósságáról azonban hosszú lejáratú kölcsön biztosítása útján a magas hitelező államoknak meg fogja téríteni". A békedelegáció 1920. február 12-én a hadifoglyok hazaszállításáról benyújtott jegyzékéből (*Kirchner:* 109—110. o.).

Kirchner ezredes többszöri sürgetésére 1920. március 13-án a következő válasz érkezett a szibériai hadifoglyok ügyében benyújtott jegyzékekre a Békekonferencia elnökétől, Millerand francia miniszterelnöktől: „Van szerencsém értesíteni, hogy a követek 1920. március 11-én megtartott értekezlete elhatározta, hogy (a magyar delegáció — B. A.) eléje terjesztett kívánságának eleget tesz, és a magyar hadifoglyok hazaszállításának előkészítésével megbízott missziónak Szibériába való elutazását engedélyezi."[8]

Továbbra is homályban maradt azonban a kérdés Achilles-pontja: vajon vállalja-e az Egyesült Államok vagy Japán a hadifoglyok hitelbe történő hazaszállítását?

Az ebbéli kétségeket azonban hamarosan eloszlatta a Békekonferencia elnökének következő távirata: „... a követek értekezlete március 15-én megtartott ülésén elhatározta, hogy a magyar kormányt a Szibériában levő magyar hadifoglyoknak saját költségén való hazaszállítására felhatalmazza. Önként értetődik, hogy a szibériai vasútakon szállítás tekintetében a feltétlen elsőbbség a szövetségesek emberállományának biztosítandó,[9] amelyek hazaszállítása folyamatban van és eddig még nem volt befejezhető."[10]

A követek értekezletének határozata értelmében tehát elhárult a szibériai hazatérés útjából az elvi akadály. A gyakorlati kivitelezés azonban továbbra is lehetetlennek látszott, hiszen a Békekonferencia kimondta, hogy a hazaszállítás költségeit a magyar kormánynak kell állania, és egy bizonytalan kölcsön fedezete mellett sem az Egyesült Államok, sem Japán, sem valamelyik más győztes állam nem volt hajlandó a hazaszállítást lebonyolítani.

Ennek ellenére elhatározták, hogy a Magyar Vöröskereszt részéről misszió küldenek Vlagyivosztokba az ottani hadifoglyok segélyezésére és — amennyiben lehetséges — hazaszállításának előkészítésére. A misszió vezetésével Dell'Adami Géza százados bízták meg, aki 1917-ig maga is a krasznojarszki hadifogolytábor lakója volt, majd hazatérése után a Magyar Vöröskereszt berni kirendeltségén a magyar hadifoglyok hazaszállításának kérdésével foglalkozott. Mint olyan ember, aki nemcsak a hadifoglyok szibériai helyzetével van tisztában, de a Nemzetközi Vöröskereszt tisztviselőivel is jó kapcsolatai vannak, alkalmasnak látszott a feladat megoldására. Társául Kovács István orvos őrnagyot jelölték ki, akinek fő feladata a hadifoglyok egészségügyi ellenőrzése lett.[11]

Budapesten úgy vélték, hogy a hazaszállításhoz feltétlenül szükséges összeget csak az amerikai kormánytól, jótékonysági egyesületektől és az Amerikában élő magyarok adományaiból lehet előteremteni. Ezért úgy döntöttek, hogy a magyar vöröskeresztes misszió Amerikán át utazzék Vlagyivosztokba, s az Egyesült Államokban a hadifoglyok érdekében próbáljon meg kapcsolatba lépni az ottani kormánnyal és a társadalmi szervek képviselőivel.

8 *Kirchner:* 112. o.

9 A jegyzék itt a Szibériában harcoló és onnan visszavonuló cseh, lengyel, román és délszláv alakulatokra utal.

10 *Kirchner:* 113. o., *Dell'Adami:* 30—34. o.

11 HL Magyar hadifoglyok a két világháborúban (a továbbiakban — Hdf. gy.) Magyar Vöröskeresztes Misszió (a továbbiakban — MVKM). Vlagyivosztok 617/1921., *Dell'Adami:* 30. o. Dell'Adami Géza hazatérése után „Megváltás Szibériából" c. könyvében emlékezett meg küldetéséről. A szerző részletesen leírja a misszió megszervezésének körülményeit, működését. Állításai megegyeznek a misszió megmaradt irattárának adataival, illetve jól kiegészítik azokat. Külön említést érdemel a könyv e korban szokatlanul tárgyilagos előadásmódja. Dell'Adami Géza később is a Vöröskereszt égisze alatt dolgozott, mint ilyen 1939-ben jelentős szerepet vállalt a Magyarországra menekült en gyelek megsegítésében, elhelyezésében. Működésére mindvégig a humánum, a segítőkészség volt a jellemző.

HAZATÉRÉS SZIBÉRIÁBÓL
KELET-SZIBÉRIA
Nikolajevszk
Krasznojarszk
Habarovszk
Blagovescsenszk
Csita
Irkutszk
Verhnye-Udinszk
Mandzsuria
MANDZSURIA
Harbin
Pogranyicsnaja
Nyikolszk-Usszurijszk
Vlagyivosztok
KOREA
országhatár
vasút

A Magyar Vöröskeresztes Misszió amerikai útja 1920 április—1920 május

Dell'Adami százados és Kovács őrnagy 1920 április elején hagyták el Magyarországot a Külügyminisztériumban kiállított igazoló okmányokkal, 70 000 dollárnyi valutával[12] és ajánlólevelekkel felszerelten. Az ajánlók közt volt többek között Pedlow kapitány, az Amerikai Vöröskereszt magyarországi képviselője, Grant-Smith, az Egyesült Államok budapesti követe, valamint gróf Széchenyi László, akinek felesége, Gladis Vanderbilt, az Amerikai Magyar Bizottság díszelnöke volt.

A Magyar Vöröskereszt küldöttei, a hozzájuk csatlakozott osztrák misszióval, 1920. április 14-én szálltak hajóra Cherbourgban és április 22-én érkeztek a New York-i kikötőbe. A megérkezéskor az Amerikai Magyar Segélyegyesület (American Relief Comittee for Hungarian Sufferers) elnöke fogadta a két küldöttséget.[13] Az elnök kijelentette, hogy május 15-ig az egyesület 300 000 dollárt fog előteremteni a szibériai hadifoglyok hazaszállítására.[14]

Másnap, 1920. április 23-án New York-ban az amerikai jótékonysági és emberbarát egyesületek tanácskozást tartottak a szibériai hadifoglyok hazatelepítésének lehetőségeiről. A gyűlésen Frederich Keppel, az Amerikai Vöröskereszt külügyi bizottságának vezetője elnökölt. Felhívására több egyesület csatlakozott a kelet-szibériai segélyakcióhoz. A gyűlésen a következő előjegyzések történtek a hazaszállítás javára:

— Amerikai Vöröskereszt Egylet	250 000 dollár
— Amerikai Magyarok Segélyegyesülete	300 000 dollár (befolyt 153 342)
— Izraelita Segélyegyesület (Joint Distribution Committee for Jewish War Sufferers)	250 000 dollár

— A Keresztény Ifjak Egyesülete (Young Men's Christian Association = Y. M. C. A) alapjegyzés helyett a különböző fogolytáborok segélyezését vállalta.

Ezen kívül további két egyesület ajánlott fel kisebb összegeket hazaszállítás javára.[15]

A segélyakcióban közreműködő egyesületek részvételével, New York-i székhellyel megalakították az Amerikai Hazatelepítő Bizottságot (American Repatration Committee).[16] A Felix Warburg vezette bizottság feladata a gyűjtés során a szibériai magyar, osztrák és galíciai hadifoglyok hazaszállításának javára befolyt összeg kezelése, szállítóhajók bérelése és általában a hazatelepítés központi irányítása lett.

A gyűlést követő napokban a magyar misszió Washingtonba utazott, ahol közvetlen kapcsolatba lépett az Amerikai Vöröskereszt központjával és a kormánnyal. Dell'Adami Géza visszaemlékezése szerint mindkét helyen a legnagyobb szívélyességgel fogadták a magyar küldötteket.

A megbeszélések során felmerült annak lehetősége, hogy amennyiben május 15-ig sikerül 1,5 millió dollárt összegyűjteni, az amerikai kormány — a cseh

12 Dell'Adami szds. és Kirchner ezds. visszaemlékezése szerint ez a 70 000 dollár volt akkoriban az ország utolsó valutatartaléka.

13 *Dell'Adami:* 36—40. o.

14 Az Amerikai Magyar Segélyegyesület röviddel Dell'Adami vezette misszió megérkezése előtt 500 000 dollárt gyűjtött össze a nyomorgó budapesti gyerekek számára.

15 *Dell'Adami:* 45. o.

16 „On its initiative (hogy segítsenek a hadifoglyok hazaszállításában — B. A.) was founded the American Repatriation Committee in New York jointed by great American humanitarian organizations. When the Hungarian Red Cross Mission was benevolently received on the 26th April 1920 by the American Red Cross in Washington this Committee was already organized...". Részlet az Amerikai Vöröskeresztnek és a Jointnak 1921. július 11-én írt köszönőlevélből. HL Hdf. gy. MVKM 1013., 1016/1921.

légiók hazaszállítása után — 5 szállítóhajót bocsát a Hazatelepítő Bizottság rendelkezésére.[17]

Úgy látszott, hogy a hadifoglyok hazaszállításának ügye a vártnál simábban rendeződik. 1920. április 29-én Dell'Adami százados a következő bizakodó hangú táviratot küldte a Honvédelmi Minisztérium hadifogolyügyi osztályának: „Az Amerikába való megérkezés után kapcsolatba léptünk az Amerikai Vöröskereszttel és az amerikai magyarokkal. A gyűjtés megindult és a legjobb úton halad. Május 15-ig valamennyi kelet-szibériai hadifogoly számára szükséges összeget előteremtik."[18]

1920. május 2-i táviratában már a szükséges 1,5 millió dollár összegyűjtése esetén kilátásba helyezett 5 csapatszállító hajó nevét is közölte otthoni feletteseivel.[19]

Amerikai tartózkodásuk alatt Dell'Adami százados és Kovács őrnagy naponta több, gyűjtéssel egybekötött előadást tartott, valamint számos felhívást tettek közzé — elsősorban az amerikai magyar lapokban — a hadifoglyok érdekében.

1920. május 24-én a magyar vöröskeresztes misszió tagjai abban a biztos tudatban hagyták el Amerika partjait, hogy a Kelet-Szibériában levő 13—15 000 magyar hazaszállítása július hó folyamán megkezdődik, és a tél beállta előtt befejeződik.

A kelet-szibériai hadifoglyok helyzete 1920 március—1920 június

Európában jóformán még a tárgyalások sem kezdődtek el a szibériai hadifoglyok hazaszállításának lehetőségeiről, a tengermelléki hadifogolytáborokban elterjedt a hír: 1920 márciusában végre megkezdődik a szibériai hadifoglyok hazaszállítása.[20]

Ezt látszott igazolni az, hogy a Tengermelléken levő hadifoglyokat 1920 áprilisában Vlagyivosztok környékére 3 hadifogolytáborba vonták össze. Ezek közül egy a Vlagyivosztok elővárosának számító Pervaja Rjecskán, kettő pedig a Vlagyivosztoktól 100 km-re északra, az usszuri és a mandzsúriai vasútvonal találkozásában fekvő Nyikolszk—Usszurijszkban volt.

A Pervaja Rjecska-i és az egyik nyikolszki tábor a japánok felügyelete alatt állt. Az itt élő mintegy 1600 magyar[21] helyzete kedvezőnek volt mondható. A tábor magyar lakóinak megítélése szerint a japán parancsnokság bánásmódja a hadifoglyokkal a tábor átvétele — 1918 novembere óta — „rendkívül barátságos és szívélyes volt".

„A mozgási szabadság alig hagy kívánni valót. Minden egyes fogolynak van igazolványa, amellyel reggel 7-től este 5-ig úgy a városban, mint a környékén bárhol tartózkodhat, szabadon járhat... Mióta japán fennhatóság alatt állunk,

17 Kirchner ezds. beszéde a hadifoglyok hozzátartozóinak 1920. október 6-i gyűlésén (HL Hdf. gy. Magyar Hadifogoly Mentő Mozgalom (a továbbiakban — MHMM) A—576/1920.). HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 3. és 4. távirati jelentése 1920. V. 2. — VI. 3. Kirchner Sándor visszaemlékezésében — valószínűleg tévesen — 3 millió dollárban jelöli meg az 5 csapatszállító hajó béreléséhez szükséges összeget.

18 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 2. távirat 1920. IV. 29.

19 Uo. MVKM a HM-nek küldött 3. távirat 1920. V. 2.

20 A krasznaja rjecskai hadifogolytáborban alakult Hadifogoly Magyarok Szövetségének választmányi jegyzőkönyvében a következő bejegyzés található az 1919. december 2-án kiadott táborparancsból: „...a tábor parancs alapja egy itt járt japán százados értesítése, aki szerint a vlagyivosztoki hadifogoly ügyeket intéző antant bizottságtól származik az az értesítés, hogy márciusban megkezdődik a szibériai hadifoglyok hazaszállítása". HL Hdf. gy. Hadifogoly Magyarok Szövetsége (a továbbiakban — HMSz) Választmányi jkv. I. 37. o.

21 A Pervaja Rjecska-i hadifogolytábor „Magyar Segítő és Hazaszállítást Előkészítő Bizottságának" jelentése szerint Pervaja Rjecskán 760 osztrák és 380 török mellett 1597 magyar hadifogoly élt. Közülük 976 tiszt és 621 fő legénység (*Kirchner:* 260. o.) 1920 augusztusában más nemzetek hajóin, illetve saját pénzen való elutazás után 1245 magyar volt a táborban. HL Hdf. gy. MVKM 451/1920.

belügyeinkbe idegen hatóság be nem avatkozik, ez teljesen a mi dolgunk"[22] — jellemezte a pervaja rjecskaiak helyzetét a tábor Segítő és Hazaszállítást Előkészítő Bizottságának jelentése.[23]

A táborlakók élelmezéséről, ruházattal való ellátásáról az antant hatalmak támogatása mellett Japán gondoskodott. A foglyok élelmezésére naponta 54 szent[24] fordítottak. Az évszaknak megfelelően nyári és téli ruházattal látták el őket. A tisztek 48, a századosok és törzstisztek 73 yen fizetést kaptak havonta (a napi élelmezési pénzt ebből természetesen levonták)[25]. A tábor lakóit a Y.M.C.A. is segélyezte.

Hasonló volt a helyzete a japán kezelés alatt álló nyikolszki táborban élő 15 magyarnak.[26]

Sokkal rosszabb helyzetben voltak a nyikolszki orosz tábor lakói, köztük 2570 magyar[27], akiknek ellátásáról a Tengermelléki Ideiglenes Kormány hatóságainak kellett volna gondoskodni, de sem az élelmezés, sem a ruházati ellátás nem volt megfelelő. A Magyar Vöröskereszt missziójának megérkezéséig a japán fennhatóság alatt álló táborok lakóinak adományai tették lehetővé, hogy némiképpen enyhítsenek súlyos helyzetükön.[28]

A hazatérés lehetőségének közelsége a hadifogolytáborok magyar lakóit arra ösztönözte, hogy bizottságot hozzanak létre a hazaszállítás előkészítésére.

Nyikolszkban a tábor magyarságának kebelén belül megalakult a Hazaszállítást Előkészítő Bizottság. A bizottság legfontosabb feladata a majdan bekövetkező elszállítás alapelveinek megállapítása volt „az igazságnak, a méltányosságnak és a magyarság közérdekének megfelelően".[29]

A Pervaja Rjecska-i táborban hasonló céllal alakult a magyar táborparancsnokság alárendeltségébe tartozó Magyar Segítő és Hazaszállítást Előkészítő Bizottság, amelynek működését a Hadifogoly Magyarok Szövetségének[30] Hazaszállítási Bizottsága hatékonyan támogatta.

22 A tábor — általában nemzetiségek szerint — alakulatokra (szakasz, század, zászlóalj) tagozódott. A tábornak hadifogoly részről külön parancsnoksága volt, ahol a különböző nemzetiségek érdekeit rangban legidősebb tisztjeik képviselték. A táborparancsnokságot a táborlakók közül a rangidős viselte. Ez a parancsnokság szabályozta a tábor belső életét és rajta keresztül jutottak el a japán parancsnokság utasításai a foglyokhoz.

23 *Kirchner:* 261. o.

24 1 szen értéke — 2,4 aranyfillér — 1 szenért egy japán kávéházban egy csésze kávét lehetett kapni fehér kenyérrel 1920 nyarán. (*Dell'Adami:* 73. o.) Jól mutatja a japán fennhatóság alatt állók viszonylag jó ellátását, hogy a későbbiekben (1920 őszén) a Magyar Vöröskeresztes Misszió csupán napi 24—26—28 szent tudott egy hadifogoly napi élelmezésére fordítani. HL Hdf. gy. MVKM 492., 566/1920.

25 *Kirchner:* 261. o., *Dell'Adami:* 75. o.

26 *Kirchner:* 261. o. 1920 augusztusára 121 magyar — 9 tiszt és 112 katona — maradt a nyikolszki táborban. HL Hdf. gy. MVKM 451/1920. és 518/1920.

27 1417 tiszt és 1153 legénységi állományú katona (*Kirchner:* 261. o., HL Hdf. gy. HMSz III. sz. választmányi jkv. 29. o.

28 HL Hdf. gy. HMSz jegyzőkönyvei és segítő bizottságának iratai. Egy 1920. július 1-én kelt jelentés szerint a nyikolszki orosz táborban az élelmezési átalány személyenként 200 szibériai rubel volt, amely az időközben életbe lépett valutarendezések szerint 1 rubelnek felelt meg. Ebből az összegből történt kézi bevásárlás útján az élelmiszerek beszerzése.

Ezen kívül természetben járt a hadifoglyoknak naponta 2 font kenyér, 24 zolotnyik kása, 6 zolotnyik cukor, 3 zolotnyik dohány és ½ zolotnyik teafű. Az ellátásnak ez a módja azonban csak papíron valósult meg.

A nyikolszki foglyok kénytelenek voltak az érdekeiket képviselő dán konzulátushoz, illetve az időközben beérkezett magyar misszióhoz fordulni, hogy járjanak közbe az orosz hatóságoknál az élelmezési általány emelése érdekében, mivel az a magas piaci árak miatt nem elegendő. Továbbá kérték, hogy a természetbeni járandóságokat az előírt mennyiségben adják ki, vagy a piaci áraknak megfelelő összegben váltsák meg. Ugyanígy járjanak el a 100 főnek naponta kijáró 3 pud szénnel és 6 kis hasáb fával. HL Hdf. gy. MVKM. 275/1920. Jellemző volt az orosz táborban eredetileg megállapított élelmezési adagok mennyiségére és milyenségére, hogy a dán konzulátus nyomására az élelmezési átalányt napi 1 rubelről hamarosan 4, majd augusztus 1-től napi 17,5 rubelre emelték. A napi 1 fontra leszállított kenyéradagot is — ugyancsak dán nyomásra — csupán szeptember 12-től adták ki rendszeresen.

A másik dolog, ami igen érzékenyen érintette a hadifoglyokat, hogy 1920 nyarától az orosz hatóságok az amúgy is alacsony élelmiszerváltságot utólag fizették ki és azt is csak részletekben. Így tulajdonképpen a tábor lakói, illetve a Magyar Vöröskeresztes Misszió hitelezték a hadifoglyok ellátását a Tengermelléki Ideiglenes Kormánynak (uo. MVKM 566/1920.).

A hadifoglyok rossz ellátásának fő oka a polgárháború miatt egész Oroszországot sújtó éhínség és a Vlagyivosztokot megszállva tartó intervenciós csapatok védelme alatt működő fehér kormány tehetetlensége volt.

29 HL Hdf. gy. MVKM 158/1920.

30 A Hadifogoly Magyarok Szövetsége a Krasznaja Rjecska-i fogolytáborban alakult a hadifogoly magyarok érdekvédelmi szerveként. A Szövetség fő célja „a magyar nemzeti összetartozandóság érzetének fokozása" egyesületi és segélyezési tevékenység által, valamint a hazajutás minden lehető módon történő szorgalmazása volt. A Szövetség tevékenységét a Krasznaja Rjecska-i tábor megszüntetése után 1920 áprilisától Pervaja Rjecskán folytatta.

A nyikolszki japán táborban — tekintettel az ottani magyarok kis számára — nem alakult e célból külön bizottság, hanem a hazatéréssel kapcsolatos előkészületeket a tábor magyar csoportjának vezetője, Fekete Sándor hadnagy intézte.

Ez volt tehát a helyzet a tengermelléki hadifogolytáborokban, amikor 1920 májusában a táborok lakói Dell'Adami Amerikában feladott sürgönyéből arról értesülhettek, hogy a Magyar Vöröskereszt missziója június közepén érkezik Vlagyivosztokba. A távirat avval kecsegtette őket, hogy a rég várt hazaszállítás 1920 júniusában vagy augusztusában amerikai hajókon megkezdődik.[31]

A sürgöny érthető izgalmat váltott ki a magyar hadifoglyok körében. A dán konzulátus támogatásával a majdan megérkező misszió munkáját előkészítendő Saáry Jenő főhadnagy vezetésével létrehozták a Hazaszállító Irodát[32].

Az Iroda a Vöröskeresztes Misszió utasításai értelmében 1920. június 6-án a következő felhívással fordult a szibériai magyar hadifoglyokhoz: „Amerikából jött sürgönyi értesítés szerint az összes hadifoglyok tengeren való hazaszállítása a nyár folyamán biztosítva van. E célra öt nagy amerikai transzport hajó áll a június hóban Kelet-Szibériába érkező osztrák és magyar vöröskeresztes bizottság rendelkezésére.

Vlagyivosztokban egy hazaszállítást előkészítő iroda létesült, mely minden elérhető utazni vágyó hadifoglyot regisztrál.

Mozogjon hát mindenki, aki csak szerét ejtheti, kelet felé. A nyikolszki-usszurijszki hadifogolytábor a szállítmányok behajózásáig mindenkit felvesz. Kérjük ezen értesítés széltében-hosszában való terjesztését."[33]

A Hazaszállító Iroda azonnal kapcsolatba lépett a táborok hazaszállítást előkészítő bizottságaival, hogy a hazatérni kívánók számát és a hazautazás sorrendjét még a Dell'Adami vezette misszió Vlagyivosztokba érkezése előtt megállapítsák.

A hazatérés sorrendjét valamennyi hadifogoly jóváhagyásával a következőképpen határozták meg. A hazatérni szándékozókat két nagy csoportba osztották. Az első csoportba tartoztak azok, akik a hazautazás sorrendjének megállapításánál valamely „különös méltánylást érdemlő ok" alapján a többiek rovására „előnyözésben" részesültek. A második csoportot azok a hazatérők alkották, akiknél ilyen okok nem merültek fel.

Az első csoportba tartoztak azok a súlyos betegek és rokkantak, akiknek állapota — több orvos igazolása szerint — nem tűrte a hazaszállítás további halogatását, az 50. életévüket betöltött hadifoglyok és azok, akiket családi helyzetük — pl. otthon támasz nélkül maradt árva gyerekeik — jogosítottak fel e soron kívüli hazatérésre. A többiek hazaszállításának sorrendjét a fogságban eltöltött idő határozza meg.[34] Kivételt csupán a közvetlen vérrokonok esetében tettek, amikor is a sorban hátrább levő rokont a kedvező sorszámmal bíró után sorolták be.

A hazatérni kívánó hadifoglyoknak jelentkezési lapot kellett kitölteniük, amelynek adatai a hazaszállításkor történő besorolást is lehetővé tették.[35] A jelentkezési lap egyben nyilvántartó lapul is szolgált, amelynek egy példánya a vlagyivosztoki Hazaszállító Irodánál, másik példánya pedig annak a tábor-

31 Danish Consulate — Please inform all Hungarian prisoners Siberia Hungarian mission arrives middle June, repatriation by Americans July, August assurd. HL Hdf. gy. MVKM különböző helyekről érkezett táviratok 1 .sz.
32 H L Hdf. gy. MVKM 12/1920.
33 HL Hdf. gy. MVKM 1/1920.
34 HL Hdf. gy. MVKM 158/1920.
35 A jelentkezési lap, illetve nyilvántartó személyi lap adatai: név, rendfokozat, csapattest, foglalkozás, fogságba esés ideje, születési év, születési hely, illetőségi hely, állandó tartózkodási hely, nemzetiség, vallás, családi állapot, gyermekek száma, utolsó hadifogolytábor. HL Hdf. gy. MVKM 153/1920.

nak a hazaszállítást előkészítő bizottságánál volt elhelyezve, amelybe az illető tartozott.

Az elképzelések szerint bizonyos idővel — 3-4 héttel — a hajók indulása előtt a nyilvántartóban levő személyi lapok alapján történt volna a szállítmánylisták összeállítása, amely már végleges lett volna. Tehát ha ez alatt az idő alatt olyan hadifogoly jelentkezne a táborban, aki akár elfogatásának időpontja, akár más okok miatt megelőzné a listán szereplőket, akkor is csak a következő szállítmánnyal mehetne el. A kész listákat a táborokban és a Hazaszállító Irodában kívánták kifüggeszteni, hogy az esetleges elírásból adódó tévedéseket az érintettek bejelentése alapján időben korrigálhassák.[36]

„A Hazaszállító Iroda felhívására — mint az Fekete Sándor hadnagynak a nyikolszki japán tábor magyar csoportja vezetőjének jelentéséből kiderül — kb. 3000 magyar hadifogoly sereglett Nyikolszkba Szibéria területéről, akik a legnagyobb nélkülözések közt élnek."[37]

1920 júniusában, tehát a Magyar Vöröskereszt missziójának Amerikából érkezett utasítására, a Vlagyivosztokban felállított Hazaszállító Iroda lényegében kidolgozta a hazaszállítás alapelveit, megkezdte a kelet-szibériai magyar hadifoglyoknak a tengerparton való koncentrálását, valamint a hazatérni szándékozók regisztrálását.

A Magyar Vöröskereszt Missziójának megérkezése Vlagyivosztokba, szervezetének és az ottani hatóságokkal való kapcsolatának kiépítése 1920 június—1920 július

A Dell'Adami Géza százados vezette misszió Japánon keresztül — ahol a magyar hadifoglyok hazaszállításához sikerült elnyerni a japán kormány támogatását — 1920. június 18-án érkezett meg Vlagyivosztokba.

Pár nap múlva, 1920. június 22-én így tájékoztatta az Amerikai Magyarok Segélyegyesületét a vlagyivosztoki helyzetről: „8000 hadifogoly, köztük 5000 magyar azonnal behajózható. Összegyűjtésük Irkutszktól keletre előkészíttetett. Az állandóan érkező hadifoglyok legnagyobb nyomora szükségessé teszi az első két hajó azonnali küldését — a késlekedés következményei katasztrofálisak lehetnek. A két hajó elindításáért kérem közbenjárni"[38]. Ugyanebben az értelemben tájékoztatta a magyar Honvédelmi Minisztériumot.

A Honvédelmi Minisztériumhoz küldött táviratban kérték további valuta kiutalását, amely főleg a hajók indulására várakozó, Belső-Szibériából érkezett emberek élelmezéséhez és segélyezéséhez volt szükséges, hisz az Ideiglenes Tengermelléki Kormány hatóságai nem, vagy csak hosszas késlekedés után látták el őket.[39] Kellemetlenül érintette a missziót, hogy az a 42 000 dollár, amit a Magyarországról magukkal hozott 70 000-ből Londonból utaltak át Yokohamába, nem érkezett meg.[40] Így a magyar kormány által a hadifoglyok segélyezésére szánt összegnek a fele sem állt volna rendelkezésre az akció megkezdésekor, ha az Amerikai Vöröskereszt felszámoló szibériai kirendeltsége a neki annak idején átutalt félmillió svájci frankból megmaradt 46 000 dollárnyi összeget nem

36 HL Hdf. gy. MVKM 6., 7., 158/1920.
37 HL Hdf. gy. HMSz III. sz. választmányi jkv. 26. o. 1920. VI. 5.
38 HL. Hdf. gy. MVKM 24/1920.
39 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 6. sz. távirat 1920. VI. 19.
40 Az átutalt 42 000 dollárból a misszió csak hosszas sürgetés után jutott hozzá 34 000-hez. A többi követelés maradt a misszió felszámolásakor is. *Dell'Adami:* 116. o.

adja át a missziónak.[41] A misszió rendelkezésére álló, viszonylag csekély összeg (kb. 90 000 dollár), és az ellátandó hazatérők számának várható gyors növekedése tette szükségessé, hogy mind az Amerikai Hazatelepítő Bizottság, mind a magyar Honvédelmi Minisztérium az amerikai kormánynál történő közbenjárását kérjék az első szállító hajók sürgős küldése érdekében.

A misszió megérkezésekor a kelet-szibériai politikai viszonyok nagyon bonyolultak voltak.

A Tengermelléken, Vlagyivosztok központtal a megszálló japán csapatok árnyékában a „máról-holnapra tengődő orosz ideiglenes kormány" volt hatalmon. A misszió vezetőjének véleménye szerint a vlagyivosztoki hatóságok és pártok ugyan jó szemmel nézték a hadifoglyok hazaszállítását, de üres barakkokon kívül egyebet nyújtani nem tudtak.[42]

A Szibériából a tengerpartra vezető két vasútvonal közül a Mandzsúrián át haladó Kelet-Kínai Vasút kínai fennhatóság alatt volt, míg az Amur északi partján futó vonal a Habarovszkig terjedő önálló Blagovescsenszki Szovjetköztársaság területén haladt keresztül. E két fő vonalat a tenger mentén észak—dél irányban összekötő Usszuri Vasút viszont japán ellenőrzés alatt állott.

Bonyolította a helyzetet, hogy Csitát, a Szibériából kelet felé kivezető két vasútvonal kiindulópontját, Szemjonov kozák atamán fehér csapatai tartották megszállva, amelyek harcban álltak a Bajkál-tótól keletre fekvő Verhnye—Udinszkban székelő önálló szovjetkormánnyal.

A Bajkáltól nyugatra levő területek az ottani nagy hadifogolytáborokkal (Irkutszk, Krasznojarszk, Acsinszk, Omszk) a moszkvai kormány fennhatósága alá tartoztak.

A Vlagyivosztokba megérkező magyar bizottság első lépései közé tartozott, hogy felvette a kapcsolatot a fent említett kormányokkal és parancsnokságokkal. Felvázolva a misszió pusztán humanitárius, minden politikától mentes céljait, kérte az egyes kormányokat, hogy ne gördítsenek akadályokat a területükön átutazó, s a tengerpart felé tartó magyar hadifoglyok útjába.[43]

A Dell'Adami Géza vezette magyar misszió azonban nem csak a helyi hatóságok, kormányok képviselőivel lépett kapcsolatba, hanem más nemzetek hazatérést irányító delegációval is. Így ír erről könyvében: „Lively őrnagynak, az Amerikai Vöröskereszt képviselőjének elnöklete alatt minden csütörtök délután gyűlést tartottunk, hogy a kiürítés mozzanatairól kölcsönösen tájékoztassuk egymást és összhangba hozzuk működésünket."

Ezeken az üléseken eleinte csupán a Magyar, az Osztrák és a Német Vöröskereszt, valamint a dán konzulátus megbízottai vettek részt. Azonban a hadifoglyok kelet felé áramlásának fokozódásával nőtt a tanácskozások résztvevőinek a száma is. 1920 augusztusának végén már a csehszlovák, a lengyel és a román katonai bizottság, valamint a francia konzulátus — ez utóbbi, mint a délszláv érdekek védelmezője — is képviseltette magát ezeken a tanácskozásokon. A helyi hatóságok részéről Ivado úr, Macudaira gróf japán kormányzó képviselője és az orosz ideiglenes kormány megbízottai vettek részt az üléseken.[44]

Miután a misszió tagjai megismerkedtek a tengermelléki hadifogolytáborok helyzetével, a magyar misszió vezetője azzal a kéréssel fordult a Tengermelléki

41 Dell'Adami Géza elszámolása a hadifoglyok ügyeit intéző miniszteri bizottságnak. (Országos Levéltár [a továbbiakban — OL] K. 73. 3. tárgyi dosszié a miniszteri bizottság 1921. december 7-i ülésének jegyzőkönyve).
Könyvében Dell'Adami úgy emlékszik, hogy bizottsága az Amerikai Vöröskereszttől 62 000 dollárt kapott. *Dell'Adami:* 116. o.

42 *Adami:* 90—96. o.

43 HL Hdf. gy. MVKM a misszió Belső-Szibériába küldött meghatalmazottainak megbízó levele.

44 Dell'Adami Géza könyvében megemlíti, hogy 1921-ben, amikor a MVKM befejezte vlagyivosztoki tevékenységét, többek között az e gyűléseken felvett jkv.-ket tartalmazó két vaskos kötetet is hazahoztak. A jegyzőkönyvek további sorsa eddig sajnos ismeretlen. *Dell'Adami:* 107—113. o.

Ideiglenes Kormány vezérkari főnökségéhez, hogy engedélyezze a nyikolszki hadifogolytábornak a tengerpartra érkező magyarok számára gyűjtőtáborrá való átalakítását. Kérését avval indokolta, hogy az orosz hatóságok támogatása nélkül „e szerencsétlen emberek minden segítség nélkül maradnak". Egyben megígérte, hogy addig nem érkeznek nagyobb szállítmányok a nyikolszki táborba, ameddig a jelenleg ott-tartózkodó hadifoglyokat haza nem szállították.[45]

Ebben az értelemben utasította a misszió a nyikolszki tábor magyar parancsnokát, akinek kötelességévé tették, fogadja és helyezze el a Nyikolszkba érkező magyarokat. Egyben felhívták a figyelmét, hogy „... a Magyar Vöröskereszt Missziója nem mulasztotta el az ottani (t. i. a nyikolszki — B. A.) hatóságokat felkérni, hogy munkájában támogassák. Ha tehát elhelyezési, ellátási és egyéb erre vonatkozó kérdésekben akadályok merülnek fel, melyek a vöröskeresztes misszió közbenjárását szükségessé teszik", forduljon a vlagyivosztoki irodához. A nyikolszki parancsnok feladata lett továbbá, hogy a beérkező hadifoglyokat tájékoztassa a misszió feladatáról, érdeklődjön tőlük a belső-szibériai állapotokról, a még ott levő magyarok számáról, elhelyezéséről, helyzetéről. Ugyanis a nyert információk birtokában kívántak megbízottakat küldeni Szibéria belsejébe, hogy az ottani hadifoglyokat a közeli hazaszállításról értesítsék, összegyűjtsék és csoportosítva keletre irányítsák.[46]

A hadifoglyoktól nyert információk és egyéb adatok alapján Dell'Adami százados úgy döntött, hogy három irányba küld ki bizottságokat a hadifogoly magyarok összegyűjtésére. E bizottságok tagjai olyan, a szibériai körülményeket ismerő, oroszul jól beszélő tisztek lettek, akik önként vállalták ezt a nem minden kockázattól mentes feladatot.

A bizottságok a szükséges engedélyek megszerzése után[47] 1920 júliusának elején hagyták el Vlagyivosztokot.

Az első bizottság — amelynek tagjai Károly Gusztáv és Nagy János zászlósok voltak — feladata az volt, hogy az Usszuri Vasút mentén észak felé haladva Habarovszk és Nyikolajevszk környékén levő magyarokat összegyűjtse. A két tiszt feladata végrehajtásához 1000 yent kapott a vlagyivosztoki misszió-tól. Kitűzött céljukat azonban csak részben tudták teljesíteni, ugyanis az Amur lerombolt habarovszki hídján nem tudtak átkelni a Blagovescsenszki Köztársaság területére. Két hónapi távollétük alatt 159 hadifoglyot irányítottak Nyikolszkba.[48]

A második bizottság, Krisztinkovics Pál zászlós és felesége, a Blagovescsenszk környéki kb. 500 magyar Nyikolszkba irányítását kapta feladatul, amelyhez 3000 yent utaltak ki számunkra a misszió pénztárából. Krisztinkovicsék a mandzsúriai Harbin irányából, dél felől próbálták megközelíteni a Blagovescsenszki Köztársaság fővárosát. Küldetésük azonban épp olyan sikertelen maradt, mint Károlyi zászlóséké, akik Habarovszkon át kelet felől akartak behatolni a szovjet területre. Krisztinkovics zászlóst és feleségét 24 órai blagovescsenszki tartózkodás után halálbüntetés terhe mellett kiutasították az Amurtól északra fekvő részekről, így kénytelenek voltak kínai területről, az Amur déli partján fekvő Szahaljánból irányítani a tengerfelé a hadifoglyokat — kevés sikerrel.[49]

A legfontosabb megbízatás a harmadik, Fein Jenő hadnagy vezetése alatt álló delegációra várt. Fein hadnagy és a mellé beosztott Sárik Rezső törzsőrmester

45 HL Hdf. gy. MVKM 106/1920.
46 Uo. MVKM 31/1920.
47 A MVKM iratai közt a szibériai kínai hadsereg vezérkari főnöke, a Tengermelléki Ideiglenes Kormány külügyi hivatala, szárazföldi és tengerészeti erőinek vezérkari főnöke, az Orosz SzSzK távol-keleti megbízottja és a japán hatóságok által kiállított, illetve láttamozott engedélyek maradtak fenn.
48 HL Hdf. gy. MVKM a Belső-Szibériába küldött meghatalmazottak megbízólevelei. *Dell'Adami:* 100—102. o.
49 Blagovescsenszket végül is 1920 őszén a Távol-Keleti Köztársaság kikiáltása után hagyták el a magyarok. *Dell'Adami:* 103—104., HL Hdf. gy. MVKM 312/1920.

feladata volt, hogy a Kelet-Kínai Vasút irányából Csitán és Verhnye—Udinszkon át előrenyomulva, a különböző beállítottságú kormányokkal együttműködve biztosítsa a magyar hadifoglyok kelet felé történő evakuációját. A felmerülő költségek fedezésére a vlagyivosztoki pénztárból 10 000 yent vittek magukkal.[50] Kísérleteik, hogy az ún. „Bajkál záron" áttörjenek, azaz, hogy Csitán túl nyugatra jussanak, miként az előttük hasonló célból elindult expedíciók közül négyé, csődöt mondott.[51] Egyedül a Nemzetközi Vöröskereszt dr. Montandon által vezetett bizottságának engedélyezte a verhnye—udininszki kormány, hogy területén nyugat felé áthaladjon.

Az ígért amerikai szállítóhajók elmaradása és az „augusztusi válság" 1920. augusztus—1920. szeptember

Miközben a Magyar Vöröskereszt Missziójának megbízottai Szibéria belsejébe utaztak, hogy minél több magyart irányítsanak keletre, a tokiói svájci követség értesülése szerint 1920 júliusára a Csendes-óceán partján behajózásukat váró magyarok száma már megközelítette a hatezret.[52]

A magyarok hazaszállítására küldendő hajók a missziónak tett ígéretek és a sürgetések ellenére azonban egyre késtek.

1920 júliusában Lively őrnagynak, az Amerikai Vöröskereszt szibériai megbízottjának vezetésével megalakult az Amerikai Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki kirendeltsége. A Bizottságban levő nagyobb emberbaráti társaságokat az Amerikai Magyarok Segélyegyesülete részéről Smoliga Béla tiszteletes, a Joint részéről Mr. Rosenbluth, az Y. M. C.A. részéről Mr. MacNaughton képviselte Vlagyivosztokban.[53] A Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki kirendeltségének fő feladata abban állott, hogy a helyszínről tudósítsa a fejleményekről a New York-i központot, amely fenntartotta magának a jogot, hogy a hajók bérléséről maga tárgyaljon.

Július folyamán többször keltettek „repeső ujjongást" a hadifoglyok közt az amerikai magyaroknak a szállítóhajók közeljövőbeli érkezéséről szóló értesítései. Ezek a hírek azonban semmilyen hivatalos jelleggel nem bírtak.

Annál kijózanítóbban hatottak a hivatalos sürgönyök, amelyek a szállítóhajók küldése körüli nehézségekről szóltak. Mint ezekből kiderült, a cseh légió hazautazása elhúzódott, és a tervezett június helyett csak szeptemberre volt várható annak befejezése, így az a lehetőség, hogy a légió hazaszállítása után felszabaduló hajókat az amerikai kormány a nyár folyamán a magyarok rendelkezésére bocsássa, megszűnt. De nem gyűlt össze az amerikai kormány által a szállítóhajók bérbeadásáért kért 1,5 millió dollár sem, annak ellenére, hogy az Ameri-

50 *Dell'Adami:* 104—105. o.; HL Hdf. gy. MVKM 44/1920. uo. a Belső-Szibériába küldött meghatalmazottak megbízólevelei.

51 1920 márciusában indult Vlagyivosztokból nyugatra az Amerikai és a Kanadai Vöröskereszt expedíciója. Csak Csitáig jutottak, mivel Szemjonov harcban állt udinszki Szovjettel és Csitától nyugatra felszedette a síneket. Hasonló sorsra jutott a német dr. Rössler segélyvonata, amely májusban próbált szerencsét. Ugyancsak elakadt Csitában a Hurblutt vezette Y.M.C.A. vonat, és a Csehszlovák Vöröskereszt szerelvénye.

52 HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskereszttől jött 1. sz. távirat.

53 *Dell'Adami:* 117. o.

kai Vöröskereszt, látva a nehézségeket, duplájára — 250 ezerről 500 ezer dollárra — emelte a szibériai hadifoglyok hazaszállítására tett előjegyzését.[54]

Dell'Adami százados így emlékezett vissza könyvében ezekre a július végi napokra: „A táborban a hajók késése miatt nőttön-nőtt az izgalom. A magyarok kétségbeesetten látták, hogy a légionisták, a más nemzetiségű hadifoglyok egymás után szállnak hajóra, míg számukra az elutazás időpontját sem tudják megjelölni."[55]

Az élelmezendők száma a Belső-Szibériából érkezőkkel egyre nőtt, a misszió készletei pedig ennek arányában egyre apadtak. Ilyen körülmények közt kapta meg a vlagyivosztoki magyar bizottság az amerikai kormány sürgönyét, mely szerint a fent nevezett kormány a hadifoglyok hazaszállítása céljára nem bocsáthat rendelkezésre hajókat.[56]

Ugyancsak július végén jutott a Magyar Vöröskereszt Missziójának tudomására, hogy a Népszövetség által az általános hadifogolycsere irányításával megbízott Fritjof Nansennek[57] sem áll rendelkezésére a kelet-szibériai hadifoglyok hazatelepítéséhez más összeg, mint az Amerikai Hazatelepítő Bizottság 1 millió dollárja.[58] Súlyosbította a helyzetet, hogy a hajótér világpiaci ára túl magas volt. Lively őrnagy javaslataira, amelyeket hajóbérlések tárgyában terjesztett elő a vlagyivosztoki bizottság nevében a New York-i központnak, ismételten az a válasz érkezett: „az árak túl magasak".[59]

A behajózásra várakozó hadifoglyok ellátására a misszió rendelkezésére álló összeg rohamosan fogyott. S bár az első hajók érkezésének időpontja még mindig teljesen bizonytalan volt, az már csaknem teljesen bizonyosnak látszott, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottsághoz befolyt 1 millió dollár nem lesz elegendő valamennyi magyar hadifogoly hazaszállítására.

54 Az amerikai gyűjtés eredménye:
Az Amerikai Hazatelepítő Bizottsághoz befolyt összeg:

Amerikai Vöröskereszt:	500 000,— dollár
Joint Distribution Committee:	250 000,— dollár
Amerikai Magyarok Segélyegyesülete:	153 342,— dollár
Amerikai Osztrákok Segélyegyesülete:	14 275,— dollár
Amerikai Katolikusok Egyesülete:	10 000,— dollár
American Teachers:	5 000,— dollár
Lutheránus Egyesület:	21,50 dollár
Mrs. Wörishoffer:	5 000,— dollár
Egyes adományok:	1 146,38 dollár
Eladott hajójegyek:	11 734,05 dollár
Kamatok:	11 466,39 dollár
Összesen:	961 985,86 dollár

Dell'Adami: 206. o.

55 A Német Vöröskereszt vállalta, hogy Kelet-Szibériában levő hadifoglyait saját költségén szállítja haza. Az osztrákok is béreltek egy hajót saját embereik részére. Hajójuk, a NANKAI MARU végül is szeptember 7-én futott ki, de először a NYIZSNIJ NOVGOROD nevű hajót kívánták bérbe venni, amelynek az indulása július 20—30-ra volt kitűzve. HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskereszttől kapott 1. sz. távirat. *Dell'Adami:* 178. o. A különböző cseh, lengyel, délszláv és román légiók hazaszállításában szövetségeseik, az antant államok segítettek.

56 Az ígért amerikai szállítmányok elmaradását Kirchner ezds. a hadifoglyok hozzátartozói előtt 1920. október 6-án mondott beszédében így magyarázta: „1920. május 25-ig kellett volna 1,5 millió dollárnak a társadalmi adakozásból összejönnie, amely összeget az amerikai Hadügyminisztérium számára deponálni kellett volna, s ha ez megtörtént, csak akkor számíthattunk volna arra, hogy a megnevezett 5 szállító hajót rendelkezésünkre bocsátják. A 1,5 millió dollár azonban május 15-ig nem jött össze, mert a mai napig is csak kb. 1 millió dollár van, így tehát mivel azok a feltételek nem voltak meg, amelyekhez fűzve volt a hajók rendelkezésre bocsátása, be nem tartattak, természetes, hogy az amerikai Hadügyminisztérium a hajókkal másként volt kénytelen rendelkezni". (HL Hdf. gy. MHMM A—576/1920; *Dell'Adami:* 117—125. o.; *Kirchner:* 271—272. o.

57 A Népszövetség 1920. április 11-i ülésén Fritjof Nansent, az ismert sarkkutatót bízta meg a még Oroszországban levő hadifoglyok hazatelepítésének irányításával. Nansen elképzelései szerint a hadifoglyoknak Oroszországból történő elszállítása három útvonalon történhetett: Az európai Oroszországból a Balti-tengeren át, Szibériából Vlagyivosztokon keresztül és Oroszország déli részéből a Fekete-tengeri kikötőkből. Mivel ezek közül a balti vonal volt legrövidebb és legolcsóbb, Nansen a népszövetségi kölcsönből rendelkezésre álló összeget főleg ennek megszervezésére fordította. Miután a kikötőkig való szállítás költségei a fogvatartó országot terhelték, a Népszövetség képviselője azon volt, hogy a hadifoglyokat a szibériai táborokból is a Balti-tenger partjára irányítsák. Szovjet-Oroszország 1920 tavaszán a Németországgal, Ausztriával és Magyarországgal kötött hadifogolycsere-egyezményben szintén a Balti-tengeren való hazaszállításra kötelezte magát.

Nansen csak 1921 tavaszán került abba a helyzetbe, hogy a hadifoglyok Oroszországból történő hazaszállításához a déli és keleti irányból is hozzáfogjon. *Dell'Adami:* 219—223. o.

58 HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskereszttől kapott 6. sz. távirat. Az 1920. július 7-én kelt táviratot a misszió 3 héttel később, július végén kapta meg.

59 OL K. 73. 42. tétel 12858.; *Dell'Adami:* 117—120. o.

1920. augusztus 8-án a magyar misszió vezetője a következő kétségbeesett távirattal fordult fölöttes szervéhez, a Honvédelmi Minisztériumhoz: „Az amerikai akció csak 6000 magyar hazatérését teszi lehetővé. Kérem sürgősen 1 millió dollár hazatérési alap megteremtését, hogy az elérhető magyarokat hajóval haza lehessen küldeni. A meglevő pénz szeptember végéig elegendő. Kérem 100 000 yen (kb. 50 000 dollár — B. A.) átutalását."[60]

Másnap, augusztus 9-én azonban olyan hírt kapott a misszió, amely valamennyi a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó eddigi tervet és lehetőséget halomra döntött.

Dr. Montandon titkára, Hoselitz, Verhnye Udinszkból hivatalosan arról értesítette a magyar misszió vezetőségét, hogy a krasznojarszki és az attól keletre fekvő hadifogolytáborok keletre lesznek evakuálva. Mint a távirati értesítés jelezte, már folytak a tárgyalások a japánokkal a 30 000 ember Vlagyivosztokba szállításával kapcsolatban.[61] A hír hallatán — visszaemlékezése szerint — Dell'Adami első gondolata ez volt: „Ez a dagály mindent elsöpör".

Mint később kiderült, dr. Montandon, akinek sikerült átjutnia a „Bajkál záron" tárgyalásokat folytatott az Omszkban székelő Szibériai Kiürítő Bizottsággal (SZIBEVAK), amely a moszkvai kormány megbízásából a szibériai hadifoglyok hazaszállítását irányította. Az általam ismert források nem adnak arra pontos feleletet, hogy melyik fél vetette fel[62] azt, hogy a szibériai hadifoglyokat Vlagyivosztokból tengeri úton szállítsák haza, mindenesetre a megállapodást a szibériai hadifoglyok keletre való irányításáról megkötötték, sőt augusztus első napjaiban már a részleteket is szabályozták. Ezek szerint szeptember folyamán a 16 szállítmányból álló első lépcsővel 14 000 embert továbbítanának a Csendes-óceán partjára, októberben pedig további 20 szállítmánnyal újabb 17 500 hadifogoly érkezne Vlagyivosztokba.[63]

Hoselitz távirata teljesen kétségbe ejtette a Magyar Vöröskereszt Missziójának vezetőségét, hiszen éppen az előző nap értesítették a Honvédelmi Minisztériumot, hogy már a Tengermelléken tartózkodó mintegy 6000 magyar ellátása körül is problémák vannak, nem is beszélve a hazaszállításukról.

E hazaszállítókat és hazaszállítandókat egyaránt lesújtó helyzetben ismét az amerikai társadalmi szervezetek nyújtottak először reményt. Az Y. M. C. A. és Joint központjai sürgönyöztek, hogy a kelet felé irányított tömegszállítások megindulása esetén 50—50 ezer dollárral járulnak hozzá az újonnan jöttek élelmezéséhez.[64]

Japánban is gyűjtés indult meg, amelynek eredményeként 40 ezer yent utaltak át a vlagyivosztoki főhadiszállásnak, hogy evvel a tengerparton gyülekező hadifoglyok ellátását támogassa.

60 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 10. sz. távirat (1920. augusztus 8.). Dell'Adami azt kérte, hogy a magyar kormány létesítsen az amerikai „Repatriation Fund"-tól függetlenül hazaszállítási alapot, hogy ebből béreljen hajókat az amerikai bizottsággal nem tudna megegyezni a hajóárakban. OL K. 73. 42. tétel 128585.

61 HL Hdf. gy. MVKM a Nemzetközi Vöröskereszttől jött 7. sz. távirat, 1920. augusztus 9. MVKM 312/1920.

62 Dell'Adami szerint a megállapodás egyértelműen a SZIBEVAK diktátuma volt, amelynek célja, hogy Oroszországot mentesítsék a szibériai hadifoglyoknak a balti kikötőkbe való szállításával járó tetemes kiadásoktól, ugyanis ha a hazaszállítást kelet felé végzik, akkor legfeljebb a Verhnye-Udinszk-i Szovjetköztársaság határáig terhelnék a moszkvai kormányt a költségek. Dell'Adami véleménye szerint a tárgyalásokon „Dr. Montandonnak csak annyi joga volt, hogy a megfogalmazott megállapodást ellenjegyezze". (*Dell'Adami:* 114—115. o.)

A hadifogolycsere-tárgyalásokat szovjet részről vezető Eiduck viszont azt állította, hogy dr. Montandon volt az akció elindítója, mert ő csak Montandon sürgönyére — mely szerint 10 000 hadifogoly számára volna ellátás és hajótér Vlagyivosztokban — küldött oda 10 ezer embert. Később pedig Nansen kérte 20 ezer hadifogoly Vlagyivosztokba való irányítását. (Jungert Mihály jelentései a hadifogolyügyekben folytatott tárgyalásairól. HL Hdf. gy. MHMM. A—572)1920.; OL K. 73. 42. tétel 34766, 36145/1920.

63 *Dell'Adami:* 114—115. o.

64 Saáry fhdgy. Dell'Adamihoz címzett dátum nélküli leveléből. „Az Y.M.C.A. 50 ezer dolláros élelmezési akcióját az amerikai Joint Distr. Committee ugyan olyan összeggel kezdte meg úgy, hogy a hadifoglyok reggelivel és vacsorával való ellátására 100 ezer dollár áll rendelkezésre. Kiviteléről azonban nincs még közelebbi! Nem tudom, hogy óhajtja az itteni osztályuk: Mr. Hurlblutt és Szolovejtsik (Mr Nussenbaum) az ügyet megvalósítani". HL Hdf. gy. MVKM.

Az újonnan érkezőknek azonban nemcsak élelemre, hanem ruhára, lábbelire, fehérneműre, takaróra is szüksége volt. A magyar misszió a dán konzulátustól átvett ugyan néhány ezer pár cipőt, de egyéb felszerelési tárgyakban hiányt szenvedett. Sikerült azonban az Amerikai Vöröskereszt felszámoló vlagyivosztoki kirendeltségétől jutányos áron — mindössze 16 000 dollárért — néhány ezer takarót, tetemes fehérneműkészletet és több vég ruhaszövetet beszerezni.[65]

A Belső-Szibériából érkező mintegy 30 000 ember tengerparton való ellátása mellett a különböző misszióknak gondoskodniuk kellett a hadifoglyok élelmezéséről a 2000 km-es Csita—Vlagyivosztok-útvonalon.

A magyar misszió vezetőjének sikerült megállapodnia a német kirendeltséggel, hogy a nyugatról érkező szállítmányokról való gondoskodást a Csita és a kínai határon levő Mandzsúria állomás közt a Német Vöröskereszt missziója, Mandzsúria és Vlagyivosztok közt pedig a magyarok vállalják magukra, tekintet nélkül a szállítmányokkal utazók nemzetiségére.[66] A missziók a más nemzetiségűeknek kiadott ellátmányról a kiadáskor felvett nyugták alapján számoltak el egymással.[67]

Ez magyar részről szükségessé tette, hogy a Mandzsúria tartományon átvezető mintegy 1300 km hosszú szakaszon két élelmező állomást létesítsenek: az elsőt Mandzsúriában, a másodikat Harbinban. A mandzsúriai állomásra Krisztinkovics zászlóst rendelték Szahaljánból, míg a harbini kirendeltség vezetését a már hosszabb idő óta ott élő, a helyi viszonyokat és hatóságokat jól ismerő Gerő Tibor hadnagy vállalta.[68] Fein Jenő és Sárik Rezső pedig továbbra is Csitában maradt, hogy fogadja a nyugatról érkező magyarokat.

A Kelet-Kínai Vasút e három pontján telepített kirendeltségek feladata nemcsak az ott átutazó hadifoglyok ellátása volt, hanem az is, hogy a helyi hatóságokkal együttműködve biztosítsák a szálltmányok gyors, akadálymentes áthaladását Vlagyivosztok felé.

Ez utóbbi feladat ellátása jóval nehezebbnek bizonyult, mint az élelmiszerek beszerzése. Rögtön akadályt jelentett, hogy a Kelet-Kínai Vasút a mandzsúriai szakaszon magánkézen volt, s mint ilyen, nem volt hajlandó a hadifoglyokat ingyen szállítani. A társaság élén álló Smith amerikai nagyvállalkozó csak fejenként 20 dolláros viteldíjért lett volna hajlandó a hazatérőket Mandzsúria és Pogranyicsnaja határállomások közt szállítani. Ez 30 000 ember esetén 60 000 dollár kiadást jelentett volna. Az érintett országok a Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki elnökének, Lively őrnagynak a közbenjárását kérték. Lively közbelépésére az összeget felére szállították le, de a missziók ezt is sokallták és csökkentése érdekében közvetlenül Washingtonhoz fordultak. Smith azonban nem engedett. A szállítási költségek megfizetését, vagy ehelyett az érintett államok feltétlen jótállását követelte. Mivel nem sikerült megállapodniuk Smith a szeptember elején Mandzsúriához érkező első szállítmányokat feltartóztatta. Végül hosszas alkudozás után megegyezés jött létre Smith-szel, miszerint a Kelet-Kínai Vasút folytatja a hazatérők szállítását, az érintett államok kormányai pedig jótállást vállalnak a szénszükséglet fedezésére.[69]

Szeptember végére úgy tűnt, hogy sikerült biztosítani a hadifoglyoknak Csitától Vlagyivosztokig történő folyamatos szállítását.

65 *Dell'Adami:* 138—139. o.

66 HL Hdf. gy. MVKM a csitai kirendeltség iratai szn. 1920. szeptember 21.: *Dell'Adami:* 139. o.

67 Jól példázza, hogyan folyt az elszámolás az egyes kirendeltségek között a MVKM-nak a nyikolszki táborba küldött egyik utasítása: „kérem szíveskedjék a Tábor Gazdasági Hivatalt utasítani, hogy a 3 jugoszláv alattvaló élelmezési költségeiről nekünk a havi számadásokkal együtt elszámolást küldjön be, hogy az összeg visszatérítése iránt a francia konzulátust (mint a jugoszláv érdekek képviselőjét) annak idejében megkereshessük". HL Hdf. gy. MVKM 128/1920. A különböző missziókhoz küldött és onnan kapott kölcsönös elszámolások nagy számban találhatók a MVKM iratai közt. Pl. 443., 456., 1164., 1167., 1168/1921. sz. alatt.

68 *Dell'Adami:* 139. o., HL Hdf. gy. MVKM 252., 312., 419/1920.

69 *Dell'Adami:* 140—142. o.; OL K. 73. 42. tétel 35098/1920. a. sz., 34423/1921. i. sz.

Krisztinkovics — mint 1920. szeptember 21-én kelt és a csitai kirendeltséghez címzett levelében írta — ígéretet kapott a Kelet-Kínai Vasúttól, hogy a Transzbajkáli Vasútnak annyi és olyan minőségű vasúti kocsit ad cserébe, ahányon a szállítmány érkezett. Így az orosz—kínai határon nem kell a hazatérőknek átszállniuk. Levelében kérte Fein hadnagyot és Sárik törzsőrmestert, hogy amennyiben az orosz hatóságok hozzájárulását megszerezték, azonnal értesítsék Mandzsúriát, hogy ott a megfelelő lépéseket megtehessék.

A kínai hatóságoknak a hadifogoly-szállítmányokhoz való viszonyulásáról Hrisztinkovics közölte, hogy a kínai katonaság Mandzsúriában minden Csitából érkező eschalont hadidugáru szempontjából átvizsgál. A kocsi ellenőrzése után a szállítmány tagjai élelmezésben részesülnek, aztán továbbmennek. Kínai területen Mandzsúriától Pogranyicsnajáig kínai őrség kíséri a szerelvényt. Végül Krisztinkovics figyelmeztette a csitai kirendeltség tagjait, hogy mivel a Kelet-Kínai Vasúton csak a szigorúan regisztrált hadifoglyok részesülnek kedvezményben, nem törvényes feleségeik, illetve hozzátartozóik kötelesek a jegy árát azonnal megfizetni.[70]

Miközben a szeptemberre várható tömeges szállítmányokkal érkező hadifoglyok fogadásának előkészítése folyt, még mindig teljesen bizonytalan volt a magyarokat hazaszállító hajók érkezése.

Egyes türelmüket vesztett és pénzzel rendelkező hadifoglyok minden áron saját költségükön akartak hazautazni. ezek a megfelelő útlevelek kiállításáért, a szükséges okmányok beszerzéséért állandóan ostromolták a misszió irodáját. Nyomásukra a misszió 1920. augusztus 14-én parancsot adott ki, amelyben hangsúlyozta, hogy bár sajnálja azt a pénzt, amelyet megtakaríthatnának, nem tagadhatja meg a segítséget az elutazáshoz szükséges okmányok beszerzésében. Parancsában a misszió vezetője utasította a saját költségen hazatérni szándékozókat, hogy 24 órán belül jelentkezzenek táboruk jóléti, illetve segítő bizottságánál és ott adjanak le az okmányokhoz szükséges 6 db fénykép mellett egy nyilatkozatot, amelyben kijelentik, hogy tudomásuk van arról, hogy a Magyar Vöröskereszt Missziója mindenkit ingyen, a megállapított sorrendben hazaszállít és hogy a saját költségen való hazautazásból eredő kiadások részben, vagy egészben történő megtérítésére jogigényük nincs. Továbbá igazolniuk kellett, hogy a hazautazáshoz — a misszió becslése szerint — szükséges 500 yennel rendelkeznek.[71]

Az ily módon hazaszállításra jelentkezőkről pontos adataink nincsenek.[72] Számuk mindenesetre nem lehetett akkora, hogy jelentős mennyiségű férőhely szabaduljon fel a táborokban és a majdan induló hajókon.

Az augusztusi nehéz napokban Dell'Adami Géza tárgyalásokat kezdett az utódállamok képviselőivel az elcsatolt területekre való magyarok hazaszállításáról. Mint a nem a trianoni határokon belül illetékes magyarok hazajuttatásáról kiadott egyik rendeletében írta: „A Magyar Vöröskereszt Missziója sohasem ellenezte azt, hogy a szomszédos államok misszióinál regisztráltassák magukat, hazavitel céljából és a dolgok természeténél fogva ezen kérdés feletti döntést az egyes érdekeltek szabad belátására bízta".[73] Dell'Adami véleménye

70 HL Hdf. gy. MVKM a csitai kirendeltség iratai szn. 1920. október közepéig 9 szállítmánnyal összesen 2423 magyar és 1500 az elcsatolt területeken illetékes személy érkezett Belső-Szibériából a Tengermellékre (lásd: 69. sz. jegyzéket).

71 HL Hdf. gy. MVKM a nyikolszki kirendeltség iratai 20/1920. a MVKM 359. sz. átirat.

72 A MVKM iratai közt mindössze 3 olyan hadifogoly neve maradt fenn, akik saját költségükön kívántak hazautazni (459., 460/1920.), de az ily módon hazatérők száma azért valószínűleg ennél nagyobb volt. A missziót ilyen esetekre való tekintettel útlevelet helyettesítő személyazonossági kártyák kiállítására való joggal ruházta fel a Külügyminisztérium, amelyet 1921. január 8-i határozatával megerősített. HL Hdf. gy. MVKM 603/1921.

73 A MVKM 203/1920. sz. leiratában közölte a tengermelléki hadifogolytáborok magyar parancsnokságaival, hogy az egyes successiós államok milyen feltételek mellett — állampolgári eskü letétele stb. — vállalják a jelenlegi területükre illetékes volt magyar állampolgárok hazaszállítását. HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 4/1920.

szerint 1920 augusztusában kb. 2000 ember jelentkezett a Magyar Vöröskereszt Missziójának közbenjárására a szomszédos államok kirendeltségeinél hazaszállítás céljából,[74] de még így is 5000 magyar várta az indulást a tengerparton, amikor hajókra még mindig nem volt kilátás.[75]

A várakozók közt egyre nőtt a nyugtalanság, hiszen tudták, hogy a Belső-Szibériából szeptemberben várható hadifoglyok tömeges beérkezésével tovább romlik az esélyük a gyors hazajutásra.

Fokozta a nyugtalanságot a magyar missziónak — az Amerikai Hazatelepítő Bizottság július 15-i határozata alapján — a hazaszállítás sorrendjéről kiadott tervezete, amely lényegesen eltért a táborok lakói által már elfogadott elvektől.

Az amerikai tervezet kihirdetése után ellenvetések özöne zúdult a vlagyivosztoki magyar bizottságra a tengermelléki hadifogolytáborokból. A nyikolszkiak — rosszabb helyzetükre hivatkozva — kedvezőbb elbírálást követeltek maguknak a transzportlisták összeállításánál. A legénységi állományúak attól tartottak, hogy a tiszti és legénységi hazatérők tervezett szétválasztásakor hátrányba kerülnek a tisztekkel szemben. A fiatalabb korosztályba tartozók amiatt tiltakoztak, hogy az amerikai bizottság az éveik számai miatt soron kívül hazaszállítandók korhatárát 50-ről 45 évre szállította le. Végül a „régi primorszkajaiak" közösen protestáltak az ellen, hogy a nyugatról újonnan érkezők a hazaszállítás szempontjából velük egyenlő elbánás alá essenek.

A hazaszállítás új alapelvei ellen való általános tiltakozás, valamint a kilátástalannak ítélt helyzet miatti elkeseredésben megkísérelt néhány öngyilkosság arra kényszerítette a vöröskeresztes missziót, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottsággal együttműködve a korábbi határozatot módosítsa. E szerint két nagy csoportra osztották a tengermelléken élő magyar hadifoglyokat. Az első kategóriába tartoztak azok, akik egészségi állapotuk, betöltött 45. életévük, vagy egyéb méltányosnak tartott okok miatt soron kívüliséget élveztek. A többieket lényegében fogságban töltött idejük szerint rangsorolták. A rendelet kimondta, hogy azok a hadifoglyok, akik 1920. szeptember 1. után érkeznek a Tengermellékre, csak korábban ott levő társaik elindulása után szállíthatók el. Legutoljára maradtak a nős, családtagjukkal együtt hazatérni kívánó hadifoglyok, akiknek hazaszállítása — a rendelet értelmében — csak az összes többi kategóriák behajózása után indulhatott meg.[76]

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság a hazaszállításra vonatkozó minden további kérdésben magának tartotta fenn a döntés jogát, s mint határozata végén kijelentette: „... a táborok jóléti bizottságainak (a Hazatelepítő Bizottság — B. A.) határozata ellen való eléggé meg nem indokolt fellebbezési kísérleteit ... nem veszi figyelembe".[77]

Amikor 1920 augusztus végén megindult a vita a hazaszállítás sorrendjéről, még semmilyen konkrét lépés nem történt olyan hajók bérelésére, amelyek a magyar hadifoglyokat szállították volna haza.

Ennek ellenére május — a hazaszállítás meghirdetése — óta „sok hajó ment

74 Dell'Adami Géza könyvében összesen 4874 főre teszi azoknak a magyar hadifoglyoknak a számát, akik a szomszédos államok misszióinak útján tértek haza. *Dell'Adami:* 178. o.

75 *Dell'Adami:* 120—125. o.

76 A hazatérés sorrendjéről folyó vitát lásd részletesebben *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az I. világháború után 207—213. HL Tgy. 2973.

77 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 46/1920.

el, s mindegyikre sikerült egynéhány magyarnak feljutni".[78] Ezekkel a szállítmányokkal — nem lévén hivatalosak — főleg a saját költségen utazók, valamint azok a hadifoglyok tértek haza, akik az Amerikai Vöröskeresztnél, vagy más hasonló szervezetnél vállaltak annak idején munkát és munkaadójuk ennek fejében fedezte hazaszállításuk költségeit. Más esetekben a Magyar Vöröskereszt Missziója vásárolt néhány tucat helyet idegen nemzetek Európába induló szállítóhajóin.

Augusztus végén a magyar misszió azzal a kéréssel fordult a Y. M. C. A. Amerikába visszatérő titkárához, hogy New Yorkban sürgesse meg a hajók indulását, tekintettel a várható 30 000 emberre.[79]

A hazaszállítás késését — a Magyar Vöröskereszt Missziójának egy 1920. augusztus 24-én Budapestre küldött távirata szerint — az okozta, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottság 150 dollár egy főre jutó költség alatt akart hajót bérelni, mivel az Amerikai Vöröskereszt — mint a Bizottságnak a tőkéhez legnagyobb összeggel hozzájáruló tagja — semmiképpen nem járult hozzá vlagyivosztoki hajók 150 dollár fejenkénti összegért való felfogadásához.[80]

Ezt a nehézséget próbálta áthidalni a magyar misszió vezetője, amikor augusztus 23-án átiratban fordult Lively őrnagyhoz, az Amerikai Vöröskereszt képviselőjéhez, aki egyben a Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki kirendeltségének elnöke volt, hogy — tekintettel a Belső-Szibériából várható hadifoglyok nagy számára — eszközölje ki a New York-i vezetőségnél a hajók mielőbbi indulását. Átiratában Dell'Adami Géza felajánlotta, hogy amennyiben október 1-ig sikerülne hajót bérelni, úgy a magyar kormány hajlandó lenne az Amerikai Hazatelepítő Bizottság által vállalt egy főre jutó 100 dollár költség és a hajós társaságok által követelt szállítási díj közti mintegy 50 dollárnyi különbséget kifizetni. Ezt a lépést — mint írta — „a tél közeledte, a jelenleg Vlagyivosztok környékén levő hadifoglyoknak a Belső-Szibériából jövő szállítmányok beérke-

78 Az első ilyen 200 — Kirchner ezds. szerint 471 — magyarból álló szállítmány 1920. május 14-én a dr. Montandon által bérelt SHUNKU MARU-n indult el. HL MVKM 107., 468., 475/1920., MHMM A—576/1920.

A magyarországi helyzetre jellemző volt, hogy amikor a SHUNKU MARU utasai 1920. július 15-én Budapestre érkeztek, a MOVE felháborodottan konstatálta, hogy a hajóval érkezett tisztek 70%-a a zsidó vallású. A MOVE budapesti főosztálya követelte, hogy a szállítmányokban a zsidók „csak percentiális arányszámban" legyenek, mert kifejtették: „nagyon visszatetsző, hogy akkor, amikor a Kormányzó Úr Őfőméltósága, az egész kormány, a főváros részt vesz a foglyok ünnepélyes fogadásában, a szállítmány fele zsidó vallású". Csak hosszadalmas magyarázat után sikerült megértetni a MOVE háborgó vezetőivel, hogy a SHUNKU MARU-n érkezettek nagy része saját, illetve a családjuk által küldött pénzből fedezte az útiköltséget és ehhez a magyar állam által szervezett akciónak semmi köze sincs (MHMM A—309/1920.).

A MOVE és az azt támogató körök antiszemita viselkedése ebben az esetben annál is visszataszítóbb, mivel tudniuk kellett, hogy a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítására összegyűjtött 1 millió dollár negyed részét az amerikai zsidó szervezetek gyűjtötték. A SHUNKU MARU után 1920. június 29-én a Német Vöröskereszt által bérelt HUDSON MARU-n újabb néhány saját költséges magyar indult haza (a királyhidai fogadó állomás I. sz. eseménynaplója, Papp Gusztáv és Paár Zsigmond 1920. szeptember 10-i bejegyzése). Ezeket július 7-én az amerikaiak által bérelt YOMEI MARU-n 35 hadifogoly (*Dell'Adami:* 178. o.), majd július 25-én ismét a Német Vöröskereszt hajóján, az UME MARU-n 10 magyar követte, akikhez Sanghajban újabb 23 ember csatlakozott (*Dell'Adami:* 178. o.; MVKM a HM-nek küldött 13. sz. távirat; Királyhida I. sz. esemény napló, Török Emil 1920. október 4-i bejegyzése). 1920. augusztus elején a cseh légiót szállító HIMALAJA-n 52 (MVKM a HM-nek küldött 13. sz. távirat), augusztus 22-én a PRESIDENT GRANT-on utazó ugyancsak cseh szállítmánnyal további 120 magyar indult el (MVKM a HM-nek küldött 14. sz. távirat; *Dell'Adami:* 178. o.).

A következő cseh transzport hajóján a HEFFRON-on szeptember 2-án 152 magyar hagyta el Vlagyivosztokot (*Dell'Adami:* 178. o.; MVKM a HM-nek küldött 17. sz. távirat). Szeptember 7-én az osztrákok által bérelt NANKAI MARU kórházhajón 72 magyar invalidust küldtek haza 400 yen/fő költség ellenében (MVKM a HM-nek küldött 18. sz. távirat; *Dell'Adami:* 178. o.). Szeptember 9-én a dán konzulátus hajóján a CHILE-n további 8 magyar került haza (MVKM a HM-nek küldött 19. sz. távirat; *Dell'Adami:* 178. o.). Voltak olyanok is, akik Kínán keresztül Japánból indultak saját költségükön haza (Királyhida I. sz. eseménynapló, Purghy Béla 1920. szeptember 6-i bejegyzése).

1920. május 14.	SHUNKU MARU	200 (471) fő	Nemzetközi VK
1920. június 29.	HUDSON MARU		Német VK
1920. július 7.	YOMEI MARU	35 fő	Amerikai száll.
1920. július 25.	UME MARU	32 fő	Német VK
1920. augusztus eleje	HIMALAJA	52 fő	
1920. augusztus 22.	PRESIDENT GRANT	120 fő	Amerikai száll.
1920. szeptember 2.	HEFFRON	152 fő	Amerikai száll.
1920. szeptember 7.	NANKAI MARU	72 fő	Osztrák VK
1920. szeptember 9.	CHILE	8 fő	Dán konzulátus

79 HL Hdf. gy. MVKM 422/1920.

80 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 15. sz. távirat 1920. augusztus 24.

zése előtt történő hazaszállítása, valamint a hadifoglyok támogatására fordított költségek növekedése tették szükségessé".[81]

A Hazatelepítő Bizottság azonban ezt a javaslatot is elutasította. A misszió vezetői úgy látták, nincs hátra más lehetőség, mint önállóan hajót bérelni. Ennek a tervnek megfelelően szeptember 5-én a következő táviratot intézték a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályához: „Az Amerika által gyűjtött több mint 1 millió dollárra nem számíthatunk, ezért sürgősen szükséges egy 1 millió dolláros alapítványt létesíteni, továbbá 1 millió dolláros hitelt biztosítani... A misszió maga csak akkor tud hajókat bérelni, ha a szükséges alap felett rendelkezik mivel hitel teremtése nehéz, az útiköltségek emelkednek, a legjobb lehetőséget elszalasztjuk".

A távirat végén Dell'Adami további 50 000 dollárt kért a minisztériumtól, hangsúlyozván, hogy e nélkül a Tengermelléken tartózkodó hadifoglyok további támogatása lehetetlen.[82]

Jellemző volt a magyar kormány pénzügyi helyzetére, hogy a hadifoglyok támogatására kért 50 000 dollárt sem tudta elküldeni,[83] nem is beszélve az 1 millió dollárról, amelyre a magyar misszió által önállóan történő hajóbérléshez lett volna szükség.

Pénz helyett csak egy távirat érkezett szeptember 13-án Budapestről, amelyben arról értesítették a misszió vezetőségét, hogy Nansen Magyarország részére 200 000 font hitelt kapott a Népszövetség útján a hadifoglyok hazahozatalára. Elöljárói utasították a missziót, hogy „Nansennel haladéktalanul lépjen összeköttetésbe és kérjen tőle pénzt a hazaszállításra".[84]

Dell'Adami Géza meglehetősen szkeptikusan vélekedett a Népszövetségtől várható segítségről. „Nem bíztam a Nansen-féle hitelben. Ennél az akciónál, amelynél hetek, sőt napok is súlyosan esnek latba, nem a bizonytalan és nehézkes Népszövetség, hanem a gyors és készséges Amerika segítségére volt szükségünk"[85] — írta később visszaemlékezésében.

A misszió vezetőjének a Népszövetség segélyével szemben támasztott kétségei nem voltak alaptalanok, hiába kérte még aznap — szeptember 13-án — Nansentől a magyarok részére állítólag kiutalt 200 000 fontot, táviratára nem érkezett válasz Londonból.[86]

Úgy látszott azonban, hogy az amerikaiakban is csalódnia kell. Szeptember elején Dell'Adami úgy döntött, hogy Japánba utazik és személyesen fog tárgyalni a hajó társaságok képviselőivel. Elgondolása szerint a szállítási költségek egy részét az Amerikai Bizottság fedezné, míg a maradékot a magyar kormány terhére Japánban felveendő hitelből fizetnék ki. Tervének támogatására Lively őrnagyot kérte föl. A Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki meghatalmazottjától 1920. szeptember 6-án kapott válasz azonban alaposan lehűtötte reményeit. Lively őrnagy ugyanis azt közölte, hogy amennyiben a magyar századosnak sikerül Japánban hitelt szerezni, akkor béreljen hajót rajta a Magyar Vöröskereszt számlájára. Ez esetben az Amerikai Hazatelepítő Bizottság yokohamai ügynöke minden segítséget megad, azonban — mint válaszában írta az őrnagy — Washingtonból azt az utasítást kapta, hogy ne menjen bele a hadifoglyok hazaszállításának semmilyen közös rendezésébe. „Ezért — fejeződött be a Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki képviselőjének átirata — a továbbiakban fe-

81 HL Hdf. gy. MVKM 409/1920., OL K.73. 42. tétel 12858/1920.
82 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 17. sz. távirat 1920. szeptember 5., OL K. 73. 42. tétel 12858/1920.
83 A kért 50 ezer dollárnyi összeg állandóan késett, végül is csak 1920 decemberében érkezett meg (*Dell'Adami:* 202. o.)
84 HL Hdf. gy. MVKM a HM-től érkezett 13. sz. távirat.; uo. MHMM A—572/1920.; *Dell'Adami:* 118. o.
85 *Dell'Adami:* 118. o.
86 HL Hdf. gy. MVKM a különböző címekre küldött táviratok közül a 16. sz. 1920. szeptember 13., uo. a HM-nek küldött 19. sz. távirat 1920. szeptember 13.

leslegesnek tartok bármilyen tárgyalást arra nézve, hogy a hazaszállítással járó költségek egy részét a Magyar Vöröskereszt magára vállalja."[87]

1920. szeptember közepére úgy látszott, a magyar hadifoglyok Szibériából történő hazaszállításának ügye végképp zátonyra futott.

Az amerikai kormány nem bocsátotta a magyarok rendelkezésére a májusban megígért öt szállítóhajót. Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság nem volt hajlandó 100 dollárnál többet fizetni egy hadifogoly hazaszállításáért. A Magyar Vöröskereszt Missziójának arra irányuló javaslatait, hogy közösen viseljék a szállítás-szállítási költségeket, mereven elutasította. A Népszövetségtől is hiába kértek támogatást, hajókat. Nem maradt más hátra, mint a Német és Osztrák Vöröskereszt példájára saját költségen hajókat bérelni. Ilyen hatalmas kiadásokra azonban a magyar államháztartás képtelen volt. A magyarországi ingatag gazdasági viszonyok pedig nem nyújtottak megfelelő garanciát egy olyan nagyobb, hosszú lejáratú hitel felvételéhez, amely a szibériai hadifoglyok hazaszállításához feltétlenül szükség lett volna. Ráadásul közelgett a kemény szibériai tél és a misszió magával hozott pénze a vége felé járt, pedig még a nagy létszámú belső-szibériai szállítmányok meg sem érkeztek a Tengermellékre.

A misszió vezetője és munkatársai ebben a helyzetben joggal érezhették, hogy a hullámok összecsapnak vállalkozásuk felett.

Az első hajók bérlése, a SCHARNHORST- és a MAINAM-szállítmányok indulása, 1920. október—1920. november

A hazaszállítás ügyét végül is az Amerikai Hazatelepítő Bizottság New York-i központjának távirata mozdította ki a holtpontról. „Azonnal felfogadni az első hajót" — hangzott a távirat.[88]

Úgy látszik, az Amerikai Bizottság felülvizsgálta addigi nézeteit és belátta, hogy az általa megkívánt egy főre eső 100 dolláros szállítási díjért nem lehet Vlagyivosztokból Európába hajót bérelni.

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság jóváhagyásával 1920 szeptemberében hajók bérléséről folytatandó tárgyalások végett Dell'Adami százados Kobéba, dr. Rosenbluth, a Joint képviselője Sanghajba utazott. A Kobéban levő társaságok 175 dollárért vállalták volna egy hadifogoly Triesztbe szállítását. A sanghaji árajánlat 138 dollár volt. Így a kedvezőbb ajánlat alapján a francia Messageries Maritimes társaság Sanghajban veszteglő SCHARNHORST nevű hajóját bérelte ki dr. Rosenbluth. A szerződés megkötése után megindult az első szállítmány összeállítása, a szükséges orosz, angol, olasz vízumok beszerzése.

A 2200 személy befogadására alkalmassá tett hajó 1920. október 4-én futott be a vlagyivosztoki kikötőbe. Az első hivatalos hadifogolyszállítmány behajózása az Amerikai Hazatelepítő Bizottság által kiadott szabályzat szerint történt, amelynek első pontja így hangzott:

„1. Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság annak tudatában, hogy nem remélheti azt, hogy a rendelkezésre álló pénzalapok elégségesek lesznek az összes már Primorszkaján levő és még ideérkező hadifoglyok hazaszállítására, elhatározta, hogy a hazaszállítást a lehető leggyorsabban fogja végrehajtani úgy, hogy a hazaszállítás költségei a lehető legkisebbek legyenek, s ily módon a lehető legtöbb hadifoglyot szállíthassa haza. Ezért mindenki, aki az Amerikai Hazatele-

87 HL Hdf. gy. MVKM 596/1920.

88 Dell'Adami Géza visszaemlékezése szerint a távirat 1920. szeptember 2-án érkezett. Mindenesetre szeptember 6-án Lively őrgy. levele szerint még nem sikerült egyeztetni a misszió és az Amerikai Bizottság álláspontját. *Dell' Adami:* 125. o.

pítő Bizottság által már (1920. szeptember 20. körül — B. A.) közzétett kategóriák szerinti sorrendet bármi oknál fogva nem fogadja el, elveszti mindenféle jogát az Amerikai Hazatelepítő Bizottság általi hazaszállításra."[89]

A behajózás sorrendjére vonatkozóan szeptember 20. körül kiadott utasítás értelmében minden tengermelléki tábor számarányának megfelelően küldhetett egy-egy csoportot a SCHARNHORST-ra.

E csoportok parancsnokait már a hajó Vlagyivosztokba történt befutása előtt kinevezte a Magyar Vöröskereszt Missziójának vezetője. Ez a kijelölt parancsnok szervezte aztán századokba a tábor hazaszállításra kijelölt tagjait. Ő nevezte ki a századok parancsnokait, szemelte ki azokat a szakácsokat, pékeket, konyhasegédeket stb., akik majd a hosszú tengeri úton a hazatérők ellátásában segédkezni fognak.

A csoportparancsnokok a — szintén a misszió vezetője által kinevezett — magyar szállítmányparancsnoknak voltak alárendelve. Ennek feladata a hazatérő magyarok és a hajó kapitánya, valamint a más nemzetiségű utasok közötti kapcsolat fenntartása volt.

A kikötőtől kb. 100 km-re fekvő Nyikolszkból a hazatérőket 1—2 nappal a behajózás előtt vonaton Vlagyivosztokba indították, ahol fertőtlenítés és oltás után a többi csoporttal együtt hajóra szállhattak.[90]

A behajózás az előre összeállított — és az orosz hatóságok, illetve az Amerikai Bizottság által jóváhagyott — listák alapján, századkötelékben történt. Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság a behajózásról szóló rendeletében hangsúlyozta, hogy a századuktól lemaradók, a késve érkezők elvesztik helyüket a hajón, s az ilyen helyeket a tartalékjegyzékben szereplők fogják betölteni. Azonban mint kiderült, sem az amerikaiak, sem az oroszok nem ellenőrizték szigorúan, név szerint a listákat, így fordulhatott elő, hogy a hivatalos névjegyzékekben feltüntetetteken kívül úgynevezett „fekete utasoknak" is sikerült a hajóra kerülniük.[91]

A washingtoni utasítás szerint a magyar, osztrák és galíciai hadifoglyok hazaszállítására hivatott SCHARNHORST-on — mivel a tengermelléki osztrákok utolsó csoportja az Osztrák Vöröskereszt által bérelt hajón már szeptemberben elhagyta Vlagyivosztokot — 1920. október 5-én 1963 magyar és 234 galíciai indult sok évi fogság után haza.[92]

30 kabint az Amerikai Bizottság magas áron magánszemélyeknek adott el, s az ezért befolyt összeget pedig átadta a magyar misszionak. Erre annál is nagyobb szükség volt, mert mint egy október 3-án kelt táviratból kiderült: „A hajó (ti. a SCHARNHORST — B. A.) késése miatt a Magyar Vöröskereszt Missziója október 15-ig minden pénzét elkölti, nem marad semmi a Belső-Szibériából októberben, novemberben várható 20 000 magyar élelmezésére".[93]

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság központi vezetősége miután belátta, hogy a rendelkezésre álló pénz amúgy sem elég valamennyi kelet-szibériai hadifogoly hazaszállításához, a közelgő tél beállta előtt minél több hadifogoly útbaindítását tűzte ki célul. Most már minden további ellenállás nélkül elfogadták Lively

89 HL Hdf. gy. MVKM a nyikolszki kirendeltség 60/1920.
90 HL Hdf. gy. MVKM a nyikolszki kirendeltség 60/1920. és 239/1921.
91 HL Hdf. gy. MVKM 1016/1920.; a nyikolszki kirendeltség 60/1920.
92 *Dell'Adami:* 126—128., 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM 592., 644/1920.
93 HL Hdf. gy. MVKM a különböző helyekre küldött táviratok közül az Amerikai Bizottságnak címzett 22. sz. távirat. Budapesten is felmérték a vlagyivosztoki misszió súlyos anyagi helyzetét és a HM hadifogoly osztálya többször kérte a szükséges összegnek a rendelkezésre bocsátását. A hadifoglyok ügyeivel foglalkozó miniszterközi bizottság 1920. október 18-i ülésén Kirchner ezds. a HM hadifogoly osztályának vezetője bejelentette, „olyan helyzet állt elő, hogy a Vlagyivosztokban kint lévő misszió pénzügyi követeléseit teljesíteni nem képes, így nem marad más hátra, mint javaslatot tenni, hogy a misszió működését beszüntetve vonuljon be". Indoklásként hangsúlyozta, hogy a HM nem vállalhat felelősséget, hogy a misszió pénztelensége miatt állandóan ki legyen téve az ottani magyarok támadásainak. Végül ultimátumszerűen bejelentette, amennyiben a szükséges pénzösszeg november 10-ig nem áll rendelkezésre, a misszió bevonulására fog parancsot adni. HL Hdf. gy. MHMM A—512/1920.

őrnagynak, a MAINAM nevű, személyszállításra átalakított tehergőzös kibérelésére vonatkozó tervét. A sanghaji kikötőben álló hajót dr. Rosenbluthnak sikerült viszonylag olcsón, személyenként 110 dollárért kibérelnie. Hadifogoly magyar mérnökök tervei alapján a sanghaji dokkban a hajó befogadóképességét 1400-tól 2000 személyre bővítették.[94]

Míg Sanghajban a MAINAM átalakítása folyt, ismét 3 kisebb magyar csoport kelhetett útra a távoli otthon felé. 1920. október 10-én az AFRICA-n 16, október 15-én MISI MARU-n 20 magyar banktisztviselő indult útnak — volt munkahelyük által átutalt útiköltségen — Trieszt, illetve Marseille felé. A felszámoló dán konzulátus által bérelt AUSTRALIA fedélzetén — ugyancsak október 15-én — további 82 szerencsés magyar hagyhatta el Szibériát.[95]

Az átalakított MAINAM 1920. október 24-én érkezett Vlagyivosztokba. A behajózás a SCHARNHORST szállítmányának hajóra szállásához hasonlóan jól előkészített tervek szerint, simán, zökkenőmentesen zajlott le. Másnap, 1920. október 25-én a MAINAM, fedélzetén 1765 (1838) magyar, 25 osztrák, 60 galíciai és 165 cseh hazatérővel, már maga mögött hagyta Kelet-Szibéria partjait.

A MAINAM távozása után mindössze 400 ún. „régi primorszkajai", azaz olyan hadifogoly maradt vissza, akik 1920. augusztus 31-nél régebben tartózkodtak a Tengermelléken.[96]

1920. október 31-én a Magyar Vöröskereszt Missziója táviratban mondott köszönetet az Amerikai Magyarok Segélyegyletének azért, hogy hozzájárultak 4500 magyar amerikai költségen való hazajuttatásához.[97]

A hazaszállítások következtében a nyikolszki táborban megüresedett helyek nem maradtak betöltetlenül. 1920. szeptember 22-én megérkezett Belső-Szibériából az első hadifogolyszállítmány, köztük 343 magyar.[98] A Tengermelléki Ideiglenes Kormány 1920. október 5-én arról értesítette a Magyar Vöröskereszt Misszióját, hogy a nyikolszki hadifogolytábor a hazaszállítás következtében megüresedett helyek arányában újra fogadhat hadifoglyokat.[99]

Október elején Dell'Adami százados az addig a misszió vlagyivosztoki irodájában dolgozó Saáry Jenő főhadnagyot bízta meg a nyikolszki tábor magyar részlegének vezetésével és a magyar érdekeknek, az orosz táborparancsnokság előtti képviseletével. A kinevezésnek kettős oka volt: egyrészt az ezt a funkciót addig betöltő magyar táborparancsnokság tagjai a SCHARNHORST-tal elutaztak, másrészt hangsúlyozni akarták, hogy a nyikolszki láger már nem közönséges hadifogolytábor, hanem a magyar kormány által a szibériai magyar hadifoglyok hazaszállítása céljából a vlagyivosztoki kormányhoz hivatalosan delegált — kvázi bizonyos diplomáciai joggal bíró — misszió felügyelete alá tartozó gyűjtőtábor.[100]

1920 októberében további két, különböző nemzetiségű hadifoglyokból álló szállítmány érkezett Nyugat-Szibéria felől, köztük kb. 2000 magyar.[101] Az újonnan érkezett magyarokat Saáry főhadnagy fogadta Nyikolszk-Usszurijszkban. A megfürdetett, fertőtlenített embereket általában a megérkezést követő napon

94 *Dell'Adami:* 135. o.
95 *Dell'Adami:* 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM 741/1920.
96 *Dell'Adami:* 178. o.
97 HL Hdf. gy. MVKM szám nélküli távirat/1920.
98 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 85/1920.
99 HL Hdf. gy. MVKM 673/1920.
100 A MVKM 1920. október 6-án táviratban arról értesítette a magyar kormányt, hogy a dán konzulátus, kormányának utasítására a magyar alattvalók érdekeinek védelmét átadta a missziónak. Táviratában a misszió kérte a magyar kormányt — mivel a misszió eredeti meghatalmazása csak a hadifoglyok érdekeinek védelméről szól — hivatalos táviratban bízza meg a missziót Vlagyivosztokban a magyar alattvalók, azaz minden magyar vonatkozású ügy képviseletével. Tehát a misszió ideiglenes ügyvivői szerepet kért. HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 21. sz. távirat 1920. október 6.
101 HL Hdf. gy. MVKM 743/1920., 152/1921., nyikolszki kirendeltség 85/1920.

regisztrálták és vették fel tőlük a behajózás sorrendjének megállapításához szükséges adatokat.

A Belső-Szibériából jövő szállítmányok érkezése arra kényszerítette a Magyar Vöröskereszt Missziójának vezetőségét, hogy október 6-i táviratában sürgesse a Budapestről kért — és megígért — 50 000 dollár átutalását, hisz számításai szerint a még meglevő pénzből csak október 15-ig fedezhette a hazatérésre várakozók ellátásának költségeit.[102]

Ugyancsak nyugtalansággal töltötte el a nyugatról jövő magyarok nagyobb számban való érkezése a már régebben a tengermelléki táborokban tartózkodó olyan hadifoglyokat, akik a fogságban alapítottak családot. Az érvényben levő határozatok értelmében ugyanis a nős hadifoglyok hazaszállítására csak az összes többi hazatérő evakuálása után kerülhetett sor. Aggodalmuknak október 13-án a Magyar Vöröskereszt Missziójához felterjesztett beadványukban a következőképpen adtak hangot:

„Mind ez ideig a tábor létszámának csekélysége (a nyikolszki gyűjtőtáborról van szó — B. A.), s az augusztus 31-vel foganatosított regisztrálási zárlat arra engedett következtetni, hogy legkésőbb november hó elején elszállításra kerülünk...

Az utóbbi időben azonban megkezdődött a szibériai hadifoglyok evakuálása keletre, s néhány szállítmány már meg is érkezett úgy, hogy a tábor létszáma a közeljövőben ismét több ezerre fog szaporodni, viszont a hazaszállítás aligha fog lépést tartani a nyugatról jövő evakuálással."[103]

Ettől tartottak a magyar vöröskeresztes misszió vezetői is, ezért átirattal fordultak a verhnye—udinszki szovjet kormány vlagyivosztoki képviselőjéhez. Az átiratban hivatkozva az 1920. május 29-én Koppenhágában a hadifoglyok kölcsönös kicseréléséről kötött szovjet—magyar egyezmény 5. pontjára — amelyben a szovjet kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy a fennhatósága alatti területeken levő magyar hadifoglyokat Finnország és Észtország határára szállítja — a misszió vezetője kérte, hogy a Belső-Szibériában tartózkodó hadifoglyokat nyugat felé irányítsák. Kérését a következőkkel indokolta: „...A hadifoglyok ebbe (keleti — B. A.) az irányba történő szállítása megkezdődött és mostanra néhány szállítmány meg is érkezett Nyikolszk-Usszurijszkba.

A Magyar Vöröskereszt Missziója nagyon nehéz helyzetbe került, minthogy nem rendelkezik megfelelő kapacitással a hazatérni szándékozó hadifoglyok — akiknek száma számításaink szerint eléri a 2000-et — fogadására.

Minthogy a Népszövetség, amely magára vállalta a hadifoglyok hazaszállításáról való gondoskodást, nem siet a hajók útba indításával, könnyen lehet, hogy a nyugatról irányított hadifoglyok kénytelenek lesznek itt telelni és ellátásukról gondoskodni itt nem lehetséges.

Fenti kérésünk nem azt jelenti, hogy a Magyar Vöröskereszt Missziója nem akarja fogadni a nyugatról érkező hadifoglyokat, de a körülmények arra kényszerítenek, hogy a hadifoglyok nyugat felé irányítását kérjük."[104]

A magyar misszió problémáját végül is egy Belső-Szibériában bekövetkezett politikai változás oldotta meg. A verhnye-udinszki kormány csapatai 1920 októberében támadást indítottak a Szemjonov atamán által ellenőrzött területek ellen. Miután a Csitában állomásozó japán helyőrséget visszavonták, Szemjonov kénytelen volt feladni a várost, és utóvédharcokat folytató csapataival a mandzsúriai vasútvonal mentén kelet felé vonult vissza. A harcok következ-

102 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 21. sz. távirat 1920. október 6., uo. MVKM különböző helyekre küldött táviratai közt, az Amerikai Magyarok Segítőbizottságának címzett 22. sz. távirat 1920. október 3., A budapesti reagálást l. a 103. sz. jegyzetnél.

103 HL Hdf. gy. MVKM 732/1920.

104 HL Hdf. gy. MVKM 744/1920.

tében 1920. október 17-én megszakadt a vasúti összeköttetés Csita és a keleti partvidék közt.

A vasútvonal mentén dúló harcok miatt három nyugatról keletre tartó hadifogolyszállítmány 2800 embere akadt el Csitában. Helyzetüket Fein Jenő hadnagy, a Magyar Vöröskereszt Missziójának csitai megbízottja, a várost elfoglaló Kelet-Bajkálontúli Népi Gyűlés csapatainak főparancsnokához intézett, november 2-án kelt beadványában így jellemezte: „Ezen szerencsétlen emberek többségének ruházata nagyon hiányos, nem nyújt megfelelő védelmet a beálló hidegek ellen, a vagonok jelentős részét nem lehet fűteni. Ezen kívül a legnagyobb nehézséget jelenti ezeknek az embereknek az élelmezése, minthogy az élelmiszerkészletek erősen fogytán vannak és új beszerzése csaknem lehetetlen". E szállítmányok tagjainak nehéz helyzetére utalva Fein hadnagy engedélyt kért a katonai parancsnokságtól, hogy a szemjonovisták arcvonaláig keletre utazhasson és ott tárgyalásokat folytasson a hadifogoly-szállítmányoknak az ellenséges vonalakon való átengedéséről.[105]

A Verhnye-Udinszki Szovjetköztársaság és a Blagovescsenszki Önálló Szovjetköztársaság egyesítéséből létrejött Távol-Keleti Köztársaság kormánya a fenti indítványhoz ugyan nem járult hozzá, de felajánlotta, hogy a hadifoglyokat a két szovjet köztársaság egyesítésével Habarovszkig szabaddá vált Amuri Vasúton szállítsák el Csitáig.

Mivel a Távol-Keleti Köztársaság nem volt abban a helyzetben, hogy a számítások szerint kb. 3 hétig tartó út alatt a 2800 hadifoglyot élelmezze, a Csitában tartózkodó vöröskeresztes megbízottaknak kellett volna gondoskodniuk erről. Bár a Német és a Magyar Vöröskereszt között a nyugat-szibériai evakuáció kezdetén megkötött szerződés értelmében az átutazó hadifoglyok élelmezése Csita és Mandzsúria közt a Német Vöröskereszt feladata lett volna, annak csitai meghatalmazottja kijelentette: a magyaroknak és a galíciaiaknak egyáltalán nem hajlandó élelmezést adni, mivel az amuri vonalon való szállításról szóló megegyezés, úgymond, a tudomásuk nélkül történt. Végül Fein hadnagy felajánlotta, hogy míg ő az egy szállítmányba összegyűjtött 500 magyar és galíciai élelmezéséről gondoskodik mind a csitai tartózkodás alatt, mind a Nyikolszkig tartó úton, addig a Német Vöröskereszt lássa el a többi hadifoglyot. Fein hadnagy, hogy megfelelő mennyiségű élelmiszert tudjon vásárolni egy helybeli kereskedőtől, 10 000 aranyrubel és 2000 yen kölcsönt vett fel a Magyar Vöröskereszt Missziójának számlájára.[106]

Mire az amuri vonalon való elinduláshoz megtörténtek a szükséges előkészületek, a mandzsúriai vasútvonal is szabaddá vált. 1920 december elején már ezen indultak el Fein hadnagy vezetése alatt az októberi harcok miatt Csitában rekedt magyarok. A mandzsúriai határ előtt ismét több hétig feltartóztatott eschalon[107] végül is 1921. január 4-én érkezett Nyikolszkba[108].

Vita az úgynevezett „népszövetségi" szállítmányok körül. A STEIGERWALD és a FRANKFURT indulása 1920 október—1920 december

Annak ellenére, hogy 1920. október 17. óta a mandzsúriai vasútvonal mentén folyó harcok miatt újabb hadifoglyokat szállító szerelvények nem indultak Csitából kelet felé, a tengerparti táborokban levő magyarok száma a korábbi

105 HL Hdf. gy. MVKM csitai kirendeltség 165/1920.
106 HL Hdf. gy. MVKM csitai kirendeltség 210/1920.
107 Uo. MVKM csitai kirendeltség, Csitából való elindulása után keletkezett iratok 13. sz.
108 HL Hdf. gy. MVKM 23., 29/1921.

szállítmányok beérkezésével, ismét 2800-ra emelkedett.[109] Hazaszállításuk körül ismét problémák merültek fel.

1920 augusztusában ugyanis hírek érkeztek arról, hogy Nansen a Népszövetség nevében 1200 ember befogadására alkalmas hajót irányít a Távol-Keletre, amely orosz hadifoglyokat szállít Hamburgból Vlagyivosztokba. A hírt a Honvédelmi Minisztériumtól 1920. szeptember 21-én érkezett távirat is megerősítette. A Honvédelmi Minisztérium táviratában közölte Nansen szeptember 10-én Budapestre küldött sürgönyét, amely a következőket tartalmazta: „Amerikában 800 000 dollárt gyűjtöttek, amelyet a Vlagyivosztokból történő hazaszállítás céljára lehet felhasználni. Remény van 1 millió dollár gyűjtésére. E pénzen a vlagyivosztoki hadifoglyokat haza lehet szállítani. Az első hajó Brotte ezredes terve szerint Hamburgból megy néhány napon belül. Remélhetőleg 3000-nél több embert tudunk majd hazavinni. Más hajók hamarosan következnek".[110]

Mint később kiderült, a Nansen által említett 800 000 dollár az Amerikai Hazatelepítő Bizottság által az osztrák, a magyar és a galíciai hadifoglyok hazaszállítására összegyűjtött összeg volt. A Hazatelepítő Bizottság New York-i központja úgy vélte, ha a népszövetségi hitel alapján Nansen úgy is megkezdi a szibériai hadifoglyok evakuálását, felesleges, hogy két bizottság működjék ott ugyanazon céllal. A New York-i központ ezért utasította a Lively őrnagy vezette vlagyivosztoki kirendeltséget, hogy a MAINAM kifutása után számoljon fel és a hazatelepítés irányítását adja át Nansen érkező megbízottjának.

A Népszövetség hajóinak várható érkezéséről valamennyi misszió értesült és mindegyik már jó előre saját állampolgárai számára követelte a legtöbb férőhelyet. Dell'Adami Géza 1920. október 8-án küldött táviratában így számolt be a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának a vlagyivosztoki helyzetről:

„Az amerikai akció (a kelet-szibériai hadifoglyok hazaszállítására — B. A.) a MAINAM megküldésével megszűnik, ezután Nansen veszi át a hazatelepítés irányítását. Nansen hajói közül a STEIGERWALD 1300 emberrel október végén, a FRANKFURT 1500 emberrel november 13-án érkezik. Kérek sürgős értesítést arról, hogy ezek a hajók tényleg kizárólag csak az osztrákok és a németek számára rendeltettek, mint azt ezek állítják, vagy pedig a magyarok részére is? Nansen valamennyi nemzet megbízását bírja-e? Nansentől erre nem kaptunk választ. Kérem ... odahatni, hogy Nansen az Amerikai Vöröskereszt itteni képviselőjét, Lively őrnagyot pedig, aki mint az Amerikai Hazaszállító Bizottság vezetője, a hazatelepítést irányította, ismerje el a Népszövetség képviselőjének".[111]

Maga Lively őrnagy, tekintettel a helyzet tisztázatlan voltára, október 14-én táviratban kért utasítást az Amerikai Vöröskereszttől. Táviratára 1920. október 21-én a következő válasz érkezett: „A STEIGERWALD az Amerikai Bizottság hajója a magyarok és osztrákok részére, a FRANKFURT a Népszövetségé".[112]

1920. október 27-én Dell'Adami százados viszont már arról tudósította a Honvédelmi Minisztériumot, hogy Nansen arról értesítette az Amerikai Hazatelepítő Bizottságot, hogy nem sikerült megszereznie a hazaszállításhoz szükséges összeget.[113] Mint kiderült, nem gyűlt össze a Nansen által remélt további 1 millió dollár. Így az Amerikai Bizottság által felajánlott alapokon kívül a Népszövetség nem rendelkezett semmiféle anyagi eszközzel a szibériai hazaszállí-

109 *Dell'Adami:* 143. o.
110 HL Hdf. gy. MVKM a HM-től érkezett 15. sz. távirat; HMMM A—572/1920.
111 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 22. sz. távirat 1920. X. 8.
112 *Dell'Adami:* 146. o.
113 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 26. sz. távirat 1920. X. 27.

tás céljára. Ebből az alapból kellett tehát a STEIGERWALD és a FRANKFURT visszatérését fedezni.

Október 28-án a következő távirat érkezett Amerikából Vlagyivosztokba: „A FRANKFURT szintén az Amerikai Bizottság szállítmánya." Így aztán szöges ellentét keletkezett az ún. népszövetségi szállítmányok anyagi fedezete és a szállítmányok nemzetiségi összetételére vonatkozó elvárások között. Mint Dell' Adami visszaemlékezésében írta: „Az amerikai gyűjtés eredete köztudomású volt. Az USA-ban kizárólag csak a magyar és osztrák missziók kértek a keletszibériai vállalkozáshoz segély összegeket."[114] Ezzel szemben Nansen, mint a Népszövetség képviselője a férőhelyek valamennyi nemzet közötti elosztását követelte.

A helyzet bonyolultságára való tekintettel az Amerikai Hazatelepítő Bizottság — mint a STEIGERWALD és a FRANKFURT szállítmányait finanszírozó szerv — vlagyivosztoki képviselői 1920. október 30-án Lively őrnagy elnökletével rendkívüli értekezletet tartottak. Az ülésen, szem előtt tartva az Amerikából érkező intenciókat, a hazaszállítás további menetére vonatkozóan a következő határozatot hozták:

„1. Kábel útján utasítás jött Washingtonból, hogy családos hadifoglyok Szibériából az Amerikai Komité költségén ne szállíttassanak haza.

2. Először a Primorszkaja kerület hadifoglyai szállíttassanak haza, azután *jönnek a különböző nemzetiségek arányszám szerint, és pedig az osztrákok, a magyarok, a galíciaiak és az ukrajnaiak . . .*"[115]

Tehát az Amerikai Bizottság az Amerikában gyűjtött összegből — az eredetileg kitűzött célnak megfelelően — továbbra is csak az osztrák, a magyar és galíciai hadifoglyok hazatérését akarta fedezni. Így kívántak eljárni a Népszövetség által bérelt, de az Amerikai Hazatelepítő Bizottság pénzéből fizetett STEIGERWALD és FRANKFURT szállítmányok esetében is.

Ennek ellenére a Távol-Keleten állomásozó más missziók és konzulátusok, így a németek, románok, csehek, lengyelek és a jugoszlávok nevében a franciák is e hajókon szerették volna a még Szibériában levő embereiket elszállítani. Ezt támasztotta alá Nansen november 7-i sürgönye, amely „minden nemzet jogosultságát szem előtt tartva" rendelte el a két hajó szállítmányának összeállítását.

Lively őrnagy elgondolásai és Nansen utasításai közt azonban szöges ellentét volt. E megoldhatatlan ellentmondást végül Broom ezredesnek, Nansen szállítmányügyi szakértőjének távirata szüntette meg, mely kimondta: a behajózásnál Lively utasításai szerint kell eljárni.[116]

Broom ezredes táviratának eredményeként a STEIGERWALD, fedélzetén 810 magyarból, 274 osztrákból és 126 galíciaiból álló ún. első népszövetségi szállítmánnyal, 1920. november 15-én elindulhatott a vlagyivosztoki kikötőből.[117]

Az időközben befutott FRANKFURT szállítmányának — az Amerikai Hazatelepítő Bizottság elképzelései szerint történő — összeállításában már részt vett Egli svájci főhadnagy, Nansen megbízottja is, aki a STEIGERWALD-on érkezett Vlagyivosztokba.

A FRANKFURT 1920. november 22-re tervezett indulását november 24-re halasztották, mert november 22-én a következő távirat érkezett Washingtonból,

114 *Dell'Adami:* 147. o.
115 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 91/1920.
116 *Dell'Adami:* 147—150. o.
117 *Dell'Adami:* 150., 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM 1162/1920. a HM-nek küldött 32. sz. távirat 1920. november 16. A magyaroknak a szállítmányban való túlsúlya onnan ered, hogy az Amerikai Bizottság utasításai szerint először az 1920. szeptember 1-e előtt a tengerhez érkezetteket kellett elszállítani. Ez 50 magyart érintett, s csak a fennmaradt 800 helyet osztották el arányosan a három nemzet fiai közt.

az Amerikai Vöröskereszt központjától: „Nansen ötödik hajót igyekszik bérelni. A FRANKFURT behajózása Egli és az Amerikai Bizottság belátására bízva. Nansen hangsúlyozza az egyenjogúság elvének betartását minden nemzetre."

A távirat vétele után Egli és az Amerikai Hazatelepítő Bizottság vlagyivosztoki tagozata újabb tanácskozást tartott, amelyet a következő határozattal zártak le:

„A behajózás rendjének megváltoztatása az idő rövidsége miatt lehetetlen. Az utolsó távirat nem tartalmaz semmiféle utasítást az eddigi rendelkezések megváltoztatására. Az egyenjogúság tág fogalom. Az Amerikai Bizottság megmarad azon álláspontja mellett, hogy elsősorban azokat kell hazaszállítani, akiknek hazatérése a jövőben nem látszik biztosítottnak. Ha a központok nem hagyják jóvá az Amerikai Bizottság döntését, akkor a helyek elosztása a későbbi hajókon egyenlíttessék ki".[118]

E határozat értelmében a FRANKFURT 1063 magyarral, 475 osztrákkal és 131 galíciaival hajózott el[119] nem sokkal azelőtt, hogy a beálló fagyok hosszú hónapokra megbénították a vlagyivosztoki kikötő forgalmát.

Az első két „népszövetségi" szállítmány ily módon történő elindulása azonban nem elégített ki mindenkit. Mint Dell'Adami ezt szellemesen megjegyezte: „A STEIGERWALD és a FRANKFURT által kavart hullámok még hónapok múlva is ott kavarogtak egyes misszióvezetők kedélyében."

A hadifoglyok hazaszállításával foglalkozó vlagyivosztoki szervek következő — december 4-i ülésén a román misszió vezetője határozati javaslatot nyújtott be, amelyben tiltakozott az említett hajókon történt helyelosztás módja ellen, mint hogy — szerinte — a Nansen által hangsúlyozott egyenjogúság elve súlyos csorbát szenvedett, Követelte, hogy — az Amerikai Bizottság és Egli közt létrejött megállapodás értelmében — ezeket az aránytalanságokat a jövőbeli szállítmányok összeállításakor elsősorban a magyarok hátrányára egyenlítsék ki. Javaslatához a csehszlovák, a lengyel, a német és a francia képviselő is csatlakozott.

Lively őrnagy válaszában kijelentette, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottság a STEIGERWALD és a FRANKFURT szállítmányának összeállításakor gondosan mérlegelte az egyes missziók lehetőségeit és képességeit és ez alapján döntött a magyar, az osztrák és a galíciai hadifoglyok hazaszállítása mellett.

Hozzászólásában Dell'Adami százados, mint a legtöbb hadifogoly hazatelepítését végző és legszűkösebb anyagi eszközökkel rendelkező misszió vezetője, annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy mivel mindkét szállítmány költségeit az Amerikai Bizottság fedezte, senki sem vitathatja el ama jogát, hogy önállóan határozzon afelett, hogy kit szállítson haza és kit nem.[120]

Mivel Nansen azt remélte, hogy végre megkapja a kívánt kölcsönt, a szibériai hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatos kérdéseket végleg hozzá utalták. Az Amerikai Bizottság kirendeltsége feloszlott, csupán Mr. Hurblutt az Y.M.C.A. megbízottja képviselte tovább Vlagyivosztokban. A hazaszállítással foglalkozó missziók szokásos heti ülésein Egli főhadnagy, Nansen képviselője elnökölt.[121]

Úgy látszott, hogy a hazaszállítás irányításában bekövetkezett változás kedvezőtlenül érinti a magyarok hazaszállítási esélyeit. Lehetségesnek tűnt, hogy Egli, engedve a többi misszió nyomásának, a következő szállítmányok összeállításakor megvonja a magyar hazatérőktől azokat a helyeket, amelyeket sze-

118 *Dell'Adami:* 151. o.
119 HL Hdf. gy. MVKM 1162/1920. a HM-nek küldött 36. sz. távirat 1920. november 20., *Dell'Adami:* 152., 178. o.
120 *Dell'Adami:* 153. o.
121 HL Hdf. gy. MVKM 1206/1920. a nyikolszki kirendeltség 221/1920. sz., *Dell'Adami:* 173. o.

rintük a Nansen-féle alapelveket megsértve „jogtalanul" foglaltak el a STEIGERWALD-on és a FRANKFURT-on.

A többi misszió ez irányú törekvése ellen Dell'Adami Géza december 9-én Egli főhadnagynak, mint a Nansen bizottság vlagyivosztoki képviselőjének küldött beadványában a következőképpen érvelt: „Hadifoglyaink helyzete és kilátása a hazaszállításra a FRANKFURT elhajózása után sem jobb, mint a többi missziók embereinek. Pl. az összes többi misszió egyszerre haza tudja küldeni valamennyi emberét és azok családját is. Ez számunkra lehetetlen embereink nagy száma és amiatt, hogy eddig még egyetlen nős hadifogoly sem mehetett haza.

Másodszor nős hadifoglyaink hazaszállítása — mivel az amerikai akció és a Népszövetség is többé-kevésbé kizárta ket a hazaszállítandók közül — csak hitel alapján lehetséges.

Missziónk minden erőfeszítése ellenére, információink szerint hazánk nincs abban a helyzetben, hogy saját költségén hajót béreljen".[122]

A Magyar Vöröskereszt Missziójának tevékenysége a téli hajózási szünetben. 1920 december—1921 február

A magyar kormány nemhogy abban a helyzetben nem volt, hogy hajót béreljen hadifoglyai hazaszállítására, de még az augusztusban igényelt 50 000 dollárt sem volt képes novemberig Vlagyivosztokba átutalni.[123] A misszió kénytelen volt 10 000 dollár kölcsönt felvenni, hogy a hazaszállításra váró hadifoglyokat élelmezhesse. A STEIGERWALD és FRANKFURT elindulása előtt az egy főre jutó érkezési pénzt napi 23 szenre csökkentették.[124] November végére teljesen elfogyott a misszió pénze, s bár a FRANKFURT kifutása után csak 648 férfi, nő és gyermek maradt az élelmezési létszámban,[125] képtelen lett volna ellátni őket, ha az Y. M. C. A. nem vette volna át a táborok élelmezését december hónapra.[126] Végül is december végén jutott el a misszió vezetőjének kezéhez a régen várt 50 000 dollár, s így némiképp nyugodtabban nézhettek az 1921. év elé.

Jobban el volt látva a misszió ruhaneműekkel, takarókkal. Az 1920 nyarán az Amerikai Vöröskereszttől átvett készleteket az októberben felszámoló dán konzulátus által átadott nagyobb mennyiségű cipővel, fehérneművel, ruhával és takaróval sikerült kiegészíteni.[127] 1920 decemberében a japán parancsnokságtól további 500 köpenyt kaptak.[128]

A nyugatról érkező hadifoglyokat a szükséges ruhával, cipővel és takaróval a nyikolszki gyűjtőtáborban látták el, nyugták ellenében.[129] A Magyar Vöröskereszt Missziója által a nyikolszki tábor számára kiutalt élelmezési és ruházati cikkek árát, mennyiségét a tábornak a misszió vlagyivosztoki irodáján

122 HL Hdf. gy. MVKM 1205/1920. A hadifoglyok ügyeinek intézésére létrehozott miniszteri bizottság 1920. november 16-i ülésén ismét felmerült, hogy a szibériai hadifoglyok hazahozatalára „egy önálló hazaszállítási alap létesítése elkerülhetetlen", mivel azamerikai gyűjtésre és a Népszövetség hitelére egyedül nem lehet támaszkodni. A Pénzügyminisztérium képviselője azonban kijelentette, hogy „jelenleg idegen valuta nem áll rendelkezésre. Idegen valutát a pénzpiacon lehet beszerezni, de az államnak nincs annyi rendelkezésre álló bankjegye, hogy a valutát bevásárolhassa". OL K. 73. 3. tárgyi dosszié.

123 *Dell'Adami:* 292. o.; HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 25. sz. táviratot 1920. október 23.; uo. a HM-től jött 8. sz. (új számozású) táviratot 1920. november 12.

124 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 87/1920.

125 A december 10-i nyilvántartásban 550 férfi, 77 nő és 24 gyerek, 36 romániai magyar volt, de közülük csak 648-an tartoztak az élelmezési létszámba. HL Hdf. gy. MVKM 1211/1920.

126 *Dell'Adami:* 202. o., HL Hdf. gy. MVKM 1142/1920. nyikolszki kirendeltség 203/1920.

127 HL Hdf. gy. MVKM 959/1921. a HM-nek küldött 25. sz. táviratot 1920. október 23.

128 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 231/1920.

129 HL Hdf. gy. MVKM 1016., 1159., 1261/1920., nyikolszki kirendeltség 37/1920.

vezetett számlájához írták. A tábor gazdasági hivatala meghatározott időnként a felhasznált készletekről számlákkal, nyugtákkal alátámasztott elszámolást küldött be a vlagyivosztoki központba. Ott a felhasznált cikkeket áruknak megfelelően jóváírták a tábor számláján. Hasonló módon történt a nyikolszki tábor részére a kiutalt készpénzzel való elszámolás is.[130]

1921 január elején megérkeztek Nyikolszkba azok a hadifoglyok, akik 1920 októberében az ott folyó harcok miatt Csitában rekedtek. Ezeket a tél folyamán még több kisebb szállítmány követte. A szállítmányokkal érkezőkön kívül a vlagyivosztoki misszió igyekezett a Szibériában kisebb csoportokban élő magyarokat — köztük a Vörös Hadseregben szolgálókat is — Nyikolszkban összegyűjteni. Ennek érdekében, egy a Honvédelmi Minisztériumtól kapott táviratra hivatkozva, a következő nyilatkozatot tette az otthoni felelősségre vonástól félő, s ezért a hazatéréstől idegenkedő vöröskatonák megnyugtatására: „A magyar kormány a visszatérő hadifoglyok politikai szereplését további vizsgálat tárgyává nem teszi, őket ezért felelősségre nem vonja és a hadifogságban esetleg elkövetett közönséges bűncselekményekért vagy bűntettekért is csak az esetben bünteti, ha azok miatt őket az orosz bíróság felelősségre nem vonta".[131]

Bár az otthoni hatóságok ezt az ígéretet nem tartották be, Dell'Adami százados a maga részéről következetesen kitartott amellett a meggyőződése mellett, hogy feladatát minden politikától mentesen, csupán humanitárius szempontok alapján kell elvégeznie.[132]

A tél folyamán a különböző szállítmányokkal és az egyenként érkezettekkel a behajózásra váró magyarok száma a december eleji 687-ről 1921. március 4-re ismét 1577 főre emelkedett.[133]

1921. január 6-án sürgöny érkezett Nansentől, amelyben közölte, hogy újabb gőzöst — a francia Messageries Martimes társaság DR. PIERRE BENOÎT nevű hajóját — bérelt ki a még Kelet-Szibériában levő hadifoglyok hazaszállítására. A hajó Vlagyivosztokba érkezését 1921 február közepére ígérte. Sürgönyében Nansen a helyelosztásra nézve megjegyezte, hogy az az egyenlőség és arányosság elvének figyelembevételével történjék. A korábbi „pártoskodást" ellensúlyozni kell — hangsúlyozta.

Nansen távirata ismét fellobbantotta az egyes nemzeteknek a hajókon jutó férőhelyek számáról folyó vitát. A cseh, lengyel, román és jugoszláv missziók újból követelni kezdték a STEIGERWALD-on és a FRANKFURT-on elvesztett helyek kompenzálását. Álláspontjukat állítólag Nansen is támogatta, mondván, hogy a helyelosztás, amelyet az Amerikai Bizottság végzett, nem igazságos, mivel több nemzetet kizárt.

A vitában Dell'Adami százados korábbi álláspontjára helyezkedett, mely szerint a STEIGERWALD és a FRANKFURT visszaútjának finanszírozása az Amerikai Hazatelepítő Bizottság pénzén történt, amelyet köztudomásúan a magyar, az osztrák és a galíciai hadifoglyok hazaszállítására szántak, ezért más nemzeteknek nincs joga e három nemzet hadifoglyainak rovására plusz férőhelyeket követelni.

1920. január 10. és 14. közt a magyar misszió táviratban kérte fel az Amerikai Hazatelepítő Bizottság létrehozásában részt vett emberbarát szervezete-

130 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 327., 439/1921.
131 HL Hdf. gy. MVKM 70., 108/1920. Kivonat a HM-től érkezett 44. sz. sürgöny szövegéből: „auf virczigvier: heimkehrer werden Fuer dienen roten armee nicht verfolgt". Nyikolszki kirendeltség 296/1921.
132 1920 őszén feljelentés érkezett a MVKM-hoz, amely a blagovescsenszki magyar kommunisták nevét tartalmazta. Dell'Adami visszaküldte a feljelentést azzal, hogy „a misszió nem folytat politikai nyomozást". HL Hdf. gy. MVKM 540/1920.
133 HL Hdf. gy. MVKM 387/1921.

ket, hogy a férőhelyek elosztásáról folyó vitában Nansennél támogassák.[134] Mint az Amerikai Magyarok Segélyegyesületének írták: „... 6500 magyar hadifogoly hazaszállítása után is, a nyikolszk-usszurijszki táborban több mint 1500 magyar várja a hazaszállítást. Harbinban 80, Mandzsúriában 40, Vlagyivosztokban 50 a hazaszállításra váró magyarok száma. Számításunk szerint a még elszórtan élő hadifoglyok beérkezése után kb. 1800 magyart kell Vlagyivosztokból hazaszállítanunk. — Minden erőfeszítésünk dacára rá vagyunk utalva a hadifoglyoknak a Népliga által eszközlendő hazaszállítására."

A misszió 1921. eleji helyzetét és a jövőre vonatkozó kilátásait Dell'Adami Géza így elemezte levelében: „Nansen újabb hajókról nem nyilatkozott. — Miután itt (a Tengermelléken) 6000 minden nemzetiséghez tartozó hadifogoly van, az első hajóval a legjobb esetben is aligha küldhetünk haza több mint 500 magyar hadifoglyot. Hogy a többiekkel mi lesz, azt nem tudjuk, mert nem vagyunk tájékoztatva afelől, hogy áll-e pénz rendelkezésére Nansennek, és ha igen, kitől és mennyi.

A misszió igen nehéz körülmények közt dolgozik, mivel a hadifoglyok ellátásának költségei napról napra fokozódó drágaság következtében egyre emelkednek és újabban a hazulról jött utasítások szerint csak az abszolút minimumot adhatjuk,[135] de erre nincs elegendő pénzünk."[136]

Nagy megkönnyebbülést jelentett a Magyar Vöröskeresztes Misszió vezetőségének, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt 1920. december végi értesítését, mely szerint Belső-Szibéria kiürítését a továbbiakban Moszkván keresztül, nyugat felé bonyolítják le, a Honvédelmi Minisztériumtól 1921. január 13-án kapott távirat megerősítette. Ez azt jelentette, hogy az anyagi eszközökben állandóan szűkölködő missziónak a továbbiakban nem kell nyugat felől érkező nagyobb szállítmányokról gondoskodnia. Ezt támasztotta alá a Honvédelmi Minisztériumtól jött távirat, amely utasította a missziót, hogy a Szibéria belsejéből érkező szállítmányok fogadását szüntesse meg. Az utasításnak megfelelően elrendelték a csitai kirendeltség felszámolását, a likvidálás irányításával az éppen Vlagyivosztokban tartózkodó Fein Jenő hadnagyot bízták meg.[137]

Ugyanakkor, 1921. január 15-én, az 1920 májusában kötött koppenhágai egyezményre hivatkozva az irkutszki Gubcsekához (a Cseka kormányzósági szerve) címzett levelében a magyar delegáció kérte a szovjet hatóságokat, hogy a szibériai hadifoglyokat ezentúl nyugat felé irányítsák. Kérését azzal indokolta, hogy a vlagyivosztoki missziónak nem áll rendelkezésére kellő mennyiségű hajótér a már a Tengermelléken tartózkodó mintegy 7000 különböző nemzetiségű hadifogoly — köztük 1500 magyar — elszállítására sem.[138]

Ugyanezzel a kéréssel fordult 1921. január 18-án a magyar misszió vezetője

134 *Dell'Adami:* 171—172. o.; HL Hdf. gy. MVKM 84/1921., különböző helyekre küldött táviratok: a Jointnak címzett 1921. január 10-én kelt távirat.

135 A nyikolszki tábor parancsnokának, Kovács orvos-őrnagynak 1921. február 15-i jelentéséből: „...a régi adagok mellett egy ember részére eső élelem és tűzifa 28,088 szen értéket képvisel. ...Az adagok kb. megfelelnek a mi békegyakorlatokon engedélyezett adagjainknak és minthogy kiéhezett emberek talpra állításáról és hosszú tengeri úton való szállításáról van szó, valami számottevő csökkentésre nem lehet számítani".

Mivel az élelmiszerárak csökkenésére nem számíthattak, Kovács őrgy. — Dell'Adami utasításainak megfelelően — a tábor adminisztrációs költségeiből faragott le: megszüntette a tábor magyar kórházának gazdasági önállóságát, felosztatta a nősök külön konyháját, az orvosok fizetését 25%-kal csökkentette és a tábor irodáiban alkalmazott hadifoglyok közül 16-ot elbocsátott. Így próbálták elérni, hogy az amúgy is szűkebbre méretezett élelmezési adagokat ne kelljen tovább csökkenteni.

136 HL Hdf. gy. MVKM 84/1921.

137 *Dell'Adami:* 163. o.; HL Hdf. gy. MVKM 98., 114/1921. Fein hdgy. a csitai kirendeltségéről szóló összefoglaló jelentést és elszámolást a hozzátartozó mellékletekkel, valamint az ott használt pecsétekkel együtt 1921. április 9-én adta le a misszió vezetőjének. HL Hdf. gy. MVKM 621/1921.

138 HL Hdf. gy. MVKM 82/1921.

a Távol-Keleti Köztársaság egészségügyi minisztériumához, amely a csitai kormány részéről a hadifoglyok evakuációját intézte.[139]

Február 12-én érkezett meg az omszki SZIBEVAK válasza, amelyben közölte, hogy a szibériai hadifoglyok keletre való irányítását megszünteti.[140]

A hazaszállítás megkezdése tavasszal. A DR. PIERRE BENOÎT és a PEICHO szállítmányainak útba indítása 1921 február—1921 április

A Belső-Szibériából történő hadifogolyszállítás megszüntetésével úgy látszott, hogy a már a Csendes-óceán partján összegyűjtött 1500 magyar behajózásával a vlagyivosztoki misszió is befejezheti működését.

Addig azonban még sokat kellett „harcolni" a népszövetségi hajók férőhelyeiért. Még az olyan missziók is — mint a német vagy az osztrák —, amelyek képesek voltak saját hajót bérelni, helyet követeltek a DR. PIERRE BENOIT-on. 1921. január 22-én a magyar delegáció feje azt javasolta, hogy abban az esetben, ha az említett missziók ragaszkodnak ahhoz, hogy azokat a hadifoglyokat, akik az általuk bérelt hajók távozása után érnek a tengerpartra, a DR. PIERRE BENOÎT szállítsa haza, e helyek fejében adjanak át bizonyos számú férőhelyet más nemzeteknek saját hajóikon.[141] E javaslat végül is nem került kivitelezésre.

Úgy tűnt, hogy Nansen január 27-én érkezett távirata végre lezárja a Népszövetség által felfogadott hajók férőhelyeinek elosztásáról folyó vitát. A távirat így hangzott: „Az Amerikai Bizottsággal a Párizsban történt tárgyalásokon megegyeztünk, hogy a hadifoglyokat nem osztályozzuk külön-külön. A hajóhelyek elosztását helyettesem (Egli főhadnagy — B. A.) az Amerikai Bizottsággal egyetértőleg állapítja meg. Követelem a pártoskodások helyrehozatalát a nemzetek egyenlő jogosultsága alapján. Elég sokszor hangsúlyoztam ezt. Akarom, hogy a viszály megszűnjön."[142]

Tehát kompromisszum jött létre a hadifoglyok hazaszállítását irányító két nagy szervezet közt. Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság már nem kötötte ki, hogy az általa átutalt pénzen bérelt hajókon csak osztrák, magyar és galíciai hazatérők szállíthatók el, viszont Nansen lemondott arról, hogy a STEIGERWALD- és a FRANKFURT-szállítmányokat a többi nemzet javára kompenzálja. E megegyezés értelmében a népszövetségi hajók férőhelyeiben az egyes nemzetek a Tengermelléken hazaszállításra váró hadifoglyaik arányában részesednek.

A határozatot azonban többen megpróbálták kijátszani úgy, hogy mindig a Vlagyivosztok környékén tartózkodó hadifoglyaik 1921. januári számát arányították más nemzetek fiainak számához, tekintet nélkül arra, hogy közben saját költségen vagy más módon több száz, esetleg több ezer emberüket elszállították. Így a valóságosnál nagyobb arányban kívántak a Népszövetség hajóin férőhelyekhez jutni. Ezt a módszert próbálta alkalmazni a román és a csehszlovák misszió, ami ellen Dell'Adami élesen tiltakozott mind Nansennél, mind annak vlagyivosztoki képviselőjénél, Egli főhadnagynál. Tiltakozásában hangsúlyozta: „Misszióm kitart amellett az álláspontja mellett, hogy az arány (ti. az

139 HL Hdf. gy. MVKM 153/1921.
140 HL Hdf. gy. MVKM különböző helyekről jött táviratok 1921. február 12., uo. különböző helyekre küldött táviratok 1921. február 15.
141 HL Hdf. gy. MVKM 134/1921.
142 *Dell'Adami:* 172—173. o.

egyes nemzeteknek a hajókon juttatott férőhelyek aránya — B. A.) mindig az itt levő és elérhető hadifoglyok számához igazodjon".[143]

Az Amerikai Hazatelepítő Bizottság és Nansen közt létrejött megegyezés a magyar és az osztrák missziókat mint az Amerikai Bizottság támogatásának egyedüli élvezőit aggodalommal töltötte el. Attól tartottak, hogy az amerikai pénz, amely ezentúl több nemzet közt oszlik meg majd, nem lesz elegendő hadifoglyaink hazaszállítására. Aggodalmának Dell'Adami százados egy 1921. február 5-én Egli főhadnagyhoz intézett átiratában így adott hangot: „A Magyar Vöröskereszt Missziója a Nemzetközi Vöröskereszt és Nansen most beérkezett táviratából örömmel értesült arról, hogy Nansen igyekszik minden itt levő hadifogoly hazaszállításához hitelt biztosítani.

Az eddig beérkezett hírek alapján sajnos még nem biztos, hogy Nansen úr más pénzekkel is rendelkezik-e, mint az Amerikai Bizottság pénzével. Így kialakulhat az a helyzet, hogy a legközelebbi hajók elmenetele után minden nemzetnek saját költségén kell hadifoglyait hazaszállítania. Tekintve Magyarország jelenlegi általánosan ismert igen rossz financiális helyzetét és hadifoglyaink számát, lehetetlen számunkra hadifoglyaink hazaszállítása. E lehetetlenséggel számolva kénytelen vagyok Önt arra kérni, hogy az amerikai alap azok számára biztosíttassék, akik számára adatott, s így a magyar hadifoglyokat az amerikai alap terhére biztosított hajókon szállítsák el.

Amennyiben Nansen úr abban a helyzetben van, hogy valamennyi hadifoglyot hazaküldheti, a Magyar Vöröskereszt Missziója kész az arányos felosztásra és ennek elismerésére a következő hajókon . . ."[144]

Úgy látszik aggodalmaival Dell'Adami százados az Amerikai Hazatelepítő Bizottság központját is megkereshette, mert a Honvédelmi Minisztériumot 1921. február 16-án a hazaszállítással kapcsolatban a következőképpen tájékoztatta: „Az Amerikai Bizottság és Nansen közt félreértés volt. A vlagyivosztoki Amerikai Bizottság ismételten utasítást kapott Washingtonból az Amerikai Vöröskereszttől a magyarok, osztrákok és galíciaiak elszállítására. Az amerikai akció csak az osztrák—magyar hadifoglyok és nem a győztes államok polgárainak hazaszállításával foglalkozik."[145]

Még mindig nem született végleges döntés a kérdésben, amikor február 28-án újabb sürgöny érkezett Nansentől, amelyben közölte, hogy a Messageries Maritimes társaság PEICHO nevű hajója március végén 2000 hadifogoly hazaszállítása céljából Vlagyivosztokba érkezik.

Ez a magyar misszió részéről minden vitát eldöntött. Dell'Adami százados a nyikolszki tábor akkori magyar parancsnokának, Kovács őrnagynak küldött leiratában így kommentálta a PEICHO érkezéséről szóló hírt: „E hajóval az összes, jelenleg a Bajkáltól keletre tartózkodó magyar alattvalók hazaszállítása biztosítva van. Így a hajó indulása után a misszió feladata véget ér és teljesen liquidálni fog. Felkérem a táborvezetőséget, hogy készítse elő a tábor liquidálását. Azon magyar alattvalók, akik a hajóról lemaradnak elvesztik az államköltségen való hazaszállítás jogát . . . A misszió az összes transzbajkáli újságokban több ízben fog hirdetéseket közzé tenni és különböző delegáltjait az utolsó hajó elindulásáról értesíti."[146]

A misszió vezetői azonban alig tölthettek pár napot abban a tudatban, hogy feladatuk végeztével hamarosan ők is útra kelhetnek Magyarország felé, ugyan-

143 HL Hdf. gy. MVKM 134/1921., a különböző helyekre küldött táviratok. 1921. február 17—25. Nansennek címzett távirat.
144 HL Hdf. gy. MVKM 238/1921.
145 HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 52. sz. távirat 1921. II. 16.
146 HL Hdf. gy. MVKM 359/1921.

is 1921 március elején az a hír érkezett, hogy az omszki SZIBEVAK 10—20 000 ember kelet felé való evakuálását tervezi, amely áprilisban venné kezdetét.

A hír alapvetően megváltoztatta a misszió a közeljövőben történő felszámolásának tervét. Erről 1921. március 5-én így tájékoztatta a misszió vezetője Gerő hadnagyot, a magyar érdekek harbini képviselőjét: „A m. kir. Honvédelmi Minisztériumtól kapott utasításaink szerint közbenjártunk, hogy a kelet felé való evakuálás esetén a magyar hadifoglyok Krasznojárszkig bezárólag szintén keleti irányba evakuáltassanak. A helyzet tisztázásáig tehát missziónk az utolsó hajó elindulása után is itt fog maradni."[147] Levelében Dell'Adami arra kérte Gerő hadnagyot, hogy a Belső-Szibériából várható csoportok megérkezéséig továbbra is vállalja a misszió harbini képviseletét.

Miközben Belső-Szibériából az áprilisban várható nagyobb szállítmányokról érkeztek hírek, folytatódott a nyikolszki táborban levő 1500 magyar első csoportjának előkészítése a behajózáshoz, ugyanis az értesítések szerint a február közepére ígért DR. PIERRE BENOÎT Vlagyivosztokba érkezése március első harmadában volt várható.

A szokásos formalitások és fertőtlenítés után a Népszövetség által amerikai pénzen bérelt DR. PIERRE BENOÎT 1921. március 14-én futott ki a vlagyivosztoki kikötőből. Fedélzetén — Nansen utasításának megfelelően — valamennyi érintett nemzet a megfelelő paritás alapján képviselve volt. Így a 863 magyar férfin, valamint 44 nőn és gyermeken kívül 932 cseh, 284 délszláv, 173 lengyel, 162 román és 8 osztrák is utazott a hajóval.[148]

A DR. PIRRE BENOÎT távozása után a március 15-i létszámjelentés szerint a nyikolszki táborban 516 regisztrált magyar állampolgár maradt vissza és minden remény megvolt arra, hogy a Népszövetség hajóján, a PEICHO-n valamennyien hazatérhetnek.

Az újabb Belső-Szibériából érkező nagy hadifogolyszállítmányokról szóló március eleji hírek vaklármának bizonyultak. Ismét alkalom nyílott arra, hogy a misszió a PEICHO elindulásával teljesen felszámoljon és hazatérjen. Dell'Adami Géza azonban úgy döntött, hogy a felszámolást csak részben hajtja végre, ő maga két emberével Vlagyivosztokban marad az esetleg még a tengerpartra érkező kisebb csoportok fogadására. 1921. március 22-én a 488. számú parancsával utasította a nyikolszki tábor magyar vezetőségét, hogy készüljön fel a tábor feloszlatására. „... Felkérem a tábor vezetőségét — szólt a parancs —, hogy a tábor liquidálása előtt állítsa össze azon segélyeket, amelyeket az oroszok a tábor részére 1920. július 1. óta nyújtottak. — Ez fontos, mert az orosz kormány esetleg lépéseket tesz ezek visszaszerzése iránt."[149]

A PEICHO — az első olyan népszövetségi hajó, amelyet Nansen a népszövetségi hitelekből bérelt —, 1921. április 12-én hagyta el a kelet-szibériai partokat. Utasai közt 567 magyar férfi, 98 nő és gyermek volt. Rajtuk kívül 259 lengyel, 222 cseh, 121 román, 96 délszláv, 68 osztrák, 50 német és 15 török neve szerepelt az utaslistán.[150]

A PEICHO-n sikerült útba indítani mindazokat a magyarokat, akik 1921. április 12-ig a Tengermelléken összegyűltek közül haza akartak térni és a hosszú tengeri út fáradalmainak egészségileg megfeleltek. A magyar szállítmány parancsnoka Kovács orvos-őrnagy, Dell'Adami helyettese volt.

147 HL Hdf. gy. MVKM 396/1921.
148 *Dell'Adami:* 174., 178. o.; HL Hdf. gy. MVKM a HM-nek küldött 58. sz. távirat 1921. március. A MVKM 410/1921. sz. irata 841 magyart, 286 jugoszlávot, 935 csehet és 187 lengyelt említ a DR. PIERRE BENOÎT utasai közt.
149 HL Hdf. gy. MVKM nyikolszki kirendeltség 457/1921.
150 *Dell'Adami:* 177—178. o., HL Hdf. gy. MVKM 705/1921. a HM-nek küldött táviratok, 1920. április 12.

Ugyancsak a PEICHO-n tért vissza Európába Egli főhadnagy, Nansen meghatalmazottja is, mintegy jelezve azt, hogy a Népszövetség a hadifoglyok Kelet-Szibérián át történő hazaszállítását befejezettnek tekinti.

A kelet-szibériai magyar hadifoglyok hazaszállításának befejezése, a Magyar Vöröskereszt Missziójának hazatérése a CROOK-szállítmánnyal, 1921 április—1921 szeptember

A magyar vöröskeresztes misszió 3 főre apadt irodája továbbra is Vlagyivosztokban maradt. Feladatának az egyenként vagy kisebb csoportokban még a tengerpartra érkező magyarok összegyűjtését és most már a magyar kormány költségén való hazaszállítását tekintette. Mint ebből is látszik, valóban csak kis számú hazatérőre számítottak már, ezért a nyikolszki táborban számukra annak idején kiutalt barakkokat a PEICHO kifutása után visszaadták az orsz hatóságoknak. A beérkező magyarok ideiglenes szálláshelyéül pedig a misszió egyik vlagyivosztoki raktárát jelölték ki.

Április 29-én már 34 felnőtt és 3 gyerek lakott a raktárban, amely hamarosan szűknek bizonyult további hazatérők befogadására. Mivel pedig hadifoglyok érkezésére a továbbiakban is számíthattak, a misszió ismét az orosz hatóságokhoz, illetve a japán parancsnoksághoz fordult megfelelő nagyságú épületek kiutalása végett. Végül is csaknem egy hónapi huza-vona után engedélyt kaptak, hogy használatba vegyék a Pervaja Rjecska-i tábor barakkjait.

1921. május 31-én költözött a magyar tábor — a betegek kivételével, akik a vlagyivosztoki helyiségben maradtak — Pervaja Rjecskára, ahol 200 ember befogadására alkalmas barakkok álltak rendelkezésre.[151]

1921 áprilisának végén a magyar misszió tagjai úgy vélték, hogy a hátramaradt hazatérőkkel együtt rövidesen útnak indulhatnak, ezért április 29. és május 5. között köszönőlevelekben mondtak búcsút a munkájuk során őket támogató szervezeteknek, hatóságoknak, személyeknek — elsősorban az Amerikai Hazatelepítő Bizottság tagjainak.[152]

Közben folytak a tárgyalások a Messageries Maritimes hajóstársaság vlagyivosztoki képviselőjével megfelelő hajók béreléséről. A tárgyalások első fázisáról nem maradtak ránk dokumentumok, de az erre vonatkozó későbbi iratok szerint a társaság alapfeltételei a következők lehettek:

1. legalább 500 elszállítandó ember
2. 260 yenes szállítási díj személyenként
3. a viteldíj előre, helyben történő kifizetése.

E feltételekre Dell'Adami százados — aki, mint a legnépesebb hazatérő csoport parancsnoka, Egli távozása után átvette a repatriálás irányítását — 1921. május 28-án Nilsennek, a társaság vlagyivosztoki ügynökének címzett levelében arról értesítette a társaságot, hogy Vlagyivosztokban 250 különböző nemzetiségű hadifogoly vár elszállításra, de június végéig mintegy további 300 hazatérő érkezése várható. „Valamennyi misszió egyetértett abban — szól a levél —, hogy a hadifoglyokat egy, a MAINAM-hoz hasonló[153] gőzössel szállítsák haza és a fizetés — a képviselők óhaja szerint — közvetlenül a hazaszállíttató állam útján történjék. A 260 yenes fejenkénti szállítási díj valamennyi misszió szerint túl magas, tekintettel a társaság korábbi áraira. Novemberben

151 HL Hdf. Gy. MVKM 717., 738., 742., 751/1921.

152 G. P. Hurblutt-nak, a Y.M.C.A. vlagyivosztoki titkárának (MVKM 705/1921.), Ph. Warburgnak az Amerikai Hazatelepítő Bizottság elnökének (MVKM 712/1921.), Lively őrnagynak, az Amerikai Vöröskereszt szibériai képviselőjének (MVKM 712/1921)..

153 A MAINAM személyszállításra átalakított teherhajó volt, így bére olcsóbb volt, mint a személyhajóké.

a MAINAM 220 yenért, a PEICHO és a DR. PIERRE BENOÎT még olcsóbban szállította az embereket. 200 yen/fő-s ár a missziók részéről elfogadható lenne."[154]

Két nap múlva megérkezett az ügynökség — a társaság sanghái képviselete távirata alapján adott — válasza. Az átiratból arról értesülhettek a missziók vezetői, hogy a társaság nem fogadhat el 250 yennél kevesebb viteldíjat személyenként. A hajótársaság abba sem egyezett bele, hogy a viteldíjat az egyes kormányok — a hajón szállított alattvalóik után — közvetlenül a cég párizsi irodájának utalják át, hanem ragaszkodott a Vlagyivosztokban, vagy Sanghajban történő közvetlen fizetéshez. Mégpedig az összeg felét a szerződés megkötésekor, másik felét a hajó indulásakor kérte.[155]

Június 1. és 10. között továbbra is bizonytalannak látszott, mely hajóval és mikor történik a hadifoglyok hazaszállítása.[156]

1921. június 10-én Dell'Adami százados Gerő főhadnagynak Harbinba küldött levelében így számolt be a hazautazás kérdésének akkori állásáról:

„A MAINAM abban az esetben, ha legalább 400 hadifogoly utazik, július elején érkezik Vlagyivosztokba. A hajó ára a hadifoglyok részére (személyenként) 245 yen. Az 500 fő a csitai csoport beérkezésével együtt lesz...

Nehézség csupán annyiban merül fel, amennyiben a cseheknek nincs pénzük. Ők kérték a fizetésnek oly módon való teljesítését, hogy az általuk fizetett összeg Prágából utaltassék át a hajós társaság párizsi központja részére, ez ideig nincs döntés az ügyben.

E kérdés tisztázása 10 napon belül történik és annak kedvező eldöntésétől függ, hogy a hajó Vlagyivosztokba jön vagy sem."[157]

Dell'Adami Géza megpróbálta a szállítási díj további csökkentését és a csehek kérésének teljesítését elérni a társaságnál. Kísérleteire a Messageries Maritimes sanghaji vezérképviselője 1921. június 24-i táviratában így reagált: „A MAINAM nem fog kikötni az önök kikötőjében. (ti. Vlagyivosztokban — B. A.) Jövő hétfőn táviratozzuk meg véglegesen, kiköt-e Dairenben. Abban az esetben vállaljuk a 240—300 magyar Genovába szállítását 240 yen/személyenkénti előre lefizetése esetén — a viteldíj további csökkentése lehetetlen —, ha ön megfelelő biztosítékot ad, hogy a 270 cseh után 1300 frankot fizetnek Párizsban."[158]

Végül is nem sikerült megegyezni a társasággal a MAINAM-mal történő hazaszállítás kérdésében, ezért a cég sanghaji vezérképviselete július 7-én azt a javaslatot tette, hogy amennyiben a francia hatóságoktól a szükséges engedélyeket megkapják, a társaság hajlandó 250—300 magyar hadifoglyot a Sanghaj és Marseille közt közlekedő, július végén, vagy augusztus elején induló PORTHOS nevű postahajóján Franciaországba szállítani. A viteldíj megegyezne azzal az összeggel, amelyet a hadifoglyoknak Sanghajtól Marseille-ig a MAINAM-on történő szállításáért kérnének. Természetesen ebben az esetben a hazatérők Vlagyivosztokból Sanghajba és Marseille-ból a magyar határig való szállításával járó kiadások a magyar missziót terhelték volna, éppúgy, mint a sanghaji, illetve a marseille-i tartózkodás költségei. A társaság elképzelései szerint ugyanis a behajózás csak a sanghaji indulás előtt két órával kezdődhetett volna. Ugyanakkor figyelmeztették a misszió vezetőjét, hogy a szállítás feltételei nem ugyanazok, mint a PEICHO-n voltak. Mivel a PORTHOS postahajó volt, az egész fedélzetet nem bocsáthatták az utasok rendelkezésére, ezért az

154 HL Hdf. gy. MVKM 805/1921.
155 HL Hdf. gy. MVKM 812/1921.
156 HL Hdf. gy. MVKM 823., 839., 851/1921.
157 HL Hdf. gy. MVKM 856/1921.
158 HL Hdf. gy. MVKM 1312/1921.

út várható 37 napos tartama alatt a hazatérőket a kabinok nélküli előfedélzeten felállított priccseken helyezhetik csak el. A sanghaji vezérképviselő közölte továbbá, hogy a hajót esetleg Kobéba is rendelhetik, de ez 20 yennel emelné meg személyenként a költségeket. A szállítás anyagi részének lebonyolítására a következő javaslatot tette: Nem kell semmiféle szerződést aláírni, elég, ha a misszió vezetője ideiglenes elismervényt állít ki, amely a teljes szállítási költségek yenben történő lefizetése ellenében 4. osztályú jegyként fog szerepelni, s amely biztosítja a hazatérők számára a 4. osztályú utasokat megillető körülményeket.[159]

Ez a megoldás elfogadhatatlan volt a misszió számára, hiszen a hazatérőknek Vlagyivosztokból Sanghajba szállítása, illetve Marseille-től a magyar határig való utaztatása nemcsak hogy jelentősen megemelte volna a költségeket, hanem olyan bonyolult szervezési munkálatokat jelentett volna, amelyet a 3 tagra olvadt misszió semmiképpen sem vállalhatott.

Dell'Adami százados elhatározta, maga utazik Sanghajba, hogy ott személyesen folytasson tárgyalásokat egy megfelelő szállítóhajó béreléséről.[160]

1921. július 23-án a Sanghajban tartózkodó Dell'Adamit helyettesítő Lehoczky István a vlagyivosztoki irodából örömmel értesíthette a Pervaja Rjecska-i tábort, hogy a misszióvezető Sanghajból érkezett távirata szerint a hazaszállításra váró magyarokat az amerikai CHINESE SEA (CROOK) nevű hajón fogják hazavinni. „Ezen ügyben a szükséges szerződés a hajós társasággal megkötteteti. A hajó augusztus közepén indul, minden valószínűség szerint Vlagyivosztokból" — hangzott a régen várt jó hír.[161] Nemsokára ismertté váltak a szerződés részletei is. A hajó indulásának tervezett ideje: 1921. augusztus 15., a hadifoglyokért fizetendő szállítási díj fejenként 275 yen.[162]

Július végén a Magyar Vöröskereszt Missziója arról értesült, hogy az Amerikai Hazatelepítő Bizottság az általa a magyar, az osztrák és a galíciai hadifoglyok hazaszállítására összegyűjtött alap maradványait az utolsó szállítmány hazatérésének finanszírozására kívánja fordítani.[163] A Bizottság döntése igen kellemesen érintette a missziót, amely már felkészült arra, hogy az utolsó hazatérőket saját költségén kell hazaszállítania. Dell'Adami Géza New Yorkba küldött köszönőlevelében így hálálkodott: „Ez a tény (ti. a Bizottság ajánlata) igazán boldoggá tett, mivel nem is álmodtam, hogy missziónk munkája ilyen szerencsés befejezést nyer".[164]

Augusztus elején az Amerikai Bizottság 30 000 dollárt utalt át Dell'Adami százados nevére, amelyet ő 61 650 yenre váltott át. Ez az összeg 275 yen egy főre eső szállítási költség esetén 224 ember hazautazását fedezte.[165] Az érintett három nemzet fiai közül 1921. augusztus elején 147 magyar, 66 osztrák és 20 galíciai várta még hazaszállítását Vlagyivosztokból, összesen 233 ember. Mivel az átutalt összegből nem telt volna valamennyiük elszállítására, Dell'Adami Géza elhatározta, hogy arányosan vált belőle az egyes nemzetek számára hajójegyet. Így utazott haza 139 magyar, 65 osztrák és 20 galíciai, azaz újabb 224 hazatérő amerikai pénzen.[166] A többiek útját az illetékes missziók fizették.

A Magyar Vöröskereszt Missziója 1921. augusztus 15-re felkészült a hazautazásra, azonban augusztus 16-án értesítés érkezett, hogy a CHINESE SEA,

159 Uo.
160 Dell'Adami szds. 1921. július 8-án kért vízumot a kínai hatóságoktól a Sanghajba utazáshoz. HL Hdf. gy. MVKM 997—998/1921.
161 HL Hdf. gy. MVKM Pervaja Rjecska 18/1921.
162 HL Hdf. gy. MVKM 1063/1921.
163 HL Hdf. gy. MVKM 1055/1921.
164 HL Hdf. gy. MVKM 1096/1921.
165 HL Hdf. gy. MVKM 1249., 1251/1921.
166 HL Hdf. gy. MVKM 1165/1921.

vagy ahogyan újabban nevezték, a CROOK csak augusztus 23-én indul Manilából és csak szeptember elején várható Vlagyivosztokba.[167] A Vlagyivosztokba késve érkező hazatérők újabb haladékot kaptak.

A CROOK 1921. szeptember 4-én érkezett a vlagyivosztoki kikötőbe, ahol addigra már 335 különböző nemzetiségű hadifogoly várta az elszállítást, mégpedig 156 magyar, 53 német, 8 török, 10 román, 39 lengyel (galíciai) és 69 osztrák.[168]

Mivel a CROOK-kal a magyar misszió is hazatért, a Honvédelmi Minisztérium rendelkezése értelmében a visszamaradt magyar állampolgárok érdekeinek védelmét a Német Vöröskereszt Missziójának adta át, melynek hatáskörébe kizárólag csak a magyar hadifoglyok nyilvántartása, részükre útlevél-igazolványok kiadása tartozott, de semmiféle segély kifizetésére, vagy a hazaszállítással kapcsolatos intézkedésre nem volt joga.[169]

Az utolsó magyar hazatérő csoport 1921. szeptember 9-én mondott búcsút a kelet-szibériai partoknak, hogy 61 napos hajóút után újra Európa földjére lépjen.[170]

A Dell'Adami Géza vezette csoport november 18-án érkezett a csóti leszerelő táborba, ahonnan még aznap folytatta útját Budapestre, ahol a csoport még együtt levő tagjai is szétszéledtek. Ezzel végérvényesen befejezte munkáját a Magyar Vöröskereszt Missziója, amely Dell-Adami Géza számításai szerint 1920 júniusa és 1921 szeptembere között mintegy 13 000 magyar Kelet-Szibériából való hazatérését segítette elő.[171]

Ezt a teljesítményt igazán csak Felix Warburg, az Amerikai Hazatelepítő Bizottság elnöke szavainak tükrében lehet értékelni, aki a Bizottság munkájáról szóló zárójelentésében ezt írta: „Midőn hozzáfogtunk a hazaszállítási művelet végrehajtásához, el sem tudtuk képzelni, hogy egyetlen kormány se támogasson bennünket. Valójában alig segítettek többel, mint be nem avatkozással. Azt hiszem, helyesen járok el ha kijelentem, hogy e feladat megoldásához nem lett volna bátorságunk, ha eleinte tudtuk volna ezt. Nem rendelkeztünk más fegyverrel, mint a jótékonyság szerény forrásával, amelyet a korábbi igények alaposan túlterheltek már."[172]

Аттила Бонхардт

ТРАНСПОРТИРОВКА ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ИЗ ВОСТОЧНОЙ СИБИРИ В 1919—1921 ГГ.

Резюме

В конце первой мировой войны венгерские военнопленные, находившиеся в Восточной Сибири, оказались в весьма беспросветном положении. Возвращение на родину своими силами вследствие обстановки гражданской войны в России и неизмеримо огромных расстояний для

167 HL Hdf. gy. MVKM Pervaja Rjecska 28., 33/1921.
168 HL Hdf. gy. MVKM 1223/1921.
169 HL Hdf. gy. MVKM 1063., 1271/1921.
170 HL Hdf. gy. MVKM Pervaja Rjecska sz.n. táborparancs 1921. szeptember 8.; uo. Csót T/58/1921. november 10—20.; uo. Keleti pályaudvari fogadó bizottság Kt. 48/1921.
171 Dell'Adami a CROOK-on írt jelentése szerint a misszió 8126 magyar állampolgárt juttatott haza, s ezen kívül mintegy 5000 az elcsatolt területekre való magyar hazatérését segítette elő. OL K.73. 42. tétel 41652/1920. a. sz. 43027/1922. i. sz., K.73. 3. tárgyi dosszié (a min. biz. a hadifoglyok ügyeinek intézésére 1921. december 7-i ülésének jegyzőkönyve).
Könyvében a misszió tevékenységének mérlegét 8124 magyarországi férfi, 191 nő és gyermek, valamint 4874 a tria noni határokon túlra való magyar hazasegítésében vonta meg. *Dell'Adami:* 178. o.
172 *Dell'Adami:* 205. o.

них было почти невозможно. Лишь хорошо организованная спасательная акция, располагающая большими финансовыми средствами, могла бы оказать им помощь. Для этого однако было необходимо разрешение и поддержка держав антанты, чем побежденная и повергнута в состояние экономической разрухи Венгрия не располагала.

Весной 1920 года Мирная конференция разрешила наконец выезд одной миссии во Владивосток в целях возвращения венгерских военнопленных на родину. Однако расходы, связанные с транспортировкой пленных, должны были покрываться Венгрией. Так как правительство Венгрии не располагало необходимым количеством валюты, венгерская делегация сначала выехала в Соединенные Штаты, где ей удалось заполучить поддержку американских благотворительных обществ. Около 1 миллиона долларов поступило в кассу Комиссии по репатриации, учрежденную в Америке в интересах переправки на родину венгерских, австрийских и галицийских военнопленных.

Этими деньгами венгерская миссия не могла распоряжаться свободно, кроме того миссия имела с собой примерно 40 000 швейцарских франков, когда в июне 1920 года она прибыла во Владивосток. Задачей миссии было собрать, снабдить продовольствием и на зафрахтованных транспортных судах морским путем доставить несколько тысяч венгров из Восточной Сибири на родину. На основании сохранившегося архива миссии и мемуаров руководителя миссии капитана Делл Адами в статье излагается эта длившаяся более одного года история, в ходе которой несмотря на серьезные финансовые и политические трудности, а также разногласия, имевшиеся между Американской Комиссией по репатриации и уполномоченного Лиги наций, также занимавшегося делами по переправке военнопленных в Европу, 13 000 венгерских военнопленных смогли вернуться на родину из Восточной Сибири.

Attila Bonhardt

DIE REPATRIIERUNG DER UNGARISCHEN KRIEGSGEFANGENEN AUS OST-SIBIRIEN, 1919—1921

Resumee

Am Ende des Ersten Weltkrieges geraten die ungarischen Kriegsgefangenen in Ost-Sibirien in eine aussichtslose Lage. Die Heimkehr aus eigener Kraft war für sie wegen der Bürgerkriegsverhältnisse in Russland und wegen der unermeßlichen Entfesnung fast unmöglich. Nur eine gut organisierte, kapitalkräftige Rettungsaktion hätte ihnen helfen können. Dazu waren di-Genehmigung und die Unterstützung der Ententenmächte nötig, über denen hat aber das bee siegte und wirtschaftlich zugrunde gegangene Ungarn nicht verfügt.

Im Frühling 1920 genehmigte schließlich die Friedenskonferenz die Ausreise einer Mission nach Vladjiwostok um die Kriegsgefangenen zu repatriieren. Für die Kosten des Transports mußte aber Ungarn sorgen. Da die Regierung über genügende Menge von Valuta nicht verfügte, reiste die ungarische Mission in die Vereinigte Staaten, wo es ihnen gelungen ist, die Unterstützung der amerikanischen Wohltätigkeitsvereine zu gewinnen. Etwa 1 millionen Dollar sind in die für die Repatriierung der ungarischen, österreichischen, und galizischen Kriegsgefangenen aufgestellte Kasse des Amerikanischen Repatriierungskommittees eingeflossen.

Mit dieser Summe — worüber sie nicht disponierte — und mit den etwa 40 000 schweitzer Franken, die sie von zu Hause mit gebracht hat, kam die ungarische Mission im Juni 1920 in Vladjiwostok an. Sie hatte die Aufgabe, die Tausende von Ungaren in Ost-Sibirien zu versa sammeln, mit Lebensmittel zu bersorgen und an Bord von Mietschiffen über Weltmeere nach Hause zu befördern. Augrund des erhalten gebliebenen Archivs der Mission und der Erinnerungen von Hauptmann Dell' Adami, dem Leiter der Stelle macht uns die Studie mit der Geschichte des mehr als einen Jahres bekannt, während dessen — trotz der schweren finanziellen und politischen Schwierigkeiten und der Gegensätze zwischen dem Amerikanischen Repatriierungskommittee und dem sich auch mit der Transportierung der Kriegsgefangenen nach Europa beschäftigenden Beauftragte des Völkerbundes — etwa 13 000 ungarische Kriegsgefangenen aus Ost-Sibirien heimkehren konnten.

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ PÉTER

A 2. MAGYAR HADSEREG FELSZERELÉSE ÉS FEGYVERZETE A FRONTRA KIVONULÁSA IDEJÉN 1942 április—május

„A rendelkezésre álló időhöz és eszközökhöz mérten mindent megtettünk, hogy a 2. hadsereget várható feladataira a lehető legjobban felkészítsük. Felfegyverzés tekintetében nyugodtan állíthatjuk, hogy az elvonuló hadsereg mindazon korszerű fegyverekkel kellő számban rendelkezik, amellyel bármilyen ellenféllel szemben felveheti a harcot és nem marad el semmiféle hadsereg mögött. Szervezés terén is megadtuk a hadseregnek a lehetőséghez mérten egyébként is mindazt, amihez a korszerű harcban és a várható ellenféllel szemben a tapasztalatok szerint szüksége lehet." — ezek a sorok olvashatók Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, a magyar királyi honvéd vezérkar főnökének 1942. április 11-én kiadott bizalmas parancsában.[1] Ezeknek a propagandisztikus kijelentéseknek — ha a 2. hadsereg későbbi tragikus sorsát nézzük — egyértelműen nem lehetett szilárd alapjuk. Hogy milyen meggondolásból születhettek mégis a pusztán buzdításon kívül a fenti mondatok, arra magyarázatul szolgál a frontra küldendő 2. hadsereg bizonytalan, kezdetben még nem ismert jövendő alkalmazásának ténye.

A magyar hadsereg alkalmazására és feladatára nézve ugyanis a német véderő-főparancsnokság a frontra kivonulás alatt — többszöri magyar kérelem ellenére — nem adott felvilágosítást. Jány Gusztáv vezérezredes, a 2. magyar hadsereg parancsnoka csak később, Hitler főhadiszállásán tudta meg, hogy hadserege a német Heeresgruppe B kötelékében részt vesz a támadó hadműveletekben. Míg ez nem vált ismertté, a magyar hadvezetés azzal is áltathatta magát, hogy a kiküldött hadsereg szerepe nem lesz más, mint a támadó német csapatok mögött kisebb biztosítási feladatok elvégzése.

A következőkben a 2. hadsereg hazai viszonylatban jelentős, a szövetséges olasz, román és finn hadseregekkel egyenértékű (sőt azokét meghaladó), a korszak legjobb hadseregeitől — a némettől és a szovjettől — azonban elmaradott felszerelésével, fegyverzetével kívánok foglalkozni. A téma tárgyalásánál szükségesnek tartom, hogy szó essék röviden a hadsereg kiküldésének körülményeiről, hadseregszervezeti kérdésekről és valamivel bővebben a felszerelési és fegyverzeti anyag összeválogatási és beszerzési munkálatairól, gondjairól.

A 2. magyar hadsereget határozott német követelésre kellett bevetni a Szovjetunió ellen 1942 tavaszán meginduló második német offenzívánál.

1 Hadtörténelmi Levéltár. Honvédelmi Minisztérium. Elnöki. (A továbbiakban — HL HM Eln.) II. tétel 1942/21885.

Az 1941 végi moszkvai vereség után — a megfogyatkozott német erők pótlására — szükségessé vált Németország szövetségeseinek aktívabb katonai igénybe vétele. Hitler továbbra is számolt a román hadosztályok részvételével. Keitel, a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke, 1942 január végi romániai tárgyalásai során megállapodott Antonescu marsallal, hogy a szovjet fronton harcoló és megszálló feladatokat ellátó román csapatok létszámát ismét 26 hadosztályra emelik fel.[2] Az olasz részvétel kezdetben „expedíciós" méreteket öltött (3 hadosztály, 1 tüzérezred, 1 repülőkötelék). 1942 tavaszán azonban, a 2. magyar hadsereg frontra való kiszállításával egy időben, 8. olasz hadsereg néven, további 6 hadosztállyal növekedett az itáliai csapatok száma. A német hadvezetés Finnországtól — mivel északon nem tervezett lényeges támadó hadműveletet — nem kérte az 1941 második felében felállított két hadseregparancsnokság és a 16 hadosztály (ebből csak 12 vett részt a támadásokban) további növelését. A nagy veszteséget szenvedett szlovák erők száma 1942 elejére egy hadosztályra csökkent. Spanyolország egy hadosztállyal (Azur hadosztály), Horvátország egy gyalogezreddel, Norvégia egy légióval, a Vichy-Franciaország, Svédország, Dánia, Belgium pedig egy-egy zászlóalj erősségű önkéntes egységgel vonult ki a keleti frontra.[3]

Magyarország 1941 végéig az alábbi erőkkel vett részt a Szovjetunió elleni háborúban:

ún. Kárpát-csoport (gyorshadtest, 1. hegyi- és 8. határvadász dandár) 1941. június 27-től július 8-ig; utána csak a gyorshadtest, 1941 végéig.

— 6 megszálló hadosztály.

A németek tisztában voltak a magyar hadsereg gyenge felszereltségével, hiányaival, főleg a páncélelhárító és nehézfegyverek terén, de úgy vélték, hogy csekély fegyveranyag-kiegészítésekkel a magyar hadsereg ugyanúgy felhasználható a főirányban támadó német csapatok szárnyainak biztosítására, mint a román vagy az olasz erők. „Ha addig azon az álláspontón voltak velünk szemben, hogy, ha mindenáron részt akarunk venni a háborúban, akkor részt vehetünk, úgy most, 1941 végén az eddigi önkéntes részvételünkből egyszerre kötelességet csináltak." — írja Szombathelyi vezérezredes, védőiratában.[4]

1941 végén a honvéd vezérkar és a kormány nem gondolt arra, hogy Németország elvesztheti a háborút, csak a villámháborút látták már elképzelhetetlennek. A vonakodást, mely magyar részről arra irányult, hogy a rendelkezésre álló erők minél nagyobb arányban maradjanak távol a hadműveletekről, nem az esetleges vereség gondolata váltotta ki. A fő indok a feszült román—magyar viszony volt. A magyar hadvezetés nem kívánta a hadserege zömét feláldozni a német szövetség céljaira. Mivel Magyarország kisebb mértékben vette ki részét eddig a háborúban, mint Románia — bizonyos erőfölényét nem akarta feladni.

A magyar—német tárgyalások a magyar haderő nagyobb mérvű alkalmazásával kapcsolatban 1942. január 6-án kezdődtek, mikor Ribbentrop német külügyminiszter Budapestre látogatott.

A külügyminiszter a magyar kormányzóval és Bárdossy miniszterelnökkel folytatott tárgyalásai — január 6—9. — során tolmácsolta Hitler kívánságát, nevezetesen azt, hogy Magyarország bocsássa rendelkezésre teljes hadseregét — kb. 28 hadosztályt. „Horthy kormányzó és Bárdossy miniszterelnök a kérést a kormány többi tagjával ismételten megtárgyalta és a tárgyalások utolsó

4 2 Hitler hatvannyolc tárgyalása. 1939—1944. I. k. (Összeállította és szerkesztette: Ránki György) Budapest 56. o.

3 HL Eln. Vkf. I — 1942/4987 11. b. melléklet.

4 HL Békeelőkészítő Bizottság anyaga, A/II./1.

napján adtak választ a birodalmi külügyminiszter úrnak, eszerint Magyarország nem bocsáthatja rendelkezésre hadseregét száz százalékban a keleti hadjárat céljára, de hajlandó lehetőségeinek legszélső határáig elmenni, azaz a hadjáratban az eddiginek lényegesen nagyobb erőkkel részt venni."[5] Ezt az ígéretet Ribbentrop úgy értelmezte, hogy a Szovjetunió elleni hadjáratban a magyar haderőnek legalább $^2/_3$-a vehet részt, és ebből kell majd Keitel vezértábornagynak is leendő budapesti tárgyalásainál kiindulnia.

Ilyen előzmények után érkezett Keitel, a német fegyveres erők főparancsnokságának főnöke 1942. január 20-án Budapestre. A három napos itt-tartózkodása során a magyar külügyminiszterrel és a katonai vezetőkkel, Bartha Károly honvédelmi miniszterrel és Szombathelyi Ferenc vezérezredessel, a magyar haderő vezérkari főnökével tárgyalt. A német kérés ezúttal 15 harcoló és 8 megszálló hadosztály részvételére módosult. A magyar katonai vezetés ezt túlzottnak ítélte meg, hivatkozva arra, hogy a magyar csapatok felszerelése a németeknél lényegesen gyengébb, nem felel meg a korszerű hadviselés követelményeinek. Szombathelyi javaslata az volt, „... hogy a magyar hadsereg egyelőre, mint hadászati tartalék a Duna medencében nyerjen alkalmazást."[6] Keitel elutasította ezeket a véleményeket, magyarázatokat, az utóbbit — Szombathelyiét — a románokra való tekintettel. Végül is annyiban sikerült érvényt szerezni a kormány és a katonai vezetés álláspontjának — az erőtartalékolásnak —, hogy Keitel túlzott követelésével szemben 9 könnyű hadosztályban és 1 páncélos hadosztályban állapodtak meg. Ez az összes magyar mozgósítható haderő emberanyagának közel egyharmadát érintette. Ezek az erők alkották a 2. hadsereget. A kivonuló hadseregen kívül még 5 könnyű hadosztály maradt biztosító kötelékként a megszállt szovjet területen.[7]

A magyar alakulatok gyenge felszereltségére való tekintettel a magyar hadvezetés kérte Keiteltől, hogy úgy szereljék fel a 2. hadsereget, mint a német hadseregeket, különösen nehéz fegyverzetét pótolják ki. Ezen fegyverek sürgős leszállítását kívánták, hogy a 2. hadsereg csapatait még otthon, a frontra kivonulásuk előtt átképezhessék az új anyagra. Keitel szóbeli ígéretet tett, hogy a magyar csapatok felszerelésbeli hiányosságait német anyaggal fogják kiegészíteni és a folyamatos utánpótlásról is gondoskodnak.

Látogatása idején a honvédség harckocsizászlóaljai csak a könnyű harckocsikkal rendelkeztek. A gyártás alatt álló Turán közepes harckocsikkal pedig az 1942 októberében felállításra tervezett 2. páncélos hadosztály alakulatait akarták ellátni.[8] A magyar katonai vezetők ezért azt is szorgalmazták, hogy a 2. hadsereg kötelékében kiszállításra kerülő rögtönzött 1. páncélos hadosztályt a németek lássák el a szükséges harckocsikkal és gépjárművekkel. Keitel április elejéig ígérte a kért járművek leszállítását.[9]

A magyar kivonuló hadsereg első lépcsőjének hadműveleti területre való kiszállításáig még két ízben találkoztak a magyar és a német katonai vezetők a 2. hadsereg fegyverzeti kiegészítésének, ellátásának és utánpótlási kérdéseinek megtárgyalása végett. Mindkét alkalommal kiderült, hogy Keitel ígéreteinek realizálása nehézségekbe fog ütközni. A német hadiipar 1942 tavaszára pótolni akarta az 1941-es év anyagi veszteségeit, így korlátozott volt a más országok hadseregeinek szánt hadianyag szállítása. Már 1942. február

5 A Wilhelmstrasse és Magyarország. (Összeállította: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránt, Juhász Gyula.) (A továbbiakban — A Wilhelmstrasse...) Budapest, 646—647. o.
6 HL Békeelőkészítő Bizottság anyaga, A/II./1.
7 A Wilhelmstrasse... 648. o.
8 A kérdésről bővebbet: *Dombrády Lóránd:* A horthysta katonai vezetés erőfeszítései a páncélos fegyvernem megteremtésére 1938—1940. c. tanulmányában. Hadtörténelmi Közlemények, 1970/4. 602—610. o.
9 HL HM Eln. III. Csoportfőnökség 1942/4485.

17—21. között Berlinben tartott német—magyar tárgyaláson a magyar fél meggyőződhetett arról, hogy az ígért német páncéltörő ágyúk szállításánál rövid idő alatt nem megoldható, (javítási, karbantartási) problémák adódtak. Bár ismét elhangzott az a német ígéret, hogy a magyar páncélos hadosztályt úgy fogják majd felszerelni, mint a német megfelelőjét, a gépjárművek leszállításának időpontját nem tudták közölni a németek.[10]

A másik — a 2. hadsereg anyagi ellátásával, felszerelésével foglalkozó — tárgyalásra Weinknecht ezredesnek, a német Heeresgruppe Süd (Déli hadseregcsoport) hadtápfőnökének 1942. március 17—18. közötti budapesti látogatása idején került sor. E hadseregcsoport alárendeltségébe kerültek áprilistól a kiszállított 2. hadsereg csapatai. A magyar katonai vezetők főleg a 2. hadsereg szállító járművekben való nagy hiányosságának kiküszöbölésére szerettek volna konkrét, megnyugtató választ hallani Weinknecht ezredestől. Azonban csalódniuk kellett, Weinknecht válaszai is megmaradtak a bizonytalan ígéretek szintjén. Közölte, hogy az ő hatáskörébe a fronton levő, a Heeresgruppe Süd kötelékébe tartozó hadseregek anyagi ellátása tartozik. Ha majd a 2. hadsereg kivonul a hadműveleti területre és ott e német hadseregcsoport alárendeltségébe lép, ő megpróbál minden tőle telhető segítséget megadni.[11]

A magyar katonai vezetés — tovább reménykedhetett a hadsereg felszerelésbeli kiegészítésében.

A 2. hadsereg alakulatainak szervezése már februárban elkezdődött. A minisztertanács 1942. január 26-i határozatához igazodva a magyar hadvezetést az a cél vezérelte a 2. hadsereg összeállításánál, hogy a kiküldendő hadsereg állománya egyenlően terhelje az ország egész területét, valamint minél kisebb mértékben érintse a honvédség szempontjából legértékesebb korosztályokat.[12] Ennek megfelelően a 2. hadseregben a sorállomány 20%-ában, a tartalékos állomány 30%-ában képviseltette magát. A fennmaradó hányad — 50%-a — 30 évesnél idősebb korosztályokból állt. Ezek a póttartalékosok főleg a vonat alakulatokhoz lettek beosztva.[13] A nemzetiségiek — főleg románok — 20%os aránya a 2. hadsereg egészében, megfelelt az ország összlakosságában képviselt számarányuknak.

Ezek a rendelkezések azonban a megalakult 2. hadsereg magasabbegységeinél és egységeinél a személyi állomány nagyságára nézve nem idéztek elő változást. Sőt, az egyes alakulatok létszámát az előírtnál is nagyobbra növelték. Az 1942-ben felállított német alakulatok létszámait vizsgálva más helyzetet tapasztalunk, ezek személyi állománya a háború eddig is nagy veszteségei miatt ekkor már a meghatározottnál kevesebb volt.

A 2. hadsereg összeállításánál figyelembe vétetett az a kormányzói kitétel is, hogy a román határ közelében diszlokáló VI. és IX. hadtestet ne érintse a mozgósítás.

A mozgósításra három hadtestet jelöltek ki: a III., IV. és VII. hadtestet. A III. és IV. hadtest eredetileg a 3. hadsereg, a VII. pedig a 2. hadsereg kötelékébe tartozott. A három hadtest csak 2—2 könnyű hadosztályt mozgósított alárendeltjei közül: a III. hadtest a 7. és 9. könnyű hadosztályát, a IV. a 10. és 12. könnyű hadosztályát, a VII. pedig a 19. és 20. könnyű hadosztályát. Harmadik könnyű hadosztályként a III. hadtest a II. hadtest állományából a 6. könnyű hadosztályt, a IV. hadtest az V. hadtesttől a 13. könnyű hadosztályt,

10 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 145.
11 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 175.
12 Országos Levéltár. Minisztertanácsi jegyzőkönyv. 1942. jan. 27.
13 HL HM Eln. 6/k. 1942/24123 és HL HM Eln. 6/k. 1942/48819.

a VII. pedig a VIII. hadtestől a 23. könnyű hadosztályt mozgósította.[14] A rögtönzött 1. páncélos hadosztály felállítása a gyorshadtest-parancsnokság törzsének és alárendelt alakulatainak nagymérvű igénybevételével történt. A 2. hadsereg hadseregközvetlen csapatai egy gépvontatású közepes ágyús tüzérosztályból, egy gépvontatású nehéz tarackos tüzérosztályból, egy fővezérségközvetlen légvédelmi tüzérosztályból, két gépvontatású légvédelmi gépágyús ütegből, öt repülőszázadból és néhány műszaki és híradó alakulatból tevődtek össze.[15]

A hadosztályok és hadtestek ilyen szervezése, a 2. hadseregnek „alkalmi hadsereg" jelleget kölcsönzött.

A 2. hadsereg felszerelésének munkálatai és gondjai

Mint ismeretes, az emberanyag összeállításánál az elit, a legértékesebb korosztályok kímélése volt a cél, a fegyverzeti-technikai viszonylatban azonban megpróbálták a lehető legjobban felszerelni a 2. hadsereget. Az anyagi előkészítést az 1942/43. mozgósítási évre érvényes hadrend alapján kellett végrehajtani, az 1942 elején hozott, a hadseregek nehézfegyverzetét megerősítő szervezési kiegészítések (2500/M. 1. b. — 1942. sz. rendelet) figyelembe vételével.

A 2. hadsereg fegyverzetét a honvédség összes alakulatától egyenlően elvont anyagból és a német hadseregtől remélt kiegészítésekre hagyatkozva állították össze. Az itthon rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét megkapta a frontra kivonuló hadsereg. Az 1942. február 10-i HM-rendelet a következőket írta elő:

„a) a szóban forgó alakulatok kellálladékát teljes mértékben fel kell tölteni
b) a rendelkezésre álló hadianyag közül hadihasználhatóság szempontjából a legjobbat kell adni
c) egyes anyagcikkekből — főleg ruházat — a rendszeresített kellálladékon felüli tartalék anyagot is be kell állítani."[16]

Mivel a hadtestparancsnokságoknak rövid idő állt rendelkezésre a kivonuló alakulataik felszerelésére, amennyiben a szükséges hadianyag teljes mennyiségét illetékességi területükről nem tudták biztosítani, legkésőbb 1942. február 25-ig részletesen közölniük kellett a hiányaikat. A főanyagokra vonatkozóan a HM III. (anyagi) csoportfőnökséghez, a kiegészítő cikkekre vonatkozóan pedig az illetékes anyagi szakosztályokhoz — HM 3/a (fegyverzeti), 3/b (harckocsi, gépjárműi), 3/c (lőszer) — kellett beadniuk az igénylésüket.[17] A hadműveleti területre kivonuló alakulatok egészen júliusig hadianyag-hiánylisták tömegével árasztották el a HM anyagi ügyekkel foglalkozó osztályait. Ezek a hadseregfelszerelésre illetékes osztályok egy bizonyos sürgősségi sorrendet igyekeztek betartani a hadianyag-kiutalásoknál. Ezt az alapján állították össze, hogy a csapatokat milyen sorrendben és időközönként szállították ki a frontra.

Az eddigi sok mozgósítás megviselte az egyes hadtestek felszerelését. Az 1941. őszi hadműveletek során pedig, a gyorshadtest 1200 gépjárművet, 28 különféle löveget és majdnem teljes harckocsiállományát vesztette el a szovjet harctéren.[18] Igen érzékenyen érintette a kivonuló csapatok megfelelő ellátását a

14 HL HM hadrendi táblázatok gyűjtője. 12 csomó HM Eln. 1.a. 1941/41000.
15 HL HM Eln. 1/a. 1942/921/M.
16 HL HM Eln. 6/k. 1942/M.46
17 HL HM Eln. 6/k. 1942/M.46.
18 *Tóth Sándor:* A Horthy-hadsereg gyorshadteste a Szovjetunió elleni rablóháborúban. Hadtörténelmi Közlemények, 1966/2. 253. o.

rengeteg gépjármű kiesése, ugyanis már a gyorshadtestet is a többi hadtestek rovására látták el a gépjárművel. A magyar hadiüzemek, gyárak csekély kapacitása miatt lassan folytak a javítások.[19]

Német segítséghez kellett folyamodni. A Keitel által ígért német hadianyag-kiegészítések az alábbiak szállításában realizálódtak 1942 júliusáig:

171 db 50 mm-es 36 M. gránátvető
152 db 81 mm-es 34 M. aknavető
39 db 100 mm-es 14/19 M. lengyel könnyű tarack
12 db 105 mm-es 37 M. (Göring) könnyű tarack
54 db 50 mm-es 38 M. páncéltörő ágyú
35 db 37 mm-es 36 M. Skoda páncéltörő ágyú
245 db 47 mm-es 36 M. belga páncéltörő ágyú
5000 db 9 mm-es 40 M. (Schmeisler) géppisztoly
22 db PZ—IV. közepes harckocsi
108 db T—38 könnyű harckocsi

valamint néhány száz gépjármű, különféle típusokból.[20]

Ezeket a fegyvereket és gépjárműveket szinte teljes egészében a 2. hadsereg alakulatai kapták meg. Részben díjmentesen, a 2. hadsereg bevetésének napjáig keletkezett magyar zsákmányrészesedési igények kiegyenlítése címén, részben pedig ártérítés — főleg nyersanyag-rekompenzáció — ellenében adta át a német hadsereg őket.[21] A fegyverek zömére — eléggé elhasznált állapotban levő zsákmányanyagok lévén — a németek már nem tartottak igényt saját hadseregük felszerelésénél. A 47 mm-es belga páncéltörő ágyúkat és a 100 mm-es lengyel könnyű tarackokat előbb használható állapotba kellett hozni a Skoda Művek dubnicai gyárában. Különféle alkatrészek hiányoztak róluk, csöveik elhanyagoltak voltak és fogatolttá kellett átalakítani azokat.[22] Az elhúzódó javítások és egyéb szállítási nehézségek miatt igen vontatottan bonyolódtak le a német hadianyagszállítások. Akadályozták az egyes alakulatokat menetkészültségük tervezett időre való elérésében. Az első lépcsőben hadműveleti területre kivonuló III. hadtest egységei nem kaptak egyes leszállított német anyagokból. A 47 mm-es belga páncéltörő ágyúk késői megérkezése miatt a hadtest 37 mm-eseket vitt ki magával a frontra. A fegyverek használatának begyakorlásához is csekély volt, vagy egyáltalán nem maradt idő.

A 2. hadsereg felszerelési problémáinak ismertetése után a továbbiakban a hadsereg egyes egységeinek fegyverzetével és röviden szervezetével foglalkozom.

A frontra küldött 2. hadsereg fegyverzete — következve a magasabbegységek és alegységek rendjét — a következőképpen oszlott meg.

Gyalogezredek

A 2. hadsereg gyalogezredeit — mint általában ezeket az egységeket — három zászlóalj és az ezredközvetlen alakulatok alkották. Zászlóaljai három puskás századból, egy híradó rajból és egy géppuskás (nehézfegyver) századból álltak. A puskás századokat egyenként 12 darab 31 M. golyószóróval — ebből 4 állványos volt —, 2—2 darab 36 M. 20 mm-es nehézgéppuskával és 50 mm-es

19 Ezzel kapcsolatban l. *Dombrády Lóránd:* A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938—1944. Budapest. 1981 című művének megfelelő részeit.
20 HL HM Ált. 3/a. 1942/479266.; HL HM Eln. 3/a. 1942/18889. HL HM Eln. 3/b. 1942/9768.; HL HM Eln. 3/a. 1942/18926., HL HM Eln. 3/a. 1942/31214.
21 HL HM Eln. 3/a. 1942/18926.
22 HL HM Eln. 3/a. 1942/107213., 15832.

39 M. gránátvetővel látták el. A VII. hadtest gyalogezredei 50 mm-es 36 M. német gránátvetőt kaptak. A géppuskás század kötelékébe tartozott egy géppuskás szakaszon kívül a 4—4 lövegre növelt páncéltörő ágyús és aknavetős szakasz. A géppuskás szakasz fegyverzete 12 darab 7/31 M. (Schwartzlose) géppuska, a páncéltörő ágyús szakaszé 4 darab 47 mm-es belga páncéltörő ágyú — kivéve a 37 mm-es páncéltörő ágyúkkal kivonult III. hadtest ezredeit — az aknavetős szakaszé pedig 4 darab 81 mm-es 36/39 M. aknavető volt. Mind az aknavetős, mind a páncéltörős szakasz fegyverzete így megerősödött az előző hadszervezésekhez képest.

Az ezredközvetlen alakulatok a következők voltak:

— aknavetős század
— gépkocsizó géppuskás század
— tábori kísérő üteg
— páncéltörő ágyús század
— árkász század
— híradó szakasz
— kerékpáros szakasz
— lovas szakasz [23]

Ezen egységek közül az 1941/42-es hadrendben még csak az árkász század szerepelt egyedül, mint ezredközvetlen erő. Egy-egy páncéltörő ágyús, aknavetős, géppuskás és hírszakaszt csak később, az 1942/43-as hadrendben tüntettek fel ezen a helyen. A 2. hadsereg hadrendjében pedig az utóbb felsorolt egységeket már század szintűvé növelték. Az 1942 februári 2500/M. 1. b. — 1942. számú rendelet alapján bekerült még az ezred hadrendjébe egy tábori kísérő üteg és egy-egy lovas és kerékpáros szakasz.

A 8 löveggel rendelkező páncéltörő ágyús század mellett a tábori ágyús üteg beállítása a helyi ellenállások gyors letörésére, a harc közvetlen támogatására és a páncélelhárítás hathatósabb megszervezésére történt. A német gyalogezredeknek két ütegük volt erre a célra, egy 75 mm-es és egy 150 mm-es üteg. Az ezredközvetlen páncéltörő ágyús század négy szakasza közül az egyik szakasz mindhárom hadtestnél 2 darab 50 mm-es 38 M. német páncéltörő ágyúval, a többi három szakasz pedig a III. hadtest páncéltörő ágyús századai kivételével egyenként két 47 mm-es belga páncéltörő ágyúval került felállításra.[24] A tábori ágyús üteget egyformán 4 darab 80 mm-es 5/8 M. tábori ágyú alkotta.

Az aknavetős századba a magyar hadvezetés a magyar 81 mm-es 36/39 M. aknavetők mellett a német nehéz aknavetőket szándékozott beállítani. Azonban a remélt fegyvereket nem szállították le a németek. Helyettük 81 mm-es 34 M. német aknavetők érkeztek, s azok is csak május végén. Így a III. és IV. hadtest aknavetős századai 8—8 magyar aknavetővel, a VII. hadtestéi pedig 6 magyar és 2 német aknavetővel vonultak ki a hadműveleti területre.[25] A lovas és a kerékpáros szakaszt a gyorshadtest előző évi haditapasztalatai alapján, gyorstartalékként rendszeresítették a gyalogezredek közvetleneinél. Ezen alegységek fegyverzete egyaránt 3—3 darab golyószóróból állt. Az árkász század 3 darab jugoszláv zsákmányú golyószóróval, a hírszakasz pedig csak 31/A M. és 35 M. ismétlőpuskákkal rendelkezett.

A 2. hadsereg csapatait ellátták még a 9 mm-es 40 M. német Schmeisler géppisztollyal is. Ennek a kézifegyvernek az igen vontatott németországi szállítása

23 HL 2. hadsereg anyaga 6. fasc. Naplómellékletek: 656/a.
24 HL HM Eln. III. Csfség. 1942/25096.; HL HM Eln. 3/a. 1942/30121.; HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 46. 2. sz. melléklet.
25 HL HM Eln. 3/a. 1942/24695.

miatt csak a IV. és VII. hadtest és a rögtönzött 1. páncélos hadosztály alakulatai kapták meg maximálisan, az alábbi, 1942 februárjában megállapított mennyiséget:

a) — minden golyószórós raj
— minden gyalogos szakasz és századtörzs
— minden lovas raj
— minden lovas szakasz és századtörzs és
— minden alosztály nagyságú vonatalakulat 1—1 darabot
b) — minden üteg (légvédelmi is)
— minden magasabb parancsnokság törzs 3—3 darabot
c) — minden hír-, árkász- és utász század 4—4 darabot. [26]

Mivel így egy ezred kb. 160 darab géppisztollyal rendelkezett, ezeket a fegyvereket csak a század-, szakasz- és rajparancsnokok kapták meg.

	Géppisztoly		Golyószóró		Géppuska		Gránátvető		Aknavető	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
Magyar gyalogezred	—	160	108	108	33	46	18	18	6	20
Német gyalogezred	200	250	—	—	151	148	30	28	18	18

	Páncéltörő ágyú		Nehéz puska		Löveg		PZ Büchsen (páncélos puska)		Létszám	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
Magyar gyalogezred	6	20	18	18	—	4	—	—	4100	4200
Német gyalogezred	12	12	—	—	8	8	8	10	3300	3000[27]

Megjegyzések: A magyar fegyverzeti kelléladék közlése az 1942/43-as hadrendben előírtak alapján történt. A német gyalogezredek közül összehasonlító példaként a 3. páncélos hadsereg 83. gyalogos hadosztályának egyik ezredét vettem. Ennek az ezrednek 1942 eleji fegyverzetét rögzítettem.

A német 34M. állványos géppuskát úgy is használták mint a golyószórókat.[28]

A gyalogsági kézifegyverek tekintélyesebb mennyiségében és a meglevő fegyverzet egy főre eső magasabb arányában mutatkozik meg a német gyalogezred jobb felszereltsége.[29]

Könnyű hadosztályok

A 2. hadsereget — a rögtönzött 1. páncélos hadosztály kivételével — könnyű hadosztályok alkották. Két ezredből és a hadosztályközvetlen alakulatokból

26 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 46.; HL HM Ált. 3/a. 1942/464435.
27 *Richard Ernst:* Die Entwicklung der Infanterie. Beiheft 14 den Wehrwissenschaftlichen Rundschau, Juli 1961. 35. o.
28 *Tiemann:* Geschichte der 83. Infanterie-Division. Bad Nauheim., 1960. 343. o.
29 HL 2. hds. 4. fasc. I. a. szám nélkül.

szerveződtek. 1942-re az 1941 végi veszteségek miatt a németek is felállítottak már ilyen összetételű alakulatokat, azonban nem a támadó hadseregek kötelékébe osztották be azokat. Biztosító, partizánalakulatokat megsemmisítő feladatokra használták fel ezeket az egységeket. A teljes német és szovjet hadosztály három ezredből állt.

A magyar könnyű hadosztályok az alábbi közvetlen csapatokkal rendelkeztek:

— egy tábori tüzér ezred
— egy huszár század
— egy légvédelmi gépágyús üteg
— egy híradó század
— egy légvédelmi géppuskás század
— a könnyű hadosztály csapatvonata (fogatolt és gépkocsi oszlopai = ellátó, egészségügyi.)[30]

Ezen alegységek közül, a könnyű hadosztály tüzérségének kivételével, egyik sem szerveződött zászlóalj szintűvé, ellentétben a német és a szovjet hadosztályokéval. S a modern hadviselésben szükséges olyan hadosztályközvetlen alegységek, mint a páncélvadász osztályok, felderítő és utász zászlóaljak, hiányoztak szervezetéből.

A felderítési feladatok ellátására hivatott huszár századot 12 golyószóróval és 2 nehézpuskával szerelték fel. Ezen alegységeket a hadtestek önálló huszár századai állították fel, ezért fegyverzetük megegyezett.

A könnyű hadosztály légvédelmét megerősítő, de páncélelhárításra is felhasznált légvédelmi gépágyús üteg az 1942 februári, az előzőekben már említett HM-rendelet alapján került be a 2. hadsereg könnyű hadosztályainak állományába. Az ütegbe 6 darab 40 mm-es 36 M. légvédelmi gépágyút állítottak be. Hasonló elhárító feladatok megoldására alkalmazták a 10 géppuskával felszerelt légvédelmi géppuskás századot.

A könnyű hadosztály tábori tüzérségét két osztályból szervezték meg. Az első osztály két ütegből állt. Az első 4 darab, 80 mm-es 5/8 M. könnyű tábori ágyúval, a második 4 darab 105 mm-es 37 M. (Göring könnyű tarackkal rendelkezett. A tüzérség második osztályát már négy üteg alkotta. Két ütegben egyenként 4 db 100 mm-es 14 M. könnyű tarackot, a másik két ütegben pedig egyenként 4 darab 150 mm-es 14/39 M. közepes tarackot rendszeresítettek. Az ezredek kísérő ütegeit is beleszámítva 32 lövege volt összesen egy könnyű hadosztálynak. Ezeket kivétel nélkül lovakkal vontatták. Az 1941/42-es szervezésben 80 mm-es és 100 mm-es könnyű tábori lövegeket már nem szándékozott a magyar hadvezetés beállítani. Mivel a 105 mm-es 37 M. ún. Göring-tarackok nem álltak rendelkezésre kellő mennyiségben és a magyar 40 M. 105 mm-es tarack gyártása — a harckocsiágyúk sürgős leszállítására való hivatkozással — lassan történt, kénytelenek voltak a már „kihalásra" ítélt lövegeket felhasználni.[31] Az előírt 12 géppuskából is csak 10-et tudtak a tüzérezredek kivinni magukkal a harctérre.

A könnyű hadosztályok híradó századait és vonatoszlopait kevés jugoszláv zsákmány golyószóróval és német géppisztollyal látták el. A Mauser-töltényre szerkesztett jugoszláv zsákmány golyószóróval, 1—1 darabbal, egyébként az 1942 februári rendelet szerint az alábbi egységeket látták el:

30 HL 2. hds. 6. fasc. Naplómellékletek: 656/a.
31 HL HM hadrendi táblázatok gyűjtője. 12. csomó.; HM Eln. 1.a. 1941/41000.; HL HM Eln. 3/a. 1942/167 0. HL HM Eln. 3/a. 1943/1474.

— magasabb parancsnoksági törzsek
— híradó századok
— fogatolt kocsioszlopok
— gépkocsi oszlopok
— sebesültszállító gépkocsioszlopok
— egészségügyi oszlopok
— tábori kórházak. [32]

Később, áprilisban és májusban, a partizánvállalkozások leküzdésére, a magasabb parancsnokságok törzsei még 2—3 31 M. golyószórót is kaptak pótlásul.[33] Így egy magyar könnyű hadosztályt 350 db 40 M. német géppisztollyal és 15—20 db jugoszláv zsákmányú golyószóróval láttak el még a kivonulása előtt.

	Létszám		Géppisztoly		Géppuska		Golyószóró		Gránátvető	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
Magyar könnyű hadosztály	12 500	14 000	—	350	84	112	228	250	36	36
Német hadosztály 2 ezredre eső fegyverzete	11 000	9 000	400	480	366	400	—	—	57	50
Szovjet lövész hadosztály	—	7 000	—	490	—	56	—	140	—	61

	Aknavető		Nehézpuska		Pz-Büchsen (páncélos puska) és páncéltörő puska		Löveg		Páncéltörő ágyú		Légvédelmi gépágyú és ágyú	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
Magyar könnyű hadosztály	12	40	38	38	—	—	28	32	12	40	—	6
Német hadosztály 2 ezredre eső fegyverzete	36	36	—	—	56	57	52	45	50	45	—	—
Szovjet lövész hadosztály	—	63	—	—	—	170	—	36	—	18	—	5

Megjegyzések:
A magyar könnyű hadosztály felépítéséhez igazodva a német hadosztály 2 ezredre eső fegyverzetét közöltem csak, összehasonlításképpen. A 2. hadsereg könnyű hadosztályainak fegyverzetéhez a 3. német páncélos hadsereg (Heeresgruppe Mitte = Középső hadseregcsoport) 1942 tavaszán a keleti frontra kiszállított 83. gyalogos hadosztályának fegyverzetét mértem. Mivel a szovjet lövész hadosztályok a német és a magyar hasonló alakulatoknál kisebb személyi állománnyal rendelkeztek, a 322. szovjet lövész hadosztály teljes — 1942 augusztusi — fegyverzetét közöltem.[34]

32 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 46.; HL HM Ált. 3/a 1942/459842.
33 HL HM Eln. 3/a. 1942/26947.
34 *Ernst:* i. m. 35. o.; HL 2. hds. 4. fasc. I. a. sz. n.; *Tiemann:* i. m. 343. o.; A lövész zászlóaljak és a lövészezredek harci alkalmazása a Nagy Honvédő Háborúban. Bp., 1960. 290. o.

Megfigyelhető, hogy 1942 elejére a német hadosztályokat sem a személyi állomány, sem pedig a fegyverzet tekintetében nem tudta a német hadvezetés az előírásoknak megfelelően felszerelni. Azonban az előírt teljes fegyverzetet is néha meghaladó magyar könnyű hadosztályok fegyverzete így is szerényebbnek mutatkozott. Főleg géppisztollyal, géppuskával és gránátvetővel voltak jóval kevesebb mennyiségben ellátva. De különbség tapasztalható lövegek számában is.

A tekintélyes mennyiségű géppuskából, géppisztolyból a németek tüzér-, hadtáp-, felderítő és utász egységeiket is bőségesen el tudták látni. A páncéltörő ágyúkat egy páncélvadász osztály állományába csoportosították. A német hadosztályok tüzérsége négy osztályból szerveződött, s 105 mm-es és 150 mm-es tarackokkal látták el azokat.[35] (Az arányokat figyelembe véve, csak három osztály fegyverzetét tüntettem fel.)

Míg a magyar könnyű hadosztályok személyi állományát meglehetősen feltöltötték, a német hadosztályokban az egy főre eső fegyverzet magasabb arányú volt a magyarénál.

Az 1942 nyarán a keleti fronton bevetett német hadosztályok közül azonban sokat a fent említettnél is gyengébben tudtak csak felszerelni. Az 1942 tavaszi, Donhoz való előretörésben a magyar III. hadtest mellett harcoló 387. német gyalogos hadosztályt 424 géppuskával, 93 akna- és gránátvetővel, 28 löveggel és 28 páncéltörő ágyúval látták el.[36]

A szovjet lövész hadosztályok létszáma — mint már említettem — lényegesen kisebb volt a magyar könnyű hadosztályokénál. Fegyverzetük is csak a lövegek és aknavetők számát tekintve volt nagyobb.

Hadtestek

A 2. hadsereg három hadtestét egyenként három könnyű hadosztály és a hadtestközvetlen egységek alkották. Az utóbbiakat megerősítették (HM 2500. számú M. I. b. — 1942 sz. rendelet) még egy huszár századdal, egy huszár üteggel és egy két ütegből álló fogatolt közepes tüzérosztállyal. Így egy hadtest állott:

három könnyű hadosztályból
egy kerékpáros zászlóaljból
egy huszár századból és egy huszár ütegből
egy fogatolt közepes tüzérosztályból (2 üteg)
egy légvédelmi tüzérosztályból
egy utász zászlóaljból (2 század)
egy tüzérbemérő századból
egy híradó zászlóaljból és a hadtest gépkocsizó és fogatolt vonatoszlopaiból (ellátó, egészségügyi, műszaki, hadtáp)[37]

A kerékpáros zászlóaljnak — mint ahogy a lovas egységeknek is — a felderítés volt a feladata. Mivel a már 1941-től szovjet területen megszálló feladatokat ellátó 6 magyar könnyű hadosztály kötelékében több kerékpáros zászlóalj felállításra került, a 2. hadsereg három kerékpáros zászlóalját — a VIII., VI. és IX. kerékpáros zászlóaljakat — a VIII. hadtest kerékpáros zászlóaljának kellett megszervezni.[38]

A kerékpáros zászlóaljat két kerékpáros század és egy-egy árkász, távbeszélő, gépkocsizó géppuskás és páncéltörő ágyús szakasz alkotta. A két kerékpáros

35 *Ernst:* i. m. 35. o.
36 HL 2. hds. 4. fasc. I. a. sz. n.
37 HL 2. hds. 6. fasc. Naplómellékletek. 656/a.
38 HL HM Eln. 3/b. 1942/49335.

század egyenként 12 golyószóróval és 2 nehézpuskával rendelkezett. A gépkocsizó géppuskás szakaszt 2 géppuskával, a páncéltörő ágyús szakaszt pedig 2 darab 37 mm-es — a VII. hadtestnél 47 mm-es — páncéltörő ágyúval látták el. Ezeknek a felsorolt fegyvereknek a mennyisége — a 2 db páncéltörő ágyú hiányának kivételével — megegyezett az 1942/43. évi hadrendben előírtakkal.

A hadtestközvetlen légvédelmi tüzérosztály 4 db 80 mm-es 29 M. Bofors légvédelmi ágyúval, 4 db 40 mm-es 36 M. légvédelmi gépágyúval és két géppuskával vonult ki a hadműveleti területre. Az 1942/43-as hadrend által előírt még négy darab légvédelmi gépágyú hiányzott a felszerelésből.

A huszár század 12 golyószóróját és 2 nehézpuskáját, ugyanúgy mint a lovas üteg a 4 db 80 mm-es 5/8 M. könnyű tábori ágyúját, az előírás szerint megkapta.

A fogatolt közepes tüzérosztály két ütegét összesen 8 db 150 mm-es 14/39 M. fogatolt közepes tarackkal, a gépvontatású közepes tüzérosztály két ütegét pedig szintén 8 db 150-es, de 31 M., és Botond terepjáró gépkocsival vontatott közepes tarackkal szerelték fel. A tüzérosztályok még két-két géppuskával is rendelkeztek.[39] Ezen alakulatok nem teljes értékű tüzérosztályok voltak, mivel egyenként legalább három üteget kellett volna magukban foglalniuk.

A magyar hadtestközvetlen egységek fegyverzete

	Golyószóró		Géppuska		Nehézpuska		Pct. ágyú		Légv. ágyú		Légv. gépágyú		Löveg	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
Kerékpáros zászlóalj	24	24	2	2	4	4	4	2	—	—	—	—	—	—
Légvédelmi tüzérosztály	—	—	2	2	—	—	—	—	4	4	8	4	—	—
Két közepes tarackos tüzérosztály	—	—	12	8	—	—	—	—	—	—	—	—	24	16
Utász zászlóalj	4	4	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Híradó zászlóalj	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Huszár század és üteg	—	12	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	4
Fogatolt vonatosztály	3	4	2	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gépkocsizó vonatosztály	1	4	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen:	35	51	24	24	4	6	4	2	4	4	8	4	24	20

Létszám: 4500 fő.[40]

39 HL 2. hds. 6. fasc. Nm.: 656/a.
40 HL HM hadrendi táblázatok gyűjtője. 14. cs. HM Eln. 1. a. 1942/42000.

A magyar hadtestközvetlen tüzérség a két közepes tarackos tüzérosztályával és az egy lovas ütegével nem képviselte azt a tűzerőt, amellyel az arcvonalon súlyt tudott volna képezni és hatásosan tudta volna támogatni előretörő csapatai harcát. Mindez, a kellő mennyiségű tűzerő, a német lövész hadtesteknek megvolt. A német hadtestközvetlen tüzérség, bár szintén két tüzérosztályból állt, azonban 20—25 db — 105 mm-es, 150 mm-es, 170 mm-es — löveggel rendelkezett.[41]

A magyar hadtestközvetlen, három századból álló híradó zászlóaljnak 3 golyószóró, míg az utász zászlóaljnak 4 géppuska és 4 golyószóró volt a hatásosabb gyalogsági kézifegyvere. Az utász zászlóalj két utász századdal és egy-egy vegyiharc és gázmentesítő századdal került felállításra.

A hadtest fogatolt és gépkocsizó vonatosztályait minimális mennyiségben látták el géppuskával és golyószóróval. 4—4 db jutott nekik egyenként mindkét fegyvertípusból. Ezenkívül kevés számban jugoszláv zsákmány golyószóróval és német géppisztollyal is rendelkeztek[42].

A 2. hadsereg hadseregközvetlen alakulatai

A 2. hadsereg — a 9 könnyű hadosztályon és az 1 páncélos hadosztályon kívül — némi hadseregközvetlen erőkkel is rendelkezett.

Két nem teljes értékű gépvontatású nehéz tarackos tüzérosztály, egy szintén csonka fővezérségi közvetlen légvédelmi tüzérosztály, két önálló légvédelmi géppuskás üteg, egy utász zászlóalj, két híradó zászlóalj, négy híradó század, egy-egy harctudósító és anyagfeldolgozó század, s egy-egy fényszórós, vegyiharc és lángszórós század alkotta a hadseregközvetlen alakulatokat. Ezenkívül öt repülőszázad volt hivatott a légi biztosításra és 90 századnyi vonat, 42 századnyi munkás és 18 századnyi hadtáp alakulatot foglalt még magába a hadseregközvetlenek állománya.[43]

A két gépvontatású nehéz tarackos tüzérosztály — a 101. és a 150. — frontra küldésével, a hátországban csak a 102. gépvontatású nehéz tüzérosztály maradt meg teljes értékben.[44] A 103. nehéz tüzérosztály még csak ekkor volt alakulóban. A 2. hadsereggel kivonuló két gépvontatású nehéz tarackos tüzérosztály nem mozgósította összes ütegét. A 101. nehéz tüzérosztály így csak két üteggel, egyenként két löveggel rendelkezett. Ezek a lövegek 210 mm-es 40 M. magyar nehéz tarackok voltak, melyeket Breda-vontatókkal láttak el. A nehéz tarackos tüzérosztály a harmadik üteget és az 1942/43-as szervezésben rendszeresített négy darab 150 mm-es gépvontatású 31 M. közepes tarackját nem vitte ki magával a harctérre.

A 150. gépvontatású nehéz tüzérosztálynak is csak a 121., 122. és 123. gépvontatású 150 mm-es 31 M. közepes tarackkal felszerelt ütegei kerültek kiszállításra.[45] A 122. üteget az előírt 6 db 150 mm-es löveg helyett 4 löveggel, a többit szintén 4 löveggel szerelték fel. Vontatásukat Pavesi vontatókkal oldották meg. A 150. nehéz tüzérosztály 4 darab 305 mm-es 11 és 11/16 M. nehéz mozsárágyúja csak 1942 decemberében került ki a frontra, a 2. hadseregparancsnokság sürgetésére.[46] A két csekély erőt képviselő tüzérosztállyal szemben a német hadseregek hadseregközvetlen tüzérsége egy nehéz tüzérezredből — 3—4 osz-

41 *Szanati József:* A tábori tüzérség az első és második világháborúban. Bp., 1984. 137—138. o.
42 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 46. 1. sz. melléklet.
43 HL HM Eln. 1/a. 1942/921/M.
44 HL HM Eln. 1/ny. 1942/59000.
45 HL HM Eln. 3/b. 1942/32810.
46 HL HM Eln. 3/c. 1942/71558.; HL HM Eln. 1/a. 1942/921/M.

tály — és egy önálló nehéz tüzérosztályból tevődött össze. 152 mm-es, 203 mm-es és 305 mm-es nehéz tarackokkal voltak ellátva.[47] A szovjet hadseregek legfőbb átütő erejét a támadási irányban bevetett sok, különféle tüzérségi, aknavetős és a harckocsi egység jelentette. 1942 második felétől a lövész és gárdalövész hadosztályokat számos aknavetős, páncéltörő ágyús, nehéz és közepes tarackos tüzérezred és harckocsihadtest erősítette a hadseregeken belül.

A 2. hadsereg közvetlen légvédelmi alakulatai — egy légvédelmi tüzérosztály és két légvédelmi gépágyús üteg — kevésnek bizonyultak feladatuk megfelelő ellátásához. A főparancsnoksági közvetlen 101. légvédelmi tüzérosztály három, egyenként 4 db 80 mm-es 29 M. Bofors légvédelmi ágyúval felálló ütegével maximálisan rendelkezhetett, azonban a két, az 1942/43-as hadrendben előírt 4—4 légvédelmi gépágyús ütegei közül csak egy üteget tudtak felszerelni, 5 gépágyúval. Még két önálló gépágyús üteg, a 106. és 107. üteg jelentette a hadseregközvetlen légvédelmi erejét. Ezen egységek fegyverzete 5—5 db 40 mm-es 36 M. légvédelmi gépágyúból állott. A légvédelmi tüzérséghez szervezetszerűen hozzátartozó fényszórós század 5 db német eredetű fényszórót vitt ki magával a frontra.[48] A légvédelmi alakulatok ezenkívül még géppuskákkal voltak ellátva, összesen 6 darabbal.

A 2. hadsereg legnagyobb utász egységét, a hadseregközvetlen utász zászlóaljat négy hadtestközvetlen utász zászlóalj — az I., VI., V. és II. — állította és szerelte fel. Ez a zászlóalj két-két utász és kerékpáros utász századból és két rohamcsónak századból állt. Ezen egységeket összesen 6 db géppuskával és 6 db golyószóróval látták el. Gépkocsizó utász századokat nem állítottak be a hadsereg kötelékébe.

A hadseregközvetlen alakulatok közé tartozott még egy századnyi lángszórós egység 72 db lángszóróval és egy golyószóróval ellátva, és egy vegyiharc század 8 gázvetővel és 1 golyószóróval.[49] Ezen alakulatokat a 101. gépkocsizó vegyiharc zászlóalj állította fel.

A két híradó zászlóaljat, az 52.-et, és az 53.-at és a négy hírszázadot főleg a 101. híradó ezred első zászlóaljából szervezték. Golyószórókkal látták el őket.

A 18 menetszázadba egyenként (a 2500 sz. M. 1/b. — 1942. sz. rendelet szerint) 4 db golyószórót, egy gránátvetőt és egy géppuskát kellett beállítani.[50] Azonban zömük csak puskával és kevés golyószóróval rendelkezett. A sok hadtáp, munkás és vonatoszlop is csak puskával volt ellátva.

Az alkalmi repülődandárba 12 felderítő, 26 vadász és 13 bombázógép tartozott. A dandár bombázói Caproni—135, illetve a németektől vásárolt He—111, Bü—131 és FW—58 típusok voltak. A vadászrepülő egység részben magyar gyártmányú Héja, részben Arado—96, illetve FW—58 gépekkel volt felszerelve. A távolfelderítő gépek között ötféle német géptípus — köztük a HE—111, a Do—215 és a Ju—88 képviseltette magát. A repülőegységek fegyverzetébe még 10 db 40 mm-es 36 M. légvédelmi gépágyú tartozott bele.[51]

47 *Szanati:* i. m. 144. o.
48 *Barcy Zoltán:* A magyar légvédelmi tüzérség 1943-ban, a radar bevezetésének idején. Hadtörténelmi Közlemények, 1977. 2. sz. 224. o.
49 HL Vkf. 4. oszt. 525/f./1943. 2. sz. melléklet.; HL HM Eln. 1/a. 1942/921/M.
50 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 46.
51 *Barcy:* i. m. 224. o.; HL HM Eln. 1/a. 1942/921/M.

A magyar hadseregközvetlen egységek fegyverzete

	Golyószóró		Géppuska		Légvédelmi ágyú		Légvédelmi gépágyú		Lángszóró		Löveg	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
150. nehéz tü. o.	—	—	14	6	—	—	—	—	—	—	18	12
101. nehéz tü. o.	—	—	10	4	—	—	—	—	—	—	10	4
101. légv. tü. o.	—	—	6	4	12	12	8	5	—	—	—	—
101. híradó ezred	8	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
101. gk. vegyi-harc. zlj.	4	2	2	—	—	—	—	—	72	72	—	—
106. és 107. önálló gépágyús üteg	—	—	2	2	—	—	10	10	—	—	—	—
Összesen:	12	12	34	16	12	12	18	15	72	72	28	16

Létszám: 43 000 fő.[52]

A hadtest- és hadseregközvetlen alakulatakat a magyar hadvezetés már nem látta el úgy az előírt fegyverzettel, mint a könnyű hadosztályokat és a gyalogezredeket. A közepes tarackok, légvédelmi gépágyúk és a géppuskák mennyisége jóval kevesebb volt, mint amit az 1942/43-as hadrendben meghatároztak. Ez magyarázható a fegyverek hiányával (főleg a közepes tarackoknál), de bizonyos fokú fegyverzettartalékolással is.

1. páncélos hadosztály

A rögtönzött páncélos hadosztályt a 30. harckocsi ezred, az 1. gépkocsizó lövészezred, az 51. páncélvadász zászlóalj, az 1. felderítő zászlóalj, az 1. és 5. gépvontatású tüzérosztály, az 51. légvédelmi tüzérosztály, az 1. utász század, az 1. hírszázad és a páncélos hadosztály vonatalakulatai alkották.

A 2. hadsereg csapatai közül a magyar hadvezetés a páncélos hadosztályt tudta a legkevésbé ellátni megfelelő fegyverzettel, főleg harcjárművekkel. A 30. harckocsi ezred zászlóaljait közepes és nehéz harckocsikkal akarták felszerelni. Ezek azonban hiányoztak. A magyar gyártmányú közepes és nehéz Turán harckocsikkal az 1942-ben felállításra kerülő 2. páncélos hadosztály harckocsi ezredét akarták felszerelni. Az 1. gépkocsizó dandár kötelékébe tartozó 31. önálló könnyű harckocsi zászlóalj a maga Toldi harckocsijaival nem képezhette az alakuló ezred alapját. Német vonalról várták a segítséget.

A keiteli ígéret szerinti német páncélos hadosztályokkal egyenértékű harckocsianyag helyett azonban 1942 februárjában csak 108 db T—38-as közepes harckocsit és 22 db PZ—IV. közepes harckocsit kapott az ezred.[53] Így megfe-

52 HL HM Eln. 1/a. 1942/921 M.
53 HL HM Eln. 3/a. 1942/18926, HL 2. hds. 6. fasc. Nm.: 399.

lelő számú harckocsi hiányában az ezred harmadik zászlóalját nem tudták feltölteni, s az ezred csak két zászlóaljjal vonult ki a hadműveleti területre.

A 30. harckocsi ezred 1942. április 8-án alakult meg. Anyaalakulatai az 1. és a 2. lovas dandár páncélos zászlóaljai voltak. A tisztikart és a legénységet még márciusban átképezték a németországi Wünsdorfban a német harckocsik használatára.[54] Egy magyar harckocsi zászlóaljba egy 11 db PZ—IV-es és 3 db T—38-as harckocsival rendelkező nehéz (német szervezésben közepes) harckocsi század, két 20—20 db T—38-as harckocsit számláló közepes (német szervezésben könnyű) harckocsi század, a zászlóalj törzs és a közvetlen alakulatok tartoztak. Ezen közvetlen alakulatok a következők voltak: egy-egy felderítő, forgalomszabályozó, árkász és távbeszélő szakasz, egy 6 db T—38-as harckocsival ellátott harckocsi szakasz és egy szállító század.[55] A harckocsi ezred ezen kívül rendelkezett még egy ezredközvetlen árkász századdal és egy újonnan felállított műhely századdal is. A harckocsi ezred törzsbe még hat T—38-as és 2 Toldi könnyű parancsnoki harckocsit is beállítottak.[56]

A harckocsi állomány: 108 db T—38-as, 22 db PZ—IV-es, és 2 db Toldi harckocsi messze elmaradt az 1942/43-ban megállapított szükséglettől. A felállításra kerülő és az otthoni páncélos erőt képviselő 2. páncélos hadosztály három zászlóaljból álló harckocsi ezredébe a Turán harckocsik legyártására számítva 80 db könnyű, 66 db nehéz és 114 db közepes harckocsi beállítását tervezték.[57] A 30. harckocsi ezred árkász egységei összesen 4 golyószórót kaptak kiegészítésül. Ezenkívül az ezred minden harckocsi és műszaki egységét felszerelték kevés 40 M. német géppisztollyal.

Az eddig önálló egységként felállított 1. gépkocsizó lövész dandár, 1. gépkocsizó lövész ezred néven, szinte szervezeti változtatás nélkül ment át az 1. páncélos hadosztály alárendeltségébe. A gépkocsizó lövész ezred az 1., 21. és 3. gépkocsizó lövész zászlóaljból és közvetleneiből, valamint az ezredtörzsből szerveződött. Az ezredtörzsbe egy-egy árkász, távbeszélő szakaszt és egy-egy motorkerékpáros és forgalomszabályozó századot állítottak be. Ezen alegységeket golyószórókkal — a motorkerékpáros századot egy nehézpuskával is — szerelték fel. Egy gépkocsizó lövész zászlóaljba három lövész század — egyenként 12 golyószóróval, 2 db 50 mm-es 39 M. gránátvetővel, 2 nehézpuskával —, valamint egy géppuskás század — 12 géppuskával, 4 db 81 mm-es aknavetővel, 6 db páncéltörő ágyúval (2 db 50 mm-es és 4 db 37 mm-es) — tartozott.[58] A lövész zászlóaljak legénységét 1,5 tonnás Botond terepjáró rajgépkocsival szállították. A gépkocsizó lövész zászlóaljakba is szerveztek közvetlen egységeket, nevezetesen golyószórókkal rendelkező árkász, távbeszélő és motorkerékpáros szakaszokat. A lövész zászlóaljakat 50—50 db 40 M. német géppisztollyal is ellátták.

Az 51. páncélvadász zászlóaljat a 9. és 11. kerékpáros (harckocsi) zászlóalj feleslegessé vált páncélvadász századaiból állították fel. A páncélvadász zászlóalj három százada egyenként 6 db Nimród páncélvadásszal és 1 db Toldi harckocsival alakult meg. A zászlóalj törzsbe még 2 Toldi könnyű harckocsit és 1 Nimród páncélvadászt is beosztottak. Ennek az egységnek a fegyverzete megfelelt az 1942/43-as hadrendben előírt szükségletnek, s ezenkívül még 62 db 40 M. német géppisztolyt[59] is kapott.

A felderítő zászlóaljba sokféle alegységet szerveztek. A zászlóalj kötelékébe

54 HL HM Eln. III. Csfség. 1942/22007.
55 *Gindert Károly:* Az 1. páncélos hadosztály harcai. Hadtörténelmi Közlemények, 1961. 2. sz. 460. o.
56 HL 2. hds. 4. fasc. I. a. sz. n.
57 HL HM hadrendi táblázatok gyűjtője, 14. cs.; HM Eln. 1. a. 1942/42000.
58 HL HM Eln. 3/a. 1942/23569.
59 HL HM Ált. 3/a. 1942/469246.

tartozott egy 4 löveggel rendelkező (ebből 2 db 50 mm-es páncéltörő ágyú) páncéltörő ágyús szakasz, egy motorkerékpáros század 12 golyószóróval és 2 nehézpuskával, egy gépkocsizó lövész század 12 golyószóróval, 2 nehézpuskával és 2 gránátvetővel felszerelve és egy-egy golyószórókkal ellátott műhely, árkász és távbeszélő század. Páncélos gépkocsizó százada 14 db 39 M. Csaba páncélgépkocsival vonult ki a harctérre az előírt 17 darab helyett. Mivel a harckocsi ezredbe nem állítottak be könnyű harckocsi századot, a meglevő 12 db Toldi[60] könnyű harckocsival a felderítő zászlóalj könnyű harckocsi századát szerelték fel. Ezenkívül még 73 db német géppisztolyt is kapott a zászlóalj.

Az 1. páncélos hadosztály fegyverzete[61]

	Létszám		Könnyű harckocsi		Közepes harckocsi		Nehéz harckocsi		Légvédelmi ágyú és gépágyú		Löveg		Páncéltörő ágyú	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
Magyar páncélos hadosztály	13 000	15 000	19	17	141	108	33	22	12	8	22	22	24	24
Német páncélos hadosztály	12 000	9 000	18	13	156	77	42	17	20	12	42	32	33	28
Szovjet harckocsi hadtest	—	6 000	—	40	—	40	—	20	—	20	—	20	—	12

	Aknavető		Gránátvető		Nehézpuska		Golyószóró		Géppuska		Roham-löveg		Önjáró gépágyú	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
Magyar páncélos hadosztály	12	12	20	20	28	28	147	140	52	52	—	—	18	18
Német páncélos hadosztály	18	16	30	23	—	—	—	—	263	237	—	10	57	30
Szovjet harckocsi hadtest	—	46	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Megjegyzések:

A magyar rögtönzött 1. páncélos hadosztály harckocsiállományának kellálladékát az 1942. február 10-i HM-rendelkezés alapján rögzítettem. A páncélos hadosztály

60 HL HM Eln. 3/b. 1942/30181.

61 *A. Burkhart Mueller—Hillebrand:* Das Heer 1933—1945. Band 1. 72. o.; HL HM Eln. 3/b. 1942/10337.; *Wolfgang Werthen:* Geschichte der 16. Panzer-Division. Bad Nauheim, 1958. Mellékletek; Az összfegyvernemi hadsereg támadásban az 1941—1945-ös Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján. Bp., 1969. 220. o.

fegyverzetével az 1942 májusában Harkovnál ellentámadásba induló 16. német páncélos hadosztály fegyverállományát és egy 1942. április 1-én szervezett szovjet harckocsihadtest fegyverállományát hasonlítottam össze. 1942 májusban a 16. német páncélos hadosztály is szintén 1 harckocsi ezreddel és 1 lövész ezreddel rendelkezett. A szovjet hadszervezésben egy harckocsi hadtest személyi állománya és fegyverzete felelt meg a német és magyar páncélos hadosztályok személyi állományának és fegyverzetének. A szovjet harckocsi hadtest 3 harckocsi dandárból és 1 lövész dandárból szerveződött. A harckocsi hadtest fegyverzetének kellálladéka és gyalogsági fegyvereinek száma megfelelő adatok hiányában nem került közlésre. A rövid csövű PZ—IV. német harckocsik és a szovjet KV harckocsik számadatai a táblázat nehéz harckocsi rovatában, a cseh eredetű T—38-as, a német PZ—III-as és a szovjet T—34-es harckocsik számadatai pedig a „közepes harckocsi" rovatban találhatók.

A rögtönzött páncélos hadosztály tüzérségét két gépvontatású tüzérosztály alkotta, az 1. és az 5. gépvontatású tüzérosztály. Mindegyik tüzérosztály 3 üteggel rendelkezett, melyekbe egyenként 4 db 105 mm-es Göring-tarackot és 2 géppuskát állítottak.

A rögtönzött páncélos hadosztály légvédelmét a II. légvédelmi tüzérosztály által felállított 51. légvédelmi tüzérosztály volt hivatott ellátni. Két ütegét egyenként 4 db 80 mm-es Bofors légvédelmi ágyúval szerelték fel. Ez az egység is rendelkezett kevés 40 M. német géppisztollyal.

A hír- és utász századot, valamint a rögtönzött páncélos hadosztály vonatalakulatait az egyéni fegyverzeten kívül — golyószóró, géppisztoly — nem szerelték fel egyéb fegyverekkel.

1942-re a különféle német magasabbegységek közül a páncélos hadosztályok személyi és fegyverállományát viselte meg legjobban a már három éve tartó háború. A 31 páncélos hadosztályból csak 8-at tudtak felállítani 3 zászlóaljas (9 század) harckocsi ezreddel.[62] Ebbe a harckocsi ezredbe az előírás szerint 200—250 db harckocsi tartozott. Azonban 1942 nyarára már nem tudta ezeket felszerelni a német hadvezetés. 1942. július 25-én a Kaukázus felé támadó 13. német páncélos hadosztály állományába csak 15 PZ—II, 78 PZ—III, 9 PZ—IV és nagy parancsnoki páncélos jármű tartozott.[63] A német páncélos hadosztály tüzérsége általában három közepes tarackos tüzérosztályból és egy légvédelmi tüzérosztályból állt. A hadosztály kötelékébe tartozott még egy páncélvadász zászlóalj, egy hír és egy utász zászlóalj.

A magyar rögtönzött páncélos hadosztályt — a harckocsiállomány kivétel — sikerült az előírt fegyverzettel felszerelni. Így az 1942 nyarán bevetett német páncélos hadosztályokkal összevetve megállapítható, hogy nincs akkora különbség, mint a német és a magyar gyalogos erők fegyverzetének tekintetében. Itt figyelhető meg azonban legjobban, hogy az egy főre eső fegyverzet a német páncélos hadosztályokban sokkal magasabb.

A szovjet harckocsi magasabbegységek, bár kisebb személyi állománnyal rendelkeztek, tüzérségi fegyvereik számában és harckocsijaik minőségében meghaladták a magyar és német páncélos hadosztályokat.

A 2. hadsereg gépjárművei és az utánszállítás helyzete

A kivonuló 2. hadsereget nagy nehézség elé állította ellátó részlegeinek elmaradottsága, állandó utánszállítási problémái.

1942 tavaszára a sok mozgósítást és az 1941 őszi Szovjetunió elleni harcokat

62 *Eddy Bauer:* Der Panzerkrieg. Bonn, Band 1. 200. o.
63 *A. Wilhelm Tieke:* Der Kaukazus und das Öl. Osnabrück, 1970. 39. o.

megjárt gépjárműállomány zöme hadihasználhatatlan állapotba került. Az eddigi hat harckészültségi gyakorlaton és részleges mozgósításon az ország tehergépkocsi állományának 85%-a vett részt. A hadműveleti alkalmazáshoz szinte legfontosabb gépjárműfajtából, a tehergépkocsiból, 5907 db volt a honvédségnek, de ezekből kb. 2000-et lehetett használni.[64] Kerékpárból és motorkerékpárból bár nem volt hiány, de igen gyenge minőségi állapotuk nem tette lehetővé tömeges használatukat. A hadtestek nagy személygépkocsihiányait a forgalomból kivont 5000 db polgári gépjárművel akarták pótolni. Ezeknek a gépjárműveknek a zöme azonban nem felelt meg a szállítási célokra, mivel terepjárásra nem voltak alkalmasak, s motorjuk és gumiabroncsaik nem bírták el a nagyobb megterhelést. Egyéb gépjárművel (nehéz lánctalpas vontatóval, sebesültszállító páncélos gépkocsival, tartály- és híradó gépkocsival) vagy egyáltalán nem, vagy csak minimális mennyiséggel rendelkezett a honvédség.

A magyar hadvezetés a honvédség gépjárműszükségletét a békeévekben zömmel német és olasz vonalról szerezte be. A háborús viszonyok miatt azonban a beszerzéseket korlátozni kellett, mivel a gépjárműárakat rendkívüli mértékben felemelték és nyersanyag-rekompenzációt is kértek.

Az 1942 januári és márciusi tárgyalásokon a magyar katonai vezetők felhívták a német tárgyaló fél figyelmét a magyar hadsereg megoldatlan utánszállítási problémáira. Nevezetesen, hogy „a csapatvonatok fogatolt járművekből állnak, gépkocsik sem ütközet, sem az eleségvonatban nincsenek. Ezért a csapatvonatok legfeljebb 10—12 km távolságról vételeznek fel."[65] A 20—25 tehergépkocsival, de főleg fogatolt járművekkel rendelkező hadosztályvonatok is általában 40—80 km távolságról tudnak szállítani. A németek ezt tudomásul vették és ígéretüket adták, „hogy igyekeznek majd a hadsereg részére bizonyos számú tehergépkocsit a csapatvonatok számára szerezni."

A német részről ígért gépjárműszállítások azonban részben egyáltalán nem, részben pedig igen vontatottan bonyolódtak le. 1942 májusáig a rendkívül szükséges 3 tonnás tehergépkocsik közül az ígért 1200 db Humboldt—Deutz-típusból 50 db-ot, a szintén ígért 400 db Opel—Blitz-típusból 100 db-ot szállítottak. A Daimler—Benz-féle 3 tonnás teherautókból pedig egyáltalán nem kapott a hadsereg.[66] 1942. április elején a 2. hadsereg felszerelésébe került 260 db német gyártmányú BMW oldalkocsis motorkerékpár csak kis részben javította a meglevő motorkerékpár-állomány minőségét.[67]

A kiszállításra váró 2. hadsereg nagy gépjárműhiányát látva a honvédelmi miniszter különböző korlátozó intézkedéseket hozott. A gépjárművel ellátott alakulatok 1942/43-ban rendszeresített állományát lecsökkentette, egyes, addig a hadsereg ellátásától mentesített üzemek gépjárműveinek igénybe vételét szorgalmazta, s a további kiesések megakadályozására a csapatok kiképzésénél a gépjárműhasználatot is korlátozta.[68] Sok polgári gépjárművet ki kellett vonni a közúti forgalomból, hogy gumiabroncsaikat honvédségi célokra felhasználhassák.[69]

Az 1. páncélos hadosztályt igyekeztek a legjobban ellátni gépjárművekkel. A hadosztály alakulatai 1942 július második felében a következő gépjárműállománnyal vonultak ki: 453 motorkerékpár, 325 személygépkocsi, 1491 teherautó, 106 különleges gépkocsi és vontató.[70]

64 HL HM Eln. 3/b. 1942/6498.
65 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 175.
66 HL HM Eln. 6/k. 1942/M. 175.
67 HL HM Eln. 3/b. 1942/41846.
68 HL HM Eln. 3/b. 1942/10940.
69 HL HM Eln. 3/a. 1942/6498.; HL HM Eln. 3/b. 1942/28303.
70 HL HM Ált. 3/b. 1942/484325.

Ez az állomány, bár magyar viszonylatban tekintélyes volt, a német páncélos hadosztály gépjárműállományától mind minőségben, mind mennyiségben elmaradt. Egy német páncélos hadosztályba az előírás szerint 561 személygépkocsi, 2000 motorkerékpr, 1402 teherautó és 421 páncélozott gépjármű tartozott.[71]

A gyaloghadosztályok és hadtestek jóval szerényebb gépjárműparkkal kerültek kiszállításra. Ezen alakulatok hadtáplépcsőinek zöme csak fogatolt járművekkel rendelkezett. A gyalogezredekbe nem is állítottak be gépjárművet, 20 fogatolt, 6 fogatolatlan járművel, 26 taligával és 40 kerékpárral kellett megoldaniuk az utánszállításokat. A nagy távolságok, rossz útviszonyok és az időjárás szinte lehetetlenné tették, hogy a kis teherbírású szekerek megfelelően ellássák az elől levő csapatokat.

A könnyű hadosztályokat már ellátták gépjárművekkel, de csak egészen minimális mennyiségben. 20—25 teherautó, 10—10 motorkerékpár és személygépkocsi állt rendelkezésükre. Ezzel szemben egy német két ezredes hadosztály 250 személygépkocsival, 400 teherautóval és 500 motorkerékpárral rendelkezhetett.[72]

A hadtestek és a hadseregközvetlen alakulatok gépjármű-állományát azonban magyar viszonylatban jelentősen felduzzasztották a beállított sok polgári gépjárművel:

	Motor-kerékpár	Személy-gépkocsi	Teher-gépkocsi	Egyéb (vontatók)
III. hdt. (1942. VI. 28.)	144	313	532	75
IV. hdt. (kivonuláskor)	151	256	540	100
VII. hdt. (kivonuláskor)	138	298	538	98
Rep. csop. (kivonuláskor)	20	128	355	114
Hds. közv. (kivonuláskor)	212	520	946	180[73]

A rögtönzött 1. páncélos hadosztály gépjármű állományát is figyelembe véve a 2. hadsereg 1118 motorkerékpárral, 1840 személygépkocsival, 4402 tehergépkocsival és 673 különleges gépkocsival és vontatóval rendelkezett. Nincs arról tudomásunk, hogy ezekből a gépjárművekből mennyi tartozott a polgári és mennyi a honvédségi állományba. Az azonban megállapítható, hogy a 2. hadsereg motorkerékpárból és személygépkocsiból a honvédségi készlet háromnegyedét, személygépkocsiból és egyéb gépkocsiból pedig a felét vitte ki magával a harctérre.

A 2. hadsereggel kivonuló gépjárművek rendkívül sokféle típusban álltak rendelkezésre. Ez szinte lehetetlenné tette a hadműveleti területen a meghibásodott alkatrészeknek tartalék alkatrészekkel való pótlását. Gakran egész kis hibával kénytelenek voltak a csapatok a gépjárműveiket a szerelőoszlopnak leadni és a hátországba visszaküldeni. Gátolta a gépjárműállomány maximális igénybevételét a szerelő és javító részlegek tartalék és javító anyagban való gyenge ellátottsága. A hátországba szállított járművek közül pedig

71 HL 2. hds. 6. fasc. 3. sz. melléklet.
72 *Mueller—Hillebrand*: i. m. 71. o.
73 HL 2. hds. 6. fasc. 3. sz. melléklet.

csak kevés tért vissza megjavítottan. A gépjárművek gyakori kiesésének legfőbb okát azonban a rossz útviszonyokban és az állandó üzemanyaghiányban kell keresni.

Néhány szót a 2. hadsereg vontatóiról. A különböző gépjárművek közül ezek álltak legkevésbé rendelkezésére a hadseregnek. Különösen a rögtönzött 1. páncélos hadosztály harckocsijainak vontatása állította megoldhatatlan feladat elé a magyar hadvezetést. Végül a Toldi könnyű harckocsira méretezett „Stalinec" vontatóval oldották meg a T—38-as közepes harckocsik vontatását. Ezek a vontatók csak a T—38-asok korlátozott számban való, igen lassú (6—8 km/óra) szállítására voltak alkalmasak. A PZ—IV-es közepes harckocsik vontatását a magyar hadvezetés, azok hadműveleti kiérkezése után, a németekre bízta.[74]

A 2. hadsereggel 657 db 1,5 tonnás Botond terepjáró gépkocsi vonult ki. Ezeket csak szükségből használták fel vontatásra, különben a gépkocsizó lövész egységek rajgépkocsijai voltak. Nagy számú alkalmazásuk magyarázatául szolgált az is, hogy a gyorshadtest 1941 őszi működését értékelő vezérkari főnökségi jelentések egyöntetűen megállapították, a hadsereg járművei közül egyedül a Botond bírta jól az igénybevételt.[75] A 2. hadseregben az 50 mm-es német páncéltörő ágyúkat és kis részben a közepes tarackokat vontatták velük. Gyakoriak voltak a tüzérbemérő századoknál és a különböző vonatoszlopoknál is.

A légvédelmi ágyúk és légvédelmi gépágyúk vontatását főleg Hofherr & Schrantz magyar vontatókkal és néhány Hansa Lloyd és Ford vontatóval oldották meg.

A 210 mm-es nehéz tarackokat és a 150 mm-es 31 M. közepes tarackokat olasz eredetű vontatókkal, Pavesikkel és Bredákkal vontatták. A legelőször kivonuló III. hadtestnél a hadtestparancsnokság intézkedésére a III. gépvontatású közepes tarackos tüzérosztály Pavesi vontatóit azon indoklással, hogy azok kevésbé megfelelőek, a 150. nehéz tüzérosztálytól elvett 16 Breda vontatóval cserélte ki.[76] Pavesi vontatóból a IV. gépvontatású közepes tarackos tüzérosztály 16 db-ot, a VII. gépvontatású közepes tarackos tüzérosztály 18-at, a 150. gépvontatású nehéz tüzérosztály pedig 27-et vitt ki magával.[77]

A 2. magyar hadseregben voltak olyan tüzérségi alakulatok, melyek egyáltalán nem rendelkeztek vontatókal. Ezek a könnyű hadosztály közvetlen tábori tüzérezredek voltak. A könnyű és közepes tarackjaikat lövegenként 6 lóval vontatták.

Kerékpárral és az aknavetőkhöz, nehézpuskákhoz, gránátvetőkhöz szükséges taligákkal jól ellátták a 2. hadsereget. Ezek a szállítóeszközök azonban hamarosan tönkrementek a hosszú menetek alatt.

A 2. hadsereg fegyverei

A 2. hadsereg viszonylagos, az előző évekéhez képest nagyobb fegyverzeti feltöltése még nem jelentette azt, hogy ezekkel a fegyverekkel megfelelően helyt is tudott állni.

A magyar hadiipar — mivel a korszerűbb páncéltörő ágyúk, aknavetők, harckocsik gyártási licencét későn, vagy egyáltalán nem kapta meg a németektől — csak a meglevő fegyvertípusok korszerűsített változatait gyárthatta.

74 HL HM Eln. 3/b. 1942/24114.
75 HL Vkf. 1. Eln. 1942/697.
76 HL HM Eln. 3/b. 1942/20740.
77 HL HM Eln. 3/b. 1942/27354.

Ezekből a fegyverekből azonban nem kapott a 2. hadsereg, ezeket a hátországi csapatok megerősítésére akarták felhasználni. A németektől várt hadianyagszállításokban pedig csalódniuk kellett a 2. hadsereg felszerelőinek, mert csak a lengyel, belga, és jugoszláv háborúban szerzett zsákmányanyagból kaphatott a kivonuló hadsereg. Ezek zöme már elavult, nem megfelelően karbantartott fegyver volt. A modern fegyverek — 88 mm-es légvédelmi ágyú, 75 mm-es páncéltörő ágyú, 34 M. géppuska, nehéz harckocsik, sorozatvetők, lángszórók — kellettek az 1942 tavaszára tervezett német offenzíva német csapatainak.

A 2. hadseregnél alkalmazott gyalogsági lőeszközöket sok apró, érzékeny alkatrészből szerelték össze. Ezeket a magyar és német fegyvereket, bár technikailag tökéletesek voltak, a nyugat- és közép-európaitól eltérő időjárási viszonyok közt a harctereken nem lehetett kellőképpen használni. A nagy hidegben pedig teljesen használhatatlanná váltak, ahogyan Párkányi László századosnak a VII. utász zászlóalj (III. hadtest) parancsnokának jelentéseiből is olvashatjuk. „A fegyverek a nagy hidegben nem működtek annak ellenére, hogy fagyálló olaj volt bennük. A puskák befagytak, a zárdugattyút lábbal kellett kirúgni."[78] A merev víztartályokban hamarabb befagyott a hűtőfolyadék — ellentétben a szovjet gyalogsági fegyverek bordázott víztartályaival.

A lövész és menetszázadok első világháborús, átfúrt csövű Mannlicher puskával voltak felszerelve. A 7/31 M. Schwartzlose géppuskák szintén első világháborús konstrukciójúak voltak. A léghűtéses 31 M. állványos és normál golyószórók nagyjából beváltak, bár ha alkatrészeik közé por vagy piszok került, nehezen lehetett kezelni őket. Ahogy a géppuskának, úgy ennek a fegyvernek is 1000—1200 méterig terjedt a viszonylagos hatótávolsága. A német 40 M. géppisztollyal csak kis mennyiségben és a kiszállás előtti napokban látták el a csapatokat.

A 36 M. 20 mm-es nehézpuska a kis és könnyű típusú harckocsik ellen volt csak hatásos. 15—20 páncélgránátot, vagy repeszgránátot lőtt ki percenként.

A lövész századok rendszeresített, meredek röppályájú fegyvere volt az 50 mm-es 39 M. és a Németországból szállított szintén 50 mm-es 36 M. gránátvető. Az első vonalban a közvetlen ellenséges fedezékek mögött levő élőerők megsemmisítésére alkalmazták.

A 81 mm-es 36 M. magyar és 34 M. német aknavető a leghatásosabb fegyverek közé tartozott a magyar hadseregben. Támadásban és védelemben egyaránt megfelelt. Számuk azonban kevés volt. Az aknavetőlőszer, a géppisztolytöltényekkel együtt, szinte állandóan hiányzott.

A gyalogsági fegyverek ismertetése után röviden a magyar alakulatok tüzérségi fegyvereiről.

A könnyű hadosztályok egyenként 32 db — ide számítva a kísérő ütegek lövegeit is — könnyű és kis részben közepes löveggel rendelkeztek. Ezeket a lövegeket — megfelelő vontató hiányában — kivétel nélkül lovakkal vontatták. A 32 löveg közül 20 db volt első világháborús konstrukciójú, a 80 mm-es 5/8 és 18 M. és a 100 mm-es 14 M. könnyű tábori tarackok. Ezek, mivel nem lehetett már őket megfelelően modernizálni, kihalásra ítéltettek. Ugyanilyen löveg volt a 14/19 M. 100 mm-es lengyel tarack is, melyből a 2. hadsereg 39 db-ot kapott áprilisban.[79] Ezek a lövegek kb. 2600 kg-os menetsúlyukkal azt a súlyhatárt képviselték, amelyet a lóvontatás felső határának tekintettek. Legnagyobb lőtávolságuk 9000—9500 méterig terjedt.

78 HL 2. hds. 16. fasc. VII. utász zlj. harcjelentése.
79 HL HM Eln. 3/a. 1942/10713.

A németektől kapott 105 mm-es 37 M. ún. Göring-tarack volt a leginkább megfelelő az összes löveg közül, de ennek a súlya is közelített a 3 tonnához. Lőtávolsága 10 800 m volt. A könnyű hadosztályok tábori tüzérségénél használt 104 mm-es lövegeket lovakkal, míg az 1. páncélos hadosztálynál Hansa Lloyd vontatókkal vontatták. A 8 db 150 mm-es 14 és 14/39. M. közepes tarackot is még hatásosan lehetett használni de ennél a fegyvernél volt a legtöbb kiesés. Szerkezeti hibák miatt az alkatrészek használatkor elmozdultak és gyakori csőrobbanást okoztak.[80]

A hadtestközvetlen tüzérosztályok és a nehéz tarackos tüzérosztályok fegyverzetét a 150 mm-es 31 M. és 210 mm-es 40 M. közepes és nehéz tarackok alkották. Az első világháborút is megjárt 11 és 16 M. 305 mm-es nehéz mozsarat a 150. nehéztüzér osztályhoz csak 1942 telén szállította ki a magyar hadvezetés. Ezek a lövegek már kivétel nélkül gépvontatásúak voltak, Bredák és Pavesik vontatták őket. A lövegek lőtávolsága 14—15 km-ig is kiterjedt. Vontatóik gyengesége miatt le-lemaradoztak a csapatoktól.

A kivonult könnyű hadosztályok 40 db páncéltörő lövege közül csak 4 db volt viszonylag hatásos a szovjet közepes harckocsik ellen. Ezeket a németektől kapott 50 mm-es 38 M. páncéltörő ágyúkat a könnyebb páncéltörő ágyús szakaszok megerősítésére, a páncélvédelem súlyán vetették be.[81] A 37 mm-es páncéltörő ágyúk nem jelentettek veszélyt a szovjet harckocsikra, legfeljebb a géppuskák ellen értek el eredményt. Ez utóbbiak vontatását lovakkal oldották meg. A 47 mm-es (belga zsákmány) páncéltörő ágyúkkal az elsőnek kivonuló III. hadtestet még nem tudták ellátni. Ezek a páncéltörő ágyúk csak május közepén kerültek leszállításra, meglehetősen kevés pótalkatrésszel, valamint távcsövek és mozdonyok nélkül.[82] Közepes harckocsik ellen vetették be őket.

A 80 mm-es 29 M. Bofors légvédelmi ágyúk és a 40 mm-es légvédelmi gépágyúk lőszabatossága és tűzgyorsasága megfelelt a kor követelményeinek. A légvédelmi tüzérosztályokhoz az 1942/43-as hadrendben beosztott légvédelmi fényszórós ütegek azonban hiányoztak a gyakori éjszakai repülőtámadásokkor.[83]

Végül szükséges bemutatni a magyar csapatok harckocsi és páncéljármű állományát. A rögtönzött 1. páncélos hadosztály részben német, részben magyar páncélos járművekkel rendelkezett. A hadosztály 22 db 75 mm-es ágyúval ellátott PZ—IV. közepes harckocsival, 108 db gyenge páncélzatú, 37 mm-es löveggel felszerelt T—38-as, cseh zsákmányból származó közepes harckocsival, és 17 db 38 M. magyar Toldi könnyű harckocsival vonult ki a hadműveleti területre. A németek által átengedett közepes harckocsik a szovjet közepes T—60-as és könnyű harckocsikkal még felvehették a harcot, de a nehéz harckocsik ellen (T—34, KV) hatástalannak bizonyultak. A Toldi könnyű harckocsik, bár elég mozgékony lánctalpas járművek voltak, vékony páncélzatuk és gyenge fegyverzetük — 1 db 20 mm-es nehézpuska, 1 db 80 mm-es géppuska — miatt a szovjet páncéltörő ágyúk jó célpontjai voltak.

A harckocsik mellett az 1. páncélos hadosztály rendelkezett még 14 db Csaba páncélgépkocsival és 19 db 40 mm-es légvédelmi gépágyúval felszerelt 40 M. Nimród páncélvadásszal. Páncélzatuk gyengesége hatástalanná tette őket.

A német és szovjet hadseregek, a hasonló fegyvereik technikai fölénye mellett, rendelkeztek olyanokkal is, melyek a magyar hadseregben nem fordultak

80 HL 2. hds. 7. fasc. 1668/VII. hdt. szállásmester jelentése.
81 HL 2. hds. 4. fasc. Eln. 651.
82 HL HM Eln. 3/a. 1942/27845.
83 HL 2. hds. 4. fasc. Dénes szds. jelentése, 2. sz. melléklet sz. n.

elő, ezek voltak a sorozatvetők, rohamlövegek, nehéz aknavetők, távcsöves puskák és a nehéz harckocsik.

A 2. hadseregnél már az 1942 nyári harcokban kiütköztek a fegyverzeti és felszerelésbeli hiányosságok. A doni hídfőcsatákban a hadsereg érzékeny veszteségeket szenvedett mind emberanyag, mind felszerelés tekintetében. A magyar hadvezetés továbbra is a németekre hárította az anyagi utánpótlás ellátását. Egy 1942. szeptember 11-én keltezett tájékoztatóban — mely a honvédelmi miniszter számára készült — a hadrakelt 2. hadsereg anyagi helyzetéről a következőket olvashatjuk: „Magyar vonalon az utánpótlás biztosítására a 103. szeroszlopot kisebb mennyiségű löveganyaggal és optikai főcikkekkel elláttuk, további anyagi kiegészítési cikket adtunk ki, hogy kb. 3 hónapra az utánpótlás biztosítva van. Ezen felül való pótláshoz felsőbb döntés szükséges."[84]

A téli ruházat és az élelmezés terén a magyar hadvezetés megpróbálta megfelelően ellátni a 2. hadsereget. A fegyverzeti kiegészítésre, mivel ez a hátországi erők újabb meggyengítésével járt volna együtt, nem került sor. Német részről történt némi fegyverzeti kiegészítés a 2. hadsereg csapatai részére. A szovjet nehéz harckocsik ellen egyedül hatásos páncéltörő ágyút, a német 75 mm-est, 1942 augusztusában kapták meg a magyar könnyű hadosztályok és az 1. páncélos hadosztály. Azonban csak minimális mennyiségben, hadosztályonként 3—4 darabot.[85] Nagyobb mennyiségben való leszállításukat a németek 1942 telére ígérték. Ezenkívül még 50 mm-es páncéltörő ágyúkat is kapott a 2. hadsereg. A III. hadtest két könnyű hadosztályát, a 7. és a 9. könnyű hadosztályt látták el, még az 1942. június 28-i, Donhoz történő előretörés előtt 4—4 db páncéltörő löveggel.[86] 1942. november 3-án a magyar hadsereg összesen 244 db 50 mm-esnél kisebb, 47 db 50 mm-es és 43 db 75 mm-es páncéltörő ágyúval rendelkezett.[87] Aknavető állományát is 37 db 82 mm-es német aknavetővel egészítették ki szeptemberig.[88]

A 2. hadsereg alakulataihoz az elvesztett lövegek pótlására Németországból még kikerült néhány 100 mm-es 14/19 M. cseh tarack is 1942 novemberében.[89] Összességében azonban e csekély német fegyverzeti kiegészítések nem nyújthattak komoly segítséget.

A magyar katonai vezetéstől két ízben ment delegáció a hadműveleti területen levő 2. hadsereg meglátogatására, tájékozódás céljából. Szombathelyi vezérezredes szeptember 5. és 12. közötti kintléte után, bár elismerte, hogy a 2. hadsereg felszerelése a német és a szovjet hadseregéhez képest lényegesen gyöngébb, s ezért csak meglevő erejének megfelelő feladattal szabad ellátni, egyes esetekben csak ígéreteket tett (pl. az utánszállítás folyamatosságára), más esetekben még ezt sem tette meg.[90] Az októberben frontra kilátogató honvédelmi miniszter, Nagy Vilmos pedig későbbi visszaemlékezésében így ír a 2. hadsereg előrelátható sorsáról: „Az ellenség még nem mutatott támadó szándékot, de előttem pillanatig sem volt kétséges, hogy orosz támadás esetén ezt az arcvonalat át fogják törni."[91]

A 2. hadsereg hiányos fegyverzete és felszerelése nem az egyedüli oka volt a hadsereg megsemmisülésének. A 200 km szélességben elhúzódó arcvonal, a rendkívül hideg időjárás mellett a sztálingrádi ellentámadásból kiinduló, ha-

84 HL HM Eln. 3/a. 1942/53241.
85 HL 2. hds. 6. fasc. Naplómellékletek: 306. sz.
86 HL Vkf. 4. oszt. 525/f. 21. számú melléklet.
87 HL 2. hds. 7. fasc. 1. sz. melléklet.
88 *Gindert* i. m. 457. o.
89 HL HM Eln. 3/c. 1942/61726.
90 HL 2. hds. 7. fasc. 854. sz. melléklet.
91 *Nagybaczoni Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. 1938—45. Bp., 1945. 104. o.

talmas szovjet támadó hadművelet elsöprő hatása idézte elő legfőképpen a pusztulást. A szovjet hadsereg 1943. január 12-i és 14-i urivi és scsucsjei frontáttörésével megpecsételte a magára hagyott 2. hadsereg sorsát.

A B hadseregcsoporttal szemben támadó szovjet Voronyezsi Front állományából 140 000 ember 2038 löveg és aknavető és 263 harckocsi jutott a 2. magyar hadseregre. Az 1943. januári nagy szovjet offenzíva nemcsak a 2. hadsereg pusztulását idézte elő, a front jobban felszerelt német csapatai sem tudtak ellenállni a hatásos támadásnak.

MELLÉKLETEK

A 2. hadsereg fegyverzete a hadműveleti területre kivonulása előtt (összesített táblázat)

A) Gyalogsági fegyverek

	9 mm-es 40 M. (Schmeisler) német géppisztoly	31 M. golyószóró	7/31 M. (Schwarzlose) géppuska	36 M. 20 mm-es nehézpuska	Mauser töltényes (jugoszláv zsákmány) golyószóró	Lángszóró
2. HDS	3900	2415	1100	360	250	72
I. pc. ho.	440	140	52	28	50	—
Összesen:	4300	2555	1152	388	300	72

B) Tüzérségi fegyverek, lövegek

	50 mm-es 39 M. magyar gránátvető	50 mm-es 36 M. német gránátvető	81 mm-es 36/39 M. magyar aknavető	81 mm-es 34 M. német aknavető	37 mm-es 36 M. páncéltörő ágyú	47 mm-es 36 M. belga páncéltörő ágyú	50 mm-es 38 M. német páncéltörő ágyú	40 mm-es 36 M. légvédelmi gépágyú	80 mm-es 29 M. Bofors légvédelmi ágyú
2. HDS	220	108	336	24	110	220	36	91	24
I. pc. ho.	20	—	12	—	14	—	8	—	8
Összesen:	240	108	348	24	124	220	44	91	32

	80 mm-es 5/8 M. tábori ágyú	100 mm-es 14 M. könnyű tarack	105 mm-es 37 M. Göring könnyű tarack	150 mm-es 14/39 M. közepes tarack	150 mm-es 31 M. közepes tarack	210 mm-es 40 M. nehéz tarack
2. HDS	120	72	36	96	36	4
I. pc. ho.	—	—	24	—	—	—
Összesen:	120	72	60	96	36	4

C) Harckocsik, páncélozott gépjárművek

	T—38-as harckocsi	Pz—IV-es harckocsi	Toldi könnyű harckocsi	Nimród páncél vadász	39 M. Csaba páncél-gépkocsi
I. pc. ho.	108	22	17	18	14

A. 2. hadsereg fegyverzete az 1942/43-as M. hadrendben előírtakhoz képest

A) Gyalogsági fegyverek

	Géppisztoly		Golyószóró*		Géppuska		Nehézpuska		Lángszóró	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
2. HDS	—	3900	2169	2665	862	1100	354	360	72	72
I. pc. ho.	—	440	147	190	52	52	28	28	—	—
Összesen:	—	4300	2316	2855	914	1152	382	388	72	72

Megjegyzés: *A golyószórók számadata a 31 M. és a jugoszláv zsákmányból származó golyószórók együttes összegéből állt egybe.

B) Tüzérségi fegyverek, lövegek

	Gránátvető		Aknavető		Páncéltörő ágyú		Légvédelmi ágyú	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
2. HDS	324	328	108	360	120	366	24	24
I. pc. ho.	20	20	12	12	22	22	12	8
Összesen:	344	348	120	372	142	388	36	32

	Légvédelmi gépágyú		Tábori ágyú		Könnyű tarack		Közepes tarack		Nehéz tarack és mozsár	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
2. HDS	52	91	—	120	252	108	78	132	8	4
I. pc. ho.	—	—	—	—	24	24	—	—	—	—
Összesen:	52	91	—	120	276	132	78	132	8	4

C) Harckocsik, páncélozott gépjárművek

	Könnyű harckocsi		Közepes harckocsi		Nehéz harckocsi		Páncél-vadász		Páncél-gépkocsi	
	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van	kell	van
I. pc. ho.	19	17	141	108	33	22	18	18	17	14

CSENDES LÁSZLÓ

A KORONA REJTEKHELYE AUSZTRIÁBAN, 1945-BEN

A magyar korona védelme több mint fél évezrede törvényesített: Mátyás király 1464. április 6-án országgyűlési végzést emelt törvényerőre őrzéséről. Az uralkodói jelkép biztonságos őrzését kiemelt feladatnak tekintették évszázadok óta. A korona szerepét, jelentőségét Kölcsey Ferenc, a Himnusz költője 1832-ben a szatmári közgyűlésen így méltatta: „Őseink az ország egyetemes érdekeit s a jussokat, miket egyes polgár sem bírni, sem gyakorolni közsérelem nélkül nem képes, a koronában megtestesítették s a koronát tették fel a választott főre, hogy legyen az alkotmányi közszabadság képviselője. Szentkoronának nevezék a koronát, mert a legszentebb gondolatát köték hozzája; gondolatát az egyesült néperőnek, mely ne csak bitorló, de az egyes honfiak féktelensége és hatalomvágya ellen is bonthatatlan gátat emeljen . . .”[1]

A második világháború utolsó időszakának hónapjait, napjait tragikus szakaszként jellemzi a magyar korona sorsa. A Szálasi kormány 1944. november 14-én megállapodást kötött a Német Birodalmi Kormánnyal a magyar ipari és gazdasági felszerelések, valamint műkincsek Németországba történő kiszállítására. Ennek alapján, vizsgálatunkat a második világháború utolsó napjaira leszűkítve, a koronával összefüggően szeretnénk néhány vitás kérdéssel foglalkozni.

*

„A mai ülés nem Minisztertanács . . . . . hanem olyan alkalom, amelyen jelentést tehet arról, hogy . . . milyen alaptervet rögzített Magyarország és a magyar nemzet jövőjét illetően . . . Jelen voltak: Szálasi Ferenc Magyarország Nemzetvezetője — NV —, Beregfy Károly m. kir. vezérezredes, honvédelmi miniszter — hfp, dr. Kiss Károly, a Dolgozó Nemzet Hivatás Rendjének — DNHR — rendnagya, dr. Jancsuskó Gábor, a pártvezető-helyettes, dr. Szögi Géza, m. kir. miniszterelnökségi államtitkár. NV bejelenti, hogy Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettesnek és Vajna Gábor belügyminiszternek a mai ülésre nem kell eljönniük (sic!), egyesek bizonyára ezért nem jelentek meg, mert a mai ülés idejéről és helyéről nem tudtak értesítést kapni (sic!), mások pedig bizonyára azért nem, mert úgy gondolták, hogy időközben NV elhagyja jelenlegi települési helyét. Ezért a mai ülés nem minisztertanács . . . stb.” A jegyzőkönyv „. . . készült 1945. évi május hó 1-én délelőtt 10 h-kor Mattseeben”. Záradékul ezt olvashatjuk: „. . . 1945. május 1-vel ezekkel a gondolatokkal kell elindulni

1 *Kerecsényi Dezső:* Kölcsey Ferenc (monográfia) 1940. 65. o.

az új magyar jövő felé. Jóváhagyom! Mattsee, 1945. május 2-án Szálasi Ferenc."[2]

E rövid bevezetőt vizsgálatunk tárgya annál is inkább indokolja, mert sok más eszmefuttatás mellett a jegyzőkönyv rögzíti:

„4. A szükséges intézkedéseket megtette a Szent Koronát illetően,

5. A magyar nemzet aranykincsével kapcsolatos tennivalókat is elintézte.

6. ... NV a leghatározottabban kijelenti, hogy nemzetvezetői tisztségéről és jogairól nem mond le. Kényszernek nem enged..."

„11. NV intézkedett a Németországba átmentett vagyontárgyakról. A vagyontárgyak kereken 15 000 — tizenötezer — vagon anyagból állanak."[3]

A jegyzőkönyv fent idézett 4-es és 11-es pontjának tőmondatos megfogalmazása az olvasót különösen érdeklődésre készteti. Mi lett a sorsuk, miről mit tudunk az események után hitelt érdemlően?

A korona hányattatásairól számos híradás látott napvilágot napilapok folyóiratok, könyvek hasábjain. A szemtanúk, résztvevők visszaemlékezéseit mindenkor szívesen olvassák az érdeklődők és örömmel nyugtázzák az „első kézből" tudomásukra jutott ismereteket. Problémát okoz viszont, ha az események résztvevői eltérő, vagy ellentmondó megvilágításban tárják fel az általuk átélt — az idők múltán más forrásokkal kiegészített — ismereteiket, emlékeiket.

Az utókor tájékoztatása mindenkor nehéz feladat elé állította a krónikásokat. Az átélők visszaemlékezéseinek időbeni rögzítése rendkívül fontos feladat, amit bizonyít *a korona Mattsee-i elásásának* vizsgálata térben és időben.

Ha visszaemlékezések alapján vizsgálat tárgyává tesszük a korona elrejtésének körülményeit, a következő kérdések várnak válaszra:

1. Mikor ásták el Mattsee-ben a koronát?
2. Kik, illetve hányan vettek részt az ásásban?
3. Volt-e megtévesztő ásás? Ha igen, mit tartalmazott az akkor elásott benzineshordó?
4. Kik voltak jelen? („... két legmegbízhatóbb altisztemet magamhoz vettem"... „két altisztemmel gödröt ástunk..." „A korona elásásánál 4 fő koronaőr működött közre..." „Szöllösi Jenő miniszterelnök-helyettes jelen volt.") Melyik ásásnál?

További ellentmondások a visszaemlékezésekben:

— „Április 25-én éjjel Szöllösin és a nyolc koronaőrön kívül senki más nem tudott az elrejtés helyéről."

— „Április 26-ról 27-re virradó éjjel betemettük, az ásásnak nyoma nem maradt"

— „május 5-én este 19 órakor kezdtük az ásást"

— „becslésem szerint kb. 3 láb (1 méter) mélységben..."

— „ástunk körülbelül 3 méter mélységű gödröt..."

— „mély gödröt ástunk, betettük a hordót..."

— „Június 22-én megállapítottuk, hogy a koronát éjjel kiásták."

— „Július 24-én éjjel kétórai kemény munka után kiástuk a benzineshordót, benne a Szent Koronával és az ékszerekkel."[4]

Ezek az ellentmondások késztettek a helyszín felkeresésére, valamint olyan

2 *Karsai Elek:* Szálasi naplója a második világháború idején. 1978. 481. o.
3 Uo. 488—489. o.
4 A fenti kijelentések, szó szerinti idézetek hovátartozására az események tárgyalásánál külön-külön utalunk.

dokumentumok kutatására, amelyek pontosítják (pontosíthatják) az eddig ismert leírásokat.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján a koronaőrség összetétele a második világháború utolsó napjaiban a következő:[5]

Parancsnok: Pajtás Ernő ezredes
Beosztottak: Borbély János alhadnagy
Csontos István főtörzsőrmester
Horváth Kálmán főtörzsőrmester
Paizs János főtörzsőrmester
Siklósi János főtörzsőrmester
Bunda József törzsőrmester
Kocsis József törzsőrmester

A fentiekből egyértelműen következik, hogy az ásásnál közreműködőket e személyek közül jelölték ki. A valóság megismeréséhez tehát azon visszaemlékezéseket kell ismernünk, amelyek egybehangzóak és bizonyító erővel hatnak. Mindmáig rendelkezésünkre állnak Pajtás ezredes különböző időkből eredő — más-más megvilágításban tett — nyilatkozatai, valamint Bunda, Csontos és Kocsis koronaőrök visszaemlékezései. Nem elhanyagolható a helyszín megszemlélése, a falubeliek megkérdezése és más hivatalos dokumentumok megtekintése sem. Feltétlen perdöntő lenne, ha Borbély és Paizs visszaemlékezéseit ismernénk.

Pajtás Ernő ezredes közjegyzőileg hitelesített tanúvallomása:

„Április 7-én éjjel 11 órakor a koronát tartalmazó ládát, az őrség őrizete mellett, annak autóján Mattsee-be szállítottuk, ahol az akkori államfőnek és miniszterelnöknek, Szálasi Ferencnek közvetlen rendelkezése alá kerültünk... Szálasi Ferenctől 1945. április 25-én este azt a parancsot *kaptuk* (a továbbiakban az idézetek közötti kiemelés a szerzőtől) hogy a Koronát, a királyi jogarral és almával együtt, Szöllösi helyettes miniszterelnök személyes közreműködésével, el kell rejtenünk, el kell ásnunk. Szálasi előbb maga akarta ezt végrehajtani, de aztán lemondott erről a szándékáról, attól tartva, hogy ez elkerülhetetlenül feltűnést keltene, s veszélyeztetné a titokban történő elrejtést.

Április 25-én éjjel a kései órákban, Szöllősin és a *nyolc* koronaőrön kívül senki más, politikus vagy párttag, nem tudott az elrejtés helyéről, s nem ismerhette azt. Ezek pedig mind feddhetetlen életű jó katonák és ugyanilyen hazafiak voltak..."[6]

Egy későbbi alkalommal Brunswick altábornagy interjút készített Pajtással, amelynek kéziratát Pajtás elolvasta, s a leírtakat helyesnek találta. Abban az időben sokan még rejtették tartózkodási helyükket, így Pajtás nem volt hajlandó aláírni a kéziratot, de itt ezt olvashatjuk: „Mattsee-nél ért bennünket a hír, hogy a front közeledik... Április 26-ról 27-re virradó éjszaka *két legmegbízhatóbb altisztemet* magamhoz vettem... Felnyitottuk a sötétben a nagy ládát és kivettük a Szent Koronát, a jogart és az országalmát... behelyeztem őket egy kettévágott katonai benzineshordóba... *Előrementünk két altisztemmel* egy sziklafal előtti helyhez, ... Mély gödröt ástunk, betettük a hordót és betemettük a helyet is, hogy az ásásnak semmi nyoma nem maradt..."[7]

5 Összeállítva a visszaemlékezők név szerinti felsorolása alapján.
6 *Út és cél*, IX. évfolyam 1. szám (1957. január hó) 12. o.
7 *Hungária*, 1950. július 7. 2—3. o.

Csontos koronaőr:

„... Mattsee-be *május első napjaiban érkeztem* ... Fedőanyagnak egy teljesen új benzineshordót választottunk ki. ... Természetesen bizonyos tereptárgyak bemérése is megtörtént már. Ez a hely Mattsee-tónak a partján volt, a keleti partján, egy *sziklás magas dombon* ... elkezdtünk felváltva, de lehetőleg minél gyorsabban kiásni azt a kb. három méter mélységű gödröt. Az ásásnál Szöllősi is jelen volt. ... töltött pisztollyal a zsebben végeztük a munkát, azzal a gondolattal, ha véletlenül Szöllősi ... valamilyen jellel vagy előre megbeszélve odarendel egy szakasz nyilas pártszolgálatost ... mi egy szóra megnyitjuk a tüzet *mind az öten* és agyonlőjük még Szöllősi miniszterelnököt is."[8] (Szöllősi miniszterelnök-helyettes volt — Cs. L.)

Kocsis koronaőr:

„*Május 4-én* az ezredes bejelentette: *elássuk a koronát.* Igenám, de hová, s mikor, hogy a nyilasok ne vehessék észre? ... A tó partján végre *találtunk egy lövészárkot és ott kezdtünk el ásni május 6-ra virradó éjszaka* ... A koronázási ékszereket fehér lepedőbe csavartuk, majd egy üres benzineshordóba helyeztük. Csillagos májusi éjszaka volt ..."[9]

És végül nézzük meg, hogyan emlékezik vissza Bunda József, volt m. kir. koronaőr törzsőrmester, akinek 16 oldalas visszaemlékezése fellelhető a Hadtörténeti Levéltár gyűjteményében.[10] Az alábbiakban közöljük az ide utaló részleteket.

Bunda József koronaőr:

„... *1945. május 5-én* Szálasi utasítást adott a koronaőröknek, illetve a parancsnokának, hogy a koronát nagyon gyorsan biztonságba kell helyezni ... Minden koronaőr keresett egy-egy alkalmas helyet a Korona elásására. A végső döntés az volt, hogy a koronát a jelenlegi őrző helyétől (eddig a Seewirt vendégfogadó udvarán levő teherautón volt) kb. 500 m-re a tó partján levő kb. 10 m magas dombon fogjuk elásni ... *Május 5-én este 19 órakor* kezdtük a gödörását ... éjfél körül az elcsomagolt Koronát a kiásott gödörbe elhelyeztük és bekapartuk ... A korona betakarásánál *4 fő koronaőr működött közre,* két fő dolgozott, két fő a parancsnokkal együtt csőre töltött szolgálati pisztollyal figyelt, illetve biztosította az esetleges meglepetésszerű támadás elhárítását ... Másnap ... a közelben megfelelő gyeptéglákat ástunk és a frissen ásott földet gyeptéglával betakartuk és a helyet pontosan feltérképeztük, bemértük."

A fenti leírások alapján a korona elrejtésének körülményei nagyon ellentmondásosak. A visszaemlékezők nyilatkozatai alapján:

Vitathatatlan, hogy a koronát elásták.

Egybehangzó, hogy Mattsee település közelében történt az elrejtés egy benzineshordóból kialakított tokban.

Vitatható az elásás időpontja, valamint a rejtésben részt vevők személye.

Feltehető, hogy két különböző ásás történt, de *mit tartalmazott* a korona nélküli hordó?

8 A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Bp., 1979. 366. o.

9 ***Magyar Nemzet,*** 1978. január 19. Szemtanú a korona kalandos útjáról. (Kocsis József koronaőr törzsőrmester visszaemlékezése.)

10 Hadtörténelmi Levéltár, Tgy. 2761. Növ. napló sz. 4/1977. Bunda József volt m. kir. koronaőr tiszthelyettes elbeszélése. Aláírással záradékolva 1976. február 12-én. L. még *Benda Kálmán —Függedi Erik:* A magyar korona regénye. Budapest, 1979. 245. o.

A már fentebb megnevezett 1+7 fő közül csupán 4 személy nyilatkozata ismert. Sajnálatos módon nem tudunk Borbély János alhadnagy és Paizs János főtörzsőrmester visszaemlékező leírásáról. Hogy miért e két személyre utalok és a felsoroltak közül még hiányzó Horváth és Siklósi véleményét miért nem keresem, arra csupán az a magyarázat, hogy a nevezettek a lehetőség ellenére a fogolytábort választották, és további létük, sorsuk ismeretlen.

Pajtás visszaemlékezését még akkor is el kell fogadnunk, ha az időpontra vonatkozó nyilatkozatai valamelyest eltérők (április 25., április 26-ról 27-re virradó éjszaka). A résztvevőknél a „két legmegbízhatóbb altisztemet" meghatározással elhallgatja a személyek nevét. Az idézett megfogalmazással később újra találkozunk és ott a két személy pontosítható. Erre időrendben választ kapunk.

Csontos „május első napjaiba" érkezett, így természetes, hogy az áprilisi ásásnál nem vehetett részt. Míg Pajtás két, addig Csontos öt személy részvételéről nyilatkozik.

Kocsis a május 6-ra virradó éjszakát jelöli az elásás napjaként, a közreműködők számszerű meghatározása nélkül.

Bunda visszaemlékezése első olvasásra a legmegbízhatóbbnak tűnik, hiszen napra, órára pontosítja az eseményeket. Ő május 5-én 19 órát jelöli meg, 4 fő közreműködésével. Miután korabeli napló, vagy naplórészlet mind ez ideig nem került elő, olyan paraméter keresése vált szükségessé, amely az egyik vagy a másik (április vagy május) időpontot behatárolja. Bunda visszaemlékezésében találtam két olyan, eseményre történő utalást, amelyekre hivatalos okmányok beszerezhetők voltak. Azok révén fény derült az aprólékos visszaemlékezés napra, órára rögzített leírásának megbízhatóságára. Bunda ezt írja:[11]

„1945. május 7-én 15 óra

Szálasi magához hívatja a koronaőrség parancsnokát, és közli, hogy menyasszonyát, akinek 16 éven át udvarolt, Mattsee kápolnájában a *mai napon* a róm. kat. egyház törvényei szerint feleségül kívánja venni. A szertartáshoz a koronaőrséget díszszorfalként kirendeli.

A díszszorfal felállt és a szertartás megtörtént.

A koronaőrség életében, mely Mattsee-ben ért véget, ez volt az utolsó tisztelgés. E ceremóniánál a díszelgésre szánt díszruhák nem álltak a koronaőrség rendelkezésére, hanem a mindennapi *koronaőri ruhában jelentünk meg a Szálasi házassági esküvőjén.*"

A fentieket cáfolja, hogy Szálasi április 28-án 08[45]-kor kötött házasságot Az esküvő helye nem a kápolna (bár az is van Mattsee-ben), hanem a templom (Stiftskirche). Mindezt hitelt érdemlően igazolja a Mattsee-i r. kat. plébániahivatal házassági anyakönyvéről készült másolat.[12] (648. o.)

Csontos naplójának 14. oldalán — igaz, hogy Paizs elbeszélésére hivatkozik — pedig ezt olvashatjuk: „...a magyar koronát Nemes Bakói Pajtás Ernő augusztus végén Eisenhower utasítására Rómába kísérte és a Pápának átadták. A parancsnok a koronával a Vatikánban maradt, de megbetegedett és rövid idő múlva meghalt."

Nem szorul bizonyításra, hogy a korona nem volt a Vatikánban, így Pajtás sem. Bizonyítható ellenben a Grabenstätt-i róm. katolikus Plébániahivatal halotti anyakönyvi kivonatával, hogy Pajtás csak öt év múltán, 1950. december

11 Uo. 7. o.

12 A mattseei R. kat. Plébániahivatal, Házassági Anyakönyv, 1945. 3. ísz.: „1945. april. 28. 08. 45. Franz Szálasi Ungar. Staatsführer ... Gizella Luez ..." (anyakönyvi kivonat másolata a szerző birtokában)

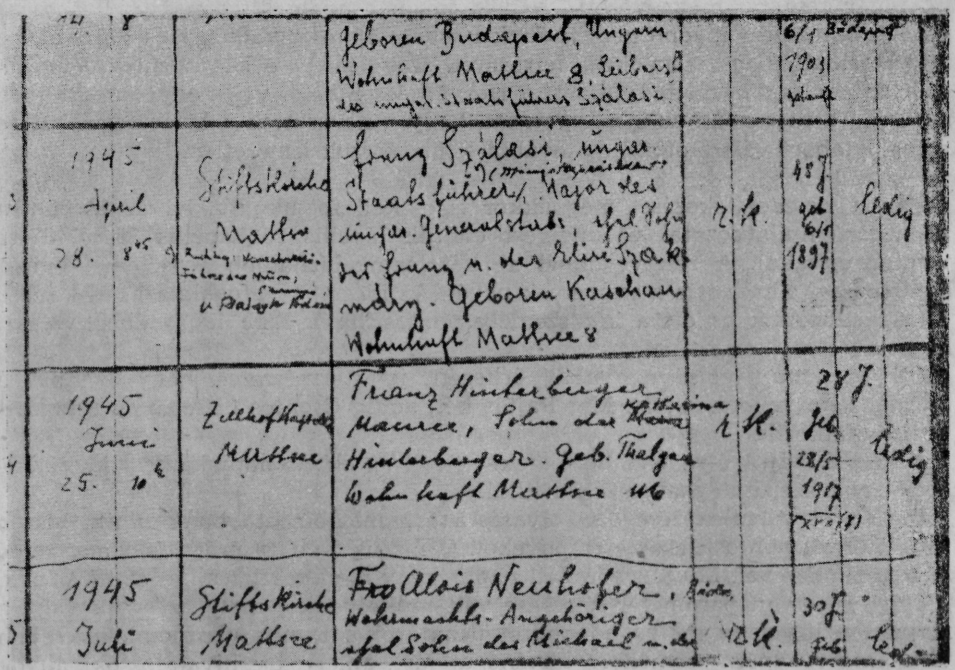

A Mattsee-i plébánia házassági anyakönyvének lapja a Szálasira vonatkozó bejegyzéssel

5-én 02 órakor halt meg.[13] Megjegyzendő, hogy Bunda visszaemlékező leírásában Mattsee település helyett következetesen Mondsee megnevezést ír. (Mondsee Mattseetől DK-re kb. 30 km-re fekszik.)

Mindkét okmányokkal igazolt cáfolat arra utal, hogy Bunda időrendi visszaemlékezése és Csontos eseményleírása bizonytalan forrás az eseményekre nézve. Korai lenne az eddig leírt eseményekről végkövetkeztetést levonni.

Egy biztos azonban: közel 100 év után (1849—1945) ismét elásták a koronát. Különbség, hogy a „felelőtlen felelősök" gondatlanabbul jártak el — sértetlenségét megőrzendő — mint elődeik.[14] A szabadságharc leverése után 4 évig maradt föld alá rejtve a korona. A most vizsgált elrejtés időtartama töredéke a korábbinak, az elásás és az előkerülés kalandja viszont túlszárnyalja azt.

90 nap a föld alatt

Miután az amerikai csapatok Mattsee térségét is elérték, a koronaőrség — ha nem is úgy, mint a harcoló alakulatok — ugyancsak hadifogságba került, a 7. amerikai hadsereg fogolytáborába. *Koronaőrség koronaládával, korona nélkül!* Pajtás erről így nyilatkozik: „A teherautóval együtt mentünk Augsburgba és ott jelentkeztünk a 7. amerikai Interrogation Centernél (a 7. amerikai hadsereg kihallgatási központja — Cs. L.). Átadtuk a vaspántos korona ládát, ami-

13 Grabenstätt 1950/201. Róm. kat. Plébániahivatal, Elhalálozottak Anyakönyve. (Halotti anyakönyvi kivonat másolata a szerző birtokában.).

14 *Csendes László:* A korona rejtekhelye 1849—1853 között. Hadtörténelmi Közlemények, 1978. 4. 613. o.

ről elismervényt kaptam. Ez most is birtokomban van. Bennünket aztán egy másik lágerba akartak szállítani, azonban nyomatékosan kértem a parancsnokot, hogy továbbra is itt maradhassunk, egy-két fogoly-társammal együtt. Ezt meg is engedte."[15]

Pajtás nyilatkozatában az elismervényre történt utalás olvasása mosolyra késztet. Hogyan kérhet és kaphat egy hadifogoly elismervényt?! A kutatás eredménye azonban azt igazolja, hogy ilyen is létezik. P. Kubala aláírásával az alábbi dokumentum másolata található a The Battle for St. Stephen's Crown c. kiadványban.[16]

„Seventh Army Interrogation Center, APO 758, U. S. Army 7. May. 1945. Certificate. This is to certify that the undersigned accepted delivery on the above date of a looked safe, contents unknown, delivered by Col. Ernst von Pajtas. P. Kubala Major, MI Commanding"

(Igazolás. 1945. május 7. Alulírott igazolom, hogy a fenti napon átvettem egy lezárt széfet, amelynek a tartalma ismeretlen, és amelyet Pajtás Ernő ezredes adott át. P. Kubala őrnagy . . .)

Az Interrogation Center vezetője (a magyar származású) Paul Kubala őrnagy jelentette a főparancsnokságnak, hogy őrizetükben van a magyar királyok koronája.

Mint Pajtás írja, kérték a láda kulcsait, azonban azokat már korábban átadta Szöllősinek, s mint kiderült, ő viszont az államtitkárának. Több mint két hónap telt el, mire a kulcsokat őrző személyek (fogolytábori) hollétét felkutatták és azokhoz hozzájutottak.

A koronaláda átadásának körülményeiről a beosztott koronaőrök így nyilatkoznak:

Csontos: Odajött az amerikai főparancsnokságról egy magyarul beszélő főhadnagy (valószínűleg Granville hadnagy) és a következőket mondta: „Hát kérem, ezt a ládát a kocsiról le fogják venni, és ebbe a terembe be fogják hozni." Ez egy külön épület volt, a teremben német juhászkutyák, vérebek meg amerikai őrök... Pajtás ezredes, Borbély alhadnagy és Paizs János főtörzsőrmester ott maradtak."[17] A Pajtás által korábban megnevezett „két megbízható altisztem" minden bizonnyal Borbély és Paizs volt!

Bunda: „. . . Itt kaptuk az utasítást, hogy a koronaládát Eisenhower dolgozószobájába kell helyezni. A koronaládát leemeltük, mely gondosan be volt zárva és a kijelölt helyre letettük. Itt a dolgozószobában egy hatalmas farkaskutya volt láncra kötve és az asztal lábához rögzítve. Itt tehát a koronaláda további őrzése Eisenhower kutyájára lett bízva . . ."[18]

Kocsis: „. . . Pajtás közölte velünk, hogy Borbély és Paizs társaságában Augsburgban marad. Nekünk azt mondták: hazamehetünk . . ."[19]

Arra már utaltunk, hogy Borbély és Paizs visszaemlékezése mindeddig ismeretlen, viszont Pajtás őket tekintette a legmegbízhatóbbaknak. Ha ez így igaz, mi a magyarázata vajon annak, hogy a „kevésbé megbízhatóak" hazamehettek akkor, amikor a korona elásását (vagy mégsem azt?), mint eddigi nyilatkozataikból kitűnik, ők végezték?

15 *Út át cél*, i. h.

16 *Attila L. Simontsits:* The Last Battle for St. Stepen's Crown. A Documentary Presentation of the Holy Crown of Hungary. Cleveland, Ohio, 1983. 88. o. A kötet angol nyelven jelent meg 1141 oldal terjedelemben. A gondosan összeállított név- és tárgymutató, valamint az irodalomjegyzék hasznos segítségül szolgál a felhasználóknak.

17 A korona kilenc évszázada. I. m. 370. o.

18 Bunda József volt koronaőr tiszthelyettes elbeszélésének írott dokumentuma a Hadtörténelmi Levéltárban. (1—17. folio) 9. o.

19 *Magyar Nemzet*, 1978. január 19.

Pajtásnak mi szolgált biztosítékul, hogy mire a koronaláda kulcsai előkerülnek — és kiderül, hogy az üres — ezek az emberek nem ássák-e ki és viszik el a koronát? Mint később kiderül, vissza is tértek a helyszínre, hasonló gondolatokkal! Pajtás felelőssége vitathatatlan ebben a kérdésben, ezért csak olyan embereket tarthatott maga mellett, akik az *igazságot*, a korona *tényleges elásási helyét* ismerték. Itt minden bizonnyal nem a szimpátia, vagy más emberi érzések, hanem a közös ismeret játszott szerepet.

Az amerikaiak kérték a kulcsokat, mondotta Pajtás, azokkal azonban már nem rendelkezett. Hosszú ideig tartott, míg végre, 1945. július 24-én, a kulcsok a megnevezett személyektől (azok felkutatása után) Augsburgba kerültek. Felnyitották a ládát, és akkor történt a nagy meglepetés! A felnyitott ládában csak a kardot találták, a korona és a koronázási ékszerek hiányoztak.[20]

Pajtás közjegyzői nyilatkozatából: „... a láger-parancsnoknál az üres vasláda mellett előadtam, hogy a koronát hol ástuk el, és hozzátettem, hogy nem az első eset a Szent Korona történetében, hogy el kellett rejteni, el kellett ásni, hogy nagyobb veszedelemtől — hogy tudniillik idegen kézre ne kerüljön —, megmenthessük. A kihallgatás során kijelentettem, hogy ha egy autót a rendelkezésünkre bocsátanak, még az éj folyamán vissza tudom hozni rejtekhelyéről a Szent Koronát."[21] A korona elásásának ideje óta — a vitatott időponttól függetlenül — közel három hónap telt el.

Az eltelt időszakról a volt koronaőrök így nyilatkoznak:

Kocsis: „... Miután Pajtás közölte velünk, hogy hazamehetünk, Csontos, Horváth, Bunda és én elindultunk. Igaz, előbb egy gyűjtőtáborba kerültünk, de innen is elengedtek ... Mit tesz a véletlen, megint csak Mattsee-ben találtuk magunkat, *ha jól emlékszem, május 14-e lehetett.* Természetesen a lövészárokhoz siettünk és láttuk: *senki nem nyúlt a földhöz.* Még az is felmerült: *mi lenne, ha kiásnánk* és hazavinnénk a koronát? Aztán az éjszakát a plébánián töltöttük.

Másnap reggel újra a lövészárokhoz mentünk, és *akkor láttuk:* éjszaka *kiásták a koronát!*"[22]

Bunda: „1945. május 11-én 10 órakor búcsút vettünk a koronaőr-parancsnoktól ... Megérkeztünk a kijelölt gyűjtőlágerbe, hol 10 napot töltöttünk el. *1945. május 22-én* az amerikai lágerparancsnokság közölte, hogy a katonai főhadiszállásról intézkedés történt, mely szerint a koronaőrök elhagyhatják a lágert és 30 km-es körzetben szabadon mozoghatunk ... *1945. június közepén* ... úgy döntöttünk, elhagyjuk szálláshelyünket ... Tekintettel arra, hogy közel voltunk ahhoz az apátsághoz, ahol az amerikai katonák lefegyvereztek bennünket, úgy döntöttünk, hogy felkeressük a helyet és tájékozódunk a főpapoknál. Ők megvendégeltek bennünket és szállást adtak. *Másnap reggel indultunk Mattsee-be, hol a koronát elástuk.*

... Mattsee-ben nagyon óvatosan megközelítettük azt a térséget, hol a koronát nyugalomba helyeztük. E térség megközelítését nagy izgalom előzte meg, hogy mi is történhetett azóta.

Megállapítottuk, hogy a korona sértetlenül a helyén fekszik, mert a gyeptéglák pontosan a helyükön vannak, ahogyan azt mi elhelyeztük. Kocsis József társammal latolgattuk, hogy most mit kellene tenni. Dönteni persze nem tudtunk azonnal és úgy határoztunk, hogy 1—2 napig Mattsee-ben maradunk, amíg végleges döntésre nem jutunk ...

20 *Attila L. Simontsits:* i. m. 93. o.
21 *Út és cél*, i. m. Pajtás ezredes közjegyzőileg hitelesített vallomása.
22 *Magyar Nemzet*, 1978. január 19. Szemtanú a korona kalandos útjáról.

... *1945. június 22-én* Mattsee-ben a szállásunkat elhagytuk és úgy határoztunk, hogy az elásott koronát igen óvatosan mégegyszer megközelítjük és rövid néma hódolattal búcsút veszünk... *Amikor a tóparton az ismert helyet megközelítettük, azt észleltük,* hogy friss földtúrások vannak és terepjáró katonai autók nyoma is felismerhető volt.

... Megállapítottuk, hogy *a koronát 1945. június 22-én éjjel kiásták, hordóstól együtt elvitték.*'[23]

Eddigi ismereteink szerint — Csontos, Kocsis, Bunda nyilatkozata — Pajtás visszaemlékezésétől eltérően a koronát később rejtették el és korábban került a felszínre![24] A mindeddig nem publikált nyilatkozatokból is gazdagítsuk ismereteinket:

William W. Quinn ezredes 1945. június 10-i jelentésének szó szerinti fordítása: „A 7. hadsereg parancsnokságának május 9-én már jelentettem, hogy az »Interrogation Center«-nek a magyar hivatalos szervek átadtak egy ládát, amiben Magyarország koronája és a koronázási ékszerek vannak. Kíséretében a hagyományos őrség volt: egy ezredes és 12 beosztott. A láda kinyitásához szükséges kulcsok nem voltak az őrségnél. A kulcsok hiányában a ládát még nem nyitottuk ki, s így a láda valódi tartalmát nem lehetett megállapítani. De különben is — véleményem szerint ezt előbb-utóbb vissza kell adni a törvényes magyar kormánynak (to a legitimate Hungarian government). Addig is — kérem — intézkedjenek, mi történjék vele..."[25]

Pajtás, visszaemlékezésében, pontosabban nyilatkozataiban így vélekedik: „Most már nyugodtan közölhettem a korona rejtekhelyét... Kubala őrnagy kétségbe volt esve. Mellette volt azonban egy tipikusan amerikai fiatal hadnagy, Worth B. Andrews, Fort Worthból, Texasból. Miután az amerikai hadsereg megszállási zónájában területileg a 3. hadsereg fennhatósága alá került Mattsee, Andrews hadnagy úgy vélekedett, hogy teketóriázás nélkül vállalja a 3. hadsereg zónájának átlépésével a korona elhozatalát."[26]

Pajtás: „... éjjel 3/4 1 órakor Mattsee-be indultunk, a hadnagy alárendeltjének, Daniel Shell őrmesternek s az *egyik koronaőr* bajtársunknak társaságában. Hajnali 1/2 6 órakor a tett helyére érkeztünk s négy órai kemény munka után *kiemeltük a koronát* rejtő benzintartályt a *négy méter mélységű gödörből, sértetlen állapotban.* Nyomban visszaindultunk, délben *július 24-én* 3/4 1 órakor átadtuk a koronát, a jogart és az országalmát..."[27]

Lássuk most *P. Kubalának az amerikai hadsereg* — magyar származású — *őrnagyának 1945. augusztus 2-án tett jegyzőkönyvi nyilatkozatát.* Szó szerinti fordítása:

„1945. május 7-én, vagy akörül, Pajtás ezredes és a magyar hadsereg 12 őre egy ősi (ancient) ládát adott át az Interrogation Centernek. Az átadáskor Pajtás ezredes kijelentette, hogy a ládában magyarországi Szt. István koronája van. Jelentette továbbá, hogy neki a Korona mellett kell maradnia, mivel ő annak gondozója és őre. A kikérdezés során, hogy hol vannak a láda kulcsai, az ezredes kijelentette, hogy azok eredetileg három különböző személynél voltak, de később mind Szolioai (Szöllősy) miniszterelnök kezébe kerültek. Ezt

23 Bunda József idézett visszaemlékezése, 10. o.
24 Az ellentmondások eddig és később ismertetett részletei jó példaként mutatnak rá a visszaemlékezők adatai ellenőrzésének fontosságára.
25 *Attila L. Simontsits:* i. m. 91. o. Eredetiben, angol szöveggel.
26 A korona kilenc évszázada. I. m. 360. o.
27 *Út és cél*, IX. évf. 1. sz.

K u b a l a Pál magyarszármazású amerikai őrnagy 1945. augusztus 2-án tett jegyzőkönyvi nyilatkozatának szószerinti fordítása:.

Ennél sokkal jelentősebb Kubala őrnagy aug.2.-i írásbeli nyilatkozata,amit eredetiben közölnek és én is szószerint idézek:

"1945 máj.7.-én,vagy akörül, Pajtás ezredes és a magyar hadsereg 12 őre egy régi(ancient)ládát adott át az Interrogation Centernek.Az átadáskor Pajtás ezredes kijelentette, hogy a ládában magyarországi Szt. István koronája van.Jelentette továbbá,hogy neki a Korona mellett kell maradnia,mivel ő annak gondozója és őre. A kikérdezés során, hogy hol vannak a láda kulcsai,az ezredes jelentette,hogy azok eredetileg három különböző személynél voltak,de később mind Szoliosi(Szöllösy)miniszter -elnök kezébe kerültek.Ezt közöltem Quinn ezredessel,a 7.hadsereg A.C. of S,G-2 osztályának volt parancsnokával, aki utasitott a kulcsok elkeritésére.Ennek a szervezetnek Granville nevü hadnagya kapta a feladat -ot,hogy hallgasson ki minden magyart, aki feltehetőleg tud a kulcsok hollétéről. Közben többször megkiséreltem, hogy a ládát arra illetékes hatóságnak átadjam,de eredménytelenül.

Júl.24.-én,vagy akörül, Granville hadnagynak sikerült a kulcsokat megszereznie és amikor a ládát Granville hadnagy és Zöller százados jelenlétében kinyitottuk,üresnek találtuk. Azonnal odarendeltem Pajtás ezredest és megkérdeztem,mi ez?Pajtás ezredes kijelentette,hogy ő elejétől kezdve tudta,hogy a láda üres,mert személyesen vette ki belőle a Koronát, a jogart, az országalmát és a kapott utasitás szerint elásta. Szemére vetettem az ezredesnek, hogy engem végzetesen nehéz helyzetbe hozott,mert már az egész világ tudja,hogy a láda a 7.hadsereg birtokában van,mire Pajtás ezredes azonnal önként vállalkozott rá,hogy elmegy és elhozza a Koronát.Ekkor lépett be a terembe a szervezet Andrews nevü hadnagya,aki azonnal jelentkezett,hogy elmegy az ezredessel.Először beleegyeztem,de később megváltoztattam az elhatározásomat, mert előbb érintkezésbe akartam lépni az A.C.of S,G-2-vel és ezért megtiltottam Andrews hadnagynak és Pajtás ezredesnek,hogy elmenjenek.Az este folyamán négyszer is megkiséreltem, hogy telefonon beszélhessek Perry ezredessel,de eredménytelenül. Másnap délben,amikor éppen Perry ezredesnek irtam,belépett Andrews hadnagy és Pajtás ezredes és jelentették,hogy tegnap este csendben elmentek és most itt van a Korona. Egy régi,sáros benzineshordót hoztak be a szobába.A hordót Pajtás ezredes vésővel felnyitotta és három sáros,megrongált bőrtokot hozott ki belőle. A bőrtokok egymás után szétestek. A Koronát,jogart és az országalmát a fürdőszobámba vittük,ahol Pajtás ezredes róluk a sárt,a piszkot személyesen mosta le. Utána a földre helyeztük őket s áradni. Miután teljesen megszáradtak, behelyeztük őket a ládába, az eredeti helyükre. Szt.István kardját sohasem vették ki a ládából és az most is ott volt eredeti helyén,eredeti tokjában.A láda azóta többet nem lett kinyitva.

(aláirás:) Paul Kubala őrnagy,M.I.

közöltem Quinn ezredessel, a 7. hadsereg A. C. of S. G—2 osztályának parancsnokával, aki utasított a kulcsok előkerítésére. Ennek a szervezetnek Granville nevű hadnagya kapta a feladatot, hogy hallgasson ki minden magyart, aki feltehetőleg tud a kulcsok hollétéről. Közben többször megkíséreltem, hogy a ládát arra illetékes hatóságnak átadjam, de eredménytelenül.

Július 24-én, vagy akörül, Granville hadnagynak sikerült a kulcsokat megszereznie és amikor a ládát Granville hadnagy és Zöller százados jelenlétében kinyitottuk, üresnek találtuk. Azonnal odarendeltem Pajtás ezredest és megkérdeztem, mi ez? Pajtás ezredes kijelentette, hogy ő elejétől kezdve tudta, hogy a láda üres, mert személyesen vette ki belőle a koronát, a jogart, az országalmát és a kapott utasítás szerint elásta. Szemére vetettem az ezredesnek, hogy engem végzetesen nehéz helyzetbe hozott, mert már az egész világ tudja, hogy a láda a 7. hadsereg birtokában van, mire Pajtás ezredes azonnal önként vállalkozott rá, hogy elmegy és elhozza a koronát. Ekkor lépett be a terembe a szervezet Andrews nevű hadnagya, aki azonnal jelentkezett, hogy elmegy az ezredessel. Először beleegyeztem, de később megváltoztattam elhatározásomat, mert előbb érintkezésbe akartam lépni az A. C. of S. G—2-vel és ezért megtiltottam Andrews hadnagynak és Pajtás ezredesnek, hogy elmenjenek. Az este folyamán négyszer is megkíséreltem, hogy telefonon beszélhessek Perry ezredessel, de eredménytelenül. Másnap délben, amikor éppen Perry ezredesnek írtam, belépett Andrews hadnagy és Pajtás ezredes és jelentették, hogy tegnap este csendben elmentek és most ott van a Korona. Egy régi, sáros benzineshordót hoztak be a szobába. A hordót Pajtás ezredes vésővel felnyitotta és három sáros, megrongált bőrtokot húzott ki belőle. A bőrtokok egymás után szétestek. A Koronát, jogart és az országalmát a fürdőszobába vittük, ahol Pajtás ezredes róluk a sárt, piszkot személyesen mosta le. Utána a földre helyeztük őket száradni. Miután teljesen megszáradtak, behelyeztük őket a ládába, az eredeti helyükre. Szt. István kardját sohasem vették ki a ládából és az most is ott volt eredeti helyén, eredeti tokjában. A láda azóta többet nem lett kinyitva.

(aláírás:) Paul Kubala őrnagy, M. I."[28]

A helyszínt elemezve: elöljáróban indokolt röviden ismertetni a település fekvését. Mattsee földrajzilag szinte félszigetként terül el a 35—40 méter mélységű Obertrumer See és a Niedertrumer See nevű jelentős kiterjedésű tavak között. A festői tájon található település gondozott úthálózatával, mutatós építményeivel (házak, vendégfogadók) maradandó benyomást kelt a látogatóban. A városoktól, ipari létesítményektől távol fekvő falu az üdülni, pihenni vágyók paradicsoma. A falu és környékének földrajzi fekvése jól értékelhető a térképrészleten. (654. o.)

A számokkal megjelölt helyek a település figyelemre méltó helyei a korona történetét illetően.

1. Seewirt vendégfogadó. Itt volt a Szálasi-kormány beszállásolva, a fogadó udvarán állt egy teherautó, rajta a koronázási ékszereket tartalmazó láda. A gépkocsin elhelyezett láda állandó őrizete a korona elásását követően is megmaradt.
2. A korona elásásának helye. Itt található egy faragással jelölt fa. Ezt a pontot határozta meg Andrews hadnagy térképen (1980), majd személyes megjelenésekor is (1983).

28 *Attila L. Simonits:* i. m. 93. o. Eredetiben, angol szöveggel.

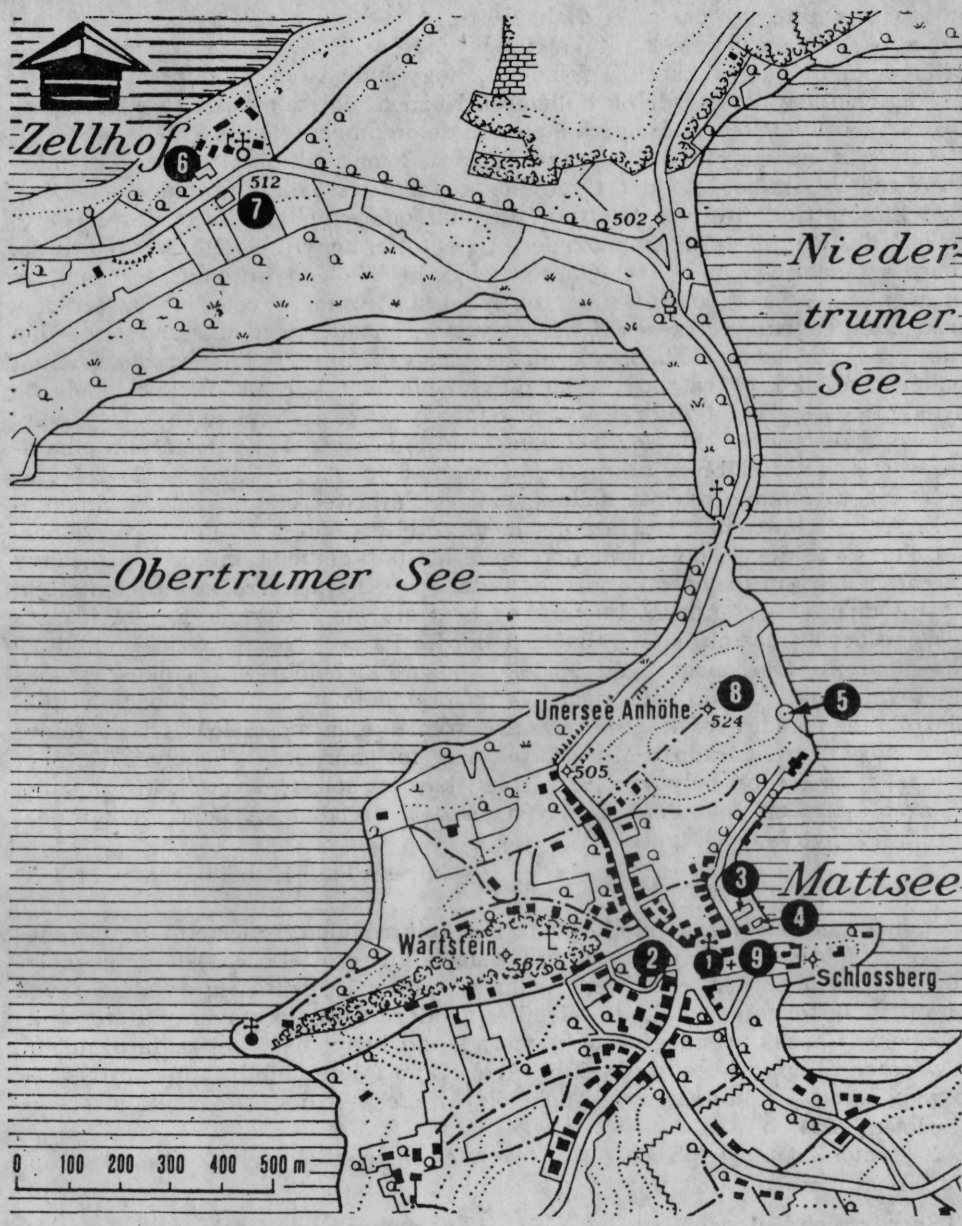

Mattsee és környéke

3. Az Unersee Anhöhe magaslaton végzett „megtévesztő" ásás helye. A két ásás közötti távolság 150 méter.
4. Ide települt át a koronaőrség az ásásokat követően, itt estek az amerikai hadsereg fogságába üres koronaládával, de annak jelképes őrizetével.

Mattsee északi területén — a két tó összefolyása alatti háromszögben — az Unersee Anhöhe magaslat (tengerszint feletti magassága 524 méter) DNy-ra lankás dombvonulattal csatlakozik a település É—D irányt követő útvonalához.

A magaslat erdő övezte K-i oldala meredeken csatlakozik a Mattsee (Niedertrumer See) fürdőzésre kialakított teraszához.

A magaslat tetején a második világháború utolsó időszakában légvédelmi tüzelőállást építettek ki a hozzá tartozó lőszersánccal és „futóárokkal". Ez a magyarázata a visszaemlékezések során említett „lövészgödör", „lövészárok" utalásoknak.

Mindeddig a korona rejtekhelyére nézve két variáció képzelhető el. Ez alátámasztja a megtévesztő elásási aktust, melyet a kiásásra utaló visszaemlékezések is igazolni látszanak. Az idevonatkozóan begyűjtött adatok, vallomások összevetése révén azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Pajtás ezredes két elrejtési — elásási — ceremóniát rendezett a közreműködők külön-külön kiválasztott és elszigetelt két csapatával. Egy valódit április 26-ról 27-re virradó éjszaka és a megtévesztő elásási aktust május 5-én. A fenti állítást az eddig előkerült adatok engedik sejtetni. Pajtás ezredes különböző nyilatkozatai mindkét verziót alátámasztják és cáfolják is. Sajtónyilatkozataiból egyértelműen megállapítható, hogy az elásási aktus lefolyását szűkszavúan, tőmondatokban rögzítette. Szívesen cserélgette, vagy éppen elhallgatta az ásási munkákban részt vevők nevét, számát, némelykor az eseményeket, és mindenkor az elrejtés helyszínének leírását. Oka volt rá? Talán! Nemes Bankói Pajtás Ernő szkv. m. kir. testőrezredes a fogságba esés bekövetkeztével ébredt rá, hogy félrevezetett olyan embereket, akik „vakon" hittek benne, akik tévedhetetlenségét, igazságérzetét még gondolatban sem kérdőjelezték meg. Ekkor ébredt rá, hogy a valóság napfényre kerültével talán elítélik majd azon egykori hívei, akik a figyelemelterelő elásási művelet félrevezetett asszisztensei voltak. Azok a koronaőrök, akik hosszú éveken át tényleges őrzői, védői voltak nemzeti kincsünknek. E manőver valódi okát a koronatanú magával vitte a sírba anélkül, hogy arról az utókornak hitelt érdemlő feljegyzést hagyott volna hátra. A Pajtás-hagyaték megléte ismeretlen, semmiféle írásos nyom, vagy adat mind a mai napig nem került nyilvánosságra annak ellenére, hogy az ezredes már közel négy évtizede elhunyt.

Két ásás történt

A visszaemlékezések aprólékos elemzése vitathatatlanul arra enged következtetni, hogy két „ceremónia" játszódott le, vagyis ásás a dombtetőn, majd a lejtő D-i oldalán. Ezt látszik igazolni a faluban akkor és most is élő félkarú trafikos, valamint egy erdész véleménye,[29] valamint Bundáék azon megállapítása, hogy a hivatalosan jegyzett idő előtt a koronát kiásták. Felmerül a kérdés, mit takar a „megtévesztő ásás", ha valakik azt kiásták? Eltekintve az időponttól, lássuk sorrendben:

Bundáék visszaérkeznek Mattsee-be, a korona általuk ismert elásási helye *sértetlen*. A faluba történt visszatérésük (valakiben, vagy valakikben) feltehetően gyanút keltett, akik kihasználva az éjszakát, a más valaki útján ismert helyen az éj leple alatt kiássák a hordót.

Bundáék és Kocsis másnap újra felkeresi a helyszínt. „... és akkor láttuk ..."

Bunda: „Amikor a tóparton az ismert helyet megközelítettük, azt észleltük, hogy friss föld-túrások vannak, és terepjáró *katonai autók* nyoma is felismerhető volt. (Ezek a nyomok bizonyára korábbi eredetűek! — Cs. L.)

29 Anton Rieder trafikos és Huber Stagl erdész.

Megállapítottuk, hogy a Koronát *1945. június 22-én éjjel kiásták,* hordóstól együtt elvitték.

... Mattsee-ben felkutattuk azokat a helyeket, hol még magyarokat sejtettünk és érdeklődtünk... találtunk is szemtanút, aki közölte velünk, hogy az esti órákban megjelent a főhadiszálláson, illetve a mellette levő udvaron *két amerikai személyszállító kocsi,* melyből kiszállt egy magyar és egy amerikai tiszt. Beszélgettek, mutogattak, majd a tó partján a kiemelkedő dombon munkálatokat végeztek. A szemtanú elmondása szerint *lehettek tízen,* akik a fenti helyen munkálkodtak.' '[30]

A fentieket cáfolandóan, nézzük Pajtás közjegyzőileg hitelesített vallomását. „... Az egyik fiatal amerikai hadnagynak, Worth B. Andrews-nak segítségével, megkaptuk a kívánt gépkocsit s éjjel 1/4 1 órakor Mattsee-be indultunk, a hadnagy alárendeltjének, Daniel Shell őrmesternek s az *egyik koronaőr bajtársunknak társaságában* (tehát összesen négyen). *Hajnali 1/2 6 órakor a tett helyére érkeztünk,* s a négy órai kemény munka után kiemeltük a koronát rejtő benzintartályt..."[31]

Pajtás vallomása térben és időben cáfolja Bundáék visszaemlékezését. Vitathatatlan, hogy a koronát Pajtásék ásták ki, de ki, vagy kik ásták ki a másik benzineshordót és az mit tartalmazott?! Mint Bundáék utalnak rá, a faluban ekkor még voltak magyarok. Ha igaz, márpedig többszörös utalás van rá, hogy Szöllősi jelen volt a Kocsis—Bunda-féle elásásnál, akkor Szálasi és/vagy Szöllősi iratainak, vagy vagyoni értékeinek ilyen módon történt elrejtése, majd későbbi felszínre hozatala a legvalószínűbb.

Mindez feltételezi a fentieket. Ha Bunda visszaemlékezését az említett eseményeket megelőző időszakról (a korona útja Mattsee felé...) felidézzük, igazoltnak látjuk az iménti gondolatokat:

„... Már a község bejáratánál (Mariazell) várt bennünket a miniszterelnökhelyettes Szöllősi Jenő. Egyik udvaron beparkolt a gépkocsi. A koronánál hagyott 2 koronaőrt és 4 főt magával vitt családjának, illetve *rokonságának lakására,* akik bennszülött *mariazelli lakosok* voltak. Itt a 4 fő koronaőrrel *lerakatott 3 teherautó rakományt.* Ezek italok, ételek és egyéb súlyos ládarakományból és feltehetően nemzeti vagyonkészletekből tevődtek össze..."[32]

Térjünk vissza a korona kiásásának helyére! Az egykori — Pajtás nyilatkozatában is név szerint említett — vakmerő fiatal texasi hadnagy, *Mr. Worth B. Andrews,* évtizedekkel az esemény után *bejelölte térképre a kiásás helyét* a következő szöveggel: „I am estimating it was at the bottom of a deep foxhole about 3 feet below the bottom"[33] (Becslésem szerint egy mély lövészgödör alján volt, körülbelül 3 láb [1 méter] mélységben!) Megjegyzendő, hogy a mélység vizsgálata elhanyagolható, hiszen 1 métertől 4 (!) méterig olvashatók nyilatkozatok, viszont a helyszín mindenképp figyelmet érdemel. Mr. Andrews részt vett a közelmúltban Mattsee-ben tartott emlékműavatási ünnepségen. A helyszínt illetően személyesen is megerősítette — megmutatta — a térképről már korábban ismert helyet.

Meglepő, de némi hasonlat lelhető fel a korona Orsova körzetében (1849) történt elásása helyének jelölése és a Mattsee térségében ma is látható jelzés

30 Bunda József idézett visszaemlékezése, 10—11. o.
31 Pajtás Ernő idézett tanúvallomásának részlete.
32 Bunda József idézett visszaemlékezése, 5—6. o.
33 A feliratozott térképrészlet másolata a szerző birtokában. A térképi jelölést A. Simontsits kérésére Mr. Andrews készítette 1980. augusztus 21-én.

A korona rejtekhelyét jelölő, 1983-ban állított emlékoszlop. (A térképen 2-es és 3-as számmal jelölt pontok között áll.)

között. Orsovánál „Allion liget egy rejtett zugában egy facsoport ágai levágvák, a fák pedig megkarczolva és sudaraikon mesterséges jelek vannak . . ."[34] olvashatjuk az egykori leírásban.

Mattsee térségében az Unersee Anhöhe vonulatot szegélyező erdősáv fái között *még ma is látható* egy, a többiekétől eltérő törzsű fa, amelyen 3 egykori vágásból (jelölésből) eredő forradás van. Az „egykori vágás" a korát a falu erdésze a közelmúltban történt helyszínbejárás során a kérdés ismerete nélkül kb. 30 évvel korábbra datálta.[35]

Mr. Andrews körülbelüli helymegjelölése és a fatörzsön található egykori jelölés egybehangzóan az igazolják hogy a valódi rejtekhely nem a dombtetőn, hanem az attól D-re lévő lejtő fákkal kedvezően védett terepszakaszán volt. Míg a falu házaiból a dombtetőn a legkisebb mozgás is tökéletesen felismerhető, addig a háttér takarta lejtőn meglehetős biztonsággal lehetett tevékenykedni, különösen a fákkal övezte térségben.

Bundáék dombtetőn történt ásását látszik igazolni Anton Rieder helyi lakos, aki a következőket mondta el: Holdfényes májusi éjszaka volt, amikor a kora esti órákban (sötétedés után) a tavon apjával csónakból halászott. A lombtalan erdősávon átlátva észrevették, hogy a dombtetőn néhányan munkálkodnak, bár a légvédelmi tüzelőállást kezelői már régen elhagyták. Hangfoszlányokból megállapították, hogy az ott tevékenykedők nem németül beszélnek, így hát magyarok, miután a faluba sokan voltak akkor beszállásolva (Szálasiék, családok, testőrség, koronaőrség . . .). Hogy mit tettek nem tudni, de órákon át megfigyelhető volt mozgásuk a térségben!

Látva a területet, lombosodás előtt, a tóról tényleg belátható a dombtető, ellentétben a Mr. Andrews mutatta helyszínnel, amelynek háttere a tóról nézve, takarja az előtérben folyó tevékenységet.

Összegezve: a kétszeri ásás ténye vitathatatlan, az azonban, hogy a félrevezető ásás során mit rejtettek el, mindmáig kideríthetetlen.

A második világháború végnapjainak utolsó magyar vonatkozású eseménye a korona elrejtéséhez kapcsolódik. A ma még ismeretlen vonatkozások tisztázását olyan dokumentumok felkutatása biztosíthatja, amelyek a résztvevőktől, közreműködőktől erednek.

Sajnos, mindmáig ismeretlen Pajtás ezredes naplója, vagy visszaemlékezése, amit magányában minden bizonnyal elkészített, valamint Borbély és Paizs koronaőrök írott vagy egykor elhangzott nyilatkozatai. Biztosra vehető, hogy ez utóbbiak a korona tényleges elásásának közreműködői, akik feltehetően Pajtásnak fogadalmat tettek, hogy soha sehol a „nagy titokról" nem nyilatkoznak. Feltételezésemet alátámasztja Borbélyné több olyan megnyilatkozása, hogy férje mindenkor hazugnak, valótlannak minősítette a kérdéssel kapcsolatban megjelent írásokat, de a történtekről még családi körben sem nyilatkozott.[36]

34 *Csendes László:* i. m. 614. o.

35 Herr Huber Stagl nyugalmazott főerdész 1981. augusztus 18-án az alábbi megállapítást tette a jelzett fán fellelhető faragást illetően: „A vizsgálat tárgyát képező kőrisfa az olajfélék családjába tartozik, a folyók, patakok melletti üde, nyirkos talajt kedveli. A fa, korát illetően, lehet 50—60 éves. A fa törzsén látható faragások sebhelyei 30—40 évesek lehetnek."

36 Sajnos, a „titoktartó" Borbély János tényismeretét mindmáig homály fedi, felesége 1983. október 17-én bekövetkezett elhunytával talán már remény sincs esetleges visszaemlékezés felkutatására.

Kutatásaim során, a fent leírtak ismeretében az eddig fellelt anyagok értékelésére és a helyszín vizsgálatára kerülhetett csak sor. Bízom benne, hogy az események hézagait, vitatott, tisztázatlan kérdéseit a jövőben a széleskörűen kiterjesztett kutatás, valamint most megjelent írás útján pontosítani lehet majd.[37]

37 Feldolgozásomat, különös tekintettel az összefüggések vizsgálatára, *Attila L. Simontsits* említett dokumentumkötete segítette. A korona történetének kutatásával foglalkozóknak hasznos segítségül szolgál a terjedelmes mű fényképanyaga, térképvázlatai, név- és tárgymutatója, valamint az irodalomjegyzék. A korona mattsee-i históriáját tartalmazó fejezet egy lelkes amatőr kutató, *Somorjai Béla* fáradhatatlan munkálkodását dicséri. Ő mutatott rá először a két elásás tényére, s jelölte meg elsőként — elfogadható pontossággal — a tényleges elásás legvalószínűbb helyét. Somorjai tényfeltáró tenniakarása kapcsán remény van a még tisztázatlan kérdések dokumentumokkal alátámasztott megválaszolására.

A jelen feldolgozás elkészülte után jelent meg *Hahn Sándor:* A Szent Korona útja és sorsa. (New York, 1984.) c. könyve. A szerző Borbély János 1976. december 31-én adott nyilatkozatára utalva így is a korona elásásáról: „... *Szöllősi* és *Pajtás* alapos szemrevételezés után egy tájolási műszer segítségével talált egy erre alkalmasnak látszó helyet fenn a hegyen, a sáncárokban. A sáncároknak egyik oldalfalában kézzel kapartak ki egy megfelelő mélyedést." ‚Az elásásnál csak *Pajtás* ezredes, *Borbély* alhadnagy és *Pajzs* koronaőr van jelen, *Pajtás* a helyet a műszer segítségével alaposan megjegyzi." (318—321. o.) Hahn a több helyen elszórt utalásokat végül is így összegzi: „Mindent összefoglalva *Pajtás Ernő* ezredes elhangzott interjújából és *Borbély János* nyilatkozatából kiviláglik, hogy a Szent Korona a Schlossberg-en lévő sziklafal alatt volt elásva. (323. o.) A Hahn-féle végkövetkeztetés téves, amit más írásokban a résztvevők nyilatkozata cáfol meg, élen a kiásásnál jelen volt Andrews amerikai hadnaggyal.

MŰHELY

IMREGH MONIKA

FRANCESCO MONETA RÓMÁBAN KIADOTT BESZÁMOLÓJA ZRÍNYI MIKLÓS 1663—64. ÉVI CSATÁIRÓL

A XVII. század Európája főként az egy-két lap terjedelmű alkalmi nyomtatványokból értesült a magyarországi eseményekről. A díszes, sokszor rézmetszettel, arcképpel vagy térképpel ellátott, néha verssel kiegészített újságlapok alapozták meg Zrínyi Miklós egész Európára kiterjedő hírnevét is. Legkorábban Új-Zrínyivár építésének kezdetekor, 1661-ben keletkeztek róla külföldön röplapok, lévén, hogy ez volt az első döntő jelentőségű, határozottan támadó lépés a török ellen (Zrínyi ugyanis a legfontosabb török székhely, Kanizsa közelébe tervezte a várat). Új-Zrínyivár építése alaposan felkavarta az ellentámadástól rettegő bécsi udvar kedélyeit, s természetesen útjában volt a töröknek is.[1]

Ami Zrínyit igazán ismertté tette, az az 1663-as őszi és a következő évi téli hadjáratról, különösen a kanizsai csatáról szóló beszámolók angol, német, francia, olasz nyelvű sorozata. A reménytelennek tűnő helyzetben, a gyors, és sikeres hadivállalkozás után, az európai közvélemény benne látta a kereszténység megvédelmezőjét, az „egyház védőbástyáját".

Fölvetődik a kérdés, hogyan jutottak a külföldi nyomdászok a magyarországi hírek birtokába, amikor nálunk ebben az időben nem jelentek meg újságok.

A megoldást Zrínyi szinte kivétel nélkül a nagy nyilvánosságnak szánt leveleiben kell keresnünk. A császárnak és az udvari haditanácsnak címzett levelei másolatát sokszor ő maga csatolta barátainak írt leveleihez, buzdítván őket, hogy azokat környezetükben terjesszék. Nem csak a magyar főurakat kívánta tetteiről értesíteni, de titkára, Vitnyédi István segítségével a velencei hírközlők is tudomást szerezhettek azokról. Zrínyi hírének növekedésével a külföldi kiadók egyre inkább törekedtek megszerezni a róla szóló híreket. Sokszor „egy az egyben" közölték leveleit, többnyire azonban különböző forrásokra (az egyes levelekre, vagy máshol megjelent újságlapokra) támaszkodva saját híradásokat készítettek.[2]

Ezért fontos tehát feltérképezni Zrínyi hírének európai vándorútját: az újságlapokat, jelentéseket felkutatva olyan forrásokra bukkanhatunk, amelyek, Zrínyi-levelek kivonatai lévén, a gróf esetleg mára már megsemmisült, vagy még ismeretlen írásainak adatait pótolhatják. Így például az e dolgozatban

1 Vö. *Cennerné Wilhelmb Gizella:* Zrínyi Miklós, a költő hadjáratainak grafikus ábrázolásai. Folia Archaeologica, 1961. 225—237. o.

2 „Hazai újság hiányában publicisztikája a jelentésekbe és levelekbe szorult [...] A széles publicitást jelzik Zrínyi egyes leveleinek külön újságlapokon való nyomtatott kiadásai" — állapítja meg *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. 2., átdolg. kiad. Bp., 1964. 696—699. o.

feldolgozott újságban is szerepel egy eddig ismeretlen ütközet. A hitelességgel persze nem árt óvatosan bánni, mert néha meg-meglódult a szerkesztők fantáziája.

Ezek a nyomtatványok nem csak a nagyközönség kíváncsiságát elégítették ki: egyéb utak, s módok mellett közrejátszottak abban is, hogy Zrínyi anyagi segítséget kapott a pápától és a francia uralkodótól. A hadvezér maga is hangsúlyozta a katona jó hírének fontosságát a *Vitéz hadnagy*ban: „Azon légy, vitéz nevet szerezz magadnak, könnyebben munkálkodhatol azután... ha az ellenség te felőled és hadad felől sokat tart, nagy grádiccsal feljebb az te dolgod; viszont, ha semminek állít, az a confidentia sui, aki őbenne vagyon, vitézséget és bátorságot nevel ő benne."[3] A hírnév ilyen gyakorlati hasznának érvényesülését pedig ezek a röplapok is elősegítették.

Az itt bemutatásra kerülő terjedelmes olasz tudósítás mostanáig várt a földolgozásra; Apponyi *Hungarica*-gyűjteményéből hiányzik, nem említik egyéb bibliográfiák sem.[4]

A Rómában, 1664-es dátummal megjelent beszámoló nyolc lapból áll: címlap, ajánlás, négy és fél lapnyi szöveg és térképmetszet alkotja. A szöveget indító szép iniciálé és a FINE után következő nyomdadísz-fametszet (ami külön elemzést kívánna) igényes nyomdai kivitelezésre vall. Az eseményeket megvilágító térkép annál provinciálisabb: tájolása 90°-ban elmozdított (a Balaton nagyjából észak—déli irányban húzódik, a helységek, pl. Mohács és Vasvár, lehetetlen helyre kerültek), rajzos részei elnagyoltak; mindenesetre a Zrínyi-harcok ikonográfiájában — a *relatione* illusztrációjaként — éppúgy ismeretlen, mint maga a beszámoló.[5]

A beszámoló magyar fordítása:[6]

„A ZRÍNYI GRÓF ÚR ÁLTAL A TÖRÖKÖK FELETT KIVÍVOTT GYŐZELMEK IGAZ ELŐADÁSA, A CSÁSZÁR ŐFELSÉGE HADA ÁLTAL ELFOGLALT ÉS FELÉGETETT HELYEK ÉS HELYSÉGEK FELSOROLÁSÁVAL, VALAMINT KANIZSA OSTROMÁNAK TÖRTÉNETÉVEL, D [ON] PIETRO D'ARAGONA ŐKEGYELMESSÉGÉNEK, A KATOLIKUS KIRÁLY RÓMAI KÖVETÉNEK AJÁNLVA
RÓMÁBAN
Nyomtatott Francesco Moneta által, 1964.
A felsőbbség engedélyével.
Kapható a Piazza Navonán, Carlo Alfani könyvárusnál.

SPANYOLORSZÁG DICSŐ URALKODÓJA FŐMINISZTERÉNEK, DON PIETRO D'ARAGONÁNAK, AKI A HŐSIES BÁTORSÁG ÉS A KERESZTÉNY KEGYELET LEGKIVÁLÓBB MEGTESTESÍTŐJE, AZ ÖRÖK HÓDOLAT ÉS SZOLGÁLAT NEVÉBEN ALÁZATOSAN AJÁNDÉKOZZA, AJÁNLJA, ÉS SZENTELI
Francesco Moneta.

BESZÁMOLÓ

A bátor Gróf Zrínyi oly sokszor aratott már győzelmet az ottomán hadakon a dicső I. Lipót szolgálatában, s mindannyiszor oly nagy merészséggel és szellemi fölénnyel vitézkedett, hogy a Kereszténység okkal kezdett abban reménykedni, hogy a mohamedánok mostanában megjósolt eleste az ő keze által fog megtörténni. Ez az oka annak, hogy nem csupán tapssal és csodálattal fogadják a gróf vállalkozásait, de nem találni olyat (a hívőkről beszélek), aki ne imádkozna és ne tenne fogadalmat érette,

3 *Zrínyi Miklós:* Összes művei. I. k. (Kiad. Klaniczay Tibor.) Bp., 1958. 467—468. o.

4 A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött 09/62 leltári számú példányt használtam. Más hazai könyvtárakban való esetleges előfordulását még nem volt alkalmam ellenőrizni. A szövegben elég kevés a nyomdahiba, értelem zavaró csupán az első oldalon az „intese" helyett az „inrese". A kor latinos helyesírási szokásait tükrözi a „z" helyett „t" („divotione") és a „christiana"-ban a „h" (mindkettő a második lapon).

5 A rézkarc *csak önálló lapként* megtalálható a Magyar Történeti Képcsarnok gyűjteményében: 5805. T. (*Cennerné W. G.:* [i. m. Kat. 41.] a XVII. század második felére datálja.) Felirata: „VERO DISEGNO DI CANISSA ASSEDIata dall' armi di S. Mta Cesarea"; metszője: G Piochetti, akiről egyelőre semmit nem tudunk; Moneta esetleg tőle kapta a rézmetszetet. A *Vera relatione* illusztrációjaként való megjelenése nyomán keletkezési évszáma csak 1664 lehet. Elképzelhető, hogy a Történeti Képcsarnok példányát szintén Moneta kiadványából szakították ki.

6 Az olasz szöveg értelmezéséhez és fordításához Király Erzsébettől kaptam köszönettel vett segítséget.

az Egyház védőbástyájáért, aki semmiféle veszélytől nem retten vissza, légyen az bármilyen félelmetes; csakhogy megvédje az Egyházat és bosszút álljon érte. Mindezeket meggondolván úgy tartottam, hogy nem maradna dicséret nélkül művem és a kinyomtatásra fordított fáradozásom, ha elterjeszteném a következő híreket; és jóllehet módomban állna a már elesőben levő Kanizsa ostromának végkimenetelét kivárni, és így kedvesebbé tenni e híreket; nem akartam azonban visszatartani őket; annál is inkább, mert az érintett ostrom eseményei ezekkel együtt nem szoríthatnának egy híradás szűk méreteire. Megígérem mindazonáltal az olvasónak, hogy folytatom az elbeszélést, feltéve ha kegyeskednek ezalatt fogadni az elsőt, amely következik.

Újvár [Érsekújvár] elfoglalását követően, és azután, hogy a törökök Nyitrából végre téli szálláshelyükre húzódtak vissza, a Gróf látta, hogy bár a tél igen előrehaladt, zordabbá még nem vált, eltökélte, hogy embereivel behatol az ellenség területére és valamilyen módon megbosszulja a mieink által elszenvedett sérelmeket, amelyeket a törökök áthaladásukkor okoztak. Váratlanul arra a szigetre érkezvén tehát, amelyet a Duna és a Dráva folyó fognak közre, nekivágott a Gróf, hogy lerohanja és egészen kifossza azt, mivelhogy az ellenségnek sem ideje, sem bátorsága nem volt ellenállni. De néhány nap múlva, 1663. november 26-án azt a hírt kapta — ahogy ő maga írja az Uralkodónak —, hogy az első Vezír újból egyesítve csapatait már előzésére indult, és Kottori [Kotor] fölé érkezett, kétezer tatárt vezényelve előre avégből, hogy a Mura nevű folyó fölött készítsék el a hidat, átkelőül a többiek számára. Ez az értesítés arra késztette a Grófot, hogy szétossza az embereit, akiknek száma alig érte el a nyolcezret, a folyó különböző részeihez, maga körül csak háromszáz lovast tartva, hogy oda siessen, ahol a szükség kívánja. Mialatt nagy gyorsasággal egy, a többinél gyanúsabb hely felé igyekezett, látta, hogy a jelzett kétezer tatár bejutott a Szigetre. Akkor, észrevéve, hogy felismerték, olyan döntést hozott, amelyet nem annyira a szükség, inkább a bátorság sugallt neki. Az övéihez fordult ezért, azzal bátorítván őket, hogy nincs más kiút, egyetlen reménységük minden remény feladásában rejlik. Olyan hévvel ment a barbároknak, hogy azok, alig tudván egy nyílzáport zúdítani csapataira, megrémülve a gróf szablyájától, fejvesztve a folyó felé menekültek, ahol más menekülő tatárokkal összetalálkozván alaposan összekeveredtek, és a győztesek lovassága oly igen lőtte őket, hogy a Mura a part nagy hosszúságában egy pillanat alatt holttestekkel lett tele. De a Vezír egyáltalán nem rettent meg ezen a pusztításon. Ezt követően ugyanis a gyalogságért küldött, amely jött ugyan, de hiába, mert a Gróf az övéitől megerősítve, akik két ágyút hoztak magukkal, elvette a törökök kedvét attól, hogy újból próbálkozzanak; úgy, hogy egész nap és a következő éjjel mindkét részről ágyúzással folyt a küzdelem. Miután az ellenség elveszítette reményét, hogy teret nyerhessen, visszavonult, azzal fenyegetve, hogy még hallat magáról. 1500 ló maradt a mieink birtokában, majd mindet a folyóból fogták ki. Nem is gyűjtöttek nagyobb zsákmányt, mert az ütközet elején a gróf úgy rendelkezett, hogy foglyokat ne ejtsenek.

Ilyen módon visszavervén a törököket a szigetről, és miután a Gróf megbizonyosodott arról, hogy azok nem tudják olyan gyorsan újra megkísérelni a rosszul kezdődött vállalkozást, megpihentetvén csapatait, élve a néhány napos fegyvernyugvással, újból hadirendbe állította az övéit azzal a tervvel, hogy végképp megmaradhatna annak a helynek a birtokában. Hosszúra kerekednék a történet, ha föl akarnám sorolni az összes helyet, amelyek vagy önként megadták magukat a horvátoknak, vagy amelyeket ugyanők kis ellenállásba ütközve elfoglaltak. Számuk elérte a kétezret, beleértve azonban a falvakat is. A legjelentősebbek: Berzence, Babócsa, Barcs, Sásd, Torda, Baranyavár és Mohács várak, amelyeket kifosztván felgyújtottak, kivéve az első kettőt, amelyek fontossággal bíró helyek lévén, jól el voltak látva helyőrséggel és hadiszerrel. Történtek ezek az ostromok január és február hónapban, de az utóbbi harmadik napját két dolog tette nevezetessé: ama híd felgyújtása, amely Eszéknél kezdődően és a Dráván átmenve nyolc mérföldre terjeszkedett egészen Dárdáig, valamint ama csapatok szétverése, amelyek a hidat biztosították.

Jobban bántotta a Vezírt ennek a hídnak a romja, mint bántották a más helyeken elszenvedett vereségek, és azoknak a csapatoknak a vezetőit, akik miatt a híd elesett, olyan szigorúan büntette, hogy a kivégzésektől megtizedelt török sereg visszavonulásra kényszerült. Elintézettnek látva ezt a részt, a Gróf minden erejével Pécs városa ellen fordult, ahol a helyőrséggel egyesült lakosok el voltak szánva arra, hogy vagy megvédik javaikat, amelyeket házajukból hoztak, vagy azokkal együtt pusztulnak el. Az utóbbi történt. Ugyanis megrémültek a Gróf nevétől, amely már félelmetessé vált a hitetlenek számára, s a mieink a várost az első rohammal elfoglalták és fegyverrel lerohanták, néhány napig fosztogatták és végül tűzzel elemész-

VERA

RELATIONE

DELLE VITTORIE OTTENVTE

DAL SIG. CONTE SERINO

CONTRO IL TVRCO,

Con vn racconto di tutte le Piazze, e luoghi preſi, & abbrugiati, e con l'aſſedio di Canizza, poſto dall'Eſſercito

DI SVA MAESTÀ CESAREA,

DEDICATA ALL'ECCELLENZA

DI D. PIETRO D'ARAGONA

AMBASCIATORE DEL RE' CATTOLICO

IN ROMA.

IN ROMA, Per Franceſco Moneta. MDCLXIV.

Con licenza de' Superiori.

Si vendono in Nauona da Carlo Alfani Libraro.

AL MAGGIOR MINISTRO

DEL GRAN

MONARCA

DELLE SPAGNE

DON PIETRO D'ARAGONA

IDEA SINGOLARISSIMA

DELLA VIRTV' EROICA,

E

PIETA' CHRISTIANA.

IN SEGNO

DI PERPETVA DIVOTIONE,

ET OSSERVANZA

HVMILMENTE

DONA, DEDICA, E CONSACRA

Francesco Monera.

RELA-

RELATIONE.

LE Vittorie, riportate ſin quì dal valoroſo Conte di Serino contro l'armi dell'Ottomano, ſotto i glorioſi auſpicij di LEOPOLDO I. Imperatore, ſono tante di numero, e conſeguite con braura coſì grande di ſpirito, e ſuperiorità di genio, che non ſenza ragione hà la Chriſtianità raccolto ſperanza, che la preſagita ne i giorni d'hoggi caduta de' Mahomettani, habbia in gran parte à ſuccedere per opera della ſua mano. Da quì naſce, che non ſolamente l'impreſe del Conte ſiano per tutto inteſe con applauſo, e merauiglia; ma che non ſi troui (parlo de' fedeli) chi non preghi, e non prometta voti per lui, che fatto antimurale della Chieſa non ricuſa pericolo alcuno, ſia quanto ſi voglia ſpauentoſo per difenderla, e vendicarla. Per queſte riſleſſioni giudicai, che non mancherebbe il pregio dell'opra al lauoro delle mie ſtampe, ſe diuulgaſſi le notitie, che ſeguono; e benche poteſſi, con aſpettar l'eſito di Canizza, già cadente, renderle più gradite, non volſi però trattenerle; tanto più che i ſucceſſi dell'aſſedio accennato non potrebbono, inſieme con queſti, reſtringerſi nell'anguſtia d'vn foglio. Prometto nondimeno à chi legge di continuargli il racconto, purche ſi compiaccia fratanto d'accettar' il primo, che già comincia.

Eſſendoſi dopo gli acquiſti di Neucaſel, e di Nitria ritirato finalmente l'eſſercito del Turco à quartiere d'inuerno, il Conte vedendo, che la ſtagione, benche auanzata aſſai non ſi era ancora inaſprita, riſolſe colle genti ſue proprie d'inoltrarſi nel paeſe nemico, e di vendicarſi in qualche modo degli oltraggi ſoſtenuti da' noſtri nella campagna paſſata. Portatoſi dunque improuiſamente nell'Iſola, che formano i due fiumi Danubio, e Draua, incominciò à ſcorrerla, & à depredarla per tutto, non hauendo hauuto i nemici nè tempo, nè coraggio, d'opporſegli. Ma dopo alcuni giorni alli 26. di Nouembre dell'Anno caduto 1663. hebbe nuoua, come ſcriue egli ſteſſo all'Imperatore, che il primo Viſir, hauendo di nuouo vnito le ſue truppe, ſi era già moſſo per diſcacciarlo, & arriuato ſopra Scotoriua, facendo marchiar'auanti due mila Tartari affin d'apparecchiare ſu'l fiume chiamato Mura il ponte, che vi conduceuano per il paſſaggio degli altri. Obligò queſto auiſo il Conte à diſtribuir le ſue genti, che a gran pena giungenano ad ottomila ſoldati, in diuerſe parti del fiume, e ritenendo ſolamente appreſſo di sè trecento caualli, per accorrer doue richie-

richiedeſſe il biſogno, trouò, mentre con celerità grande andaua per occupare vn poſto più ſoſpetto de gli altri, che i duemila Tartari accennati di ſopra erano paſſati nell'Iſola. Allhora, auuedendoſi già d'eſſer conoſciuto da loro, preſe quel partito, che gli ſuggerì più che la neceſſità, il valore, Si riuolſe però à i ſuoi, & eſſortandogli, poiche non vi era altro ſcampo, à cercar la ſalute per mezo della diſperatione, vrtò i barbari con impeto così grande, che dopo il primo tiro de gli archi, atterriti dalla ſcimitarra del Conte, ſi poſero diſordinatamente à fuggire verſo il fiume, doue incontratiſi con altri Tartari, che già paſſauano, s'intrigarono di maniera trà loro, e furono nell'iſteſſo tempo berſagliati così fieramente da i Carubini de'vincitori, che la Mura in vn ſubito, e per vn gran tratto di riua ſi vidde piena di cadaueri. Mà il Viſir non punto atterrito di quella ſtragge, mandò, ciò ſucceduto à chiamar la fantaria, che venne, mà inutilmente; imperciochè rinforzato il Conte tratanto da i ſuoi, che portarono con eſſo loro due pezzi d'artiglieria, leuò l'animo à i Turchi di cimentarſi di nuouo; ſi che per tutto quel giorno, e la notte ſeguente ſi contraſtò da queſta parte, e da quella colle bombarde; ma, diſperando finalmente il nemico di poterſi più approfittare, ritornò indietro, minacciando di riſentirſene. Rimaſero in poter de' noſtri 1500. caualli, peſcati quaſi tutti nel fiume; nè ſi raccolſe maggior preda, perche ſin dal principio del rincontro s'ordinò dal Conte, che non ſi faceſſero prigioni.

Rigettati In queſto modo i Turchi dall'Iſola, & aſſicurato il Conte, che nõ poteuano più così prontamente ritentar l'impreſa mal cominciata, hauendo prima con la quiete di qualche giorno, riſtorato le truppe, ſi riposè di nouo in campagna con diſegno, ſe poteſſe di ſtabilirſi nell'acquiſto di quel paeſe. Riuſcirebbe il racconto aſſai lungo, ſe voleſſi far catalogo diſtinto di tutti i luoghi, che, ò volontariamẽte ſi reſero a'Croatti, ò furono con poca reſiſtenza occupati da i medeſimi, arriuando à fare il numero, compreſi però i Villaggi, di due mila. I più conſiderabili degli altri ſi ſcriue che ſiano Bramiza, Bobonez, Barza, Sorde, Torda, Mahachi, e Barauano caſtelli, che rimaſero, doppo il ſacco incendiati, eccettuando i due primi, che per eſſer poſti di conſeguenza, furõno ben preſidiati, e prouiſti di monitioni. Succeſſero queſte preſe nel meſe di Gennaro, e Febraro, ma il terzo giorno dell'vltimo fù ſegnalato dall'incendio del Ponte, che incominciando da Eſſech, e trauerſando la Draua con le paludi vicine ſi diſtendeua per otto miglia di lunghezza inſio à Torda, e dalla disfatta de'Tartari, che vi erano per aſſicurarlo.

Diſpiac-

Diſpiacque al Viſir più la rouina di queſto Ponte, che le perdite de gli altri luoghi, e caſtigò i capi di quelle ſquadre, che l'abbandonarono, così rigoroſamente, che la Natione offeſa dalla multiplicità de'ſupplicij, ſi ritirò dall'eſſercito. Sbrigato il Conte da queſta parte ſi volſe con tutte le forze contro la città uominata Cinque-Chieſe, doue i paeſani vniti con le genti del preſidio ſi erano riſoluti, ò di conſeruare i beni, che vi haueuano traportato dalle patrie loro, ò di perderle, con la vita. Succeſſe l'vltimo. Impercioche atterriti dal nome del Conte, già reſo formidabile a gl'infedeli, fù la città preſa nel primo aſſalto, traſcorſa col ferro, ſaccheggiata per alcuni giorni, e finalmente diuorata dalle fiamme. Corſe l'iſteſſa fortuna il Caſtello di Turbech, doue, ſecondo ſcriuono molti Autori, vi era ſepellito il cuore di Solimano.

Arricchito l'eſſercito vincitore dalle ſpoglie di tanti luoghi, che furono ripartite, parlando ſolamente delle coſe di maggior prezzo, in mille carri, nè potendo più mantenerſi in campagna, per le neui, che in gran copia già cominciauano à cadere ordinò il Conte la retirata. Diuiſe dunque le ſue genti in due parti, e marchiando egli con l'vna, e con l'altra il Conte Pietro ſuo fratello inteſe, che i Turchi per vendicarſene, e leuargli, ſe poteſſero, le prede, in numero di noue mila veniuano per incontrarlo. Pensò di preuenirgli; onde informatoſi, verſo il tramontar del Sole del luogo, doue i nemici doueuano alloggiarſi, s'incaminò ſubito alla volta loro, e fermatoſi in poca diſtanza di quel poſto, ſi poſe in aguato per aſſaltargli nel paſſaggio. Nè s'ingannò punto; perche prima di farſi giorno i Traci, facendo quella via, caddero nell'imboſcata, nè s'auuiddero, ſenõ quando già erano per tutto aſſaliti. In ogni modo immaginandoſi, che non foſſe il Cõte, ſi poſero alla difeſa, e ſoſtennero brauamente l'impeto de' Serineſi; e per vn caſo auuenuto mancò poco che non rimaneſſero con la meglio. Il caſo fù queſto. Il Conte Pietro, che marchiaua, come ſi è detto di ſopra, diuiſamente auuiſato della moſſa del fratello, e diſegno di lui, ſi era ancor'egli la notte iſteſſa per vn'altro camino inuiato verſo quella parte. Giunſe poco poi del combatto incominciato; e perche non s'aſpettaua, nè fù riconoſciuto, s'attaccarono le ſue genti con quelle del Conte. S'auuertirono gl'infedeli del ſucceſſo; e credẽdo, che foſſero i ſoprauenuti vn'altro ſquadrone de i loro, raccolſero ſpirito, e diuenuti più feroci del ſolito, già ſi promettenano la vittoria. Ma riſchiaratiſi maggiormente l'aria & accorti i due fratelli dell'errore, gli Ottomani caduti improuiſamente dalla ſperanza, poco dianzi concepita, commiſero la ſalute delle vite loro alla fuga;

mà

mà infelicemente, perche incalzati da i Chriſtiani, per lungo tratto di camino, rimaſero la maggiòr parte tagliati à pezzi sù la campagna.

Fù grande il danno riceuto da Turchi; ma non fù queſto ſolo; imperciochè hauendo i noſtri inteſo da i prigionieri, che altri ſei mila de loro non erano lontani, ſi partirno ſubito per trouargli, e trouati gl'inueſtirono, e ruppero con maggior danno de'i primi.

Non ſi raccolſe il numero de i morti, perchel'Eſercito cedendo alla ſtagione, continouò la ſua marchia, e ſi riduſſe finalmente à quartiere d'inuerno, ma biſogna dire, che l'eccidio fuſſe notabile, mentre ogni fante dell'armata ſi prouidde almeno d'vn cauallo.

Segnaloſſi in queſti due vltimi combatti il Marcheſe Frangipani, che deſideroſo di gloria premea ogni giorno con opere di valore d'accreſcerla al maggior ſegno. Mantiene però à ſue ſpeſe trà le truppe del Conte vn numero di Caualli coſi conſiderabile, che nella diuiſion delle prede, diſpenſate intieramente all'eſſercito, gli furno in portione aſſegnati ſopra cento mila ſcudi. Quali ſon i ſucceſſi dell'Iſola.

Atteſe il Conte dopo l'impreſe tocche di ſopra à ſollecitar i ſoccorſi promeſſigli dall'Imperatore, & hauendogli finalmente ottenuti, preuenendo l'vſcita dell'armi Turche, è dinouo in compagnia de i due Generali Hollach, e Strozzi ſortito in campagna. Coſta l'Eſſercito di trentamila combattenti; e ſono più giorni che ſi ritroua all'aſſedio di Caniza, già cadente. Si ſcriueranno i ſucceſſi di queſta impreſa in vn foglio à parte, ma intanto, che ſi procurano le relationi, eccoti vn pegno della promeſſa.

Dopo hauer i tre Generali nominati di ſopra vnite le genti, e dato il guaſto al paeſe intorno à Caniza, ſi ſpinſero ſopra di quella Città, e s'impadronirno de i Borgi con non poco ſpauento de gli habitanti, che tentarono poi, inſieme con la guarnigione, ma innano, di ricuperarli, dou[illegible] non hauergli anticipatamente rouinati. Aprirno intanto i noſtri le trinciere, e ſtrinſero gagliardamente l'aſſedio da trè parti; di maniera che, eſpugnate in pochi giorni le fortificationi eſteriori, s'auanzarono con faſcinate coſi vicini alla fortezza, che ſi aſſicurarono dall'offeſe del cannone, e de i difenſori. In queſto mezo ſi mandano a gli aſſedianti da varie parti ſoccorſi di monitioni, e di viueri, e vi è noua, che da Gratz douenano tra pochi dì partirſi molte carche già cariche di 500. ſcale e di due mila facchi empiti di lana. A queſti auuiſi coggiungono, che gli aggreſſori haueuano, à diſpetto d'ogni reſiſtenza, sboccato il foſſo, e che il Conte, vſcito dalle trincere, haueſſe in poca diſtanza della Città incon-

incontrato, e rotto vn conuoglio con morte di quattromila Turchi, & acquisto d'alcuni pezzi di Cannone, onde atterriti maggiormente i Cittadini consultauano sulla resa, per euitar la rouina della patria, che stimauano in altro modo ineuitabile. Tanto si scrisse la settimana passata da Venetià. Con questo poi s'auisa la resa già succeduta, ma della Città vecchia, non della fortezza, dove si è retirato il Bassà per difendersi come disse, insino all'vltimo spirito.

Corre voce che il Visir, & altri Ottomani' preparano in diuersi luoghi il soccorso; ma si discorre, ò che non debba giunger à tempo, ò che giungendo sara disfatto in campagna, e tanto basti per adesso.

IL FINE.

Sarvica f.
Torna f.
Sinaburg
Hungaris Turcica
Segest
Lacu Balato
Vasuar
CANISSIA
Nouo Seri nuar
Mohacch
Bromisa
Borauar
Torda
Brittaco
Schiauonia
A. Co. Pietro
B. Co. d'Hallosch
Gnali
D. Batterie
E. Bombe
VERO DISEGNO DI CANISSA ASSEDI ata dall Armi di S. Mtà Cesarea
F. Rotta data al soccorso de' Turchi
G. Xpiani uittoriosi
G. pitcherie

tették. Ugyanilyen sorsra jutott Turbék vára, ahová sok szerző szerint Szulejmán szívét temették.

A győztes hadsereg, amely annyi [meghódított] hely immáron szétosztott zsákmányával gazdagodott (csak a nagyobb értékű dolgokról beszélve: ezer kocsira valóval), a hó miatt, amely immár nagy bőséggel kezdett hullani, nem tudott tovább hadikészültségben maradni, ezért a Gróf elrendelte a visszavonulást. Két részre osztotta tehát az embereit; az egyikkel ő, a másikkal fivére menetelve megtudta, hogy a törökök kilencezren jönnek ellene, hogy bosszút álljanak, és hogy ha tudnák, megszerezzék a zsákmányt. Arra gondolt, hogy megelőzi őket, amiért is, miután tájékozódott, rögtön ellenük, az ellenség táborhelyének napnyugati része felé indult; kis távolságra megállva lesben állt, hogy vonulás közben rohamozza meg őket. Nem is csalódott számításában, mert pirkadás előtt a trákok arrafelé menetelve beleestek a csapdába; nem is vették észre, csak amikor már mindenfelől megtámadták őket. Mindenképpen azt gondolván, hogy nem a Gróf lenne az, védekezni kezdtek, és derekasan állták a Zrínyiek támadását, és egy véletlen eseten múlt, hogy kis híján felül nem kerekedtek. Ez történt ugyanis: Péter gróf, ahogy fentebb mondtuk, külön menetelt, értesülve a bátyja lépéséről és tervéről, ő is még azon az éjjelen egy másik úton ugyanarra a helyre indult. Kicsivel a csata kezdete után érkezett oda, és mert nem várták, nem ismerték fel, emberei összeütköztek a Gróféival. Értesültek a hitetlenek a történtekről, és azt hitték, hogy az övéik egy lovasszázada érkezett meg váratlanul, erőt gyűjtöttek és a szokásosnál is ádázabban küzdve már-már a győzelemmel kecsegtették magukat. Hanem amikor jobban kivilágosodott az ég, és a két fivér észrevette a tévedést, az ottomanok rögtön elesvén a kevéssel előtte fogant reményektől, szökéssel próbáltak menekülni, de sikertelenül, mert a keresztényektől üldözve, szerteszét az egész vidéken, nagyrészt darabokra vágva hullottak el.

Nagy volt a törökök által elszenvedett kár, de nemcsak e fenti, mert megtudván a mieink a foglyoktól, hogy nem messze másik hatezer török tartózkodik, rögtön keresésükre indultak és megtalálván őket rájuk rohantak, és nagyobb kárral pusztítottak, mint az előzőekben.

Nem számlálták meg a halottakat, mert a hadsereg, engedve az évszaknak, folytatta a menetelést és visszahúzódott téli szállására; azonban meg kell mondani, hogy az öldöklés jelentős volt, s közben a hadsereg minden gyalogos katonája zsákmányolt magának legalább egy lovat.

Ebben a két utóbbi csatában kitűnt Frangepán őrgróf, aki a dicsőséget igen óhajtván minden nap bátor tettekkel növelte hírét nagyobbra. A Gróf csapatai között pedig olyan jelentős számú lovast tart fönn a saját költségén, hogy a zsákmány szétosztásakor, amelyet pedig egészében a hadseregnek osztottak szét, százezer scudo fölött jegyezték a részét. Ezek történtenek a szigeten.

A Gróf a fentebb említett hőstettek után sürgette az uralkodó által ígért segélyeket, és miután végre megkapta azokat, megelőzve a törökök vonulását, újra hadjáratba indult a két tábornok, Hohenlohe és Strozzi társaságában. A sereg háromezer harcost számlál, és már több napja ott tartózkodik az immár elesőben levő Kanizsa ostrománál. Ennek a haditettnek az eseményeit külön tudósításban fogjuk megírni, de addig is, míg a jelentéseket megszerezzük, íme az ígéret záloga.

Miután a három fent említett tábornok egyesítette csapatait és fölperzselte Kanizsa környékét, a város fölé értek és birtokukba vették a külső részét, nem kis rémületére a városlakóknak, akik aztán a helyőrséggel közösen hiába kísérelték meg azt visszaszerezni, azon keseregvén, hogy nem rombolták le előre. Közben a mieink átvágták a sáncokat és három oldalról bátran ostromgyűrűt zártak oly módon, hogy miután néhány nap alatt bevették a külső erődítményeket, vesszőfonatokkal olyan közel nyomultak az erődhöz, hogy a védőktől és az ágyúzástól biztosítva voltak. Mindeközben különféle részekről segélyt küldenek hadiszerből és eleségből, és az a hír járja, hogy néhány nap múlva Grácból sok társzekér indulna ötszáz ostromlétrával és kétezer gyapjúval töltött zsákkal megrakottan. Hozzáteszik ezehez a tudósításokhoz, hogy a támadók minden ellenállás ellenére átkeltek a várárkon, és hogy a Gróf, kitörve a sáncok mögül, a várostól kis távolságra egy szállítmányt haddal föltartóztatott és négyezer törököt megölt, valamint zsákmányolt néhány darab ágyút. Mindezek miatt a városlakók, még inkább megrémülve, a fegyverletételről tanácskoztak, hogy elkerüljék pátriájuk pusztulását, amelyet más módon elkerülhetetlennek tartottak. Ennyit írtak az elmúlt héten Velencéből. Így adjuk hírül a már megtörtént fegyverletételt, de csak a régi városét, nem az erődét, ahova a basa visszahúzódott, hogy, ahogy mondta, utolsó leheletéig védekezzen.

Az a hír járja, hogy a Vezír és más ottomànok különböző helyeken a segítséget készítik elő, de beszélik, hogy vagy nem fog időben odaérkezni, vagy menet közben fogják szétzúzni, és ennyi legyen is elég mostanra.

VÉGE

A *Vera relatione* összeállítója és kiadója kérdésében a címlap nem igazít el megnyugtatóan. Az „In Roma per Francesco Moneta, 1664. Con licenza de superiori" impresszum Francesco Monetát nyomdászként jelöli, ugyanakkor utal a címlap arra a helyre és névre is, ahol és akinél a röplap megvásárolható: „Si vendono in [Piazza] Nauona da Carlo Alfani libraro." Carlo Alfani eszerint csak a Piazza Navona híres könyvesboltjainak egyikét vezethette (a Navonán árulták Zrínyiék 1636. évi római guidáját is)[7] s Monetától kaphatta árusításra a *Vera relationé*-t. Francesco Moneta írja alá az „Al maggior ministro del gran Monarca delle Spagne Don Pietro d' Aragona" szövegű ajánlást is, de ez még nem jelentheti feltétlenül szerzőségét; aláírtak ilyen ajánlásokat régen a nyomdászok is. Esetünkben az látszik valószínűnek, hogy Francesco Moneta egyszemélyben kiadó és összeállító is. Tekintettel arra, hogy a XVII. századi olasz könyvkiadás hatalmas anyagának modern könyvészeti feltárása még csak most indult meg és az abc rendben sorra vett szerzők névsora a B betűvel kezdődők végénél tartósan stagnál,[8] Moneta írói és kiadói működését a későbbiekben kell megpróbálnunk felderíteni. Az bizonyos, hogy neve hiányzik a bibliográfiailag számon tartott olasz írói életrajzgyűjteményekből.[9]

A kiadó és a szerző kétségkívül a római hírbeszerzők és -terjesztők egyike volt. Azt is mondhatnánk, hogy élvezetes a stílusa — ha a frappáns, anekdotaszerűen előadott csataleírások teljes egészében az ő munkái lennének. A lendületes, fordulatos történetek egy része azonban jórészt Zrínyi mesterien megfogalmazott leveleiből való. Ezt bizton állíthatjuk a november 27-i csata elbeszéléséről, amely Zrínyi I. Lipótnak november 28-án, Légrádról keltezett latin nyelvű levelének olasz fordítása (természetesen a személyragok megváltoztatásával). A röpiratban ez a töredék Zrínyi magasztalása és a csata előzményei, valamint indítékának ismertetése után következik.

A Monetához hasonló szerzők fő feladata tehát inkább az adott szövegek, szövegrészletek egybeszerkesztéséből állott: vagy ha csak egy hírt közöltek, a bevezetés, valamint a gróf pár szavas dicsőítése volt a munkájuk. A címlapon is feltüntetett ajánláson kívül még egy teljes lapot szentel ennek Moneta. De bármennyire is Zrínyi hőstetteiről szól a beszámoló, politikáról lévén szó, tükröznie kell a tekintélyviszonyokat: legnagyobb betűkkel a császár és a spanyol főminiszter-nagykövet neve szerepel, közepes nagyságúval Zrínyié, végül (az utolsó sorban) apró bolhabetűkkel a hírterjesztő-nyomdász Monetáé.

Francesco Moneta a legkézenfekvőbb, a kronologikus szerkesztésmódot választotta.

Mielőtt a szöveget értelmeznénk, röviden összefoglaljuk, miről esik benne szó: elsőként szerepel Zrínyi magasztalása, majd a november 27-i csata; az 1663—64-es téli hadjárat eredményei, az eszéki híd, Pécs és Turbék kiemelésével; a hadjárat befejeztével a török bosszúra indul, de Zrínyi megelőzi, Péter is tudomást szerez erről, bátyja megsegítésére indul; félreértés jó véggel; Frangepán dicsérete; a kanizsai események; előrejelzés a török állapotáról.

Az 1663. november 27-én lezajlott ütközetről Moneta Zrínyi több másolatban és nyelven ismert, egyéb külföldi jelentésekbe is belekerült levelének közlé-

7 Vö. *Király Erzsébet—Kovács Sándor Iván:* „Adria tengernek fönnforgó habjai." Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról. Bp., 1983. 17. o.

8 Vö. *Suzanne* et *Paul-Henri Michel:* Repertoire des ouvrages imprimés en langue italianne an XVIIe siècle. Vol. I. „A—BA"; vol. II. „BE—BZ". Firenze, 1970., 1979. (Biblioteca di Biografia Italiana, LIX; LXXXVII.)

9 *Luigi Ferrari* nagyszabású névtára nem említi: Onomasticon. Repertório degli scrittori italiani dal 1501 al 1850. Milano, 1947.

sével tájékoztat. Miben tér el a két szöveg egymástól? Moneta tud arról, hogy Zrínyi alig nyolcezer emberrel rendelkezett amikor a törökök támadtak, holott erről a *Vera relationé*ban is említett levél nem értesít.[10] A figyelmeztető mozsárlövés a röpiratból marad ki. Zrínyi a diadalt Isten jóakaratának és segítségének tulajdonítja, mintha a tátároknak szinte a magyarok közbelépése nélkül inukba szállt volna a bátorságuk: „Az Isten pedig megmutatta, hogy a keresztények ügyét szívén viseli: elvette az ellenség erejét és bátorságát." Az olasz elbeszélő szerint ez természetesen Zrínyi érdeme: „*Olyan hévvel ment a barbároknak*, hogy azok, alig tudván egy nyílzáport zúdítani csapataira, *megrémülve a Gróf szablyájától*, fejvesztve a folyó felé menekültek."

A mennyei segítséget Zrínyi csupán kihasználja: „Én sem szalasztottam el az alkalmat, hanem keményen üldöztem őket..." A különbség itt nyilvánvalóan a szövegek helyzetéből adódik: a császárral szemben kötelező a szerénység, a népszerűsítő röplap célja pedig a dicsőítés.

Eltérés mutatkozik a hadizsákmányra vonatkozó adatokban is. Zrínyi levele 1000 körüli lovat említ. A *Vera relatione* határozottan 1500-ról tud: „1500 ló maradt a mieink birtokában." Francesco Moneta kétségkívül a hatásos túlzás módszerével másítja meg, amit Zrínyinél olvasott.

A Zrínyi-levél és a *Vera relatione* egyik megegyező epizódját Széchy Károly nem kommentálja pontosan. „A Vezír *egyáltalán nem rettent meg* ettől a pusztítástól. Ezt követően ugyanis a gyalogságért küldött" — olvassuk a *Relationé*ban. Ugyanez Zrínyinél: De a vezérük *egyáltalán nem rémült meg* katonái pusztulásának láttára, hanem a gyalogságért küldött." Ezzel szemben Széchy így ír: „Ali *zavartan, az ijedtségtől megigézve* nézte a romlást, aztán gyalogságát támadásra rendelte.[11] Ez azért különösen érdekes, mert Széchy láthatóan az egész csataleírást Zrínyi nyomán fogalmazta meg. A félrefordításon kívül elképzelhető persze a tudatos alakítás is: Széchy az ellenséget még gyávábbnak kívánta ábrázolni. Ez azonban felesleges erőfeszítés, hisz maga Zrínyi is többször él azzal a megfontolással a *Szigeti veszedelem*ben, hogy a merészebb ellenfél ellen diadalmasabb a győzelem. A Széchy-kommentár apró ferdítése jellemző Zrínyi megítélésének XIX. század végi állapotára, történetírásunk akkori felfogására: a gyűlölt török csak gyáva ellenfél lehet...

De térjünk vissza beszámolónk folytatásához. Hogy a római nyomtatvány 1663 novemberétől 1664 májusáig több mint fél évet foglal magába, abból nemcsak az következik, hogy hosszabb, mint a friss híradások, hanem az is, hogy — különösen a téli hadjárat tekintetében — áttekintőbb, összefoglalóbb jellegű. Sajnos, nem tudjuk, hogy a határozott stratégiai célt szolgáló, fergete-

10 Vö. *Zrínyi Miklós:* Összes művei. II. k. *Levelek.* (Kiad. Csapodi Csaba.) Bp., 1958. 337—339., 566—569. o. A levél elterjedtségéről lásd *Klaniczay T.:* i. m. 697., 699. o. Király Erzsébet hívta fel figyelmemet a *Relatione* emfordulatának eredetére: „Az övéihez fordult ezért, azzal bátorítván őket, hogy *nincs más kiút, egyetlen reménységük minden remény feladásában rejlik.*" Ez a Zrínyi műveiben többször is felbukkanó idézet *Vergilius* Aeneis-ének egy sora (II. 354): „Una salus victis, nullam sperare salutem." Azaz: egyetlen menekvése a legyőzötteknek: nem reménykedni semmiféle menekvésben. Ugyanez Zrínyi levelében: „Meggondolván azt, hogy milyen kétségbeejtő helyzetben vagyok én, és velem együtt az egész Muraköz, nem találtam más reménységet és menekvést, mint nem sokat törődni a reménységgel." (Ez a stilisztikai alakzat az ún. „antanaklasis" — állapítja meg *Bán Imre:* Irodalomelméleti kézikönyvek a XVI—XVII. századi Magyarországon. Bp., 1971. 48. o. Vö. még *Klaniczay T.:* I. m. 739. o.)

11 *Széchy Károly:* Gróf Zrínyi Miklós (1620—1664). V. k. Bp., 1902. 57—58. o. Széchy Zrínyi levelét nem szó szerint idézi, hanem kedvelt módszerével kivonatolja, tartalmát némi romantikus színezéssel elbeszéli: „Ali Kotorrinak jött, hordozható hidat hozva magával, amelyet a tatárok a vízen gyorsan átvetettek, hogy a had többi részének átkelésére széles hidat verjenek. Hősünk éppen várán kívül a szigetet kerülte, amikor egyszerre az egyik őrszem vészmozsara megdördült, s ő arra tartott, amerről a lövés az ellenséget jelezte. Kétezer tatár már ott volt az innenső parton. Szorultságában, mikor szigetét már megszállva, magát veszendőben látta, nem gondolhatott elvonulásra, népe összegyűjtésére; hanem az erők aránytalanságával nem törődve, vitézül és elszántan, 300 föllelkesített lovasával a tatárság közé vágott, mely olyan sűrű nyílzáporral fogadta őket, hogy a levegő pillanatra elborult, de rohamukat föl nem tartóztatta. Példájára vitézei, Isten segítségéből, oly erővel és bátorsággal kaszaboltak, hogy villogó szablyáik alatt a tatár halomra hullt, vagy megfélemedve a folyó felé iramlott. A hordozható hídon, ezen a gyenge és keskeny alkotványon, a menekülők azokra estek, kik segítségökül jöttek; s kavarodva, torlódva, mind a két felől szaporodva, nyomakodva gomolyogtak együtt. Mint a kicsapó ár a medrében, nem fértek meg a hídon hanem nagy csapatonként zuhogtak a Murába, mely emberrel és lóval annyira megtelt, hogy a víz többé nem látszott. Csak kevesen vergődtek a túlsó partra, nagyobb részük elmerült vagy elvérzett; mert Zrínyi megparancsolta, hogy senkit élve ne hagyjanak. Többet ezer lónál fogtak ki a habok közül, a többi ott pusztult, s a folyó halottól, dögtől, vértől megdagadt. Ali zavartan, az ijedtségtől megigézve nézte a romlást, aztán gyalogságát támadásra rendelte: de már ekkor Zrínyinek is megérkezett 300 gyalogja, két kisebb ágyúval, s összefutott katonasága mindenfelől és egész álló napon, egész álló éjjel visszavetette minden átkelő kísérletét."

ges iramú, háromhetes hadivállalkozás részeredményeiről maga Zrínyi tájékoztatta-e levélben a nagyvilágot, s ha igen, készültek-e saját szövegéről friss híradások. Az bizonyos, hogy írt két beszámoló levelet latinul: egyiket Babócsáról, 1664. február 11-én a Haditanácsnak; másikat Csáktornyáról, február 19-én Lipót császárnak címezte. Az előbbiből Párizsba és a Vatikánba is került másolat, az utóbbinak csak hazai másolatait ismerjük.[12] A téli hadjárat és a kanizsai ostrom röpiratirodalma rendkívül gazdag, főként német és angol jelentések készültek az eseményekről,[13] de hogy ezek közül mi jutott el (és milyen nyelvi közvetítéssel) Francesco Monetához, az mindaddig kideríthetetlennek látszik, amíg nem készül el a Zrínyivel foglalkozó nemzetközi híradások, beszámolók, újságlapok, történeti munkák összehasonlító felmérése. Amihez tehát Moneta beszámolóját jelenleg viszonyíthatjuk, az a két említett Zrínyi-levél, ezekre azonban a római hírszerző nem hivatkozik. Említi viszont Moneta velencei informátorát: „Ennyit írtak az elmúlt héten Velencéből." Ezek a Velencéből Rómába küldött tájékoztatók követjelentések, vagy önálló újságlapok tudósításaira vezethetők vissza, s megfogható közvetítő forrás híján végső soron Zrínyi ezúttal csak néhány mondatos levélbeli beszámolóival is összevethetők.[14]

Moneta *Vera relationé*-jának ez a második szerkezeti egysége így tagolható: felsorolás; az eszéki híd felégetése; Pécs és Turbék ostroma. Ezzel szemben Zrínyi Lipót császárhoz írt levele nem emel ki semmit, a nyugodt hangú beszámoló rendező elve az időrend: „Kegyelmes Uram, Fölséged győzelmes fegyverei most tértek vissza nagy szerencsével és eredménnyel szinte a török területeknek a szívéből. Amit ott véghez vittek és elértek, a következő: Berzencét és Babócsát említésre méltó veszteség nélkül bevettük és most is tartjuk. Azután tovább előrehaladtunk, elfoglaltuk és fölégettük Barcsot a Dráva mellett, Turbékot Szigetvár közelében. Innen még tovább nyomultunk, rajtaütéssel hatalmunkba kerítettük és tűzzel elpusztítottuk Pécs városát, de a tél hidege megfosztott minket magának a várnak birtokától. Ezután Eszék felé haladtunk előre, azt a híres és igazán királyi hidat fölégettük, a hidat védő Dárda várával együtt. Innen visszatérve elhamvasztottuk a palánkkal együtt Baranyavárat és Sásdot. Az összes tatár, aki ebben a tartományban volt, mind eltűnt. Menekülés közben nagy veszteséggel úsztattak át a Dunán. A falvakat mind megsemmisítettük tűzzel, egyszóval tönkretettük az egész tartományt [...] Visszatértünkben Segesdet is elfoglaltuk és megszállva tartjuk. Ha azt a három helyet, Kegyelmes Uram, egy kissé tartani tudjuk, Kanizsa magától elesik, mivel hogy Törökországgal nem közlekedhetik."[15] A Haditanácsnak írt, egy héttel korábbi levél csupán Pécs ostromát teszi Barcs és Turbék elé, s már említi Segesd elfoglalását, egyébként megegyezik a császárnak szóló tájékoztatással. Mindkét levél befejezése Zrínyi ismeretes stratégiai elképzelésére céloz: ha az elfoglalt helyeket tartani tudják, Kanizsa elesik magától, mert elvágták a hódoltsági területektől. A kanizsai kudarc okait tisztázó emlékirata megismétli ezt a gondolatot: „Amikor tehát a téli hadjáratot szerencsésen befejeztük és elfoglaltuk Babócsát, Berzencét, Segesdet, fölgyújtottuk az eszéki hidat, körös-körül elpusztítottuk a tartományt, s úgy látszott, itt az alkalom Kanizsa ostromára és a stájerországi határvidék hatvanhárom éves igájának lerázására, azt gondoltam, kötelességem, hogy alázatos javaslatot tegyek erre."[16]

A *Vera relatione* nem törekszik az őszi és a téli hadjárat, valamint a kanizsai ostrom egymás feltételeiként való magyarázására. Ilyen perspektivikus összefüggések érzékeltetése vagy hiányzott Francesco Moneta forrásaiból, vagy

12 *Zrínyi M.*: Összes művei. II. k. Levelek. Id. kiad., 343–348., 571–575. o.
13 Vö. *Hubai Ilona:* Röplapok, újságlapok, röpiratok 1480–1718 az Országos Széchényi Könyvtárban. Bp., 1948 135–147. o.
14 *Széchy K.* (I. m. 69.) az események leírásához hasonlóképpen Zrínyi leveleit, illetve Ortelius krónikájának 1665 év bővített kiadását használja forrásként.
15 *Zrínyi M.*: i. m. 346–347. o.
16 Uo. 363. o.

pedig nem tartotta érdemesnek kiemelésüket; őt és olvasóit mindenekelőtt a pogány visszaszorításának eseményei érdekelték. A Turbékon feldúlt Szulejmán-síremlékről és az eszéki híd felgyújtását követő török táborbeli megtorlásról viszont Zrínyi leveleiben nincs szó. Ezek az értesülések is Moneta közvetítő velencei forrásaiból valók.

Francesco Moneta beszámolójának következő részlete teljesen elüt az eddigiektől: az egymással véletlenül kardra kelő két Zrínyi fivér története is velencei hír, mi több: anekdota lehet; esetleg Moneta színező, csattanós betoldása. Ha mégis igaz volt, sehogyan sem lett volna beilleszthető Zrínyi leveleibe. Megjegyzendő még: amennyiben valós adatokon nyugszik a beszámoló, egy, illetve két eddig ismeretlen csatára derült fény. Feltűnő, hogy a római nyomtatvány ezúttal nem említ helynevet, bár az elmesélt történetnek némi hitelt kölcsönöz a vázolt helyzet valószerűsége: Zrínyi pirkadat előtt támadja meg a törököt, öccse, Péter is csak kicsivel a csata után érkezik. Mivel ez az akció Péter külön kezdeményezése volt, Miklós emberei nem számíthattak rá, hogy esetleg az ő csapataival kerülhetnek szembe. Hasonlóképpen nem a mesélő kedvből vagy a nagyrabecsülésből eredő túlzás, hogy „a trákok... azt gondolván, nem a Gróf lenne az, védekezni kezdtek és derekasan álltak a Zrínyiek támadását, és egy véletlen eseten múlt, hogy kis híján nem kerekedtek felül." Klaniczay Tibor említi a tévhit fordítottját: „jellemző, hogy a párkányi csatában foglyul esett magyarokat és németeket a törökök különösen aziránt faggatták, hogy hol van Zrínyi jelenleg és mekkora erővel rendelkezik. Annyira általános volt a Zrínyitől való félelem, hogy amikor augusztus elején a tatai várőrség egyik különítménye rajtaütött az esztergomi török tábor előőrsein, nagy kavarodás támadt, mert azt hitték, hogy a támadók Zrínyi emberei."[17]

Frangepán Ferenc hősiességének kiemelése Moneta velencei értesüléseinek forrásvidékét Zrínyi Péterhez közelíti: Frangepán ugyanis az ő sógora volt, s szerepel a Zrínyi Péter győztes otocsáci csatájáról megjelent velencei röpiratban is.[18] (Későbbi adat, de ide vonható: Zrínyi Péter 1664 szeptember közepén „feleségét, Frangepán Katalint Velencébe küldte De Bonsy francia követhez és rajta keresztül juttatta el újabb szövetségi javaslatát XIV. Lajoshoz."[19]

A kanizsai ostromról kevés adat volt Moneta birtokában, ezért a Velencéből beszerzendő jelentésekre hivatkozik, elöljáróban azonban a birtokában levő híreket írja le: Kanizsa külső várának fölperzselését, a külső város elfoglalását, és a grazi tanács segélyküldeményét. Megemlít még egy portyázást is: Zrínyiék egy négyezer fős menetet támadtak meg.

Ezeknek a részleteknek a forrásai Zrínyi-levelek még közvetve sem lehettek, mert de Bonsynak, illetve VII. Sándor pápának írva május 19-én, illetve 21-én csak egy-egy mondatot vet papírra Kanizsáról,[20] a Lipóthoz címzett emlékirat pedig későbbi, mint a Moneta-tudósítás.

A *Vera relatione* Kanizsával kapcsolatos adatai alapján arra következtethetünk, hogy Moneta 1664 május közepéről szerezhette utolsó híreit. Ekkortájt jelenhetett meg maga a *relatione* is, ha ugyan már nem június 2-a után, amikorra az ostrom szégyenteljesen abbamaradt.

17 *Klaniczay T.*: i. m. 743. o.
18 Vö. *Peták Eleonóra:* Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról.
19 *Klaniczay T.*: i. m. 789.
20 *Zrínyi M.* Összes művei. II. k. Levelek. Id. kiad., 356–358. o.

SZTANÓ LÁSZLÓ

OLASZ BESZÁMOLÓ ZRÍNYI MIKLÓS 1663. NOVEMBER 27-ÉN VÍVOTT MURA MENTI ÜTKÖZETÉRŐL

1663 áprilisában a török hatalmas erejű támadást indított a Felvidék ellen, mintegy százhúszezer fős sereg indult Drinápolyból Magyarország felé Köprülü Ahmed nagyvezér vezetésével. Augusztus 16-án a nagyvezér már Érsekújvárat vette ostrom alá. Ebben a Bécs számára is egyre veszélyesebbé váló helyzetben határozta el magát a császári udvar, hogy Zrínyi Miklóst nevezi ki a teljes magyar hadsereg főparancsnokává. A császári hadak viszont Montecuccoli tábornok vezetése alatt maradtak. Zrínyit szeptember 9-én iktatták be tisztségébe. A gróf lendületes ellentámadást indított, s ha Érsekújvárat nem is sikerült megmentenie, a török támadást október folyamán megállította a Csallóközben. A hónap végén mind a török, mind a császári és magyar sereg téli táborba vonult. November 4-én Zrínyi hazaindult Csáktornyára. A Muraközben újabb megpróbáltatások várták. A törökök már augusztusban és októberben is sikertelen támadásokat intéztek Új-Zrínyivár ellen, most pedig már bosszú tüzelte akciókra is lehetett számítani. Az első november 27-én következett be.[1]

Zrínyi erről az összecsapásról is jelentést tett: ismerjük levelét, melyet november 28-án Légrádról írt Lipót császárnak.[2] Ismert továbbá a jelentés néhány idegen nyelvű fordítása, illetve változata.

Klaniczay Tibor állapítja meg, hogy Zrínyi magánlevelezése ez idő tájt erősen publicisztikai jellegű: a tömegtájékoztatás híján így próbálta eszméit szélesebb olvasókörökben és határainkon túl is terjeszteni. Gyakran előfordult, hogy jelentéseinek másolatát másnak írt leveléhez csatolta. A november 27-i győzelemről szóló jelentést például a zágrábi püspöknek küldte el, de Esterházy Pálhoz írt december 2-i levelében is beszámolt röviden az eseményről.[3] Még abban az évben eljutott egy levélmásolat Rómába és Velencébe is, decemberben pedig a Lipót császárhoz címzett beszámoló két német fordítása jelent meg. 1664-ben Zrínyi Londonban kiadott angol életrajzában, a rákövetkező évben pedig franciául is napvilágot látott a jelentés.[4]

A jelentés idegen nyelvű változatairól tehát tudunk (bár több is lehet annál, mint amit ma ismerünk), de ezek összevetése még nem történt meg, mint ahogy várat magára Zrínyi európai megítélése dokumentumainak összegyűjtése és elemző értékelése is. Közleményünkkel ehhez a mielőbb elvégzendő munkához kívánunk hozzájárulni.

Hogy a Carafa nuncius által Rómába, illetve a Sagredo követ által Velencébe küldött jelentésmásolatok sorsa mi lett, arról egyelőre semmi pontosat

1 Az eseményeket összefoglalja *Klaniczay Tibor:* Zrínyi Miklós. 2., átdolg. kiad., Bp., 1964. 732—733., 743—749. o.
2 *Zrínyi Miklós:* Összes Művei. II. k. Levelek. (Kiad. Csapodi Csaba) Bp., 1958. 337—339., 566—569. o.
3 *Klaniczay T.:* i. m. 697—699. o.
4 Valamennyi az OSZK-ban: RMK III. 2193., 2236., App. 865., App. 2082.

nem tudunk, csak arról számolhatunk be, hogy még 1663-ban megjelent Velencében egy, az összecsapásról szóló röpirat, ismeretlen szerző tollából, Camillo Bortolinál.[5] (A jelentés útját csak sejthetjük — más hasonló olasz röplapoké alapján. A Bortolihoz eljutó hírek útjának feltárása a kutatás következő lépése lehet.) Francesco Monentának az 1664-es év folyamán megjelenő nagyobb terjedelmű és hosszabb időszakot felölelő beszámolójában is olvashatunk a csatáról[6]

A közelebbről nem ismert Camillo Bortoli velencei nyomdájában megjelent *Nuova e vera relatione* szövege a következő[7]

„Új és igaz beszámoló a legnagyrabecsültebb Zrínyi Miklós gróf úr küzdelméről a török ellen, amelyet az elmúlt november 27. napján fényes győzelemre vitt.
Velencében, 1663. Camillo Bortolinál
A felsőbbség engedélyével.

1663. november 27. napján

Az a diadal, amelyet a múlt hó 27. napján Zrínyi Miklós úr kivívott, bizonyosan méltó arra, hogy a legnevezetesebb győzelmek közé számíttassék azok közt, amelyek az Úr hatalmas keze által bármely vezérnek megadattak, aki a Kereszt Szent Zászlója alatt küzdve nem félt a halállal is szembeszállni a Barbárok dühének megfékezése végett. Valóban, egy ily nagylelkű vezér a régi korok hírességei közül magát bárkihez mérheti, bírván Caesar szerencséjét, Sándor verhetetlenségét és a Scipiók bölcsességét. Az Úr óvja őt az ármánytól, mivel úgy tűnik, azért jött a világra, hogy elsötétítse az Ottomán Hold ragyogását.

Betörni szándékozván Stájerország és Karintia tartományokba, hogy azokat kifosszák, húszezernyi török és tatár sokaság gyűlt össze harcban igen kiváló emberekből, a török sereg színe-javából. Radkersburg és Varasd alá vonultak a sebes vízű Mura és Scotiba[8] folyókhoz. Kétezer lovasnak megparancsoltatott, hogy a fentebb mondott folyókon átgázolván a túlsó partról a folyókon épülő híd védelmére keljen, amely hidat a sereg hátramaradt többségének átkelésére terveztek. Minek következtében az elmúlt november 27. napján az előbb említett Miklós gróf úr, harcállás-pontot foglalván a túlsó parton derék katonáival, nehézpuskás lövéseivel több mint 1800 ló lovasát vízbe veszejtette, s a lovak, ékes szerszámokkal, vagyis nyergekkel, pisztolyokkal és egyebekkel, megkönnyebbülvén halott gazdáiktól. 1500-an a fent mondott gróf úr felé úsztak, elfogattak és a Vezér által a katonái között szétosztattak. Bizonyos, hogy a viadal kezdetén a mieink nem voltak többen 1500-nál, valóságos csoda, melyről is megismerszik az Úr keze.

A Birodalomból jött[9] hadak tizenkétezer muskétása a mondott Zrínyi gróf úrhoz kell, hogy csatlakozzék, aki e segítségtől megerősíttetvén, reméljük, hogy az Úr megengedi, még nagyobb diadalt vív ki."

A török támadás céljáról egybehangzóan szólnak a korabeli források. Maga Zrínyi ezt írta a császárnak küldött jelentésében: „... most bosszút akarnak állni és az egész Muraközt elpusztítani, azután továbbmenni Stájerországba, egészen Grácig, ott átkelni a Murán, s Batthyány gróf birtokán és végvidékén keresztül hazatérni."[10] A vizsgálandó olasz szöveg szerzője is szánt néhány szót a támadás céljának megjelölésére, amelyet Stájerország és Karintia kifosztásában határozott meg.

A támadás helyének megjelölésében olasz szövegünk már nem egyezik más jelentésekkel. Mind Zrínyi, mind az ő nyomán Széchy[11] Kotort (Széchynél Kottori, ma Kotoriba) jelöli meg a támadás kiindulópontjául. Francesco Moneta

5 OSZK-beli példányát használtam: App. 2066. Magyar könyvtárakban előforduló esetleges további példányok után még nem volt alkalmam nyomozni.
6 L. erről *Imregh Mónika* dolgozatát: Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663—1664. évi csatáiról. Adataira e feldolgozás nyomán később is hivatkozom.
7 Az olasz szöveg értelmezéséhez és fordításához Király Erzsébettől kaptam köszönettel vett segítséget.
8 A rejtélyes „Scotiba" esetleg elírás „Kotori" helyett. Lásd alábbi fejtegetésünket a csata helyéről!
9 Értsd: császári.
10 *Zrínyi Miklós:* Összes művei. II. k. Levelek. (Kiad. Csapodi Csaba) Bp., 1958. 339. o.
11 *Széchy Károly:* Gróf Zrínyi Miklós (1620—1664). V. k. Bp., 1902. 57. o.

szintén azt írja, hogy a török sereg Kotor fölé érkezett a Sziget (a Muraköz) lerohanása végett. Ez a helység a Mura és a Dráva összefolyásának közelében, a Mura jobb partján fekszik. Logikusnak tűnik, hogy a források szerint a közeli, a helységtől északkeletre fekvő Kanizsából induló sereg a folyónak ezt a pontját választotta átkelésre, hiszen ez a legrövidebb út a Sziget megközelítésére. S a török a támadást a terület váratlan lerohanásának szánta.

Ismeretlen tudósítónk azonban Kotort nem említi, ehelyett azt írja: „Rochispurgo és Varaslin alá vonultunk...". Rochispurgo, azaz Radkersburg, szintén a Mura mentén található, de jóval feljebb, mintegy 70 km-re Kotortól. Hogy a török csapatok a Mura mentén Radkersburg környékén sorakoztak fel, az elképzelhető, nagyrészt a Kanizsai szandzsák területéről lévén szó. Az Apponyi-bibliográfia leírása is Radkersburgot tekintik a török—tatár csapatok gyülekezőhelyének. Varaslin, vagyis Varasd azonban ettől délre, a Szigeten túl, magyar királyi területen feküdt, nevét egyébként sem említik más források.

A támadó sereg számát illetően szintén szembetűnő eltérés van Zrínyi becslése, Széchy Károly adata, illetve az olasz szerző között. Széchy azt írja, hogy már korábban, mialatt Zrínyi az őszi hadjárattal volt elfoglalva, Kaplán basa 10 000 törökkel, „a krími jali aga" 50 000 tatárral Pécsett gyülekezett.[12] A november 27-i támadást mégis Ali váradi basa vezette, körülbelül 12 000 ember élén. A császárnak küldött jelentésében Zrínyi is 10 000-nél többre becsüli a török-tatár sereg létszámát, bár — jegyzi meg — „nincs más értesülésem róluk, mint az a kósza hír, amit ők terjesztettek magukról megtévesztés céljából, hogy tudniillik negyvenezren vannak."[13] Széchy is megemlíti, hogy „Kanizsánál hír szerint még 30 000 főnyi sereg állt parancsra készen".[14] Hozzávetőlegesen 10 000 lehetett a 27-i támadók száma; Klaniczay Tibor is ezt az adatot fogadja el monográfiájában.[15] Az ismeretlen olasz szerző azonban éppen kétszer ennyiről, „húszezernyi török és tatár sokaság"-ról ír. Ez a 20 000-es sereg jelentheti a teljes török—tatár erőt (beleértve a Kanizsánál, illetve az olasz leírás szerint Radkersburgnál felsorakozott csapatokat is). De jelentheti csupán az aznap támadó sereget is, amelyet máshol 10 000 főben állapítanak meg.

Zrínyi csapatának létszáma is bizonytalan. Olasz szerzőnk azt írja, hogy „a viadal kezdetén a mieink nem voltak többen 1500-nál". Csakhogy erre az adatra még utalás sem történik az eddig ismert forrásokban. Saját csapatáról Zrínyi azt írja, hogy „csekély erőt" képviselt, Klaniczay is csupán „sokkal kevesebb"-nek tartja, mint a törökökét. Francesco Moneta egy évvel később megjelent — ugyancsak velencei értesülésekre épülő — jelentésében az olvasható, hogy Zrínyi mellett alig 8000 katona állt, ez viszont jóval több, mint amennyit szerzőnk említ, és amennyiben igaz, hogy a törökök nagy túlerőben voltak, még soknak is tűnhet. Zrínyi latin jelentésében ír ugyan arról, hogy később 300 gyalogosért küldött, aztán még más katonái is érkeztek, a német és angol változatokból pedig az is kiderül, hogy kezdetben 300 lovassal vágott neki az ellenségnek.[16] Mindebből azonban csak az következik, hogy a bán serege alig több, mint 600 emberből állt, s egy 2000-es, majd egy ahhoz csatlakozó 8—9000-es sereggel vette fel a harcot!

Ennyi előzetes adat után próbáljuk meg az idézett források és feldolgozások alapján röviden rekonstruálni a csata lefolyását.

November 27-én Ali váradi basa vezérletével török—tatár sereg jelenik meg Kotor fölött. (A sereg pontos létszáma tehát kérdéses.) Zrínyi a Mura mentén portyázik gyér létszámú (600?, 1500?, 8000 fős?) csapatával; ő maga egy 300 lovasból álló csoport élén áll. A 2000 fős hídépítő csapat érkezését mozsárlövés jelzi, mire Zrínyi lovascsapatával odasiet, és bár a túlerő reménytelen helyze-

12 Uo. 51. o.
13 *Zrínyi Miklós:* Összes művei. II. k. Levelek. (Kiad. Csapodi Csaba) Bp., 1958.
14 *Széchy K.:* i. m. i. h.
15 *Klaniczay T.:* i. m. 749. o.
16 V. ö. a 4. jegyzettel.

VERA RELATIONE DELLA HEROICA ET VALOROSA BATTAGLIA E STRAGE LA quale S.ª Ecc.ª Ill.mo Il Sig.r Conte Pietro di Strin &. li 16 d' Ottobre prossimo passato ha fatta con i Turchi riportandone la Vittoria

Dopo che Alì Iscenghits Bassà il quale hà seguito Alì Bassà e Generalissimo dell' arme Turbesche in Vngheria nel Gouerno di Bossina, hebbe inteso che S.ª Ecc.ª Il Sig.r Conte Pietro di Sdrin deputato Generale fu' comandato à Carolstadio di condursi con un certo numero de' Croati alli Confini dell' Vngheria per congiongersi con S.ª Ecc.ª Il Sig.r Conte Nicolò di Sdrin suo Sig.r Fratello, et operare insieme con esso lui per la difesa di quel Regno contro al nemico, fece uenir immediatem.te à se la più esperimentata et più perita Militia nell' arme, cioè quelli à della Bossina, e Dalmatia al numero di m.a 8. lasciandone indietro due mille à Cortaua con portarsi alli 16. di Ottobre prossimo passato sin à Ottosech, picciola fortezza posta sotto à Carolstadio con pensier di distrug.er similm.te quel Confine, situato al mare, con l'arme e col fuoco. Ma essendo all'intrpresa del detto Sig. Conte di Sdrin fatta la Spia, et hauendo già tra Caualleria, e Fanteria hauuto inordine da 2300. soldati, sen' ando conquesti non uerso l'Vngheria, ma incontro al Bassà predetto, et essendosi con de' suoi segreta, et cautam.te messo in aguato, gli attacò la mattina à sett' hore combattendo con essoloro sin' à quattro hore dopo pranso, gli messe in fuga, et hauendogli seguitato da tre leghe grossissime, ottenè finalm.te la Vittoria ammazzando da 1100. Turchi, tra quali fù il Figliuolo d' Alì Bech Bassà, cioè il Mastro di Campo di Spei Bech di Bem, con diuersi altri Agà e Turchi, in oltre 200. Ianizzeri trai Prigioni, che ne furono 150. si ritroua il Fratello del Bassa Gouernatore, il qual si chiama Baza Bech con molti altri Agà, e Turchi di grandissime Famiglie, doue all' incontro dalla nostra parte non rimasero nel conflitto più che 14 Soldati ordinary con 40 feriti

Il bottino fu di 1000. superbissimi Caualli, disable, come anche dell' altre armi dorate che si portano al fianco, et di coperte ricamate d'oro d'inestimabil prezzo.

Durante questa battaglia uicomparue il Sig.r Conte Francesco Frangipani, Marches di Nemi con un animo Eroico risoluto, Cugino del Sig.r Conte, con un Tenente del già detto Sig.r Conte, il quale finalmente dopo la strage di molti Turchi fù ferito. Sopra che il pred.° Sig.r Conte di Sdrin portandosi à Vienna per alcuni importanti affari, che per ancora non sono scoperti, presentò al Clementiss.° compiacimento di S.ª M.tà Ces.ª 12. Stendardi, e Bandiere leuate ai Turchi.

AL SOVRUMANO VALORE

Autenticato cò caratteri del sangue Ottomano, dal Brando, e poderoso Braccio

De L' Ill.mo Sig.re Conte

PIETRO DE SDRIN

SONETTO

Pietro Pietra immortal, Pietra sublime
Di Macigno non già ma di Diamante,
Ove il Capron de l' Ottoman Gigante
Cò'l proprio sangue sue Vergogne esprime,
Del tuo Valor à ferminta lo cime,
Qual Dedalo giamai sarà bastante?
Ch' Icaro non trabocchi in Mar tenante,
E in un sol rame il folle ardire imprime.
S' Alì Bassà con Otto mila (oh Dio!)
Tentando in vano l'intrapreso volo,
Stemprogli l'Alì il perfido Desio;
E che passeggia l'un et' altro Polo
Il tuo Gran Nome, ad onta de l' oblio,
Tratto da colpi de tuo Brando solo.

Con Licenza de' Superiori. Gio Giorgio Heriz

tet teremt, embereit harcra tüzelve az ellenségre ront. A törököket felkészületlenül éri a hirtelen támadás, a hajóhídon a mögöttük jövő csapattal öszetorlódnak, s nagy részük a folyóba vész. Zrínyiék mintegy ezer lovat kimentenek a vízből. A török vezér 300 gyalogosért küld, ugyanennyi embere érkezik Zrí-

nyinek is, majd a kiegészült seregével egy teljes napon és éjszakán át tartó küzdelemben legyőzi a törököt, nagy részüket megfutamítja.

Az olasz beszámoló a csatának csak az első feléről szól, vagyis a hídépítés céljából előreküldött 2000 török legyőzéséről. „A tatároknak csak egy kis része tudott kimenekülni, a többieket részint az örvény nyelte el, részint dár-

dáinktól elborítva pusztultak el nyomorultan"[17]— írja Zrínyi az első összecsapásról. Az olasz szöveg ettől két pontban is eltér: szerzője több, mint 1800 ló vízbeveszejtéséről tudósít és „archibuggiáté"-kból, azaz szakállas puskákból leadott lövésekről beszél, dárdákat nem említ. A másik olasz tudósító, Moneta is így ír: „... a győztesek lovassága oly igen lőtte őket, hogy a Mura a part nagy hosszúságában egy pillanat alatt holttestekkel lett tele."A két olasz beszámoló forrása tehát azonos értesülés lehetett. Az olasz szövegekben nagyjából megegyezik a vízből kifogott lovak száma is: 1800—1500.

Zrínyi a császárhoz írott jelentése végén határozottan segítséget kér az uralkodótól. Olasz tudósítónk viszont már azt is írja, hogy 1200 császári katonának kell Zrínyi segítségére sietnie.

Az olasz beszámoló adatait, tényeit összehasonlítva az eddig ismert forrásokéval, két megállapítást tehetünk:

A kétféle forrás, tehát a két olasz, illetve Zrínyi levele és annak német és angol változatai vagy eltérnek egymástól, vagy pedig az olasz beszámolók olyan tényadatokat is tartalmaznak, amelyek máshol nem fordulnak elő. (E megállapításnál azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a tényt, hogy Bortoli kiadványa a többi forráshoz képest erősen lerövidíti a csata leírását.)

A különbségek lehetséges okait keresve a következő feltételezések és kérdések adódnak. Mivel Bortoli forrása ismeretlen, nem lehet megállapítani, hogy jutott a november 27-i csata leírásához. Igaz ugyan, hogy a beszámoló november 27-i keltezésű, de (amint erre később még visszatérek) olyan adatot is tartalmaz, amelynek a csata napján a szerző még nem lehetett birtokában.

Mivel magyarázhatjuk a Zrínyi leveléhez képest mutatkozó eltéréseket? Kétféle válasz is lehetséges. Az egyik az, hogy az olasz szerző nyilvánvalóan szépirodalmi igénnyel próbálkozott megírni rövid beszámolóját, amint ez a szöveg egészének stílusából, gondosan szerkesztett mondataiból, s különösen az első részben a Caesarra, Nagy Sándorra és a Scipiókra való hivatkozásból kiviláglik. Az író tudatosan használhatja a Zrínyi műveiben sűrűn előforduló megfogyatkozott Ottomán Hold képét is, természetesen nem közvetlenül Zrínyi nyomán hanem a kor ismerős közhelyeként.[18] Ez esetben nem lehet szemére vetni adatainak pontatlanságát, hiszen a túlzás módszere bevett szokás, az adatok és tények megváltoztatása. Ez ugyanúgy az olvasóra tett hatás fokozásának eszköze, mint a stiláris igényesség.

A másik magyarázat az lehet, hogy tudósítónk — akiről az előbbiekben feltettük: nem volt szemtanúja az ütközetnek — nem közvetlenül Zrínyi leveléből, vagy más szemtanútól értesült az eseményről, hanem másodkézből, esetleg többszörös áttétellel kapta a híreket.

De nemcsak az olasz szerző adatainak téves voltát kérdőjelezhetjük meg, hanem óvatosan feltehetjük azt a kérdést is, hogy bizonyos részleteket tekintve vajon nem az ő adatai a hitelesebbek-e? Hiszen amennyiben szemtanú voltát elvetjük, valamivel később kellett írnia tudósítását, mert a császári segítségről már adatot közöl, más adatai pedig több helyen egyeznek a Moneta által közöltekkel, akiről viszont tudjuk, hogy csak 1664-ben publikálta beszámolóját.

Ezekre a feltevésekre és kérdésekre a megnyugtató választ a beszámoló forrásának, keletkezése körülményeinek feltárása, illetve a szöveg egyéb dokumentumokkal való összehasonlítása adhatja meg.

17 *Zrínyi M.*: Összes Művei. II. k. 338. o.

18 Például: „Nagy csorbát csináltam / Az Ottomán Holdban" (Deli Vid Sarkovics, 2); „Ha te megcsorbítod mi fényes hódunkat" (Szigeti veszedelem, IV., 45.); „Most avagy sohasem ronthatja, vagy legalább tántoríthatja meg őfelsége az ottomán hodot" (Levél Wesselényi Ferencnek 1664-ből, (*Zrínyi M.*: Összes Művei. II. k. 345. o.). Vö. Wesselényi „Zrínyi-idézetével", levél Zrínyinek 1663-ból: „Hectori jó hírével és nevével az ottomány fényeskedő hodnak homályító csorbításával hozza vidámságra az szegény [...] magyar világot". A levelet közli *R. Várkonyi Ágnes:* Márssal társalkodó Murányi Venus 1664-ben. Irodalomtörténet, 1980. 1982. Zrínyi idézéséről l. *Kovács Sándor Iván* megjegyzését az Olvastam valahol... II. Történészek a rádió ismeretterjesztő műsoraiban c. kötetben. (Szerk. Benda Kálmán és Kerekes István)Bp., 1984. 160—161. o. *Ugyanő* érinti a kérdést A lírikus Zrínyi IX., 2. fejezetében (Sajtó alatt), továbbá figyelmeztet a Zrínyi-könyvtár egyik Zágrábban őrzött kötete (*Giovanni Francesco Loredano:* Opere. Velence, 1646.) „A Venetia" c. üdvözlő versének eme sorára: „Mà, nè Lune ecclissate à l'Ottomano."

PETÁK ELEONÓRA

ILLUSZTRÁLT VELENCEI RÖPLAP ZRÍNYI PÉTER 1663. OKTÓBER 16-I CSATÁJÁRÓL

Cennerné Wilhelmb Gizella írja az 1966-ban megjelent Szigetvári Emlékkönyvben a következőket: „... egy olasz nyelvű röpiratról is van tudomásunk, mely Zrínyi Péter hőstetteit dicsőíti. A lap feltehetően velencei munka, mert a hős arcképe, mellyel díszítették, Giacomo Piccini mester 1660-ban készített portréját vette mintául. A csata leírása mellett egy szonett is ünnepli a horvát vitézek vezérét Giovanni Giorgio Hertz tollából. E költő személyéről a rendelkezésünkre álló forrásokból sajnos nem sikerült semmi közelebbit kideríteni".[1]

A közlemény az illusztrált velencei röplap két példányáról ad hírt,[2] s bár azóta egy harmadik is előkerült,[3] a szöveg vizsgálata és értelmezése mindmáig váratott magára és a szakirodalom még nem értékesítette ezt a Zrínyiek velencei kapcsolatai szempontjából fontos forrást.

Az olasz szöveg magyar fordítása:[4]

„IGAZ TUDÓSÍTÁS A BÁTOR ÉS HŐSIES CSATÁRÓL ÉS ÖLDÖKLÉSRŐL, melyet maga a kiváló és nagyrabecsült Zrínyi Péter gróf az elmúlt október 16-án vívott a törökkel, győzelmet aratván.

Miután Ali Csengics basa, aki Ali basát követte, s ki Bosznia tartományban a magyarországi török seregek legfőbb vezére, hírül vette, hogy a kiváló és nagyrabecsült Zrínyi Péter gróf urat, kinevezett generálist, Károlyvárosba vezényelték egy horvát csapat élén avégett, hogy vonuljon Magyarország határáig, s ott, csatlakozván a kiváló és nagyrabecsült Zrínyi Miklós gróf úrhoz, bátyjaurához, együtt harcoljon avval az ellenség ellen a Birodalom védelmében, azonmód összevonta a sereg leggyakorlottabb és legbeváltabb csapatait, azaz 8000 embert a Boszniában és Dalmáciában állomásozók közül, s 2000-t hagyván belőlük Kortavában, a múlt év október 16-ra egészen Otocsácig, a Károlyváros alatt lévő kis erődítményig vonult azzal a szándékkal, hogy tűzzel-vassal lerombolja a tenger melletti végvárat is.

De mivel a fent említett Zrínyi gróf úr a török vállalkozást kikémleltette, 2300 katonájával, lovasokkal és gyalogosokkal, nem Magyarország felé, hanem a fent említett basa ellen vonult, s társaival titokban és óvatosan lesben állva reggel hétkor megtámadta őt. Egészen délután négyig küzdvén a törökkel megfutamította és jó három mérföldön át üldözvén őket, végül győzelmet aratott, levágván 1500 törököt,

1 *Cennerné Wilhelmb Gizella:* A Zrínyi család törökellenes harcai a XVI—XVII. század képzőművészetében. Szigetvári Emlékkönyv. (Szerk. Rúzsás Lajos) Bp., 1966. 362. o.

2 Magyar Történelmi Képcsarnok, 4605. és Róma, Gabinetto Nazionale delle stampe: 46. H. 6. 71513.

3 Az arckép reprodukcióját a röpirat szövege nélkül az itáliai példány után közölte: *M. T. G. (Mario Tommaso Gargallo):* Due martiri della indipendenza croata — Pietro Sdrin e Francesco Frangipane. Il Telegrafo (Livorno), 1933. november 22. M. T. Gargallo fia, Gioacchino di Castel Lentini római professzor, a családi levéltárban a teljes metszet nyomdai kliséjét és fényképmásolatait őrzi. Ezek egyikét kaptam segítségül kutatásaimhoz egyetemi Zrínyi-szemináriumunkon, de a pontos olvasathoz, Cennerné Wilhelmb Gizella segítségével, megtekintettem a Magyar Történelmi Képcsarnok példányát is. A Zrínyi—Sdrin—Gargallo család rokoni kapcsolatairól és a Zrínyi-emlékekről. *Kovács Sándor Iván:* Zrínyi-dokumentumok egy római villában. Népszabadság, 1984. november 18. (Közli a teljes röpirat fotóját is.)

4 Fordításom ellenőrzéséhez és korrigálásához Király Erzsébet tanárnőtől kaptam köszönettel vett segítséget.

köztük Ali basa fiát, Spei bég főtábormestert[5] sok más agával és törökkel, s több mint 200 janicsárral. A foglyok között, kik 150-en voltak, található a kormányzó basa testvére is, kit Baza bégnek hívnak, más agákkal és a főrangú család tagjaival egyetemben, míg az ütközet során a mi oldalunkon nem több mint 14 közkatona maradt ott a csatamezőn, és csak 40 sebesült volt.

A zsákmány 1000 remek mén, szablya, más arany oldalfegyverek és felbecsülhetetlen értékű hímzett nyeregtakarók.

A csata folyamán kitűnt hősies, elszánt lelkével Frangepán Ferenc gróf úr, Nemi márkija, a már említett gróf úr hadnagyával együtt, s ki sok török levágása után végül megesebesült. Amellett, hogy a fent említett Zrínyi gróf úr néhány fontos, ezidáig nem ismeretes teendő végett Bécsbe utazott, Ő császári Felségének legkegyelmesebb megelégedésére átnyújtott 12 Stendardit[6] és török lobogót.

AZ EMBERFELETTI VITÉZSÉGRŐL SZÓLÓ SZONETT,
melyet az oszmán vérrel írott betűk és a kiváló és nagyrabecsült
Zrínyi Péter gróf úr kardja és erős karja hitelesítenek.

Péter, erényeid, mint bércek állnak:
Magasztos gyémánt, ronthatatlan szikla,
Hol szégyenét önnön vérével írja
A gőgös és hatalmas ottomán bak;
S mily szédítő magaslatokra hágnak,
Mely Dédalosz, ki túlszárnyalni bírja,
Hogy Ikaroszt vak mersze ne taszítsa
Mennydörgő tengerébe a halálnak?
Ali (nagy ég!) ezernyi jó hadával
Magas egekbe már hiába ront vad
Hévvel, rút vágya szegve, hiába szárnyal;
S Dicső Neved, mit feledés se ronthat,
Egyetlen kardodnak csapási által
A Föld minden táján dicsfénybe vontad."

A Felsőbbség engedélyével

Giovanni Giorgio Hertz
(Sztanó László fordítása)

Az évszámjelzés nélkül megjelent olasz röplapot és bármely más, erre a csatára vonatkozó dokumentumot Apponyi Hungaricá-jában és Hubay Ilona röplapbibliográfiájában nem találtam.

Mindenekelőtt azt kell tisztáznunk, mikor és hol zajlott le Zrínyi Péter győzelmes ütközete, és ennek visszhangjaként mikor készült a hazai bibliográfiákban nem szereplő velencei röplap? Széchy Károly Zrínyi életrajza a Denkmal Scherinischer Helden-Thaten című 1664-ben megjelent munkából közöl egy 1663. október 16-i dátummal kiadott „Victoria so Herr Graff Péter von Serin erhalten" feliratú német metszetet,[7] s az Ortelius Redivivus 1665. évi kiadása nyomán írja le Zrínyi Péter Otocsácnál vívott győzelmes csatáját.[8] A szövegek összevetéséből kiderül, hogy erről az ütközetről szól a velencei röplap tudósítása is. Széchy leírásának forrása, az Ortelius Redivivus így adja elő az eseményt:

5 A Mastro di Campo kifejezést *Széchy Károly* fordítja így: Gróf Zrínyi Miklós (1620—1664). I. k. Bp. 1896. 211—212. o.

6 A „Stendardi" pontosabb meghatározásával kapcsolatban l. pl. a francia „étendard", a német „Standarte". illetve az angol „standard" szavakat. A standard a vexillológiában lovassági századzászlót jelent. Ezek a gyalogságéihoz képest kisebb méretűek voltak, vélhetőleg ezért a külön megnevezés a szövegben.

7 *Széchy K.*: i. m. 55., 223—224. o. A Zrínyi-életrajz eme kötetének legelső metszet-illusztrációja, David Menesser munkája, ugyancsak az otocsáci csatát ábrázolja a Zrínyi-fivérek kettős arcképével.

8 Uo. 54. o. Orteliusnál ugyancsak megtalálható a Denkmal Scherinischer Helden-Thaten említett metszete. *Cennerné W. G.* is közli: *i. m.* i. h. A helységnév a német metszeteken: *Ottoschatz*, az olaszon: *Ottosech*, Széchyinél: *Ottocsácz* Cennernénél: *Ottocsász*, A helyes alak: *Otočac* (Otocsác), így szerepel még a Pallas Lexikonban is. (XIII. k. Bp., 1897. 618. o.) Károlyvárostól délnyugatra, légvonalban kb. 70 km-re, az egykori Lika-Korbava vármegyében fekszik Karlovac alatt, a német metszeteken téves tájolással délkeletre ábrázolják. Az olasz röplap is „Károlyváros alatti kis erődítményről és egy „tenger melletti végvár"-ról beszél. Az ellentmondás csak úgy volna feloldható, ha feltételeznénk egy közelebbi *Otocsác* és egy távolabbi, tenger melléki *Ottocsác* létezését. (Otocsácot a tengertől a hatalmas Velebit hegység választja el!)

„Zrínyi Miklós [...] szerencséjére Zrínyi Péter, az ő testvéröccse, Horvátországban, a határnál maradt és ezáltal ezt az országrészt nagy szerencsétlenségtől mentette meg, mivel Csengics basa Miklós gróf boszniai tartományába visszavonulván összegyűjtött Boszniából és Dalmáciából 10 000 embert, ebből 2000-et Likánál és Korbavánál hagyott, s a maradék 8000-rel elindult Ottoschatz Károlyváros irányába, azzal a szándékkal, hogy az Ausztriával határos vidéket tűzzel-vassal elpusztítsa. [...] Gróf Zrínyi Péter számtalan foglyot ejtett, akik szavahihetően elmondották, hogy a fent említett basa 8000 törököt vont össze, hogy ezáltal Zrínyi várát bevegye, s amennyiben ez nem sikerülne, akkor legalább a vidéket tűzzel-vassal földig lerombolja és a lakosságot örökös szolgaságba hajtsa. Miután ezt meghallotta a gróf, 4000 egybegyűjtött horvát katonával egy erdőbe vonult. Hat és hét óra között a törökök felvonultak és a Zrínyiek területét üresnek találták. Amikor a török csapatok fele elérte az erdőt, a gróf ágyúi két oldalról lőtték őket és kétórás csata után több mint 1000 halott maradt a csatatéren. 256 foglyot ejtett Zrínyi, 8 zászlót és mintegy 100 lovat, köztük 14 pompás paripát ezüst lószerszámmal, és számos más zsákmányt. [...][9] (Molnár Márta fordítása)

Széchy Károly összefoglalását felesleges idézni, mert lényegében az Ortelius Redivivus tömörítő fordítása (nem sorolja fel például az elesett előkelő törököket). Arra, hogy Széchy más forrást is használt volna, csak az utalhatna, hogy míg az Ortelius Redivivus (és az olasz röplap) október 16-ára teszi az ütközetet, Széchy október 17-ét ír. Ez az eltérés azonban egyszerű félreértés, vagy sajtóhiba lehet, hiszen az általa reprodukált metszeten is ott a helyes 16-i dátum.

Az otocsáci ütközet megismeréséhez tehát — jelenlegi ismereteink szerint — csak két forrás: az (Ortelius Redivivus és az olasz röplap áll rendelkezésünkre. Mivel Martin Meyern Ortelius-kiegészítését a történettudomány „bécsi hivatalos körökből származó katonai értesülések" gyűjteményének tekinti,[10] a velencei röplap tudósítása különös figyelmet érdemel.

Az Ortelius Redivivus egykorú híreinek forrásait nem ismerjük, így az 1665-ös közlésű szöveget kell összevetni a velencei röplapéval, hogy az eltérésekre rámutathassunk. A két forrás összehasonlításakor ellentmondás csak a számadatok közt mutatkozik. A német szöveg 4000 horvát vitézt szerepeltet, az olasz csak 2300-at; ott 1000, itt 1500 törököt vágtak le; ott 100, itt 1000 lovat zsákmányoltak. Egyéb adatok híján nem dönthető el, melyik tudósítás a valóságosabb. Elképzelhető, hogy az olasz lap adatai a kevésbé pontosak: propagandisztikus funkciója szerint kissé szépített a valóságon. Erre utal az is, hogy bár a horvátok veszteségét nem említi a német forrás és így az adatok összehasonlítására sincs mód, Zrínyi Péter elesett katonáinak száma hihetetlenül kevés az olasz röplapon (14). Ugyanakkor a német szövegben soknak tűnik a 4000 horvát katona; itt meg a 2300-at említő olasz értesülés lehet a hitelesebb.

A német és az olasz tudósítás is közvetlenül a csata után jelent meg. Ortelius bővített kiadása 1665-ben, a röplap pedig vagy 1663 végén, vagy 1664 első felében, azaz a csata a megjelenéséhez képest „li ottobre 16 passato prossimo", a múlt október 16-án volt. Kérdés hogy van-e, és ha van, milyen kapcsolat lehetséges a két korabeli dokumentum között?

Érdemi egyezést nem találunk, inkább az eltérések konstatálhatók. A források különbségét az is bizonyítja, hogy mindkét tudósítás tartalmaz olyan részleteket, amelyek a másikban nem fordulnak elő. Az Ortelius Redivivus — úgy tűnik — a török vonatkozású adatokat ismeri inkább: részletesebben fejti ki Ali basa tervét és pontos listát készít a halott vagy foglyul ejtett előkelőkről. Az olasz szöveg ellenben a horvát elesettek és sebesültek számát is közli, méltatja Frangepán Ferenc hősiességét, s beszámol Zrínyi Péter bécsi útjáról is.

9 *Martin Meyern:* Ortelius Redivivus et Continuatus. Theil II. Frankfurt am Main, 1665. 287—288. o.
10 V. ö. *Kosáry Domokos:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. k. Bp., 1951. 362. o.

NVOVA, E VERA

RELATIONE

Del Combattimento

Dell' Illuſtriſſimo Signor Conte

NICOLO'

DI SDRIN

Succeſſo li 27. Nouembre proſſimo paſſato contra Turchi riportandone ſegnalata Vittoria.

In Venetia 1663. Appreſſo Camillo Bortoli.

Con Licenza de' Superiori.

Rà le più famoſe Vittorie dalla mano poſſente del Signore Iddio conceſſe a Capitano alcuno, che ſotto l'Inſegna della Croce militando non paueuta d'incontrare la morte per reprimere il furore de'Barbari: degna è certo da annouerarſi quella, che li 27. del meſe paſſato ottenne il Signor Conte Nicolò di Sdrino. Inuero Capitano sì generoſo può paragonarſi con qual ſi voglia degl'antichi famoſi, poſſedendo la fortuna de'Ceſari, l'inuincibilità degl'Aleſſandri, e la prudenza de'Scipioni. Il Signore Iddio lo preſerui dall'inſidie, poiche pare nato al Mondo ſolo a fine d'eccliſſare il ſplendore della Luna Ottomana.

Hauendo mira li Turchi d'inoltrarſi nelle Prouincie della Stiria, e Carintia per de predarle, s'vnirono con vn groſſo di vinti millia, tra Turchi, e Tartari, gente bellicoſiſſima, & il fiore de'ſoldati dell'eſercito Turcheſco; queſti ſi portarono ſotto i contorni di Rochiſpurgo, e Varaslin alli rapidiſſimi fiumi Mura, e Scotiba. Fù commandato a due milla Caualli, che guazzaſſero li ſudetti fiumi per difender dall'altra par-

parte la fabrica d'vn ponte ſopra li fiumi ſudetti, che diſſegnauano fare per il paſſaggio del reſtante del groſſo. Onde li 27. del paſſato di Nouembre il ſudetto Signor Conte Nicolò appoſtatoſi dall'altra parte con li ſuoi valoroſi ſoldati a colpi d'Archibuggiate ne fece ſommergere più di 1800. li Caualli de'quali carichi di pretioſi arneſi, cioè di Selle, Piſtolle, & altro, allegeritiſi delli loro morti Patroni, vernero verſo il ſuderto Sign. Conte in numero di 1500. quali furono preſi, e diuiſi dal Capitano frà ſuoi ſoldati, Si hà per coſa certa, che ſul principio nella zuffa i noſtri non erano più di 1500. coſa in vero miracoloſa, e che ſi deue riconoſcere dalla mano di Dio.

Dodeci milla Moſchettieri venuti dall'Imperio ſi deuono congiunger con il ſuderto Sig. Conte di Sdrino, che auualorato dà queſto aiuto ſperiamo nel Signor Iddio, che riceuerà maggior vittoria.

S.SZTECHENYI KÖNYV-TÁR

Az olasz tudósítás alapszövege tehát — nagy valószínűséggel — Zrínyi Péter környezetéből származik.

Érdekességként említem, hogy az otocsáci csata napján kelt komáromi levelében Zrínyi Miklós — öccse győzelméről természetesen mit sem tudva — azt panaszolja Tarczy Jánosnak, hogy az ország védelme meggyengült, a csapatok széthullanak, az emberek megszöknek.[11] 1663 őszén valóban válságos volt a helyzet, ezért is érthető, hogy a velenceiek, akiknek korántsem volt közömbös, hogy ki győz az Adriánál, oly lelkesen dicsőítik Zrínyi Pétert, mint Giovanni Giorgio Hertz.

Cennerné Wilhelm Gizella idézett művében azt írja, hogy a röpirat és a szonett szerzőjéről semmi közelebbit nem sikerült kideríteni.[12] Erre vonatkozóan szolgálhatunk néhány adattal. Paolo Ulvioni 1977-ben megjelent Stampatori e librai a Venezia nel Seicento című munkájában a velencei Hertz-könyvnyomtató család is szerepel. A Hertz család tagjai (Giovanni Giorgio és fiai) 1660 októberétől közel fél évszázadig, tehát a röplap megjelenésének idején is, Velence legnevesebb nyomdászai. Állandóan jelen vannak a velencei írók összejövetelein, támogatják a művészeket és sűrűn kiadják műveiket.[13] Giovanni Giorgio Hertz feltehetően többször is próbálkozott versírással, de Zrínyi Pétert dicsőítő szonettjén kívül más költői művéről egyenlőre nem tudunk. Az ismeretes viszont, hogy rokona, Giovanni Giacomo Hertz már 1648-ban azzal a Piccinivel dolgoztat, aki majd Zrínyi Péter horvát Syrena fordítását illusztrálja![14]

A röplapon a szonett mellett látható a Zrínyi család kissé egyszerűsített címere, mely egy várat és angyalszárnyakat ábrázol. Ezek a szárnyak válnak a szonett központi metafórájává. Az olasz *ali* (szárnyak) főnév szójátékra is módot nyújt a szerzőnek, mivel szóalakja megegyezik a török sereg vezérének nevével (*Ali*). Ugyanúgy lefordíthatatlan szójáték a *Pietro — Pietra* (Péter — kőszikla) az első sorban. Az Adrianszkoga mora Syrena (a Zrínyi Péter által horvátra fordított, s 1660-ban Velencében megjelent Syrena-kötet) öt illusztrációja közül az egyik szintén a Zrínyi címer.[15] A latin epigramma felirata, amely a címermetszeten található, így hangzik:

Bárki, ha felnézel, daedalusi szárnyra s e várra,
majd azt írod alá: Isteni támogatás

(Weöres Sándor fordítása)[16]

Feltűnő, hogy a névtelen szerzőjű epigramma és Giovanni Giorgio Hertz szonettje is utal a Dédalosz-történetre. Bár a horvát Syrena egy másik velencei könyvkiadó (a címlapon Zamaria Turrinu néven említett nyomdász, aki nem lehet más, mint Giovanni Maria Turrini)[17] műhelyében készült, Hertznek ismernie kellett a verset, mivel az általa kiadott röplapon levő Zrínyi-címer és a Zrínyi Péter-portré a velencei horvát Syrena metszeteinek a variánsa. Ezek az illusztrációk pedig mindig Giacomo Piccini munkái.[18]

A két ovális keretezésű Zrínyi-portré teljesen megegyezik, csak az eredetileg puttókat ábrázoló keret változott meg. A három, vagy négy évvel későbbi képen „az idealizált szabályos arcvonásokat sima kezeléssel előadó képmás keretdíszében babérágak mellett megkötözött török foglyok figurái kapnak

11 *Zrínyi Miklós:* Összes művei. II. k. Levelek. (Kiad. Csapodi Csaba) Bp., 1958. 334—335. o.
12 *Cennerné W. G.:* i. m. i. h.
13 *Paolo Ulvioni:* Stampatori e librai a Venezia nel Seicento. Archivio Veneto, 5. CIX (1977.) 119. A tanulmány xerox-másolatát Zrínyi-szemináriumunk Arató Pál professzor, a római Università Gregoriana bibliográfusa szívességéből használhatta.
14 V. ö. *Giuseppe Boffitto:* Frontespizi incisi nel libro italiano del Seicento. Aggiunte al Lessico tipografico del Fumagalli e al Peintre-graveur del Bartsch e del Vesme. Firenze, 1922. 16. o.
15 V. ö. *Kovács Sándor Iván:* Kísérlet Zrínyi Tasso-köteteinek meghatározására. In: *Király Erzsébet—K. S. I.:* „Adria tengernek fönnforgó habjai." Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról. Bp., 1982. 53. o.
16 *Weöres Sándor:* Zrínyi Péter „Syrena"-fordításának latin epigrammái. Új Írás, 1983. 10. sz. 64. o.
17 Említi *P. Ulvioni:* i. m. 112. o.
18 V. ö. *Kovács S. I.:* i. m. i. h.

helyet."[19] Ezek a figurák a korábbi metszeten olvasható epigramma helyett[20] Zrínyi Péter hivatalainak és birtokainak felsorolását fogják közre.[21]

De összekapcsolja a szonettet egy motívum a Szigeti veszedelemmel is: „Az emberfeletti vitézséghez, melyet oszmán vérből formált betűk hitelesítenek" — írja Giovanni Giorgio Hertz. Kizárt dolog, hogy Hertz ismerte volna Zrínyi eposzát, amely csak magyarul és horvátul volt olvasható. Sorai mégis összecsengenek a Szigeti veszedelem legutolsó versszakával, mert ő is ismerhette a „vérrel írás" toposzt:[22]

Vitézek Istene! Íme az te szolgád
Nem szánta éretted világi romlását,
Vére hullásával nagy betűket formált,
Ily subscribálással néked adta magát.
Ő vitéz véréért vedd kezedben fiát.

Piccini és Hertz velencei röplapjának nemcsak hadtörténeti jelentősége van. Arra különösen fontos példa, hogy a Zrínyi-fivérek velencei irodalmi kapcsolatai a horvát Syrena 1660-ban történt publikálása után sem szűntek meg.

19 *Cennerné W. G.*: Zrínyi Péter arcképei. Folia Archeologica, 1970. 182. o. és Katalógus II/2. A szerző itt megismétli Szigetvári Emlékkönyv-beli cikke állítását és „a Piccini-féle portré változatá"-ról, „Piccini kompozíciója után" készült képről beszél („Figyelemre méltó az az olasz lap is, melyen a Piccini-féle portré változatát használta fel az ottocászi [!] csatáról írott tudósítás illusztrálására a szerző"). Ezt a változatot ezek szerint *maga Piccini* metszette, saját korábbi képe után! Piccini mester — mint jeleztük feljebb — már 1648-ban is dolgozott a Hertz-nyomdának. Zrínyi Péter arcképeiről szólva Cennerné W. G. az otocsáci csatát ábrázoló metszet még egy példányára utal: Wien, Nationalbibliothek, Pg. 129022:

20 V. ö. a 16. jegyzettel. Még kiderítendő, ki „Ioan. Szmoli", aki az epigramma aláírójaként szerepel.

21 „Di sua maestà Cesarea, e Regia Consiliario, Cameriere dla Chiaue d'oro; della Cauallar.[a] lig.[ra] Colonnello Capitanio d'Ogullin, Sunberale Slung e Velenerich, & del presidio di Legrad; et tutta la Isola dla Myra Hereditario Capitanio delli Confini Del Regnio di Crouatia, e Marittimi, & del Presidio di Crascli stot Vicie Gienerale Sig.[r] di Tutt; il Vinodol Buleari Grobnik Osalg & Ribnik." Magyarul: „Ő császári és királyi Felségének tanácsosa és aranykulcsos kamarása, a könnyűlovasság ezredese, Ogulin és Velomiricska várának, valamint a légrádi helyőrségnek főkapitánya, és az egész Muraköz örökös kapitánya, Horvátország végvárainak, tengermelléki jószágainak és Crascli helyőrségének vicegenerálisa, az egész Vinodol völgy, Grabnik, Ozalj és Ribnik ura." Crascli feltehetően Krasic, ill. Grabnik = Klasnic

22 A „vérrel írás" toposz korabeli elterjedéséről (Claudiustól Marinóig gyakran feltűnik) lásd *Kovács Sándor Iván:* A lírikus Zrínyi. Bp., 1985. Sajtó alatt.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SZAKÁLY SÁNDOR

NÁRAY ANTAL FELJEGYZÉSEI MAGYARORSZÁG HADBALÉPÉSÉRŐL („1941. április 12-től")

A történeti források között — váltakozó forrásértékük ellenére is — jelentős helyet foglalnak el a történelmi események szereplőinek, szemtanúinak a naplói, korabeli feljegyzései, visszaemlékezései. A történettudomány ezeket a szubjektív elemeket — hol kisebb, hol nagyobb mértékben — tartalmazó írásokat a megfelelő és alapos forráskritika alkalmazásával az elsődleges források hasznos kiegészítőjének, néha azok pótlójának is tekinti.

Az ellenforradalmi Magyarország (1919—1944) huszonöt éves történetének vezető politikusai, katonái, közéleti személyiségei, gazdasági vezetői közül viszonylag keveseknek maradt fenn naplója, visszaemlékezése, illetve ha fenn is maradt nehezen hozzáférhető, vagy egyelőre még ismeretlen helyen lappang.[1] A Magyarországon és külföldön kiadott visszaemlékezések döntő többségének a forrásértékét csökkenti, hogy azok az események után néhány évvel, néha évtizeddel íródtak, számos esetben önigazoló, önmentő szándékkal.[2] Viszonylag kevés az olyan naplóknak, visszaemlékezéseknek a száma, amelyek írójuk friss benyomásait, élményeit, véleményét rögzítik, mentesek a megszépítő távolság jelenlététől.[3]

Az előbbiekben jelzettek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a történész és az olvasó is egyaránt fokozott — néha csalódásba forduló — várakozással tekint az újabban előkerülő naplók, visszaemlékezések felé, amelyektől új ismereteket, a korszak történelmében meglevő „fehér foltok" eltüntetését elősegítő adatokat vár. Ezeknek a memoároknak, naplóknak — mint már jeleztük — az előkerülése, felhasználása hiányzó forrásokat pótolhat, történelmi eseményekről kialakult véleményeket finomíthat, netán átformálhat, pontosíthat.

A közelmúltban — 1982-ben — közel negyven évi külföldi levéltári „rejtőzés" után került elő Náray Antal nyugállományú vezérőrnagynak, a Rádió és a Magyar Távirati Iroda volt elnökének 1945 május—júniusában írt visszaemlékezése. A Náray Antal által, a németországi Triefternben saját kezűleg gépelt és javított, nyolcvan oldalnyi terjedelmű visszaemlékezés — amelynek egy részletét tesszük most közzé — segítséget nyújthat az ellenforradalmi Ma-

1 A teljesség igénye nélkül néhány visszaemlékezés, napló, amelyek jelentős része csak rövid terjedelmű, számos esetben csak részletkérdéseket érintő, illetve elnagyolt munka: *Horthy Miklós:* Emlékirataim. Buenos Aires, 1953.; *Nicholas Kállay:* Hungarian Premier. A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War. New York, 1954.; *Antal Ullein-Reviczky:* Guerre allemande paix russe. Párizs, 1947.; *Gustav Hennyey:* Ungarns Schicksal zwischen Ost und West. Mainz, 1975.; *Szombathelyi Ferenc* visszaemlékezései. Washington, 1980.; *Lakatos Géza:* Ahogy én láttam. München, 1981.; *Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. Bp., é. n.; A határban a Halál kaszál... Fejezetek *Prónay Pál* feljegyzéseiből. Bp., 1963.; Páter *Zadravetz* titkos naplója. Bp., 1967.; A madridi követségtől Mauthausenig. *Andorka Rudolf* naplója. Bp., 1978.; *Kádár Gyula:* A Ludovikától Sopronkőhidáig. Bp., 1978.; „*Szálasi* naplója" A nyilas mozgalom a II. világháború idején. Bp., 1978.; *Shvoy Kálmán* titkos naplója és emlékirata 1918—1945. Bp., 1983.; A felsoroltak mellett kéziratban olvasható *Hóman Bálint, Rajniss Ferenc, Vörös János* naplója, *Antal István* visszaemlékezése.

2 Elsősorban Horthy Miklós memoárjára gondolunk, de hasonló tendencia érződik a felsorolt visszaemlékezések többségében.

3 Az említett munkák közül ide soroljuk *Andorka Rudolf* naplóját, valamint *Almásy Pál:* Sopronkőhidai napló (Bp., 1984.) című naplóját.

gyarország második világháború alatti történelme egyes részleteinek jobb megismeréséhez, a korszak több vezető politikusáról, katonai vezetőjéről rendelkezésre álló ismeretek bővítéséhez. Ugyanakkor Náray Antal személye révén sajátságos — Horthy Miklós, illetve Teleki Pál iránti, nem is leplezett elfogultságot tükröző — nézőpontból kapunk értékelést, véleményt Magyarország második világháború alatti, illetve azt közvetlenül megelőző éveinek egyes bel-, kül- és katonapolitikai eseményeiről.

Náray Antal 1893. november 26-án született a Szerém megyei Ópázuán. Apja — Náray Lajos — a Magyar Államvasutak tisztviselője volt, aki a századfordulót megelőző és azt követő években a Szerémségben teljesített szolgálatot. Anyja, Horváth Rozália, elemi iskolai tanító lánya, a kor szokásának megfelelően háztartásbeli, a gyerekek nevelője. A család a Monarchia „boldog békeéveinek" szerény jövedelmű, mai szemmel nézve nagy létszámú — Náray Antalnak négy fiútestvére volt — kispolgári családjai közé tartozott. A szülők valamennyi gyermek számára igyekeztek biztosítani a tanulás, ezzel összefüggésben a társadalmi ranglétrán való előrelépés lehetőségét.

Náray Antal az elemi iskola első négy osztályának elvégzése után az újvidéki gimnázium tanulója lett. Az első hat osztály elvégzése után a család döntésének értelmében — amelyben döntő szerepet játszott az ingyenes taníttatás lehetősége — Náray Antal a magyar királyi pécsi honvéd hadapródiskola növendéke lett. A katonatiszti hivatást választott fiú rövidesen kitűnt társai közül felkészültségével, kiváló képességeivel. A hadapródiskola parancsnoksága úgy látta, hogy a kiváló tanulmányi előmenetelű Náray Antal alkalmas a nagyobb igényeket támasztó Ludovika Akadémia elvégzésére. A harmadik év befejezése után leérettségizett[4] és a Ludovika Akadémián folytatta tovább tanulmányait. Náray Antal nem okozott csalódást parancsnokainak, rendre osztályelső vagy — második volt. 1914 augusztusában 6. rangszámmal avatták gyalogsági hadnaggyá és osztották be, mint árkász szakaszparancsnokot, a szabadkai 6. honvéd gyalogezredhez. Ezredével rövidesen a frontra került, ahol előbb szakaszparancsnok, majd ezred segédtiszt lett. A Monarchia összeomlása után hadapródiskolai tanár Kassán, majd Várpalotán. A Tanácsköztársaság hónapjaiban a Ludovika Akadémián tanár és ugyanott tanított a Tanácsköztársaság leverése után is ábrázoló mértant, összekötőszolgálatot, harcászati szabályzatot. A tanítás évei alatt maga is tanult, két évet végzett a József Nádor Műszaki Egyetemen, azt követően pedig a Hadiakadémiára[5] került hallgatónak. 1924-ben végezte el a Hadiakadémiát és szerzett vezérkari minősítést. Ilyen minőségben került a budapesti 1. vegyesdandár-parancsnokságra, majd később a Honvédelmi Minisztériumba.

A kiválóan képzett és minősített vezérkari tiszt gyorsan haladt előre a tiszti pályán. Rövid idő múlva a Hadiakadémiára került, mint tanár. Hadtörténelmet tanított, ugyanakkor a Pázmány Péter Tudományegyetemen és a József Nádor Műszaki Egyetemen „korszerű honvédelmi ismeretek"-et oktatott. 1935 májusában, immáron vezérkari szolgálatot teljesítő alezredesi rangban, a honvédelmi minisztérium 3/b (gépkocsi) osztályának vezetőjévé nevezték ki. Osztályvezetői működése során sokat tett a honvédség korszerű szállítóeszközökkel történő felszerelése érdekében. Néhány éves tevékenysége során a honvédség gépkocsiállománya néhány tízről megközelítően kétezerre nőtt. A honvédelmi minisztérium 3/b osztályának az élléről a minisztérium 9. (tisztképzés- és nevelésügy) osztályának élére került. Alig több, mint egyéves osztályvezetői működése után a honvédelmi miniszter, Bartha Károly szárnysegédjévé nevezték ki. Ekkor már vezérkari ezredes. 1940. február 1-ig teljesített szolgálatot

4 A Ludovika Akadémia 1898-ig mint négy évfolyamos hadapródiskola állt a magyar tisztképzés szolgálatában; 1898-tól három évfolyamos katonai akadémiává szervezték át. Ettől kezdve csak sikeres érettségi vizsga után lehetett a Ludovika Akadémiára jelentkezni.

5 A Hadiakadémia ekkori elnevezése „Ludovika Akadémia tiszti továbbképző tanfolyam". A trianoni békeszerződés értelmében tilos volt a honvédségben vezérkar felállítása, így a vezérkari tisztképzés is. Az egyszerűség kedvéért használjuk a Hadiakadémia nevet, jóllehet az a valóságban nyíltan csak 1938-tól jelent meg.

a honvédelmi miniszter mellett, akkor felmentették és a honvédelmi minisztérium III. (anyagi) csoportfőnökének helyettesévé nevezték ki. E beosztása mellett 1940. július 11-től a honvéd vezérkar főnökének szállásmesteri teendőit is ellátta. Mint ilyen, jelentős feladatokat kapott a második bécsi döntés — 1940. augusztus 30. — értelmében Magyarországhoz visszakerült északerdélyi részek katonai megszállásakor. Náray Antal feladatai között első helyen szerepelt a visszacsatolt területeken élő polgári lakosság ellátásának a megszervezése. E munkája során került közelebbi kapcsolatba Teleki Pál miniszterelnökkel, akinek közvetlen munkatársává vált és akinek javaslatára Horthy kormányzó Náray Antalt a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává nevezte ki 1940. november 1-el.

Náray Antal ettől kezdve Teleki Pál közvetlen és odaadó munkatársai közé tartozott, beosztásából adódóan érzékelője az ország sorsát alakító politikának.

Náray Antal és Teleki Pál kapcsolatairól csak a visszaemlékezés itt közölt, illetve most még közlésre nem kerülő részeiből nyerünk képet. Ez a kép a közölt részt olvasva is egyértelmű, világos. Náray Antal Telekiben a két világháború közti Magyarország legkiválóbb politikusát tisztelte, azt a politikust, aki sikerrel valósította meg — legalábbis 1941 áprilisáig — a revíziós politika célkitűzéseit, aki maga mellé vette a visszaemlékezés íróját. Olyan beosztásba került ezáltal, amiről fiatal tisztként talán nem is álmodott. Náray Antal minden egyes megnyilvánulása, jelzője a Teleki iránt érzett feltétlen hűség, tisztelet és odaadás jele. Nem tartjuk feladatunknak Teleki Pál személyének és politikájának minősítését, elemzését, azt a magyar történetírás már elvégezte,[6] ezért nem is fűzünk megjegyzéseket Náray Antal Telekit érintő megnyilvánulásaihoz, értékeléséhez. Tesszük ugyanezt Horthy Miklós esetében is, aki számunkra nem ugyanazt a személyt jelenti, mint Náray Antal számára. Náray számára Horthy Miklós mindig a Legfelső Hadúr volt — és maradt az 1944. október 15—16-a után is — az a személy, aki lehetővé tette egy katonai pályafutás ilyetén alakulását, akinek jóvoltából a későbbiek folyamán a Rádió és az MTI elnöke lehetett, aki számára az eszmét, a rendszert jelentette, aki iránt örök hűséggel és odaadással tartozott.

Náray Antal, mint a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkára, egyben a tanács üléseinek a jegyzőkönyvvezetője, első kézből értesült az eseményekről, a politikai, katonai döntésekről. Teleki Pál halála után viszonya megromlott az új miniszterelnökkel, Bárdossy Lászlóval, akit kezdetben a Teleki-féle politika folytatójának tartott, de a későbbiek során látta, hogy a német érdekek feltétlen kiszolgálójává válik. Ilyen viszonyban történt változás a honvéd vezérkar élén is. A Bárdossy—Werth konfliktusban Bárdossy lett a győztes, Horthy menesztette a vezérkar főnökét és Szombathelyi Ferenc altábornagyot nevezte ki a honvéd vezérkar élére. A vezérkar új főnöke is szívesen látott volna mást a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkári posztján. Náray érezte a „feszültséget" és elfogadta a döntést, amely ez esetben is a Legfelső Hadúrtól származott, hogy csapatnál folytassa szolgálatát. Ezután érkezett a hír, hogy Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztosa, a Rádió és az MTI elnöke meghalt. Horthy úgy döntött, hogy erre a posztra Miklós fiának közeli barátját, az iránta feltétlen odaadást kifejező Náray Antalt „ajánlja". Az irodalom, a zene iránt fogékony, művelt, több nyelvet — német, francia, olasz, horvát — kiválóan beszélő katona vállalta a feladatot. Mindössze egy feltételt „szabott"; soron levő tábornoki előléptetését a hivatásos állományban érhesse meg. A feltételt teljesítették. 1942. január 31-én Horthy felmentette Náray Antalt a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkári beosztása alól és 1942. március 1-el nyugállományba helyezték. 1942. április 1-el, 1942. március 30-i ranggal, 4.

6 Teleki személyére vonatkozóan l.: *Tilkovszky Lóránt:* Teleki Pál. Legenda és valóság. Bp., 1969.; A Teleki-kormány külpolitikájára l.: *Juhász Gyula:* A Teleki-kormány külpolitikája 1939—1941. Bp., 1964. (a továbbiakban — *Tilkovszky* 1969., illetve *Juhász* 1964.).

rangszámmal vezérőrnaggyá nevezték ki és nyugállományba helyezésének napját 1942. május 1-re módosították.[7]

Mint nyugállományú vezérőrnagy került a Rádió és az MTI elnöki posztjára. Maximálisan törekedett eleget tenni a Kállay Miklós vezette kormány és Horthy kormányzó elvárásainak. Horthy kérése — igyekezzen minél távolabb tartani a szélsőjobboldalt a rádiótól, ne készüljön a nyugati szövetségeseket „sértő" műsor — számára szent és sérthetetlen volt. Tevékenysége e poszton a németek számára sértő és ellenszenves volt. Az ország német megszállása — 1944. március 19. — után Náray Antal német nyomásra és követelésre megvált a Rádió és az MTI elnöki posztjától. A Rádió is egyre inkább a német érdekek szolgálatába állt.[8] Náray Antal 1944 áprilisától a Hadilevéltárban mint tiszteletdíjas nyugállományú vezérőrnagy a második világháborús iratanyag rendezésében, feldolgozásában vett részt. A nyilas hatalomátvétel — 1944. október 15—16. — után néhány hétig Sümegen a ferences-rendi szerzetesek rendházában bujkált, majd Balatonarácsra, családjához költözött. Ott tartóztatták le a nyilasok. Nyilas-német fogságának állomásai Budapest, Sopronkőhida, Ausztria, Németország voltak. 1945. április 28-án amerikai katonák szabadították ki a nyilas-német fogságból több politikai fogolytársával együtt a Bajorországi Trieftern-ben. Ott kezdte el írni visszaemlékezéseit a falu papjának, Franz Dambecknek a házában. Hogy miért fogott tollat a kezébe, arról a következőket írta: (a hírek szerint a bombázások során) „... Magyarország hadbalépésének alapokmányai is elvesztek. Könnyen történhetik meg tehát, hogy hamis vádak ártatlanokat érnek, a bűnösök pedig büntetlenül fogják tovább űzni hamis játékukat.

Mindezekért jelentéktelenségem, aki 1941. április 4-én[9] tragikusan elhunyt gróf Teleki Pálnak, a magyar miniszterelnöknek bizalmas katonai munkatársa voltam, legjobb emlékezetemre, lelkiismeretemre és becsületemre hivatkozva röviden összefoglalom 1941. év végétől [az eredetiben; voltaképpen 1940 végétől] az előttem ismeretes fontosabb eseményeket. Szándékom talán hozzájárul ahhoz, hogy Magyarország hadbalépésének körülményeit a történelmi hűség kedvéért jobban megvilágítsam."

A visszaemlékezések néhány hét alatt elkészültek. A mélyen vallásos Náray Antal az őt házába befogadó Franz Dambeck káplánra bízta a zsinórral átkötött és Mária bélyeggel leragasztott emlékiratot, azzal a kikötéssel, hogy az csak neki, vagy családja általa megnevezett tagjainak adható ki.

A visszaemlékezés ilyen formában történő lezárása után 1945 júniusában Náray Antal hazaindult Magyarországra. Győrben mint háborús bűnöst letartóztatták, de rövidesen felmentették e vád alól és igazolták. A Bárdossy László ellen lefolytatott népbírósági perben 1946-ban tanúként szerepelt. 1950-ig mint nyugállományú vezérőrnagy honvédségi nyugdíjat kapott. Akkor nyugdíját megvonták, feleségével és lányával együtt Fegyvernekre telepítették ki, ahol 1954-ig lakott. 1954-ben Solymárra költöztek, ott zeneoktatással, nyelvleckék adásával, fordítással foglalkozott. Az 1960-as évek elején visszatelepült családjával együtt Budapestre és ott élt 1973. augusztus 3-án szívroham következtében bekövetkezett haláláig.

A visszaemlékezés sorsa

Náray Antal visszaemlékezései a megírás után harminchét évvel, 1982 nyarán kerültek elő a passaui Római Katolikus Püspökség Levéltárából. A visszaemlékezés felkutatása Náray Antal fiának, Náray Lajosnak az érdeme. Ő apja halála után gondolt először arra, hogy a visszaemlékezéseket fel kelle-

7 Honvédségi Közlöny (Személyes ügyek) (a továbbiakban — HK [Szü]) 1942/14. 208. o.

8 Ezt biztosítandó a Sztójay-kormány a Rádió és az MTI élére Kolosváry-Borcsa Mihály személyében kormánybiztost állított. A Rádió adásaiban mindennapossá váltak az antiszemita, németbarát műsorok.

9 Náray pontatlanul adja meg Teleki Pál halálának napját: Teleki 1941. április 3-án halt meg.

ne kutatni. Ez a kutatómunka közel tíz évet vett igénybe. Az első, 1974-es ausztriai, NSZK-beli út nem járt sikerrel. Sem a passaui, sem a linzi, sem a regensburgi Római Katolikus Püspökség levéltárában nem bukkantak a visszaemlékezés nyomára. Regensburgban találtak ugyan egy „N" betűvel kezdődő nevű magyar tábornok által készített német nyelvű emlékiratot, de az nem Náray Antalé volt.[10] A sikertelen utazást kiterjedt levelezés követte, amely sajnos nem vitte előre a kutatómunkát. 1982-ben Náray Lajos ismételten megpróbálkozott a visszaemlékezés felkutatásával. Ekkori kísérletét siker koronázta. A passaui Római Katolikus Püspökség levéltárában rábukkantak Náray Antal visszaemlékezésére. Mint kiderült korábban az vezette tévútra a kutatást, hogy Náray Lajos mindig apja nevén kereste a memoárt, az viszont a levéltárban dr. Franz Dambeck neve alatt volt nyilvántartva. Dambeck káplán ugyanis, röviddel Náray Antal Magyarországra történt hazatérése után, a nála hagyott visszaemlékezést borítékba helyezte és püspöki engedéllyel a levéltárban elhelyezte. Hiába írta rá a lelkiismeretes pap a borítékra, hogy abban Náray Antal vezérőrnagynak, a Magyar Rádió egykori elnökének emlékiratai vannak, a levéltárban az anyagot az ő neve alatt vették nyilvántartásba.

A hosszú évekig külföldi levéltárban őrzött emlékirat — amelyről a passaui Római Katolikus Püspökség levéltárában másolatot is készítettek — jelenleg Náray Lajos tulajdonában van. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani neki, amiért az emlékiratról készített másolat egy példányát a rendelkezésünkre bocsátotta és hozzájárult ahhoz, hogy az emlékirat e részletét közzétegyük.

Az emlékiratrészlet közlésének célja, formája

Náray Antal harminchét év után előkerült visszaemlékezése fontos kiegészítő forrása a második világháborúban részt vett Magyarország bel-, külés katonapolitika története vizsgálatának. Az itt közlésre kerülő részt, amelynek pontos címe „Feljegyzéseim Magyarország hadbalépéséről (1941. ápr. 12-től)", azért is fontosnak tartjuk, mert az ország sorsát, második világháborús szereplését döntően befolyásoló, illetve meghatározó 1941. április 1-i Legfelső Honvédelmi Tanács ülésről nem maradt fenn — vagy csak nem került elő? — hiteles jegyzőkönyv. A történetírás általában egy forráshoz, Hóman Bálint naplójának[11] 1941. április 1-i bejegyzéséhez tud visszanyúlni. Ennek tudható be az is, hogy a Hóman Bálint által három pontba összefoglalt feltételrendszer — ti. hogy mely esetben csatlakozik Magyarország a Jugoszlávia-elleni német agresszióhoz —, amely gyakorlatilag Bárdossy László külügyminiszter expozéjának tömörítése, a magyar történetírásban mint a Legfelső Honvédelmi Tanács határozata jelenik meg.[12] Náray Antal visszaemlékezését olvasva azt tapasztaljuk, hogy a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésére érkezett Horthy már eldöntötte a hadbalépés kérdését, a Legfelső Honvédelmi Tanács ezt gyakorlatilag csak jóváhagyhatta.[13] Az ülésnek a részletkérdések tisztázása is feladata lett volna, de amint Náray Antal írja, az ülés azzal zárult, hogy a kormányzó „Utasította a miniszterelnököt és a vezérkar főnökét, hogy egyezzék meg egymással a készenlétbe helyezendő hadtestek számára nézve és tegyenek az eseményekhez képest neki sürgősen előterjesztést." Úgy véljük a Legfelső Honvédelmi Tanács ülésén nem a *hadbalépésről, hanem a hadbalépés mikéntjéről*

10 Ezúton is szeretnénk felhívni a Hadtörténelmi Levéltár figyelmét az emlékiratra, amelyről — Náray Lajos tájékoztatása szerint — szívesen adnak másolatot!

11 Hóman Bálint naplóját lásd: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban — OL) Belügyminisztérium Szálasi-per (Filmtár) 7887. doboz, 10. cím.

12 Vö.: *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája 1919/1945. Bp., 1975. (a továbbiakban — *Juhász* 1975.) 244—245. o.

13 Ilyen értelemben magyarázza a Hitler—Horthy levélváltáshoz (1941. március 28—30.) fűzött jegyzeteiben Szinai Miklós és Szűcs László is a döntést. Vö.: *Horthy Miklós* titkos iratai. (Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta: Szinai Miklós és Szűcs László; a továbbiakban — *Szinai—Szűcs*) Bp., 1963. 291. o.

tárgyaltak csak. Az eredmény ismert. Magyarország Jugoszlávia államiságának megszüntére való hivatkozással[14] 1941. április 11-én megindította csapatait Jugoszlávia zömmel magyarlakta területeinek „pacifikálására".

Náray Antal visszaemlékezésének e részletét a szerző által megírt formában tesszük közzé. Úgy véltük akkor teszünk leginkább eleget a forrásközlés szabályainak, ha Náray Antal írását csonkítatlanul tesszük közzé, jelezve azt, hogy egyes történelmi szereplők — Horthy Miklós, Teleki Pál — jellemezésével nem értünk egyet. A szerző szubjektív véleménye nem egyezik a történelem ítéletével, ennek ellenére véleménye jól példázhatja az ellenforradalmi korszak hadserege egyik tipikusnak nem mondható tábornokának álláspontját: hűség a kormányzóhoz, kritika nélkül.

Náray Antal visszaemlékezését — mint már jeleztük — géppel írta. A szövegben mindössze a gépelésből adódó ékezethiányokat pótoltuk. Kurzív szedéssel jelöltük azokat a betűket, szavakat, mondatokat, amelyeket Náray Antal a gépelt szöveg átolvasása után javított, toldott be. Ritkítással jelöltük azokat a személyneveket, szövegrészeket, amelyeket Náray Antal az eredeti kéziratban aláhúzással kiemelt. Még egy jelölést alkalmaztunk — félkövér szedés —, amellyel azokat a kézzel írt és általa aláhúzással kiemelt részeket igyekeztünk jelölni, amelyeket szintén a szöveg javításakor végzett el.

A visszaemlékezés közölt részletét a legszükségesebbnek vélt jegyzetekkel láttuk el. Ahol lehetett, ott csak utaltunk az egyes kérdésekkel, problémákkal foglalkozó munkákra, illetve azok részleteire. A memoár szerzőjének apróbb tévedéseit szintén jegyzetekben jelöltük, javítottuk.

Feljegyzéseim
Magyarország hadbalépéséről.
(1941. ápr. 12-től)

Politikai rabságomban,[1] az alsó-ausztriai Melk-en való átszállításom alatt, 1945. április 1-én, bizalmas emberemtől[2] értesültem, hogy a m. kir. Hadilevéltárnak légvédelmi okokból Budapestről előbb Sümegre, onnan pedig fogságba hurcoltatásom után, a magyar „Nyilaskeresztes" kormány által, politikai okokból Németország területére kiszállított, 1938—45 évi háborús iratanyaga, légitámadás következtében, a vasúti kocsikban elégett.[3] A hírt ellenőrizni nem állt módomban mert fogságomból az amerikai hadsereg előnyomulása folytán csak 1945. április 28-án szabadultam ki Alsó-Bajorországban, az Inn mellett fekvő Simbach községben. A hír akár fenti értesülés formájában igaz, akár olyanképen, hogy az érdekeltek az okmányokat szándékosan megsemmisítették, úgy az írásokkal együtt Magyarország hadbalépésének alapokmányai is elvesztek. Könnyen történhetik meg tehát, hogy hamis vádak ártatlanokat érnek, a bűnösök pedig büntetlenül fogják tovább űzni hamis játékukat.

Mindezekért jelentéktelenségem, aki 1941. április 4-én[4] tragikusan elhunyt gróf Teleki Pálnak,

14 Horvátország 1941. április 10-én Zágrábban kikiáltotta önállóságát. A magyar értelmezés szerint a német segítséggel létrejött bábállam önállóságának kikiáltása következtében Jugoszlávia de iure és de facto is megszűnt létezni.

1 Náray Antal 1944. október 20-tól 1944 november első napjaig Sümegen a ferences rendházban bujkált. Azután Balatonarácsra ment a családjához. A nyilasok ott tartóztatták le és Budapestre szállították. Budapesten a Lomnic szállóban őrizték, majd a sopronkőhidai fegyházba szállították. Onnét 1945 márciusában indult el a „halálmenettel," gyalog, Németországba.

2 Nem sikerült azonosítani a „bizalmas ember"-t.

3 Az egykori Hadilevéltár második világháborús iratanyaga 1944—1945-ben súlyos veszteségeket szenvedett. Egyes vezérkar főnöki, honvédelmi minisztériumi osztályok iratanyaga teljesen megsemmisült, illetve feltáratlanul rejtőzik külföldi levéltárakban. A Legfelső Honvédelmi Tanács iratai sem kerültek ez idáig elő.

4 Az időpont helyesen: 1941. április 3.

a magyar miniszterelnöknek bizalmas katonai munkatársa voltam, legjobb emlékezetemre, lelkiismeretemre és becsületemre hivatkozva röviden összefoglalom 1941. év végétől [így az eredetiben; helyesen 1940 végétől] az előttem ismeretes fontosabb eseményeket. Szándékom talán hozzájárul ahhoz, hogy Magyarország hadbalépésének körülményeit *a történelmi hűség kedvéért* jobban megvilágítsam.

Amint már előbb említettem gróf Teleki Pálnak az erdélyi részek felszabadításánál — katonai szolgálati beosztásom folytán[5] — mint a felszabaduló részek lakosságának ellátását végző szerve lettem munkatársává és e munka során bizalmasává. Megismertem nagy lelke keserű vívódását, amelyet az ezeréves erdélyi részek egy részének visszacsatolásakor érzett, látván a német önzéssel meghúzott, a székely területek ellátási lehetőségét és a túlnyomóan magyarok által lakott területek nemzeti érdekeit teljesen figyelmen kívül hagyó határmegvonást. A Székelyföld vasúti összeköttetését szász népi követelések és egyéb vezető német politikusok családi érdekeltségei miatt,[6] a magyar anyaországba vezető nagy vasútvonalaktól egyszerűen elvágták, úgy hogy a teljesen kifosztott Székelyföld élelmiszer nélkül, ínséges tél elé nézett. Teleki irányítása mellett derék munkatársaimmal mégis megoldottuk a feladatot az anyaország ellátásának rovására is. Teleki Pál e munkám során becsült meg és mintegy jutalomképen még azév (:1940.:) október 17-én a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává neveztetett ki.[7]

A szervezet és benne jelentéktelen személyem szerepkörének megvilágítása érdekében előre kell bocsátanom az alábbiakat:

A Legfelső Honvédelmi Tanács Magyarországnak törvényhozással megalkotott alkotmányos szerve volt. Hivatása, hogy a szellemi és fizikai mozgósításnak összhangját, a különböző miniszteri tárca érdekeltségek tevékenységét egybehangolva biztosítsa. A Tanács élén *a* Kormányzó Úr, jelentéktelenebb ügyekben miniszterelnök úr állt. Tagjai voltak a miniszterelnökön kívül, az összes szakminiszterek és a vezérkar főnöke. A Tanács üléseken szavazással hozta meg minden miniszter tagjára kötelező határozatait. Szavazati joguk a miniszteréknek és a vezérkar főnökének volt, vitás esetekben az elnök döntött. A vezértitkárnak, vagyis csekélységemnek, szavazati joga nem volt, csupán a jegyzőkönyvvezetés, az ülések egybehívásának és azokon hozott határozatoknak leadminisztrálása volt a kötelessége.[8]

Mindezekért, mint az eseményeket csupán a feljegyzés és végrehajtás szempontjából figyelemmel kísérőnek, szavahihetőség kölcsönözhető.

1940. év végén Magyarország ősi területeinek egy részét már az anyaországhoz csatolták. Így került vissza a Felvidék magyarlakta sávja*, a Kárpátalja és Erdély egy része. A magyar közvélemény figyelme a Délvidék felé terelődött. E tekintetben azonban az előző megoldásoktól egészen eltérő utakat és módokat kívánt követni, mert Jugoszlávia fenntartó nemzetét a szerbet, népi jelleménél fogva szomszédaink közül a legtöbbre értékeltük. A magyar néplélek sokra becsülte a *tisztességesen* nacionalista és célkitűzéseiket a sajátunkhoz hasonlóan *sok* illúzióból és önérzetből tápláló szerb nemzetet. A horvátokkal pedig évszázadokon át állami közösségben éltünk. Magyar részről már hamarosan Trianon után barátkozási készség nyilvánult tehát meg irántuk. E felfogásnak volt első és leghivatottabb képviselője a Kormányzó Úr, aki ennek már 1926-ban, a mohácsi csata 400 éves évfordulóján híres mohácsi beszédében nyíltan hangot adott.[9] A magyar—szerb barátsági szerződés[10] *eredete* tehát erre az időpontra vezethető vissza. Természetesnek látszott, hogy területi igényeinket egymást mindinkább jobban megértő két nép barátságos megegyezésével kívánjuk rendezni. Hogy ez magyar részről tényleg így volt bizonyítja a Kormányzó Úrnál 1935. júliusában tett legelső tisztelgő jelentkezésem[11] alkalmával lefolyt beszélgetés. Ő *aziránt* érdeklődött, hogy hol születtem? Jelentettem, hogy Stara Pazova-n,

5 Náray Antal 1940. február 1-től a honvédelmi minisztérium III. (anyagi) csoportfőnökének a helyettese volt vezérkari ezredesi rendfokozatban (1940. április 1-gyel a gyalogsági tisztek állománycsoportjába helyezték vissza). Mint ilyen, 1940. július 11. és 1940. október 17-e között a honvéd vezérkar főnökének szállásmestere is volt. Feladata ekkor a második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz visszakerülő észak-erdélyi területek polgári lakosságának és a hadsereg ellátásának a megszervezése volt. (L. a Bevezetőben!)

6 Nem ismerjük, hogy mely német politikusokra gondolt Náray Antal. A Székelyfölddel való vasúti összeköttetés megteremtésére néhány hónap alatt felépült a Déde—Szeretfalva vasútvonal.

7 Náray Antal Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává történt kinevezésére több közeli időpont is ismert. Horthy Miklós 1940. október 11-én írta alá azt a Legfelső Elhatározást, amelyben Náray Antal ezredest a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkárává nevezi ki; katonai anyakönyvi lapjának tanúsága szerint e beosztást 1940. november 1-től töltötte be. Náray feltehetőleg 1940. október 11-re gondolt ami a kinevezési határozat aláírásának az időpontja.

8 A Legfelső Honvédelmi Tanács szervezetére, feladatára l.: *Varjyai Gyula:* A hadsereg politikai funkciói Magyarországon a harmincas években. Bp., 1983. 28—31. o.

9 Horthy Miklós mohácsi beszéde 1926. augusztus 29-én hangzott el. A kormányzó állást foglalt a magyar—jugoszláv közeledés mellett. A magyar—jugoszláv viszony alakulására, a tárgyalásokra lásd: *Juhász* 1975. 104—106. o.

10 Náray Antal az 1940. december 12-én Belgrádban megkötött magyar—jugoszláv „barátsági szerződésre" utal. A szerződést magyar részről gróf Csáky István, jugoszláv részről Alexander Cincar-Markovic külügyminiszter írta alá. A szerződést a magyar országgyűlés 1941. február 22-én mint az 1941. évi II. törvénycikket, iktatta törvénybe. A magyar—jugoszláv szerződés létrejöttére l.: *Juhász* 1964. 252—270. o. és *Macartney, C. A.:* October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929—1945. Edinburgh, 1957. I. k., 446—454. o. (A továbbiakban — *Macartney*)

11 Náray Antal 1936 júliusában a honvédelmi minisztérium 3/b. (gépkocsi) osztályának volt a vezetője. Mint kormányzói kinevezéssel rendelkező osztályvezetőnek lehetősége volt a kormányzónál kihallgatáson, tisztelgő jelentkezésen megjelennie.

a Szerémségben, mert édesapám akkor, *1893-ban*, ott teljesített szolgálatot.[12] Erre a *Kormányzó* Úr megjegyezte, hogy sajnos a Dunától délre eső terület nem-igen fog visszakerülni országunkhoz, mert „ a b a r á t t ó l nehezebb területeket visszakövetelni, mint az ellenféltől".

A Kormányzó Úrnak és gróf Teleki Pálnak valóban tisztaszándékú elgondolása volt a magyar—jugoszláv barátsági szerződés megkötése,[13] melytől nemcsak országunk területi igényeinek kielégítését várták, hanem azzal, mint komoly külpolitikai ellensúly kiépítésével is számoltak az egyre sürgetőbben és határozottabban fellépő német harmadik birodalom túlkapásaival szemben. A barátsági szerződés megkötése után Jugoszláviában kormányváltozás állott be. A németek iránt türelmesebb Stojadinovics kormányt Simovic tábornok erősen németellenes kormánya váltotta fel.[14] Ez a gyors eredményeitől elvakított német birodalom kancellárját döntő lépésre sarkalta. Hitler tehát elhatározta, hogy Jugoszláviát és a Balkánt birtokba veszi s villámháborúval az angol befolyás elől elzárja. Tervének keresztülvitelében számolt a magyarországi revizionista gondolattal is. Ily értelemben írt március végén levelet a Kormányzó Úrnak,[15] feltéve abban a határozott választ sürgető kérdést: „Wollen Sie mittun, oder nicht?!"[16] Ahogyan a később tüzetesen leírt tanácsülésen hallottam, a levélre Magyarország Kormányzója lényegében azt válaszolta, hogy magyar véreink és elcsatolt ezeréves területeink felszabadításának kötelmeit természetesen vállalja.[17]

Ennek a levélváltásnak alapján érkezett a vezérkar akkori főnökéhez, Werth Henrik vezérezredeshez,[18] a német hadvezetésnek a bevetésre kerülő magyar erők és azok alkalmazási módjára vonatkozó kérdése.

Ennek megbeszélésére hívták össze 1941. április 1-én 17 h-ra, Budán, a Királyi Várban, a Kormányzó Úr elnökletével tartandó Legfelső Honvédelmi Tanács*ot* ülés*re*, az erre a célra berendezett nagy fogadóteremben.[19]

A terem közepén 12 személyre berendezett és íróeszközökkel ellátott hosszú asztal állott az elnök és a szavazó tanácstagok számára. A terem sarkában részemre, mint jegyzőkönyvvezető részére, kisebb márványasztalt jelöltek ki.

Jelen voltak az ábra szerintiek, a feltüntetett ülésrendben:

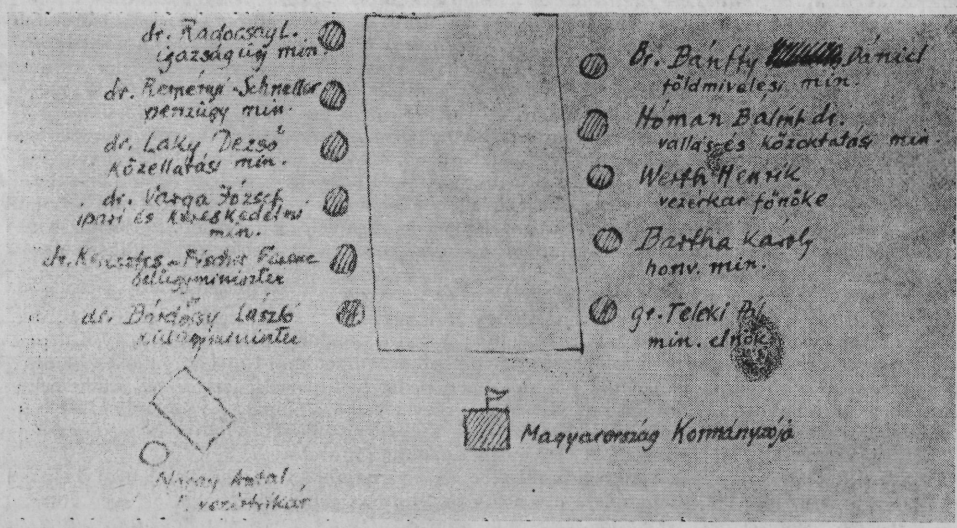

12 Náray Antal apja, Náray Lajos MÁV-ellenőr volt, aki 1893-ban Stara Pazuan (Horvátország) teljesített szolgálatot. (L. a Bevezetőben!)

13 Lásd a 10. számú jegyzetet.

14 Jugoszlávia erős német ösztönzésre 1941. március 25-én Bécsben csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. A jugoszláv kormány elnöke ekkor már Cvetkovic volt. A csatlakozás bejelentését követő napon, a Cvetkovic-kormányt lemondatták, Pál régensherceget távozásra kényszerítették a németellenes jugoszláv erők. A hatalmat a kiskorú Péter király kezébe adták, de azt gyakorlatilag a Simovic tábornok vezette kormány gyakorolta.

15 Hitler Sztójay Döme berlini magyar követ által 1941. március 27-én küldött üzenetet Horthynak. Hitler levelét l.: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936—1945. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940—1941. (Összeállította: Juhász Gyula.) Bp , 1982. 652. számú irat, 966—968. o.

16 „Akar velünk együtt cselekedni vagy nem?" (német)

17 Horthy Miklós 1941. március 28-án válaszolt Hitler levelére. Levelében gyakorlatilag elfogadta a Jugoszlávia elleni háborúba való belépésre vonatkozó német ajánlatot. Horthy levelét lásd: *Szinai—Szűcs* 54. számú irat, 289—290. o.

18 Náray Antal pontatlanul adja meg Werth Henrik rendfokozatát. Rendfokozata helyesen gyalogsági tábornok. A honvédségben a vezérezredesi rendfokozati elnevezés bevezetésére 1941. július 29-én került sor. A háromcsillagos tábornoki rendfokozati elnevezések addig az időpontig: gyalogsági tábornok, lovassági tábornok, tüzérségi tábornok,

A Kormányzó Úrnak megérkezése előtt 12-en, amikor ő megérkezett 13-an voltunk a teremben. A sorsdöntő tanácskozás előtt ezt szorongó lélekkel állapítottam meg.

Az ülést pontban 17 órakor nyitotta meg a Kormányzó Úr. Bevezetőben ismertette közte és Hitler között már előbb vázolt levélváltást és ezalapon meghatározta a tanácsülés tárgyát, vagyis azt, hogy milyen kezdőponttal, milyen célkitűzésekkel, milyen erőkkel és milyen katonai magatartással vegyünk részt a Délvidék felszabadításában.

Az első hozzászóló Bárdossy László dr.[20], m. kir. külügyminiszter, azelőtt bukaresti követünk volt, kit mintegy elismerésképpen állítottak Csáky István halála után a magyar külügyminisztérium élére. Beszédének lényege az volt, hogy nekünk minden alkalmat fel kell használnunk, amellyel enyhíthetünk idegen uralom alatt élő véreink felszabadítására. [Sic!] Ez a szempont tehát fellépésünket sürgetné. A megkötött jugoszláv—magyar barátsági szerződés viszont mindaddig, amíg Jugoszlávia —, mint olyan, fennáll — lehetetlenné tesz számunkra minden kezdeményező és támadólagos fellépést, mert ez a történelem előtt igazolható aligha lenne. A második szempont, amit a magyar politikai célkitűzés és jövőnk feltétlen megkövetel az, hogy katonai fellépésünk semmiesetre sem terjedjen ki másra, mint az ezeréves magyar föld *pacifikáló* felszabadítására és visszacsatolására. Nem vihetők át azonban hadműveleteink egyéb jugoszláv (:vagyis horvát és szerb:) területre, mert míg első esetben Jugoszlávia bekövetkező szétesése folytán véreink érdekeinek megoltalmazásával lennének katonai műveleteink a világpolitika előtt indokolhatók, addig utóbbi megoldással Magyarország szembehelyezkednék a politikai etikával és oly háborús bonyodalomba keveredhetne, ami nem érdeke Magyarországnak. Figyelmeztetett arra is, hogy angol és amerikai győzelem esetén Magyarország minden eddig megszerzett területét elvesztené és Trianonnál is nehezebb helyzetbe jutna. Felhívta a figyelmet arra is, hogy Szovjetoroszország a balkáni kérdésben nem mutat érdektelenséget.

Beszédét gróf Teleki Pál szorgalmasan jegyezte. Nékem az volt a benyomásom, hogy a külügyminiszter fenti külpolitikai állásfoglalását Teleki Pállal behatóan megbeszélhette. A *Kormányzó* Úr Bárdossy beszédének azt a részét, ahol a magyar óvatosságot, öncélúságot, valamint a háborúba sodródás elkerülését hangoztatta helyeselte. A magam részéről szinte megkönnyebbültem amikor *a külügyminiszteri felszólalásban* önmérsékletet és józanságot tapasztaltam a rendkívül súlyos és Magyarország jövendő sorsára elhatározó bélyeget sütő tanácskozás első felszólalójánál. *(Sajnos a későbbi fejlemények első optimista benyomásomra alaposan rácáfoltak.)*

A második felszólaló Keresztes-Fischer Ferenc[21] belügyminiszter volt, Teleki Pál grófot igazán nagyrabecsülő barát és hűséges odaadással támogató minisztertárs. Beszédjének lényege az volt, hogy komolyabb háborúba való sodródásunk megbontaná az ezidőszerint nehezen és csak nagy körültekintéssel fenntartható belpolitikai egyensúlyt. A háború erőfeszítései a külföldről is szított szélsőségek áldás küzdelmének kirobbanására vezethet, talán a legkritikusabb időpontban. Ezért a felszabadító műveleteknél nagy óvatosságot és önmérsékletet ajánl. Tárcája szempontjából mindenesetre elkerülendőnek vélte a nyakló nélkül való katonai fellépést, azaz a német hadsereg mellett Jugoszlávia leigázása céljából történő, korlátlan *és támadólagos* katonai beavatkozásunkat. A rövid és száraz megállapítás már a második szavazat volt Teleki Pál elgondolása mellett.

Utána dr. Varga József[22] kereskedelmi és iparügyi miniszter szólalt fel. A vezetése alatt álló két tárca szempontjából kifejtette, hogy Magyarországnak az általános világháborúba, német oldalon való belekeveredése látszólag ugyan azzal a reménnyel kecsegtet, hogy a német ipar a már megrendelt és le nem szállított gépi berendezéseinket majd mégis rendelkezésünkre bocsájtja, s ezek birtokában iparunk, különösképen pedig hadiiparunk izmosodik, külkereskedelmi mérlegünknek azonban hatalmas visszafejlődésével kell számolnia. A német és olasz külkereskedelmi mérlegünk ugyanis gyakorlatilag csak fegyverzet ellenében követelt terményszolgáltatási kényszerünk, amely egészséges egyenleget sohasem mutatott.

dr. Laky Dezső[23] közellátási miniszter az egyre jobban romló közellátási helyzet *folytán* beállott nyomott közhangulatra mutatott rá. Mindkét felszólaló óva intett a háborúba

táborszernagy. Az új rendfokozati elnevezések bevezetésére l.: 50.000 /Elnöki o. — 1941. számú HM körrendeletet, in: Honvédségi Közlöny (Szabályrendeletek) 1941/35. szám. (A továbbiakban — HK [Szab])

19 A Legfelső Honvédelmi Tanács ezen üléséről sem maradt fenn a hivatalos jegyzőkönyv. Ezért is különösen fontosnak tartjuk Náray Antal itt közölt visszaemlékezés-részletét. Ő, mint a jegyzőkönyv hivatalos készítője, 1945 májusában is hűen adhatta vissza az ülésen elhangzottakat.

---

20 ***Bárdossy László***, diplomata, politikus (Szombathely, 1890. december 10 — Budapest, 1946. január 10.) Külügyminiszter 1941. február 4 — 1942. március 7., miniszterelnök 1941. április 3—1942. március 7.

21 ***Keresztes-Fischer Ferenc***, politikus (Pécs, 1881. február 18—Attersee [Ausztria], 1947. március 3.) Belügyminiszter 1931. augusztus 24—1935. március 4. és 1938. május 5—1944. március 22., ideiglenesen megbízva a miniszterelnöki és külügyminiszteri teendők ellátásával 1942. március 7—1942. március 9.

22 ***Varga József***, egyetemi tanár, politikus (Budapest, 1891. február 8—Budapest, 1956. december 28.) Iparügyi miniszter 1939. július 25—1943. március 29., kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter 1939. október 27—1943. március 29.

23 ***Laky Dezső***, közgazdász, politikus (Csurgó, 1887. február 1—Budapest, 1962. június 30.) Az ország közellátásának vezetésére tárca nélküli miniszter 1940. december 17—1941. szeptember 15.

való sodródástól. A külügyminiszter által felvetett óvatosabb álláspontot tehát most már négy tanácstag tette magáévá.

A következő felszólaló dr. Reményi-Schneller Lajos,[24] pénzügyminiszter volt. Bár hozzászólását rendkívül óvatosan fogalmazta, beszédének lényege mégis csak az volt, hogy pénzügyi szempontból az az elve, hogy merni kell vállalni a háborúval járó kockázatot. Mint mondotta, Erdély felszabadítása alkalmával is a költségvetésben elő nem irányzott összegeket vett igénybe és alkalmazott a siker érdekében, s merészsége kifizette magát. A beszéd — legjobb emlékezetem szerint — nem tartalmazott ugyan katonai vagy politikai javaslatokat, de határozott állásfoglalás volt a kockázat vállalása mellett.

dr. Radocsay László[25] igazságügyminiszter tárcája szempontjából hangsúlyozta, hogy az ügyhöz érdemi hozzászólása tulajdonképen nincs, a magyar—jugoszláv barátsági szerződés megkötő etikai szempontjaira azonban, a tőle megszokott szerénységgel bár, de felhívta a figyelmet.

dr. Bánffy Dániel báró,[26] földművelésügyi miniszter az 1938-tól tartó állandó mozgósítások miatt fennforgó mezőgazdasági munkáskrízisről beszélt. Nagyobb katonai mozgalomnak tehát ellene volt.

Hóman Bálint dr.,[27] vallás és közoktatásügyi miniszter szólalt ezután a témához. Mint mondotta: „Tulajdonképen nem tárcám szempontjából, hanem mint történész." Rövid mondatokban kifejtette, hogy a háborút nem az angolszászok, hanem vagy Szovjetoroszország, vagy Németország nyeri meg. A magyar nép magát, mert kicsiny, öncélúsági illúziókban nem ringathatja. Így csak Lengyelországhoz hasonló sors érné. Választanunk kell: vagy Szovjetoroszország vagy Németország! Miután pedig Szovjetoroszország részéről ránk *szerinte* semmi jó nem vár, nyíltan ki kell állnunk Németország mellett és ennek le kell vonni minden következményét. Beszéde tulajdonképen politikai bevezetője volt Werth Henrik vezérezredes, a honvéd vezérkar főnöke felszólalásának.[28]

Werth Henrik vezérezredes[29] utalt a Hitler felszólító levelére adott kormányzói elvi *hozzájárulásra* és ennek kötelező voltát hangsúlyozta. Elismerte ugyan, hogy az fellépésünk *módozatára, időpontjára, az erők nagyságára és azok alkalmazásának mérvére nézve nem tartalmazott* ígéretet. Hivatkozott azonban a német nagyvezérkar sürgető kérdéseire és arra, hogy neki mielőbb kielégítő választ kell adnia.[30]

A külügyminiszter által kidomborított magyar öncélúságot követő politikai célkitűzéseket — véleménye szerint — nem lehet a háború katonai természetébe illeszteni. Nem lehet azt kimondani, hogy csak az ezeréves határokig megyünk és tovább nem, mert az ellenséget meg kell támadni és ha kell mélyen saját területén addig kell üldözni míg meg nem semmisül. Csak teljes katonai győzelem után léphetnek előtérbe politikai szempontok szerint való megfontolások. Azt hibásnak tartaná, ha a magyar területeket csak akkor szabadítanánk fel, ha Jugoszlávia esetleg az önálló Horvátország kiválása folytán, mint olyan, megszűnne. Feltételekhez kötött katonai fellépésünk a német vezetésben nem váltana ki előnyös hatást. Mindezekért azonnali beavatkozást sürgetett és a németek fellépésével egyidejűleg, korlátlan katonai célkitűzéssel, öt gyalog és egy gyorshadtest mozgósításának és felvonultatásának elrendelését javasolta. Románia fellépésétől nem tart, orosz fellépéssel nem számol, mert azokkal részint a németek sem számolnak, részint *mert* minél több erővel lépünk fel Jugoszlávia ellen, annál gyorsabban érünk ott el döntő eredményt és fordulhatunk az új ellenség felé. Álláspontja határozott és félreérthetetlen volt.

A tárgyalás menete ezek szerint úgy alakult, hogy hat szavazat a háborúba való sodródásunk ellen foglalt állást, három pedig a kockázat vállalást, illetve a német oldalon való határozott *háborús* kiállást sürgette.[31]

24 *Reményi-Schneller Lajos*, közgazdász, politikus (Budapest, 1892. március 15—Budapest, 1946. augusztus 24.) Pénzügyminiszter 1938. március 9—1944. október 16., gazdasági csúcsminiszter 1940. december 17—1944. január 11., közellátásügyi tárca nélküli miniszter 1942. június 20—1942. június 30., megbízva a miniszterelnöki és külügyminiszteri teendők ideiglenes ellátásával 1944. augusztus 12—1944. augusztus 23., a Szálasi-kormány pénzügyminisztere 1944. október 16—1945. március 27.

25 *Radocsay László*, jogász, politikus (Istvánfölde, 1878. november 18—Budapest, 1968. november 14.) Igazságügyminiszter 1939. november 9—1944. március 22.

26 *Bánffy Dániel*, földbirtokos, politikus (Nagyenyed, 1893. szeptember 18—Budapest, 1955. április 7.) Földmívelésügyi miniszter 1940. december 30—1944. március 22.

27 *Hóman Bálint*, történész, politikus (Budapest, 1885. december 29—Vác, 1951. június 2.) Vallás- és közoktatásügyi miniszter 1932. október 1—1938. július 11. és 1939. február 16—1942. július 3., tárca nélküli miniszter különleges megbízatással 1938. május 14—1938. július 11.

28 Werth Henrik rendfokozati elnevezésére l. a 18. számú jegyzetet.

29 *Werth Henrik*, hivatásos katona (Rezsőháza, 1881. 12. 26—Szovjetunió, 1952. 05. 28.). 1938. 09. 29—1941. 09. 04.: a honvéd vezérkar főnöke. Rendfokozata ekkor gyalogsági tábornok.

30 A magyar és a német vezérkar tárgyalásaira, a Werth által felvetett problémára vonatkozóan l.: *Dombrády Lóránd:* A magyar katonapolitika 1938—1944. (Kézirat, megjelenés alatt a Kossuth Kiadónál a továbbiakban: *Dombrády* kézirat)

31 Náray Antal feljegyzéseinek összegzése szerint a háború ellen „szavazott" hozzászólásával: Bárdossy László, Keresztes-Fischer Ferenc, Varga József, Radocsay László, Bánffy Dániel és Laky Dezső. A háború mellett foglalt állást Reményi-Schneller Lajos, Hóman Bálint és Werth Henrik.

Utóbbiakhoz csatlakozott negyediknek Bartha Károly,[32] szkv. vezérezredes,[33] honvédelmi miniszter is. Arra a kérdésre, hogy a honvédségnek csak 1938-ban megalapozott szervezete, felfegyverzése és kiképzése megbírná-e ezt a nagy erőpróbát, odanyilatkozott, hogy a honvédség szelleme és kiképzése kitűnő. Korszerű felfegyverzése bár kívánnivalót hagy maga után, de német oldalon való kiállásunk magával hozná azt is, hogy a németek fegyverzet, felszerelés és lőszer tekintetében bőségesen ellátnának bennünket.[34]

Az egyre újra kilátásba helyezett és állítólag bizalmi okok ürügyével lényegében egyre elmaradó ilyen ígéretekkel vezette félre a német vezetés a magyar államférfiakat és közvéleményt. Mindig akadtak, akik ennek beugrottak. A németek ezzel a módszerrel egyik magyar kormányt buktathatták a másik után. Aki pedig erre a „rendszer ellen emelt kifogással" indokolt ügyeskedésükre, mint jelentéktelenségem, fel mert hívni a figyelmet, az osztozott sorsomban. Katonai pályámon mellőztek, zsidószármazással és zsidóbarátsággal vádoltak, végül is időelőtt kiemeltek a katonai tényleges rangsorból. Istennek hála nem tüntettek ki német Sasrendekkel és végezetül a börtönbe juttattak, ahonnan és az ott rám váró szomorú végtől a Mindenható akarata folytán szabadultam.

Az utolsó felszólaló a miniszterelnök, gróf Teleki Pál[35] volt. Rögtönzött, de jól átgondolt nagy beszédben kifejtette, hogy ma az angolszász világhatalmak azok, amelyek a világtengerek és felmérhetetlen anyagi javakkal rendelkező földrészek birtokában *a nagy háborúban* urai maradnak a helyzetnek. Mint a nagyvilágban sokat járt geográfus, óva intett attól, hogy a pillanatnyi eseményeket szűk látókörből ítéljük meg és olyan elhatározásokra jussunk, amelyek az angolszász, *illetve szövetséges* hatalmak előtt és így a háború vége szempontjából jóvátehetetlenek lesznek. Semmiesetre sem javasolhatja tehát, hogy a magyar Délvidéket Jugoszlávia szétesésének bekövetkezése előtt *pacifikáljuk*. Katonai műveleteinknek nem szabad túlterjednie az ősi Dráva—Duna vonaltól délre. A *többi* szomszédokkal való későbbi jóviszony is ezt kívánja meg. A vezérkar főnöke által követelt erők nagyságát sokallja, mert egyszerű megszálló feladatokra kevesebb (:két-három hadtest:) is elég, különösképen pedig azért sokallja, mert alig egy féléve felszabadított Erdély részek védelme, Románia bekövetkezhető hadbalépése esetén nagyobb erőket foglalkoztatna. Számolni lehet továbbá azzal is, hogy Oroszország balkáni érdekeltségének védelmében közbelép. Különben sem tartaná okosnak, ha nagyobb magyar erőket a jugoszláv erődvonalnak hajszolnának. A jugoszlávok azokat az események során úgyis kiürítik.

Szándéka tiszta volt és korrekt mind a magyar öncél, mind a nagyvilág szempontjából. A szavazatok aránya így a Kormányzó Úr zárószavai előtt hét pacifikáló megoldás és négy a német oldalon való határozott kiállás formájában oszlott meg.[36]

Végezetül a Kormányzó Úr zárószavai következtek. Őfőméltósága kifejtette, hogy bárki által is inkorrekt magatartásnak minősíthető korlátlan és korai katonai beavatkozást, amely túllépné a magyar öncélúság, vagyis véreink és területeink felszabadításának határait, nem tud magáévá tenni. *Utasította a* miniszterelnököt és a vezérkar főnökét, *hogy* egyezzék meg egymással a készenlétbe helyezendő hadtestek számára nézve *és tegyenek az eseményekhez képest neki sürgősen előterjesztést.* Ezzel az ülést berekesztette. Este 21 óra volt, amikor a négy órás gondterhes tanácskozásnak végeszakadt. — Az volt a benyomásom, hogy Magyarország a tanácsülés e határozatával — bár még így is nagy kockázatot vállalva — a kutyaszorítóban megtalálta történelmi feladatának adott helyzetben járható útját. Az átélt izgalmaktól fáradtan tértem otthonomba azzal a reménységgel, hogy a hozott határozat alapján még minden jóra fordulhat. Előttem akkor ismeretlen és csak gyanított, láthatatlan erők azonban az eseményeket egészen más irányba terelték.

Április 2-án azzal foglalkoztam, hogy a jegyzőkönyvhöz készített jegyzeteimet rendezgettem A munka lassan haladt, mert minden elhangzott szónak nagy fontossága volt. Az íródeáknak a történelem iránt érzett felelősségtudatával dolgoztam. Így közel 60 oldalt kitevő eredeti jegyzeteim feldolgozására 3—4 napot szántam.

Április 3-án [sic!] kora reggel, az Úri utca 20. sz. alatti hivatali helyiségemben, a miniszterelnöki titkos telefon szólalt meg. Teleki személyi titkára, Incze Péter,[37] miniszteri tanácsos hívott fel és közölte velem, hogy a miniszterelnök fontos ügyben 11 órára kéret magához.[38]

32 *Bartha Károly*, hivatásos katona (Budapest, 1884. június 18—Linz [Ausztria], 1964. november 22.) Honvédelmi miniszter 1938. november 15—1942. szeptember 24.

33 Bartha Károly rendfokozata helyesen táborszernagy. L. a 18. számú jegyzetet!

34 Bartha Károly ezen állítása teljesen megalapozatlan volt. A német—magyar gazdasági kapcsolatokra és a német hadianyag- és fegyverszállításokra l.: részletesen *Dombrády Lóránd:* A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938—1944. (Bp., 1981.) című monográfiáját. (A továbbiakban — *Dombrády* 1981.)

35 *Teleki Pál*, egyetemi tanár, politikus (Budapest, 1879. november 1—Budapest, 1941. április 3.) Miniszterelnök 1920. július 19—1921. április 14. és 1939. február 16—1941. április 3. Különböző miniszteri tisztjeire vonatkozóan l.: *Bölöny József:* Magyarország kormányai 1848—1975. Bp., 1978. 292—293. o.

36 L. a 31. számú jegyzetet A háború mellett állást foglalók számát Bartha Károly honvédelmi miniszter emelte négyre.

37 *Incze Péter* miniszteri tanácsos. (Csíkdelne, 189?—?). Az 1930-as évektől Teleki Pál titkára

38 A kérdéses nap 1941. április 2. Teleki 1941. április 3-án már halott volt.

Miután a kihallgatásra nézve közelebbi támpontom nem volt, minden segédlet nélkül siettem Telekihez. Azonnal kéretett.

Teleki: Elkészítetted már a tegnapelőtt esti tanácsülés jegyzőkönyvét?

Kérdésén egészen megrökönyödtem, mert Teleki eddig sohasem sürgetett.

— Nem készültem el vele — feleltem — mert a terjedelmes jegyzet rendes feldolgozása a hét végéig is el fog tartani, annál is inkább, mert a titkosságra való tekintettel, segítőtárs nélkül. magamnak kell azt megszerkesztenem, sőt esetleg azt le is írnom. —

Teleki: — Nagyon örülök, hogy még a végleges fogalmazásba nem kaptál, így ugyanis könnyebben felelsz meg annak, amire kérlek. —

Kérdőleg néztem rá, mire Teleki így folytatta:

— A tanácsülésről ugyanis én is vezettem jegyzőkönyvet, amelybe, — mint mosolyogva mondotta, — még azt is feljegyeztem, hogy a Kormányzó Úr milyen elhangzott kijelentésre bólintott. — Azzal kabátja felső zsebébe nyúlt és onnan nyolcad ívrét nagyságú 9—10 lapnyi jegyzettömb papirost húzott ki és azokat átnyújtotta.

Teleki: — Jegyzeteimet rendelkezésedre bocsátom. Súlyt vetek arra, hogy a jegyzőkönyv összeállításánál használd fel azokat. Az én felszólalásomból azok a részek, amelyeket piros ironnal aláhúztam, feltétlenül belekerüljenek a jegyzőkönyvbe![39]

Én: — Természetesen, óhaj szerint fogok cselekedni. Ha mindennel készen leszek, a munkát jóváhagyás előtt még bemutatom. —

Teleki erről a témáról többet nem beszélt.

Teleki: — Mondd csak mi a véleményed, hol fognak a szerb erők most felvonulni?

Én: — A kérdésben való szakszerű állásfoglalás nem tartozik szolgálati hatáskörömbe, erre a kérdésre felelősséggel a vezérkar főnökének kell válaszolni tudnia. —

Teleki: Nem azt kérdeztem, hogy a kérdés megválaszolása kinek a hatáskörébe tartozik, hanem azt, hogy mi a te véleményed?

Mindketten a fogadóasztalon kiterített balkáni falitérképhez léptünk.

Én: — A jugoszláv hadseregnek több ellenséges támadási iránnyal kell számolnia. Ezek közül számára az a legveszedelmesebb amely háborúja erőben tartásának lehetőségétől, angol—görög szövetségeseivel való közvetlen összeköttetéseitől vágja el. Erre a támadási irányra mutat egyébként a németeknek Bulgária délnyugati részén felvonuló erőinek gyanítható csoportosítása is. Ez az irány Bulgária felől általában nyugatra és délnyugatra vezet. Ez a fenyegető veszedelem a jugoszlávoknak zömmel Dél-Jugoszláviában, vagy legalábbis a központi részekben való felvonulását kívánja meg. Ott a földrajzi viszonyok is kedveznek nekik. Seregeiknek a Bácskában, a baranyai háromszögben vagy Horvátországban való olyatén felvonultatása, hogy ott mindenütt komoly ellenállást fejtsenek ki, stratégiai részletvereségek *csíráit* hordaná magában anélkül, hogy általuk a katonai végzet elhárítása eredményesen megkísérelhető lenne. Mindezekért a Bácskában és a visszacsatolás szempontjából tekintetbejövő egyéb magyar területeken, komolyabb katonai ellenállásukkal számolnunk nem kell. Véleményem szerint ez a szempont szabjon mérsékletet magatartásunkban, módszereinkben és alkalmazandó erőink tekintetében.[40]

Teleki: — Örülök, hogy egy nézeten vagyunk. Werth-el próbálkozom, talán megértjük egymást. — Megfogta vállamat: — No Isten áldjon meg! — Apropos! Mit szólsz Bárdossy beszédéhez?

Én: — Jól átgondolt beszéd volt. —

Teleki: — Ki lehetett volna nyomtatni! —

Elbúcsúztam. Többé Teleki Pált nem láttam, mert másnap reggelre az előző délután istenfélőn meggyónt, vallásos Teleki Pál halálhíréről vettem jelentést. Átfutottam a miniszterelnöki palotába, hol Incze Péter személyi titkára megerősítette halálhírét, kezével jelezve az öngyilkosságot. Kértem, hogy eresszenek be hozzá. Kérésemet a rendőri bizottságra való hivatkozással elutasították. Három levelet hagyott hátra.[41] Egyet családjának, egyet a Kormányzó Úrnak, egyet titkárának, Incze Péternek. A levelek tartalmáról mind a mai napig senki sem beszélt velem. Csak Werth Henrik tett egyszer előttem célzást arra, hogy az egyik levél tartalma „zavaros" volt. Halálát titokzatosság fedi. A rendőri bizottság a halál okául öngyilkosságot állapított meg.

39 Ismereteink szerint Teleki Pál ezen sajátkezű feljegyzései ez idáig nem kerültek elő.

40 Náray Antal helyesen vázolta fel a várható hadműveletek irányát és célját.

41 Teleki Pál halálának körülményei napjainkig foglalkoztatják a kutatókat és a közvéleményt egyaránt. A kérdésnek napjainkra már irodalma van. Vannak, akik az öngyilkosság, vannak akik a gyilkosság verzióit fogadják el. Ugyancsak problematikus a Teleki-féle levelek kérdése is. Náray szerint Teleki három levelet hagyott hátra és ezek közül egy szól Horthyhoz. Ez idáig két levél került elő, mindkettő Horthynak címezve (Teleki e két levelét lásd: *Szinai-Szűcs* 55a és 55b számú iratok, 291—292. o.). Ezeket egyes kutatók nem tartják hiteleseknek. Vö. *Hatos Géza:* Teleki Pál búcsúlevelei. *Kortárs*, 1982/9. 1447—1450. o.; *uő.:* Kérdőjelek, lehetőségek *História*, 1982/1. 8—9. o. Legújabb írásszakértői vélemények szerint a Teleki-féle ún. búcsúlevelek hitelesek. Vö.: *Nerpel József—Wohlrab József:* Írásszakértő és történettudomány. *História*, 1985/1. 20—22. o. Teleki halálára vonatkozóan lásd még: *Tilkovszky Lóránt:* Teleki Pál. Bp., 1969. 141—154. o.; *uő.:* Újabb adatok — vagy újabb (?) legendák? *História*, 1982/1. 10—11. o., *Zakar András:* Két visszaemlékezés. *História*, 1982/1. 7—8. o. *Uő.:* Teleki Pál halála. Legújabb adatok gróf dr. Széki Teleki Pál haláláról. Bécs, 1983.

Nyomozást az ügyben nem engedélyeztek. Politikai fogolytársamnak, dr. Kemény Gábornak,[42] aki a budapesti rendőrség bűnügyi osztályának volt vezetője, s aki a haláleset felvétel rendőri bizottságban személyesen résztvett, kijelentése szerint a holttesten szívtáji lövés volt, amelyet paplan alatt elsütött revolver okozott. A szomszéd szobában fekvő édesanyja azért nem hallhatta a lövés zaját. Arra a kérdésemre, hogy nem történhetett-e ügyesen elrendezett gyilkosság, Kemény Gábor azt válaszolta, hogy a nyomozást nem engedték meg.[43] Egy biztos: gróf Teleki Pál akaratát nem tudta a Magyarországra nehezedő német fellépéssel szemben érvényesíteni. Nemzetünk tragikus hősének, atyai elöljárómnak és ha szabad azt mondanom, nagyrabecsült b*arátomn*ak, a nagy magyarnak adassék tisztelet minden időkön át. A nemzet iránt érzett felelősség tudata, önzetlen hűsége és elszánt bátorsága legyen eszményképe a lélekben *majdan* megújuló magyar*ság*nak. A haláleset mély döbbenetet váltott ki az országban. *Úgy látszott, hogy* a mozgósításról a vezetés többé tudni nem akart. A temetés a nemzet nagy részvétével ment végbe és a *Kormányzó* Úr állandó légiriadók által nem zavartatva magát, kísérte el utolsó útjára munkatársát. A kocka azonban már el volt vetve.

A német vezetés orrolt, Bartha honvédelmi miniszter azonban Hitler főhadiszállására ment[44] és mint mondták „mindent rendbehozott" *olyanformán, hogy* az április 1-i alapokmányban foglalt elvi határozatok ellenére, a német hadvezetés követelésére négy hadtestünk és a gyorsanmozgó hadtest került mozgósításra és vonult fel.[45] Igaz ugyan, hogy hadműveleteit csak Jugoszlávia felbomlásakor kezdte meg, de az elvi határozatokkal ellentétben a gyorshadtest két dandára a Szent István-i Magyarország határát átlépte és részeivel Horvát ország és Bosznia vidékeire tört előre. A folyamőrség pedig Belgrád *elleni hadműveletekben* vett részt.

Tovább az események mozgató rugóiról a fenti előzményekhez hasonlóan tájékozva nem vagyok, mert az új és az április 1-i határozattól eltérő döntések megtanácskozására Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülést többé nem hívtak össze. Így a Délvidék felszabadítását szolgáló erők nagyságára, alkalmazására, az angol, az amerikai hadüzenetre és az 1941. évi orosz háborúra való belépésünkre vonatkozó megbeszélések és határozatok sem a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács ülésén történtek. Hogy milyen és mimódon érvényesült erők beavatkozására ki és milyen körülmények között döntött, erről konkrét tájékozva nem vagyok. Valószínűleg minisztertanácsokon beszélték meg a dolgokat és tárgyalták le a vezérkar főnökének idevágó emlékiratait és javaslatait. S ez alapon terjesztették elő javaslataikat az államfőnek. Mint az eseményeket immáron kívül szemlélőnek azonban sajnos meg lehetett állapítanom, hogy vezetőink, az ismeretlen erők befolyására, **első** meggyőződésükkel és **túlnyomóan** helyes felismerésükkel merőben ellentétes döntéseket hoztak. Miniszterválság azidőben mégis csak a közellátási miniszteri állásban, Laky Dezső visszalépésekor történt.[46]

Teleki Pál halála után, majdnem biztosra vehetően Teleki javaslatára, Bárdossy lett a miniszterelnök. Felvetettem előtte, személyi kihallgatáson, a bizalmi kérdést. Kért, hogy maradjak mellette, mert szigorúan kívánja követni Teleki Pál nyomdokait. Maradtam hát, de már az első napokban nagy csalódást kellett megérnem. A közben elkészített április 1-i *Legfelső tanácsülési* jegyzőkönyvet ugyanis, végleges összefűzés előtt, előzetes jóváhagyásra előterjesztettem a Kormányzó Úrnak és valamennyi szavazó tanácstagnak. Mindegyik jóváhagyta szövegemet, kivéve Bárdossy Lászlót. Ő hozzászólását csaknem egész terjedelmében átfogalmazta. A beszéd szövege, az átfogalmazás után, igen diplomatikus formát öltött és a német álláspont felé sokkal toleránsabbá vált, *mint eredeti és — szerintem — valóban elhangzott formájában.*

Az új miniszterelnökkel szemben szolgálati viszonyom mindinkább udvariasabbá és hűvösebbé vált. *Teleki halála után helyzetem egyre* talajtalan*abbá*, az egyre *inkább* német harsonákat fúvó vezérkar*unk* előtt egyre súlytalanabbá vált. *Bárdossy László, akit akkor még mindig jó magyar embernek tartottam, az* orosz—német háború kitörésekor, folyvást arra kért, hogy nevében a vezérkarnál tájékozódjam. Felvilágosítottam, hogy ez nem hivatásom. Lépjen érintkezésbe

42 *Kemény Gábor* dr., rendőrfőtanácsos (189?—1947[?]). 1945 után rendőr vezérőrnagy.

43 Náray Antal leírásában ellentmondást lehet felfedezni. Mindenesetre érdekes a lövés helyének kérdése, hiszen Náray paplan alatti szívtáji lövésről számol be Kemény Gábor nyomán, míg mások — vö. *Tülkovszky, Hatos, Zakar* i. m. — fejlövésről írnak. Érdekes az is, hogy Náray nem tesz említést Bárczy Istvánról, aki úgy nyilatkozott 1945 után, hogy ő volt az első, aki látta Telekit, és más a Teleki-üggyel foglalkozó szerzők hivatkoznak is rá, ugyanakkor ismereteim szerint Kemény Gábor neve még nem merült fel Teleki halála kapcsán. Egy lábjegyzetnek nem feladata, hogy hitelesen megrajzolja a Teleki-haláleset körülményeit, de felhívhatja a kérdéssel foglalkozó kutatók figyelmét esetleg még hasznosítható mozzanatokra.

44 Bartha Károly honvédelmi miniszter 1941. április 4-én utazott Hitler főhadiszállására. Bartha útjára vonatkozóan l. *Nagy Vilmos:* Végzetes esztendők. Bp., é. n. 64—65. o.

45 A Jugoszlávia elleni hadműveletekben magyar részről a 3. hadsereg (I., IV., V. hadtest és az I. gyorshadtest), a légierő és a folyami erők bizonyos alakulatai vettek részt. A mozgósítás azonban több hadtestet is érintett.

46 Laky Dezsőt 1941. szeptember 15-én *Győrffy-Bengyel Sándor*, (Budapest, 1886. február 15—Budapest, 1942. június 14.) vezérezredes váltotta fel, aki akkor egyben szolgálaton kívüli viszonyba is került.

a vezérkar főnökével. Az volt a benyomásom, hogy a magyar vezérkar főnöke, hadművelet rodájával[47] együtt, a német hadvezetéssel teljes egyetértésben a magyar politikát a háborúba való belépésre szorongatja. A magyar politikának pedig nem volt bátorsága okos alapgondolata mellett bátran helytállni és a végrehajtó katonai hatalomnak odakiáltani: „Sutor, ne ultra crepidam"![48] Itt vesztette el végkép a játszmát a magyar államférfi az erősen német befolyás alatt álló magyar hadvezetéssel szemben, megfeledkezve arról, hogy ezzel lemondott az államélet szellemi vezérletéről és *létünk megkövetelte* óvatos körültekintéstől. A gyeplőket, félve a következményektől, átadta a dicsszomjas katonáknak. Gömbös Gyuláék által elvetett mag megteremte természetellenes gyümölcsét: **A hadvezetés vezényelt, a politika pedig készséges zenekar szerepére vállalkozott!**

Az orosz—német hadüzenet kapcsán érdekes beszélgetés folyt le Bárdossy miniszterelnök és köztem. Amint ismeretes, a német, finn és román részről megindított háborúban Magyarország tulajdonképen semmi néven nevezendő lépést nem tett eleinte, csak határvédelmét erősítette meg. *Amint mondták a németek sem kívánták hivatalosan hadbalépésünket.* A magyar vezérkar azonban nyugtalankodott, hogy lemaradunk a „biztos és gyors német győzelmet" ígérő hadjáratból, amiből hazánkra súlyos hátrányok származnak. *Emlékezetem szerint* ha körülbelül öthat hadtestnyi erővel Szovjetoroszország ellen támadólagosan fel nem lépünk — sürgette Werth vezérezredesnek a miniszterelnökhöz címzett emlékirata,[49] úgy az orosz támadás bennünket készületlenül fog találni. Az oroszok átlépik a Kárpátokat és akkor már késő lesz cselekedni. Magyarország — úgy vélte — az orosz *terjeszkedési* törekvések irányában is fekszik. Az ellene való fellépést *különben — szerinte* — bolsevista ellenes politikánk etikailag is sürgeti. Bárdossy kormánya azonban még mindig vonakodott. Újra és újra tájékozódni kívánt. Megbízásából átmentem a Színház *utca* 7. alatt működő vezérkar hadműveleti irodájába. Itt Sáska Elemér[50] *akkor* vk. alezredes, osztályvezető helyettes is lelkemre igyekezett beszélni, hogy a kormányelnököt bírjam rá az Oroszország elleni háborúban való részvételünkre. Indoklásuk az volt, hogy ha tétlenek maradunk, az oroszok a német és román erők közé ékelődnek, birtokbaveszik a Kárpát szorosokat és betörnek Magyarországba.[51]

Nem nyilatkoztam, de visszasiettem Bárdossyhoz és a vezérkar kívánságát ismertetve, felhívtam a figyelmét a most már másodszor kifejtett vezérkari érvelés teljes tarthatatlanságára. Az előrelendülő német és román seregek közé ékelődő és Magyarországra betörni szándékozó állítólagos orosz hadművelet a világ legostobább katonai művelete lenne, ezért ezt róluk feltételezni sem lehet! Ha túlságosan óvatosak akarnak lenni, zárják le az északkeleti határt egy-két határvadász dandárral, de azok se ellenségeskedjenek.

Az 1941. évi július 26-án bekövetkezett és mind a mai napig kiderítetlen kassai légitámadás, véleményem szerint, elhirtelenkedett elhatározásra bírta Bárdossyt, de — mint mondta *nekem* — csak a vezérkar unszolására, kis erőkkel és *csak* a magyar határ védelmére legfeljebb a Dnyeszter vonalig kíván előremenni.[52] Az igazság kedvéért meg kell azt is jegyeznem, hogy a Lupkow körüli harcok magyar veszteségeit mélyen fájlalta. Sok helyes felismerése mellett **mégsem** volt ereje megakadályozni, hogy idegen erők és azok árnyékában meghúzódó ambíciózusak, a Kormányzó Urat legtöbbször félrevezetve, országunkat fokozatosan belesodorják a második magyar hadsereg kirendelésébe és *szomorú* vereségébe.[53]

A német politikát vakon követő szélső-jobboldali pártjaink és a rendkívül nagy álmokat és ambíciókat hordozó *történő vezérkariak* odáig ragadtatták el magukat, hogy kijelentették: „Magyarország védelme a Donnál fog megtörténni."

A 2. magyar hadsereg elpusztulásával elpusztult tulajdonképen egész katonai felfegyverzésünk és felszerelésünk, mert a másik két hadseregünk felfegyverzését is *legnagyobbrészt a 2. magyar hadseregnek* bocsájtottuk rendelkezésre.[54] A németek ugyan fegyvertelen seregtesteink felszerelését ígérték, ebből azonban kiadós mértékű talpraállítás nem lett soha. Így saját országunk védel-

47 Náray Antal a honvéd vezérkar főnöke 1. (hadműveleti) osztályára utal.

48. „Suszter maradj a kaptafánál!" (latin)

49 Werth rendfokozatára l. a 18. számú jegyzet. A vezérkar főnökének emlékiratát részletesen elemzi *Dombrády* kézirat.

50 *Sáska Elemér* (Kassa, 1898. november 20—Stuttgart, 1985. 03. 31.) vezérőrnagy. 1941. február 1. és 1942 májusa között a vezérkar főnöke 1. osztályának vezetője vezérkari alezredesi, majd vezérkari ezredesi rangban.

51 A vezérkar indokolása minden realitást nélkülözött!

52 V.ö.: Az 1941. június 26-i rendkívüli minisztertanács jegyzőkönyve (Bárdossy-variáns). OL Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Az 1941. június 26-i rendkívüli minisztertanács jegyzőkönyve.

53 A 2. magyar hadsereg 1943 január—februárjában bekövetkezett katasztrófájára utal Náray Antal.

54 Náray Antal ezen sorai is megerősítik azoknak a történészeknek a kutatási eredményeit és adatait, akik helyesen állapították meg, hogy a 2. magyar hadsereg minden, a magyar hadvezetés rendelkezésére álló fegyverzetet és felszerelést megkapott felállításakor 1942 tavaszán! Az viszont vitathatatlan tény, hogy ez a felszerelés és fegyverzet nem volt elegendő az egyre korszerűbb fegyverekkel rendelkező Vörös Hadsereg ellen. A 2. magyar hadsereg felállítására és fegyverzetére lásd: *Dombrády* 1981. 103—111. o.; *uő:* A doni hadsereg fegyverzete. *História*, 1983/1. 19—21. o.; *Szakály Sándor:* Vita Nemeskürty Istvánnal. *Mozgó Világ*, 1984/3. 43. o. *Szabó Péter:* a 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverzete a frontra kivonulása előtt. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 3. sz. 616—642. o.

mére már nem volt fegyver, az ipar pedig német erőszakoskodásra már legnagyobbrészt Németországnak dolgozott.[55]

1941. októberének végén Bárdossy miniszterelnök közölte velem, hogy a 2. hadseregünk kiajánlása miatt elmozdított Werth helyébe kerülő új vezérkar főnöke, Szombathelyi vezérezredes,[56] egyre jobban szorongatja őt arra, hogy bocsásson engemet el a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács vezértitkári helyéről, mert oda kedvencét, Máthé Károly[57] tábornokot kívánja helyezni. Bárdossy különösképen hozzám fordult a kérdéssel, hogy hát most mit is csináljon? Én erre csak annyit válaszoltam, hogy a vezértitkári állás a *Kormányzó* Úr és a miniszterelnöknek rendelkezésével módosítható *csak*, abba a vezérkar főnökének beleszólnivalója nincs. *Az* én személyem *mégse* legyen akadálya *elhatározásainak*. Így engem 1941. decemberében *állásomtól* felmentettek és a szolnoki dandárparancsnoksággal bíztak meg,[58] Máthé Kálmán tábornok viszont helyemre került.

A sors könyvébe mégis más volt beírva. 1941. dec. 5-én meghalt Kozma Miklós,[59] a Magyar Távirati Iroda és Rádió elnöke. Bárdossy *irántam* érzett kényelmetlen helyzetén úgy vélt könnyíteni, hogy felajánlotta nékem *a* megüresedett helyet. Katona lévén, elhatározásomat a Legfőbb Hadúrnak, *a Kormányzó Úrnak* döntésétől tettem függővé. Így kerültem a Magyar Távirati Iroda és Rádió élére, természetesen a honvédségnél *1942. II. 1.-én* történt nyugdíjaztatásom után.[60]

1945. V/3.
N.

Jegyzet: * *A felvidéki sáv visszacsatolása alkalmával Gr. Teleki Pál a képviselőházban — emlékezetem szerint — alábbi gondolatot fejtette ki: Figyelmeztetem a t. Házat, hogy a bécsi döntés nem a revízió keretein belül és nem a magyar Kormány intencióri szerint történt, de elfogadtuk, mert az volt az elgondolásunk, hogy elfogadunk mindent, ami lehetővé teszi, hogy véreink visszatérjenek az országhoz.*"

55 A magyar ipar, illetve a hadiipar német kizsákmányolására l.: *Berend T. Iván—Ránki György:* Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944). Bp., 1958., valamint *Dombrády* 1981.

56 ***Szombathelyi Ferenc***, hivatásos katona (Győr, 1887. május 7—Újvidék, 1946. november 4.) 1941. szeptember 6. és 1944. április 19. között a honvéd vezérkar főnöke. Rendfokozata 1941. szeptember 6-án altábornagy, vezérezredessé 1941. november 1-én lépett elő.

57 Helyesen ***Máthé Kálmán*** vezérőrnagy (Kassa, 1890. május 21—Budapest, 1970. január 5.), 1942. november 1-től altábornagy. Máthé Kálmán a kassai 23. gyalogdandár parancsnoka volt abban az időben, amikor Szombathelyi Ferenc a kassai VIII. hadtest parancsnoki posztját töltötte be. Feltehetőleg ott kialakult barátságuk miatt szerette volna Szombathelyi Máthé Kálmánt a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkári posztján látni.

58 Náray Antal szolnoki dandárparancsnoki beosztása csak felmerülhetett, mivel vezértitkári beosztásából 1941. január 1-gyel mentette fel Horthy Miklós kormányzó,

59 ***Kozma Miklós***, hivatásos katonatiszt, politikus (Nagyvárad, 1884. szeptember 5—Ungvár, 1941. december 7. Belügyminiszter 1935. március 4—1937. február 3., Kárpátalja kormányzói biztosa 1940. szeptember 12—1941. december 7., Az MTI, majd a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. elnöke 1922—1935., illetve 1937—1941. Náray Antal pontatlanul adta meg Kozma Miklós halálozási időpontját.

60 Náray Antalt 1942. március 1-gyel mint ezredest nyugdíjazták. 1942. április 3-án nyugállományba helyezésének napját 1942. március 1-ről 1942. május 1-re módosították és így még tényleges állományban vezérőrnaggyá nevezhették ki, 1942. április 1-gyel, 1942. március 30-i ranggal 4. rangszámmal. Vö. HK (Szü) 1942/14. 208. o. (L. a Bevezetőben!)

SZEMLE

VERESS D. CSABA

A DUNÁNTÚL HADI KRÓNIKÁJA 1944—1495

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1984. 372 o. 8 térkép)

A könyv a Dunántúl felszabadításának eseménytörténetét dolgozza fel, a lehető legaprólékosabban. Alapmű, amelyet bárki, bármikor kézbe vehet, ha bármire kíváncsi az adott időszakban történtekből.

A szerző két nagy szakaszra bontja a hadműveleteket: a szovjet csapatok Dunántúlra való lépésétől az arcvonal ideiglenes stabilizálódásáig a Budapesten körülzárt német—magyar csapatok felmentési kísérleteinek kudarcát követően, illetve a márciusi német ellentámadás megindulásától az ország felszabadításának befejezéséig.

Az első részen belül külön-külön tárgyalja a 3. Ukrán Front hadműveleti hídfőjének kialakítását a Dunántúlon Mohácstól délre, 1944. november 7. és 24. között; december 1-től 9-ig tartó támadását a hídfőből a Margit-vonal eléréséig; a Margit-vonal balszárnyának áttörését és ennek eredményeként Budapest bekerítését nyugat felől december 20. és 31. között, valamint a német felmentési kísérletek elhárítását és az arcvonal stabilizálását 1945 januárjában és februárjában.

A második részben külön elemzi a 3. Ukrán Front védelmi hadműveletét 1945. március 6. és 15. között, illetve a 2. és 3. Ukrán Front Bécs—Pozsony irányú általános támadását március 16-át követően.

A fenti fejezeteken belül természetesen a szerző tovább részletezi az egyes hadműveleteket a csapatok csoportosítása, az időrendi sorrend, vagy a területi elkülönülés alapján.

A tagolás jól követi az ország területének harmadát kitevő tájegységen folyó hadműveletek fenti hármas elv szerinti szakaszolását.

A szerző az egyes nagyobb egységek előtt némi kitekintést ad az országon kívüli általános hadihelyzetre. Elősegítené azonban a jobb megértést és használhatóságot, ha több esetben tette volna ezt meg, s a kitekintés maga alaposabb, elemzőbb lett volna. Így például a március 16-i szovjet általános támadás — egyébként elsőrendű — leírása előtt alaposabban értékelhette volna a szovjet hadművelet szükségességét a német „Alpenfestung"-elgondolás tükrében, s azt, hogy ezzel egyidőben a Vörös Hadsereg főerői már Berlin előterében harcoltak, ami ráadásul morálisan hozzájárult az „elit" 6. SS páncélos, hadsereg napok alatti vereségéhez. Vagy például magyarázhatta volna, hogy december második felében, a „Wacht am Rhein" (az ardenneki német ellentámadás) időszakában miért volt Hitler és a német vezérkar számára kiemelt fontosságú a pesti hídfő mindenáron való megtartása. Ezek a kitekintések elősegítették volna a magyarországi események behelyezését a magasabb, területegységi vagy európai kategóriába, s egyben jobban rávilágíthattak volna az egyes hadműveletek miértjére is.

A könyvben szereplő vázlatok elégségesek lennének egy átfogó politikai-katonai műben, de nem egy ilyen *részletes hadtörténeti* feldolgozásban. A szöveg aprólékosan pontos, a rajzok elnagyoltak. Ráadásul alkalmanként félreérthetőek: például a 143. oldalon található ábrán a német támadó erők nyilaiba vannak beleírva az adott helyen védekező szovjet csapatok hadrendi megnevezései.

Egy újabb kiadás számára legalább két-két és félszer ennyi vázlatra lenne szükség, s azokat célszerű lenne minden esetben legalább hadosztály-, de esetenként ezred-bontásban elkészíteni.

A munka telis-teli van katonai szervezeti megnevezésekkel, mint hadosztály, ezred, zászlóalj stb. Ez természetesen szükségszerű, nem ártott volna azonban vagy a bevezetésben, vagy a függelékben hadrendi magyarázatot adni, hiszen az olvasók jó része ezzel egyáltalán, vagy részben nincs tisztában.

Ezzel párhuzamosan arra is szükség lett volna, hogy a szerző konkrétan is bemutassa a szovjet, a német (és a magyar) hadosztályok

közti szervezeti és fegyverzeti eltéréseket. Feltétlen szükséges lenne ez, hiszen igen sok olvasó egyszerűen, szám szerint szembeállítja egymással a harcoló felek hadosztályait, s jobb esetben nem érti a történteket, rosszabb esetben helytelen következtetéseket is levon, például a harcértékről. A szerző az egyes hadműveletek indulása előtt egyébként — nagyon helyesen — konkrétan ismerteti a szembenálló felek erejét, akár harcosig és harckocsiig lemenően, de az említett különbségek kimutatását sehol sem végzi el.

Ugyancsak célszerű lehetett volna ismertetést adni a műben oly sokat szereplő harcitechnikai eszközökről, például meghatározni a harckocsi és a rohamlöveg mibenlétét és egymástól való eltérését, vagy ugyanezt a vadász- és csatarepülőgépek vonatkozásában. Ugyanígy hiányoznak az egyes fontosabb harceszközök (például T—34, Tigris) néhány jellemző adatai is, akár táblázatos formában. Ezek segítségével az olvasó el tudna igazodni a harci-technikai eszközök szövevényes dzsungelében, s érzékelhetné az egyes ütközetek jellegét és a valóságos erőviszonyokat is az ott részt vevő eszközök egymáshoz viszonyított adatai, tehát harci lehetőségei tükrében.

Mindezen hiányosságok dacára Veress D. Csaba könyvét az ilyen témában megjelent könyvek közül az egyik legjobbnak tartom, s a hadtörténelmi kérdések iránt érdeklődők figyelmébe ajánlom.

Ravasz István Dezső

AZ 1944. ÉV HISTÓRIÁJA

Historia évkönyv, 1984

Szerkesztette Glatz Ferenc

(Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1985. 174 o.)

Alig néhány éve csak, hogy a történelem iránt érdeklődő olvasók kezükbe vehették a Magyar Történelmi Társulat új, színes folyóiratát, a kezdetben negyedévente, napjainkban már kéthavonta megjelenő *Históriát*. Az ötödik születésnapját még csak alig betöltött folyóirat e röpke néhány év alatt az egyik legnépszerűbb, legolvasottabb magyar történelmi folyóirattá vált.

A szerkesztőség sorra-rendre színvonalas problémafelvető írások közreadásával és újabb és újabb lapszerkesztési ötletekkel növelte — és növeli ma is — a folyóirat olvasóinak népes táborát.

Kezdetben a tematikus duplaszámok voltak az olvasótoborzók — nem említve a rendszeres História vitaesteket. Ezek a tematikus számok lehetővé tették, hogy a szerkesztőség által fontosnak tartott kérdéskörről a történészek, kutatók sokoldalúbb megközelítéseket adhassanak, időben és térben kevésbé korlátozva, mint egy egyszerű „szimpla" szám esetében.

1984-ben újabb — a fogadtatást látva — egyértelműen sikeresnek nevezhető vállalkozásba kezdett a szerkesztőség. Elindította a folyóirat évkönyveinek, a „História könyvek"-nek a sorozatát.

Kissé megkésve, 1985 tavaszán jelent meg a sorozat első kötete „Az 1944. év históriája". Az évkönyv szerkesztője — Glatz Ferenc — és munkatársai — Pók Attila, Potó János és Sipos Péter — arra vállalkoztak, hogy az általuk összeállított kötet a negyven évvel ezelőtti esztendő eseményeinek legszélesebb körű, legalaposabb, a legújabb kutatási eredményeket is tükröző krónikáját nyújtsa az olvasóknak. E cél megvalósításának az érdekében a szerkesztőség a korszak legavatottabb kutatói egy részének lehetőséget adott új, kevésbé ismert, vagy csak újra fogalmazott értékelések, tények publikálására.

Az 1944-es esztendő kétségkívül a XX. századi magyar történelem egyik legsúlyosabb, leginkább vérzivataros éve. Ezen egy év alatt jelentős történelmi változások zajlottak le Magyarország történetében. Ekkor veszítette el önállóságát a független Magyarország (1944. március 19.), ebben az évben vált hadszíntérré az ország területe (1944 szeptemberétől), ekkor került hatalomra a nyílt, fasiszta diktatúra (1944. október 15—16.), de ebben az évben kezdtek hozzá az új, független, demokratikus Magyarország, az új államiság alapjainak a lerakásához is (1944. december 21—22.).

Az itt felsorolt események hosszabb-rövidebb tanulmányokban történő feltárása is több évkönyv anyagát tenné ki, és akkor még nem szóltunk a kisebb jelentőségű történésekről. A szerkesztők úgy vélték — és tették helyesen —, hogy nemcsak a nagy, történelmet formáló eseményekről, de az 1944-es

esztendő tragédiáktól terhes mindennapjairól is szólni kell a kötetben. Ennek a szerkesztési elvnek is köszönhető, hogy alig van olyan jelentősebb eseménye 1944-nek, amelyről ne olvashatnánk „Az 1944. év históriájá"-ban, és ugyanakkor ne elevenednének meg 1944 egyszerű, néha tragikus hétköznapjai.

A szerkesztőket dicséri az a tény is, hogy a magyar történeti témák mellett az 1944-es esztendő európai eseményeit, a szomszédos országok történelmének egy-egy fontos mozzanatát felidéző írások is olvashatók a kötetben. Magyarország második világháborús szereplése, 1944 történései úgy érthetők csak meg igazán, ha elhelyezhetjük azokat az egyetemes történetben, ha a szomszédos országok adott időszakának történelmével párhuzamba állíthatjuk azokat. Ezt a párhuzamba állítást, összehasonlítást jól szolgálták Boros Zsuzsa, Kovács István, Lipcsey Ildikó írásai, továbbá az 1944-es Jugoszláviáról, Szlovákiáról készített összeállítások.

A História évkönyvében található írások, melyek között tanulmányok, forráspublikációk, dokumentum- és kronológiai összeállítások egyaránt megtalálhatók, jól rajzolják meg az 1944-es esztendő Magyarországának bel-, kül- és katonapolitikai történetét, a hadtörténeti eseményeket.

E rövid ismertetés készítője nem vállalkozhat arra a feladatra, hogy a kötet valamennyi írását méltassa, netán vitázzon némelyek megállapításaival, de kiragadhat bizonyos dolgokat. A recenzens elsősorban a közzétett visszaemlékezéseket, naplórészleteket olvasta legszívesebben — bár néhányat maga is eredetiben ismer —, mert a frissiben papírra vetett gondolatok, a korszak történelmét formáló, vagy azt közelről szemlélő politikusoktól, közéleti személyektől, szerinte mindig a legérdekesebbek.

A sok új, vagy csak a szűkebb történész szakma előtt ismert adat, tény nagyközönség elé tárása újabb ösztönzője lehet a történelmi múlt iránti érdeklődés felerősítésének.

A „História évkönyv" első kötetének méltatásakor talán nem tűnik ünneprontásnak, ha a könyvet olvasók érdekében felhívom a figyelmet néhány kisebb-nagyobb pontatlanságra. Ezek a bosszantó — főleg hadtörténeti, katonai — apróságok könnyen kiküszöbölhetőek lettek volna, ha a kötet szerkesztési munkálataiba bekapcsoltak volna egy, a korszak hadtörténetével foglalkozó kutatót.

Követve az évkönyv — csak dicsérhető — kronologikus felosztását, mindjárt az első íráshoz — *Borus József:* A magyar királyi honvédség a Szovjetunió elleni háborúban — egy-két apró megjegyzés. Borus József írásának címe és tartalma között nehéz volt a recenzensnek megtalálni a valódi összhangot, bár a rövid szervezés- és eseménytörténeti áttekintés mindenki számára hasznos lehet. Két elírásról csak a következőt: a „honvédség főparancsnoka" szolgálati állást Horthy kormányzó nem 1940 januárjában, hanem 1940 márciusában szüntette meg. Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke 1941 szeptemberében csak altábornagy volt, vezérezredessé 1941. november 1-vel nevezték ki.

Sárhidai Gyula írását — Szegényes csodafegyverek — nem látom indokoltnak *ismét* megjelentetni, hiszen a História 1984/4. számában már olvashattuk!

Stark Tamás tanulmányához — Elesett, megsebesült, eltűnt, fogságba esett — egy-két megjegyzés: a „Honvédelmi Minisztérium vezérkari főnöksége" a korban teljesen ismeretlen. Létezett honvédelmi minisztérium, illetve honvéd vezérkar főnöke. Ugyancsak nem volt „Honvédelmi Minisztérium vezérkari főnöksége 3. osztály". Létezett Honvédelmi Minisztérium 3/a., 3/b., 3/c. osztály, illetve 3. vkf. osztály. A táblázatok lelőhelye helyesen HL (Hadtörténelmi Levéltár). II. tartalékos hadtest helyesen, II. tartalék hadtest.

Rozsnyói Ágnes 1944. október 15-i krónikájához egy megjegyzés: Veress Lajost, a 2. magyar hadsereg parancsnokát nem vezérkari főnöke, hanem a németek tartóztatták le, ez dokumentálható is. (Ez a helyes adat olvasható egyébként Borus József említett írásában!)

Zinner Tibor dokumentumközlésének bevezetőjében Vörös Jánost 1944. március 19-től nevezi a honvéd vezérkar főnökének, vezérezredesi rendfokozatban. A helyes adatok: a honvéd vezérkar főnöke 1944. április 19-től, vezérezredes 1944. május 10-től. Vezérkari ezredes nem 1939-től, hanem 1938. május 1-től.

Az évkönyv írásai közül a legtöbb téves adatot, pontatlanságot *A. I. Puskas* tanulmánya — Átállás előtt és után — tartalmazza. Mivel nem tudni, hogy a szerző, vagy a kor szaknyelvében teljesen járatlan fordító követte-e el a hibákat, ezért csak felsoroljuk azokat, mellékük illesztve a helyes adatot, tényt.

Budapesti főparancsnokság — ?; 6., 13., 16. gyalogos zászlóalj — 6., 13., 16. gyaloghadosztály; 16. gyalogos hadosztály parancsnoka, Vasvári őrnagy — 16. gyaloghadosztály parancsnoka, Vasváry József vezérőrnagy; Kéry ezredes törzskari főnök — Kéri Kálmán vezérkari ezredes, az 1. hadsereg vezérkari főnöke; „1. magyar hadsereg főparancsnokává László vezérezredest" — 1. magyar hadsereg parancsnokává László altábornagyot; Lengyel Béla nem volt, illetve lett a 16. gyaloghadosztály parancsnoka. Ő az adott időpontban nem vezérőrnagy, hanem altábornagy és a VIII. hadtest parancsnoka; Hankovszky Gyula vezérőrnagy a 13. gyaloghadosztály éléről a honvédelmi minisztériumba került és lett földi főcsoportfőnök. Ezt nem leváltásnak tekinteném!

Teljesen érthetetlen és nem létező alegység a „2. hegyi lövész brigád 10. ütegének 1. szá-

zada" — létezett 2. hegyi dandár, kapcsolatot is keresett a szovjet hadsereggel, illetve a szlovák felkelőkkel, de „10. ütegének 1. százada" — teljesen ismeretlen, csakúgy, mint a kapitányi rendfokozat a honvédségben.

A felsorolt hibákat, tévedéseket még lehetne bővíteni, de nem az a célom, az előbbi felsorolással csak azokra a tévedésekre kívántam utalni, amelyek korrigálása az évkönyv, illetve olvasói érdekében feltétlenül fontos lenne, akár azzal a módszerrel is, hogy a História egyik következő száma közölné a helyes „válaszokat".

Szakály Sándor

KRÓNIKA

SZAKÁLY SÁNDOR

FORRADALMAK ÉS ELLENFORRADALMAK KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN, 1918—1920

Nemzetközi tudományos ülésszak, Pécs, 1985. június 11—13.

Háromnapos nemzetközi történészkonferencia színhelye volt a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának székháza 1985. június 11-e és 13-a között. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem, a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottsága, a New York-i Városi Egyetem Brooklyn-i Intézete és az Atlantai Kutató és Kiadó Intézet közös rendezésében megtartott konferencián tíz ország — Bulgária, Csehszlovákia, az Egyesült Államok, Izrael, Jugoszlávia, Magyarország, Románia, Svájc, Svédország és a Szovjetunió — mintegy ötven történésze vett részt.

A Pécsett megrendezett tudományos ülésszak a tizennyolcadik rendezvénye volt annak, a több mint tíz évvel ezelőtt útjára indított, „Society in Change" *(Változó társadalom)* címet viselő programnak, amelyet a New York-i Városi Egyetem Brooklyn-i Intézete hívott életre. E program keretében számos nemzetközi konferenciát rendeztek már az Amerikai Egyesült Államokban, illetve Európa országaiban. Így többek között nemzetközi tudományos tanácskozás színhelye volt már Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Olaszország, Görögország egy-egy városa.

A XVIII. nemzetközi konferencia témája a közép-kelet-európai forradalmak és ellenforradalmak története volt az 1918—1920-as években. A rendezők igyekeztek az adott időszak valamennyi jelentősebb közép-kelet-európai forradalmi, illetve ellenforradalmi mozgalmáról előadásokat szervezni. Sajnos, a rendezők nem tehettek arról, hogy az előadásra felkért francia, görög, lengyel és részben a csehszlovák történészek nem érkeztek meg a konferenciára. Így is harmincegy előadást, korreferátumot hallgathattak meg a résztvevők és az érdeklődők a három nap alatt.

A konferencia megnyitására 1985. június 11-én került sor. A délelőtti ülésen elnöklő *Peter Pastor* (USA) üdvözölte a konferencia résztvevőit, majd a házigadók nevében *Ormos Mária*, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem rektora köszöntötte a konferencián megjelenteket. Ormos Mária után *Christoph M. Kimmich* (USA), a Brooklyn College vezetőjének helyettese szólt a megjelentekhez. Kimmich professzor szavai után *Tigyi József* a Magyar Tudományos Akadémia Pécsi Akadémiai Bizottságának alelnöke kívánt jó munkát a konferencián részt vevőknek.

A megnyitó köszöntők után *Theodore Ropp* (USA) tartotta meg bevezető előadását. Előadásában a forradalmak, ellenforradalmak kialakulásának történetét tekintette át, majd az első világháborút követő forradalmak, ellenforradalmak jellegéről, okairól szólt. A közép-kelet-európai kis népek esetében hangsúlyozta, hogy nehezen tudtak kikerülni a háború, fegyverszünet, forradalom, ellenforradalom forgatagából.

Theodore Ropp előadása után a másik bevezető előadást *Jurij Alekszandrovics Poljakov* (Szovjetunió) tartotta. Ő előadásában elsősorban a közép-kelet-európai ellenforradalmakról, illetve az ellenforradalmak exportjáról beszélt. Hangsúlyozta, hogy az első világháborúban vesztes, illetve győztes hatalmak között pl. az oroszországi proletárforradalom időleges szövetséget hozott létre és ezek a hatalmak, a belső ellenforradalmi mozgalmakat támogatva, az ellenforradalmat exportálták. Tették ezt annak ellenére, hogy Szovjet-Oroszország nem fenyegette egyik nagy és kis országot sem.

A két bevezető előadás után került sor az első nagy témakör — A magyar társadalom a forradalom előestéjén — referátumaira.

Gabor Vermes (USA) előadását távollétében János Decsi (USA) olvasta fel. Vermes előadásában a magyar társadalom helyzetét vizsgálta a polgári demokratikus forradalom előestéjén, 1918-ban. Véleménye szerint a társadalom szétesőben volt, nem volt olyan erő, amely igazán összefogja a különböző irányú törekvéseket. A forradalom is Budapest népe forradalmának tekinthető, a forradalmi szellem nem terjedt el igazán vidéken. Ugyanakkor kifejtette azt a véleményét is, hogy a győztes forradalom után nehéz helyzetben volt a kormányzat, hiszen Magyarországon a köztársaságnak nem voltak hagyományai.

Ugyancsak a társadalom és a forradalom kapcsolatát elemezte *Litván György* előadásában. A polgári demokratikus korszak kutatója a Károlyi-kormány létrejöttének, a különböző pártok és csoportok viszonyának az alapjait kereste. Részletesen szólt Jászi Oszkár szerepéről, elképzeléseiről és kudarccal végződött kísérleteiről. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a magyarországi polgári demokratikus kísérlet elsősorban nem a belső ellentétek, hanem a külső kényszerítő erők — antant-ultimátumok stb. — hatására bukott meg.

Bukásról, pontosabban összeomlásról beszélt előadásában *Farkas Márton* is. A Hadtörténeti Intézet főmunkatársa az Osztrák—Magyar Monarchia hadseregének az összeomlásáról tartotta meg referátumát. Az 1918 őszi hadihelyzet felvázolásán kívül részletesen kifejtette a hadsereg vereségének, összeomlásának okait. Ezek közül különösen fontosnak tartotta hangsúlyozni a katonaság pszichikai, fizikai összeomlását, a Monarchia-ellenes hangulatot, a hátországi mozgalmak híreit, a háború elleni agitációt. Véleménye szerint Linder hadparancsa, vagy a Károlyi-kormány nem játszott különösebb szerepet abban, hogy a Monarchia hadserege felbomlott.

Farkas Márton előadását *Liptai Ervin* vezérőrnagy felszólalása követte. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója a polgári demokratikus forradalom győzelme után kialakult helyzetet, a hadsereg szerepét, az új katonapolitikai koncepció(k) kialakulását tekintette át. Mint mondotta, a polgári demokratikus forradalmat a pacifizmus segítette, az volt az egyik mozgatója. A Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulásával egy új elképzelés is megjelent, amely a katonák fokozatos balratolódásához, a Katonatanács forradalmasodásához vezetett. A belső rend és béke fenntartására elképzelt új hadsereg rövidesen kommunista befolyás alá került, és a belső rend fenntartása helyett az ország védelmére kellett mozgósítani. Az ország védelmére pedig akkor lehet leginkább mozgósítani, és akkor beszélhetünk forradalmi honvédelemről, ha a hatalom a munkások és a parasztok kezében van.

A délután folyamán még [illegible] előadást hallgathattak meg a konferencia résztvevői. A *Liptai Ervin* elnöklete alatt megtartott ülésen *Peter Pastor* (USA) a francia katonai misszió 1918 novembere és 1919 márciusa közötti tevékenységét vizsgálta. E francia misszió tevékenysége elsősorban arra irányult, hogy Magyarországot a lehetőségekhez mérten igyekezzen a francia politika befolyása alá vonni és egyben elzárni Oroszországtól.

Szorosan kapcsolódott Peter Pastor előadásához *L. Nagy Zsuzsa* előadása. L. Nagy Zsuzsa a párizsi békekonferencia és Magyarország viszonyát vizsgálta a belgrádi szerződés és a Vix-jegyzék között eltelt időszakban. Erre az időszakra a magyar részről megegyezésre való hajlam, míg az antant, pontosabban szövetségesei részéről a kielégíthetetlen étvágy volt a jellemző. Ezt az étvágyat viszont a magyar kormányok, személy szerint Károlyi Mihály nem tudták, illetve nem akarták fékezni, bíztak az antanttal megkötött egyezményben. — Nem az volt a hiba, hogy a belgrádi egyezményt megkötötték, hanem az, hogy az antant nem tartotta be, mondta L. Nagy Zsuzsa, és úgy vélték, a fegyveres magyar ellenállás rontja a magyar esélyeket a béketárgyalásokon. A Vix-jegyzék viszont már olyan követeléseket tartalmazott, amelyek bármely kormány számára elfogadhatatlanok lettek volna.

A Vix-jegyzék el nem fogadása, de vissza sem utasítása után 1919. március 21-én megszületett a Magyar Tanácsköztársaság. A Tanácsköztársaság egyik kiemelkedő vezetője volt Kun Béla. Az ő személyéről, a kommunista pártról és a Tanácsköztársaság létrejöttének körülményeiről szólt előadásában *Borsányi György*. Röviden vázolta Kun Béla katonai pályafutását, részvételét az oroszországi forradalomban és a harcokban. A későbbiekben kitért Kun személyes forradalmi agitációs tevékenységére, a Tanácsköztársaság történetében elfoglalt szerepére.

Kun Béla személye akár összekötő kapocs is lehetett volna Borsányi György és *Ormos Mária* előadása között. Ormos Mária előadásában ugyanis a Tanácsköztársaság külpolitikáját igyekezett bemutatni és ismeretes, hogy Kun Béla a Tanácsköztársaság egyik külügyi népbiztosa volt. Ormos Mária azonban nem Kun Béla személyét vizsgálta, hanem azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e egyáltalán külpolitikáról a Tanácsköztársaság 133 napja alatt. Mint mondotta, klasszikus értelemben nem mondhatjuk ezt, hiszen az idő rövidsége, a hadiállapot ,a külpolitikai kapcsolatok, valamint a képzett külpolitikusok hiánya erőteljesen rányomta a bélyegét a Tanácsköztársaság külpolitikájára, amely csak a Szovjet-Oroszország és Ausztria felé fordulhatott.

A június 12-i ülés *Stephen Fischer-Galati* (USA) elnökletével kezdődött. Az első elő-

adást *György Péteri* (Svédország) tartotta. A fiatal kutató a Tanácsköztársaság gazdaságpolitikáját, a gazdaság lehetőségeit igyekezett felvázolni és jelezni a műszaki értelmiség helyét, szerepét a forradalmak időszakában.

A gazdaságtól merőben eltérő előadást hallhattak a következőkben a konferencia résztvevői. *Ivan Sanders* (USA) 1919 megjelenését vizsgálta az irodalomban. Az előadó Babits Mihály, Kosztolányi Dezső és Nagy Lajos költészetét és novelláit, regényeit elemezte, mutatta be — elsősorban az Édes Anna című regény kapcsán — a Tanácsköztársaság, illetve az azt követő hetek, hónapok világát.

A következő előadó *Hetés Tibor*, a Hadtörténeti Múzeum igazgatója volt. Ő előadásában a Vörös Hadsereg sikeres északi hadjáratának előzményeit, a hadjárat lefolyását vázolta. Kifejtette, hogy az adott pillanatban ez az egy irány volt elfogadható és sikerrel kecsegtető a Vörös Hadsereg számára. Ugyanakkor e támadásnak külpolitikai jelentősége is volt. Egy sikeres hadjárat ugyanis lélegzetvételnyi lehetőséget biztosíthatott a Tanácsköztársaságnak. Hogy miért az előbb már jelzett irányt választotta a Tanácsköztársaság katonai és politikai vezetése, arra a következőket mondta: a déli támadás iránya politikai tévedés lett volna, hiszen francia csapatokkal is szembe kerülhettek volna a Vörös Hadsereg csapatai, a román hadsereg ereje pedig felülmúlta a magyar hadseregét.

Hetés Tibor előadását *Leonyid Nyikolajevics Nyezsinszkijé* (Szovjetunió) követte. Ő a Magyar Tanácsköztársaság és Szovjet-Oroszország kapcsolatairól, a két forradalom lehetőségeiről és nehézségeiről beszélt.

A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének anyagi és felszerelési lehetőségeiről beszélt előadásában *Dombrády Lóránd*, a Hadtörténeti Intézet főmunkatársa. Vázolta azokat a nehézségeket, amelyekkel a katonai és politikai vezetésnek meg kellett küzdenie a hadsereg felállításakor, felszerelésekor. Az ország területének alig egyharmadára zsugorodott Tanácsköztársaság rendelkezésére nem, vagy alig álltak nyersanyagforrások, hadiipari üzemek. A meglévő hadfelszerelés elegendőnek tűnt „egyszeri felszerelésre", de utánpótlásra már nem. Ezek a tényezők is nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a Vörös Hadsereg felszerelése, mind fegyverzeti, mind ruházati téren, 1919 júliusára messze elmaradt a támadó hadseregekétől.

A hadsereg felszereléséhez kapcsolódhatott előadásában *Borus József* is, aki a Vörös Hadsereg légierejéről beszélt. A légierők, a repülők a Vörös Hadsereg egyik legkiválóbb fegyvernemét képviselték, számos légigyőzelemmel és kiváló biztosítással. Többek között az ő tevékenységüknek volt köszönhető, hogy magyar városokat alig ért légitámadás.

A Vörös Hadsereg tisztikarának összetételét vizsgálta előadásában *Szakály Sándor*, a Hadtörténeti Intézet munkatársa. Választ keresett arra a kérdésre, hogy vajon kik alkották a Vörös Hadsereg tisztikarát, milyen társadalmi osztályok, rétegek képviselői voltak. Miért vállalták a volt hivatásos tisztek a Tanácsköztársaság szolgálatát, illetve miért fordultak el tőle? Példákkal bizonyította, hogy a Vörös Hadseregben szolgált tisztek többsége a későbbiek során az ellenforradalmi rendszer hadseregében szolgált és töltött be magas beosztásokat.

A délelőtti ülés utolsó előadását *Gleen E. Torrey* (USA) tartotta, aki a magyarországi román intervenció előzményeit, lefolyását és következményeit elemezte. Mint mondotta, az intervenció nem nyerte el az antant hatalmak egyöntetű tetszését, ugyanakkor a budapesti bevonulás politikai baklövés volt.

A tanácskozás délután folytatódott, amikor *Jurij Alekszandrovics Poljakov* elnökölt.

Az első előadó *Tofik Muszlimovics Iszlamov* (Szovjetunió) volt, aki rövid előadásában a munkásosztály szerepét vizsgálta az 1918—1919-es forradalmakban.

Az elhangzott előadást *Fogarassy László* (Csehszlovákia) referátuma követte. A Vörös Hadsereg harcainak ismert kutatója a tiszai hadjárat utolsó csatájáról beszélt. Ez az utolsó csata az intervenciós román csapatok győzelmét hozta, amiben döntő tényezőként szerepelt a román hadsereg létszámbeli és fegyverzeti fölénye.

Ugyancsak a Vörös Hadsereg utolsó heteinek történetét dolgozta fel előadásában *Peter Gosztonyi* (Svájc). Azt vizsgálta, hogy melyek voltak azok az okok, amelyek a Vörös Hadsereg bomlásához vezettek. Ezek a morális, gazdasági, politikai és katonai okokra vezethetők vissza. A felvidéki visszavonulás, amelynek külpolitikailag várt „sikere" elmaradt, alapjaiban rengette meg a Vörös Hadsereg tiszti és legénységi állományának zömét.

Piotr S. Wandycz (USA) előadásában Csehszlovákia és Lengyelország létrejöttét, a nagyhatalmakhoz való viszonyát vizsgálta 1918—19-ben. Kiemelte a két újonnan alakult, illetve újjászületett nemzeti állam jelentőségét Közép-Kelet-Európában.

Stephen Fischer-Galati előadásában egy kevésbé ismert kérdést elemzett, mégpedig az oroszországi forradalom hatását a román politikára. Mint jelezte, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak is szerepe volt abban, hogy az új Románia létrejöhetett.

A tanácskozás második napjának utolsó előadását *Hriszto Hrisztov* (Bulgária) tartotta, aki a Balkán-félsziget és Bulgária helyzetéről adott képet a békeszerződések időszakában.

A tanácskozás zárónapján *Christoph M. Kimmich* elnökletével kezdődött meg az érdemi munka. Az első előadó *Dinu Giorgescu* (Románia) volt. Előadásában Románia és a Magyar Tanácsköztársaság kapcsolatát vizsgálta. A Tanácsköztársaság a román támadás ellenére is kapott támogatást a román dolgozóktól. Sztrájkok, felhívások, tüntetések voltak a Magyar Tanácsköztársaság mellett. Miközben ilyen megnyilvánulások mutatkoztak meg a Tanácsköztársaság mellett, Románia élt az adott lehetőséggel, a nemzeti önrendelkezés jogával és létrehozta a nemzeti államát.

A magyar és az orosz Vörös Hadsereg kapcsolatait mutatta be előadásában *Hajdú Tibor*. Ez a kapcsolat, annak ellenére, hogy közvetlen összeköttetés nem jött létre a két hadsereg között, jelentősnek mondható. Az orosz, illetve az ukrán Vörös Hadsereg igyekezett segítséget nyújtani a Tanácsköztársaságnak. Katonai okok — és részben külpolitikai tényezők — miatt nem jöhetett létre azonban a két hadsereg közvetlen összeköttetése 1919 május—júniusában, ez pedig gyakorlatilag azt jelentette, hogy a magára maradt Tanácsköztársaság veresége rövid idő alatt bekövetkezett.

Ugyancsak a hadsereg helytetének, szerepének a vizsgálata volt a témája *Janov Mamcsev* (Bulgária) előadásának. A bolgár történész a bolgár hadsereg 1919—1920-as szereplésével, tevékenységével ismertette meg a hallgatóságot.

Már a Tanácsköztársaság kikiáltása után röviddel megkezdődött az ellenforradalmi csoportosulások kapcsolatkeresése a szomszédos országok felé. *Vujica Kovacsev* (Jugoszlávia) előadásában a Szerb—Horvát—Szlavón Királyság és a különböző ellenforradalmi csoportosulások együttműködéséről beszélt. A délszláv királyság mind a Tanácsköztársaság mind az ellenforradalmi csoportok megbízottaival tárgyalásokat folytatott. Az ellenforradalmi mozgalmaknak a megszállt területen viszonylagos szabad szervezkedést és mozgást biztosított, annak ellenére, hogy félt e csoportok jugoszlávellenes fellépésétől is. Ugyanakkor a jugoszláv fél elutasított minden olyan javaslatot, mely a Tanácsköztársaság elleni fegyveres intervencióra szólított fel.

A Balkán-félsziget országának, Bulgáriának 1918—1922 közötti helyzetét elemezte referátumában *John R. Lampe* (USA). Ismeretes, hogy az adott időszakban Bulgáriában is fellendült a forradalmi mozgalom, de Sztamboliszkij vezetésével polgári kormányzat került hatalomra. A bolgár kommunisták, szocialisták nem vehették át a hatalmat, mivel befolyásuk, szervezettségük elmaradt pl. a magyar munkásmozgalométól. A helyzet a háború végén hasonlított a magyar helyzethez, de nem következett be a magyar fordulat. A megújuló törvényhozásba viszont a szocialisták is bekerültek.

Milyen volt az ellenforradalmi kísérletek, illetve a Tanácsköztársaság társadalmi bázisa? Ezt a problémát elemezte előadásában *Romsics Ignác*. Az ellenforradalmi megmozdulások bázisát — elsősorban az irányítást tekintve — az arisztokrácia képezte, míg a mozgalmak „derékhadát" a középparasztság, a Tanácsköztársasággal szembeforduló kisiparos, kiskereskedő réteg és az értelmiség egy része alkotta. Ugyanakkor a létrejött tanácshatalom bázisát jelentették a szervezett munkások, a leszerelt katonák, a haladó értelmiség. A tömegeiben jelentős szegényparasztí réteg nem vált a Tanácsköztársaság biztos támaszává. A földkérdés megoldatlansága, az indokolatlanul alacsonyan meghatározott mezőgazdasági bérek mind e tömegek passzivitását segítették elő. Nem volt passzív ugyanakkor az egyház, amely 1919 júliusára már ismét döntő tényezővé vált, főleg falun. A Tanácsköztársaság több kényszerű, de nem megfontoltan végrehajtott intézkedése — pl. a rekvirálások, a felvidéki visszavonulás — 1919 június—júliusára oda vezettek, hogy a Tanácsköztársaság elveszítette társadalmi bázisát, amely a vereség elkerülhetetlenségét jelezte.

Nemzetközi kitekintésű volt *Barabás László* előadása, melyben a Pángermán Mozgalom és a magyar békeszerződés összefüggéseit vizsgálta. A Pángermán Mozgalomban Magyarországgal kapcsolatban elsődlegesen a nemzetiségi kérdések fogalmazódtak meg, de a magyar államforma kérdése is érdekelte a mozgalmat. A Magyarországhoz visszakerülő területeken, úgy vélték, a nemzetiségeken keresztül befolyást lehet gyakorolni a magyar politikai életre és felmerülhet a mozgalom és Magyarország szövetsége is.

A délután folyamán még két előadásra került sor. Az egyiket *Shlomo Avimeri* (Izrael) tartotta a németországi forradalomról, a Szociáldemokrata Párt abban betöltött szerepéről. Vázolta ugyanakkor a Német Szociáldemokrata Párt háború alatti felemás magatartását. E magatartás a későbbiek során egész Kelet-Európára kisugárzott, hiszen a német szociáldemokraták befolyása e régió szociáldemokrata mozgalmaira igen jelentős volt.

A tanácskozás záró előadását *Christoph M. Kimmich* (USA) tartotta, Németország és Lengyelország 1919—1920 közötti kapcsolatrendszerét bemutatva. Hangsúlyozta, hogy e kapcsolatok elemzése sokoldalú analízist kíván, így meg kell vizsgálni pl. a német—lengyel viszonyt, a nagyhatalmak viszonyát e két országhoz, illetve egymáshoz.

A konferencia, amely vitákra is lehetőséget adott — és a résztvevők éltek is e lehetőséggel — az elnöki tisztet betöltő *Hajdu Tibor*, valamint *Ormos Mária* és *Christoph M. Kimmich* zárszavaival ért véget.

STUTTGART '85

ZACHAR JÓZSEF

16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus
A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság X. Kollokviuma
1985. augusztus 19—24.

A történészek ötévenkénti világméretű eszmecseréjének keretében, és ezúttal annak nyitányaként, öt kontinens harminchat országából több, mint kétszáz hadtörténész gyűlt össze a stuttgarti városháza tanácstermében.

A *Nemzetközi Történelemtudományi Bizottság* mára már jelentős szakmai tagszervezetévé lett *Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság*ot 1938-ban a zürichi világkongresszus alkalmával a hadtörténészek egy maroknyi csoportja hozta létre. Már az alakuló ülésen azt a célt tűzték maguk elé a résztvevők, hogy „*megteremtsék a történészek, a múzeológusok és a hadtörténelmi kutatás szakértői közötti kapcsolatot*". A kutatási terület átfogó jellegére tekintettel az addig elszigetelten maradt kutatási eredmények mind szélesebb körben való megismertetése érdekében egyidejűleg életre hívták a Francia Köztársaságban bejegyzett, ám a résztvevő egyes nemzeti bizottságok szerkesztésében, a Nemzetközi Bizottság kiadásában megjelenő időszaki kiadványt, a *Revue Internationale d'Histoire Militaire*-t.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságnak a második világháború alatt megszakadt és csak 1950-ben újrakezdett tevékenysége igazi fellendülésben az 1970-es moszkvai történész világkongresszus óta van. Azóta tevékenykednek ebben a nemzetközi tudományos testületben az európai szocialista országok, így köztük hazánk hadtörténészei is. Ugyancsak azóta vált rendszeressé tudományos kollokviumok rendezése is.

Ezek anyagait *Acta* címmel önálló kötetekben jelentetik meg, és így teszik általánosan hozzáférhetővé. Az egyetemes tájékoztatás további elősegítésére 1975-ben megalakult a bibliográfiai albizottság, amely *Bibliographie Internationale d'Histoire Militaire* címmel közreadja az egyes nemzeti bizottságokból beérkezett legújabb hadtörténeti művek annotációit. Az eddig megjelent hat kötetben a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága által megküldött művek is szerepelnek.

A korábbi történész világkongresszusoktól eltérő módon ezúttal a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság nem elégedett meg csupán szekcióülésekkel, hanem az első világháború történetének tudományos kollokviumon való komplex megvitatása mellett döntött. Mivel a *Második Világháború Történetének Nemzetközi Bizottsága* és a *Tengerhajózástörténeti Nemzetközi Bizottság* részéről is nagy érdeklődés mutatkozott meg ez iránt, ugyanakkor a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság számos tagja jelezte, hogy ezúttal a történész világkongresszus egyéb szaktörténeti társaságainak, bizottságainak vagy munkacsoportjainak rendezvényein is részt kívánna venni, az üléssorozatra a világkongresszus többi eseménye előtti héten került sor.

A Stuttgartba érkezett hadtörténészeket az első kötetlen összejövetelen augusztus 19-én a szervező bizottság elnöke, *Prof. Dr. Jürgen Rohwer*, a helyi *Bibliothek für Zeitgeschichte* igazgatója, az *NSZK Hadtörténelmi Bizottság*ának alelnöke üdvözölte.

Augusztus 20-án a nyitóülésen elsőként *Dr. h.c. Manfred Rommel*, Stuttgart főpolgármestere köszöntötte a résztvevőket. Emlékeztetett arra, hogy a város az egyetemes gondolkodás olyan nagyjait adta a világnak, mint Hegel. Ezt követően felidézte a hadtörténelem tárgyát képező háborúk, így főleg a második világháború által a városra zúdult szenvedéseket. Befejezésül annak a kívánságának adott hangot, hogy a jövő ne hozzon újabb háborút, amelyet a majdani kutatóknak kellene tanulmányozniok.

Az NSZK hadügyminiszterének személyes képviselőjeként megjelent és az ő üdvözletét átadó *Dr. Lothar Rühl* államtitkár ezt a gondolatot folytatta, amikor azt hangsúlyozta, hogy az eljövendő kutatások középpontjába az egyes hadseregeknek a békeperiódusokban játszott szerepét lenne célszerű állítani. Ennek lehetőségét adottnak látja, mivel a hagyományos csatatörténettől eltávolodva a hadsereg és társadalom interdiszciplináris vizsgálata került előtérbe, ugyanakkor a hadtörténelem fogalmába ez is beletartozik.

Dr. Manfred Erhardt, Baden-Württemberg Tartomány tudomány- és művészetügyi minisztériumának osztályfőnöke a helyi vendéglátó hatóságok és szervek képviseletében elmondott üdvözlő beszédében ugyancsak a hadtörténelem fogalmi tartalmát elemezte, és e tudományág legszélesebb értelemben vett művelése mellett szállt síkra.

Az NSZK Hadtörténelmi Bizottságának nevében *Prof. Dr. Jürgen Rohwer* alelnök kö-

szönte meg a minden korábbinál jelentősebb érdeklődést és a nagyarányú részvételt. Kiemelte a napirendre tűzött kérdéskomplexum rendkívül sokoldalú megközelítését, amely hozzájárulhat a megcsontosodott véleményekkel, előítéletekkel való szakításhoz, a félreértések felszámolásához, a kölcsönös megértéshez, a baráti szálak erősítéséhez és ezáltal — korrekt tudományos vitákban — új eredmények eléréséhez.

André Corvisier, a párizsi Sorbonne Egyetem tanszékvezető professzora, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke, köszönetet mondván a rendezvénysorozat házigazdáinak, ugyancsak a hadtörténészek közötti, egyre erősödő személyes kapcsolatok fontosságát hangsúlyozta. Felidézte az elmúlt öt év mozgalmas tevékenységét, és hitet tett a múltbeli háborús ellenségeskedéssel való szakítás, a békéért teendő közös erőfeszítések jegyében folytatandó további tudományos együttműködés mellett.

Az első munkaülésre *Bengt Åshlund* nyá. ezredesnek a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság korábbi elnökének (Svédország) és *Prof. Dr. Eugeniusz Kozlowski* ezredesnek (Lengyelország) az elnökletével került sor. Ennek témája „A hadviselő felek vezérkarainak stratégiai elképzeléseiben bekövetkezett módosulások és a háborús kép, valamint a háború eszközeinek változásai" volt.

Guy Pedroncini tanszékvezető egyetemi tanár (Franciaország) a francia stratégiai gondolat fejlődésével foglalkozott. Előadásában végigkísérte, miként hatott a műszaki előrehaladás a szállító- és harceszközök fejlődése, a harcászat ebből következő változása, a stratégiai nézetekre a legfelsőbb francia hadvezetésben.

Prof. Dr. sc. Helmut Otto ezredes (NDK) a legfelsőbb német hadvezetés 1916—1918 közti stratégiai tervezését, mint a háborús célok és a háborús potenciál által meghatározott ténykedését elemezte előadásában. Kiemelte, hogy az addigi legsúlyosabb válság ellenére az uralkodó körök nem a háború mielőbbi befejezésének reális következtetéséhez jutottak el, hanem „a gyors erőteljes csapások" illúzórikus célkitűzéséhez.

Richard Plaschka tanszékvezető egyetemi tanár (Ausztria) a két előadáshoz kapcsolódó kommentárjában a háborús kép változásait mutatta be a különböző hadviselő feleknél. Eközben visszatérően hangsúlyozta, hogy a kezdeti kép változásai a rendszereket és államalakulatokat robbantó eseményekkel párhuzamosan jelentkeztek, így vált például a magyaroknál végül válságképpé.

Szünet után *Jehuda L. Wallach* egyetemi tanár (Izrael) és *Jae Kyu Park* tanszékvezető egyetemi tanár (Dél-Korea) vette át az elnöki tisztet. Második témaként a semleges hatalmaknak a hadviselő felekhez fűződő kapcsolatai kerültek megvitatásra.

Göran Rystad egyetemi tanár (Svédország) a finn függetlenség kikiáltását követően Szovjet-Oroszország által kiürített Aaland-szigetekkel kapcsolatosan a „humanitárius okokból" történt svéd megszállás után 1918-ban kidolgozott német keleti tengeri Monroe-doktrína megszületését, a nyugati antanthatalmaknak az e térségbeli rendezésből való kizárására való törekvést elemezte.

A semleges Spanyolország katonai megfigyelőinek első világháborús tevékenységéről szólt *Fernando Diaz Redondo* alezredes (Spanyolország). Miután részletesen bemutatta a kiküldött katonai megfigyelőket és ismertette folyamatosan hazaküldött jelentéseiket, azt hangsúlyozta, hogy a hadműveletek tapasztalatai jelentősen befolyásolták a spanyol haderő első világháború utáni fejlesztését.

E téma kommentátoraként *Dr. Fritz Wille* nyá. hadtesttábornok (Svájc) a semlegesek és a háború kérdésével kapcsolatosan részletesen ismertette a svájci semlegességet, amely önként vállalt és nemzetközi jogilag elismert volt, de nem garantált. Következésképpen a semlegesség megsértése esetén harmadik hatalom annak védelmére csak külön diplomáciai felkérésre léphetett fel, szükség volt tehát a semlegesség megvédését lehetővé tevő belső erőre is. A mozgósítás és a védelmi felvonulás súlyos gazdasági következményei azonban jelentős ösztönzésként hatottak, hogy Svájc tárgyalások révén érje el a hadviselő feleknél a semlegesség tiszteletben tartását.

Augusztus 21-én a kollokvium *James L. Collins* nyá. dandártábornok (USA) és *Jean Vanwelkenhuyzen* kutatóintézeti igazgató (Belgium) elnöklete alatt kezdte meg következő ülését. Ezen a résztvevők a tömeghadseregek mozgósításának a hadviselő államok társadalmára gyakorolt hatását vizsgálták.

Ivan I. Rosztunov ezredes, a történelemtudományok doktora (Szovjetunió) az orosz hadsereg mozgósításának társadalmi vonatkozásait tárgyalta előadásában. Kiemelte, hogy a háború kirobbanása az orosz haderőt az átszervezés stádiumában találta, a mozgósított haderő összevonásakor nagy távolságokat kellett legyőzni, és ez a vasúti áteresztőképesség szűk kapacitása miatt ellátási zavarokat okozott. A mind nagyobb tömegek hadbavonultatása azután a gazdasági élet mind súlyosabb helyzetét idézte elő. Így talált egyre szélesebb talajra az a már a kezdeti soviniszta lelkesedés idején is következetesen háborúellenes propaganda, amelyet a bolsevikok képviseltek.

Peter J. Simkins tudományos főmunkatárs (Nagy-Britannia) az 1914—1916 között Nagy-

Britanniában felállított új hadseregek összetételét vizsgálta. Megállapította: új kutatási eredményei tükrében világos, hogy az újoncok nagyobb hányada önkéntes volt, sőt több önkéntes jelentkezett, mint amennyit az általános hadkötelezettség alapján a hadvezetés bevonultathatott volna.

Kommentárában e két előadáshoz csatlakozva *Prof. Dr. William Rodney* katonai akadémiai tanár (Kanada) előbb az orosz és angol sajátosságokat emelte ki, majd a kanadai mozgósítást mutatta be, amelyben az angol tapasztalatok tükröződtek. Végül a további ezirányú kutatások szükségességét hangsúlyozta.

Szünet után a kollokvium *Prof. Dr. David G. Chandler* katonai akadémiai tanszékvezető tanár (Nagy-Britannia) és *Thierno Mouctar Bah* tanszékvezető egyetemi tanár (Kamerun) elnökletével folytatta munkáját, amelynek napirendjére ezúttal az európai háborúnak az Európán kívüli világra gyakorolt hatását tűzték.

John R. Robertson egyetemi tanár (Ausztrália) a Brit Birodalom részét képező Ausztrália döntő többségében angol és ír származású lakóinak magatartásával foglalkozott. Bár a népszavazás két ízben is megakadályozta az általános hadkötelezettség bevezetését, nagyszámú önkéntes vett részt a fegyveres küzdelemben a különböző hadszíntereken, ahogyan az előadó azt részletesen dokumentálta.

Arthur Oscar Saldanha da Gama nyá. altengernagy (Brazília) Brazíliának az antanthatalmak oldalán való 1917-es hadbalépéséhez vezető útját, majd a tengeri háborúban való részvételét vázolta fel.

Kiyoshi Ikeda egyetemi tanár (Japán) Japán vonatkozásában ábrázolta részletesen, miképpen vezetett el a háború előtti japán—angol együttműködés már 1914-ben a németellenes japán hadüzenethez.

A délutáni ülésen az elnöki tisztet *Prof. Dr. Manfred Messerschmidt* kutatóintézeti igazgató (NSZK) és *Dr. Alexandru Savu* ezredes (Románia) vette át. Ekkor a résztvevők a gazdaság mozgósításának és az új technológiáknak a háborúra gyakorolt befolyásával kapcsolatos kérdéseket vizsgálták.

Az ipari hadviselés kezdetéről és ennek az európai államok vezérkaraiban való félreértelmezéséről szólt *Raimondo Luraghi* tanszékvezető egyetemi tanár (Olaszország), miközben előadásában arra kereste a választ, miképpen mondott rövid úton csődöt mind a német, mind a francia haditerv. Nyomatékosan kiemelte, hogy sem Schlieffen, sem Foch nem vette figyelembe az előző száz év hatalmas változásait, míg egy orosz-lengyelországi zsidó kereskedő, aki Jean de Bloch néven vált ismertté, már 1898-ban önálló kötetben fogalmazta meg világos felismeréseit egy eljövendő új háború jellegével kapcsolatosan.

Sydney F. Wise egyetemi tanár (Kanada) a légierő fejlődésével és stratégiai alkalmazásával kapcsolatosan egy általános ellentmondásra mutatott rá: Miközben a mind nagyobb méret, teherbíróképesség, hatótávolság, magassági szint, sebesség, továbbá a támogató eszközök mind teljesebb alkalmazása a légierő gyors fejlődéséhez és valódi fegyvernemmé válásához vezetett, továbbra is az volt a hadvezetés általános nézete a különböző hadviselő feleknél, hogy a háborúnak a földön kell eldőlnie, így a légicsaták száma mindvégig erősen korlátozott maradt.

Kommentárában ehhez csatlakozva *Jean Delmas* tábornok (Franciaország) az új technológiáknak a hadelméletre gyakorolt befolyásáról szólt. Bemutatta, miképpen került előtérbe a régi elv helyett — az ellenséget a csatában kell legyőzni — az új felismerés, hogy utánpótlástól elvágva kell megadásra kényszeríteni; ismertette továbbá a visszahatást, azaz, hogy hogyan segítette az új technika egyre tömegesebb alkalmazása annak továbbfejlődését, ez pedig megint csak miként változtatta meg az egyes fegyvernemek szerepköreit és lehetőségeit.

Augusztus 23-án reggel a kollokvium *Dr. Cornelis M. Schulten* kutatóintézeti igazgatónak, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság főtitkárának (Hollandia) és *Pierluigi Bertinaria* (Olaszország) dandártábornoknak az elnöklete alatt vette fel újra a munkáját. A téma ezúttal a koalíciós kormányoknak és főparancsnokságoknak a viszonya volt.

Dr. David F. Trask kutatóintézeti igazgató (USA) Woodrow Wilson amerikai elnök és a szövetségesek viszonyát vizsgálva azt hangsúlyozta, hogy az Egyesült Államok 1917/18-ban immár hadviselő félként is saját politikai céljait követte. Elfogadván ugyanis szövetségesei stratégiai elképzeléseit, nemcsak ellenfeleit igyekezett fegyveres erejével saját politikájának elfogadására rákényszeríteni, hanem egyúttal koalíciós partnereit is ellenőrzése alá kívánta vonni, mindenesetre sikertelenül.

Dr. Ilie Ceauşescu altábornagy (Románia) a román főparancsnokságnak a szövetségesekhez fűződő viszonyáról szóló előadása távollétében került felolvasásra. Az előadás jelentős része Romániának 1916-os hadbalépésével és átmeneti vereségével foglalkozott. Ezzel kapcsolatosan a szerző megállapította, „ez arra vezethető vissza, hogy a szövetséges hatalmak nem váltották be ígéreteiket és hogy az antant-hatalmak nem mutattak megértést a nemzeti terület felszabadításáért vívott igazságos harc iránt."

Kommentátorként *Prof. Dr. hab. Willibald Gutsche* kutatóintézeti osztályvezető (NDK) általános érvénnyel szögezte le, hogy

az első világháborúban nem egyes népek szociális, vagy nemzeti felszabadítása volt napirenden, hanem mindkét koalíció esetében expanziós, imperialista gazdasági érdekek védelméből fakadó hadviselés folyt. Az imperialista háború befejezését siettette az oroszországi szocialista forradalom győzelme, az uralkodó osztályok érdekei, főleg gazdasági érdekei közötti ellentéteket ennek jegyében tették időlegesen félre.

Szünet után a koalíciós kormányok és főparancsnokságok viszonyának kérdését *Dr. Paul Gygli* nyá. hadtesttábornok (Svájc) és *Finn Askgaard* múzeumigazgató (Dánia) elnöklete alatt vitatta tovább a kollokvium.

Fahri Çeliker nyá. dandártábornok (Törökország) a török főparancsnokságnak saját kormányához és a német főparancsnoksághoz fűződő viszonyát elemezte. Ebben hangsúlyozta, hogy a kormányhatalmat is néhány magas rangú katonai vezető gyakorolta, így a török főparancsnok, aki azonosult a német stratégiai célokkal, érvényesíthette a mellékcsatornákon érkező német kívánságokat, amelyek viszont egyáltalán nem vették figyelembe a török nemzeti érdekeket.

Dr. Ilja G. Iljev ezredes, docens (Bulgária) előadásában az első világháborús bolgár hadművészetet elemezte. Miután számos példán bemutatta a német befolyást, legfontosabb momentumaiban végigkísérte az egyes bolgár hadműveleteket. Befejezésül a harcászat terén bekövetkezett fejlődésről szólt.

Kommentárában *Dr. Petar Opačić* ezredes (Jugoszlávia) a politika és a stratégia viszonyát a szerb példán mutatta be. Szerbia kezdetben, gyakorlatilag szövetséges nélkül, jelentős túlerőkkel szembeni védelmi háborúra kényszerült és várt háborús céljainak meghirdetésével. Csak a kezdeti győzelmeket követően hozta nyilvánosságra a szerb kormány, hogy háborús erőfeszítése a délszláv területek saját fősége alatti egyesítésére irányul. Konkrét elképzeléseit pedig csak a háború kimenetelének eldőlte után fedte fel.

Augusztus 24-én a háború és forradalom kérdése került napirendre *Pável A. Zsilin* altábornagynak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának és *Prof. Dr. Olav Riste* kutatóintézeti igazgatónak (Norvégia) elnöksége alatt.

Prof. Dr. Kazimierz Sobczak ezredes (Lengyelország) előadásában az oroszországi, németországi és osztrák—magyar monarchiabeli forradalmaknak a háború kimenetelére és Lengyelország állami függetlenségének visszanyerésére gyakorolt hatását elemezte. Arra a következtetésre jutott, hogy bár a lengyel nemzet felkészült az állami függetlenség helyreállítására, ehhez a belső erők önmagukban nem voltak elégségesek, szükség volt kedvező nemzetközi helyzetre is. Ennek két meghatározója pedig az oroszországi szocialista forradalom győzelme és a Központi Hatalmak háborús veresége volt.

Jussi T. Lappalainen egyetemi tanár (Finnország) témája a Vörös Gárdáknak az 1918-as finn polgárháborúban elszenvedett veresége volt. Az erőviszonyok felvázolása és a haditervek bemutatása után az előadó röviden ismertette a hadműveletek lefolyását. Ezt követően elemezte a Vörös Gárdák vereségének okait. Szembeállította a városi vörös régiókat és a falusi fehér területeket, kiemelte a proletariátus dezorganizáltságát és harci tapasztalatainak hiányát. További belső tényezők sorravétele után leszögezte, hogy a vereségben a kedvezőtlen nemzetközi helyzet volt a döntő, amelyhez külföldi intervenció is társult.

A háború és forradalom téma kommentátoraként kapott szót *Liptai Ervin* vezérőrnagy, kandidátus. A két előadásból kiindulva azt hangsúlyozta, hogy azok a társadalmi ellentmondások, amelyeknek megoldását az 1917-től kirobbanó forradalmak napirendre tűzték, nem csak az első világháború termékei voltak. A világ már azt megelőzően is jelentős politikai, gazdasági és szociális feszültségekkel volt terhes, és azokhoz csak hozzájárultak a háború okozta megpróbáltatások. Bár kezdetben a nemzeti buzgóság a belső ellentéteket háttérbe szorította, a háború elhúzódásával mégis mindinkább és egyre fokozottabb mértékben ezek a belső ellentétek váltak meghatározóvá. A már a háborút megelőzően jelentős tényezővé vált marxista irányzatot követő szociáldemokrata pártok és az általuk vezetett forradalmi mozgalmak elsődleges célkitűzése kezdetben a béke helyreállítása volt. A háborús vereséget szenvedett közép- és kelet-európai nagyhatalmak esetében ehhez járult az elavult állami és politikai struktúrák felszámolásának, a köztársaság megteremtésének, önálló nemzeti államok létrehozásának, a demokratikus szabadságjogok biztosításának, a földreformnak, stb. a célkitűzése. Ezeket az Orosz Birodalomban az 1917 februári polgári demokratikus forradalom kezdte megvalósítani, majd a nagy októberi szocialista forradalom tette először valósággá. Az új szovjet állam vívmányait sikerült a katonai intervencióval szemben is megvédeni. Az orosz bolsevikok példájának hatása követhető nyomon általában az 1918-as háborúellenes mozgalmakban, továbbá az osztrák—magyar monarchiabeli és németországi forradalmakban is. Ezek a forradalmak nem csak a háborúnak vetettek véget, hanem számos fontos társadalmi és politikai változást is eredményeztek, így például az önálló nemzeti államok, polgári köztársaságok születését. A munkások, szegényparasztok és katonák egy része azonban nem elégedett meg a polgári demokratikus forradalmak eredményeivel, hanem — újra csak az oroszországi példát követve — a szocialista forradalom

diadalra juttatásáért lépett fel. Így született meg, vértelen forradalom eredményeként, 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság, majd a Bajor és a Szlovák Tanácsköztársaság. Az előbbit azonban a külső intervenció, az utóbbiakat pedig a belső túlerő fel tudta számolni. A forradalomi hullám ennek ellenére még évekig és Európa más részein, sőt a többi földrészen is tovább tartott. Az első világháború utáni világkép jelentősen eltért az 1914 előttitől, és ebben hatalmas szerepet játszottak az 1917-tel kezdődő forradalmak — fejezte be gondolatmenetét az előadó.

Szünet után került sor a záróülésre, amelyen *Dr. Johann Christian Allmayer-Beck* valóságos udvari tanácsos, ny. múzeumi főigazgató (Ausztria) és *Fernand Gambiez* hadseregtábornok, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnöke (Franciaország) elnökölt.

Utóbbi rövid előadásban a háború és politika kapcsolatát vizsgálta, miközben az adott eszközök és a megszületett doktrinák általi meghatározottságot hangsúlyozta. Kifejtette, hogy az első világháború előre nem látható kiterjedésűvé vált, egyre újabb és újabb mellékhadszínterekre terjedt ki, majd a két szemben álló koalíció eltérő stratégiáját elemezte. Bemutatta, hogy a Központi Hatalmaké a bekerítésre, míg az antant-hatalmaké az áttörésre épített. Mindkettő azonos kudarca vezetett el az állásháborúhoz, ez pedig a haderők strukturális átszervezését, a harcászat megújulását, a gazdasági bázis átalakulását eredményezte.

Befejező előadást *Andreas Hillgruber* tanszékvezető egyetemi tanár (NSZK) tartott „Az első világháború történelmi helye" címmel. Rendkívül nagylélegzetű áttekintésében kiemelte, hogy ez a háború a nagy francia forradalom és Napóleon uralma óta eltelt százesztendős fejlődés végpontját jelentette az európai államrendszer számára. Maga a háború nemcsak ennek az államrendszernek, hanem valamennyi államnak a számára is egy sor új társadalmi, belpolitikai, hadigazdasági, szociálpszichológiai, szövetségpolitikai, katonai-stratégiai és haditechnikai kérdést vetett fel. Végül hangsúlyozta, hogy ez a háború egy új világpolitikai korszak kezdőpontja, amelyben, a mából visszatekintve, már megfigyelhetők az uralkodó tendenciák és az akkor még fel nem fogott alternatívák.

Mivel időszűke miatt nem volt mód valamennyi előre jelzett előadás megtartására, egyes kollégákkal való előzetes megállapodás alapján további tizennégy elkészült anyaggal a kollokvium idejére a rendező szervek kiadásában megjelent a Revue Internationale d'Histoire Militaire 63. számú kötete. Ez a következő referátumokat tartalmazza: *Dr. Jean Nouzille* ezredes (Franciaország): A kameruni hadjárat 1914—1916; *Hiroshi Yoshii* egyetemi tanár (Japán): Amerika belépése az első világháborúba és Wilson távol-keleti politikája; *Dr. Ian F. W Beckett* tudományos főmunkatárs (Nagy-Britannia): Egy fegyverben álló nemzet bemutatása; *Dr. Patrick Callan* tudományos főmunkatárs (Írország): Brit újoncozás Írországban 1914—1918; *Dr. Dieter Dreetz* tudományos főmunkatárs (NDK): A német hadvezetés teljesíthetetlen személyi pótkövetelései a szárazföldi hadsereg számára; *Dr. Marian Leczyk* katonai akadémiai tanár (Lengyelország): A franciaországi lengyel katonai alakulatok eredete és részvételük a francia—német arcvonalon vívott harcokban; *Jules Maurin* egyetemi tanár (Franciaország): A francia mozgósításnak a lakosságra gyakorolt hatása; *John H. Morrow Jr.* egyetemi tanár (USA): Repüléstechnológia és stratégiai légierő az első világháborúban, az angol, francia és olasz kísérlet; *Alberto Santoni* egyetemi tanár (Olaszország): Az első titkos háború: A britek rádiótávíró elemzései a tengeri hadműveletekben; *Dr. Heinrich Wallen* fregattkapitány (NSZK): A rádiótáviratok alkalmazása a német tengeralattjárók bevetésénél; *Dr. Benjamin F. Cooling* tudományos főmunkatárs (USA): Néhány gondolat a szövetségesek hadműveleti együttműködéséről; *Irving B. Holley Jr.* egyetemi tanár (USA): Az amerikai expedíciós haderő kapcsolatairól 1917—1918; *Iván E. Krupcsenko* vezérőrnagy, a történelemtudományok doktora (Szovjetunió): Az első világháború és az oroszországi nagy októberi szocialista forradalom; *Michael Salewski* egyetemi tanár (NSZK): Az első világháború — német trauma.

A hatnapos kollokvium 8 munkaülésén elhangzott 18 előadáshoz és 7 kommentárhoz számos kérdés és kiegészítés hangzott el. A vitában összesen 40 fő vett részt. Az általuk felvetett kérdésekre és az előadók, kommentátorok által adott válaszokra itt sajnos nincs módunk kitérni.

A viták befejeztével zárszavában *André Corvisier* professzor, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke méltatta a kollokvium példamutató megrendezését és lefolyását. Az elhangzott előadásokkal és vitákkal kapcsolatosan mint új tudományos eredményt emelte ki a következőket: a stratégiában beállt változások kimutatása; a hadielképzelések módosulási folyamatának feltárása; a hadművészetben bekövetkezett alapvető változás kiemelése; az eseményeknek pszichológiai keretekben való felfogása; a háborús kép módosulásainak bemutatása; a semlegesség lehetőségeinek elemzése; a tömegek fegyveres szembekerülésének kiemelése; a háborúba vonult tömegek ellátási gondjaira való kitekintés; a háborúból hazatértek tudatában beállt változások kimutatása; az Európán kívülre tekintés; a gazdasági aspektusok állandó figyelembe vétele; a kormányok és a hadvezetés

kapcsolatának feltárása; a háború és forradalom viszonyának tisztázása.

A kollokviumhoz csatlakozva egy sor rendezvény nyújtott lehetőséget kötetlen eszmecserékre is. Augusztus 10-én este az NSZK hadügyminisztere személyes képviselőjeként *Dr. Lothar Rühl* államtitkár adott fogadást a résztvevők tiszteletére a közeli *Ludwigsburg* egykori württembergi királyi kastélyában.

Augusztus 21-én a Bibliothek für Zeitgeschichte épületében *Prof. Dr. Jürgen Rohwer* igazgató, a szervező bizottság elnöke látta vendégül a résztvevőket. Ez alkalommal nyújtották át az 1985-ös Richard Franck-díjat a könyvtárügy fejlesztésében tanúsított kimagasló érdemekért két hadtörténésznek, *Alfred G. S. Enser* tudományos tanácsadónak (Eastbourne, Nagy-Britannia) és *Dr. Dr. h. c. Daniel Reichel* nyá. vk. ezredesnek (Morges, Svájc). Előbbinek a múzeumi könyvtárügy fejlesztésében végzett munkáját *Gerald R. Kleinfeld* egyetemi tanár (USA), utóbbinak a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság bibliográfiai albizottságának elnökeként végzett tízéves tevékenységét és a Bibliographie Internationale d'Histoire Militaire köteteinek megjelentetésében szerzett érdemeit *Prof. Dr. Reinhard Brühl* vezérőrnagy (NDK) méltatta. Ugyancsak ekkor nyílt meg az első világháborúval foglalkozó szakmai művekből rendezett nemzetközi könyvkiállítás.

A csatlakozó rendezvényekből kiemelkedett az augusztus 22-i egész napos kirándulás, amikor Stuttgartból felkerekedve a kollokvium résztvevői az oly sok háborút látott Rajnán átkelve a franciaországi Vogézekben fekvő *Soultzeren*be mentek, ahol *Alfred Monhardt* polgármester és a francia hadsereg 9. műszaki ezredének parancsnoki kara fogadta őket. E hegyközségből az 1915-ös állásháború egyik legjellegzetesebb hadszínterét jelentő *Col du Linge (Lingenkopf)* véráztatta földjére vonultak, hogy megtekintsék az ott kialakított francia és német hősi temetőt, valamint az ezer méteres hágó birtoklásáért vívott értelmetlen harcokat bemutató és az e szűk terepen elesett áldozatokra emlékeztető múzeumot, a helyreállított egykori lövészárkokat, fedezékeket, kiserődöket és a mementóként mindenütt ott emelkedő, a harmincezer halottra emlékeztető síremlékeket.

Augusztus 22-én *Dr. h. c. Manfred Rommel* főpolgármester adott fogadást a résztvevők tiszteletére a stuttgarti városházán, majd záróbanketten búcsúztak egymástól a résztvevők a Hotel Graf Zeppelin nagytermében.

Augusztus 23-án a rendező szervek a záróülés után a 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus egyéb rendezvényeire visszamaradóknak *Lichtenberg* várkastélyába szerveztek kirándulást.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság adminisztratív ülésére ugyancsak a kollokvium alatt került sor. Augusztus 23-án számos egyéb kérdés mellett napirenden volt a tisztújítás is. Egyetlen jelöltként közfelkiáltással újabb öt évre elnöknek választották a jelenlevők *André Corvisier* tanszékvezető egyetemi tanárt (Franciaország), ugyanígy főtitkárnak *Dr. Cornelis M. Schulten* kutatóintézeti igazgatót (Hollandia) és főtitkárhelyettesnek, valamint egyúttal pénztárosnak *Hervé de Weck* középiskolai tanárt (Svájc). Ezúttal az alelnökök számát nyolcra emelték és e tisztségre szótöbbséggel a következőket választották: *Prof. Dr. Reinhard Brühl* vezérőrnagy (NDK), *Prof. Dr. David G. Chandler* (Nagy-Britannia), *Dr. Mihail E. Ionescu* őrnagy (Románia), *Prof. Dr. John Jessup* ezredes (USA), *Prof. Dr. Jae Kyu Park* (Dél-Korea), *Prof. Dr. Olav Riste* (Norvégia), *Prof. Dr. Jürgen Rohwer* (NSZK), *Pável A. Zsilin* altábornagy, akadémiai 1. tag (Szovjetunió).

RÁZSÓ GYULA

A 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus egyéb rendezvényeiről 1985. augusztus 25.—szeptember 1.

Az NSZK-beli Baden-Württemberg tartomány székhelyén 56 ország mintegy 2200 kutatójának részvételével rendezték meg az idén a történelemtudomány ötévenkénti nagy seregszemléjét. Ezen hazánk, *Kosáry Domokos* akadémikusnak, a Magyar Történészek Nemzeti Bizottsága elnökének vezetésével népes, mintegy 80 fős delegációval képviseltette magát. A szervező NSZK Történészeinek Nemzeti Bizottsága nagy erőfeszítéseket tett e legmagasabb szintű tudományos tanácskozás sikere érdekében, s az esemény tudományos és politikai súlyát mutatja, hogy a kongresszus a szövetségi köztársasági elnök, *Dr. Richard von Weizsäcker* magas védnökségét élvezte.

Az ünnepélyes nyitó ülésen *Christian Meier* egyetemi professzor, az NSZK Történészei Nemzeti Bizottságának elnöke, *Dr. Lothar Späth*, Baden-Württemberg tartomány miniszterelnöke és *Dr. Manfred Rommel*, Stuttgart város főpolgármestere üdvözölte a megjelenteket.

Utánuk *Dr. Richard von Weizsäcker* államelnök emelkedett szólásra. Beszédében hangsúlyozta a kongresszus és általában a történelemtudomány nagy jelentőségét. Kiemelte, hogy nemcsak tudományos, hanem politikai szempontból is mennyire hasznos lenne, ha a történészek eredményeit az államférfiak jobban tudnák hasznosítani. Megköszönte a résztvevőknek, mindenekelőtt *Alexander Gieysztor* lengyel tudósnak, a Nemzetközi Történész Bizottság elnökének, hogy jelenlétükkel megtisztelték a Szövetségi Köztársaságban megrendezett kongresszust. Nyomatékosan rámutatott arra: mennyire fontos lenne az NSZK népének, hogy tisztán lásson a múlt égetően fájó kérdéseiben; negyven esztendő elmúltával kigyógyuljon a második világháború utáni nemzedékek sorát megbénító traumából. Végezetül eredményes munkát kívánt a kongresszusnak.

Helene Ahweiler egyetemi professzor, az NSZK Történészei Nemzeti Bizottságának főtitkára többek között a személyi változásokat ismertette a résztvevőknek: a Nemzetközi Történész Bizottság új elnökévé *E. de la Torre Villar* mexikói történészt, első alelnökévé, nem utolsósorban a magyar történettudomány érdemeinek elismeréseként is, *Ránki György* akadémikust, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettesét választották.

A megnyitót követően azonnal megkezdődött a nyolc napig tartó tanácskozássorozat. A rendkívül gazdag program négy fő téma köré rendeződött. Ezek voltak: Az Indiai-óceánnal határos kultúrák történelme; A kívülállókról alkotott kép: a kisebbségek, az etnikai, vallási, társadalmi csoportok a nemzeti kultúrákban, a nemzeti történelemben; A fasizmussal, a nácizmussal és a japán militarizmussal szembeni ellenállás története; Max Weber és a történeti módszertan; A régészet és a történelem, valamint a film és a történelem kapcsolata.

Mellettük kronológiai szekcióülések, kerekasztal-beszélgetések, a harmincnál több affiliált bizottság ülései és több esti tudományos előadás és összejövetel biztosított hasznos és színvonalas programot a jelenlevőknek.

Bár szinte lehetetlen egyetlen részvevőnek megbízható összképet nyernie a kongresszus egészéről, engedtessék meg, hogy saját tapasztalataimra, a hazai és külföldi kollégákkal folytatott beszélgetéseimre, valamint a nyomtatásban megjelent előadásokra támaszkodva mégis véleményt nyilvánítsak. A hagyományosnak tekinthető témák mellett új tendenciák jelentkezését is megállapíthattuk. Ezek közé sorolhatók az interdiszciplináris stúdiumok (Max Weber, Film a történelemben, A motorizáció hatása a közlekedésben, Pszichohistória stb.), az Európán kívüli területek (az Indiai-óceán, Az abszolút monarchia Európában és Ázsiában stb.), a „kis-államok" (szinte valamennyi témánál) és nem utolsósorban az, hogy a módszertani problémák a megszokottnál lényegesen nagyobb súlyt kaptak.

A tanácskozások színvonala, mint a legtöbb monumentális tudományos tanácskozáson, ezúttal is meglehetősen egyenetlen volt. Magasszintű, elméleti kérdéseket taglaló, vagy jelentős új kutatási eredményekre támaszkodó referátumok és hozzászólások mellett akadtak jelentéktelen, másodlagos, a témához alig kapcsolódó hozzászólások is, amelyek nem túlzottan segítették elő a kongresszus sikerét. Éles viták, véleménykülönbségek nem igen jelentkeztek. Szakmai kérdésekben inkább adódtak eltérő vélemények, ideológiai, vagy politikai konfrontáció azonban alig fordult elő. Ez a jelenség csak részben magyarázható azzal, hogy a rendezők nagy tapintattal igyekeztek élét venni a kemény vitáknak; s a résztvevő más országbeli vendégek sem sértették a házigazdák érzékenységét. Az ok másban keresendő: a korreferátumok és hozzászólások túlzottan rövidek voltak ahhoz, hogy mindenki szót kaphasson, másfelől az esetek többségében valami

sajátos részletkérdéssel foglalkoztak, amihez nem nagyon lehetett bármit hozzáfűzni, vagy egyes tételeit megvitatni. Számos hozzászólás csak lazán kapcsolódott a témához, olyanoknak tűntek, mint a párhuzamosok, melyek talán valahol a végtelenben találkoznak ugyan, de in loco nem keltettek vitát.

Az sem segítette a vitaszellem kibontakozását, hogy nem volt szinkrontolmács, így a résztvevőknek olykor nehézséget okozott a felszólalások követése, s lehetetlenné tette, hogy bekapcsolódjanak a megbeszélésekbe.

Rátérve a hadtörténeti vonatkozású eseményekre már előljáróban leszögezhetjük, hogy ezek jelentőségüknek megfelelő súllyal szerepeltek a kongresszus programjában. Az egyik fő téma, az antifasiszta ellenállás, kifejezetten hadtörténelmi tárgyú volt, s ugyanez áll a Második Világháború Története Nemzetközi Bizottságának rendezésében sorra került „A hadigazdaság a második világháborúban" c. témakörben tartott kétnapos tanácskozásra is. Mellettük egyéb rendezvényeken is felmerültek hadtörténeti jellegű problémák.

Az antifasiszta ellenállás kérdéseit elemző egésznapos konferencián a két fő referátumot *François Bédarida* (Franciaország) és *Miroslav Kropilák* (Csehszlovákia) tartotta. Ugyanők vezették a széles körben kibontakozott, élénk vitát is.

Bédarida professzor előadásában kiemelte a téma fontosságát s rámutatott arra, hogy jóllehet számos nemzetközi és más tudományos tanácskozás foglalkozott már az ellenállás kérdéseivel, megnyugtató, véglegesnek tűnő következtetéseket mégsem sikerült levonniuk. Ezt elsősorban a probléma sajátosságai magyarázzák. A források gyérek és bizonytalan értékűek, rendkívül nehéz az eseménytörténet pontos megfogalmazása. A források túlnyomó többségét a résztvevők visszaemlékezései teszik ki, akik sajátos nézőpontjuknál fogva nem láthatták tisztán a bonyolult helyzetet a maga teljességében, s benyomásaik, meglátásaik nagyon is szubjektív természetűek.

Bajok vannak az ellenállás fogalmának meghatározásával is: vitatott, mi tartozik az ellenállás fogalmába, mennyire lehet bővíteni, vagy szűkíteni a résztvevők körét. Vitaalapként az alábbi megfogalmazást javasolta: „Az ellenállás titokban végrehajtott cselekmény, amelyet résztvevői a nemzet szabadsága és az egyéni méltóság védelmében hajtanak végre, önkéntes szervezetek útján, abból a célból, hogy harcoljanak a fasiszta, náci vagy ezzel szövetséges rendszerek megszálló erői ellen, hazájuk védelmében."

A továbbiakban az ellenállási mozgalmak közös vonásait elemezte. Megállapította, hogy történelmileg új jelenséggel állunk szemben, melynek előzményei legfeljebb nyomokban jelentkeztek az elmúlt századokban. Sokat vitatott kérdés az ellenállás katonai jelentősége. Egyesek, mint az angol Liddell Hart, vagy Allan Milford azt állították, vagy állítják, hogy az ellenállási mozgalmak hatékonysága és eredményessége nem állt arányban az elszenvedett veszteségekkel. A kutatók többsége azonban nem osztja ezt a véleményt, hanem elismeri és értékeli az ellenállók antifasiszta harcban játszott szerepének jelentőségét. Zárószavaiban az ellenállás erkölcsi jelentőségének adózott tisztelettel François Bériadra.

Miroslav Kropilák az ellenállás társadalompolitikai és ideológiai szempontjait elemezte. Megállapította: a brutális fasiszta elnyomás és a megszállás egységbe vonta az antifasiszta és békeszerető erőket. Az ellenállás jellegét és típusait Kropilák az alábbi tényezőkkel magyarázta: a) a megszálló hatalom jellege, b) a megszállás előtti kormányok és államrendszerek jellege, az ország politikai erőinek színvonala, c) a helyi lakosság társadalmi helyzetének színvonala, d) egyéb politikai, gazdasági és társadalmi, nemzeti és vallási tényezők.

Az ellenállás mind Európában, mind Ázsiában szorosan összefonódott a nemzeti függetlenségért és az osztályok szabadságáért vívott harccal. Nemcsak a fasiszta, vagy militarista elnyomók ellen fordult, hanem egy igazságos, demokratikus társadalmi rend megteremtéséért is harcolt a többnyire széles tömegbázisra támaszkodó ellenállási mozgalom. A harc hatása a háború után is megnyilvánult: az antifasiszta küzdelemben öntudatra ébredt tömegek képletesen, sőt olykor ténylegesen is, tovább folytatták harcukat társadalmi helyzetük megváltoztatásáért.

Az előadó a továbbiakban az ellenállás osztályjellegéről, a munkásosztály és a kommunista pártok vezető szerepéről beszélt, rámutatott arra, hogy a kommunisták a népfrontpolitika elveinek megfelelően szövetségeseket kerestek és találtak más társadalmi osztályokban és rétegekben is, s ezzel növelték az antifasiszta ellenállás hatékonyságát.

Az ellenállás módszerével kapcsolatban megállapította, hogy ezek rendkívül változatosak voltak, a helyi tényezők nagyban befolyásolták azokat. Hatékony módszernek tekinti a sztrájkokat, melyeket pl. Lengyelországban és Csehszlovákiában a munkásosztály a nehézségek ellenére is sikeresen alkalmazott.

A legeredményesebb eszköznek kétségtelenül a fegyveres harc bizonyult. A legtöbb országban partizáncsoportok jöttek létre, melyek a kisháború módszereivel gyengítették a megszállók katonai erejét. Több helyen, így Lengyelországban, Jugoszláviában, Franciaországban stb., a partizánháború nemzeti ellenállási mozgalommá fejlődött, s az ily módon kialakult reguláris fegyveres erők jelentős szerepet játszottak országuk felszabadításában.

Kropilák professzor ezután az ellenállási mozgalom szakaszainak meghatározásával kí-

sérletezett. Véleménye szerint az ellenállás története öt nagyobb fejezetre tagolható: 1. a harmincas évek antifasiszta küzdelmei, 2. a második világháború kirobbantásától a Szovjetunió megtámadásáig, 3. 1941 júniusától a Sztálingrádnál kezdődő és Kurszknál beteljesedő fordulatig, 4. Kurszk és a szövetségesek itáliai partraszállása, amely rendkívül megnövelte az ellenállás erejét és hatékonyságát, 5. a háború befejező szakasza, egyben az ellenállási mozgalmak tevékenységének tetőpontja.

Végezetül leszögezte: az ellenállás jelentősége messze túlnő katonai effektivitásán, az elnyomott népek Európában és Ázsiában egyaránt egymásra találtak a közös harcban, s ez a körülmény a háború után kialakult változott politikai és társadalmi kapcsolatrendszerekben is éreztette hatását.

A nagyszámú korreferens közül idézzük fel *Pável Alekszandrovics Zsilin* altábornagy, a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagja néhány gondolatát: A Szovjetunió nagy honvédő háborúja az egész nép háborúja volt, amelyben a fronton küzdő erők, a hátország dolgozói és a megszállt területek lakossága egyaránt harcolt az ellenség ellen. A megszállt területeken az ellenség leküzdésének fő eszközei a partizánalakulatok voltak. Nem csak a szovjet népek fiai és asszonyai küzdöttek a partizánok között, hanem csehek, lengyelek, magyarok, sőt németek is. A partizánegységek szervezetéről szólva alapegység az osztály volt, mely csoportokból, szakaszokból, századokból, olykor zászlóaljakból tevődött össze, de rendkívül gyorsan tudtak önállóan tevékenykedő magasabbegységeket is szervezni. A szétszórtan tevékenykedő csoportok vezetését a szovjet hadsereg főparancsnoksága tartotta kezében, ez biztosította az akciók és a frontok hadműveleteinek összehangolását. Részben ezzel is magyarázható, hogy a partizánháború hadászati jelentőségűvé vált. Ugyancsak fontos szerep jutott a partizánoknak az információk megszerzésében és továbbításában is. Harcaik eredményeként több mint egymillió ellenséges katonát semmisítettek meg, vagy ejtettek fogságba. „A nagy honvédő háború folyamán a kommunista párt, a fegyveres erők, a szovjet állam és az egész nép értékes tapasztalatokat gyűjtött hazájának védelmében. Ezek a tapasztalatok kifejezésre juttatták a szovjet emberek állhatatosságát, akik hazájukért, a haladás és a béke eszményeiért odaadóan és önfeláldozóan harcoltak".

A továbbiakban még 16 korreferens — az Egyesült Államokból, a Kínai Népköztársaságból, Nagy-Britanniából, Hollandiából, Jugoszláviából, Lengyelországból és más államokból —, valamint több mint húsz hozzászóló fejtette ki véleményét. Az elvi kérdésekben szinte teljes egyetértés uralkodott, inkább csak az egyes fogalmak pontosítása, illetve a periodizáció kérdései körül bontakozott ki némi, szakmai jellegű vita.

A második világháború gazdasági kérdéseit feldolgozó ülésszak több szempontból is jelentős lépés a korszak gazdaság- és hadtörténeti kutatásának folyamatában. Egyfelől ez volt az első valóban világméretű tudományos fórum, mely e fontos kérdéskomplexum egészével foglalkozott, másfelől különböző országokból számos gazdaság-, társadalom-, ill. hadtörténész jelent meg és kért szót, így mód nyílt a különféle nézőpontok megvitatására és ütköztetésére.

A témát három alcsoportra bontva elemezték: A gazdasági stratégia megtervezése és kivitelezése; Nyersanyagellátás a háborúban és A háború pénzügyi alapjai. Ezenkívül egy teljes délutánt szenteltek a szabad viták kibontakoztatására, s meg kell jegyeznünk, hogy vitára már a főreferátumok felolvasása után is megadták a lehetőséget.

Az ünnepélyes nyitó ülésen *Klaus-Jürgen Müller* professzor a Második Világháború Történetének NSZK-beli Nemzeti Bizottsága elnöke, *Dr. Lothar Rühl* államtitkár, *Dr. Manfred Rommel*, Stuttgart város főpolgármestere, *André Corvisier* professzor, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke és — a távollevő *Henri Michel* professzor, a Második Világháború Története Nemzetközi Bizottsága elnökének nevében az alelnök — *Dr. Jürgen Rohwer* üdvözölte a megjelenteket.

Az ülésszak érdemi részét *Ránki György* akadémikus előadása vezette be. Hangsúlyozta a komparatisztikai kutatás fontosságát, mivel, mint erre utalt, mind ez ideig még az egyes országok hadigazdaságának feldolgozása sem fejeződött be, s az összehasonlító módszer alkalmazása jelentősen előrevinné az egyes országokban folyó lokális kutatásokat is. A továbbiakban elemezte a négy vezető hatalom: Németország, Nagy-Britannia, a Szovjetunió és az Egyesült Államok hadigazdaságának fő vonásait. Új adatokra épült, összefoglaló igényű előadásában tényekkel bizonyította, hogy Németország gazdaságilag is elvesztette a háborút, mivel ipara nem tudott a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni, s a krónikussá vált nyersanyaghiány is gátolta a termelés kellő szintű felfuttatását. Összehasonlítva a négy nagyhatalom hadigazdasági struktúráját Ránki megállapította, hogy a legkönnyebben az Egyesült Államokban ment végbe a hadiiparra való átállás, ezzel szemben a Szovjetunió oldotta meg a legjobban a korai nagy területveszteségek okozta nagyarányú áttelepítési struktúraváltást, mivel az Uralba és Szibériába telepített üzemek már 1942 nyarán elérték, sőt sok esetben felülmúlták a megelőző év termelési mutatóit.

Walther A. Boelcke (NSZK) a német háborús előkészületet elemezte. Rámutatott arra, hogy már az első világháború is azt bizonyította, milyen rendkívüli ipari kapacitást és magasrendű technikai felkészültséget követel meg a

korszerű háború. A német szakemberek már a weimari köztársaság időszakában felmérték az újabb háború követelményeit, s 1926-ban megállapították: „Egyáltalán nincs olyan terület amelyet az állam egy eljövendő háború előkészítése és megvívása során be ne vonna erőfeszítéseibe." A gazdasági „mozgósítás-előkészület" elvei is korán megfogalmazódtak: új fegyvereket és fegyvertípusokat kell kikísérletezni és gyártani, a gyárakat elő kell készíteni a haditermelésre való átállásra, gondoskodni kell a nyersanyagokról, fel kell készülni a határterületek esetleges kiürítésére, mozgósítási tervet kell készíteni stb.

Ezután az egyelőre rejtett előkészítő munkálatokkal, majd a fegyverkezést finanszírozó nagytőke szerepével, a korai német katonai-ipari komplexum kialakulásával foglalkozott az előadó, majd rátért az új fegyverfajták: páncélosok, repülőgépek stb. előállításával és hadrendbe állításával kapcsolatban felmerült számos problémára. Mondanivalóját annak leszögezésével zárta, hogy Németország 1939-ben még egyáltalán nem állt készen a háborúra, s ezt Hitler és a katonai és a gazdasági vezetők is egyaránt felismerték. A háborút mégis megindították, mivel csak a hódításoktól remélték, hogy nehéz nyersanyaghelyzetükből kiszabadulhatnak.

Lényegében ezt a gondolatot fejlesztette tovább *Alan S. Milward* (Nagy-Britannia) „Angol stratégia a második világháborúban" c. előadásában. Bevezetőjében hangsúlyozta, hogy a „Führer-állam" a maga bonyolult bürokratikus apparátusával nem felelt meg a gazdasági háború korszerű követelményeinek, s ez a felismerés is ösztönözte Hitlert a villámháborús hadászat elvének könyörtelen keresztülhajszolására.

A továbbiakban a stratégia gazdasági alapjaival foglalkozott és megállapította: a hadászat fejlődésének vizsgálatánál nincs szükség bonyolult elméleti fejtegetésekre, elegendő ha megvizsgáljuk, milyen gazdasági lehetőségekkel és tartalékokkal rendelkezik valamely ország, s hadászatának alapelemei máris tisztán körvonalazódnak szemünk előtt. Példaként összehasonlította Nagy-Britannia és Németország hadigazdaságának fejlődési tendenciáit.

Véleménye szerint Németország és Nagy-Britannia közel azonos ipari kapacitással rendelkezett, s nemzeti jövedelmének is megközelítően azonos százalékát fordította hadi kiadásokra. Ettől eltekintve óriási volt az eltérés az angol és a német hadigazdasági stratégia között. Míg Anglia már 1940-ben hadi kiadásainak meglepően nagy hányadát — mintegy 40%-át — új fegyverfajták, elsősorban harci repülőgépek kikísérletezésére és gyártására fordította, addig Németország legínkább „hagyományos" fegyverekkel igyekezett hadseregét felszerelni. Ugyanis már eleve egy szovjetellenes háborúra készültek, ami hatalmas, jól felszerelt táborí hadseregek felállítását igényelte. Ezért hanyagolták el pl. a távolsági, hadászati bombázógépek gyártását. Nagy-Britanniát tenger védte, kellő számú hadihajóval is rendelkezett, különös ugyanakkor, hogy új hadihajók építésére milyen keveset fordítottak; a légierő fejlesztése került előtérbe. Végezetül a komparatív módszer alkalmazását ajánlotta egyéb háborús és békés időszakokra is.

Jacques Wolff (Franciaország) a második világháború finanszírozásáról tartott magvas, összefoglaló igényű előadást. Elöljáróban elmondotta, hogy pénzügyileg egyetlen ország sem készült fel a háborúra. A hadiesemények bekövetkeztével három módszerrel próbálták megoldani pénzügyi problémáikat: 1. adókkal vagy államkölcsönökkel, 2. inflációval, 3. a kiadások visszafogásával. Hosszabb távon egyik sem vált be, szinte valamennyi állam eladósodott a háború során. Nyersanyagok és készáruk beszerzésére valutára is egyre nagyobb szükség volt, nemzetközi fizetési eszközzé a svájci frank vált, ami leginkább a szűkösebb lehetőségekkel bíró Németországot sújtotta.

Robert D. Foot (Nagy-Britannia) érdekes adalékokat szolgáltatott a SOE nevű angol diverzáns szervezet pénzügyi alapjainak megteremtéséről. Szavai szerint az 1940-ben Belgiumon át visszaözönlő angolok kirabolták a bankokat s az így nyert jelentős összegű külföldi valutát Angliába érve beváltották. A későbbiekben is többnyire „nem gentlemanhoz illő" módszerekkel, csempészéssel, feketepiaccal elégítették ki a szervezet egyre növekvő valutáris szükségleteit.

Pável A. Zsilin altábornagy akadémikus hozzászólásában a szovjet és a nemzetközi történettudomány eredményeit és még megoldásra váró feladatait ismertette. Kiemelten foglalkozott a szovjet nép erőfeszítésével, mely a nagy honvédő háború első, válságos szakasza után a gyárak és üzemek tömeges áttelepítésével, új hadiipari bázisok létesítésével, mérhetetlen nehézségek árán, olyan gazdasági alapokat teremtett a szovjet hadsereg számára, amelyek lehetővé tették a hadsereg korszerű fegyverekkel való ellátását.

Hozzászólása további részében Zsilin az angolszász Lend-Lease szállítmányok problémáját ecsetelte. Megállapította, hogy jóllehet e szállítmányok hasznosnak bizonyultak a németekkel és csatlósaikkal vívott harcokban, ám leszögezte: összértékük alig érte el a Szovjetunió ipari és mezőgazdasági termelésének 4%-át. Azt is hozzáfűzte, hogy a háború első, nehéz hónapjaiban, amikor a segítségre leginkább szükség lett volna, a nyugati szállítmányok, a szervezési és egyéb nehézségek folytán, a szükségleteknek csupán jelentéktelen töredékét biztosították.

Dombrády Lóránd távollétében felolvasott korreferátuma a második világháborús magyar hadigazdaság problémáiról szólt. A tényleges felkészülés lényegében az 1938-ban meghirdetett győri programtól számítható, melynek értelmében kezdetben 1 milliárd pengő értékű hadianyag és fegyver gyártásával kívánták korszerűsíteni a hadsereget. Ám a gyorsan óriási méretűre duzzadó program végrehajtása meghaladta az ország teherbíró képességét. Hiába kapott a hadsereg újabb és újabb kölcsönöket, 1944 végéig a rendelkezésre álló 22,2 milliárd pengőnek csak 55%-át tudták felhasználni. A hadikiadások így is növekedtek, 1943-ban már a költségvetés 27,3%-át tették ki. Az ipari kapacitás fokozására irányuló elképzelések sem váltak be. Noha 1938—40 között 44 új gyárat létesítettek és 605 üzemet kibővítettek, a gép-, félkészáru és nyersanyaghiány miatt így sem érték el a várt termelési mutatókat. Főként Németországból remélték a hiányok pótlását. Ám a németek kezdetben csupán nyersanyagbázisnak tekintették Magyarországot, így nem látták szükségesnek a magyar ipar fejlesztését. A későbbiekben változott a helyzet, ekkor már Németország fokozott ütemű hadianyaggyártást, főleg repülőgépeket követelt Magyarországtól, de különböző okok folytán ez az elképzelés is kudarcot vallott.

Minden nehézség ellenére a magyar hadianyagtermelés egészen 1943 végéig folyamatos növekedést mutatott. Ez a körülmény bizonyos fokú konjunktúrát eredményezett: nőtt a foglalkoztatottak száma és a nyersanyagbehozatal is kielégítő maradt. 1943-ban a hadiipari termelés elérte az ország teljes ipari termelésének 30%-át.

1944-ben minden téren visszaesés következett be: a nyersanyaghiány krónikussá vált, az áruellátás akadozott. A termelés szervezetlensége, a bombázások, s nem utolsósorban az egyre növekvő antifasiszta ellenállás meggátolta a termelés növelését, sőt szinten tartását is.

A magyar hadiipar 1938—1944 között mintegy 1000 repülőgépet, 888 páncélozott járművet és számos más harcieszközt gyártott. Ez a mennyiség azonban messze elmaradt a szükségletektől. A gazdaság teljes tönkretételével kiépített magyar hadiipar tehát, jóllehet 1938 óta számottevően fejlődött, még így is messze elmaradt a hadsereg és a korszerű haditechnika által támasztott követelményektől.

Hadtörténeti kérdések más témák megvitatásánál is felmerültek. E sorok szerzője két hozzászólással járult hozzá a tárgykör kiszélesítéséhez. A középkori szekció egyik ülésén a „Hatalom és auktoritás a középkorban" c. témához kapcsolódva utalt arra a sajátos körülményre, hogy bár a zsoldosság az abszolút királyi hatalom legfőbb katonai eszköze volt, a katonai teoretikusok és az uralkodók is egyaránt elkerülhetetlen, de egyszersmind nehezen kezelhető eszköznek tekintették, amelyet csak kényszerből alkalmaztak. Niccolo Machiavelli, a zseniális firenzei szerint: „Az idegen, vagy zsoldoshadseregek veszélyesek, mert ha nagyok és félelmesek, akkor kiállhatatlanok és gonoszok, ha pedig kicsik és gyengék, akkor semmit sem érnek." A zsoldosság szerepének jobb megközelítése céljából megvizsgálta azt a sajátos esetet, amikor egy uralkodó, szinte véletlenszerűen, olyan zsoldoscsapatok urává lesz, melyek eltartása felülmúlja országa teherbíró képességét.

Ez történt ugyanis Mátyás királlyal, amikor 1462-ben Jiskra meghódolásával zsoldjába fogadta a felvidéki cseh-huszita zsoldos csapatokat. Rá egy évre törökellenes háborúba bonyolódott, s itt hamar kiderült, hogy megbízhatatlan szövetségesekkel kilátástalan dolog támadó háborút vívni az oszmánok ellen. Ugyanakkor volt egy hadserege, s a hadsereget, ha értékeit kamatoztatni akarta, háborúba kellett vinnie. A zsoldoscsapatok puszta léte tehát egyik mozgatóerejévé vált Mátyás háborús politikájának. Seregét a könnyebbnek látszó ellenállás irányába vezette: háborúi többségét Csehország, Lengyelország és III. Frigyes császár ellen vívta. Háborúi csak félsikereket hoztak, így nagy kísérlete — az ország erejének hódításokkal való növelése — halála után kudarcba fulladt.

A szerző másik hozzászólása „Az abszolút monarchia Európában és Ázsiában" témájú ülésen hangzott el. Az abszolút uralkodói hatalom lehetőségeit és korlátait elemezte. Első példaként II. Fülöp spanyol király 1588-as angliai vállalkozását hozta fel. A király kierőszakolta az Armada kihajózását és Anglia megtámadását. A háborút ő kezdeményezte, tehát lehetősége volt a háború, vagy béke kérdésének eldöntésére s vállalta a felelősséget is. A végrehajtást azonban már nem tudta ellenőrizni. Farnese hercege, a flandriai spanyol hadsereg parancsnoka, felismerve a partraszállás kilátástalanságát, szabotálta a királyi parancsot, seregével nem csatlakozott Medina Sidonia hajóihoz. Az Armada elpusztult, a spanyol hadsereg azonban megmenekült, így Spanyol-Németalföldet továbbra is meg tudta tartani. A másik példa 1683-ból származik. XIV. Lajos a közvélemény nyomására nem tudta kihasználni a kedvező lehetőséget, Bécs török ostromát, s nem támadott. Az elmulasztott lehetőségért később keservesen meg kellett fizetnie.

Befejezésül néhány szót a magyar delegáció szerepléséről. Történészeink sokszor hallatták szavukat a különféle rendezvényeken. Mintegy harmincan kaptak szót vitavezetőként, felkért referensként, korreferensként, vagy hozzászólóként.

A fentebb már említetteken kívül Kosáry Domokos akadémikus a kisállamok XIX. századi társadalmi, gazdasági és kulturális változásaival foglalkozó szekció vezető tisztét látta el. Mucsi Ferenc kandidátust az újonnan létrehozott, az Oroszországi Októberi Forradalom Nemzetközi Bizottsága alelnökévé választották. Előzetes felkérés alapján szólt kutatási eredményeiről Hanák Péter, a történelemtudományok doktora, Makai László akadémikus, Ormos Mária, a történelemtudományok doktora, Pach Zsigmond Pál akadémikus, Szabad György akadémikus, Szücs Jenő kandidátus és Vörös Károly, a történelemtudományok doktora. A számos hozzászóló közül e helyen kiemelést érdemel Juhász Gyula akadémikusnak Magyarország második világháborús helyzetéről elmondott fejtegetése: Juhász Gyula, a történelemtudományok doktora, hozzászólásában a magyarországi ellenállási mozgalom sajátosságát elemezte. Rámutatott arra, hogy — Európa számos országával szemben — Magyarország 1944 tavaszáig elkerülte a német megszállást, így mindaddig az antifasiszta ellenállási mozgalom eleve korlátozott programmal léphetett csak fel. Megkísérelte, hogy megakadályozza az ország belépését a háborúba, majd szabotálta a kormány katonai és gazdasági törekvését. A sztálingrádi csata után a Kállay-kormány is megkezdte bétapogatózását az angolszász hatalmak felé. Ám ezeket a bátortalan kísérleteket többek között az is eleve kudarcra kárhoztatta, hogy a kormány eleinte nem kívánt együttműködni a kibontakozódó, ám önmagában is több irányzatra bomló ellenállási mozgalommal. (Nem készültek fel.) Ezzel is magyarázható, hogy a németek 1944. március 19-én harc nélkül szállták meg az országot. A megszállást követő hónapokban erőteljesen fejlődött az ellenállási mozgalom, de idő hiányában nem válhatott oly számottevő tényezővé, mint a többi megszállt országban. Nem vezettek a kívánt eredményre azok a tárgyalások sem, melyeket — elkésve — a Lakatos-kormány egyes képviselőivel és a kormányzóhoz közel álló csoporttal folytattak a mozgalom vezetői. Így az október 15-i nyilas hatalomátvétel sem találkozott számottevő ellenállással. Az illegális kommunista párt nagy erőfeszítéseket tett az antifasiszta erők összefogására, számos partizánalakulatot szervezett, melyek a Szovjetunióban kiképzett partizáncsoportokkal együtt számos helyen — Budapest, Sárisáp, Miskolc, Salgótarján stb. — sikeres akciókat hajtottak ugyan végre a nácl megszállók és nyilas csatlósaik ellen, de az egységes, széles tömegbázisra támaszkodó ellenállási mozgalom kialakulására, a fentebb vázolt körülmények folytán, nem kerülhetett sor.

BIBLIOGRÁFIA

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK HADTÖRTÉNELMI REPERTÓRIUMA 1982

A REPERTÓRIUM BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK
- Bibliográfiák, sajtótörténet
- Katonai múzeum-, levéltár- és könyvtárügy
- A hadtudomány és a hadtörténelem elméleti kérdései
- A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI
- A hadművészet története
- A haditechnika története
- Hadijog, háborús bűnök
- Katonai kiképzés és nevelés története
- Megemlékezések, életrajzok

III. HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG
- Ókori hadtörténelem
- Középkori hadtörténelem
- Újkori hadtörténelem
  - Az első világháború
- Legújabbkori hadtörténelem
  - A két világháború közötti korszak hadtörténelme
  - A második világháború
    - A második világháború politikai és diplomáciai története
    - Katonai propaganda
    - Hírszerzés
    - A második világháború hadművészete
    - Haditengerészet
    - Légierő és légvédelem
    - A Lengyelország elleni hadjárat 1939-ben
    - Nyugati hadszíntér
    - Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér
    - Keleti hadszíntér
      - A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata
      - Az 1942—1943. évi hadműveletek
      - Az 1944—1945. évi hadműveletek
    - Távol-keleti hadszíntér
    - Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok a második világháborúban
  - A második világháború utáni időszak hadtörténelme
    - A Varsói Szerződés és a szocialista országok hadseregei
    - A NATO és a kapitalista országok hadseregei

A FELDOLGOZOTT FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE ÉS RÖVIDÍTÉSEK

Allgemeine Schweizerische Militärzeitschrift	ASMZ
Armejszki Pregled	AP
Armor	A

Army	AR
The Army Quarterly	AQ
Beiträge zur Konfliktforschung	BZK
Bojova Priprava	BP
Ceskoslovensky Casopis Historicky	CCH
Defense Nationale	DN
Europäische Wehrkunde	EW
Fáklya	F
Glasnik RV i PVO	GRV
Historicky Casopis	HC
Historie a Vojenstvi	HV
Isztoricseszki Pregled	IP
Isztorija SzSzSzR	ISzSzSzR
Italia Contemporanea	IC
Journal of the Royal United Services Institute for Defence Studies	RUSI
Journal of the Society for Army Historical Research	JSAHR
Kampftruppen	KTR
Kommuniszt Vooruzsennüh Szil	KVSZ
Korunk	KO
Lengyelország	LE
Mezsdunarodnaja Zsizn'	MZS
Military Affairs	MA
Military Review	MR
Militärgeschichte	MG
Militärgeschichtliche Mitteilungen	MM
Militärtechnik	MT
Militärwesen	M
Mysl Wojskowa	MW
Narodü Azii i Afriki	NAA
National Defense	ND
NATO's Fifteen Nations	NFN
Novaja i Novejsaja Isztorija	NNI
Österreichische Militärische Zeitschrift	ÖMZ
Österreichische Osthefte	ÖO
Przeglad Historyczny	PH
Revue de Droit Pénal Militaire et de Droit de la Guerre	RDPM
Revue d'Histoire de la Deuxieme Guerre Mondiale	RHDGM
Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine	RHMC
Revue Historique des Armées	RHA
Revue Internationale d'Histoire Militaire	RIHM
Revue Militaire Soviétique	RMSov
Revue Militaire Suisse	RMS
Revue Roumaine d'Histoire	RRH
Rivista Militare	RM
Der Schweizer Soldat	SS
Der Soldat	S
Soldat und Technik	SUT
Tehnika i Vooruzsenie	TIV
Truppendienst	TR
Truppenpraxis	TRP
Tül i Sznabzsenie	TISZ
Ukrainszkij Isztoricsnij Zsurnal	UIZs
Vesztnik Drevnej Isztorii	VDI
Vesztnik Protivovozdusnoj Oboronü	VPO
Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte	VFZ
Voenna Miszöl	VOM
Voennaja Müszl'	VM
Voenno Isztoricseszki Szbornik	VISZ
Voenno Isztoricseszkij Zsurnal	VIZS
Voennüj Vesztnik	VV
Vojni Glasnik	VG
Vojno Delo	VD
Vojnoistorijski Glasnik	VOG
Voproszü Isztorii	VI
Wehrtechnik	WT

Wehrwissenschaftliche Rundschau	WR
Wojsko Ludowe	WL
Wojskowy Przeglad Historiczny	WPH
Zeitschrift für Geschichtswissenschaft	ZG

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, sajtótörténet

1. A jugoszláv történelmi irodalom bibliográfiája 1977—1979. — VOG, 1982. 1—2. sz. 393—411., 3. sz. 329—347. p.
2. A történelmi irodalom bibliográfiája. 1978. 5. r., 1979. 1. r. Összeáll. L. Tafta, T. Isticioaia-Budura. — RRH, 1982. 1. sz. 187—207., 3—4. sz. 481—493. p.
3. Hadtörténeti cikkbibliográfia — 1981. — — MG, 1982. 4. sz. 483—507. p.
4. A második világháborúval foglalkozó újabban megjelent könyvek és tanulmányok bibliográfiája. — RHDGM, 125. sz., 1982. 133—143., 126. sz. 115—125., 127. sz. 115—126., 128. sz. 127—136. p.
5. A második világháború külföldi történelmi irodalmának bibliográfiája 1975—1977. — VOG, 1982. 1—2. sz. 413—419., 3. sz. 349—355. p.
6. *Harz*, M.—*Olech*, U.—*Zielinska*, B.: A második világháborúról szóló irodalom bibliográfiája. — WPH, 1982. 1. sz. 313—332., 3. sz. 315—336., 4. sz. 259—277. p.
7. *Harz*, M.—*Mochnacka-Wójcik*, A.—*Olech*, U.: A Lengyel Munkáspárt, a Népi Gárda és a Népi Hadsereg története a megszállás idején. Az 1972—1981. években megjelent irodalom bibliográfiája. — WPH, 1982. 2. sz. 301—351. p.
8. A jelenkori imperializmus növekvő agresszivitása. Bibliográfia. — HV, 1982. 5. sz. 179—196. p.
9. A katonai konfrontáció erősödése az NSZK aktívabb részvételével a NATO-ban. Válogatott bibliográfia. 1979. január—1980. június. — MG, 1982. 1. sz. 119—122. p.
10. Háború és társadalom. Bibliográfia 1982. — MM melléklete, 1982. 50 p.
11. *Löwis of Menar*, H.: Konfliktuskutatás. Bibliográfia 1981/82. — BZK, 1982. 4. sz. 95—139. p.
12. Mindig az élvonalban. 60 éves a Krasznaja Zvezda. — VIZs, 1982. 10. sz. 95—96. p.
13. *Heckmann*, E.: 25 éves a „Wehr und Wirtschaft." — WT, 1982. 2. sz. 15—17. p.
14. *Scharff*, H.: 20 éves a „Truppendienst" — TR, 1982. 3. sz. 225. p.
15. *Sipcsanov*, I.: A haditudósítók megjelenése és tevékenységük (1808—1945). — VISZ, 1982. 2. sz. 97—112. p.

Katonai múzeum-, levéltár- és könyvtárügy

16. *Boulin*, M.: A Tarbes-i nemzetközi huszármúzeum. — RHA, 1982. 1. sz. 112—115. p.
17. *Giaume*, R.: Tüzér- és ágyúmúzeum. — RHA, 1982. 4. sz. 116—119. p.
18. *Szecskó* Tibor: A francia idegenlégi múzeuma. — RHA, 1982. 2. sz. 130—133. p.
19. *Degardin*, A.: Repülő- és űrhajózási múzeum. — RHA, 1982. 3. sz. 122—125. p.
20. *Kaszev*, A.: Tolbuhin város katonai temetője. (Katonai temetőmúzeum.) — VISZ, 1982. 2. sz. 184—187. p.
21. *Böcsvarov*, I.: A bolgár hadsereg fegyverzetének és felszerelésének ábrázolása középkori érmeken és pecséteken. (XII—XIV. sz.) — VISZ, 1982. 5. sz. 57—66. p.
22. *Koleszníkov*, G.—*Rozskov*, A.: 40 éve alapították a Szuvorov, a Kutuzov és az Alekszandr Nyevszkij érdemrendeket. — VIZS, 1982. 7. sz. 90—93. p.
23. *[Mihajlov]* Mikhailov, V.: A Szuvorov-, Kutuzov- és Alekszandr Nyevszkij érdemrend alapításának 40. évfordulójára. — RMSov, 1982. 6. sz. 36—37. p.
24. *Szolonicün*, G.: 40 éve alapították a Hős Város kitüntetést. — VIZS, 1982. 12. sz. 85—87. p.
25. *Dermendzsiev*, Hr.: Egy bolgár katonai kitüntetés a „Bátorságért". — VISZ, 1982. 1. sz. 106—120. p.
26. *Kotro*, A.—*Ertel*, K.—H.: A finn Mannerheim-rendjel. (1918. március 4.) — Der Freiwillige, 1982. 7—8. sz. 62—64. p.
27. *Pacotti*, C.: Katonai egyenruhák. — RM, 1982. 1. sz. 81—86. p.
28. *Gibellini*, V.: Az olasz hadsereg egyenruhái 1861—1870. — RM, 1982. 1. sz. 113—122., 2. sz. 121—128. p.
29. *Gibellini*, V.: Az olasz hadsereg egyenruhái 1881—1890. — RM, 1982. 3. sz. 121—128., 4. sz. 121—128. p.

30. *Gibellini*, V.: Az olasz hadsereg egyenruhái. 1885—1901. — RM, 1982. 5. sz. 121—128. p.
31. *Wielecki*, H.: A lengyel hadsereg ruházata és felszerelése a háború idején 1939. — WPH, 1982. 3. sz. 86—109. p.
32. *Rezler*, M.: A katonák egyenruházatának fejlődése a Lengyel Néphadseregben. — WPH, 1982. 4. sz. 113—121. p.
33. A 102. francia gyaloghadosztály jelvényei. — RHA, 1982. 1. sz. 116—119. p.
34. *Denisse*, R.—*Desaubliaux*, M.—*Henry*, M. N.: A második páncélos hadosztály jelvényei. A „Leclerc" hadosztály. (1943—1946) — RHA, 1982. 4. sz. 120—127. p.
35. *Peyruseigt*, M.: A francia légierő jelvényei. — RHA, 1982. 3. sz. 126—129. p.
36. *Henry*, M. N.: A francia haditengerészet jelvényei. — RHA, 1982. 2. sz. 134—135. p.
37. *Hermann*, Ch.: A Vörös Frontharcos Szövetség zászlójának története, 1925. — MG, 1982. 6. sz. 731—735. p.
38. *Boden*, U.: A végtelen kép. A német parasztháború egy szokatlan méretű művészi alkotás központjában. — NDK, 1982. 5. sz. 6—9. p.
39. *Della Volpe*, N.: Katonai képeslapok. Ikonográfiai dokumentumok Garibaldi korából. — RM, 1982. 1. sz. 87—92. p.
40. *Rubini*, F. A.: A garibaldisták filatéliai és numizmatikai ábrázolása. — RM, 1982. 3. sz. 81—90. p.
41. *Rösler*, W.—*Kutschke*, R.: A katonai levéltárak szerepe a Nemzeti Néphadseregben folyó tudományos kutatómunkában. — M, 1982. 6. sz. 39—43. p.
42. *Petrovic*, A.: A Jugoszláv Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Megalapítása és tevékenysége. — VOG, 1982. 1—2. sz. 359—390. p.
43. *Inauen*, J.: A Svájci Szövetségi Katonai Könyvtár és a történelmi szolgálat. — ASMZ, 1982. 2. sz. 53—59. p.
44. I. Frigyes Vilmos atlasza. — NDK, 1982. 2. sz. 33. p.
45. *Sielicki*, F.: Az 1. Tadeusz Kosciuszko hadosztály katonadalai. — WPH, 1982. 4. sz. 100—112. p.
46. 25 éves a karintiai katonazenekar. — S, 1982. 7. sz. 8. p.

A hadtudomány és a hadtörténelem elméleti kérdései

47. *Charnay*, J.-P.: Katonai gondolkodók. Jacques Antoine Hippolyte de Guibert. 1743—1790 — RAH, 1982. 1. sz. 5—12. p.
48. *Charnay*, J.-P.: Guibert és a hatalom. — RHA, 1982. 1. sz. 13—15. p.
49. *Guhr*, G.—*Schlette*, F.: A katonai demokrácia L. H. Morgan nyomán. — ZG, 1982. 10/11. sz. 909—915. p.
50. *Fletcher*, R.: Revizionizmus és militarizmus. Háború és béke 1914 előtt. Eduard Bernstein gondolatairól. — MM, 1982. 1. sz. 23—36. p.
51. *Lampe*, J.: „Háborút a háború ellen." Karl Liebknecht: „Militarizmus és antimilitarizmus" c. műve megjelenésének 75. évfordulójára. — MG, 1982. 2. sz. 220—221. p.
52. *Hnizdo*, B.: A háború célja és eszközei közötti viszony filozófiai problémái. 1—2. r. — HV, 1982. 4. sz. 154—171. p. 5. sz. 154—171. p.
53. *[Molcsanov]* Moltchanov, V.: Igazságos és igazságtalan háborúk. — RMSov, 1982. 8. sz. 36—39. p.
54. *Lider*, J.: Bevezetés a hadtudomány elméletébe. 2. r. — ÖMZ, 1982. 1. sz. 38—46. p.
55. *Szorokin*, A. I.: A marxizmus—leninizmus a hadseregről és a háborúról: néhány aktuális kérdés. — VM, 1982. 12. sz. 44—57. p.
56. *Kozlov*, M. M.: A szovjet hadtudomány — a szovjet fegyveres erők fejlesztésének egyik fő tényezője. — VM, 1982. 12. sz. 58—70. p.
57. *Rübkin*, E.: A lenini módszer jelentősége a háború társadalmi jellegének elemzésében a háború utáni időszakban. — VIZS, 1982. 1. sz. 3—10. p.
58. *Bukov*, A. I.: A szocialista haza védelméről szóló lenini tanok alakulása az SZKP dokumentumaiban. — VM, 1982. 10. sz. 23—37. p.
59. *Babakov*, A.: A Szovjet Fegyveres Erők építésének lenini elvei. — KVSZ, 1982. 20. sz. 29—36. p.
60. *Babakov*, A.: A Szovjet Fegyveres Erők fejlesztésének lenini elvei. — RMSov, 1982. 6. sz. 11—13. p.
61. *Klimov*, I.: Lenin és a szovjet fegyveres erők. — RMSov, 1982. 4. sz. 6—7., 10. p.
62. *Molodcügin*, M.—*Nerszeszjan*, P.: Lenin a hadseregfejlesztés sajátosságairól a soknemzetiségű szovjet államban. — VIZS, 1982. 4. sz. 3—9. p.
63. *Pavlov*, V.: Lenin katonai elméleti öröksége a történetírás számára. — VIZS, 1982. 9. sz. 71—74. p.
64. *Bojadzsiev*, G.: A hadtörténettudomány módszertani problémái. — VISZ, 1982. 2. sz. 211—224. p.
65. *Sztojanov*, Zs.: A hadtörténettudomány értékelő funkciójáról. — VISZ, 1982. 3. sz. 161—173. p.
66. *Sztojanov*, Zs.: A hadtörténettudomány módszertani problémái a Voenno Isztoricseszkij Zsurnal c. folyóiratban. (1971—1980) — VISZ, 1982. 6. sz. 152—167. p.
67. *Zaprjanova-Todorova*, A.: A hadtörténeti forráskutatás problémái. — VISZ, 1982. 5. sz. 180—191. p.
68. *Antonov*, J.: A Bolgár Néphadsereg Vezérkarának és Hadtörténeti Intézetének alkotó együttműködése. — VISZ, 1982. 6. sz. 189—192. p.

69. *Beth*, H. J.: A marxista—leninista hadtörténettudomány fejlődésének főbb szakaszai az NDK-ban. — MG, 1982. 2. sz. 206—211. p.
70. *Brühl*, R.: A szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus az NDK hadtörténetírásában. — MG, 1982. 3. sz. 276—281. p.
71. *Miskiewicz*, B.: A hadtörténeti kutatás helyzete Lengyelországban. — RIHM, 52. sz. 1982. 7—28. p.
72. *Urbanowicz*, J.—*Baryla*, J.—*Sobczak*, K.: A lengyel Hadtörténeti Intézet fennállásának 35. évfordulója. — WPH, 1982. 3. sz. 3—18. p.
73. *Nowak*, T. M.: Az 1969—1980. években Lengyelországban megjelent hadtörténelmi irodalom (1914-ig) historiográfiája. — RIHM, 52. sz. 1982. 200—238. p.
74. *Rzepniewski*, A.—*Zielinska*, B.: Az 1914—1945 közötti időszak hadtörténetének historiográfiája a Lengyel Népköztársaságban. 1969—1980 közötti kiadványok. — RIHM, 52. sz. 1982. 239—299. p.
75. *Procházka*, Z.: A hadtörténeti és katonapolitikai kutatás főbb irányai és eredményeinek érvényesítése a Csehszlovák Néphadseregben folyó ideológiai munka fejlesztésében. — HV, 1982. 2. sz. 3—9. p.
76. *Mahler*, O. —*Richter*, K.—*Rybecky*, V.: A hadtörténettudomány pártosságáról. — HV, 1982. 6. sz. 3—22. p.
77. *Nytra*, M.: A tudományos kutatómunka fejlesztésének aktuális problémái. — HV, 1982. 2. sz. 21—37. p.
78. *Hyatt*, A. M. J.: Hadtörténelmi kutatómunka Kanadában. — RIHM, 54. sz. 1982. 328—349. p.
79. *Haun*, H.: Eszmecsere a reformációról és a paraszthábórúkról az NDK történetírásában 1952—1954. — ZG, 1982. 1. sz. 5—22. p.
80. *Csáky* M.: Thököly az osztrák historiográfiában. — ÖO, 1982. 4. sz. 407—417. p.
81. A porosz reformok hatásai és határai. Vita. Résztvevők: E. Engelberg, W. Schmidt stb. — MG, 1983. 2. sz. 186—188. p.
82. *Bugaj*, N.: A jelenkori szovjet történetírás az 1918—1921 közötti forradalmi katonai bizottságokról. — MG, 1982. 1. sz. 89—96. p.
83. *Giertz*, H.: Újabb szovjet publikációk a polgárháborúról és a fiatal szovjethatalom elleni imperialista katonai intervencióról 1918—1922. — MG, 1982. 6. sz. 736—741. p.
84. *Filitov*, A. M.: Szimpozion a második világháború történetéről. (Stuttgart, 1981. szeptember 17—19.) — VI, 1982. 4. sz. 148—150. p.
85. *Hass*, G.: A szovjet történetírás a Nagy Honvédő Háborúról. — MG, 1982. 3. sz. 351—363. p.
86. *Nejedly*, M.: Gyökeres fordulatok a második világháborúban, s ezek meghamisítása a polgári történetírásban,. — HV, 1982. 6. sz. 23—39. p.
87. *Nevzorov*, B.: Kinek kell ez a hazugság. (Burzsoá hamisítások a moszkvai csata történetéről.) — VIZS, 1982. 4. sz. 48—52. p.
88. *Arndt*, H-J.: A békekutatás történelmi tapasztalatai. — BZK, 1982. 1. sz. 141—168. p.
89. *Pupko*, A.: Az ember - haditechnika kapcsolat burzsoá felfogásának bírálata. — VIZS, 1982. 2. sz. 74—79. p.

A hadtörténelem tanulmányozásának és tanításának jelentősége és problémái

90. *Rühmland*, U.: Hagyományok a Varsói Szerződés hadseregeiben. — EW, 1982. 5. sz. 214—219. p.
91. *Szamojlenko*, V.: A hatalom és a győzelem forrásai. (A harci hagyományokról.) — VIZS, 1982. 12. sz. 52—56. p.
92. *Medvedev*, P.: A Szovjet Haditengerészeti Flotta hagyományainak megőrzése és gyarapítása. — VIZS, 1982. 12. sz. 56—60. p.
93. *Kaplunov*, N.: Hadtörténeti munka a kievi haditengerészet politikai főiskoláján. — VIZS, 1982. 7. sz. 63—66. p.
94. *Verebkin-Rahal'szkij*, V.: Hadtörténeti munka a Bajkálon túli katonai körzet csapatainál. — VIZS, 1982. 4. sz. 73—78. p.
95. *Lascsenko*, P.: 25 éves a Szovjet Hadsereg Frunzéről elnevezett Központi Házában működő hadtudományi társaság. — VIZS, 1982. 4. sz. 78—80. p.
96 *Richter*, K.: A hagyományok elméleti kérdései a hadtörténetkutatás tükrében. — HV, 1982. 6. sz. 84—104. p.
97. *Zajic*, J.: A társadalomtudományi kutatómunka feladatai a katonai fegyelem színvonalának emelésében. — HV, 1982. 2. sz. 10—12. p.
98. *Utkin*, B. P.: A hadtörténelem szerepe a katonák nevelésében. — WPH, 1982. 3. sz. 110—117. p.
99. *Bartel*, H.—*Schmidt*, W.: Történelmi örökség és hagyományok. Problémák és tanulságok. — ZG, 1982. 9. sz. 816—829. p.
100. *Petrov*, P. A.: Katonai hagyományok és szertartások a bolgár hadseregben. — VISZ, 1982. 2. sz. 35—54. p.
101. *Materna*, F.: A Bundesheer és hagyományai. — S, 1982. 6. sz. 2. p.
102. *Scheiber*, J.: A Bundeswehr és a hagyományok. — EW, 1982. 2. sz. 64—69. p.
103. *Berger*, M.: A biztonságpolitika az iskolai oktatásban. — EW, 1982. 3. sz. 11—12. p.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÉS A HADMŰVÉSZETTÖRTÉNET ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadművészet története

104. *Pejcsev*, A.: A bolgár hadművészet létrejötte és fejlődése 681—1945. — VIZS, 1982. 10. sz. 56—61. p.
105. *Dimitrov*, G. G.: A bolgár hadművészet kialakulása és fejlődése a 7—10. században. — MG, 1982. 6. sz. 699—708. p.
106. *Röhr*, K.: Az előkészített védelem áttörése — példák a történelemből és a máról. 1—2. r. — M, 1982. 1. sz. 35—42., 2. sz. 31—38. p.
107. *Korzun*, L.: A hadászat feladata az ország háborúra való felkészítésében. Az első és második világháború tapasztalatai alapján. — VIZS, 1982. 7. sz. 46—53. p.
108. *Kurkov*, A. P.: A mélység növelése az ellenséges csoportosításra való egyidejű ráhatással. (Első és második világháború tapasztalatai alapján.) — VM, 1982. 3. sz. 32—41. p.
109. *Berkutov*, Sz. N.: A csapatok hadászati átdobása. (A helyi háborúk és az USA hadgyakorlatainak tapasztalatai.) — VM, 1982. 2. sz. 15—23. p.
110. *Navojcev*, P. N.: A haditengerészeti flotta hadműveleti művészetének és harcászatának fejlődése. (1863-tól napjainkig.) — VM, 1982. 7. sz. 48—60. p.
111. *Masson*, Ph.: Francia haditengerészeti elgondolások 1871-től 1940-ig. — RHA, 1982. 1. sz. 42—51. p.
112. *Brill*, H.: (Alfred Thayer) Mahan és Szergej Georgievics Gorskov. A tengeri hadviselés elméletének két klasszikusa. — EW, 1982. 3. sz. 116—119. p.
113. *Szemencsikov*, V. I. —*Brjuhovszkij*, G. I.: A légi hadműveletek elméletének fejlődési kérdéseihez. (1927—1981.) — VM, 1982. 4. sz. 15—24. p.
114. *Bellamy*, C. D.: Az orosz tüzérség és a közvetett irányzású tűz kezdetei. (A 19. sz. elejétől az orosz—japán háborúig.) 1—2. r. — AQ, 1982. 2. sz. 211—222., 3. sz. 330—337. p.
115. *Ramanicsev*, N.: A légideszant csapatok harci alkalmazási elméletének és gyakorlatának kifejlesztése a két háború közti időszakban. — VIZS, 1982. 10. sz. 72—77. p.
116. *Näf*, B.: A svájci hadművészet fejlődése a második világháború óta. — ASMZ, 1982. 11. sz. 595—604. p.
117. *Lehmann*, K.: A páncélelhárítás fejlődése a háború utáni években. — M, 1982. 4. sz. 32—35. p.
118. *Korzun*, L.: A találkozóharc harcászatának fejlődése a háború utáni időszakban. — VIZS, 1982. 1. sz. 69—75. p.
119. *Kapoun*, J.: Az utánpótlástól a logisztikáig. [Rövid áttekintés.] — WR, 1982. 4. sz. 110—115. p.
120. *Marinov*, G. M.: A bolgár hadsereg ellátása üzemanyaggal. (1908—1944. szeptember 9.) — VISZ, 1982. 6. sz. 110—119. p.
121. *Ramsey*, L. J.: Lőtt sebek és röntgensugarak a brit kisháborúkban a 19. sz. végén — JSAHR, 242. sz. 1982. 91—102. p.
122. *Köllner*, L.: A háborúk finanszírozása a különböző korokban. — EW, 1982. 10. sz. 458—462. p.

A haditechnika története

123. *Uzunov*, H. Sz.: A bolgárok fegyverzete az elmúlt századokban. — VOM, 1983. 1. sz. 80—87. p.
124. *Verdicchio*, A.: Kardok a 15—19. sz-ig. — RM, 1982. 4. sz. 103—108. p.
125. *Waksman*, P.: A hadi búvárruha (parafaöv) az Anglia elleni invázió francia terveiben. — RHA, 1982. 1. sz. 90—97. p.
126. *Hughes*, B. P.: Nehéztüzérség a 19. században. — JSAHR, 243. sz. 1982. 129—149. p.
127. *Neumann*, W.: A rakétafegyverek fejlődése a 10. századtól 1945-ig. — MG, 1982. 6. sz. 717—728. p.
128. *Kacsur*, P.: A szilárdhajtóanyagú harci rakéták kifejlesztésének történetéből. (A 19. századtól a 20. sz. első feléig.) — VIZS, 1982. 6. sz. 79—84. p.
129. *Dimitrov*, G. G.: Rakéták alkalmazása a második világháborúban és a védekezés módjai. — VISZ, 1982. 1. sz. 1982. 1. sz. 22—30. p.
130. *Konstankiewicz*, A.: A lengyel gyalogság fegyverzete az 1918—1939-es években. — WPH, 1982. 3. sz. 56—85. p.
131. *Vetrov*, A. A.: Az utolérhetetlen T—34-es. — VI, 1982. 5. sz. 89—100. p.
132. *Ivanov*, D.: A T—72 szovjet harckocsi. — RMSov, 1982. 9. sz. 30—31., 34. p.
133. *Kotov*, P.: A szovjet hadihajógyártás fejlődési szakaszai. — VIZS, 1982. 7. sz. 53—58 .p.
134. *Papke*, E.—*Quaiser*, R.: A Hanza városok erődítése Stralsund és Wismar példája nyomán. — MG, 1982. 5. sz. 582—594. p.
135. *Totev*, G.: Az orosz és a román földerődítmények keresztmetszete Plevennél, 1877-ben. — VISZ, 1982. 1. sz. 69—79. p.
136. *Holub*, O.: Csehszlovák erődítmények 1935—1938. 1—2. r. — HV, 1981. 6. sz. 62—76., 1982. 1. sz. 91—110. p.
137. *Kulesov*, P.: 600 éves a honi tüzérség. — VIZS, 1982. 9. sz. 86—90. p.

138. *Ewerth*, H.: A nyugatnémet tengeralattjáró flotta 25 éve. — TRP, 1982. 6. sz. 457—462. p.
139. *Csoboth* István: A nyugatnémet légierő 25 éve. — TRP, 1982. 9. sz. 641—658. p.

Hadijog, háborús bűnök

140. A fegyveres erők és a hadijog fejlődése. Tudományos ülésszak. Lausanne, 1982. szeptember 2—6. — RDPM, 1982. 1—4. sz. 63—288. p.
141. *Stauf*, W.: A császári hadbíró és pályaképe a 18. században. — WR, 1982. 3. sz. 99. p.
142. *Hoffmann*, H.: Jog az ellenálláshoz. — A zsarnokgyilkosságtól a középkori és újkori ellenállásokig. — EW, 1982. 7. sz. 312—313. p.
143. Genova, 1922. Szovjet javaslat a fegyverzet általános csökkentéséről és a legembertelenebb háborús eszközök betiltásáról. — F, 1982. 8. sz. 5. p.
144. *Nazarewicz*, J.: Katonai bíróságok a Franciaországban harcoló lengyel fegyveres erőknél, 1939—1940. — WPH, 1982. 3. sz. 161—191. p.
145. *Gellrich*, L.: Hadi büntetőtörvények Németországban a nemzeti szocializmus idején. — WR, 1982. 1. sz. 17—21. p.
146. *Monin*, M.: A „katini ügy" történetéből. — VIZS, 1982. 2. sz. 67—73. p.
147. Sachsenhausen. 20 éves a nemzeti emlék- és kegyelethely. — NDK, 1982. 4. sz. 4—5. p.

A katonai kiképzés és nevelés története

148. *Reitmayer*, L.: A honvédelmi nevelés kialakulásának és fejlődésének történelmi és társadalmi feltételei. — HV, 1982. 1. sz. 111—125. p.
149. *Chiriatti*, N.—*Santoro*, A.—*Merli*, R.: 100 éves az olasz katonaegészségügyi iskola. — RM, 1982. 6. sz. 52—61. p.
150. *Adamek*, K.: Lengyel hadtáptiszti iskolák 1944—1948. — WPH, 1982. 3. sz. 118—136.
151. *Biedrzycki*, M.—*Baszak*, J.: A Lengyel Hadsereg Vezérkari Akadémiájának történetéből. — MW, 1982. 12. sz. 113—118. p.
152. *Vrastil*, V.: Tapasztalatok a tudományos kutatóhelyek tevékenységének pártirányításáról a „Klement Gottwald" Politikai Katonai Akadémián. — HV, 1982. 2. sz. 13—16. p.
153. *Stojan*, A.: A katonai pályára állítás alakításának folyamata a katonai főiskolai tanulmányok kezdeti szakaszában. — HV, 1982. 1. sz. 133—144. p.
154. *Preston*, R. A.: Katonai nevelés, professzionalizmus és doktrína Kanadában. — RIHM, 54. sz. 1982. 273—301. p.
155. *Cseremnüh*, A.: A katonai kiképző intézetek fejlesztése a háborút megelőző időszakban. (1937—1941.) — VIZS, 1982. 8. sz. 75—80. p.
156. *Mjasznikov*, V. V.: 50 éves a Timosenkoról elnevezett katonai vegyvédelmi akadémia. — VM, 1982. 5. sz. 74—80. p.
157. *Goncsarov*, V.: Az SzKP XXVI. kongresszusa a katonai káderek közötti munkáról. — VIZS, 1982. 6. sz. 3—9. p.
158. *Struhovsky*, V.: A marxista—leninista elvek társadalmi szerepének hasznosítása a legénységi politikai oktatás vezetői tevékenységének kutatásában. — HV, 1982. 2. sz. 112—127. p.
159. A kommunista világnézet kialakítása az ideológiai munka középpontjában a hadseregnél és a flottánál. — VIZS, 1982 10. sz. 3—10. p.
160. *Akcsurin*, R.: A szakszervezetek és az ifjúság katonai — hazafias nevelése. — VIZS, 1982. 9. sz. 67—70. p.
161. *Ochrana*, F.: A tudomány mint a katonák szocialista tudata formálásának tényezője. — HV, 1982. 3. sz. 166—179. p.
162. *Hyska*, K.: Adalék a fegyelmezés gyakorlatának értelmezéséhez. — HV, 1982. 2. sz. 128—134. p.

Megemlékezések, életrajzok

163. *Poletaev*, O.: A polgárháború hősei. — VIZS, 1982. 2. sz. 57—60., 5. sz. 68—71., 8. sz. 57—60. p.
164. *Popov*, Sz.: A Nagy Honvédő Háború tüzér hősei. — VIZS, 1982. 2. sz. 41—45. p.
165. *Szverdlov*, F.: A litván hadosztály katonáinak hőstettei a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZS, 1982. 4. sz. 27—30. p.
166. *Truszkowski*, S.: Emlékezés régi katonai vezetőkre. (Stanislaw Kozicki, Stefan Dab-Biernacki, Waclaw Fara, Waclaw Stackiewicz, Josef Beck, Zygmunt Berling, Stanislaw Skwarczynski.) — WPH, 1982. 4. sz. 134—150. p.
167. *Christienne*, C.: Két aeronautikai gondolkodó. Clément *Ader* és William E. *Mitchell* tábornok. — RHA, 1982. 1. sz. 24—41. p.
168. *Vorob'ev*, V.: A torpedótámadás mestere. V. N. *Alekszeev* admirális. — VIZS, 1982. 10. sz. 54—55. p.
169. *Birnstiel*, F.: Ludwig *Beck* hadseregtábornok 1880—1944. — KTR, 1982. 4. sz. 170—172. p.
170. *Sacchetto*, J.: Eugen *Bircher* hadosztály-

tábornok. (Születésének 100. évfordulója.) — ASMZ, 1982. 5. sz. 235—236. p.

171. *Schmidt*, D.: Gebhard Leberecht von *Blücher* (1742. december 16—1819. szeptember 12.) születésének 240. évfordulóján. — MG, 1982. 6. sz. 729—730. p.

172. Michal *Bylnia* őrnagy professzor 1904—1982. Nekrológ. — WPH, 1982. 3. sz. 313—314. p.

173. *Birnstiel*, F.—Franz *Conrad von Hötzendorf*. — KTR, 1982. 2. sz. 72—72. p.

174. *Uzunov*, Hr. Szt.: Radko *Dimitrijev* altábornagy — a kimagasló bolgár hadvezér. — VOM, 1983. 2. sz. 92—102. p.

175. *Dathe*, B.: Még Göringgel is szembeszállt. Georgi *Dimitrov* születésének 100. évfordulójára. — NDK, 1982. 6. sz. 10—11. p.

176. *Hegemann*, M.: Hadsereg és forradalom Bulgáriában. Georgi *Dimitrov* 100. születésnapjára. — MG, 1982. 2. sz. 150—160. p.

177. *Mincsev*, D.: A bolgár és a nemzetközi kommunista mozgalom kiváló alakja: 100 éve született G. M. *Dimitrov*. — VIZS, 1982. 6. sz. 94—96. p.

178. Edmond-Louis-Alexis *Dubois-Crancé* francia tábornok és államférfi. 1747—1814. — RHA, 1982. 2. sz. 34—43. p.

179. *[Laricsev]* Laritchev, N.: A. I. *Eremenko* marsall születésének 90. évfordulójára. — RMSoV, 1982. 10. sz. 44—46. p.

180. *Lomov*, N.: Kilencven éve született Andrej Ivanovics *Eremenko*, a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1982. 9. sz. 58—61. p.

181. *Bauer*, F.: Püspöki titkárból a tiroli parasztok legfőbb vezére. Michael *Gaismair* halálának 450. évfordulójára. — MG, 1982. 2. sz. 224—226. p.

182. *Christienne*, Ch.: A francia légierő vezérkari főnöke: Paul *Gérardot* tábornok. — RHA, 1982. 3. sz. 96—101. p.

183. *Krosigk*, E. v.: *Goethe* és a katonaság. — Gondolatok a költő halálának 150. évfordulóján. — EW, 1982. 3. sz. 119—125. p.

184. *Kurkotkin*, Sz.: 90 éve született Andrej Vaszil'evics *Hrulev* hadseregtábornok. — VIZS, 1982. 9. sz. 94—96. p.

185. *Batov*, P.: Ivan Ignatevics *Jakubovszkij*, a Szovjetunió marsallja 70 éves. — VIZS, 1982. 1. sz. 62—64. p.

186. *Batickij*, P.: 80 éve született a tüzérség marsallja, Konsztantin Petrovics *Kazakov*. — VIZS, 1982. 10. sz. 92—94. p.

187. *Racickij*, A.: A hadosztályparancsnok mesteri tudása. (Leonid Alekszandrovics *Kolobov*, a 389. lövészhadosztály parancsnoka, 1942—1943-ban.) — VIZS, 1982. 6. sz. 23—26. p.

188. *Arhipenko*, V.: A „Szabadság hajnala" parancsnoka. (Az 1917-es februári forradalom. Alekszandr Alekszandrovics *Kondrat'ev*. Visszaemlékezés.) — VIZS, 1982. 9. sz. 46—53. p.

189. *Wegner-Korfes*, S.: Otto *Korfes* életútja. (A sztálingrádi csatában harcoló német vezérőrnagyból a német—szovjet barátság élharcosa lett.) — ZG, 1982. 1. sz. 51—62. p.

190. Híres németek: Albin *Köbis* és Max *Reichpietsch* — a forradalmár matrózok. — NDK, 1982. 9. sz. 29. p.

191. *Kozlowski*, E.: Tadeusz *Kutrzeba* generális leveleiből. 1945—1946. — WPH, 1982. 3. sz. 214—224. p.

192. *Kaszatonov*. V.: 80 éve született Nikolaj Geraszimovics *Kuznecov* altengernagy. — VIZS, 1982. 7. sz. 93—95. p.

193. *Massu*, J.: Henri *Leclerc* de Hauteclocque főhadnagy életútja és részvétele a vietnami háborúban, 1951—1952. — RHA, 1982. 4. sz. 47—51. p.

194. *Dutailly*, H.: Jules *Lewal* tábornok. 1823—1908. — RHA, 1982. 1. sz. 16—23. p.

195. Híres németek: Ludwig Adolf Wilhelm von *Lützow*. Hazafi és vakmerő katona. — NDK, 1982. 5. sz. 35. p.

196. *Lange*, J.: *Lützow* báró és „fekete serege". — KTR, 1982. 6. sz. 256—258. p.

197. *Schmidt*, D.: A „Fekete Sereg" parancsnoka Adolf von *Lützow* születésének 200. évfordulójára. — MG, 1982. 2. sz. 222—223. p.

198. *Leljusenko*, D.: Kirill Szemenovics *Moszkalenko*, a Szovjetunió marsallja 80 éve született. — VIZS, 1982. 5. sz. 63—67. p.

199. *Tolubko*, V.: 80 éve született a tüzérség főmarsallja, Mitrofan Ivanovics *Nedelin*. — VIZS, 1982. 10. sz. 89—92. p.

200. *Gaignare*, M.: Louis-Marie de *Noailles* marsall életútja és részvétele az amerikai függetlenségi háborúban. — RHA, 1982. 4. sz. 52—67. p.

201. *Latuhin*, A.: A kiváló tüzérkonstruktőr: F. F. *Petrov*. — VIZS, 1982. 3. sz. 94—96. p.

202. *Kurocskin*, P.: 80 éve született Markian Mihajlovics *Popov* hadseregtábornok. — VIZS, 1982. 11. sz. 90—92. p.

203. *Kramer-Kaske*, L.: Augusto César *Sandino* — gerilla, forradalmár és internacionalista. — MG, 1982. 5. sz. 557—568. p.

204. *Lomov*, N.: Száz éve született Borisz Mihajlovics *Saposnikov*, a Szovjetunió marsallja. — VIZS, 1982. 9. sz. 54—57. p.

205. *Kozlov*, M. M.: Kiemelkedő szovjet katonai személyiség és teoretikus. B. M. *Saposnikov* születésének 100. évfordulója. — VM, 1982. 9. sz. 74—78. p.

206. *[Kurov]* Kourov, N.: Sz. M. *Stemenko* hadseregtábornok születésének 75. évfordulójára. — RMSov, 1982. 2. sz. 44—45. p.

207. *Birnstiel*, F.: Friedrich Wilhelm von *Steuben*. 1730—1794. Az Egyesült Álla-

mok hadseregének tábornoka. — KTR, 1982. 1. sz. 28—29. p.

208. Władysław *Szczerkowski* ellentengernagy 1925—1982. Nekrológ. — WPH, 1982. 3. sz. 310—312. p.

209. *Volkov*, A.: 80 éve született Nikolaj Szemenovics *Szkripko*, a légierő marsallja. — VIZS, 1982. 11. sz. 92—94. p.

210. Johann Tserclaes von *Tilly* gróf tábornok 1559—1632. — S, 1982. 20/24. sz. 10. p.

211. *Elliott*, M.: Andrej *Vlaszov* a Vörös Hadsereg tábornoka Hitler szolgálatában. — MA, 1982. 2. sz. 84—87. p.

212. *Schnitter*, H.: Johann Jacobi von *Wallhausen* — a 17. század haladó német katonai teoretikusa. — MG, 1982. 6. sz. 709—716. p.

213. *Schnitter*, H.: Ültetvényes, tábornok, elnök. George Washington születésének 250. évfordulójára. — MG, 1982. 1. sz. 86—88. p.

214. *Birnstiel*, F.: *Wrede* herceg a bajor királyi tábornagy. 1767—1838. — KTR, 1982. 5. sz. 219—220. p.

215. *Baranov*, Sz.: 80 éve született Nikolaj Nikolaevics *Zsdanov* vezérezredes. — VIZS, 1982. 12. sz. 88—89. p.

III. HADTÖRTÉNELEM AZ ÓKORTÓL NAPJAINKIG

Ókori hadtörténelem

216. *Kravcsenko*, I.: A rabszolgatartó államok háborúinak jellemző vonásai. — VIZS, 1982. 12. sz. 74—80. p.

217. *Gorelik*, M. V.: A perzsák és médek védelmi fegyverzete az Achaimenidák idejében. (i. e. VI—IV. sz..) — VDI, 1982. 3. sz. 90—105. p.

218. *Bauer*, F.—*Beike*, M.: A flották szerepe és jelentősége a görög—perzsa háborúkban, i. e. 500—449-ig. — MG, 1982. 1. sz. 73—80. p.

219. *Mazetti*, C.: I. Darius háborúja a szkíták ellen és a babiloniai jövendőmondó irodalom. — VDI, 1982. 3. sz. 106—110. p.

220. *Szeleckij*, B. P.: Sulla pénzügyi forrásai a Mithridates elleni háborúban. — VDI, 1982. 2. sz. 63—75. p.

221. *Ivanov*, T.: Erődítési módszerek Trákiában a római korban (I—III. sz.) — VISZ, 1982. 3. sz. 114—126. p.

Középkori hadtörténelem

222. *Vojnov*, M.—*Töpkova-Zaimova*, V.: Aszparuh és Kuber Bulgáriája. (A bolgár állam megalapítói a VII. században.) — VISZ, 1982. 5. sz. 47—56. p.

223. *Angelov*, P.: Az első bolgár állam katonai szerződései. — VISZ, 1982. 1. sz. 54—68. p.

224. *Popov*, V.: Krum kán a hódító bolgár fejedelem, 802—815. — VISZ, 1982. 1. sz. 190—200. p.

225. *Bozsilov*, Iv: Kalljan cár. (1197—1207) — VISZ, 1982. 5. sz. 131—147. p.

226. *Angelov*, P.: Bulgária és a balkáni katonai szövetség a török betolakodók ellen. (A 14. sz. második felében.) — VISZ, 1982. 4. sz. 126—139. p.

227. *Waechter*, W.: Út a földesúri hadseregek kialakulásához. 1. r. — KTR, 1982. 6. sz. 272—273. p.

228. *Sztrokov*, A.: Történelmi győzelem a Csud-tó mellett, 1242-ben. (Alekszandr Nevszkij.) — VIZS, 1982. 3. sz. 53—58. p.

229. *Grekov*, I. B.: A kulikovói csata. — Szovetszkoe Szlavjanovedenie, 1980. 5. sz. 3—23. p.

230. *Gorszkij*, A. D.: A kulikovói csata 1380-ban. — Vesztnik Moszkovszkogo Universziteta, 1980. 4. sz. 3—18. p.

231. *Hizriev*, H. A.: Timur betörése Kaukázus északi részébe és a Terek folyó melletti ütközet. — VI, 1982. 4. sz. 45—54. p.

232. *Zimin*, A. A.: Harcban Moszkváért (a XV. sz. második negyedében.) — VI, 1982. 12. sz. 75—90. p.

233. *Kartous*, P.: A Habsburg—Jagello kettőshatalom Magyarországon 1440—1444 között. Giskra katonai tevékenységének kezdete a szlovákiai területen. — Historické Studie, 1980. 267—286. p.

243. *Ivonin*, Ju. E.: Oszmán uralom Nyugat-Európában a XV. sz. második felétől a XVI. századig. — VI, 1982. 4. sz. 68—84. p.

235. *Gorovej*, S. S.: Az 1486. évi békekötés a román fejedelemségek és a Török Birodalom között. — RRH, 1982. 3—4. sz. 405—421. p.

236. *Groote*, W. v.: Várkatonák Flandriában a késő középkorban. — MM, 1982. 1. sz. 9—22. p.

Újkori hadtörténelem

237. *Desplat*, Ch.: Béarn tartomány politikai felségjogának kifejezése az önálló katonai intézményrendszer fennállása 1552-től 1789-ig. — RHA, 1982. 2. sz. 18—23. p.

238. *Lakowski*, R.: A spanyol „legyőzhetetlen" Armada pusztulása 1588-ban. — MG, 1982. 3. sz. 318—328. p.

239. *Shea*, W.: Az első amerikai milícia. (1610) — MA, 1982. 1. sz. 15—18. p.

240. *Nagielski*, M.: IV. Ulászló és János

Kázmér lengyel uralkodók királyi gárdája. A gárda szerepe a külföldön toborzott tisztek lengyelországi kiképzésénél (1632—1668.) — PH, 1982. 3—4. sz. 207—225. p.

241. *Bertin*, P.: A 42. francia gyalogezred története 1635-től napjainkig. — RHA, 1982. 1. sz. 100—109. p.

242. *Villiers*, P.—*Culerrier*, P.: Újonctoborzás a francia haditengerészet részére XIV. Lajostól 1952-ig. — RHA, 1982. 2. sz. 44—53. p.

243. *Pavlova*, T. A.: Vérrel és vassal. Cromwell meghódítja Írországot. — NNI, 1980. 6. sz. 143—153. p.

244. *Szergejcsuk*, V. I.: A népi hadsereg katonai területi szervezete az 1648—1654-es felszabadító háború első időszakában. — UIZs, 1982. 7. sz. 85—93. p.

245. *Wimmer*, J.: Bécs felmentése 1683-ban és a lengyelek szerepe. — RIHM, 52. sz. 1982. 29—91. p.

246. *Cernovodeanu*, P.: Thököly Imre kapcsolatai a román területekkel. — RRH, 1982. 1. sz. 59—68. p.

247. *Sztoilova*, T.: Az 1768—1774. évi háború utáni orosz—török kapcsolatokról. — IP, 1982. 1. sz. 59—68. p.

248. *Anderson*, F. W.: Miért bizonyultak New England lakosai rossz katonának? Szerződési elvek és a katonai vezetés a hét éves háború alatt. — The William and Mary Quarterly, 38. köt. 3. sz. 1981. 395—417. p.

249. *Howard-Vyse*, E.: Egy brit lovassági tiszt jelentése Nagy Frigyes hadseregének gyakorlatáról 1772-ben. — JSAHR, 242. sz. 1982. 66—70. p.

250. *Sung Bok Kim:* Az osztályviszonyok és a hadviselés hatása az amerikai függetlenségi háborúra: a New York-i példa. — The Journal of American History, 1982. 2. sz. 326—346. p.

251 *Becker*, L.: Hadifoglyok az amerikai forradalomban. — MA, 1982. 4. sz. 169—173. p.

252. *Huyon*, A.: A hadkötelezettség Franciaországban a forradalom előtt. — RHA, 1982. 2. sz. 4—17. p.

253. *Bertaud*, J.-P.: Önkéntesség a katonai összeírásnál Franciaországban. 1789—1815. — RHA, 1982. 2. sz. 24—33. p.

254. *Paviot*, J.: A loanói csata 1795. november 23—25. — RHA, 1982. 1. sz. 110—111. p.

255. *Ingram*, E.: A Királyi Haditengerészet a Hormuzi-szorosban, 1807—1808. — MA, 1982. 2. sz. 64—68. p.

256. *Lachadenéde*, R. de: Napóleon hadserege Horvátországban és tengeri hadműveletek illir partok mentén 1806-tól 1814-ig. 1—2. r. — RHA, 1982. 1. sz. 72—89., 2. sz. 72—85. p.

257. *Val'kovics*, A. M.: Tábori vezetés az orosz hadseregekben 1812-ben. — VI, 1982., 11. sz. 184—188. p.

258. *Bezotosznüj*, V. M.: Napóleon hírszerzői Oroszországban az 1812-es háború előtt. — VI, 1982. 10. sz. 86—94. p.

259. *[Noszkov]* Noskov, I.: A borodinói csata. (1812. szeptember 7.) — RMSov, 1982. 9. sz. 45—48. p.

260. *Rosztunov*, I.: A borodinói csata, 1812. — VIZS, 1982. 8. sz. 69—75. p.

261. *Arnold*, J.: Az oszlop kontra vonal újraértékelése a napóleoni háborúkban. — JSAHR, 244. sz. 1982. 196—208. p.

262. *Berindei*, D.: A Tudor Vladimirescu vezette felkelés 1821-ben. — Revista de Istorie, 1980. 5. sz. 823—847. p.

263. *Zenske*, M.: A „spanyol Waterloo" — az Ayacucho-i csata, 1824. december 9. — MG, 1982. 3. sz. 293—304. p.

264. *Paviot*, J.: Morea erődítményének felszabadulása a török uralom alól (1828. október 30.) A 3. francia műszaki ezred részvétele a harcokban. — RHA, 1982. 2. sz. 128—129. p.

265. *Rocolle*, P.: A párizsi barrikádok: 1830. július, 1848. június, 1871. május. — RHA, 1982. 4. sz. 68—83. p.

266. *Erdős Szánka* Péter: Emlékezés az 1831-es parasztfelkelésben elesett szabófalviakra — KO, 1982. 3. sz. 222—224. p.

267. *Tarczynski*, M.: Az 1830—1831. novemberi felkelés. Kitörésének okai, lefolyása és eredményei. — RIHM, 52. sz. 1982. 94—130. p.

268. *Bauer*, W.: Az orosz—lengyel háború katonai lefolyása 1831. Áttekintés. — WR, 1982. 2. sz. 38—47. p.

269. *Nowak*, T. M.: Lengyel rakétakilövő csapatok (1822—1830) és részvételük a novemberi felkelésben (1830—1831). — RIHM, 52. sz. 1982. 132—142. p.

270. *Damjanov*, I.: Az osztrák katonapolitikai kör és a Nis-i felkelés 1841-ben. — VISZ, 1982. 2. sz. 145—155. p.

271. *Botezan*, L.: Avram Iancu, a nép fegyverkezési jogának képviselője 1848 tavaszán. — Apulum — Acta Musei Apulensis, 1978.

272. *Pásztor* Emil: Kazinczy Lajos zsibói fegyverletétele 1849-ben. — KO, 1982. 2. sz. 141—147. p.

273. *Love*, W.: Krimi tapasztalatok. Közli: S. W. Jackman, 1—2. r. — JSAHR, 242. sz. 1982. 103—111., 243. sz. 2181—188. p.

274. *Basler*, W.: Garibaldi — népvezér és katona. — MG, 1982. 1. sz. 43—53. p.

275. *Cecchini*, E.: Garibaldi csatái 1848. — RM, 1982. 1. sz. 98—103. p.

276. *Cecchini*, E.: Garibaldi csatái 1849. — RM, 1982. 2. sz. 97—105. p.

277. *Cecchini*, E.: Garibaldi csatái 1859. — RM, 1982. 3. sz. 115—120. p.

278. *Cecchini*, E.: Garibaldi csatái. A szicíliai hadjárat. — RM, 1982. 4. sz. 109—118. p.

79. *Cecchini*, E.: Garibaldi csatái 1860. — RM, 1982. 5. sz. 87—96. p.
280. *Cecchini*, E.: Garibaldi csatái. 1866—1867. — RM, 1982. 6. sz. 119—129. p.
281. *Loi*, S.: Toborzás Garibaldi hadseregébe. — RM, 1982. 4. sz. 129—132. p.
282. *Puletti*, R.: Garibaldi lovassága. — RM, 1982. 5. sz. 97—110. p.
283. *Bovio*, O.: Garibaldi hadművészete. — RM, 1982. 1. sz. 41—44. p.
284. Garibaldi két kézirata. — RM, 1982. 6. sz. 98—104. p.
285. *Pucci*, C.—*Coccia*, M.: Giuseppe Garibaldi és garibaldista csapatok részvétele az amerikai polgárháborúban. (1861—1865) — RM, 1982. 6. sz. 110—118. p.
286. *Beck*, R.: Dufour tábornok hadműveleti terveinek új aspektusai a neuenburgi konfliktusban 1856/57-ben. — ASMZ, 1982. 11. sz. 613—616. p.
287. *Morton*, D.: Egy nem katonai hatalom katonai problémái. (Kanada.) — RIHM, 54. sz. 1982. 1—30. p.
288. *Hazen*, L. B.: Az 1859-es John Brown felkelés mint terrorista akció. — MR, 1982. 9. sz. 57—66. p.
289. A Konföderáció egy katonájának, Josephus C. Moore-nak naplója 1861. májustól 1862. szeptemberig. Közreadja: L. G. Bowmann, J. B. Scroggs. — MR, 1982. 2. sz. 20—34. p.
290. *Westwood*, H.: A Vicksburg-i csata, 1863. — MA, 1982. 3. sz. 113—119. p.
291. *Hattaway*, H.—*Jones*, A.: A polgárháború haditanácsa mint az Egyesült Államok első vezérkarának az alapja. — MA. 1982. 1. sz. 1—5. p.
292. *Moore*, J.: A nemzetbiztonság az amerikai hadsereg feladatának meghatározásában 1865—1914. — MA, 1982. 3. sz. 127—131. p.
293. *Butler*, A. M.: Katonai rövidlátás: a frontier és a prostitució. — Prologue — Journal of the National Archives, 13. köt. 4. sz. 1981. 233—250. p.
294. *Rausch*, J.: 113 és 100 évvel ezelőtti felkelések Ausztria—Magyarország déli részén. 1—2. r. — TR, 1982. 5. sz. 466—470., 6. sz. 564—570. p.
295. *Salkin*, Y.—*Bieuville*, G.: Tartalékos tisztek Franciaországban 1870-től napjainkig. — RHA, 1982. 2. sz. 60—65. p
296. *Strachen*, H.: A kora Victoria-kori hadsereg és a 19. századi forradalom a kormányzásban. A hadseregreform és a hadügyi tárca helye a költségvetésben. — The English Historical Review, 1980. 3. sz. 782—809. p.
297. *Carev*, G.: A rilai kolostor fegyveres őrei a XIX. században. — VISZ, 1982. 1. sz. 169—178. p.
298. *Trajkov*, V.: G. Sz. Rakovszki szerepe a bolgár nép fegyveres erőinek megszervezésében. — VISZ, 1982. 2. sz. 20—34. p.
299. *Mitev*, J.: Gröncsarov Szider Forradalmi tevékenysége 1876-ban. — VISZ, 1982. 2. sz. 86—96. p.
300. *Mazsdrakova-Csavdarova*, O. P.: Az 1876. évi áprilisi felkelés és a bolgár nemzeti forradalmi mozgalom sikere. — VISZ, 1982. 2. sz. 55—77. p.
301. *Pavlovszka*, Cv.: Hriszto Botev szerepe az 1876-os áprilisi felkelésben. — VISZ, 1982. 2. sz. 3—20. p.
302. *Koszev*, K. D.: Az 1877—1878. évi orosz—török felszabadító háború politikai előzményei. — VISZ, 1982. 6. sz. 25—45. p.
303. *Venev*, K.: A szerb kormány magatartása az orosz—török háború folyamán (1877—1878.) — IP, 1982. 5. sz. 73—83. p.
304. *Petrov*, M.: A bolgár nép harca a felszabadulásért és az egységesítésért. (1878—1885) — VISZ, 1982. 5. sz. 34—46. p.
305. *Sztojanov*, Iv.: Leonid Nikolaevics Szobolev tábornok két levele 1882- és 1884-ből az orosz bolgár kapcsolatokról. — VISZ, 1982. 1. sz. 142—150. p.
306. *Eldörov*, Sz.: A Belső Macedon Forradalmi Szervezet fegyverzete az 1893—1898 közötti időszakban. — VISZ, 1982. 5. sz. 19—33. p.
307. *Biljarszki*, C.: A Belső Macedon Forradalmi Szervezet szolgálati szabályzattervezete, melyet az 1904-es prilepi kongresszus vitatott meg és állított össze. — VISZ, 1982. 5. sz. 83—120. p.
308. *Gocev*, D.—*Alekszandrov*, I.: Bulgária 1885 és 1918 között viselt háborúinak jellege, valamint Macedónia és Kelet-Trákia bolgár lakosságának viszonya ezekhez a háborúkhoz. — VISZ, 1982. 1. sz. 3—21. p.
309. *Bilof*, E.: Kína Oroszország katonai terveiben, 1881—1887. — MA, 1982. 2. sz. 69—75. p.
310. *Modrach*, S.: A német katonai szállításügy a 19. sz. második felétől az első világháború végéig. — MG, 1982. 3. sz. 305—318. p.
311. *Canis*, K.: Alfred von Waldersee tábornok és az „új irányzat" politikája, 1890—1894. — MG, 1982. 2. sz. 172—184. p.
312. *Tupolev*, B. M.: A német császári haditengerészet a 19. sz. végétől a 20. sz. kezdetéig. — 1—2. r. — NNI, 1982. 3. sz. 123—136., 4. sz. 137—155. p.
313. *Defrasne*, J.: A francia fegyveres erők helyzete a fashodai incidens (1898) előtt. 1. r. — RHA, 1982. 4. sz. 96—113. p.
314. *Vernet*, J.: A 21. francia tengerészgyalogos ezred története 1900-tól napjainkig. — RHA, 1982. 2. sz. 122—127. p.
315. *Fricke*, D.: A Német Flottaszövetség és a kormány. 1900—1906. — ZG, 1982. 3. sz. 141—157. p.
316. *Sacillo*, K. F.: A liberálisok és az orosz—

japán háború. — VI, 1982. 7. sz. 103—114. p.

317. *Ratajczyk*, L.: Az első forradalom katonai problémái lengyel területeken az 1905—1907-es években. — RIHM, 52. sz. 1982. 144—172. p.

318. *Damjanov*, Sz.: Az európai diplomácia és Bulgária az első Balkán háború előestéjén és a háború alatt (1912—1913.) — VISZ, 1982. 4. sz. 23—45. p.

319. *Pandev*, K.—*Alekszandrov*, V.: James Bourchier a balkáni szövetségről és a Balkán-háborúról. (1912—1913.) — VISZ, 1982. 4. sz. 152—171. p.

320. *Panajotov*, L.: A balkáni szövetség és az 1912—1913. évi háború. — VISZ, 1982. 4. sz. 3—22. p.

321. *Gincsev*, G.: Külföldiek a bolgár hadseregben a Balkán-háború idején (1912—1913). — VISZ, 1982. 4. sz. 140—151. p.

322. *Sipcsanov*, I.: Külföldi tudósítók Törökországban a Balkán-háborúról. (1912—1919.) — VISZ, 1982. 4. sz. 99—114. p.

323. *Dangl*, V.: A militarizmus fokozása Magyarországon a Balkán-háborúk idején. — CCH, 1980. 3. sz. 377—398. p.

324. *Ilcsev*, I.: A bolgár nemzeti ügy belpolitikai propagandája a Balkán-háború alatt. — VISZ, 1982. 4. sz. 80—98. p.

325. *Radev*, V.: A bolgár nép a Balkán-háborúban. (1912—1919. A hősiesség krónikája.) — VISZ, 1982. 4. sz. 115—125. p.

326. *Penkov*, Sz.: A bolgár hadsereg a Balkán-háborúban. (1912—1913.) A háború átmenete a gépi korszakba. — VISZ, 1982. 4. sz. 46—58. p.

327. *Zafirov*, D.—*Jotov*, P.: A bolgár hadművészet a Balkán-háborúban, 1912—1913. — VISZ, 1982. 4. sz. 59—79. p.

328. *Dzsonev*, K.: A bolgár tüzérség a Balkán-háborúban, 1912—1913. — AP, 1982. 11. sz. 18—20. p.

329. *Dimitrov*, G.: A bolgár hadsereg hadművészete és harci felkészültsége az 1912—13. évi Balkán-háborúban. — AP, 1982. 10. sz. 37—44. p.

330. *Blagoev*, L.: A bolgár légierő hozzájárulása a repülő harcászat és hadműveleti művészet fejlődéséhez az 1912—13. évi Balkán-háborúban. — AP, 1982. 12. sz. 51—55. p.

331. *Skoko*, S.: Hadműveleti tervezés a szerb hadseregben 1913-ban a Bulgária elleni háborúban. — VOG, 1982. 1—2. sz. 243—284. p.

332. *Markov*, G.: Bulgária végzetes lépései az 1912—1913. évi Balkán-háborúkban. — IP, 1982. 4. sz. 103—113. p.

333. *Panajotov*, G.: Dél-Dobrudzsa a Balkán-háborúk idején. (1912—1913.) — VISZ, 1982. 5. sz. 3—18. p.

334. *Sztefanov*, Iv.: Kördzsali és környékének felszabadítása a Balkán-háborúban. (1912—1913.) — VISZ, 1982. 5. sz. 121—130. p.

335. *Mladenov*, A.: Tudományos ülésszak „A Balkán-háború és Blagoevgrad felszabadítása a török iga alól 70. évfordulója" alkalmából 1982. október. — VISZ, 1982. 6. sz. 193—195. p.

Az első világháború

336. *Terraine*, J.: Vezetés a koalíciós háborúban. Az első világháború eredményei. — RUSI, 1982. 4. sz. 11—15. p.

337. *Hünseler*, W.: Az ír polgárháborús veszély szerepe Németország Nagy-Britanniát érintő politikájában az 1914-es júliusi krízis idején. — MM, 1982. 2. sz. 35—44. p.

338. *Graham*, D.: A brit expedíciós erők 1914-ben és a géppuska. — MA, 1982. 4. sz. 190—193. p.

339. *Fraser*, P.: Anglia háborús politikája és a liberalizmus válsága 1915 májusában. — The Journal of Modern History, 1982. 1. sz. 1—26. p.

340. *Watson*, S. H.: A Gallipoli-i tévedés. — AQ, 1982. 2. sz. 178—183. p.

341. *Gooder*, J.: Gallipoli. — AQ, 1982. 1. sz. 62—69. p.

342. *Brown*, R. C.—*Loveridge*, D.: Kéretlen hűség. Kanadai expedíciós hadtest toborzása az első világháborúban. — RIHM, 54. sz. 1982. 53—79. p.

343. *Bélanger*, R.: Albert Sévigny és a kanadai franciák részvétele az első világháborúban. — RIHM, 54. sz. 1982. 80—108. p.

344. *English*, J.—*Hillmer*, N.: Kanada szövetségesei. — RIHM, 54. sz. 1982. 31—52. p.

345. *Harris*, S.: Alattvalókból szövetséges. A kanadai hadtest és a nemzeti autonómia 1914—1918. — RIHM, 54. sz. 1982. 109—130. p.

346. *Opacic*, P.: A belgrádi helyőrség védelmi harcai 1914-ben a Kolubara mellett. — VOG, 1982. 3. sz. 201—234. p.

347. *Ullrich*, V.: Döntés Keleten vagy a Dardanellák biztosítása: küzdelem a szerbiai hadjáratért, 1915. — MM, 1982. 2. sz. 45—64. p.

348. *Jäschke*, G.: Megnyerhető volt-e az 1914-es Marne-i csata? — WR, 1982. 5. sz. 164—166. p.

349. *Bihl*, W.: Ausztria—Magyarország kapcsolatai az Oszmán-Birodalommal az első világháborúban. — ÖO, 1982. 1. sz. 33—52. p.

350. *Pitsch*, E.: Az osztrák—magyar hadsereg légvédelme az első világháborúban. 1—2. r. — TR, 1982. 2. sz. 145—148., 3. sz. 244—247. p.

351. *Lalkov*, M.: A bulgáriai osztrák—magyar katonai attasé, Wladimir Laxa jelentéseiből. (1915. január—október.) — VISZ, 1982. 2. sz. 130—144. p.

352. Az osztrák tüzérség eldöntötte a gazzai csatát. (1917. január 27.) — S, 1982. 3. sz. 8. p.
353. *Wade*, A.: Visszavonulás Caporettonál, 1917. — AQ, 1982. 3. sz. 450—459. p.
354. *Krapivin*, A.: A bolgár hadsereg forradalmasítása a román fronton 1916—1917-ben. — VISZ, 1982. 1. sz. 162—168. p.
355. *Vinogradov*, V. N.: Románia részvétele az első világháborúban. — VI, 1982. 8. sz. 56—69. p.
356. *Popa*, M. N.: Románia első világháborúba való belépésének nemzetközi és belső feltételei. — RRH, 1982. 3—4. sz. 435—441. p.
357. *Torrey*, G.: A román történetírás az első világháborúról. — MA, 1982. 1. sz. 25—28. p.
358. *Segreto*, L.: Fegyverek és lőszerek. Olaszország háborús erőfeszítése az első világháborúban. Spekuláció és a haladó technika. — IC, 146/147. sz. 1982. 35—65. p.
359. *Daneri*, A.: Az olasz tüzérség a piavei csatában. — RM, 1982. 5. sz. 129—134. p.
360. *Williams*, R. A.: Pétervári jelentések 1914—1915. Sherman Miles amerikai katonai attasé jelentései. — East European Quarterly, 1980. 3. sz. 335—344. p.
361. *Linke*, H. G.: Oroszország útja az első világháborúba és háborús céljai 1914—1917. — MM, 1982. 2. sz. 9—34. p.
362. *Davis*, G. H.: Német hadifoglyok az első világháborúban Oroszországban. — MM, 1982. 1. sz. 37—50. p.
363. *Zsilin*, A.: Az orosz hadsereg 1917. évi nyári támadása az Antant katonapolitikai terveiben. — VIZS, 1982. 3. sz. 59—66. p.
364. *Descsinszkij*, L. E.: A bolsevik szervezetek megerősödése a Délnyugati és a Román fronton, valamint a Fekete-tengeri flottánál a kettős hatalom idején. (1917.) — UIZs, 1982. 7. sz. 107—115. p.
365. *[Korablev]* Korabljow, J.: A bolsevikok és a hadsereg a három orosz forradalomban. — MG, 1982. 3. sz. 329—341. p.
366. *Vávra*, N.: A szovjet külpolitika első lépései a békéért az első világháború végén. — HV, 1982. 5. sz. 3—16. p.

Legújabbkori hadtörténelem
A két világháború közötti korszak hadtörténelme

367. *Makarova*, G. P.: A nacionalista ellenforradalom szétzúzása Oroszországban 1917—1921. — ZG, 1982. 9. sz. 788—798. p.
368. *Ageev*, A.: A Vörös Hadsereg ellentámadása a keleti fronton 1918 őszén. — VIZS, 1982. 3. sz. 66—73. p.
369. *[Kozlov]* Koslow, A.: Szovjet—Oroszország harca a német imperialisták ellen a fekete-tengeri flotta elrablása miatt 1918-ban. — MG, 1982. 1. sz. 29—42. p.
370. *Chessin*, S.: Lenin és a flotta harca az ellenforradalom ellen. — MG, 1982. 6. sz. 645—654. p.
371. A kommunista haditengerészek első összoroszországi tanácskozása, 1921-ben. Dokumentumok. — VIZS, 1982. 6. sz. 44—47. p.
372. *Lauenroth*, H.: A szovjet köztársaságok katonai-politikai szövetségének kialakítása 1919-ben. — MG, 1982. 5. sz. 529—540. p.
373. *Pljaskevics*, V.: Vállvetve a polgárháború tüzében. (Szovjet-Oroszország nemzetiségei.) — VIZS, 1982. 8. sz. 61—64. p.
374. *Kulibabcsuk*, V. V.: Szibéria dolgozóinak részvétele Ukrajna felszabadításában a lengyel burzsoá-földbirtokosok és Vrangel uralma alól. — UIZs, 1982. 11. sz. 104—110. p.
375. *Volkovinszkij*, Sz. N.: Frunze harca a politikai banditizmus felszámolásáért Ukrajnában. — ISzSzSzR, 1982. 2. sz. 126—132. p.
376. *Ostroumov*, S.: Amerikai terroristák Szibériában 1918—1920. — F, 1982. 9. sz. 11. p.
377. *Hayes*, H. B.: Amerikai csapatok Szibériában 1920-ban. — MR, 1982. 5. sz. 18—28. p.
378. *Grebenkin*, N.: A hadsereg kommunistáinak agitációs és propaganda munkája Szibéria lakosainak körében 1919. októberétől 1921-ig. — VIZS, 1982. 6. zz. 68—74. p.
379. *Szamojlov*, A.: A fehérgárdisták és az intervenciósok ellen a Távol-Keleten. — VIZS, 1982. 10. sz. 67—71. p.
380. *Babakov*, A.: A szovjet katonai körzetek kiépítésének története 1918-tól napjainkig. — VIZS, 1982. 9. sz. 62—67. p.
381. *Makarov*, N.: A soknemzetiségű Szovjetunió fegyveres erőinek építése 1920—1939 között. — VIZS, 1982. 10. sz. 39—43. p.
382. *Danilov*, V.: Fejlődés a katonai vezetés központi szerveinek felépítésében 1929—1939 között. — VIZS, 1982. 6. sz. 74—79. p.
383. *Birk*, G.: A „Stahlhelm" militarista katonai szervezet Magdeburg körzetében (1918-tól). — MG, 1982. 4. sz. 443—446. p.
384. *Cornebise*, A.: Amerikai megszálló erők Németországban, 1918—1923. — MA, 1982. 4. sz. 183—189. p.
385. *Dreetz*, D.: A német legfőbb hadvezetés 1919. szeptember 11-i memoranduma a Reichswehr-ről és szerepéről az imperialista német nagyhatalom létrehozásában. — MG, 1982. 5. sz. 595—608. p.

386. *Heider*, P.: A Német Kommunista Párt katonapolitikájának problémái (1919—1945). — MG, 1982. 1. sz. 5—28. p.

387. *Heider*, P.: A Német Kommunista Párt (KPD) internacionalista katonapolitikája és a Szovjetunió védelme az imperialista agresszió ellen. — MG, 1982. 5. sz. 541—546. p.

388. *Klein*, F.: Viták a háborúért való felelősségről 1919 után. — ZG, 1982. 8. sz. 675—690. p.

389. *Meister*, R.: A forradalmi katonapolitika problémái a Német Kommunista Párt 8. kongresszusán, 1923. januárjában. — MG, 1982. 2. sz. 142—149. p.

390. *Kircheisen*, P.: Viták a szocialista munkásinternacionálében a 20-as évek második felében a honvédelem és a haderőszervezés kérdéseiről. — MG, 1982. 2. sz. 161—171. p.

391. *Urbanczyk*, T.: Franciaország katonai doktrínája 1918—1939. — WPH, 1982. 1. sz. 211—234. p.

392. *Guérinet:* Ellenőrző vizsgálat a francia szárazföldi erőknél. — RHA, 1982. évi különszám. 8—17. p.

393. *Enfrun:* Ellenőrző vizsgálat a francia haditengerészetnél. — RHA, 1982. évi különszám, 18—29. p.

394. *Britsh—Lefevre:* Ellenőrző vizsgálat a francia légierőnél. — RHA, 1982. évi különszám, 30—37. p.

395. *McAndrew*, W.: Az integrációtól a szeparációig. A kanadai királyi légierő önálló fejlődése a két világháború között. — RIHM, 54. sz. 1982. 131—158. p.

396. *Burke*, D. P.: A fegyveres erők egységesítése Kanadában. — RIHM, 54. sz. 1982. 302—327. p.

397. Kanada mint katonai hatalom. — RIHM, 54. sz. 1982. 350—352. p.

398. *Aronsen*, L. R.: A világháborútól a korlátozott háborúig. Kanadai—amerikai védelmi ipari mozgósítás, 1939—1954. — RIHM, 54. sz. 1982. 208—245. p.

399. *Sevjakov*, A. A.: A szovjet—román viszony és Nicolae Titulescu, — VI, 1982. 5. sz. 46—59. p.

400. *Moisuc*, V.: Francia—román kapcsolatok a két világháború között. — RHDGM, 126. sz. 1982. 77—93. p.

401. *Talpes*, I.: A román katonai és politikai élet újraértékelése a nemzetközi fasizmus elterjedése és az imperialista és revizionista államok agressziója megnövekedésének idején. (1932—1934) — Revista de Istorie, 1980. 5. sz. 889—917. p.

402. *Pugliese*, R.: A Kellogg-Briand paktum. Egy pacifista politika nekilendülése és csődje. — RM, 1982. 1. sz. 75—80. p.

403. *Schumann*, R.: Fordulópont a nemzetközi békemozgalomban. Az imperialista háborúk elleni világkongresszus 50. évfordulóján. (Amsterdam, 1932. augusztus 27—29.) — MG, 1982. 3. sz. 344—345. p.

404. *Damjanova*, E.: Lengyel hadiszállítások Bulgáriába. (1931—1939.) — VISZ, 1982. 6. sz. 73—93. p.

405. *Jablonowski*, M.: A II. (hadügyekkel megbízott) miniszter ideiglenes tanácsadó és tudományos bizottsága 1933—1939. — WPH, 1982. 3. sz. 148—160. p.

406. *Argiolas*, T.: Olasz csapatokkal Németországban 1934—1935-ben. — RM, 1982. 5. sz. 84—86. p.

407. *Basler*, W.: Olaszország agressziós háborúja Etiópia ellen 1935—36-ban. — MG, 1982. 6. sz. 688—698. p.

408. *Perelli*, E.: Az olasz élelmiszeripar felkészítése a második világháború küszöbén. — RM, 1982. 3. sz. 69—75. p.

409. *Kühne*, H.: Spanyolország — a nemzetközi szolidaritás próbaköve. — MG, 1982. 4. sz. 395—404. p.

410. *Szokolov*, E.: A Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának főtitkára, Georgi Dimitrov és a háború és béke kérdése. — VISZ, 1982. 3. sz. 48—58. p.

411. *Jordanov*, M.: Georgi Dimitrov és a háborúellenes mozgalmak Európában a két világháború között. — VISZ, 1982. 3. sz. 21—33. p.

412. *Zselev*, D.: Georgi Dimitrov és a határőrcsapatok. — VISZ, 1982. 3. sz. 141—149. p.

413. *Salmon*, P.: Brit tervek a Németország elleni gazdasági hadviselésre 1937—39-ben. A svéd vasérc problémája. — Journal of Contemporary History, 1981. 1. sz. 53—72. p.

414. *Mihajlov*, A.: A munkaszolgálati kötelezettség bevezetése Bulgáriában és a bolgár tapasztalatok hatása külföldön. — VISZ, 1982. 1. sz. 151—161. p.

415. *Pokorná*, A.: ‚A csehszlovák—szovjet hadiipari együttműködés a 30-as évek második felében. 1—2. r. — HV, 1982. 5. sz. 56—77., 6. sz. 62—83. p.

416. *Nesvadba*, F.: A fasiszta Németország imperialista tervei Csehszlovákia függetlensége ellen. 1—2. r. — HV, 1982. 2. sz. 95—111., 3. sz. 128—143. p.

417. *Terraine*, J.: A müncheni megalkuvás: erőfeszítés a katonai egyensúly megteremtésére. — RUSI, 1982. 2. sz. 56—61. p.

418. *Höbelt*, L.: A brit megalkuvás politika a második világháború előestéjén. — ÖMZ, 1982. 5. sz. 398—405. p.

419. *Facon*, P.: Joseph Vuillemin tábornok látogatása Németországban 1938. augusztus 16—21-ig. — RHA, 1982. 2. sz. 110—121. p.

420. *Amann*, P. H.: Az amerikai fasizmus a harmincas években. — RHDGM, 126. sz. 1982. 47—75. p.

421. *Loewenthal*, M. M.: Roosevelt és a közelgő háború. Az USA útkeresése 1937—1942. Journal of Contemporary History, 1981. 3. sz. 413—440. p.

A második világháború

422. *Cejka*, E.: A második világháború döntő csatái. — HV, 1982. 5. sz. 17—40. p.
423. *Gosztony*, P.: Magyarország katonai szerepe a második világháborúban. 4. r. — EW, 1982. 5. sz. 157—163. p.
424. *Har'kov*, A.: A szárazföldi csapatok mozgósításának tapasztalatai a második világháborúban. — VIZS, 1982. 4. sz. 53—60. p.
425. *Petrov*, L.: A bolgár hadsereg személyi állományának kiegészítése. (1939—1944. szeptember 9.) — VISZ, 1982. 5. sz. 67—82. p.
426. *Pierson*, R. R.: A kanadai nők és a mozgósítás a második világháború folyamán. — RIHM, 54. sz. 1982. 181—207. p.
427. *Micsev*, D.: Georgi Dimitrov és a német hadifoglyok a Szovjetunióban (1941—1945.) — VISZ, 1982. 3. sz. 83—95. p.
428. *Jellenta*, S.: Hadifogolytábor tisztek számára — idill a németek szemében. — WPH, 1982. 2. sz. 190—200. p.
429. *Mader*, J.: Az Abwehr tábornokai nyilatkoznak. 1—2. t. — NNI, 1982. 1. sz. 125—142., 2. sz. 154—171. p.

A második világháború politikai és diplomáciai története

430. *Szergeeva*, G.: Dokumentumok és adatok a második világháború előestéjéről. Források. — NNI, 1982. 4. sz. 156—162. p.
431. *Mal'kov*, V. L.: Az Egyesült Államok moszkvai katonai attaséjának titkos jelentései a második világháború előestéjén. (Philipp R. Faymonville.) — NNI, 1982. 4. sz. 101—117. p.
432. *Anders*, M.: Hogyan ítélte meg politikailag a háború kimenetelét a Kommunista Internacionálé a második világháború első felében. (1939—1941.) — MG, 1982. 5. sz. 517—528. p.
433. *Lossowski*, P.: Litvánia semlegessége az 1939. évi lengyel—német háborúban. — Acta Poloniae Historica, 42. köt. 145—174. p.
434. *Viault*, B. S.: Belgium és Hollandia különbéke kísérletei 1939—1940. — RHDGM, 126. sz. 1982. 37—46. p.
435. *Oberdörfer*, L.: A nyugat-európai hatalmak és Németország katonai tervei és tevékenysége Észak-Európával kapcsolatban a „furcsa háború" idején. — MG, 1982. 4. sz. 430—442. p.
436. *Michel*, H.: A francia közvélemény és az 1939—1940. évi szovjet—finn téli háború. — RIHM, 53. sz. 1982. 5—21. p.
437. *Noskov*, A. M.: A szovjet—német arcvonalon folyó fegyveres harc hatása az észak-európai országokra. — RIHM, 53. sz. 1982. 23—33. p.
438. *Salewski*, M.: Államérdek és fegyverbarátság. A német—finn politika kérdései. 1941—1944. — RIHM, 53. sz. 1982. 35—54. p.
439. *Jokipii*, M.: Finnország belépése a német—szovjet háborúba. — RIHM, 53. sz. 1982. 85—103. p.
440. *Eichholtz*, D.: A „nagy európai gazdasági élettér" és az északi államok 1941. június 22-e után. — RIHM, 53. sz. 1982. 55—69. p.
441. *Carlgren*, W.: Svédország és a nagyhatalmak 1941—1945. — RIHM, 53. sz. 1982. 71—84. p.
442. *Ekman*, S.: Svédország védelmi politikája a második világháború folyamán. — RHDGM, 126. sz. 1982. 3—36. p.
443. *Riste*, O.: Norvégia és a nagyhatalmak. Kilátások a háború utáni világhelyzetre. — RIHM, 53. sz. 1982. 113—123. p.
444. *Krosby*, H. P.: Az Egyesült Államok és az észak-európai országok kapcsolatai 1940—1945 között. — RIHM, 53. sz. 1982. 125—148. p.
445. *Ludow*, P.: Anglia és Észak-Európa 1940—1945. — RIHM, 53. sz. 1982. 149—180. p.
446. *Radzievszkij*, Sz.: Az antihitlerista koalíció országainak katonai együttműködése és erőfeszítéseik összeegyeztetése. 1—2. r. — VIZS, 1982. 5. sz. 48—54., 6. sz. 48—54. p.
447. *Boriszov*, A. Ju.: A szovjet diplomácia a szövetségesek konferenciáin a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VI, 1980. 6. sz. 21—38. p.
448. *Kozlowski*, E.: A Lengyel Munkáspárt katonapolitikája az 1942—1944-es években. — WPH, 1982. 2. sz. 3—14. p.
449. Feljegyzés Hitler és Draganov bolgár követ tárgyalásairól. (1942. augusztus 17.) — VOG, 1982. 1—2. sz. 339—344. p.
450. Feljegyzés Hitler és a bolgár államtanács tagjai közötti tárgyalásokról. (1943. október 18—21.) — VOG, 1982. 1—2. sz. 344—358. p.
451. Feljegyzések Hitler 1943. november 5-i tárgyalásáról Bojlov bolgár miniszterelnökkel. — VOG, 1982. 3. sz. 283—292. p.

Katonai propaganda

452. *Taylor*, P. M.: „Ha háború lezs." A totális hadviselés ötödik fegyvernemének előkészítése 1935—1939. — Journal of Contemporary History, 1981. 1. sz. 27—51. p.
453. *Limberger*, A.: A pártpolitikai munka szervezésének tapasztalai a magasabbegységeknél és a népfelkelő csapat egységeinél a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZS, 1982. 5. sz. 72—75. p.
454. *Lavrusa*, Ju.: Pártpolitikai munka a szta-

lingrádi ellentámadás idején. — VIZS, 1982. 11. sz. 76—81. p.

455. *Mingazutdinov*, A. F.: A csapatoknál végzett pártpolitikai munka Ukrajna felszabadításának idején (1943—1944) a katonai memoárirodalomban. — UIZs, 1982. 9. sz. 87—96. p.

456. *Boszev*, Iv.: Pártpolitikai munka a Vaszil Levszkiről elnevezett második Szredna Gora-i partizán dandárban. (Visszaemlékezés.) — VISZ, 1982. 5. sz. 166—171. p.

457. *Szkrjabin*, Sz.: A Vörös Hadsereg tagjainak katonakönyvéről, a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 4. sz. 36—38. p.

458. *Cejka*, E.: Mindent a frontért — mindent a győzelemért! Fejezetek a Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújából. — HV, 1982. 6. s. 40—61. p.

459. *Csausev*, I.: Szovjet katonák hőstettei a Nagy Honvédő Háborúban a „Dosztluk" (Barátság) c. újság lapjain. — VISZ, 1982. 2. sz. 179—183. p.

460. *Krivobok*, G.: Szavak a tűzvonalban. A „Za rodinu" c. frontújság szerkesztőjének visszaemlékezése, 1942. — VIZS, 1982. 10. sz. 44—50. p.

461. *Ciecwierz*, M.: Szovjet frontújságok a lengyel lakosság számára a második világháborúban. — WPH, 1982. 3. sz. 137—147. p.

462. *Lastowski*, C.: Politikai nevelőmunka a 4. páncélos-tüzérezredben 1943. augusztus—1944. júliusig. — WPH, 1982. 2. sz. 124—148. p.

463. *Korneev*, L.: A második világháború és a cionista propaganda koholmányai. — VIZS, 1982. 6. sz. 62—67. p.

464. *Kirwin*, G.: A „megtorlásra" várva. A náci propaganda és német polgári lakosság morálja. — Journal of Contemporary History, 1981. 3. sz. 565—583. p.

Hírszerzés

465. *Lewin*, R.: A rejtjelfejtők háborúja. — Journal of Contemporary History, 1981. 3. sz. 501—512. p.

466. *Kahn*, David: A kódmegfejtés az első és a második világháborúban. — The Historical Journal, 23. köt. 3. sz. 1980. 617—639. p.

467. *Foot*, M. R. D.: Volt bármi haszna a SOE-nek? — Journal of Contemporary History, 1981. 1. sz. 89—118. p.

468. *Utnik*, M.: A titkosszolgálat kapcsolata az emigrációban lévő lengyel hadsereggel. — WPH, 1982. 1. sz. 188—210. p.

469. *Cochran*, A.: A „Magic", az „Ultra" és a második világháború. — MA, 1982. 2. sz. 88—92. p.

470. *Bennett*, R.: Az „Ultra" és néhány hadvezéri döntés. — Journal of Contemporary History, 1981. 1. sz. 131—151. p.

A második világháború hadművészete

471. *Altuhov*, P.: A koalíciós összetételű seregtestek és magasabbegységek vezetési sajátosságainak tapasztalatai a második világháborúban. — VIZS, 1982. 3. sz. 45—52. p.

472. *Lewin*, R.: Vezetés a koalíciós háborúban. A második világháború: a brit—amerikai kapcsolatok kuszasága. — RUSI, 1982. 4. sz. 16—20. p.

473. *Vaszilevszkij*, A. M.: A főhadiszállás és a vezérkar a Nagy Honvédő Háború éveiben. — NNI, 1982. 2. sz. 74—86. p.

474. *Ammon*, G.: A szovjet szárazföldi erők és a haditengerészet együttműködése 1941—1942-ben. — RMSov, 1982. 7. sz. 39—41. p.

475. *[Szaltükov]* Saltykov, L.: Az előrelátás művészete a Nagy Honvédő Háborúban. — RMSov, 1982. 10. sz. 14—15. p.

476. *Babula*, J.: Az 1. és 2. lengyel hadsereg vezetési rendszerének megszervezése és a működése a második világháború éveiben. — MW, 1982. 6. sz. 107—119. p.

477. *Babula*, J.: Hadműveleti vezetés a lengyel hadseregben 1944—1945. — WPH, 1982. 4. sz. 3—35. p.

478. *Szverdlov*, F. D.: Alkotókészség és kockázat mint a siker elérésének tényezője támadó hadműveletekben. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VM, 1982. 8. sz. 34—46. p.

479. *Jazov*, D. T.: A támadás előkészítése és vezetése hegyes terepviszonyok között. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VM, 1982. 2. sz. 24—35. p.

480. *Popov*, N. G.—*Mal'ginov*, N. I.: Néhány fejlődési tendencia a front támadó hadművelet elméletében. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VM, 1982. 1. sz. 17—26. p.

481. *Ljutov*, I. Sz.: Manőver a támadó hadműveletben. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai.) — VM, 1982. 5. sz. 34—41. p.

482. *Portugal'szkij*, R.—*Borscsov*, A.: A parancsnoki és törzsmunka módszereinek tökéletesítése az ellenség tűzzel való megsemmisítésének megszervezésében, támadó hadműveletben. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalataiból.) — VIZS, 1982. 3. sz. 11—19. p.

483. *Kozlov*, M.: A harcászat és a hadműveleti művészet fejlődése a sztálingrádi hadműveletekben. — VIZS, 1982. 11. sz. 9—16. p.

484. *Krivorov*, I.: A szovjet hadművészet hatása a bolgár hadművészetre a honvédő

háború folyamán. 1944—1945-ben. — VISZ, 1982. 1. sz. 94—105. p.

485. *Ladanov, I.—Portugal'szkij, R.—Demin, V.*: A csapatok harci felkészítésének formái és módszerei a hadműveletek előtt, a Nagy Honvédő Háború idején. — VIZS, 1982. 2. sz. 12—19. p.

486. *Popov, A.*: Védelmi hadműveletek a Nagy Honvédő Háborúban 1943—1945 — RMSov, 1982. 8. sz. 39—41. p.

487. *[Alekszandrov]* Alexandrov, Z.: A szovjet csapatok védelmi hadműveletei a Nagy Honvédő Háborúban. Aktív védelem. — RMSov, 1982. 1. sz. 41—43. p.

488. *Zotov, Z.*: A városok védelme a második világháború folyamán. — RMSov, 1982. 6. sz. 48—50. p.

489. *Szalaj, J.*: Az 1. lengyel hadsereg által a városokban és városi aglomerációkban folytatott haditevékenységek tapasztalatai 1944—1945 — MW, 1982. 10. sz. 84—94. p.

490. *[Szemenov]* Semionov, N.: Hadműveletek városokban a Nagy Honvédő Háború alatt. — RMSov, 1982. 2. sz. 41—43. p.

491. *Subotic, V.*: Harci és nyugalmi időszakok a harcászati egységeknél a Népfelszabadító Háborúban. — VOG, 1982. 3. sz. 33—56. p.

492. *Karpinski, A.*: Az alapvető fegyvernemek alkalmazási módjai a támadó harctevékenységekben a második világháborúban (1939—1945.) — MW, 1982. 3. sz. 105—119.

493. *Marüsej, A.*: Harkocsicsapatok tevékenysége az ellenséges védelem áttörésénél a Nagy Honvédő Háború folyamán. — VIZS, 1982. 6. sz. 10—16. p.

494. *Kireev, N.*: Harckocsialegységek és csapatok alkalmazása az ellenség védelmének áttörésénél. — VIZS, 1982. 2. sz. 33—40. p.

495. *Kireev, N.—Dovbenko, N.*: Harci tapasztalatok a páncélos (gépesített) hadtest előretolt osztagának alkalmazásából. — VIZS, 1982. 9. sz. 20—27. p.

496. *Radisavljevic, D.*: Egy harckocsival a légideszant ellen. (Háborús példa.) — GRV, 1982. 3. sz. 50—53. p.

497. *Wilson, D. E.*: Feketékből álló amerikai harckocsi zászlóaljak a második világháborúban. — A, 1982. 2. sz. 30—31. p.

498. *Peredel'szkij, G. E.*: A tüzérség manővere hadműveletekben. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VM, 1982. 11. sz. 30—41. p.

499. *Anic, N.*: A tüzérségi egységek kialakítása, fejlődése és szerepe a Népfelszabadító Háborúban 1941-től 1945-ig. — VOG, 1982. 3. sz. 59—75. p.

500. *Birjukov, G. F.*: Harcban az ellenség tüzérségével. (A Nagy Honvédő Háború tapasztalatai alapján.) — VM, 1982. 5. sz. 42—52. p.

501. *Taran, I.—Kolesznik, V.*: A híradás megszervezése elszigetelten működő páncélos és gépesített csapatoknál a Nagy Honvédő Háború éveiben. — VIZS, 1982. 5. sz. 12—19. p.

502. *Zlatkovszkij, M.—Szidorov, V.*: Harcászati és hadműveleti akadályok alkalmazása a Nagy Honvédő Háború tapasztalatai szerint. — VIZS, 1982. 2. sz. 20—26. p.

503. *Krupcsenko, A.*: A páncélos és gépesített csapatok biztosítása, mozgékony kötelékben való működéskor. A csapatok biztosításának tapasztalatai támadó hadműveletekben. — VIZS, 1982. 6. sz. 27—33. p.

504. *Korotcsenko, I.*: Felderítés. A csapatok biztosításának tapasztalatai támadó hadműveletben. — VIZS, 1982. 3. sz. 27—34. p.

505. *Dobrev, D.*: Felderítés a bolgár honvédő háború második felében (1944—1945). — VISZ, 1982. 3. sz. 127—140. p.

506. *Maslo, L.*: Felderítő század szervezése és működése a 118. német hadosztály mögöttes területén. — VG, 1982. 5. sz. 64—73. p.

507. *Mel'nikov, P.*: Hadműveleti álcázás. A csapatok biztosításának tapasztalatai támadó hadműveletben. — VIZS, 1982. 4. sz. 18—26. p.

508. *Mescserjakov, V.*: Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia fegyveres erői tevékenységének álcázása a második világháborúban. — VIZS, 1982. 12. sz. 67—73. p.

509. *Nowak, I.*: A vegyi csapatok fejlesztésének tendenciái (1939—1945). 2. r. — MW, 1982. 4. sz. 115—123. p.

510. *Jakubov, V.*: A vegyi felderítés tökéletesítésének módjai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 7. sz. 25—31. p.

511. *Voronkov, N.—Zakuvaev, N.*: A csapatok topogeodéziai biztosítása a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 12. sz. 28—33. p.

512. *Abramov, K.*: A hadtápbiztosítás néhány sajátossága a sztálingrádi csatában. — VIZS, 1982. 11. sz. 62—69. p.

513. *Volkotrubenko, I.*: A szovjet csapatok lőszer és fegyverellátása az 1944. év hadműveleteiben. — VIZS, 1982. 10. sz. 51—53. p.

514. *Szüropjatov, V.*: A páncélos technika javításának komplex módszerei a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 7. sz. 58—63. p.

515. *Bulatovic, R.*: A fegyvergyártás és javítás tapasztalatai Bosznia és Hercegovina területén a Népfelszabadító Háború idején. — Pozadina, 1982. 2. sz. 123—132. p.

516. *Popov, N.*: A szállítás biztosításának fejlesztési rendszere a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 8. sz. 20—26. p.

517. *Zamkowska, S.*: Katonai vasúti szállítás

1944—1945-ben Lengyelországban. — WPH, 1982. 1. sz. 65—75. p.

518. *Dragic*, D.: Egészségügyi szolgálat Boszniában és Hercegovinában a partizán-orvosok első kongresszusa időszakában (1942). — VOG, 1982. 3. sz. 103—116. p.

519. A kiütéses tífusz elleni küzdelem Nyugat-Bosznia és Dalmácia területén 1943—44-ben. — Pozadina, 1982. 2. sz. 132—139. p.

520. *Moiszeev*, V. V.: Polgári védelem a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború idején. — VI, 1982. 10. sz. 76— VI, 1982. 10. sz. 76—85. p.

Haditengerészet

521. *Gorskov*, Sz.: A haditengerészeti hadművészet fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 7. sz. 10—18. p.

522. *Gakkel'*, A.—*Zamcsalov*, A.: A tengeri harcászat néhány kérdése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 9. sz. 28—33. p.

523. *Ammon*, G.: A tengeri deszantok gyorsütemű partraszállításának sikeres módjai a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 3. sz. 20—26. p.

524. *Gelewski*, T. M.: Kórházhajók a két világháborúban. — WPH, 1982. 3. sz. 192—213. p.

525. *Douglas*, W. A. B.: Szövetségi hadviselés 1939—1945. Kanada tengeri erői. — RIHM, 54. sz. 1982. 159—180. p.

526. *Wummel*, P.: A haditengerészet ideológiai helyzete a Harmadik Birodalomban, a felsővezetés példáján bemutatva. — EW, 1982. 9. sz. 412—418. p.

Légierő és légvédelem

527. *Csajkovszkij*, A. Sz.: A vadászrepülőzászlóaljak szervezete és harci tevékenysége Ukrajnában (1941. június—1942. július). — UIZs, 1982. 6. sz. 103—108. p.

528. *Szkorikov*, G.: A légierő harci alkalmazása a sztálingrádi csatában. — VIZS, 1982. 11. sz. 22—28. p.

529. *Zaharov*, G.: Tűzharc a magasban. (Egy vadászrepülő pilóta visszaemlékezései a Nagy Honvédő Háború éveire.) 1—3. r. — VIZS, 1982. 5. sz. 55—62., 6. sz. 38—43., 8. sz. 49—56. p.

530. *Szperanszkij*, V.: A légierő harctevékenységének meteorológiai biztosítása. — VIZS, 1982. 5. sz. 20—26. p.

531. *Szvetlisin*, N.: A honi légvédelmi csapatok harci felkészítésének tapasztalatai a Nagy Honvédő Háborúból. — VIZS, 1982. 4. sz. 10—17. p.

532. *Morgulec*, N.—*Manacsinszkij*, A.: A szárazföldi csapatok légvédelmének fejlődése a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 7. sz. 19—24. p.

533. *Teglev*, Sz.: A balti és a fekete-tengeri flotta légvédelme a Nagy Honvédő Háborúban. — VIZS, 1982. 5. sz. 27—33. p.

534. *Inozemcev*, I.: Az Északi-tenger útvonalainak védelme a levegőből, 1942—1943. január. — VIZS, 1982. 8. sz. 13—19. p.

535. *Noszkov*, A.—*Seszterin*, F : A légi hadműveletek kialakulása és fejlődése az USA és Anglia légi haderejében a második világháború alatt. — VIZS, 1982. 4. sz. 61—69. p.

536. *Gundelach*, K.: A német légierő a Földközi-tengeren 1940—1945. — TRP, 1982. 6. sz. 453—455. p.

537. *Magenheimer*, H.: Légiháború Németország felett és a fegyverkezési hajsza 1942—1945. — ÖMZ, 1982. 1. sz. 117—121. p.

538. *Krzeminski*, Cz.: A Harmadik Birodalom hadászati bombázása az angol—amerikai légierő által. — MW, 1982. 7. sz. 108—120. p.

539. *Mincsev*, D.—*Kotev*, N.: Az angol—amerikai légierő Bulgária elleni bombatámadásainak néhány katonapolitikai szempontja. (1943. október—1944. január). — VISZ, 1982. 6. sz. 61—72. p.

540. *Ruegg*, G. F.: A légvédelem bevetése amerikai bombázók ellen 1943-ban. — ASMZ, 1982. 5. sz. 239—240. p.

541. *Hummel*, K.—H.: A birodalmi légvédelem 1939—1945. Offenzív vagy defenzív harcvezetés? — Der Freiwillige, 1982. 5. sz. 27—29., 6. sz. 12—14., 7—8. sz. 33—34. p.

542. *Schreiber*, J.: A légvédelmi kisegítő szolgálatosok (kiskorúak) 1943—1945-ben. — EW, 1982. 6. sz. 265—268. p.

543. *Ulepic*, Z.: Jelentős döntések a jugoszláv légierő és légvédelmi csapatok megalakításával és fejlesztésével kapcsolatban. — GRV, 1982. 3. sz. 38—42. p.

544. Repülők a Népfelszabadító Háborúban: Jugoszlávia nemzeti hősei. — GRV, 1982. 3. sz. 65—72. p.

545. *Pejcic*, P.: A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg 1. és 2. repülőszázada a haditengerészeti egységek támogatásában 1944-ben. — GRV, 1982. 5. sz. 40—47. p.

546. *Duje*, B.—*Danijel*, K.: A Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Osztagok 2. repülő századának technikai szolgálata. — GRV, 1982. 3. sz. 59—64. p.

547. *Lazarevic*, B.: A repülő-hadosztálycsoport megalakítása és tevékenysége 1944—45-ben. — GRV, 1982. 3. sz. 43—49. p.

A Lengyelország ellen hadjárat 1939-ben

548. *Krawczak*, T.—*Odziemkowski*, J.: Lengyel páncélvonatok a lengyel honvédő háborúban, 1939-ben. — WPH, 1982. 2. sz. 149—179. p.

549. *Lisowski*, W.: A lengyel orvosok harca és mártíromsága a második világháborúban. — WPH, 1982. 3. sz. 19—33. p.

550. *Dzipanow*, R.: Lengyel haditettek a második világháborúban. Összefoglaló értékelés. — RIHM, 52. sz. 1982. 174—198. p.

551. *Krzeminski*, Cz.: A lengyel vadászrepülő dandár harctevékenysége 1939 szeptemberében. — MW, 1982. 9. sz. 82—96. p.

Nyugati hadszíntér

552. *Jacobs*, W. A.: A brit szárazföldi csapatok légi támogatása, 1939—1943. — MA, 1982. 4. sz. 174—182. p.

553. Vélemények az 1940. évi háborúról. Bourret tábornok két levele Lattre de Tassigny tábornokhoz. — RHDGM, 126. sz. 1982. 95—97. p.

554. *Tress*, H. B.: Churchill, az első berlini támadás és a villámháború. — MM, 1982. 2. sz .65—78. p.

555. A frontesemények kulisszái mögött. (A francia vezérkar titkos irataiból.) 1—4. r. — Der Freiwillige, 1982. 4. sz. 11—13., 5. sz. 6—7., 6. sz. 17—18., 7—8. sz. 23—25. p.

556. *Bond*, B.: Dunkerque: mítosz és tanulságok. — RUSI, 1982. 3. sz. 3—8. p.

557. *Sixsmith*, E.: 1940 májusának brit hadserege összehasonlítva az 1914-es brit expedíciós erőkkel. — RUSI, 1982. 3. sz. 8—10. p.

558. *Vaillant*, A.: Emlékek és megjegyzések a Maginot-vonalról. — RHA, 1982. 2. sz. 86—97. p.

559. *Strange*, J.: A Sledgehammer hadművelet brit elutasítása 1942-ben. — MA, 1982. 1. sz. 6—14. p.

560. *Browne*, A.: Kitörés a normandiai hídfőállásból 1944. augusztusában. — AQ, 1982. 3. sz. 338—346. p.

561. *Fonde*, J.-J.: Az 1. francia hadsereg áttörése Dabo körzetében 1944. november 18—21. — RHA, 1982. 4. sz. 20—29. p.

562. *Siebert*, R.: Az ardenneki offenzíva 1944. A brit hadsereg oktatófilmje. — TRP, 1982. 10. sz. 737—739. p.

563. *Dick*, Ch. J.: A Goodwood hadművelet. (1944. július 18.) — RUSI, 1982. 1. sz. 22—28. p.

564. *Miniewicz*, J.: Az Atlanti partvidék védelmi vonala. — WPH, 1982. 1. sz. 120—140. p.

Afrikai, földközi-tengeri, olaszországi, balkáni hadszíntér

565. *Vincent*, J.-N.: A Szabad Francia Erők hadműveletei Líbiában 1940. december 23—1941. május 1. között. Koufra ostroma és elfoglalása. — RHA, 1982. 4. sz. 4—19. p.

566. *Hinrisch*, H.: 40 évvel ezelőtt. Fordulat Észak-Afrikában. Az Alem-Halfa-i csata. 1942. augusztus 30—szeptember 7. — EW, 1982. 8. sz. 359—362. p.

567. *Hinrichs*, H.: El Alamein 1942. október 23—november 4. — EW, 1982. 10. sz. 451—455. p.

568. *Audisio*, L.: Az El Alamein-i csata. — RM, 1982. 6. sz. 81—96. p.

569. *Betson*, W.: Páncélosok a Sidi Bou Zid-i ütközetben. — A, 1982. 6. sz. 38—44. p.

570. *Magenheimer*, H.: Háborús fordulat a Földközi-tenger térségében 1942/43. — TR, 1982. 3. sz. 226—231. p.

571. *Krautkrämer*, E.: Küzdelem a francia szuverenitás megtartásáért Észak-Afrikában összefüggésben az amerikaiak afrikai partraszállásával. — MM, 1982. 2. sz. 79—136. p.

572. *Bieganski*, W.: A lengyel fegyveres erők Közel- és Közép-Keleten. — WPH, 1982. 1. sz. 75—103. p.

573. *Kreuter*, S.: Az „E" hadseregcsoport visszavonulása Görögországból. — ÖMZ, 1982. 1. sz. 111—116. p.

574. *Luther*, C.: A hitleri rend határai: Hubert Lanz tábornok és az olasz kapituláció, 1943. szeptember. — AQ, 1982. 1. sz. 80—91. p.

575. *Mozgon*, M.: Német katonaföldrajzi előkészületek a Jugoszlávia elleni háború előtt. — VOG, 1982. 1—2. sz. 307—314. p.

576. *Trgo*, F.: Jugoszlávia szerepe a fasizmus felett aratott győzelemben. — VOG, 1982. 1—2. sz. 11—20. p.

577. *Brankovic*, S.: Az első felkelő köztársaságok a Népfelszabadító háborúban. — VOG, 1982. 1—2. sz. 53—78. p.

578. *Stijacic*, S.: Felkelés Lastvában, 1941—1942. — VOG, 1982. 3. sz. 119—140. p.

579. *Govedarica*, S.: Az 1941. évi Ulog körzetében kitört felkelésről. — VOG, 1982. 1—2. sz. 143—163. p.

580. *Lekovic*, M.: Az 1942-es háborús év 40. évfordulójára. — VOG, 1982. 1—2. sz. 23—51. p.

581. *Vavic*, M.: Népi Felszabadító Partizán Egységek Ibar körzetében. (1943—1944) — VOG, 1982. 3. sz. 79—100. p.

582. *Petrovic*, A.: Regeszták a Népfelszabadító Hadsereg Főhadiszállásának a neretvai csatával kapcsolatos dokumentumairól. — VOG, 1982. 3. sz. 293—324. p.

583. *Latas*, B.: A csetnikek szerepe a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg hadműveleti csoportja ellen vívott harcokban a Neretva völgyében (1943. február—március). — VOG, 1982. 3. sz. 143—169. p.

584. *Pantelic*, M.: Draza Mihailovic csetnikjei az uzicei köztársaság összeomlásának időszakában. — VOG, 1982. 1—2. sz. 215—240. p.

585. *Durovski*, L.: A népi felszabadító tanácsok és a népi hatóságok megszervezése 1942-ben. — VOG, 1982. 3. sz. 11—30. p.
586. *Rosi*, A.: Az 1. proletár dandár találkozó harca Celebica körzetében 1943 májusában. — VG, 1982. 6. sz. 54—59. p.
587. *Nikolic*, R.: A hátországi katonai hatóságok tevékenysége az ellenség támadó hadműveletei alatt a Népfelszabadító Háborúban. — VOG, 1982. 1—2. sz. 81—93. p.
588. *Prsic*, M.: A boszniai határvidék ifjúsági mozgalma a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács első és második ülése időszakában. — VOG, 1982. 1—2. sz. 121—141. p.
589. *Momcilovic*, D.: Adalék egy témához. A Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Szövetség és a Vajdaság ifjúsága a Jugoszláv Népfelszabadító Mozgalom fegyveres erőiben. — VOG, 1982. 1—2. sz. 97—119. p.
590. *Joksimovic*, S.: Adalék a bolgár néphadsereg szerepéhez a kosovói terület felszabadításában. — VOG, 1982. 1—2. sz. 187—211. p.
591. *Dundov*, K.: A 8. Tundzsa hadosztály gárdistái a bolgár honvédő háborúban. — VISZ, 1982. 1. sz. 201—206. p.
592. *Nesev*, N.: Az 1. bolgár hadsereg tüzérségének harci alkalmazása a Mura-menti támadó hadműveletben. (1945. március 24—május 8.) — VISZ, 1982. 2. sz. 78—85. p.
593. *Hrisztozov*, T.: A Bolgár Néphadsereg személyi vesztesége a honvédő háborúban 1944—1945-ben. — VISZ, 1982. 1. sz. 121—129. p.
594. *Petrov*, G. Hr.—*Radulov*, D. R.: Bulgária hozzájárulása a fasiszta Németország szétzúzásához. — VISZ, 1982. 1. sz. 80—93. p.

Keleti hadszíntér

A Nagy Honvédő Háború kezdeti időszaka és a moszkvai csata

595. *Szecskin*, G. P.: Határmenti csapatok a Nagy Honvédő Háború előestéjén. (1939. szeptember—1941. június.) — ISzSzSzR, 1982. 3. sz. 36—50. p.
596. *Cejka*, E.: A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújának első napja (1941. június 22.) — HV, 1982. 4. sz. 23—50. p.
597. *Krupennikov*, A.: Kemény acél és beton. A Rava-Ruszszkaja kiserőd parancsnokának ismeretlen jelentése 1941. júniusából. — VIZS, 1982. 6. sz. 34—37. p.
598. *Reinhardt*, K.: A 40 évvel ezelőtti Taifun hadművelet. — TRP, 1982. 12. sz. 914—918. p.
599. *Galickij*, I.: A főparancsnokság feladata. Visszaemlékezés. (A moszkvai csata.) — VIZS, 1982. 12. sz. 46—51. p.
600. A moszkvai csata hősei. — VIZS, 1982. 1. sz. 48—53. p.
601. *Perezsogin*, V.: A partizánok és a csapatok együttműködése a moszkvai csatában. — VIZS, 1982. 2. sz. 27—32. p.
602. Gárdisták a moszkvai csatában. (Dokumentumok.) — VIZS, 1982. 1. sz. 59—61. p.
603. *Taraszenko*, A.: Harckocsiszerelők a moszkvai csatában. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1982. 1. sz. 54—58. p.
604. *Szobolev*, V.: Harcban a hazáért. (A moszkvai csata.) — VIZS, 1982. 1. sz. 44—47. p.
605. *Szuhorukov*, D.: Légideszant csapatok. (A fegyvernemek alkalmazása a moszkvai csatában.) — VIZS, 1982. 1. sz. 37—43. p.
606. *Belov*, A.: Híradócsapatok. (A fegyvernemek alkalmazása a moszkvai csatában.) — VIZS, 1982. 1. sz. 32—36. p.
607. *Kolibernov*, E.: Műszaki csapatok. (A fegyvernemek alkalmazása a moszkvai csatában.) — VIZS, 1982. 1. sz. 26—31. p.
608. *Rotmisztrov*, P.: Páncélos csapatok. (A fegyvernemek harci alkalmazása a moszkvai csatában.) — VIZS, 1982. 1. sz. 18—25. p.
609. *Szidorov*, M.: A tüzérség. (A fegyvernemek harci alkalmazása a moszkvai csatában.) — VIZS, 1982. 1. sz. 11—17. p.
610. *Szinicün*, A.: Adalék Moszkva dolgozóinak az ellenség elleni harcához. — VIZS, 1982. 1. sz. 65—69. p.
611. *Hahn*, W.: Az 1. német páncéloshadosztály az 1941/42-es téli hadjáratban. — KTR, 1982. 1. sz. 25—27. p.
612. A német 4. hadsereg harcai Kaluga térségében 1941. december—1942. április. — Der Freiwillige, 1981. 12. sz. 15—17., 1982. 1. sz. 13—15. p.
613. *Kurowski*, M.: Evakuálások a Szovjetunióban 1941—1942-ben. — WPH, 1982. 1. sz. 104—119. p.

Az 1942—1943. évi hadműveletek

614. *Mil'csenko*, N.: Az „Eisstoss" hadművelet kudarca. (1942 tavasza, Leningrád.) — VIZS, 1982. 5. sz. 40—47. p.
615. *Loszkutov*, Ju.: A 308. lövészhadosztály harci tevékenysége 1942. szeptember 10—25. — VIZS, 1982. 8. sz. 40—48. p.
616. *[Szafronov]* Safronov, I.: A kaukázusi hadműveletek 40. évfordulója. (1942. július 25—1943. október 9.) — RMSov, 1982. 7. sz. 52—53. p.
617. *Ibragimbejli*, H. M.: A Kaukázus elfoglalására irányuló hitleri terv kudarca. — VM, 1982. 9. sz. 12—22. p.
618. *Kozlov*, L.: A Kaukázus védelmében, 1942 december végéig. — RMSov, 1982. 8. sz. 42—43. p.
619. *Magenheimer*, H.: Az 1942/43-as háborús

fordulat okai és gyökerei. A Sztálingrádhoz és El Alameinhez vezető út. — WR, 1982. 5. sz. 149—157. p.

620. *Szamszonov*, A. M.: A sztálingrádi csata történelmi jelentősége. — UIZs, 1982. 11. sz. 89—99. p.

621. *Jakusevszkij*, A.: A sztálingrádi csata és a történelemhamisítás. — VIZS, 1982. 12. sz. 41—45. p.

622. A sztálingrádi csata. — RMSov, 1982. 12. sz. mell. 1—15. p.

623. A sztálingrádi csata hősei. — VIZS, 1982. 9. sz. 42—45. p.

624. A szovjet népnek és fegyveres erőinek nagyszerű hőstette. (A sztálingrádi csata 40. évfordulójára.) — VM, 1982. 10. sz. 3—22. p.

625. *Mozolev*, V. F.: A német fasiszta támadó hadászat csődje Sztálingrád alatt. — VM, 1982. 8. sz. 19—34. p.

626. *Volkov*, A.: A sztálingrádi csata. — KVSZ, 1982. 22. sz. 45—51. p.

627. *Maculenko*, V.: Harc a Volga mentén. (A sztálingrádi csata 40. évfordulójára.) VIZS, 1982. 9. sz. 34—41. p.

628. *[Csujkov]* Tchouikov, V.: Egy nap Sztálingrádnál. A sztálingrádi csata 40. évfordulójára. — RMSov, 1982. 9. sz. 39—41. p.

629. *Gurkin*, V.: A sztálingrádi csata előestéjén. (Dokumentumok.) — VIZS, 1982. 8. sz. 27—31. p.

630. *Schmidl*, E.: A keleti fronton 1942-ben. — TR, 1982. 6. sz. 559—563. p.

631. *Anoskin*, V.—*Naumov*, N.: A védelmi arcvonal megszilárdulása a déli hadászati irányban 1942 nyarán, a sztálingrádi fronton. — VIZS, 1982. 10. sz. 18—24. p.

632. *[Sutov]* Choutov, Z.: A sztálingrádi csata. A védelmi periódus. (1942. július 17—november 18.) — RMSov, 1982. 7. sz. 35—38. p.

633. *Balasov*, P.: A 64. hadsereg védelmi ütközetben Sztálingrádnál. — VIZS, 1982. 7. sz. 33—38. p.

634. *[Kobrin]* Kobrine, N.: Az „Urán" hadművelet. A sztálingrádi szovjet támadó hadműveletek megindulása 1942. november 19-én. — RMSov, 1982. 11. sz. 34—38. p.

635. *Saposnikov*, M.: Az 5. gépesített hadtest harci tevékenysége Szurovikintől nyugatra 1942 decemberében. — VIZS, 1982. 10. sz. 32—38. p.

636. *Plotnikov*, Ju.—*Szafronov*, V.: A „Malüj Szaturn" hadművelet az olasz 8. hadsereg ellen, 1942 decemberében Sztálingrádnál. — VIZS, 1982. 12. sz. 34—40. p.

637. *Trufanov*, N.: Az 51. hadsereg ellentámadása Sztálingrádnál. — VIZS, 1982. 10. sz. 25—31. p.

638. *Batov*, P.: A sztálingrádi bekerítő hadművelet. — RMSov, 1982. 12. sz. 34—37. p.

639. *Mazuravics*, R.: Összfegyvernemi harc harcászata. (A sztálingrádi csata.) — VIZS, 1982. 11. sz. 17—21. p.

640. *Loszik*, O.: A páncélos és gépesített csapatok harci alkalmazása a sztálingrádi csatában. — VIZS, 1982. 11. sz. 42—48. p.

641. *Peredel'szkij*, G.: A tüzérség a sztálingrádi csatában. — VIZS, 1982. 11. sz. 36—41. p.

642. *Repin*, P.: A 671. ágyús tüzérezred tartalék főparancsnokságának harci tevékenysége Sztálingrádnál. (Visszaemlékezés.) — VIZS, 1982. 11. sz. 82—85. p.

643. *Bannikov*, B.: A volgai katonai flottilla. (A sztálingrádi csata.) — VIZS, 1982. 11. sz. 70—75. p.

644. *Kiszeleva*, E. G.: Folyami hajósok Sztálingrádért. — VI, 1982. 12. sz. 67—74. p.

645. *Aganov*, Sz.: A műszaki csapatok a sztálingrádi csatában. — VIZS, 1982. 11. sz. 49—54. p.

646. *Popov*, N.: Híradócsapatok a sztálingrádi csatában. — VIZS, 1982. 11. sz. 55—61. p.

647. *Romanov*, Sz.: A honi légvédelmi csapatok a sztálingrádi csatában. — VIZS, 1982. 11. sz. 29—35. p.

648. *Hackl*, O.: A német hadműveleti vezetés problémái a védelmi harc során a Donyec és a Dnyeper közötti területen. 1943. február—március. 1—2. r. — TRP, 1982. 3. sz. 191—200., 4. sz. 268—274. p.

649. *Stükov*, N.: Harc a hídfőállásért a Felső Donnál. — VIZS, 1982. 8. sz. 32—39. p.

650. *Arnoldt*, R.: Páncélosok a kurszki csatában. — A, 1982. 3. sz. 39—41. p.

651. *Nikitan*, A.: A 336. lövészhadosztály harca Mcenszktől északnyugatra, 1943 júniusában. — VIZS, 1982. 6. sz. 17—22. p.

Az 1944—1945. évi hadműveletek

652. *Melichar*, V.: A második világháború befejező szakasza Európában. — CCH, 1980. 4. sz. 481—508. p.

653. *Nes*, H.—*Satzinger*, K. H.—*Salviati*, U.: A „Közép" hadseregcsoport pusztulása 1944 nyarán. 1—2. r. — TRP, 1982. 11. sz. 794—797., 12. sz. 898—902. p.

654. *Evsztratov*, V.: A 25. lövész hadtest harci tevékenysége Lublin és Breszt térségében, támadó hadműveletben. (1944. július 18—augusztus 7.) — VIZS, 1982. 10. sz. 11—17. p.

655. *Antoszjak*, A. V.: A szovjet fegyveres erők felszabadító küldetése a második világháború idején. — VISZ, 1982. 1. sz. 41—54. p.

656. *Kovtunov*, G.: Vakmerő átkelés. Visszaemlékezés. (1944 nyara.) — VIZS, 1982. 7. sz. 39—45. p.

657. *Wieczorek*, M.: A Lengyel Népi Hadsereg tevékenysége 1944—1945-ben. — WPH, 1982. 1. sz. 41—64. p.

658. *Dolbanosov*, T. A.: A szovjet hadsereg egyik parancsnokának visszaemlékezése a lengyelországi harcokra 1944—1945. — WPH, 1982. 4. sz. 171—186. p.
659. *Wróblewski*, J.: A 30. szudéta hadseregben. 3. r. — WPJ, 1982. 4. sz. 122—133. p.
660. A magyarországi felszabadító harcokban kitűnt hős szovjet katonák, a Szovjetunió Hősei. — VIZS, 1982. 4. sz. 30—35. p.
661. *Alferov*, Sz.: A 4. gárdahadsereg támadása a Budapesti hadműveletben. — VIZS, 1982. 9. sz. 13—19. p.
662. *Smith*, R.: Német páncélosok két csatában 1944—45-ben. Budapest és Küstrin. — A, 1982. 1. sz. 41—43. p.
663. *Pljacsenko*, P. F.: Csehszlovák földön. Visszaemlékezés. — VIZS, 1982. 2. sz. 46—51. p.
664. *Bauer*, E.: A Wehrmacht Főparancsnokságának erdőtűz-tervei 1945 tavaszán. Dokumentum. — MG, 1982. 4. sz. 447—449. p.
665. *Bahr*, M.: Harc Uelzenért. A „Clausewitz" páncélos hadosztály harca 1945 áprilisában. — KTR, 1982. 2. sz. 79—82. p.
666. *Pawlowski*, E.: A luzicei Neissetől Drezdáig. — WPH, 1982. 4. sz. 36—60. p.
667. *Pawlowski*, E.: A 9. lengyel gyaloghadosztály felkészítése, kiképzése és bevetése. —WPH, 1982. 2. sz. 49—74. p.
668. *Pawlowski*, E.: A lengyel 9. drezdai gyaloghadosztály a luzicei hadműveletben. — MW, 1982. 8. sz. 64—80. p.
669. *Kaczmarek*, K.: A 2. lengyel hadsereg szerepe az 1. Ukrán Front főerőinek biztosításában a szovjet hadsereg berlini hadműveletében. — MW, 1982. 5. sz. 88—106. p.
670. *Vakula*, P.: Lövészszázad harca nagyvárosban. (A Berlinért folyó harc, 1945. április 25-től május 1-ig.) — VIZS, 1982. 5. sz. 34—39. p.
671. *Sawicki*, T.: A Vörös Hadsereg tevékenysége a berlini megszállt övezetben német források tükrében. — WPH, 1982. 2. sz. 15—35. p.
672. *Schneider*, U.: Nagy-Britannia németországi megszállópolitikája a négyhatalmi ellenőrzés keretén belül a háború végétől 1945 őszéig. — MM, 1982. 1. sz. 77—112. p.
673. *Schulte*, H.: Brit katonapolitika a megszállt Németországban 1945—1949. — MM, 1982. 1. sz. 51—76. p.

Távol-keleti hadszíntér

674. *Szologub*, V.: Pártpolitikai munka a légierő csendes-óceáni flottájának 12. csatarepülő osztályánál az imperialista Japán elleni háborúban. — VIZS, 1982. 8. sz. 80—83. p.
675. *Sbrega*, J.: Angol—amerikai kapcsolatok és Mountbatten megválasztása a délkeletázsiai szövetséges erők főparancsnokává. — MA, 1982. 3. sz. 139—145. p.
676. *Puskin*, A.: Az „élő torpedó" harci alkalmazása Japánban a második világháborúban. — VIZS, 1982. 8. sz. 65—68. p.
677. *Rahn*, W.: Háborús fordulat a Csendes-óceán térségében 1942. — TR, 1982. 5. sz. 456—463. p.
678. *Lesouef*, P.: W. J. Slim tábornok Burmában. A Japán elleni háború 1942—1945. — RHA, 1982. 1. sz. 52—71. p.

Antifasiszta ellenállási mozgalom és partizánharcok

679. Antifasiszták a békéért és leszerelésért. Az NDK fővárosában ülésezett az Ellenállók Nemzetközi Szövetségének (FIR) IX. kongresszusa. — NDK, 1982. 11. sz. 14—15. p.
680. *Andrianov*, V.: A partizánmozgalom harcászati és hadműveleti vezetésének tökéletesítése. — VIZS, 1982. 12. sz. 22—27. p.
681. *Koval'*, M. V.: A kievi földalatti mozgalom tagjainak harci tevékenysége 1941—1943-ban. — UIZs, 1982. 5. sz. 56—64. p.
682. *Szavcsuk*, P. A.: Az ukrán és belorusz partizánok baráti együttműködése a Nagy Honvédő Háború idején. (1941—1944.) — UIZs, 1982. 10. sz. 73—79. p.
683. Partizánok Belorussziában. — F, 1982. 8. sz. 12—13. p.
684. *Chrobaczynski*, J.: Titkos partizániskolák a Kárpátokban a második világháború idején. — WPH, 1982. 1. sz. 172—187. p.
685. *Gebhart*, J.: A cseh országi belső ellenállás a második világháború kitörésétől a Szovjetunió lerohanásáig (1939—1941) — HV, 1982. 1. sz. 65—90. p.
686. *Cejka*, E.: A fontosabb katonapolitikai koncepciók konfrontációja a csehszlovák külföldi ellenállásban 1939—1942. 1—3. r. — HV, 1982. 1. sz. 42—64., 2. sz. 38—60., 3. sz. 3—28. p.
687. *Gebhart*, J.: A csehszlovák ellenállási mozgalom alakulása 1941. júniustól 1943 elejéig. 1—2. r. — HV, 1982. 3. sz. 29—48., 4. sz. 51—69. p.
688. *Amort*, C.: Georgi Dimitrov és a csehek, valamint a szlovákok nemzeti felszabadító mozgalma. — HV, 1982. 3. sz. 111—127. p.
689. *Hrách*, J.: Ellenállási mozgalom Kladno környékén a lidicei tragédia előtt. — HV, 1982. 3. sz. 89—110. p.
690. *Richter*, K.: A Szovjetunióban alakult csehszlovák katonai egység létrejöttének 40. évfordulója. — HV, 1982. 4. sz. 3—22. p.
691. *Simovcek*, J.: Adalékok a Szlovákia terü-

letén működő első partizáncsoportok történetéhez. 1—2. r. — HV, 1982. 2. sz. 61—81., 3. sz. 49—67. p.

692. *Stefansky*, V.: A Szlovák Nemzeti Felkelés előkészítésének katonapolitikai kérdései (1943 nyara — 1944 augusztus). — HV, 1982. 3. sz. 68—88. p.

693. *Simunie*, P.: Az ellenállási front kezdeti harcai Szlovákia északkeleti részén. — HV, 1982. 4. sz. 70—90. p.

694. *Bosnjak*, L.: Partizán diverziós tevékenység Kraljevo területén 1941-ben a fegyveres felkelés időszakában. — VOG, 1982. 1—2. sz. 167—183. p.

695. „Tito" elnevezésű jugoszláv partizán zászlóalj Olaszországban (1943—1944) — VOG, 1982. 1—2. sz. 287—289. p.

696. *Timotijevic*, R.: Kutyákkal a partizánok ellen. — OZ, 1982. 1. sz. 71—73. p.

697. *Komorowski*, K.: A lengyel forradalmi baloldal függetlenségi harca. — WPH, 1982. 1. sz. 15—41. p.

698. *Matusak*, P.: Szabotázsok a megszállók hadiüzemeiben Lengyelországban 1939—1945-ben. — WPH, 1982. 2. sz. 36—48. p.

699. *Komorowski*, K.: A Népi Gárda és a Népi Hadsereg harca a hitlerista megszállók vasúti szállítása ellen az 1942—1945-ös években. — MW, 1982. 1. sz. 112—123. p.

700. *Szmirnov*, V. P.: De Gaulle és Giraud. (A Francia Nemzeti Felszabadítási Bizottság megalakulásának története.)1—2. r. — NNI, 1982. 1. sz. 108—124., 2. sz. 135—153. p.

701. *Chanal*, M.: A francia milícia tevékenysége Isere-ben (1943. február—1944. augusztus.) — RHDGM, 127. sz. 1982. 1—42. p.

702. *Silvestre*, S.: Az ellenállás első lépései Isere-ben. — RHDGM, 127. sz. 1982. 43—75. p.

703. *Panicacci*, J.—L.: A felszabadítási mozgalom területi bizottsága Alpes-Maritimes-ben (1944—1947). — RHDGM, 127. sz. 1982. 77—107. p.

704. *Hillingsoe*, K. G. H.: A dán ellenállási mozgalom és kapcsolatai Nagy-Britanniával. — RIHM, 53. sz. 1982. 105—112. p.

705. *Kühnrich*, H.—*Pech*, K.: Német antifasiszták részvétele a Hitler-fasizmus elleni fegyveres harcban a második világháború idején. — VISZ, 1982. 5. sz. 148—165. p.

706. *Jancsev*, V.: Georgi Dimitrov a bolgár nép fegyveres antifasiszta harcáról (1941—1944). — VISZ, 1982. 3. sz. 59—73. p.

707. *Micsev*, D.: Georgi Dimitrov és a Német Kommunista Párt harca a hitleri diktatúra megdöntéséért (1941—1945). — IP, 1982. 2. sz. 59—76. p.

708. *Siegele-Wenschkewitz*, L.: Az egyházak és az ellenállási mozgalom viszonya 1933—1945 között Németországban. — RHDGM, 128. sz. 1982. 53—69. p.

A második világháború utáni időszak hadtörténelme

709. *Heimann*, B.: Az imperialista helyi háborúk 1945 óta. — M, 1982. 10. sz. 61—68. p.

710. *Casadio*, F.: Nemzetközi konfliktusok 1945—1953. — RM, 1982. 5. sz. 10—24. p.

711. *[Maculenko]* Matsoulenko, V.: Az imperializmus helyi háborúinak tanulságai. Korea 1950—1953. Kuba 1961. Vietnam 1964—1975. — RMSov, 1982. 1. sz. 44—46. p.

712. *O'Ballance*, E.: „Főnök és helyettes" Délkelet-Ázsiában. (Nagyhatalmi érdekek a helyi konfliktusok mögött.) — AQ, 1982. 4. sz. 411—418. p.

713. *Dimitrov*, G. G.: Helyi háborúk és a szárazföldi csapatok fejlődése a második világháború után. — VOM, 1983. 1. sz. 64—79. p.

714. *Milanov*, J. Sz.: A helyi háborúk és a légierő. — VOM, 1983. 2. sz. 77—91. p.

715. *Mel'nikov*, E.: A hadseregek szerepe Afrika országainak felszabadításában. — VIZS, 1982. 6. sz. 55—61. p.

716. *[Moszolev]*, Mosoljow, W. F.: A hadsereg szerepe a fejlődő országokban. — MG, 1982. 1. sz. 54—61. p.

717. *Heimann*, B.: Az Amerikai Egyesült Államok intervenciója a kínai polgárháború idején, 1945—1949 — MG, 1982. 3. sz. 282—292. p.

718. *Turlotte*, M.: Leclerc tábornok Indokínában. — RHA, 1982. 4. sz. 30—46. p.

719. *Facon*, P.: Hadműveleti jelentés a francia légierő egyik bevetéséről Indokínában. (1948. március.) — RHA, 1982. 3. sz. 116—121. p.

720. *Hecht*, R.: Az USA katonai intervenciója Libanon ellen 1958-ban. — ÖMZ, 1982. 2. sz. 103—107. p.

721. *Heimann*, B.: Győzelem a gyarmatosítás felett. Az algériai nép nemzeti felszabadító harca győzelmének 20. évfordulóján. — MG, 1982. 3. sz. 342—343. p.

722. *Pollard*, R. A.: A kubai rakétaválság. — MR, 1982. 12. sz. 45—55. p.

723. *Neffe*, D.: Franciaország katonapolitikája a francia nyelvű Szaharától délre fekvő országokkal szemben a hatvanas években. — MG, 1982. 2. sz. 185—196. p.

724. *Golab*, Z.: Légi manőverező tevékenység a vietnami háborúban. — MW, 1982. 11. sz. 89—97. p.

725. *Herring*, G.: Amerikai hadászat Vietnamban. A háború utáni vita. — MA, 1982. 2. sz. 57—63. p.

726. *Kelch*, W. J.: Kutyák katonai alkalma-

zása különös tekintettel a vietnami háborúra. — MR, 1982. 10. sz. 33—41. p.

727. *Richards*, M.: A Falkland-háború előzményei és kronológiája. — AQ, 1982. 2. sz. 136—147., 3. sz. 264—291. p.

728. *Gueritz*, E. F.: Haderőnemek együttműködése a Falkland-háborúban. — RUSI, 1982. 3. sz. 46—55. p.

729. *Richards*, M.: A Falkland-háború következményei. — AQ, 1982. 4. sz. 428—436. p.

730. *Dodd*, W. L.: A Falkland-háború néhány tanulsága. (1982.) — EW, 1982. 9. sz. 392—397. p.

A Varsói Szerződés és a szocialista országok hadseregei

731. *Sander*, R.: A Varsói Szerződés 25 éve. (Kronológiai áttekintés.) 1—2. r. — HV, 1982. 1. sz. 158—189., 2. sz. 151—179. p.

732. *Szemin*, V.: A szocialista országok katonapolitikai védelmi szövetsége és fegyveres erőinek harci barátsága, mint tudományos kutatás tárgya. — VIZS, 1982. 7. sz. 67—74. p.

722. *Kulikov*, V.: A béke védőbástyája, a népek védelmezője. (A Varsói Szerződés.) — VIZS, 1982. 5. sz. 3—11. p.

734. *Volosin*, L.—*Koleszov*, V.: A Varsói Szerződés hadseregei törzseinek és csapatainak felkészítésére az együttes gyakorlatok a legfontosabb és leghatásosabb eszközök. — VIZS, 1982. 12. sz. 61—66. p.

735. *Rübkin*, E.: A hadsereg a fejlett szocializmusban. — VIZS, 1982. 8. sz. 3—12. p.

736. *Syrbe*, H.: A szocializmus és a béke biztosításáért. — MG, 1982. 4. sz. 389—394. p.

737. *Keubke*, K.-U.—*Meissner*, K.-P.: Szocialista fegyverbaráti kapcsolatok a 70-es évek közeledési folyamatában. — MG, 1982. 212—219. p.

738. *Boeck*, F.: A bécsi haderőcsökkentési tárgyalások — a szocialista államok sok éves harca a katonai enyhülésért. — MG, 1982. 3. sz. 261—275. p.

739. *Urban*, J.: A madridi találkozó és a Varsói Szerződés tagállamainak küzdelme az európai katonai enyhülésért. — HV, 1982. 5. sz. 113—130. p.

740. *Filcsev*, I.: Georgi Dimitrov és a Bolgár Néphadsereg megalakítása. — AP, 1982. 7. sz. 9—14. p.

741. *Scsilijanov*, Iv.: Georgi Dimitrov és a bolgár néphadsereg megteremtése. — VISZ, 1982. 3. sz. 5—20. p.

742. *Mincsev*, R.: Georgi Dimitrov a tisztikarról. — VISZ, 1982. 3. sz. 74—82. p.

743. *Koznar*, V.—*Richter*, K.: A csehszlovák néphadsereg története. — ÖMZ, 1982. 2. sz. 219—223. p.

744. *Riha*, J.: A Csehszlovák Néphadsereg kialakulásának és építésének története. — Tyl a Zásobováni, 1982. 9. sz. 1—4. p.

745. *Vondrasek*, V.: Harc a hadseregért az 1946. évi tavaszi választási kampányban. — HV, 1982. 1. sz. 22—41. p.

746. *Staigl*, J.: Az ellenállási szövetségek szerepe Szlovákiában a politikai hatalomért folyó harc éleződésének időszakában. 1947. október—1948. február. — HV, 1982. 2. sz. 82—94. p.

747. *Pesek*, J.: Pártélet a csehszlovák hadseregben a Csehszlovák Kommunista Párt 1952 decemberi konferenciája és a CSKP X. kongrsszusa (1954) közötti időszakban. — HV, 1982. 4. sz. 91—104. p.

748. *Richter*, K.: A csehszlovák—lengyel kapcsolatok harci hagyományai. — HV, 1982. 5. sz. 78—94. p.

749. *Bieganski*, W.: A nemzeti és társadalmi felszabadulásért vívott fegyveres harc lengyel—csehszlovák hagyományai. — HV, 1982. 5. sz. 95—102. p.

750. *Secl*, V.: Az ideológiai munka hatékonyságának és értékelésének problematikája a Csehszlovák Néphadseregben. — HV, 1982. 1. sz. 126—132. p.

751. *Klicha*, J.: A társadalomtudományi kutatómunka további fejlesztéséért a Csehszlovák Néphadseregben a CSKP XVI. kongresszusa irányelvei szerint. — HV, 1982. 1. sz. 3—21. p.

752. *Ryska*, M.: A Csehszlovák Néphadsereg hagyományai kutatásának szociológiai aspektusai. — HV, 1982. 6. sz. 105—111. p.

753. *Struhovsky*, V.: A sorkatonák szociológiai kutatásának története a Csehszlovák Néphadseregben. — HV, 1982. 4. sz. 105—121. p.

754. *Borkowski*, M.: A Lengyel Néphadsereg a második világháború után. Historiográfiai összesfoglalás. — RIHM, 52. sz. 1982. 300—314. p.

755. *Wichrowski*, H.: A földalatti mozgalom elleni harc Warmiaban, Mazuryban és Powisleben. (1945—1948) — WPH, 1982. 4. sz. 61—99. p.

756. *Wolski*, W.: A lengyel közbiztonsági szervek az 1944—1955. években. — WPH, 1982. 2. sz. 94—114. p.

757. *Dobiegla*, H.—*Pytasz*, Z.: A Központi Tiszti Iskola szerepe és politikája az ország politikai életében az 1946—1947-es években. — WPH, 1982. 2. sz. 75—93. p.

758. *Wróblewski*, W.: Lengyelország légvédelme 1945—1949. — WPH, 1982. 1. sz. 141—161. p.

759. *Wróblewski*, W.: Lengyelország légvédelmi rendszerének koncepciója a 40-es évek második felében. 2. r. — MW, 1982. 2. sz. 127—139. p.

760. *Szymanowski*, J.: A Lengyel Néphadsereg részvétele az árvíz elleni küzdelemben. — WPH, 1982. 1. sz. 162—171. p.

761. *Brühl*, R.: Az NDK Nemzeti Néphadserege. — WPH, 1982. 2. sz. 115—123. p.

762. *Grees*, K.—*Hanisch*, W.: 1961. augusztus 13. — a biztonság próbája és a Német Szocialista Egységpárt katonapolitikája. — VISZ, 1982. 1. sz. 179—189. p.

763. *Keubke*, K.-U.: Két dokumentum az NDK Nemzeti Néphadserege és a szovjet hadsereg, valamint a többi szocialista testvérhadsereg közötti fegyverbarátságról. (Az 1960-as évek közepén.) — MG, 1982. 1. sz. 81—85. p.

764. *Höhn*, H.: Az NDK Nemzeti Hadsereg szárazföldi erői alkalmazási elveinek tartalmi változása a hatvanas évek első felében. — MG, 1982. 4. sz. 422—429. p.

765. *Nikitin*, E.—*Minaev*, N.: A szovjet honvédelem irányításának alapjai az SZKP történeti tapasztalatainak fényében. — VIZS, 1982. 7. sz. 3—9. p.

766. *Surügin*, A.—*Dremkov*, A.: Magasfokú harckészültség — az SZKP és a szovjet nép legfőbb követelménye a fegyveres erőkkel szemben. — VIZS, 1982. 9. sz. 3—12. p.

767. Február 23 — a Szovjet Hadsereg és Haditengerészet napja. — RMSov, 1982. 2. sz. 3—6. p.

768. *Potapov*, Ju.: Szeptember 12 — a szovjet harckocsizók napja. — RMSov, 1982. 9. sz. 9—12. p.

769. A szovjet tüzérségi és rakétacsapatok napja — november 19. — RMSov, 1982. 11. sz. 40—42. p.

770. *Zaharov*, Sz.: 50 éves a Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett Csendes-óceáni Flotta. — VIZS, 1982. 4. sz. 93—96. p.

771. *Sobik*, E.: A Szovjetunió polgári védelmének 50 éve. — KTR, 1982. 3. sz. 124—127. p.

772. *Altunin*, A.: 50 éves a Szovjetunió polgári védelme. — VIZS, 1982. 9. sz. 90—93. p.

773. *Alagic*, S.: A jugoszláv légierő negyven éve. — GRV, 1982. 3. sz. 7—19. p.

774. *Rybecky*, V.: Kína katonai doktrínájának néhány vonása. — HV, 1982. 6. sz. 142—159. p.

775. *Guarghias*, A. G.: Kína geopolitikai-stratégiai helyzete és katonai körzetei. — ÖMZ, 1982. 5. sz. 404—407. p.

776. *Neszterov*, A.: A dolgozó nép hadserege. (A Koreai Néphadsereg.) — VIZS, 1982. 4. sz. 70—72. p.

A NATO és a kapitalista országok hadseregei

777. *Dimitrov*, G. I.: Az Egyesült Államok tervei a Szovjetunió elleni atomháborúra — VISZ, 1982. 6. sz. 46—60. p.

778. *Korkisch*, F. W.: Az USA atomfegyverkezése 1945 óta. 1. r. — ÖMZ, 1982. 6. sz. 498—504. p.

779. *Zwitzer*, H. L.: Az amerikai—holland kapcsolatok 200 éve. 1782—1982 — MR, 1982. 4. sz. 3—12. p.

780. *Vaughn*, Th. B.: Clausewitz és a jelenkori amerikai professzionalizmus. — MR, 1982. 12. sz. 39—44. p.

781. *Sefcik*, V.: Vita az USA katonai-ipari komplexumáról. — HV, 1982. 1. sz. 145—157. p.

782. *Broz*, I.: Reagan programja az USA hadászati erőinek kiépítésére a 80-as években. — HV, 1982. 2. sz. 135—150. p.

783. *Bernier*, S.: Kanadai vélemények az Észak-Amerikai Légvédelmi Parancsnokságról. 1958—1981. — RIHM, 54. sz. 1982. 246—272. p.

784. *Hrabe*, J.: A hadügy a burzsoá társadalomban a 70-es években. 2—3. r. — HV, 1982. 5. sz. 142—157., 6. sz. 112—125. p.

785. *Sefcik*, V.: A kapitalista gazdaság militarizálása és az energetikai nehézségek a fejlett kapitalista országokban. — HV, 1982. 5. sz. 131—141. p.

786. *Behounek*, O.: A hadikiadások terhe. — HV, 1982. 4. sz. 134—153. p.

787. *Hrabe*, J.: A burzsoá katonaszociológia a 70-es években. 1. r. — HV, 1982. 4. sz. 122—133. p.

788. *Coker*, Ch.: Dél-Afrika és a Nyugat szövetsége, 1949—1981. Illúziók története. — RUSI, 1982. 2. sz. 34—40. p.

789. *Klank*, W.: Az imperialista fegyverexport eszkalációja a hetvenes években. — MG, 1982. 2. sz. 197—205. p.

790. *Jahn*, W.—*Rahne*, H.: A Bundeswehr és a Bundesgrenzschutz csapatainak és helyőrségeinek történetéhez. — MG, 1982. 1. sz. 62—72. p.

791. *Christienne*, Ch.: A francia légierő 1945-től 1949-ig. — RHA, 1982. 3. sz. 4—15. p.

792. *Personne*, P.: A francia légierő személyi állománya 1946-tól 1949-ig. — RHA, 1982. 3. sz. 16—26. p.

793. A francia légierő vezérkari főnökei 1944—1953. — RHA, 1982. 3. sz. 27. p.

794. *Chadeau*, E.: Észrevételek a francia repülésügy ipari problémáiról. (1944—1949.) — RHA, 1982. 3. sz. 40—49. p.

795. *Debernardy*, V.: A francia légierő iskolái 1945-től 1949-ig. — RHA, 1982. 3. sz. 50—59. p.

796. *Hodeir*, M.: A francia légierő felhasználásának elvei és missziója. 1946—1948. — RHA, 1982. 3. sz. 60—69. p.

797. *Barthélemy*, R.: A francia katonai légiszállítás 1945-től 1949-ig. — RHA, 1982. 3. sz. 70—81. p.

798. *Facon*, P.: A francia légierő létszámának

régi szintre emelése Indokínában. 1945—1946. — RHA, 1982. 3. sz. 82—89. p.

799. *Facon*, P.: A francia légierő és a brüsszeli szerződés. 1947—1948. — RHA, 1982. 3. sz. 90—95. p.

800. *Turnbull*, P.: A francia idegenlégió 1945—1981. — RUSI, 1982. 2. sz. 49—56. p.

801. *Mikulin*, A.: Spanyolország a NATO 16. tagja. — HV, 1982. 6. sz. 126—141. p.

MUTATÓ

Afrika 565—571, 714, 722, 788
álcázás 507, 508
Algéria 721
Amerikai Egyesült Államok 200, 207, 213, 239, 250, 251, 285, 288—293, 376, 377, 384, 398, 420, 421, 431, 444, 472, 497, 508, 535, 538—540, 559, 560, 562, 563, 569, 571, 675, 717, 719, 722, 725, 726, 777—782
Anglia ld. Nagy-Britannia
antifasiszta ellenállási mozgalom 601, 679—708
Argentína 727—730
atomfegyverkezés 777, 778
Ausztria 14, 46, 80, 101, 173, 210, 245, 254, 270, 294, 349—353, 359

Balkán-háborúk 318—335
Belgium 434
bélyegek 40
bibliográfiák 1—11
Bulgária 20, 21, 25, 67, 68, 100, 104, 105, 120, 123, 174—177, 222—226, 297—308, 318—335, 351, 354, 404, 410—412, 414, 427, 449—451, 456, 459, 484, 505, 539, 590—594, 688, 706, 707, 740—742

Csehszlovákia 75—77, 96, 97, 136, 152, 153, 161, 162, 233, 415—418, 663, 685—692, 743—753

Dánia 704
diplomácia 318, 430, 431, 433, 434, 447, 449—451

egészségügy, egészségügyi biztosítás 121, 149, 518, 519, 524
egyenruhák 27—32
első világháború 107, 108, 310, 336—366, 466, 524, 557
érdemrendek, kitüntetések 22—26
érmek 21, 40
erődítések 134—136, 221, 264, 597
Észak-Európa 435—445
Etiópia 407

Falkland-háború 727—730
felderítés 258, 465—470, 504—506, 510

Finnország 26, 436, 438, 439
Flandria 236
folyami flottilla 643, 644
Franciaország 18, 33—36, 47, 48, 125, 144, 167, 178, 182, 193, 194, 237, 241, 242, 248, 252—254, 256, 258—260, 264, 265, 295, 313, 314, 340, 341, 348, 391—394, 400, 419, 435, 436, 467, 553, 555, 556, 558, 560—565, 571, 700—703, 718, 719, 722, 791—800

Görögország 264, 573

gyalogság 33, 130, 187, 241, 338, 615, 651, 654, 666—668, 670

háború elméleti kérdései 10, 52, 53, 57
háborúellenes leszerelési mozgalmak 143, 402, 403, 410, 411, 738, 739
háborús bűnök 146, 147
haderőfejlesztés 59—62, 296, 381, 382, 396, 778, 782
hadifoglyok 251, 362, 427, 428
hadigazdaság 122, 220, 296, 398, 404, 408, 413, 415, 781, 785, 786, 789, 794
haditengerészeti erők, tengeri hadviselés 36, 92, 110—112, 133, 138, 168, 218, 238, 242, 255, 256, 312, 314, 369—371, 393, 474, 521—526, 533, 534, 545, 770
haditechnika 17, 19, 21, 123—139, 167, 201, 217, 338
hadkiegészítés 242, 252, 253, 281, 425
hadművészet 104—118, 261, 283, 326—331, 471—523, 552, 586, 631—651, 669, 680, 725, 728, 764 ld. még az egyes haderőnemeknél és fegyvernemeknél
hadtáp, hadtápbiztosítás 119—121, 149, 150, 310, 512—519
hadtörténettudomány 42, 43, 63—88, 96, 357, 621
hadtudomány elméleti kérdései 11, 54—56, 89
hadtudomány teoretikusai 47—51, 57—63, 112, 212
hagyományok ápolása 90—102, 748, 749, 752
határőrség 412
harc (hadművelet) biztosítása 119—121, 149, 150, 310, 501—519, 524, 530, 546, 603, 606, 645, 646

helyi háborúk 109, 193, 709—714, 719—730, 797, 798
híradás, híradó csapatok 501, 606, 646
hírszerzés 258, 465—470
Hollandia 434, 779

idegenlégió 18, 800
Indokína 193, 711, 712, 714, 718, 719, 722, 725, 726, 797, 798

Japán 316, 674—678
jelvények 33—36
jog 140—145
Jugoszlávia 1, 42, 331, 346, 347, 491, 496, 499, 506, 515, 518, 519, 543—547, 575—590, 694—696, 773

Kanada 78, 154, 287, 342—345, 395—398, 426, 525, 783
katonakönyv 457
katonazene 45, 46
képeslapok (katonai) 39
képzőművészet 38
kiképzés 155, 249, 485, 531, 734
Kína 309, 712, 717, 774, 775
Korea 711, 714, 776
könyvtárak 43
Közel-Kelet 255, 572, 714, 719
Kuba, 711, 722

Latin-Amerika 203, 263, 711, 722, 727—730
légideszant csapatok 115, 496, 605
légierő, légi hadviselés 19, 35, 113, 139, 167, 182, 209, 330, 394, 395, 527—530, 535—540, 543—547, 551, 552, 674, 714, 719, 722, 773, 791—799
légvédelem 350, 531—534, 540—543, 647, 758, 759, 783
Lengyelország 7, 31, 32, 45, 71—74, 98, 130, 144, 150, 151, 166, 172, 191, 208, 240, 244, 245, 267—269, 317, 404, 405, 433, 448, 461, 462, 468, 476, 477, 489, 492, 517, 548—551, 572, 657—659, 697—699, 748, 749, 754—760
levéltárak 41, 42
lovasság 16, 282

Macedónia 306—308
Magyarország 80, 233, 246, 266, 272, 323, 349—351, 353, 423, 592, 660—662

marxizmus—leninizmus a háborúról és a hadseregről 55—63
második világháború 4—7, 31, 84—87, 107, 108, 129, 144, 146, 147, 164, 165, 422—708
mozgósítás 424, 426
munkásmozgalom, kommunista pártok 50, 51, 55—63, 364, 365, 371, 378, 386, 387, 389, 390, 410, 432, 448, 706, 747, 751
múzeumok 16—20
műszaki csapatok 607, 645
Nagy-Britannia 125, 238, 243, 248, 255, 256, 296, 313, 337—341, 353, 413, 417, 418, 435, 445, 472, 508, 535, 538, 539, 552, 554, 557, 559, 560, 562, 563, 566—570, 672, 673, 675, 704, 727—730
napóleoni háborúk 125, 178, 256—261
Német Demokratikus Köztársaság 41, 69, 70, 79, 99, 761—764
Német Szövetségi Köztársaság 9, 13, 102, 103, 138, 790
Németország 37, 38, 44, 49—51, 81, 145, 169, 171, 181, 183, 190, 195—197, 207, 212, 214, 286, 310—312, 315, 337, 347, 348, 362, 369, 383—391, 406, 413, 416—419, 526,
— második világháború 145—147, 189, 427—429, 433—435, 437—439, 449—451, 464, 536—538, 540—542, 548—673, 705, 708
néphadseregek 7, 32, 41, 58—62, 90, 740—776
nevelés (katonai) 90—103, 148, 154, 157—162, 750
Norvégia 443

Olaszország 27—30, 39, 40, 149, 274—285, 353, 358, 359, 406—408, 574, 636, 695
orosz—török háborúk 135, 247, 264, 302—304
Oroszország ld. Szovjetunió

páncélos és gépesített csapatok 34, 131, 132, 493—497, 501, 503, 514, 569, 603, 608, 611, 640, 650, 662, 665, 768
partizánhadviselés 601, 680—684, 691, 693, 696, 699,
polgári védelem 520, 771, 772
propaganda 315, 324, 378, 452—464, 674

rakéták 127—129, 269
rejtjelzés 465, 466
Románia 135, 235, 246, 262, 271, 354—357, 399—401

sajtó (katonai) 12—15, 66, 459—461
Spanyolország 238, 263, 409, 801
Svájc 43, 116, 286
Svédország 441, 442

szállítás 310, 516, 517
szárazföldi csapatok 392, 424, 474, 552, 764
ld. még az egyes fegyvernemeknél
Szovjetunió 12, 15, 22—24, 55—63, 66, 82, 83, 85, 91—95, 114, 133, 135, 155—157, 159, 160, 163, 168, 179, 180, 184—188, 192, 198, 199, 201, 202, 204—206, 209, 215, 228—232, 244, 247, 249, 256—260, 268, 273, 302—305, 309, 316, 317, 360—382, 399, 415, 722, 763, 765—772, 777
— második világháború 146, 164, 165, 187, 189, 211, 424, 427, 431, 433, 436, 437, 439, 447, 453—455, 457—461, 473—475, 478—488, 490, 493—495, 498, 500—504, 507, 510—514, 516, 520—523, 527—534, 595—671, 674, 680—684, 690

tanintézetek (katonai) 93, 149—153, 156, 757, 795
Távol-Kelet 376—379, 674—678

temetők (katonai) 20
térképek 44
Törökország 135, 226, 234, 235, 245, 247, 264, 299—304, 322, 340, 341, 349, 352
tüzérség 17, 114, 117, 126, 137, 164, 186, 201, 328, 352, 359, 498—500, 592, 609, 641, 642, 769

Varsói Szerződés 90, 731—739
vegyi csapatok 509, 510
vezetés (katonai) 257, 291, 331, 336, 382, 429, 446, 471—478, 525, 526, 599, 648, 680, 793
vietnami háború 193, 711, 712, 714, 722, 725, 726

zászlók 37

Összeállította:
Damó Csilla
Viniczai István

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS — Hadi érdemek Magyarországon a XIII. században — 507
N. KISS ISTVÁN — A kuruc hadsereg szociális összetétele, 1703—1711 — 541
BONHARDT ATTILA — A magyar hadifoglyok hazaszállítása Kelet-Szibériából, 1919—1921 — — — — — — — — — — 578

KÖZLEMÉNYEK

SZABÓ PÉTER — A 2. magyar hadsereg felszerelése és fegyverzete a frontra kivonulása idején, 1942 április—május — — — — 616
CSENDES LÁSZLÓ — A korona rejtekhelye Ausztriában, 1945-ben — — 643

MŰHELY

IMREGH MONIKA — Francesco Moneta Rómában kiadott beszámolója Zrínyi Miklós 1663—1664. évi csatáiról — — — — — 660
SZTANÓ LÁSZLÓ — Olasz beszámoló Zrínyi Miklós 1663. november 27-én vívott Mura menti ütközetéről — — — — — 676
PETÁK ELEONÓRA — Illusztrált velencei röplap Zrínyi Péter 1663. október 16-i csatájáról — — — — — — — — — — 682

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

SZAKÁLY SÁNDOR — Náray Antal feljegyzései Magyarország hadbalépéséről („1941. április 12-től") — — — — — — — 690

SZEMLE

VERESS D. CSABA — A Dunántúl hadi krónikája 1944—1935. *(Ravasz István)* 705
* * * — Az 1944. év históriája. História évkönyv, 1984 *(Szakály Sándor)* — — — — — — — — — — 706

KRÓNIKA

SZAKÁLY SÁNDOR — Forradalmak és ellenforradalmak Közép-Kelet-Európában. Nemzetközi tudományos ülésszak, Pécs, 1985. június 11—13. — — — — — — — — — 709
ZACHAR JÓZSEF — Stuttgart '85. 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság X. Kollokviuma. 1985. augusztus 19—24. — — — — 713
RÁZSÓ GYULA — A 16. Nemzetközi Történelemtudományi Kongresszus egyéb rendezvényeiről. 1985. augusztus 25—szeptember 1. 719

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Külföldi folyóiratok hadtörténelmi repertóriuma, 1982. *(Damó Csilla—Viniczai István)* — — — — — 725

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ БОРОШИ — Военные заслуги в Венгрии в XIII веке — — — — 507
ИШТВАН Н. КИШ — Социальный состав армии куруцев в 1703—1711 гг. — 541
АТТИЛА БОНХАРДТ — Транспортировка венгерских военнопленных из Восточной Сибири в 1919—1921 гг. — — — — — 578

СООБЩЕНИЯ

ПЕТЕР САБО — Оснащение и вооружение 2 венгерской армии во время отправки на фронт в апреле—мае 1942 г. — — — 616
ЛАСЛО ЧЕНДЕШ — Расположение места тайника короны в Аврстрии в 1945 году — — — — — — — — — — 643

МАСТЕРСКАЯ

МОНИКА ИМРЕГ — Изданный в Риме отчет Франческо Монета о битвах Миклоша Зрини в 1663—1664 гг. — — — — — 660
ЛАСЛО СТАНО — Итальянский отчет о сражении Миклоша Зрини на р. Мура 27 ноября 1663 года — — — — — — 676
ЭЛЕОНОРА ПЕТАК — Иллюстрированная венецианская листовка о битве Петера Зрини 16 октября 1663 года — — — — 682

АРХИВ

ШАНДОР САКАЙ — Записки Антала Нараи о вступлении Венгрии в войну („от 12 апреля 1941 года") — — — — — — 690

ОБЗОР

ЧАБА Д. ВЕРЕШ — Военная хроника Задунавья 1944—1945 гг. *(Иштван Равас)* — — — — — — — — — — — 705
* * * — История 1944 года. Исторический ежегодник 1984. г. *(Шандор Сакай)* — — — — — — — — — 706

ХРОНИКА

ШАНДОР САКАЙ — Революции и контрреволюции в Средней и Восточной Европе. Международная научная сессия, Печ, 11—13. июня 1985 года — — — — — — — — — 709
ЙОЖЕФ ЗАХАР — Штуттгарт '85. 16. Интернациональный Конгресс Исторических Наук. 10. Зачёт Интернациональной Комиссии Военной Истории. 19—24. августа 1985. г. — 713
ДЮЛА РАЖО — О дугих заседаниях 16. Интернационального Конгресса Исторических Наук. 25. августа—1. сентября 1985. г. 719

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Военно-истроический репертoриум иностранных журналов за 1982 год *(Чилла Дамо—Иштван Виницаи)* — 725

INHALT

STUDIEN

ANDRÁS BOROSY — Kriegsverdienste im 13-ten Jahrhundert in Ungarn — 507

ISTVÁN N. KISS — Die soziale Zusammensetzung der Kurutzenarmee, 1703—1711 — — — — — — — — — — — 541

ATTILA BONHARDT — Die Repatriierung ungarischer Kriegsgefangenen aus Ost-Sibirien, 1919—1921 — — — — — — — 578

MITTEILUNGEN

PÉTER SZABÓ — Die Ausstattung und Bewaffnung der 2-ten ungarischen Armee zur Zeit ihrer Ausrückung an die Front, April—Mai, 1942. — — — — — — — — — — — 616

LÁSZLÓ CSENDES — Das Verstecken der Krone im Jahre 1945 in Österreich 643

WERKSTATT

MONIKA IMREGH — Die in Rom veröffentlichte Erzählung von Francesco Moneta über die Schlachten von Miklós Zrínyi in den Jahren 1663 und 1664 — — — — — — — 660

LÁSZLÓ SZTANÓ — Italienischer Bericht über die Schlacht von Miklós Zrínyi, an der Mura am 27. November 1663. — — 676

ELEONÓRA PETÁK — Illustriertes Flugblatt aus Venedig über die Schlacht von Péter Zrínyi am 16. Oktober 1663. — — — 682

QUELLENPUBLIKATIONEN

SÁNDOR SZAKÁLY — Die Aufzeichnungen von Antal Náray über Ungarns Eintritt in den Krieg („Ab 12-ten April 1941.") — — 690

RUNDSCHAU

CSABA VERESS D. — Die Kriegschronik von Transdanubien 1944—1345 *(István Ravasz)* — — — — — — — — — — 705

*** — Die Geschichte des Jahres 1944. Jahrbuch der Zeitschrift „Historia" 1985 *(Sándor Szakály)* — — — — — 706

CHRONIK

SÁNDOR SZAKÁLY — Revolutionen und Konterrevolutionen in Mittel-Osteuropa. Internationale Wissenschaftliche Tagung, Pécs, 11—13. Juni 1985 — — — — — — — 709

JÓZSEF ZACHAR — Stuttgart '85. 16. Internationaler Kongreß der Geschichtswissenschaften. X. Kolloquium der Internationaler Kommission für Militärgeschichte. 19-24. August 1985 713

GYULA RÁZSÓ — Über die anderen Tagungen des 16. Internationalen Kongresses der Geschichtswissenschaften. 25. August —1. September 1985 — — — — — — — — 719

BIBLIOGRAPHIE

*** — Kriegsgeschichtliches Repertorium ausländischer Zeitschriften, 1982 *(Csilla Damó—István Viniczai)* — — 725

Ára: 16,– Ft